EERNARD SIMIOT

S U E Z — 50 de secole de istorie

Bernard Simiot

SUEZ

50 de secole de istorie

de
NICOLAE MINEI şi CRISTIAN POPIŞTEANU

Traducere din limba franceză şi note de
IULIA GIROVEANU

1979

Editura politică, Bucureşti

Coperta de VALENTINA BOHOŞ

BERNARD SIMIOT

SUEZ

50 SlECLES D'HISTOIRE

B. ARTHAUD
PARIS, 1974

Patru Suezuri — o singura biografie

Cu excepţia Oceaniei — sihăstrită în deşertul de apă sărată a Pacificului, unde şi-a risipit cioburile într-o sumedenie de arhipelaguri şi insule — continentele par a nu se fi resemnat cu singurătatea. Ce-i drept, nu se mai adună într-un singur trup, ca odinioară, cînd spasmele tectonice nu le separaseră încă cu brutalitatea lor caracteristică. Totuşi, fiicele mamei Gea evită să rămînă solitare, păstrînd între ele relaţii de strînsă vecinătate, dacă nu chiar contacte nemijlocite.

Astfel, Europa şi Africa pot tăifăsui în voie, fără să ridice glasul, peste jgheabul strimt al Gibraltarului. Dincolo, departe-departe spre Răsărit, lanţul Uralilor sudează Europa şi Asia într-un organism unic, ca pe nişte surori siameze. în articulaţia celuilalt umăr al Asiei, cel extrem-oriental, braţul firav al Kamciatkăi se întinde spre torsul atletic al Americii de Nord. în delicatul echilibru al unei singure poante, ca o balerină, tranşa meridională a Lumii Noi bravează gerurile şi gheţurile perene ale-Polului Sud, pentru a se apropia cît mai mult de posomoritul tărîm al Antarcticii.

Două cîte două, uriaşele tăndări ale Terrei îşi dau mîna într-o horă care încinge globul şi se învîrteşte odată cu el. Pe suprafaţa lui nu există decît un singur punct — unul singur ! — unde se întîlnesc nu două, ci *trei* continente.

E un loc modest, chiar tern, lipsit de orice spectaculos. De o severă austeritate, decorul se reduce la mocheta monocromă şi fierbinte a nisipului. Nu tocmai riguros aliniate, cîteva şiruri de dune nituiesc colţul nord-estic al Africii la masiva şarpantă a Asiei. De ele se propteşte,

viaductul fluid şi albastru al mării, aşternut de-a curmezişul rîpei mediteraneene, spre Apus, pînă la Coloanele lui Hercule şi spre Miazănoapte, pînă la poalele cu franjuri ale Europei. De fapt, Europa începe şi mai aproape, căci ei îi aparţin toate picioarele podului — de la Cipru,. Rodos şi Malta, pînă la Sicilia, Corsica, Sardinia şi celelalte ostroave, mai mari sau mai mici.

Europa, Asia, Africa... Joncţiunea lor se operează pe Un perimetru de talie liliputană. în comparaţie cu statura celor trei coloşi, totuşi suficient pentru a găzdui pe cuprins sul său atît placiditatea imperturbabilă a deşertului, cît şi nervozitatea frenetică a mării.

Această palmă de loc este Suezul.

Suez. Nume de o tenace actualitate în epoca noastră, cînd capătă adesea semnificaţii neliniştitoare nu numai pentru zona limitrofă, ci şi pentru ţări situate la antipozi. Nume pe care, aproape zi de zi, tipografii îl toarnă în plumbul unor caractere ce aparţin tuturor alfabetelor umane. Nume pe care îl rostesc — în toate limbile^ cu toate accentele — oamenii de stat în şedinţe guvernamentale sau în sesiuni parlamentare, diplomaţii în jurul meselor acoperite cu postav verde, crainicii şi comentatorii în faţa microfoanelor de radio sau a camerelor de televiziune. Nume derutant de simplu în orice grai, care ascunde o realitate complexă, susceptibilă de a lua oricînd aspecte şi întorsături dramatice. Numele unui colţ de teritoriu egiptean, de o importanţă inestimabilă pentru întregul glob.

Pe tărâmul propriu-zis al geografiei fizice şi economice Suezul înseamnă :

— un istm[1], care datează de mii şi mii de milenii : el a separat Mediterana de Marea Roşie începînd din vremea cînd crusta de ţărînă a planetei noastre, vindecată de lungile şi frecventele accese convulsive ale copilăriei. şi pubertăţii, s-a potolit definitiv, aşezîndu-se în tiparele sale de astăzi şi dobîndindu-şi reliefurile pe care i le cunoaştem cu toţii;

— un golf alungit, care aparţine aceleiaşi generaţii ca şi istmul : împreună cu geamănul său,

golful Akaba, formează cele două aşchii care sar din butucul Mării Roşii, sub presiunea ţăruşului gros şi ascuţit aL Peninsulei Sinai;

— un port construit — cu peste douăzeci şi două de veacuri în urmă —pe ţărmul golfului omonim : in antichitate, cînd purta numele întemeietoarei sale, Arsinoe----------vă duva lui T.isimah, unul dintre generalii lui Alexandru Mac- cedon, şi soţia lui Filadelful, moştenitorul lui Ptolemeu .— era centrul unui intens comerţ trilateral, între Africa, Asia şi Europa ; mai apoi, a îndeplinit atît funcţiuni paşnice — servind ca popas pelerinilor musulmani veniţi Jfl •Mecca de peste ţări şi mări —, cit şi îndatoriri militar*

— fiind utilizat ca hază navală a imperiului otoman -în .lupta pentru supremaţie pe Oceanul.Indian ;

— un canal maritim, inaugurat în urmă cu exact 110 ani, restabilind legătura dintre Marea Mediterană şi Marea Roşie, pe care zbuciumele scoarţei terestre o rupse- seră : .-parametrii săi măsoară 161 km în lungime, 70— 125 m în lăţime şi .cel puţin .11 m în adîncime.

Istmul Suez, golful Suez, portul Suez şi canalul Suez... O matusalemică pereche de petice — unul de .uscat, celălalt de mare. O aglomerare urbană, ajunsă la o vîrstă mai mult decît patriarhală. Şi, în sfîrşit, o panglică subţire de apă, care — dacă socotim timpul după lenta scurgere a nisipului, cu .grăuntele cît un veac, din clepsidra istoriei — a apărut abia mai deunăzi pe hartă...

Istmul, golful, portul şi canalul... Patru entităţi distincte, dar omonime. Pe care dintre cele patru ne-o evocă acest nume în mod spontan şi aproape automat, ori de cîte .ori îl întîinim izolat, fără nici o precizare însoţitoare ? Ce înseamnă *Suez* — Suez şi atîta tot ? Neîndoielnic, canalul. Adică mezinul cvartetului de tizi, prîslea aflat încă în frageda pruncie a centenarului abia depăşit.

Cum se explică această identificare preferenţială -a toponimului cu una dintre cele patru realităţi geografice pe care le desemnează ? De vină să fie tendinţa noastră orgolioasă de,a

aprecia cu precădere *.artefactul,* în dauna *naturalului ?* Sau o lenevie-a memoriei, care reţine *recentul* şi dă uitării *mai vechiul ?* Nici .una, nici alta ! La o investigaţie mai atentă constatăm că deosebirile de vîrstă dintre cele patru Suezuri ţin de domeniul mai curînd al aparenţei decît al esenţei. Căci, încă de la primele contacte cu *istmul Suez* şi cu *golful Suez* — deci cu mult înainte de a fi înălţat *portul Suez—*, cei care sălăşluiau acolo şi-au dorit *canalul Suez.* în. binomul Suez—canal, cel de-al doilea termen se raportează nu la o singură noţiune/ ci la două : la o *realizare relativ recentă a omului,* dar şi la un *vis al lui de totdeauna.*

Drumul de la năzuinţă la înfăptuire a fost lung şi greu, foarte lung şi foarte greu. Parcurgerea lui a durat în jur de cincizeci de veacuri. Sînt cele cincizeci de veacuri de care se ocupă Bernaid Simiot în lucrarea de faţă. întreprindere temerară, chiar dacă volumul cuprinde, între copertele sale, un număr apreciabil de pagini. După cîte ştim, nici un purtător de cuvînt al muzei Clio — cu atît mai puţin un reporter—publicist—sociolog—economist,' aşa cum este Simiot — nu s-a încumetat pînă acum să abordeze Suezul altfel decît ca pe o parte dintr-un întreg — un întreg de ordin cînd naţional sau spaţial, cînd temporal sau evenimenţial etc. Autorul cărţii care îşi aşteaptă lectura a procedat altfel. Privind Suezul ca pe un întreg în sine, l-a văzut atît ca o răspînt'ie dintre Europa, Asia şi Africa, cît şi ca o placă turnantă situată în centrul unui gigantic păienjeniş de conexiuni, a căror plasă învăluie, în ochiurile sale, toate trei continentele, trecînd uneori şi dincolo de hotarele lor.

Suez — 50 de secole de istorie. Titlul promite mai mult şi, în acelaşi timp, mai puţin decît oferă lucrarea.' Mai mult, pentru că tema principală a cărţii o formează, de fapt, nu istmul, golful şi oraşul, ci canalul, în succesiunea diverselor sale stadii : de veleitate, de proiect, de tentativă, de realizare. Mai puţin, pentru că cronica lui împrumută pagini de o importanţă crucială din letopiseţele unor ţări situate adesea la mii de kilometri depărtare.'

Căci porunca de a însăila istmul dintre cele două

mări cu un fir de apă a purces, generaţii de-a rîndul, din capitalele europene, africane ori asiatice — unele pe care buretele necruţătorului Cronos le-a şters fără urme de pe faţa pămîntului, altele care au rămas în viaţă sau au apărut mai de curînd şi care trepidează de activitate pînă în ziua de astăzi. Ordinele emanate de la puternicii vremii au trebuit, nu o dată, să călătorească pe distanţe neînchipuit de lungi — fie scrijelite pe tăbliţe de lut, fie caligrafiate pe suluri de papirus ori pergament, fie pictate cu penelul pe fîşii de mătase, fie dactilografiate pe coli' de *papier Japon,* sub anteturi impunătoare.

Poruncile au venit în multe limbi ale pămîntului, dar preţul săpăturilor s-a plătit, de fiecare dată, în una şi aceeaşi monedă universală : viaţa de om. Nimeni nu îndrăzneşte să calculeze, fie şi ou o largă aproximaţie, la cît se ridică totalul jertfelor. E drept că proiectul a încolţit în minţi diferite, din motive diferite ori în scopuri diferite. Din păcate, însă, doritorii de bine s-au dovedit a fi în minoritate faţă de făcătorii de rău : regi şi împăraţi avizi de teritorii şi supuşi; pretendenţi avizi de coroane şi generali avizi de glorie ; aristocraţi ai antichităţii avizi de sclavi şi aristocraţi ai Evului Mediu avizi de feude ;

neguţători avizi de pieţe, fabricanţi avizi de materii prime, bancheri avizi de dobînzi ; colonialişti avizi şi de do- bînzi, şi de materii prime, şi de feude, şi de sclavi, şi de orice altceva se mai -putea jindui...

Toţi avizi de ceea ce le lipsea (sau li se părea că l<e lipseşte). Dar toţi risipitori cu ceea ce aveau din belşug : zilele celor mulţi, aflaţi la cheremul lor.

ImbarcîndU-ne şi noi la bordul pachebotului de hîrtie şi cerneală tipografică şi avîndu-l pe căpitanul Bemard Simiot la timonă, vom întreprinde o fascinantă croazieră în timp şi spaţiu, pe o rută uneori familiară, alteori sur- prinzător de puţin umblată. Portul de plecare este teritoriul din imediata apropiere a Suezului — fertila şi de mult locuita vale a Nilului. Ne vom reîntîlni acolo cu piramidele, vom fi martorii războaielor de expansiune şi de apărare, dar şi ai celor dintâi schimburi comerciale, vom descoperi primii germeni de organizare a aparatului de stat, vom cunoaşte ceea ce autorul numeşte, metaforic dar incorect, , prima revoluţie proletară". Acesta este cadrul general al primelor încercări ale faraonului Sesos- tris, în urmă cu aproape patru milenii, de a lega Teba cu Marea Mediterană, printr-un canal trecînd prin istmul de Suez.

Nava noastră va călători mai departe, ghidată de infailibila busolă a cronologiei istorice, în apele teritoriale ale mileniilor IV, III şi II î.e.n. şi în caleidoscopicul peisaj al câtorva dintre marile civilizaţii ale lumii. O amplă şi necurmată mişcare pendulară răscoleşte nisipurile Suezului. înaintînd spre Răsărit sau retrăgîndu-se spre Apus, atacând sau apărîndu-se, oştirile felahilor traversează me- reu istmul,. în tr-o alternanţă de victorii şi înfrângeri; lup- tînd împotriva hicsoşilor şi libienilor, asirienilor şi isra- elienilor, a aheenilor şi ilirilor...'

Urcând pe scara raportului de forţe spre înalta treaptă de putere dominantă a antichităţii în Orientul Mijlociu, egiptenii ajung la concluzia că războiul nu e nici necesar, nici suficient. Drept care inventează o armă nouă — tratatul diplomatic

— şi semnează primii asemenea document (o alianţă cu hicsoşii), în anul 1278 înaintea erei noastre.'

Şase sute de ani mai tîrziu, în secolul VII î.e.n., asiri- enii aleg extremitatea meridională a istmului Suez pentru a invada şi înrobi Egiptul. Ocupaţia lor nu durează prea I

mult, căci o ţară nu suportă la nesfîrşit, pe teritoriul ei, nici o prezenţă .silnică a unei armate străine. Asirienii sînt izgoniţi şi habilonienii le iau locul. Ceea ee nu-l împiedică pe faraonul Necao să deschidă, probabil pe la începutul sec. VI î.e.n., şantierul unui canal care leagă Mediterana de Marea Roşie. Lucrările iniţiate de el vor fi reluate de Darius, cîrmuitor al unui nou imperiu, pe nume Persia, şi, implicit, al Egiptului, pe care l-a moştenit de la Cam- bise : canalul său va avea un tronson între golful Suez şi lacurile Amare şi un altul de la lacul Timsah ipînă la Nil.

Şi pendulul istoriei continuă să se legene peste dunele, tivite cu spumă de mare, ale Suezului. Europa urmează acum Asiei şi Africii ca loc de obîrşie a-năvălitorilor. După ultimul faraon, răpus de Artaxerxe, ukînrul şah persan care stăpineşte Egiptul suferă o zdrobitoare înfrângere din partea lui Alexandru oel Mare. Un general al acestuia, macedoneanul Ptolemeu, se instalează pe tronul aparţinînd odinioară lui Ramses al II-lea, înfiinţînd o nouă dinastie. Urmaşii lui se ocupă cu sîrguinţă de canalul care brăzdează istmul Suez şi ştiu cum să-l apere de lăcomia vecinilor.

Dar iată o nouă primejdie, la început ocultă şi perfidă, apoi făţişă şi brutală. După zdrobirea Cartaginei, Roma descoperă imensele bogăţii şi considerabilele avantaje strategice ale Orientului Mijlociu. SyHa intervine în luptele dintre Ptolemei pentru succesiunea la tron şi încearcă să-'şi impună protejatul. Un rival al acestuia se aliază cu Pompei, răcind servil jocul Romei, pînă ce o insurecţie, provocată tocmai de această docilitate, îl alungă din ţară.

Este doar prologul tragediei — de proporţii shakespeariene — ale cărei capete de afiş se numesc Cleopatra şi Iu liu Cezar, apoi Cleopatra şi Marc Antonul, în sfîrşit Cctr.vian August. După bătălia navală de la Acţiuni, regina înfrîntă încearcă să-şi salveze triremele care i-au mai rămas, retrăgîndu-le din Mediterana şi folosind canalul lui Neeao şi Darius, pentru a le adăposti în Marea Roşie, dar tentativa eşuează. La rîndul său, generalul victorios, acum împăratul Augustus,

după ce transformă Egiptul în provincie romană, ordonă repunerea în funcţiune a celor 150 de kilometri navigabili dintre o mare şi cealaltă, utilizîndu-i cu precădere pentru transporturi militare.

Străvechiul canal care străbate Suezul devine treptat axa comerţului maritim al romanilor şi, totodată, pivotul strategic al imperiului în această parte a lumii. Cuceri-

torul Daciei, Tralan, efectuează lucrări considerabile pentru lărgirea potecii de scurtături dintre bazinul **Medita;** ranei şi cel al Oceanului Indian.

Veacurile se scurg şi marele şanţ plin cu apă de pe istmul Suez continuă să-şi îndeplinească, cu fidelitate, funcţia unui termometru ultrasensibil la orice variaţie de temperatură politică sau militară. Unul dintre cele mai concludente simptome ale maladiei degenerative, care îi va fi fatală Romei, îl furnizează controlul exercitat de regina Zenoibia a Palmyrei asupra canalului, timp de doi ani (269—271 e.n.) şi inevitabila întrerupere a legăturilor comerciale dintre metropolă şi India.

La fel de semnificative se dovedesc zig-zaigurile Suezului pe foile de temperatură ale imperiului bizantin. Primul acces de febră are loc în secolul VII, <£nd perşii invadează Egiptul, Siria şi Palestina, de unde împăratul Hera- clius îi izgoneşte cu mare greutate, după o ocupaţie de zece ani. In schimb, Constantinopolul nu va izbuti să smulgă din nisip steagul verde al profetului islamic.

Sub dominaţia arabă, zona Suezului se bucură de o atenţie susţinută. Califul Omar redă navigaţiei canalul, care redevine repede o arteră vitală în traficul maritim. Dar instalarea la putere a dinastiei abasside la Bagdad şi luptele purtate de membrii ei cu rebelii din istmul de Suez se soldează eu scoaterea din funcţie a căii navigabile, care va rămâne[1] inaccesibilă vaselor vreme de peste un mileniu. I

Şi croaziera noastră imobilă continuă : de La bordul navei-carte, vedem pe ţărmul istoriei cum se perindă, pr intre dunele Suezului, vîrtejul năprazniculuі galop al triburilor de nomazi turcomani, coloanele greoaie ale cavalerilor cruciaţi, în carapacele lor metalice, chervanele mamelueilor, iscusiţi în ale negoţului, puzderia miilor dfe săpători ai lui Soliman Magnificul, care se străduiesc zadarnic să redea navigaţiei vechea albie, umplută de aluviuni. Treptat, reuşim să întrezărim şi cancelariile diplomatice ale Londrei şi Parisului, în secolele XVII şi XVIII, când se ţes intrigi în jurul Suezului şi se angajează acolo

războiul tăcut al agenţilor secreţi. Auzim răsunînd *Mar- seieza,* la poalele piramidelor, şi-l ascultăm pe Napoleon expunîndu-şi planul de a deschide un şantier, cu colaborarea Riusiei, pentru a restitui navigaţiei canalul lui Necao...

lî

Dar primul împărat al Franţei nu reprezintă decît culoarul de acces spre rada secolului XIX, unde vom poposi îndelung, aşa cum e şi firesc, dat fiind marele număr al obiectivelor vrednice de a fi cunoscute : Egiptul constituit ca stat aparte şi virtualmente independent sub o suzeranitate otomană pur nominală şi sub conducerea efectivă a unor khedivi capabili, pentru prietenii lor, de elanurile generoase ale califului Harun-al-Raişid[1], din „1001 de nopţi“ ; Londra şi Parisul disputîndu-şi, pe pista Africii de Nord, o vertiginoasă cursă contra cronometrului, dotată cu un Mare Premiu foarte rîvnit în ambele capitale : controlul asupra Egiptului ; Alexandria, Rotterdam, Malaga, Barcelona şi alte locuri pe unde peregrinează Ferdinand de Lesseps, personalitate complexă şi paradoxală, cu o irezistibilă vocaţie de făuritor al canalului, deşi nimic nu-l îndrituieşte la o asemenea misiune, nefiind nici tînăr, nici bogat, nici inginer, nici geolog, nici arhitect, nici tehnician, nici antreprenor, nici militar, nici istoric, nici hidrolog, nici politician, nici magnat al industriei, al finanţelor sau al comerţului, nici armator, nici aventurier, ci doar un fost diplomat inteligent, curajos şi nonconfor- mist, dar, mai ales, un om excepţional de lucid, realist, dinamic, perseverent, entuziast, optimist...

Bineînţeles, clipele cele mai interesante le vom petrece în istmul Suez, zăbovind un timp acolo, pentru a examina, fază cu fază, lunga gestaţie a canalului — de la stadiul prenatal, pînă la fastuosul ceremonial al inaugurării. Vom vedea apoi primele nave care au îndrăznit să se hazardeze pe noua arteră maritimă ;. vom înregistra primele rezultate ale tranzitului direat între Marea Medi- terană şi Marea Roşie ; vom calcula primele beneficii oglindite în primele bilanţuri triumfale ; vom lua act de primele reacţii ale opiniei publice mondiale faţă de toate aceste evenimente...

Cu alte cuvinte, vom auzi limpede primele strigăte de protest ale poporului egiptean împotriva modului abuziv, inechitabil şi arbitrar de exploatare a canalului. Şi vom desluşi, încă

nelămurit, primele scrîşnete de invidie ale Berlinului, căruia însăşi apariţia acestei căi de comunicaţie îi furniza un nou argument în favoarea proiectelor .sale de reîmpărţire a lumii prin mijloace violente. Voiri remarca, aşadar, că realizarea visului multimilenar al Sue- zului aduce, printre roadele sale, un fruct otrăvit : mărul discordiei.

• •

Pe itinerarul acestui periplu, scriitorul şi istoricul Ber- nard Simiot ne pilotează cu ochi ager şi mină sigură. El ştie să distingă şi să reţină ceea ce este fundamental, ho- tărîtor sau măcar important de ceea ce este balast superfluu, dovedindu-se imun faţă de o afecţiune ce face, de obicei, ravagii în astfel de lucrări — hipertrofia de informaţie. Pericol care nu ne pîndeşte, de data aceasta. Simioi nu se simte obligat să ne comunice tot ce ştie în legătură cu o anumită problemă, pentru că nu se lasă obsedat de temerea că, dacă nu va proceda aşa, i se va pune la îndoială erudiţia. El nu şi-o demonstrează pe spinarea noastră, supunîndu-ne la caznele infernale ale unei aglomerări excesive şi asfixiante de date, fapte şi nume, care ne sleiesc atenţia, ne paralizează interesul şi ne sterilizează memoria. Fapt remarcabil, de cele mai multe ori balastul inutilului se amputează, lăsîndu-se intact nucleul nece- sarului. De cele mai multe ori — nu totdeauna, aşa cum vom vedea numaidecît.

Dar renunţarea la *detalii* nu înseamnă renunţarea la *detaliu :* un merit deloc neglijabil al lucrării îl constituie tocmai prezenţa, la tot pasul, a amănuntului semnificativ. O replică percutantă sau o tăcere grăitoape, o ripostă promptă sau o reacţie tardivă, sentimentele unui individ sau resentimentele unei colectivităţi conferă frescei zugrăvite de Simiot o a treia dimensiune : adîncimea literară. In loc să se lase aplatizat de ruloul compresor al generalităţilor, grele ca fonta şi la fel die cenuşii, textul dobîn- deşte, de cele mai multe ori, relieful aproape palpabil şi seducătoarea policromie a particularului. De cele mai multe ori — nu totdeauna, ca şi în privinţa esenţialului. In

câteva rînduri, parcimonia ia locul generozităţii, atît la contururile definitorii ale realităţilor fundamentale, cît şi la petele de culoare ale detaliilor. Ceea ce văduveşte de precizie şi de claritate pasajele respective, lăsând în umbră factori de importanţă majoră, care, la vremea lor, au orientat evenimentele pe un făgaş sau altul. Poate că exemplul cel mai frapant ni-l oferă faimoasa Companie universală a Canalului Suez, a cărei biografie, sumar expediată, păcătuieşte destul de serios prin omisiune. Cititorul neavizat riscă să rămână cu imaginea, retuşată pînă la denaturare, a unei administraţii în exclusivitate de tip oarecum cooperatist, fondată şi girată de cîteva mii de mici acţionari, cu micile lor economii investite în afaceri. Mai toţi de condiţie modestă, mai toţi idealişti, mai toţi însufleţiţi de o nestrămutată încredere în viitorul prosper al canalului — mai toţi îndreptăţiţi, aşadar, să aştepte de la acesta un mic beneficiu anual.

In irealitate, lucrurile nu au stat aşa deeît în parte şi numai în timpul unei scurte faze de debut a construcţiei. **Pe** măsură **ce** Lesseps trecea peste obstacolele ridicate în calea lui, pe măsură ce prindeau contur fabuloasele per**spective ale** noii căi navigabile, ce la Bursa din Paris acţiunile Companiei atingeau cote mereu mai înalte, structura ei se modifica într-un tempo accelerat. Pe scena şi în culisele acesteia s-a jucat clasicul scenariu al societăţilor anonime care se dovedesc viabile : pe culoarele Bursei, în coloanele ziarelor şi prin indivizi anume angajaţi, s-au pus în circulaţie, cu o insistenţă crescândă, zvonuri despre iminenta suspendare a lucrărilor pe şantierul dintre nisipurile istmului. Speriaţi, mărunţii şi naivii „coo- peratori“ ai zilelor de început s-au grăbit să-şi recupereze, fie şi cu oarecare pagubă, sumele cu greu agonisite, graţie cărora putuse demara Compania. Acţiunile s-au adunat, din ce în ce mai multe la număr, în din ce în ce mai puţine seifuri aparţinînd cu precădere elitei financiare din Franţa şi Anglia : Banca Rotschild de la Paris şi geamăna sa de la Londra, La Societe generale şi 'The Anglo-Egyptian Bank,

Le Credit foncier şi The Barklay Bank... Omiţîndu-le, autorul trece implicit cu vederea că acestea au fost — şi au rămas, timp de peste trei sferturi de veac — „arendaşii" de drept şi proprietarii de fapt ai canalului. Ce-i drept, simţind, pare-se, nevoia de a nu le lăsa cu desăvîrşire în umbră, Simiot menţionează cam aceleaşi instituţii de credit într-un context vecin, înfierîn- du-le ca spoliatoare ale Egiptului pe alte căi deeît Suezul.

*
* *

După părerea noastră, un grad oarecare de elar-obscur scaldă şi multiplele roluri jucate de Marea Britanie în destinele canalului Suez. Mulţumindu-ne să întărim unele trăsături de condei, niţeluş cam estompate, amintim că :

a) începând cu primul an de utilizare a Canalului Suez şi pînă în ziua de astăzi, Anglia deţine o permanentă întâietate în privinţa tonajului comercial tranzitat pe acolo, chiar dacă proporţia faţă de total a coborât de **Ia** 78 la 20 de procente ;

b) în 1875, odată cu achiziţionarea oelor 177 600 de acţiuni ale khedivului, guvernul Majestăţii Sale britanice a devenit principalul acţionar al Companiei cu pretenţii de „universalitate", păstrîndu-şi această poziţie privilegiată pe toată durata concesiunii;

c) încă, din 1882, canalul a dobândit o irezistibilă forţă de atracţie, determinând o masivă prezenţă militară **a** englezilor în preajma sa. Convenţia de internaţionalizare a pasajului maritim, semnată în 1888 de nouă state europene, nu i-a tulburat cîtuşi de puţin pe generalii britanici, care, transmiţîndw-şi experienţa din generaţie în generaţie, nu s-au clintit din zona Suezului vreme de 74 de ani. Cinci, dintre aceştia, aparţinând celor două războaie mondiale, s-au consumat în luptele duse pentru respingerea tentativelor de invazie ale inamicului din afară. Dar, de-a lungul tuturor celor 74 de ani, trupele de elită, recrutate de pe tot cuprinsul imperiului şi concentrate pe malurile canahahai, au avut de înfruntat un alt duşman — un duşman cu adevărat de temut, într-o

permanentă şi implacabilă ofensivă. El nu ataca din exterior, nu viola frontiere, nu cotropea nici o părticică din teritoriu ; el nu venea de undeva, el se *afla acolo* unde era inevitabil să se afle — în-propria sa ţară. Pe linia frontului interior, cu neputinţă de trasat pe hartă, războiul de uzură dus de poporul egiptean a atins, în cele din urmă, obiectivul pe care-l vizaseră zadarnic atît Armata 4 otomană a lui Djernal Paşa, în 1915, cît şi cele două divizii de blindate din *Afrikakorps.,* comandate de Rommel, în 1941—1943 : izgonirea forţelor britanice din Suez.

Evaluând corect importanţa canalului pentru Anglia, volumul o ilustrează prin bilanţurile câtorva ani disparaţi de exploatare. Nu. mai puţin semnificativă ni se pare însă a fi -examinarea comparativă a unor date — referitoare nu numai, la Marea Bnitarrie — aşa cum au fost înscrise în. registrele meticulos ţinute la zi de către contabilii Companiei.

Astfel, la capătul celui dinţii deceniu al secolului nostru, deci practic. în ajunul primului război mondial, Canalul Suez îşi confirmase cu brio funcţionalitatea de cheie şi lăeată a Angliei la poarta de sud-est a Mediteranei. In 1910. traversarea lui (cane dura, pe atunci, între 15 şi 18 ore) fusese efectuată de 5 433. nave, cu un deplasament total de 16 581 898 de tone ; dintre vasele de diferite categorii, 2 778 aparţineau Marii Britanii, iar tonajul lor (10 423 610) reprezenta 62,9 la sută din totalul tranzitului. Pe locul al doilea, dar cu multe lungimi în urmă, se situa Germania celui de-al II-lea Reich, o parvenită la-comă şi turbulentă : 635 de nave şi 2 563 749 de tone, adică mai puţin de o treime din cantitatea transportată sub pavilionul Regatului Unit. A treia la rînd venea Olanda, al cărei total era de aproape 11 ori mai mic decît cel englez, rămînînd dedesubtul milionului de tone. Urmau în ordine Franţa, Austro-Ungaria şi Japonia, care împăr- ţeau între ele restul de aproximativ 2 500 000 de tone — din ce în ce mai departe de fruntaşa clasamentului.

1910... *Rule, Britannia ! Britannia, rule the waves...* („Fii stăpînă, Britannia, fii stăpînă peste

valuri !“) Aşa exhorta primul vers al unui cântec solemn şi marţial, foarte la modă pe atunci, care transpunea pe portativ unul dintre crezurile de bază ale imperialismului britanic : supremaţia navală. Tihnitul 1910 se conformase şi el, cu rigurozitate, poruncitoarei invitaţii a imnului ; aşa cum făcuseră toţi cei 105 ani precedenţi — de la Trafalgar încoace : pe tronul de regină a apei sărate se afla, în continuare, Englitera. în urmă cu patru decenii, tărîmurile regatului său sporiseră : începînd din 1870, ea domnea nu numai peste mări şi oceane, ai şi peste singurul canal maritim săpat de mîna omului.

Cifrele traficului de pasageri aduceau probe la fel de evidente în acest sens : dintre cei 233 978 călători, care străbătuseră pe apă drumul dintre Port Said şi Suez, peste 211 000 aveau dreptul să declare, cu orgoliu sau cu amărăciune : *Civis britannicus sum !* Cetăţeni britanici erau şi cei 11 809 de puşcăriaşi, deportaţi în Australia ca să-şi ispăşească vina de a se fi născut săraci acolo unde, pe atunci, sărăcia era o crimă de neiertat. Şi tot cetăţeni britanici erau şi cei 76 854 de soldaţi şi ofiţeri, trimişi să omoare sau să moară în garnizoanele din India, Ceylon, Birmania, Malayezia, Borneo şi alte colonii ale Coroanei.

Bancherii englezi şi confraţii lor de alte naţionalităţi din consiliul de administraţie al Companiei Canalului Suez nu aveau însă de ce să se plîngă : lor nu li se impunea nici obligaţia de a popula şi rentabiliza un continent încă nedefrişat, nici datoria de a extermina băştinaşi insuficient de respectuoşi cu sahibii străini ; lor le revenea doar misiunea de a împărţi beneficiile. Bilanţul încheiat la 31 decembrie 1910 arăta încasări în valoare de 5 217 460 de lire sterline. Cu alte cuvinte, *reţetele pe un singur an* depăşeau cu exact 217 460 de lire sterline suma plătită de lordyl Beaconsfield, în 1875, pentru a cumpăra toate *acţiunile deţinute de khediv,* adică aproape 50 la sută din ansamblul acţiunilor emise la constituirea Companiei. Nu, nici guvernul Angliei, nici patronii Suezului nu aveau ce să reproşeze anului 1910. Şi totuşi, pe cerul politico- economic sub care trăiau atît slujitorii

Majestăţii Sale George V, cît şi slujitorii Majestăţii Sale Lira Sterlină, se iviseră cîţiva nori. în aprilie 1910, Adunarea Generală a Egiptului refuzase să ratifice convenţia de prelungire a concesiunii pînă în anul 2008. Două luni mai tîrziu, Kai- serul Wilhelm II, arogant şi neurastenic ca de obicei, a abordat pe neaşteptate şi în mod public problema Suezului, revendicînd un scaun la masa consiliului de administraţie al Companiei, proferînd ameninţări făţişe la adresa Angliei şi pronosticînd cu bătăioasă convingere că, într-un viitor nu prea îndepărtat, „trufaşa cucoană care se numeşte *Royal Navy* şi care, de fapt, nu e decît o babă cu un trecut aventuros, dar cu un prezent decrepit, nu va rezista tinerei şi impetuoasei *Kriegsmarine,* care se află într-un stadiu de dezvoltare extrem de rapidă".

Rule, Britannia ! cînta cu patos Londra. *Ein neues Schiff vom Stapel abgelauft* („O nouă navă dansată la apă"), anunţa sec Berlinul. Dar Compania universală a Canalului Suez nu se neliniştea peste măsură, ştiind bine că pacea se instaurase definitiv pe Pămînt. Şi nu o pace ordinară, ca o stambă ieftină, care se rupe uşor, ci faimoasa *pax britannica,* o pace garantat inuzabilă. Cu condiţia, evident, ca toată omenirea să respecte cu stricteţe modul de întrebuinţare, aşa cum l-a stabilit guvernul Majestăţii Sale, principalul acţionar al Companiei Canalului Suez.

...Primele focuri de armă din august 1914 au aruncat, în aer această pace. Şi tot complicatul ei mecanism a rămas în pană vreme de patru ani nesfîrşiţi. Patru ani în care Suezul a costat (din nou !) mii de vieţi, căci înaltele comandamente german şi otoman îl puseseră la loc de frunte pe lista celor mai rîvnite trofee...

La 11 noiembrie 1918, tăvălugul războiului s-a oprit, dar utilajul-necesar .păcii nu a putut reintra în funcţiune decît după doi, trei ani.

Din păcate, în următoarele două decenii, meşterii în frac şi joben, de la bancurile de lucru acoperite cu postav verde, au neglijat cu desăvîrşire întreţinerea delicatului angrenaj al păcii, abandonîndu-l treptat Ia discreţia sabotorilor

cu zvastică şi fără scrupule. Închizînd ochii la distrugerile provocate de ei, guvernul Majestăţii Saje britanice a avut nefericita inspiraţie de a face reclamă unei *pa.v britannica rediviva,* model Mihrchen septembrie 1938, garantată şi ea, dacă nu pe veci, măcar pentru o generaţie.

Noul tip de pace nu a durat nici unsprezece luni. Din nou s-a declanşat producţia de moarte-marfă, care a inundat, şase ani la rînd, cu o gamă variată de modele, pieţele Europei, apoi ale lumii. Inclusiv Suezul, atacat cu încăpăţânare de forţele Axei şi apărat cu disperare de britanici. Şi încăpăţînarea unora, şi disperarea celorlalţi au costat mult mai scump decît în 1914—1918. Dar factura s-a onorat tot în valuta primului război mondial şi a tuturor războaielor precedente. Valuta de totdeauna, depreciată mai mult ca oricînd de fascism : viaţa de om.

Implicarea Suezului în cel de-al doilea război mondial şi evenimentele care au jalonat-o, piuă la înfrîngerea suferită de diviziile Wehrmachtului în 1943 în încercarea lor de a atinge ceea ce pentru Rommel ajunsese o adevărată „Fata morgana" — Canalul — (episod cu- care se încheie versiunea românească a cărţii), găsesc în Simiot un cronicar fidel, deşi uneori prea laconic. In schimb, judecăţile sale de valoare şi ipotezele pe care le avansează sânt _mult mai puţin convingătoare : ele plătesc tribut _unor mode care au tiranizat istoriografia occidentală în anii postbelici ; fără a fi avalizate de realitate.

Portretul lui Rommel, de pildă, este zugrăvit în culori avantajoase. Numeroase lucrări apărute în ultimii ani în Republica Federală Germania şi în alte ţări (analize ale bătăliilor din Africa de Nord în 1941—1943, volumele de memorialistică ale unor ofiţeri de stai major din *Afrikakarps* etc.) demonstrează că Rommel nu a avut nici una din însuşirile unui strateg de geniu. în cel mai bun **caz,** el a vădit abilitatea unui tactician iscusit, abţinînd succese facile în confruntarea cu hritanicii, adversar mediocru pînă spre sfârşitul lui 1942.

Amintirile publicate recent de foştii săi colaboratori •pulberă mitul „afecţiunii unanime",

născocit 'de un autor şi preluat fără discernământ de mulţi alţii. In realitate, generalul lui Hitler în Africa, asemenea oricărui general al lui Hitler, era arogant, dispreţuitor, dur pînă la cruzime cu ai săi. La rîndul lor, aceştia se temeau de el şi îi purtau o ura fără margini pentru indiferenţa cu care îi arunca în foc, mîriat de ambiţiile lui de vedetă pe firmamentul militar nazist.

Tot de domeniuL ficţiunii ţine aserţiunea că, refuzînd să-i trimită patru divizii suplimentare, Hitler l-ar fi împiedicat pe Rommel să ajungă pînă la Suez. La acea dată, inexistenţa fronturilor europene îngăduia englezilor să sporească oricînd şi oricît efectivele din Orientul Mijlociu, ca răspuns la orice eventuală creştere a forţelor inamice. Dar jocul de-a „ce-ar fi fost dacă ar fi fost altfel" e pasionant uneori, dar neştiinţific totdeauna.

1945... Pe continentul european s-a instaurat iar pacea, dar în zona Suezului, cum aveau să o demonstreze numeroase evenimente cu implicaţii pînă în zilele noastre, mocnesc viitoare conflicte...

Epoca postbelică a formulat, mult mai apăsat ca înainte, vechea şi legitima întrebare : al cui trebuie să fie Canalul Suez ? Al aceleiaşi privilegiate companii, care strîngea recolte din ce în ce mai bogate de pe ogorul îngust, cu luciri de oglindă, al căii de apă ? Sau al poporului egiptean, stăpînul de drept şi de fapt al întregului teritoriu dintre cele două mări, dar nu şi al canalului, cui străin înfipt în trupul ţării ?

La încheierea bilanţului pe 1910, amintit ceva mai devreme, artera navigabilă împlinise 40 de ani de activitate. După alţi 40 de ani, în 1950, departe.de a da vreun semn de bătrâneţe, canalul muncea neobosit, cu o productivitate mai înaltă ca oricînd. în comparaţie cu 1910, numărul navelor tranzitate era de peste trei ori mai mare (15 643), iar curba tonajului urca şi mai abrupt, în proporţie de aproape 1000 la sută (160 045 000). Deşi în pierdere de viteză, Anglia rămînea în fruntea

palmaresului internaţional al traficului (27 la sută). Ca şi în perioada dinaintea primului război mondial, mărfurile transportate pe axa Sud-Nord, adică din colonii spre metropole, deţineau o zdrobitoare preponderenţă (80 la sută din total). Singura deosebire faţă de 1910 eTa incontes- labila superioritate pe care o dobîndise petrolul asupra celorlalte produse de pe această rută (67 la sută).

In toate privinţele, deci, deverul căpăta o amploare impunătoare, care accentua nota de gravitate din întrebarea : al cui trebuie să fie Canalul Suez ? Altfel spus, cui i se cuveneau bogatele sale roade ?

Răspunsul a venit în 1956, cînd Egiptul a intrat **în** posesia unui bun preţios, de care îl privase o mînă de speculanţi şi profitori străini.

♦ *

Sudoare, lacrimi, sînge... Să fie oare singurele oerne- luri în care cronicarul Suezului îşi poate muia pana ? Volumul de faţă susţine că nu — şi are perfectă dreptate.' In bilanţul celor cincizeci de secole, pasivul nu reprezintă decît o rubrică. Cea de-a doua, unde figurează activul, deşi mai puţin amplă şi mai puţin, spectaculoasă, nu este şi mai puţin importantă...

Construcţia lui Lesseps, ca şi toate tentativele premergătorilor săi, totalizează o fantastică investiţie de inteligenţă, iniţiativă, tenacitate, ingeniozitate, energie, cutezanţă şi spirit creator. Canalul, săpat între cele două mări, la întîlnirea dintre cele trei continente, reduce cu 44 la sută itinerarul maritim între Bombay şi Londra — fapt de imensă importanţă nu numai pentru Bombay şi Londra, ci pentru economia mondială în ansamblul ei. Dar, dincolo de foloasele sale directe şi nemijlocite, construcţia a dat un viguros impuls procesului de dezvoltare a societăţii moderne pe plan ştiinţific şi tehnic. Succesul lucrărilor a deschis noi orizonturi teoretice, a oferit noi posibilităţi practice şi a adus noi soluţii concrete unui larg evantai de probleme — unele de exact aceeaşi natură, altele întrucîtva similare, iar altele lipsite aparent de orice contingenţă. Ca un corolar

firesc al biruinţei repurtate la Suez, omul a dobîndit un plus de încredere în propriile sale capacităţi creatoare.

Este momentul să amintim un aspect pe care autorul nu avea cum 6ă-l cunoască şi să-l abordeze : reacţia României faţă de apariţia pe hartă a noii căi de comunicaţie între Mediterana şi Marea Roşie. Se ştie că strămoşii noştri au statornicit, încă dintr-un trecut foarte îndepărtat, relaţii cu popoarele din Orientul Mijlociu pe multiple planuri — economic, politic, cultural, religios... Să nu uităm, pe de altă parte, că Ferdinand de Lesseps nu şi-ar fi putut materializa proiectele dacă Egiptul nu s-ar fi bucurat de un statut aparte in cadrul Imperiului Otoman ; era un statut întru totul similar celui dobindit de Ţările Române, cu aproape cinci secole în urmă.

Acad. C. C. Giurescu a descoperit, interpretat şi pus în circulaţie o serie de documente aparţinînd lui Alexandru Ioan Cuza, printre care unele se referă direct la Canalul Suez. Un prim exemplu îl oferă scrisoarea adresată la 22 iulie/3 august 1862, de către primul domnitor al României, lui Mohamed Said, viceregele Egiptului, care că-lătorea .pe Dunăre, în drum spre Istanbul. Ca şi în atîtea alte împrejurări, Cuza dovedea, şi cu acest prilej, un infailibil simţ al istoriei, o clarviziune capabilă să sesizeze anticipat ponderea unor valori încă pe cale de elaborare. Iată ce-i scria Cuza lui Mohamed Said în legătură cu şantierul deschis cu trei ani în urmă : „Marea întreprindere a Canalului de Suez, încercată sub auspiciile Voastre, este dintr-acelea care sînt suficiente pentru a ilustra o domnie. Sunt fericit de a vă putea exprima, Prinţul meu, simpatia pe care mi-o inspiră energia şi perseverenţa cu care aţi urmărit şi cu care veţi duce la bun sfîrşit o operă ce va fi mîndria epocii noastre. îmi place să cred că noua cale deschisă, mulţumită Alteţei Voastre, comerţului lumii nu va fi fără folos pentru Principatele Unite.“

Doi ani mai târziu, Cuza scrie noului viceregе al Egiptului, .Ismail Aii, relevînd contribuţia românească la lucrările.ce se desfăşurau pe istmul Suezului : „Relaţii de afaceri s-au şi stabilit între

Egipt şi Principatele Unite, cu prilejul măreţei întreprinderi concepute de predecesorul Alteţei Voastre şi care va fi onoarea veşnică a domniei ce o va vedea desăvîrşindu-se. Imense cantităţi de lemn din pădurile României au fost întrebuinţate în construcţia Canalului Suez, iar comerţul nostru maritim, urmînd calea deschisă de aceste prime expediţii, a dus de şi mai multe ori încă cerealele noastre în portul Alexandriei. Un anumit număr de români s-au stabilit chiar pe pământul egiptean şi se îndeletnicesc cu un comerţ considerabil, pentru care solicit binevoitoarea protecţie a Alteţei Voastre".

Intr-un trecut şi mai apropiat, la 12 august 1956 — adică la numai câteva zile după naţionalizarea Canalului Suez — o declaraţie oficială a guvernului român aprecia măsura ca fiind pe deplin legală, întemei.ndu-se pe drepturile legitime ale Egiptului în calitate de **stat suveran** şi independent. Aceasta cu atât mai **mult cu cât naţiona**lizarea Companiei Canalului Suez, potrivit **Jurisdicţiei in-**terne a statului egiptean, pe teritoriul căruia se afla, s-a făcut cu despăgubirea foştilor acţionari, cu respectarea libertăţii internaţionale a navigaţiei prin Canal şi cu luarea de măsuri pentru buna sa întreţinere şi dezvoltare.

Cit despre prezent, acesta confirmă în mod strălucit previziunile lui Alexandru Ioan Cuza : navele din flota comercială maritimă a României străbat Canalul Suez — deschis în prezent din nou navigaţiei internaţionale — într-un ritm din ce în ce mai susţinut, cu o încărcătură din ce în ce mai mare. Calele lor nu mai adăpostesc doar lemnul pădurilor şi grînele ogoarelor, ca acum un veac, ci produsele variate, moderne şi sofisticate ale unei industrii româneşti socialiste în impresionantă dezvoltare.

•
* •

Bemard Simiot şi-a propus să dea lucrării sale caracterul unei „încercări de sinteză istorică şi politică", scop pe care, în general, a reuşit să-l atingă. Cartea — care apare în limba română cu unele eliminări — are densitatea şi conciziunea

unui compendiu, nealterat de uscăciune sau pedanterie. Ajuns la ultima filă, cititorul este în posesia unei imagini dinamice şi durabile asupra unuia dintre cele mai disputate teritorii de pe planeta noastră, un teritoriu care a implicat, direct sau indirect, o vastă galerie de protagonişti ai istoriei universale. Nod al traficului maritim internaţional, cale majoră de acces spre regiuni înţesate de bogăţii materiale, rampă strategică de lansare a unor operaţii militare de mare anvergură — iată numai trei dintre trăsăturile sale caracteristice, care l-au făcut şi îl fac, pentru cercurile imperialiste, obiect de cupiditate şi sursă de conflicte.

Capitol după capitol, Simiot izbuteşte să integreze istoria Suezului în cea a Egiptului şi pe ambele în contextul universal, evitând astfel o ruptură arbitrară între această zonă şi mediul său ambiant, care este de fapt lumea întreagă. Unul dintre principalele puncte de atracţie ale cărţii îl constituie, fără doar şi poate, maniera în care-şi tratează temele. Este o manieră publicistică — în sensul bun al euvîntului — care sparge canoanele jargonului impenetrabil al aşa^zişilor „specialişti" şi care ştie să pună în valoare ceea ce este important, făcîndu-l interesant. în ultimă instanţă, este vorba de un lung dar captivant reportaj istorico-literar despre cele 50 de secole şi întâmplările lor. Terminologia uzitată aparţine şi ea publicisticii din ziua de astăzi. Făptura gîrbovită de ani a trecutului ni se înfăţişează, aşadar, înveşmântată în straiele lexicale uimitor de moderne ale prezentului. De unde, amur- zantele efecte anacronice ale unor „agenţii de turism" în plină antichitate sau ale unor preocupări de *public rda- tionş* în secolele XVI şi XVII. Deseori autorul utilizează, pentru o mai sugestivă recepţionare de către cititor a contradicţiilor sociale, noţiuni specifice istoriei moderne şi contemporane cum ar fi proletariat, imperialism, colonialism, revoluţii etc. Aplicate la evoluţia evenimentelor istoriei

antice sau medievale, ele urmăresc să accentueze în mintea cititorului fenomenele pe care le definesc printr-o semantică de o rezonanţi şi o pregnanţă binecunoscută din actualitate. Cu toate acestea, nu putem considera o asemenea metodologie istorică aplicată de Simiot nici exac.ă, nici adecvată. Cu atît mai mult cu cît şi în abordarea şi interpretarea unora din fenomenele implicate de fabuloasa experienţă milenară a Suezului, autorul se situează mai degrabă în tabăra şcolii romantice, decît a celei analitice a istoricilor francezi.

încă din primul său an de existenţă, Canalul Suez a generat o serie de contradicţii ; printre ele, la loc de frunte, se situa opoziţia dintre *cine'ar fi trebuit să beneficieze* de noua arteră — poporul egiptean în primul rînd şi omenirea, în ansamblul ei — şi *cine beneficia efectiv* — grupul monopolist al Companiei „universale". Ireductibil, timp de 86 de ani, antagonismul a investit treptat Canalul Suez cu valenţele unui simbol şi a dat numelui său rezonanţa unei chemări la luptă. In primul rînd pentru egipteni, firește, dar nu numai pentru ei. Strimta potecă lichidă, care a lipit Marea Roşie de Marea Me- diterană şi a mutat Oceanul Indian la doi paşi de Oceanul Atlantic, a devenit un stindard care aparţinea — fie şi numai moral — popoarelor din aşa-zisa lume a treia. Respectiv popoarelor abia eliberate din cuştile colonialiste şi încă primejduite de capcanele neocolonialismului şi care au salutat ca pe o victorie a cauzei anticolonialiste manifestarea deplină a independenţei şi suveranităţii egiptene nrin naţionalizarea Companiei Canalului Suez la 26 iu- **lie 1956.'**

Lupta pentru Suez s-a încheiat cu victoria dreptului şi a dreptăţii. Analizînd semnificaţia istorică profundă a luptei ţărilor în curs de dezvoltare pentru apărarea şi consolidarea independenţei şi suveranităţii lor politice şi economice, preşedintele Nicolae Ceauşescu sublinia : *„Zeci* şi zeci *de popoare acţionează cu fermitate pentru a se debarasa de dominaţia imperialistă, pentru a-şi lua bogăţiile naţionale în*

*propriile mîini, pentru a decide singure asupra modului de valorificare a potenţialului material şi uman, asupra organizării vieţii sociale, a politicii lor internaţionale. Militând pentru apărarea independenţei naţionale cucerite prin luptă, pentru întărirea suveranităţii de stat, popoarele acestor ţări îşi exprimă hotărîrea de a lua parte activă la soluţionarea problemelor internaţionale contemporane, la reglementarea conflictelor existente în lume, la consolidarea păcii şi securităţii**[I].*

Un trecut îndelungat, ale cărui episoade au furnizat adesea o materie inestimabilă pentru numeroase capitole ale istoriei •'universale... Un prezent care joacă, simultan şi fără o zi de *relâch'e,* roluri de prim rang pe cele două mari scene ale actualităţii — politica internaţională şi economia mondială... Aşa glăsuieşte fişa de identitate a Suezului. O singură rubrică a rămas necompletată : viitorul. Cum va arăta canalul la anul sau peste un deceniu, sau la 31 decembrie 2079 ? Ca o vrednică şi neobosită şosea, capabilă să ducă în spinare tonaje de zeci de ori mai mari deoît cele calculate de Lesseps ? Sau ca o tranşee din prima linie a frontului, poditâ cu trupurile neînsufleţite ale ostaşilor şi cu leşurile de oţel ale navelor ?

Situat într-una din regiunile cu o algebră politico- economică-militară dintre cele mai complicate, Suezul cade sub plan general în unghiul de incidenţă al evoluţiei situaţiei din Orientul Mijlociu. Interesele popoarelor din zonă, ca şi interesele generale ale păcii şi securităţii, pun cu insistenţă la ordinea zilei reglementarea ei politică,- cu respectarea drepturilor şi intereselor tuturor părţilor în cauză, aşa cum se pronunţă consecvent Republica Socialistă România, preşedinte?® României, tovarăşul Nicolae Ceauşescu.

Poziţia binecunoscută promovată de România

I *Nicolae Ceauşescu.* România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate, voi. 6, Bucureşti, Editura politică, 1972, p. 958.

socialistă porneşte de la necesitatea reglementării situaţiei din Orientul Mijlociu prin instaurarea unei păci globale, juste şi durabile în această zonă, pe baza retragerii totale, necondiţionate şi cît mai grabnice a Israelului din toate teritoriile arabe ocupate în 1967, a recunoaşterii drepturilor naţionale inalienabile ale poporului palestinian la autodeterminare, inclusiv la crearea unui stat propriu, independent, precum şi a asigurării securităţii şi integrităţii teritoriale a tuturor statelor din regiune.

Cheia Suezului poate fi deschisă spre Templul lui I*anus bifrons,* potrivindu-se la ambele sale porţi — şi la cea a războiului, şi la cea a păcii. Mai mult ca oricînd altădată, epoca noastră oferă condiţii extrem de prielnice singurei opţiuni conforme cu interesele omenirii : condamnarea definitivă a porţii războiului

NICOLAE MINEI
CRISTIAN POPIŞTEANU

Profeţia domnului Renan

Cu prilejul primirii în Academia franceză a lui Ferdinand de Lesseps, la 23 aprilie 1885, Renan îi spusese creatorului canalului Suez, sărbătorit atunci ca un fel de erou al zilelor noastre : „S-ar putea ca vestitele cuvinte «Am venit să vă aduc nu pacea, ci războiul» să vă fi trecut adesea prin minte. Istmul tăiat a devenit o strîmtoare, aşadar un cîmp de bătaie. Un singur Bosfor a fost suficient pînă în prezent pentru a crea lumii încurcături. Dumneavoastră aţi făurit un al doilea, mult mai important decît primul, căci el nu numai că leagă două mări închise, ci slujeşte drept coridor de comunicaţie între toate mările mari de pe glob. în cazul unui război maritim, el va prezenta cel mai mare interes, va fi punctul pentru ocuparea căruia statele se vor întrece care mai de care Aşadar, domnule, aţi marcat locul marilor bătălii ce s< vor da în viitor. “

Faptele aveau să confere curînd cuvintelor bătrânului sceptic valoarea unei profeţii. în 1915, preocupaţi si taie calea maritimă care lega Anglia de Indii, de unde s< aduceau importante materiale strategice, turcii aveau si lanseze pe canal o operaţie care a eşuat abia în ultimu moment. Douăzeci şi cinci de ani mai tîrziu, diviziile blindate ale mareşalului Rommel se vor ciocni trei ani h rând de forţele britanice ale lui Wavell şi Montgomery fiind oprite în cele din urmă la vest de Cairo, în

imediat lui apropiere. Abandonate în deşertul libian, maşinile d< războiu nici nu au avut timp să rugineasc bine şi o alt: lungă bătălie s-a reaprins în Orientul Mijlociu, de rîndu acesta la est de canal, între arabi şi israelieni.

Viziunea lui Renan nu era îndreptată numai spre viitor, căci un asemenea avertisment ar fi putut să-i fie dat şi regelui Sesostris, cînd a început, cu două mii de ani înainte de era noastră, lucrările în vederea creării unui canal care să unească cele două mări, lucrări ce au fost abandonate, apoi reluate în decursul veacurilor de Necao, Da- rius, Ptolemeu Filadelful, Traian şi califul Omar. Aşadar. dl. de Lesseps n-a creat un „nou“ Bosfor, spre a încurca treburile oamenilor, ci a redat viaţă celei mai vechi răspîntii a lumii — punct de sudură între trei continente, răscruce a unor mari căi de comunicaţie, creuzet în care s-au topit neamuri şi civilizaţii, punct de unde s-au revărsat popoare şi armate ale cuceritorilor. Deoarece drumurile cele mai noi se suprapun adesea peste cele vechi, iar valoarea lor constă mai mult în nevoia oamenilor de a se servi de ele decît în traseul lor, ne-am putea imagina o istorie a omenirii povestită prin intermediul lor. Ar fi un lucru interesant, care ar trebui totuşi să evite un determinism geografic destul de ispititor. Destinul oamenilor nu stă înscris cu fatalitate în structurii^ pămîn- tului, după cum nici aventura lor personală nu e precizată de la naştere în forma şi liniile palmelor lor. Valabilă acum o jumătate de veac, o remarcă a. lui Lucien Febvre capătă astăzi un înţeles nou : cutare munte sau cutare fluviu, cutare pustiu sau cutare ocean care jucau într-o anumită epocă rolul de barieră de netrecut, au devenit în alte epoci puncte de trecere şi de atracţie. Aşa că nu ne putem împiedica să; nu surîdem recitind Introducerea la *Istoria filozofiei* a lui Victor Cousin : „Da, domnilor, da- ţi-mi harta unei ţări, configuraţia sa, clima sa, apele sale, vînturile sale şi întreaga ei geografie fizică... şi-rai asum răspunderea să vă spun *a priori* ce rol va juca

această ţară in Istorie !“ Este totuşi aceeaşi idee pe care o va exprima germanul Ratzel, inventatorul geopoliticii, atunci cînd va da asigurări că solul „reglementează destinele popoarelor cu o brutalitate oarbă", exprimînd astfel, de la sfîrşitul secolului al XlX-lea, dar fără accentele lirice ale domnului Cousin, teoria hitleristă a spaţiului vital. Desigur, Istoria este în primul rînd geografică. Totuşi curajul, inteligenţa, mobilitatea oamenilor au modificat de atîtea ori imperativele naturale, încît acestea nu mai apar /a nişte *fatalităţi,* ci ca nişte *posibilităţi* în permanenţă deschise în faţa acţiunii şi imaginaţiei indivizilor sau a societăţilor.

De la legendă la geopolitică

Survolând Orientul Mijlociu din zilele noastre, călătorul se va întreba neapărat ce predeterminări a putut impune Istoriei pămîntul ? Aici, ca şi în alte părţi, el descoperă drumurile de-a lungul cărora s-au scurs marile năvăliri, câmpurile de bătaie, locurile unde imense cetăţi au fost rase de pe faţa pământului şi unde se construiesc alte oraşe, impactul marilor curente spirituale sau comerciale. Şi dintr-o dată, geamurile avionului pe care priveşte devin nişte globuri de cristal în care trecutul apare în imagini sincopate. în bătrîna ţară a magicienilor, fabulosul se amestecă cu datele statistice, strategia cu legenda, geopolitica cu negoţul. De la primii luntraşi egipteni care urcau pe Nil în sus pînă în Nubia ca să răpească sclavi, pînă la marinarii oretani care disputau celor din Biblos piaţa deltei ; de la faraonii care au înălţat lăcaşuri pentru vecie, pînă la căpeteniile războinice care-şi mînau armatele pe malurile fluviului Oronte ; de la Abraham alungat de foamete, pînă la Moise care a despicat valurile Mării Roşii ; de la Sesostris care a săpat primul canal Suez pînă la indo-europenii înzăuaţi în piele şi fier care au debarcat pe plajele Mediteranei ; de la carele de luptă ale lui Assurbanipal pînă la călăreţii lui Darius ; de la cadavrul lui Alexandru muiat în miere pe fundul unui sarcofag de aur, pînă la Cleopatra care s-a

aflat la un pas de a face din Alexandria capitala imperiului roman ; de la „fluviul lui Traian“ pe unde aveau să treacă mătăsurile din Extremul Orient, pînă la califul Omar care a interzis creştinilor accesul la acest fluviu ; de la cruciaţi, pînă la armatorii din Veneţia şi de la Vasco da Gama, pînă la Compania Indiilor ; de la Bonaparte pînă la Ferdinand de Leaseps şi de la lăncierii din Bengal, pînă la colonelul Lawrence ; de la mareşalul Rommel pînă la regii arabi ai petrolului şi de la colonelul Nasser pînă la generalul Moshe Dayan — destinul oamenilor se înnoadă, se desnoadă şi iar se înnoadă de mai bine de patru mii de ani încoace pe aceleaşi întinderi pustii de o parte şi de cealaltă a paralelei 30.

Aici prezentul nu e întotdeauna condiţionat de trecut, dar ambele se luminează şi se explică reciproc. Corăbierii Iui Necao realizează un periplu similar celui al marinarilor lui Henric Navigatorul, dar în sens invers ; blocînd canalul Suez după cucerirea Constantinopolului, Islamul avea să determine construirea marilor corăbii cu pînze ale portughezilor, iar aceeaşi măsură va îngădui secolului al XX-lea să creeze petroliere de 300 000 tone; înainte de a-şi trimite armata să străbată 200 km de nisipuri, Cambise sapă cisterne legate între ele printr-un soi de conductă din piei de bou cusute unele de altele, inau- gurînd astfel primul pipe-line din Orientul Mijlociu ; povestind cu plăcere despre calitatea operaţiilor manevriere din campaniile sale, generalul Uni va sluji drept exemplu tuturor bătrânilor generali care-şi vor scrie memoriile ; regii tebani aveau să inventeze capitalismul de stat; faraonii imperialişti aveau să-şi administreze imensele lor teritorii prin intermediul unor căpetenii locale şi să născocească o formă de colonizare pe care Londra şi Paris în secolul al XlX-lea o vor pune la punct, numind-o cu pudi- citate „protectorat" ; conştienţi de slaba lor valoare combativă, egiptenii aveau să întreţină o armată neagră şi regimente străine, dar atunci cînd Ptolemeu avea să se hotărască să recruteze o armată naţională, un

ofiţer fără şcoală era cît p-aci să pună mîna pe putere, împreună cu un grup de camarazi, tot atît de hotărîţi pe cît aveau să fie mult mai tîrziu Nasser şi camarazii săi, proveniţi şi ei din popor. în sfîrşit, Cirus a vrut să cucerească Lidia, Babilonul şi Egiptul cu intenţia de a controla traficul comercial terestru şi maritim între Orient şi Occident care trece prin Golful Persic, Mesopotamia, Siria, Marea Roşie şi Suez : urmaşii săi vor înfăptui marele ţel de a reuni Orientul Mijlociu într-un singur sistem economic şi politic, a cărui arteră vitală avea să se numească într-o zi drumul Indiilor.

Suez, punctul de întîlnire al Istoriei

Legăturile de-a lungul veacurilor între unele evenimente şi altele se reproduc aici cu o permanenţă atît de stăruitoare, încît ne-am putea mulţumi să le explicăm in- troducînd în ele fie fatalitatea geografică, fie o noţiune finalistă. Istmul Suez şi ansamblul regiunii mediteraneene au fost timp de cinci mii de ani punctul de intilnire al Istoriei, unde s-au încrucişat popoare, idei şi mărfuri, pentru că valea Nilului oferea la începutul vremurilor numeroase şi admirabile avantaje de ordin fizic, care au permis civilizaţiei egiptene să înflorească. De asemenea, pentru că între Libia şi Golful Persic, Bosfor şi Marea Oman delta a jucat rolul unei plăci turnante între Africa, Europa şi Asia. Dar şi alte văi ale lumii cunoscute ofereau în acelaşi moment posibilităţi asemănătoare : valea Tigrului, a Eufratului, a Indului, a cărei însemnătate rămîne considerabilă în istoria civilizaţiilor. „Miracolul egiptean" a fost adesea comparat cu „iniracolul sumerian", istoria Memfisului sau a Tebei este inseparabilă de cea a Babilo- nului sau a Ninivei, iar dacă facem un salt în epoca modernă, este evident că preocupările Cairoului sînt destul de învecinate cu ale Damascului sau ale Bagdadului, de cînd în secolul al XX-lea s-a dezvoltat naţionalismul

arab chiar pe locul unde a luat naştere Islamul cu o mie trei sute de ani înainte. Dar punctele de întâlnire ale Istoriei au fost în cele din urmă mai numeroase, mai constante în această regiune a Mediteranei. Aceasta s-a întâmplat oare pentru că oamenii s-au întâlnit aici din propria lor voinţă, după ce nu au mai fost împinşi de marile curente migratoare ale căror legi rămîn încă o taină pentru cercetătorii moderni în domeniul sociologiei ? Augustin Thierry, care nu mai e deloc citit astăzi, era de părere că geografia nu explică în întregime istoria, dar o explică bine — iar *restul îl fac oamenii.* Se poate oare aprecia calitatea şi cantitatea acestui *rest ?* „Oare masele pasive sînt ghidate spre destinul lor istoric de un mic număr de conducători, oameni de stat sau războinici, oameni de ştiinţă, călăuze spirituale sau, dimpotrivă, marii indivizi nu sînt decît emergenţe localizate ale imensei activităţi colective, apărute sub presiunea istoriei ? Dezbaterea nu comportă concluzii, iar cărţile sînt scrise spre a ne incita să ne punem probleme insolubile." [II]

Faraonii cu coroană dublă

Atunci cînd îşi face intrarea în Istorie, cu treizeci de secole înainte de era creştină. Egiptul are deja în spate douăzeci de mii de ani de existenţă umană, A fost nevoie ca mile'nii întregi să se scurgă pînă cînd zeii şi eroii, suverani legitimi ai ţării, să-i considere pe oameni suficient de pricepuţi ca să se guverneze singuri. Primul faraon dintr-un lung şir de peste două sute de nume, regele Menes se eliberează de vechile mituri. întemeietor al dinastiei thinite, el se înfăţişează ca un conducător militar norocos şi un politician abil, care va reuşi să-şi impună autoritatea în întreaga vale a Nilului şi în deltă. El poartă ambele coroane, cea roşie, a Egiptului de Jos

II Thierry Maulnier.

şi cea albă, a Egiptului de Sus : echilibru precar, ce va fi întotdeauna greu de menţinut de-a lungul unui imens coridor de 2000 km lungime şi al cărui control va necesita punerea la punct a „acestei remarcabile organizaţii care a conferit măreţie monarhiei egiptene l-[i].

încadrat de două pustiuri, înconjurat de popoare îndrăzneţe şi înfometate pe care valea fertilă le atrage necontenit, frămîntat în interior de disensiuni etnice, Egiptul este un stat ameninţat. înfăptuirea unităţii sale politice, atît de deseori sfărîmată, va necesita ca toate puterile : militară, administrativă şi religioasă să fie reunite în mîna faraonului, hotărît nu numai să-şi apere teritoriul împotriva beduinilor, nubienilor şi libienilor, ci şi să ducă pe teritoriul acestora războaie preventive. Narmer (Menes ?)[III IV] duce un asemenea gen de războaie, dacă e să dăm crezare tăbliţei de şist pe care e înfăţişat lovind cu ghioaga un captiv de tip semit pronunţat. Gustul expediţiilor şi al cuceririlor îndepărtate nu va apărea deeît mult mai tîrziu, odată cu dinastia a XVIII-a. Pentru moment, sarcina lui Narmer, şi apoi a succesorilor săi, regii thiniţi, constă în a păstra miraculosul coridor unde s-a dezvoltat o civilizaţie agricolă, graţie lucrărilor de irigaţie.

Datorită Nilului, muncii felahilor, Serviciului apelor, hambarele sînt pline de grîu şi de orz, staulele adăpostesc vite, oi şi porci, dar Egiptul nu produce nici lemn, nici minereuri, care trebuie aduse tocmai din Sinai. Aşa se înnoadă primele contacte şi primele schimburi cu ţările vecine. Arheologii dispun de un „material istoric" încă foarte slăbuţ în legătură cu această epocă veche, dar bogăţiile dezgropate din morminte ne permit să ne închipuim luxul care domnea la curtea, faraonului : brăţări şi coliere din aur cizelat, amulete de peruzea, mici mobile din fildeş, cupe tăiate în cristal de stîncă, arme de aramă, statui de animale sau de oameni, dintre care exemplarele

III E. Drioton şi J. Vandier, *Histoire de l'Egypte*.

IV Potrivit anumitor egiptologi, Narmer s-ar confunda cu **Me**nes, pe care Manethon îl menţionează ca întemeietor al dinastiei thinite ; potrivit altora, ar aparţine perioadei imediat anterioare sau predinastice.

cele mai impresionante sînt tocmai capul lui Narmer, care poate fi văzut la University College din Londra; stela regelui Şarpe (Luvru) şi statuia regelui Khase-Khgm (Cairo). Folosită deja dincolo de Eufrat, roata este aici încă necunoscută. Domesticiţi în alte părţi, caii şi cămilele nu sînt încă cunoscuţi. Transportul este încredinţat măgarilor şi oamenilor, înhămaţi la un soi de sănii, care trag cele mai grele poveri.

Pentru a ajunge la acest stadiu avansat al unei civilizaţii care se manifestă în organizarea administrativă, viaţa religioasă sau socială, arta şi chiar industria, cîte milenii s-au scurs, în cursul cărora numeroase neamuri, înainte de a se amesteca şi a se înţelege, s-au bătut vreme îndelungată pentru ocuparea teritoriului ? De la primii egipteni care au avut ideea să folosească apele crescute ale Nilului şi pînă la cei mai recenţi funcţionari din secolul al XX-lea care măsoară cota cea mai coborîta a fluviului a trecut mult mai puţin (timp decît între epoca în care trăiau egiptenii paleolitici, într-un peisaj de pădure tropicală, şi cea în care, după ce nisipurile au cotropit ţotiîl, vînătorii au trebuit să fugă din zonele de pustiu, spre a se apropia de valea rămasă umedă şi a născoci agricultura pentru a supravieţui. Cîte secole vor fi fost necesare pentru a-i învăţa ca de acum înainte să producă ceea ce mai ieri culegeau, să cioplească unelte, să crească turme, să pescuiască în Nil cu un harpon de os şi mai tîr- ziu de aramă, să construiască primele corăbii ? Toate aceste descoperiri, aceste invenţii, aceste eforturi, adesea distruse, dar reluate cu răbdare şi cu pricepere vor duce la
un tip de societate sedentară, ale cărei trăsături vor rămîne pentru mult timp cele ale ţărănimii egiptene.

Dar şi în regiunile învecinate, unde' fluviul nu fertiliza solul, în Libia şi în Arabia' de exemplu, oamenii au trebuit să dea o bătălie pentru viaţă. Ei vor opune civilizaţiei agricole, civilizaţia deşertului. Nu duceau o viaţă sedentară, nu cultivau ogoare, ci rătăceau între un cer dogoritor şi pietre în căutarea unor păşuni nesigure, po- sedînd toată îndrăzneala, poftele, vicleşugurile la care acest mod de existenţă

poate să dea naştere în sufletul nomazilor, cînd ştiu că la cîteva săptămîni de drum rezerve de grîne sînt îngrămădite în hambare. Grupaţi în cete rătăcitoare, aceşti beduini, cum li se spune îndeobşte, vor fi cel mai adesea înfrînţi de organizaţia militară a faraonilor, în afară de cazul cînd aceasta nu era menţinută de o mînă de fier. Atunci se va vedea cum, profitînd de marile migraţiuni ariene, se vor abate asupra văii Nilului şi se va întîmpla chiar ca Egiptul să fie guvernat de conducători libieni şi de regi de origine probabil palestineană.

Acest imens capital de experienţă acumulat în cursul mileniilor a îngăduit celor cincisprezece faraoni din primele două dinastii thinite [1] să toarne arama în forme, să dispună de o scriere pictografică şi de un sistem calendaristic, să trimită convoaie maritime şi terestre la Bi- blos pentru a cumpăra cheresteaua necesară construirii corăbiilor lor şi bitumul indispensabil conservării morţi- lor lor, să ia primele contacte cu Creta, rămasă neîntrecută în arta olăritului, şi cu Asia Mică, unde a luat naştere prima întreprindere de metalurgie. A sosit vremea constructorilor de piramide. Odată cu aceasta începe marea epocă a Imperiului vechi, care se va nărui în cele din urmă în dezordinile separatiste şi în anarhie.

.Vremea piramidelor (2500 î.e.n. ?)

Această epocă, măreaţă, care va vedea înmulţindu-se mecanismele administrative ale monarhiei absolute, se întinde pe o perioadă de aproximativ patru sute de ani. Unii egiptologi au înscris-o între nişte date prea precise

---

» 3300—2778 î.e.n. pentru a fi. admise de toţi colegii lor. Cu atît mai mult profanii sînt cuprinşi, de îndoială în faţa unor asemenea afirmaţii, ştiut fiind că documentele epigrafice referitoare la Imperiul vechi sînt încă rare şi nu se poate construi o cronologie rezonabilă, bazată pe-secole, decenii,,

şi mai puţin pe ani, cu fapte izolate, în cursul unei istorii atît de îndelungate. Deşi discuţiile încă nu s-au încheiat, şi în aşteptarea exploatării unor noi descoperiri arheologice care fac în mod paradoxal din egiptologie o ştiinţă foarte vie, se va.admite că această epocă se-situează între anii 2800 şi 240Q î.e.n., perioadă de timp. îndeobşte acceptată, de cînd Bonaparte declarase soldaţilor săi că patruzeci de secole îi contemplă din înaltul piramidelor.

Au fost numărate şaptezeci de piramide, dar istoria populară nu a reţinut decît cele trei vestite morminte de pe platoul Gizeh care, la. porţile oraşului Cairo, simbolizează şi astăzi. încă trecutul fabulos al celui mai vechi Egipt. Despre cei trei faraoni — Keops, Kefren şi Myke- rinus — care le-au construit, nu se mai ştie altceva decît că au silit un popor întreg să ridice aceste colosale construcţii, în care este mai potrivit să vedem o afirmare a puterii, măreţiei şi lipsei.de măsură, decît să.căutăm'o sumă de cunoştinţe ştiinţifice, presupuse a fi fost ale egiptenilor din mileniul al Illrlea.

Trebuie oare să acordăm mai puţin credit bunului He- rodot care ne istoriseşte poveştile astea, decît amatorilor moderni de himere, care caută simboluri matematice şi astronomice în piramide, sau chiar profeţii deduse din raporturile dintre dimensiunile lor ? Pentru tot ce se referă la aceste secole care se situează în penumbra Istoriei, supranaturalul şi magia pun probleme despre care nimeni nu poate spune încă dacă îşi vor găsi într-o zi explicaţia. Djezer, primul faraon al Imperiului vechi şi întemeietorul dinastiei a IlI-a a devenit mai puţin vestit datorită expediţiilor sale în Nubia şi în Sinai, decît datorită îndemînării •pu care putea să reteze cu o lovitură de sabie capul unui om şi să i-l potrivească la loc. Dar Vechiul Testament şi, i mai tîrziu, *Vieţile sfinţilor* nu povestesc ele oare nişte miracole similare ? Moise preschimbă un toiag în şarpe, iar apostolul Pavel, decapitat de romani, îşi poartă capul sub braţ.

; Dimpotrivă însă, organizarea marilor şantiere de la Gizeh şi enormele maşini puse în mişcare dau loc

la presupunerea că arhitecţii şi antreprenorii din. Imperiul vechi erau nişte tehnicieni pricepuţi, iar nu nişte magicieni. Se consideră astăzi că construcţia unei piramide necesita munca a 100 000 de oameni timp de douăzeci de ani, în .medie trei luni pe an,.adică.în perioada de inundaţii, cînd nu se putea lucra la cîmp. Ingeniozitatea şi numărul maşinilor de ridicat sau al rampelor în zig-zag nu pot să ne facă să dăm uitării faptul că cel mai utilizat a fost materialul uman. Pentru a. ne imagina, fără cel mai mic romantism social, viaţa şi munca, acestor zeci de mii de oameni, este suficient să ne amintim temaatît de des gravată pe toate monumentele egiptene : muncitori adunîrid pietre şi întorcînd spatele spre.biciul amenin ţător al unui soldat. Totuşi, ..un celebru .egiptolog, Anthur Weigall, a zugrăvit următorul tablou idilic :

„In timpul lucrului egiptenii .cîntaii întotdeauna în cor ; ritmul cîntecelor.lor, pe .care-l marcau şi mai mult, atunci cînd puteau, cu mîinile şi picioarele, nu numai că uşura treaba, conferind unitate mişcărilor, ci mai mult, crea în rîndul lucrătorilor o anumită voioşie, care făcea munca mai plăcută.

Cei care i-au văzut la lucru pe ţăranii egipteni, care au auzit cîntecele şi rîsetele lor şi s-au uitat la supraveghetorii pocnind din bici fără vreo intenţie răuvoitoare, vor înţelege că construirea unei piramide nu era o corvoadă îngrozitoare pentru aceşti oameni cărora li se cerea şă presteze acest serviciu numai timp de trei luni în fiecare an.“ [V]

Ne îndoim că viaţa ar fi putut fi plăcută pe şantierele antichităţii orientale, dar faraonul fiind şi zeu şi suveran în acelaşi timp, ne putem închipui un popor întreg muncind cu abnegaţie, dragoste şi speranţă la o operă de credinţă care corespundea unui* anumit ideal religios, aşa cum aveau să facă mai tîrziu ■ populaţiile creştine, atunci cînd au înălţat sute de catedrale. Pe un plan mai material, ţăranul, soldatul, muncitorul, funcţionarul, meşteşugarul trebuie să muncească pentru faraon, care le asigură în schimb subzistenţa, securitatea, pacea şi dreptatea. Dar în toate acţiunile de acest

V Artliur WeigalL

gen, va fi întotdeauna greu să cîntăreşti partea de entuziasm şi cea de muncă forţată, partea de consimţămînt şi . cea. de interes, partea .de necesitate şi cea de credinţă.

Primele trupe coloniale.»

De fapt pe şantierele faraonului munceau numeroşi prizonieri de război capturaţi în Nubia şi în Libia, politica Egiptului conturîndu-se sub domnia lui Snefru care va lansa primele expediţii de oarecare amploare. Din Libia,' de unde porneau periodic acele *rezzou* ce apăreau pe neaşteptate în satele din vale pentru a prăda hambarele,' el adusese 11 000 de prizonieri şi 13 000 de capete de vită. O campanie în Sudan se soldase şi ea cu rezultate asemănătoare. Dar dimpotrivă, demonstraţiile militare organizate spre est avuseseră mult timp drept unic scop protejarea minerilor şi a muncitorilor din carierele Sinaiului, unde se exploatau filoane de oxid de cupru şi de peruzea şi de unde se aduceau blocuri de dorit, serpentin şi granit. Sinaiul era ţara Viduluf ai cărei locuitori, „călătorii nisipurilor", semi-nomazi, semisedentari îşi mînau prea adesea turmele spre cîmpia orientală a deltei ; împotriva acestora au fost întreprinse mai curînd operaţiuni de menţinere a ordinii. Abia mult mai tîrziu, cîrmuirea egipteană şi-a dat seama că frontierele dinspre nord-est, adică Orientul Apropiat asiatic, puteau deveni nu numai mult mai primejdioase decît cele din sud sau din vest, dar puteau servi,[VI] eventual, drept excelente baze de plecare pentru o politică expansionistă.

Această idee va trebui într-adevăr să aştepte Imperiul ncu pentru a dobîndi forţa unei mari idei politice, dar să- mînţa era deja aruncată cînd suveranii din dinastia a V-a şi a Vl-a lansează adevărate armate spre est. Generalul Uni, comandantul suprem al faraonului Pepi I, va conduce cinci campanii succesive împotriva beduinilor din Asia cu trupe recrutate nu numai din Egipt, ci şi din Nubia, detaliu semnificativ care demonstrează că Sudanul devenise un rezervor de

VI Formaţiune armată constituită îndeosebi în ţările din nor^ dul Africii în scopuri prădalnice. — *Nota trad.*

oameni din care avea să se recruteze o armată neagră. Ultima din aceste campanii va dovedi o oarecare experienţă strategică, deoarece Uni, în loc să atace duşmanul din faţă, îşi va urca soldaţii pe o flotă de ambarcaţiuni de transport şi îi va arunca într-un punct al coastei palestiniene, dincolo de poziţiile inamice, pe care le va lua pe la spate. Primul general din istorie care şi-a scris memoriile, Uni, nu va omite să sublinieze strălucirea .victoriilor sale, să-şi laude arta manevrieră şi să îngroaşe numărul combatanţilor aflaţi sub comanda sa. El a avut o mulţime de succesori, ale căror mărturii trebuie considerate cu multă prudenţă. In ceea ce-l priveşte, faptul că a trebuit să lanseze cinci ofensive pînă să-şi învingă adversarul dă de bănuit că încercările sale nu au fost chiar toate încununate de succes, ori că au fost angajate cu mijloace inferioare celor de care face caz. Aceste expediţii nu stînjeneau dealtfel descinderile spre extremul Sud, ilincolo de cea de-a doua cataractă, în misterioasa ţară Punt care se întindea pînă la poalele munţilor Abisiniei şi de-a lungul Mării Roşii pînă la strîmtoarea Bab el Mandeb. De acolo se aducea aur din rîuri şi din stîncă, guma arabică, răşini parfumate, tămîie, smirnă, lemn de abanos, fildeş, pietre semi-preţioase, pene de struţ, negri înalţi şi viguroşi ca să transporte poverile, înainte de a face din ei „tiraliori senegalezi", pigmei dansatori pentru corpul de balet împărătesc. Totodată soseau de acolo poveşti înfricoşătoare. De fapt, aceste expediţii în ţara Punt nu au fost numeroase, căci ele necesitau construirea sau montarea unor corăbii speciale la şantierele navale instalate pe Marea Roşie, în locul unde astăzi se află Suezul. Dar, cu trecerea anilor, faraonul a început să trateze şi să considere Nubia din ce în ce mai mult ca pe un fel de colonie dependentă de coroană.

Ti.şi primele schimburi comerciale

Deşi cîrmuirea ducea o politică izolaţionistă, egiptenii nu ignorau aşadar existenţa altor popoare, pe care le numeau în mod obişnuit „oamenii de

dincolo". Chiar de pe vremea ultimilor suverani thiniţi, convoaie maritime au stabilit o legătură între porturile din deltă şi Biblos, de unde cumpărau lemn de esenţă tare din Liban ; mai tîrziu metalele din Taurus au trecut prin porturile feniciene, care furnizau cîrmaci, cărora li se încredinţa conducerea ^corăbiilor. Ruinele unui mic templu egiptean descoperite la Biblos ar putea vădi că neguţători din Memfis rezidau acolo în permanenţă, şi dacă unii autori au emis ipoteza că Egiptul participa la o adevărată viaţă economică internaţională, trebuie să ne aducem aminte că Maspero [VII] a adunat într-o zi, în mormintele dinastiei a Vl-a, la Abidos, multe boabe de chihlimbar. Ne întrebăm împreună cu el pe ce căi, prin cîtemîini au trecut ele înainte de a ajunge de pe ţărmurile Balticii pe cele ale Nilului, şi începem să ne gîndim că, de la trib la trib, aceste mici boabe de răşină fosilă, primele mesagere ale invaziilor indo-europene, au fost colportate pe căile pe care aveau să pornească în curînd aheenii spre a ajunge în cele din urmă în insulele Mării Egee.

într-o perioadă cînd folosirea bronzului se generaliza, corăbierii cretani stabiliseră legături maritime regulate între Mediterana orientală şi cea occidentală. Din depozitele siciliene aduceau cositor spaniol şi galic, din Cipru, aramă, din Ciclade, argint. Cu mai bine de două mii de ani înainte de era creştină^ se stabilise un mic curent de import-ex- port între Creta şi Egipt, fie direct, prin neguţătorii din Phaestos stabiliţi la Pharos; chiar acolo unde se va înălţa mai tîrziu. Alexandria, fie indirect; prin' intermediul agen- ţilor comerciali asiatici.. Dar legăturile dintre Egipt şi Mesopotamia.rămîn încă un mister, dat fiind" că descoperirea' vestitului miner de cuţit, aşa-numit de la Djebel-Harak, în Egiptul de Sus, pe care sînt gravate figurine în stil mcsopotamic. nu permite deeît supoziţii hazardate. Ţara unde curg,cele două fluvii ducea şi ea lipsă de materii prime pe care şi le

---

VII Maspero GasLon, egiptolog francez, născut la. Paris (1846— 1916); directorul săpăturilor din Egipt. — *Nota trad.*

procura cel mai adeseori pe calea Golfului Persic. Va trebui să aşteptăm înflorirea Babilonului pentru ca un remarcabil comerţ caravanier, ale cărui începuturi datau, ce-i drept, de multă vreme, să se dezvolte, şi să dispună de numeroase şi îndepărtate puncte de legătură spre Siria şi Asia Mică. Şi în acest domeniu, şi chiar din mileniul al IlI-lea Creta — cu agenţii ei comerciali arborînd surîsuri necruţătoare, din Rodos, Cipru şi Biblos —a jucat pare-se pentru valea Tigrului acelaşi rol ca pentru valea Nilului.

Naşterea funcţiei publice

Dacă nu se poate încă acorda ocîrmuirii egiptene titlul de cinste, de promotoare a unei anumite politici externe, totuşi ea nu mai ignoră faptul că numeroase popoare care umblau nomade pe atunci .prin Arabia aruncă deja o privire avidă asupra.Cornului.fertil *. Ea consideră că pustiul şi marea o ocrotesc la est şi ..la :nord împotriva poftelor asiatice şi îşi rezervă toată grija pentru buna funcţionare **a** administraţiei sale. De-a lungul veacurilor, sistemul de guvernare internă ba s-a asprit, ba s-a înmuiat, căci dacă faraonul mai deţine autoritatea sa direct de la cel mai mare .dintre zei, Ra, Soarele, el este nevoit să-şi. încredinţeze puterea în mîini din ce în ce mai numeroase, pe măsură ce creşterea demografică, .paza frontierelor, colonizarea Nubiei, producţia agricolă şi artizanală, perceperea impozitelor, comanda provinciilor îndepărtate pretind o administraţie. Şi o administraţie cu atît mai prezentă, cu cît fiecare individ este o piesă, indiferent cît de mică, dintr-un enorm mecanism, ale cărui rotiţe necesare sînt funcţionarii : geometri, perceptori de impozite, ingineri de ape şi canale, inspectori ai pescuitului, agriculturii şi creşterii vitelor, sluj-başi care înregistrează decesele şi naşterile. Nenumăraţi scribi controlează faptele şi gesturile tuturor egiptenilor şi veghează ca fiecare dintre ei să declare poliţiei din districtul respectiv mijloacele sale de existenţă. Numai preoţii scapă de investigaţiile lor. Tălmăcitori ai oracolelor, magicieni şi medici,

aceştia exercit^ asupra faraonului o influenţă destul de puternică pentru a-i impune un urmaş ales de ei — ceea ce se va produce la sfîrşitul dinastiei a V-a — sau pentru a-l ameninţa cu puterile lor supranaturale, spre a-i smulge tot soiul de imunităţi fiscale, pe care cei puternici riu le dispreţuiesc niciodată. Templele din Teba posedă 80 000 de sclavi, 400 000 capete de vită, 2 400 km pătraţi de pămînturi arabile, 83 de corăbii, 56 de sate, 50 kg de aur, 1 tonă de argint.

Încercînd să se elibereze de dictatura clericală, regele îi acoperă de onoruri pe funcţionarii săi, îi ridică cu de la sine putere la cele mai înalte demnităţi, citeodată se căsătoreşte cu fiicele lor şi, protejînd pe tehnocraţii infailibili care ocupă posturile cheie în ministerele sale, creează astfel pătura marilor feudali, guvernatori de provincii şi

[1] Termen folosit de unii istorici ai preistoriei sud-vestului Asiei pentru a indica un semicerc de pămînt fertil care porneşte de la coasta de sud-est a Mediteranei în jurul deşertului sirian, pe la nord de peninsula Arabiei spre Golful Persic, cuprinzînd după părerea unora şi valea Nilului, teatru de luptă şi de migrări ale cîtorva dintre cele mai vechi popoare, sumerieni, asirieni, triburi semitice. — *Nota trad.*

ofiţeri superiori, care vor lua din ce în ce mai multe iniţiative fără să mai dea socoteală la Memfis. „Către sfîr- şitul celei de-a Vl-a dinastii, apartenenţa la clasa sacerdotală sau exercitarea înaltelor - slujbe pe lîngă suveran oomportau pentru preoţi şi marii funcţionari asemenea avantaje sociale, politice, religioase, încît constituiau un fel de *jus civitatis,* un drept, pe cale de a deveni ereditar, la funcţiile administrative. Preoţii şi nobilii au smuls de la faraoni aceste drepturi religioase şi civile de la care poporul rămîne încă exclus. Monarhia absolută s-a trans-format într-o oligarhie a celor privilegiaţi.“ [1]

La baza piramidei sociale, sau mai bine spus, sub ea, se află felahul, a cărui viaţă este astfel descrisă într-un papirus : „viermii au mincat jumătate din grîu, hipopotamul a devorat restul, şoarecii distrug ogoarele, au năvălit lăcustele, vilele au mincat, vrăbiile au furat, hoţii au luat ce mai rămăsese pe.arie, iar vitele au pierit de ătîta arat şi bătut griul. Atunci a sosit şi scribul cu barca pentru a strînge recolta. Vai de bietul felah ! Funcţionarii

au ciomege. Dă-ncoace griul, strigă ei. Dacă nu are, H ciomăgesc, îl leagă fedeleş şi-l aruncă în canal, undo se îneacă. Femeia lui e legată de faţă cu el. Vecinii fug ca să-şi pună la adă- •post griul lor."

Acest portret, poate puţin îngroşat, nu l-a împiedicat pe Arthur Weigall să scrie că poporul egiptean din acea epocă era „cum nu se poate mai fericit şi mulţumit", alcătuit din „buni cetăţeni, uşor de guvernat, paşnici şi foarte conservatori." Era cea mai bună dintre lumi.

Prima revoluţie proletară (2300 î.e.n.)

Deodată, în jurul anilor 2300, piramida se năruie în anarhie şi sînge. Întrucît certurile care opuneau partidul clerical feudalilor şubreziseră considerabil puterea regală, ambiţiile guvernanţilor provocaseră nişte tentative separatiste. Sătui de control şi de ciomag, felahii s-au răsculat şi, profiţind de dezordinea creată, cetele semite, care cu puţină vreme înainte devastaseră Palestina, au năvălit mai departe, au traversat istmul Suez şi au pătruns în deltă, unde s-au instalat pentru prima oară în masă. De fapt,

---

> A. Moret, *VEgypte pharaonique.*

este vorba despre o foarte serioasă revoluţie politică şi socială care va dura aproape două secole şi care va fi marcată nu numai de invazia străină, de răscoale, prădăciuni, epidemii şi foamete, ci şi de prima venire la putere a proletariatului şi de dominaţia săracilor. Sînt fapte relatate în celebrul *Papirus de la Leyda* tradus de Alan Gardner : „Oamenii deşertului iau locul egiptenilor pretutindeni. Străinii vin, ţara se transformă într-un pustiu, provinciile '-sînt devastate.... Corabia Egiptului de Sus pluteşte în voia valurilor, oraşele sînt distruse, delta nu mai e ocrotită, apărarea ţării este un drum călcat în picioare. Sufletele oamenilor au devenit violente, ciuma bîntuie prin ţară, peste tot e sînge, moartea nu stă cu braţele încrucişate...

Ia priviţi, se petrec lucruri ce nu s-au întîmplat niciodată în trecut: regele e răpit de plebei... Curtea este răsturnată intr-o oră... Săracii au ajuns bogaţi, cită vreme proprietarii nu mai au nimic. Cel care nu avea nimic a ajuns stăpînul vistieriei, iar cei mari îi cîntă în. strună. Cel care nu avea ch ce să-şi încropească o colibă are domenii înconjurate de ziduri. Cel care n-avea nici măcar un perete ca să-şi proptească creştetul.în timpul somnului are un pat...“ Şi dimpotrivă, glăsuieşte acelaşi document : „Cei mari umblă flă- mînzi şi nenorociţi. Slugile sînt acum slujite. Unul care nu avea nici un slujitor este astăzi stăpîn peste iobagi. Nu mai poţi deosebi un fecior de familie de un copil din flori... Cel care n-avea nevastă, astăzi găseşte doamne nobile... Aurul, lapisul, argintul, malahitul, cornalina, pietrele scumpe împodobesc astăzi gîtul sclavilor. Luxul se întinde în ţară, dar gospodinele suspină : Ah, dacă am avea măcar ceva de mîncare !“. Şi alte plângeri în acelaşi stil au fost descifrate. Ele provin toate fie de la preoţi, fie de la funcţionari, adică de la persoane aparţinînd clasei care fusese înghiţită în acest soi de cataclism. Ceea ce e ciudat de remarcat este că ne aflăm aici în faţa unicei revoluţii în privinţa căreia istoria nu posedă o mărturie din partea învingătorilor, căci numai învinşii ştiau să scrie, dar nu proletarii aveau să profite efectiv de pe urma ei : marii feudali îşi vor împărţi în folosul lor dublul regat, unii luînd nordul şi instalîndu-se la Herakleopolis, iar alţii adjudc- cîndu-şi sudul şi făcînd din Teba capitala lor. Vor avea de înfruntat cele mai grele probleme interne şi externe. Imediat după ce au venit de hac asiaticilor alungaţi din deltă, sau nubienilor plecaţi înapoi în stare de dezidenţă, au pornit între ei un lung-război fratricid, sudiştii biruindu-i în cele din urmă pe nordişti.

Există puţine texte referitoare la toate aeeste evenimente, dar peste Egiptul- nivelat de revoluţie se înalţă>o voce gravă şi liniştită, care, răsună şi astăzi, exprimînd voinţa de a construi o societate nouă pe ruinele unei vechi structuri— Imperiul vechi — care îşi avusese epoca: de măreţie.’Pe patul de moarte, .Kheti, un regişor dinHera- kleopolis

adresează fiului său care .urmează să se uree-pe un tron şubred nişte *învăţături* uiespre care Se: poate spune că sînt o replică la *Papirusul de la Leyda :* „Slăveşte-i- pe cei mari, pentru ca ei să se poarte potrivit poruncilor .tale, căci cel bogat în casa lui trebuie să fie nepărtinitor. El posedă şi nu mai doreşte nimic... *Nu fă deosebire între fiul unui nobil şi cel care are părinţi modeşti. Ia în slujba ta omul, judecîndu-l după însuşirile sale...* Unui rege îi stă bine dreptatea. Regalitatea este încă posibilă şi ecte o funcţie frumoasă. Aşadar munceşte, osteneşte-te pentfu slava divinităţii, astfel încît şi ea, la rîndul ei, să se ostenească pentru tine.“

Urmaşii direcţi ai lui Kheti nu vor beneficia de învăţăturile sale, întrucât Egiptul avea să fie condus de acum înainte de suveranii ţebani care, fără să fi cunoscut . pare-se testamentul său politic, aveau să aplice totuşi principiile lui. Dacă revoluţia socială, care a înecat- Imperiul vechi, a zdruncinat ţara în aşa măsură încît a aruncat în aer în acelaşi timp ordinea şi ierarhia, comerţul şi industria, administraţia şi disciplina, oamenii şi zeii, ea a lăsat totuşi pe pămîntul Egiptului, în mijlocul ruinelor sale însângerate, aluviuni fertilizante : tot astfel- Nilul depune la fiecare creştere a apelor sale un mîl negru, care .permite două recolte în valea lui. O considerabilă muncă de reconstrucţie politică, economică şi religioasă va fi întreprinsă de noii stăpîni ai Egiptului în cursul dinastiilor a Xl-a şi a XII-a, care acoperă o perioadă de aproximativ patru secole, cită vreme Imperiul de mijloc[VIII] se întinde pe un răstimp de aproape 700 de ani. Durata acestor perioade poate părea imensă şi adesea lipsită de conţinut, în comparaţie cu numeroasele secvenţe din perioada istorică asupra cărora avem destule documente pentru a reconstitui desfăşurarea lor cotidiană. Dar trebuie să admitem, împreună cu Jacques Madaule[IX] că „domeniul Istorici care

VIII Imperiul de mijloc (2060? — 1580) cuprinde: dinastia a Xl-a (2060—2000), a XII-a (2000—1785), a XlU-a şi a XlV-a (1785—1680), a XV-a şi a XVI-a (1680—1580).

IX Istoric francez contemporan. — *Nota trad.*

acoperă cel mult 7000 ele ani este nemaipomenit de- îngust, dacă îl comparăm cu durata speciei umane care datează de oel puţin 500 000 de ani şi care, după calculele lui Eddington[X], va mai dăinui două milioane de ani. Dacă asimilăm existenţa omenirii cu viaţa unui om, ansamblul a ceea ce numim Istorie de-abia ar reprezenta o zi din această viaţă." Examinate în această optică, epocile cele mai îndepărtate şi perioadele cele mai lungi ne apar atunci extraordinar de scurte şi de apropiate şi. în acest context, e mai uşor să comparăm - evenimentele analoge care s-au produs în epoci şi în medii foarte diferite.

Sesostris, om nou

Victorioşi, primii faraoni ai Imperiului de mijloc vor dovedi aşadar că bătrînul Kheti nu se înşelase în testamentul său politic şi că regalitatea mai era posibilă, cu condiţia să schimbe macazul. Ea îşi va schimba de asemenea înfăţişarea. Toţi aceşti Antef, Mentuhotep, Amenemhat, ai căror urmaşi direcţi aveau să fie mai cunoscuţi sub numele de Sesostris sînt oameni noi, viguroşi, probabil proveniţi din popor, care au luat cu asalt puterea, aşa cum se întîmplă atunci când ceea ce a începutprin simple fră- mîntări sociale devine o revoluţie victorioasă. Conform unui proces cunoscut în istorie, oameni energiei, săraci şi probi încă, au ajuns în funcţii importante şi au cucerit pînă în cele din urmă puterea supremă, de îndată ce şi-au dat seama că masa, obosită de anarhie, era gata să abandoneze în mîinile unui singur om libertatea pentru care luptase. în vinele acestor sudişti, născuţi din căsătoriile asprilor colonişti egipteni stabiliţi în Nubia curgea pare-se un sînge mai mult sau mai puţin negru. Lucrul acesta îl face pe Marcel Brion să considere că, într-o vreme cînd nobilimea se prăbuşise, iar clerul pierduse o mare parte din

X* Fizician englez (1882—1944).

[1] A. Moret, op. *cit.*

prestigiul său, ei şi-au datorat victoria acestei ereditǎţi amestecate, acestui soi de sevă populară pe care o posedau. Dar toţi noii suverani de la Teba care se încununau cu dubla coroană roşie şi albă, potrivit unui ceremonial deja milenar, nu se considerau altceva decît urmaşii legitimi ai celor mai vechi faraoni.

Regii tebani nu mai încredinţează guvernatorilor de provincii — nomarhii — teritorii prea întinse pe care să-şi exercite autoritatea, ci le fixează ei înşişi limitele administrative. Cunoscînd acum primejdia pe care o poate reprezenta pentru cîrmuire nişte prefecţi de regiune prea puternici într-o ţară a cărei configuraţie geografică este generatoare de forţe centrifuge, ei îi mută pe aceşti înalţi funcţionari, înainte de a fi avut timpul să devină populari şi deci periculoşi. Ei desfiinţează titlurile şi diversele privilegii pe care le dobîndiseră nobilii şi preoţii, cîte o dată în semn de răsplată pentru servicii aduse curţii, dar transmise în mod abuziv unor urmaşi mediocri. De acum înainte' nu vor mai exista funcţii ereditare, ci o adevărată funcţie publică, accesibilă oricui, fără deosebire de avere sau de familia în care s-a născut respectivul. Preot, judecător, scrib, miliţian, plugar sau meşteşugar, oricine va putea deţine un rol, potrivit cu capacităţile sale. Agricultor sau cizmar, orice om primeşte o bucată de pămînt, o slujbă, o meserie cu care se îndeletniceşte spre folosul lui, rezervînd faraonului o parte stabilită de birourile fiscului.

De fapt, suveranul a reluat domeniul său din mîinile nobililor, preoţilor, plebeilor răzvrătiţi şi l-a redat poporului sub formă de gestiune cointeresată. După despotismul sacru, a urmat un sistem dirijist, în care toate mijloacele de producţie şi organele de repartiţie rămîn în mîinile statului. Cu excepţia scribului care strînge impozitele şi care o duce bine, toată lumea „munceşte din greu“ *. Se pare chiar că din această administraţie sever controlată a rezultat o oarecare prosperitate economică. Deoarece acest sistem nu interzicea cultul personalităţii, faraonul de stil nou rămîne încredinţat de caracterul său divin şi este foarte hotărît să tragă foloase de pe

urma acestui lucru, în pofida şi împotriva tuturor. Pentru el este singurul mijloc de a-şi jnenţine autoritatea asupra nobililor proaspăt numiţi, de a pedepsi pe unii şi a răsplăti pe alţii. După reformele sociale, urmează în mod corespunzător o inseparabilă reformă religioasă de importanţă capitală : poporul are de acum înainte dreptul la privilegiile funerare, adică la îmbălsămare, rezervată pînă atunci nobililor şi bogătaşilor — hotărîre care va determina reluarea expediţiilor armate în ţara Punt, în căutarea produselor necesare conservării mumiilor. Acestea, devenite dintr-o dată mai numeroase într-o ţară de 8 milioane de locuitori, vor crea noi locuri de muncă în sectorul socio-economic al micilor meserii legate de moarte. în sfîrşit, cele două divinităţi Amon şi Ra, pe care egiptenii şi le împărţeau pînă atunci, vor fi identificate cu soarele şi nu vor mai constitui decît un singur zeu Amon-Ra, plasat în vîrful unei cosmogonii complicate.

Problemele pe care le au de rezolvat numeroşii Men- tuhotep, Amenemhat şi Sesostris în interiorul ţării, unde au ajuns să restabilească ordinea — „Am arat ţara pînă la Elefantina, am răspîndit bucuria pînă în smîrcurile deltei", va spune unul dintre ei — se îmbină cu dificultăţile care survin neîncetat la frontiere. Aceste dificultăţi, comparabile cu cele pe care le-au cunoscut predecesorii lor, apar totuşi mai grave la răsărit, unde, dinspre Suez suflă deja primele vînturi ale vijeliei care se va abate asupra Egiptului, Pentru moment, acelaşi instinct care-i împinsese pe vechii faraoni spre sud, îi antrenează pe cei noi pînă la cataracta a treia : acolo se construiesc căi de acces şi se instalează baze fortificate, pentru a se asigura securitatea şantierelor unde se găsesc pepite de aur încrustate în blocuri de cuarţ alb. Introdus mai ieri în Egipt de către nomazi, aurul Nubiei este astăzi rezervat statului, monopol care provoacă rebeliuni grave printre nubieni.

„Migraţiuni inspirate" ?

La est egiptenii nu duc nici o politică de expansiune, ci se menţin în defensivă ; ei întreţin chiar excelente relaţii cu triburile beduine, care umblă nomade de cealaltă parte a frontierei' şi adesea chiar o trec pentru a-şi duce vitele la păscut. în asemenea măsură au fost surprinşi egiptenii de răscoalele negrilor şi ocupaţi să le înfrîngă, încât au încheiat probabil cu aceste triburi nişte acorduri, prin care erau autorizate să se stabilească temporar în deltă. Politică ce nu era lipsită de primejdie, dar care cel puţin îngăduia egiptenilor să nu se lase atacaţi pe două fronturi, ,cu atît mai mult cu cît era adesea nevoie de organizat contraexpediţii la frontiera libiană. Totuşi infiltraţiile, presiunile asiaticilor deveneau an de an mai apăsătoare, indivizi izolaţi sau cete mai numeroase, alungaţi de mizerie de pe pămîntul lor natal, sau împinşi de alţi cotropitori, cereau faraonului azil. Deodată însă, presimţind primejdia pe care o reprezentau miile de beduini şi alte triburi semite care se aşezaseră pe pămîntul Egiptului, Amenemhat I îi alungă spre Palestina şi construieşte „Zidul suveranului", un zid fortificat, legat de un sistem de cazemate, La liziera deşertului, spre a împiedica aceste triburi să pătrundă „fie chiar şi pentru a cere apă pentru turmele lor.“

Se prea poate ca printre cei goniţi astfel să se fi aflat şi Abraham. Conducătorul biblic al clanului terahiţilor, care străbătuse deja mii de kilometri mînîndu-şi de la spate oile spre Haran, apoi spre Egipt, îşi strîngea acum cortul. El va lua din nou calea Palestinei, unde urmaşii săi se vor stabili pentru un timp, apoi se vor reîntoarce în Egipţl odată cu hicsoşii, pentru a pleca din nou cu 400 de ani mai tîrziu, astfel ca destinul să se împlinească. Atunci cînd pornise din Ur, în jurul anului 2000 î.e.n., Mesopotamia, pămînt binecuvîntat unde cresc viţă de vie, fructe, curmali, atrăgea deja de mai multe secole privirile lacome ale popoarelor vecine, care trăiau în pustiu, sau în munţi. Pornite din Iran

sau de pe valea superioară a Tigrului, din Elam [XI] sau din Antitaurus[XII], ele îşi amestecau neamurile şi civilizaţiile în această grădină bună de prădat Dacă nu ne mulţumim cu explicaţia mistică, lunga călătorie întreprinsă de Abraham şi de familia lui nu ma este o „migraţiune inspirată", ci o simplă deplasare, prin tre mii de altele, într-un cadru geografic care, la dat! aceea, aparţinea deja Istoriei de o mie cinci sute de ani Este cadrul civilizaţiei sumeriene, a cărei înflorire a fos pare-.se întreruptă la începu Lui istoriei sale de inundaţii <— potopul ? — dar care, către mileniul al IlI-lea va atinge „un apogeu deosebit de remarcabil. întrucit regii locali inaugurează un regim economic şi social care a putut fi calificat drept egalitar şi liberal.“ [XIII]

Sumerienii, a căror origine rămîne încă obscură, ■ îm- pârţeau de multă vreme teritoriul lor cu populaţii semite, care îşi făcuseră astfel prima lor apariţie în Istorie. Cobo- rînd pe albia Eufratului, ele cuceriseră încetul cu încetul Siria, Libanul şi Taurus şi chiar regiunea Canaan, la îndemnul unui mare conducător războinic, Sargon, şi al urmaşilor săi. Cîteva cete semite veniseră să „tatoneze" avanposturile egiptene imediat la est de istmul Suez, dar agresiunile lor nu depăşiseră amploarea unor razii obişnuite. Imperiul akkadian, primul imperiu cunoscut, avea prea multe de făcut în interiorul graniţelor sale şi nu putea scăpa de constrîngerile impuse de întinderea sa, de ne-; cesitatea controlului, da răscoale şi represiuni, adică de un ansamblu de operaţii pe care limbajul politic al secolelor viitoare avea să-l rezume născocind un cuvînt comod : pacificarea. Două secole mai tîrziu, măturaţi de noii veniţi care coborau în fugă munţii Zagros sargonizii s-au năruit, iar sumerienii şi-au dobîndit independenţa pentru, a dispare în cele din urmă definitiv, sub presiunea unui alt popor semit, amoriţii. Tot acest „du-te vino", aceste cuceriri,

XI Vechi stat cu-capitala la Susa, amintit de izvoare încă î mileniul al III-lea î.e.n. — *Nota trad.*

XII Munţi în Turcia, situaţi de-a lungul ţărmului Mării Medit< rane. — *Nota trad.*

XIII J. EL. Palanque, *Les imperialism#s antiques.*

aceste apariţii brutale şi aceste dispariţii care sînt ca nişte mari ştersături în istorie sfidează încercările de sinteză, dar chiar dacă nu explică, ele îngăduie să reconstituim mai exact lungul marş al patriarhului care a pornit din Mesopotamia de Jos, hîntuită de furtuni, pentru a emigra de-a lungul Cornului fertil. în acel moment se schiţează în Orient un fenomen analog cu cel care se va produce în Europa cinci secole mai tîrziu : un popor nomad se pune în mişcare, dislocând popoarele pe care le întâlneşte în calea sa şi acestea, la rîndul lor, îşi cotropesc vecinii. Astfel, migraţiunile se umflă şi se antrenează luna pe alta.

Construind o linie fortificată la est de Suez şi împingîndu-i pe nomazi dincolo de „Zidul suveranului", egîp- tenii luaseră nişte măsuri de precauţie elementare. Această politică de apărare naţională, care a fost una dintre preocupările constante ale dinastiilor a Xl-a şi a XII-a, a permis exploatarea unor noi mine în Sinai, construirea unei gigantice cetăţi administrative care va adăposti pe toţi miniştrii faraonului, înainte de a stîrni descrieri entuziaste din partea lui Herodot şi a lui Diodor. Mai mult, ea a sprijinit marile lucrări hidraulice care au fost efectuate pentru’a regulariza revărsările Nilului, în special rezervorul de la Fayum, alimentat de un braţ mare de apă numit încă şi astăzi *Ba.hr Yusuf,* „canalul lui Iosif“. Dacă sîntem de acord că existenţa lui Abraham a coincis cu începutul celei de-a XII-a dinastii, putem admite că cel care a dat numele său canalului săpat pe vremea lui Amenemhat al III-lea este acelaşi care, după ce a refuzat să cadă în mrejele soţiei lui Putifar, a ajuns ministrul faraonului. Intr-adevăr, dacă zidul interzicea cel mai adesea trecerea unor grupuri mari, el nu putea împiedica infiltrarea beduinilor, care pătrundeau în Egipt pentru a căuta de lucru, aproape siguri că vor fi angajaţi de înalţii funcţionari, ba chiar şi de nomarhi.

Cînd tentativele de incursiune deveneau prea insistente — s-a mai văzut vreodată o linie

fortificată care să interzică trecerea unui inamic curajos, răbdător şi viclean ? —, ele erau imediat urmate de expediţii de pedepsire, care pătrundeau uneori în adîncime, una dintre ele a ajuns pînă în inima Palestinei, dar suveranii de pe vremea aceea au întreţinut întotdeauna excelente relaţii cu ţara Canaanului, cu Siria şi mai cu seamă cu Biblos, care a fost guvernat de un soi de rezident general egiptean. Era necesar ca aceste relaţii să rămînă bune, căci din momentul cînd suveranii Imperiului de mijloc s-au instalat la Teba, ei au fost nevoiţi să ducă o politică continentală şi să se lase în seama străinilor, cretani şi fenicieni, pentru a asigura comerţul lor maritim cu Ciprul, Phaestos şi fără-ndoială, Cilicia. în felul acesta înţelegem mai bine faptul că au vrut să facă din Biblos baza înaintată a negoţului, indispensabil vieţii lor economice. Pentru a lega Teba de Mediterana va întreprinde Sesostris primele lucrări ale acestei căi de apă care va deveni într-o zi canalul Suez. In Egiptul de Sus s-a găsit în ruinele unui templu clădit pe .vremea dinastiei a XII-a o mărturie a relaţiilor egipto-
feniciene din acea epocă : patru lăzi de bronz pline de bijuterii, lingouri de aur şi argint, perle, amulete din lapis-lazuli, în care toţi arheologii au recunoscut factura mesopotamică. -

De rîndul acesta ne aflăm în prezenţa unui „material" mai însemnat decît era cuţitul de la Djebel-Harak. El aparţine unei epoci apropiate de cea în care un foarte important personaj, un fel de „Carol cel Mare asiatic", Hammurabi, izbutise să adune într-o federaţie cetăţile me- sopotamice. Acesta a realizat în jurul tronului său babilonian o unitate politică ce va favoriza înflorirea acestei civilizaţii sumero-semite, despre care se recunoaşte şi astăzi că a fost prima iniţiatoare a anumitor baze ale organizării occidentale : dreptul contractual, sistemul administrativ, economia bancară, puterea militară, protecţia codificată a individului... Astfel, două mari civilizaţii similare s-au dezvoltat paralel în valea Nilului şi în văile Mesopotamiei. Nimic nu ne îngăduie să afirmăm că contactele lor au fost pe vremea aceea numeroase. Ele se vor înfrunta mai

tîrziu în războaie necruţătoare, de la malurile Oronteului pînă la Suez, dar mai întîi Babilonul va fi pustiit de kasiţi, iar Egiptul cotropit de hicsoşi.

în faţa primejdiilor asiatice

De-abia se încheiase gigantica operă de reconstrucţie întreprinsă în cursul ultimelor trei secole, că Egiptul cade din nou pradă demonilor săi obişnuiţi. Disensiunile anarhice, luptele dintre clanuri erau favorizate de geografia unei ţări întinse pe o lungime de 2000 km, a cărei unitate morală şi politică avea nevoie să fie menţinută de nişte suverani de fier, pentru a nu se fărîmiţa în mîinile unor aventurieri avizi, militari sau clerici, nobili sau din popor. Diverşi Sesostris şi Amenemhat muriseră după domnii care duraseră treizeci, patruzeci şi chiar cincizeci de ani, dar în mai puţin de un secol vreo treizeci dintre urmaşii lor, legitimi 6au uzurpatori s-au urcat rînd pe rînd pe tron pentru a fi răsturnaţi; Nici unul dintre ei n-a fost în stare sâ menţină unitatea Egiptului, să-i pedepsească pe nobilii ce se luptau între ei, să împiedice trezirea unui vechi instinct tribal şi, cu atît mai puţin atunci cînd cotropitorii au năvălit în deltă, sa scuture pasivitatea felahilor.

Năvălirea hicsoşilor (1800-î.e.n.)

Năvălitorii aceştia au apărut ca o vijelie. Dacă dăm crezare unui text vestit [1] : ,,S-a pornit să sufle mînia divină împotriva noastră, nu ştiu pentru ce şi pe neaşteptate. Oameni dintr-un neam necunoscut, veniţi din răsărit, au avut îndrăzneala să cotropească ţara noastră şi fără greutate sau luptă, au ocupat-o cu forţa. Aceşti oameni au pus mîna pe

conducători, au dat foc cu sălbăticie oraşelor, au ras de pe faţa pămîn.ului templele zeilor şi faţă de băş- tinaşi s-au purtat cu cea mai mare cruzime, sugrumînd pe unii, ducînd în robie femeile şi copiii. Pînă la urmă au urcat pe tron pe unul dintre ai lor, Salatis. îşi alesese ca reşedinţă Memfis, aduna tribut din provincia de sus, ca şi din cea de jos şi aşezase garnizoane în locurile cele mai potrivite cu interesele lui. Lucrul cel mai important este că a întărit regiunea răsăriteană, prevăzînd că asirienii, care aveau să'devină într-o bună zi mai puternici, vor rîvni la regatul lui şi-l vor ataca — a consolidat zidurile Ava- risului, oraş situat la est de ramificaţia bubastită[2] şi a instalat acolo o sumedenie de ostaşi înarmaţi cu arme grele, aproximativ 240 000. Venea pe acolo vara, pentru a le măsura grîul şi a le plăti solda, cît şi pentru a face cu ei manevre pregătite cu grijă... Erau denumiţi hicsoşi, ceea **ce** înseamnă Regi-păstori.“

Cine< erau aceşti misterioşi cotropitori şi de unde veneau ei ? Este încă greu de precizat originea, sau mai cu- rînd originile lor, căci aparţineau unor neamuri diferite. In rîndurile lor se numărau amoriţi, arabi, khatiţi din Taurus, elamiţi, fenicieni, cananeeni, seiţi. Aceste felurite

’ Textul lui Manethon. istoric egiptean de limbă greacă, care a trăit în Alexandria în secolul al III-lea î.e.n. Lucrarea sa *Aegyp- tica* datează din 271.

[2] Bubastis, oraş din vechiul Egipt de Jos. situat pe unul din braţele Nilului. — *Nota trai.* supoziţii nu sînt contradictorii, căci năvălirea hicsoşilor este legată de primele migraţiuni ale maselor indoeuro- pene, care s-au revărsat peste Asia anterioară. Se pare că khatiţii, veniţi din Taurus, şi amestecaţi cu nişte amoriţi care rătăceau în stare nomadă între Tigru şi Eufrat, au năvălit în Siria, apoi în Palestina, împingînd în faţa lor, mereu spre occident, arabi, cananeeni şi alţi semiţi, mulţumiţi probabil să se înapoieze în forţă pe un pămînt fertil, de unde faraonul îi alungase pe vremuri cînd, problema frontului nubian fiind rezolvată, n-a mai avut nevoie de ei. Istoricii din Egiptul modern tind să creadă că

cananeenii au jucat un rol important în această năvălire.

Se pare că vijelia descrisă de Manethon nu a fost atît de neaşteptată precum avea să fie de exemplu cea provocată de năvălirea hunilor, ci a fost precedată de infiltraţii parţiale, care au progresat cu dibăcie, menite să sondeze nu atît terenul, cît mai curînd reacţiile egiptenilor. Aceste reacţii stîrneau teamă de cînd strămoşul Iosif suscitase prima mişcare antisemită din istorie des- chizînd prea larg celor din neamul său porţile ţării al cărei prim-ministru devenise. Prea slabi pentru a-i alunga, regişorii efemeri ai celei de-a XIII-a dinastii i-au lăsat să se stabilească în deltă pe aceşti oameni bronzaţi, a căror barbă creaţă, nas coroiat şi ochi mari nu erau ne- cunoscuţi băştinaşilor, dar - acum pentru prima dată nu mai erau văzuţi venind exclusiv cu asinii, oile, femeile şi copiii lor, ci în care cu roţi, cu cai şi cu soldaţi al căror piept era ocrotit de zale cu ochiuri metalice.

Ajunşi în număr destul de mare, au întemeiat o capitală la Avaris, loc situat între Zagazigul de astăzi şi canalul Suez şi- au recunoscut drept conducător suprem pe un anume Salatis, care trebuie să fi fost un om de nivelul social al lui Abraham sau Iacob, adică şeicul unuia dintre nenumăratele triburi care-şi instalaseră acuma ta- băra pe locurile de păşunat. încremeniţi de stupoare şi cuprinşi fără îndoială de o laşă admiraţie, cum se întîm- plă cu popoarele slabe în faţa spectacolului materialului nou prezentat de învingători, felahii şi- au continuat îndeletnicirile obişnuite, determinate de revărsările Nilului, iar faraonii au continuat să domnească, cel puţin teoretic, la Memfis şi la Teba. Uraganul s-a deslănţuit brusc cînd hicsoşii, după ce au făcut din deltă o adevărată colonie de popoare, sau mai curînd un stat nou, au hotărît să pornească la cucerirea Egiptului.

Care au fost temeiurile profunde care i-au îndemnat la această acţiune, cîtă vreme erau confortabil instalaţi la Avaris, dispreţuind muncile agricole şi mulţumindu-se să-şi pască turmele în

păşunile sărate ale deltei ? Nomadul este întotdeauna un războinic, lumea deşertului într-o perpetuă mişcare, iar îmbinarea dintre agricultura itinerantă şi creşterea vitelor predispune la căutare de pămîn- turi mai bune. în cazul de faţă, deşi s-au grăbit să prade panteonul faraonic, hicsoşii nu au fost împinşi de forţa irezistibilă pe care o conferă prozelitismul religios, aşa cum vor fi arabii deveniţi musulmani, spre deosebire de nomazii mongoli sau turci care nu au ieşit niciodată din stepa lor pentru a propaga vreo credinţă. Mai simplu vorbind, combinată cu această forţă imperioasă a societăţilor nomade care pretinde ca expediţiile prădalnice să meargă mereu înainte, hotărârea de a năvăli mai spre sud s-a impus pentru că legenda unui Egipt fabulos de bogat răsuna în tot Orientul.

Eliberatorii

Alcătuită exclusiv din. pedestraşi recrutaţi în cea mai mare parte dintre foştii prizonieri de război libieni şi sclavi nubieni, infanteria egipteană a fost îngrozită, dată peste cap, sfîrtecată de carele de luptă asiatice, folosite în Asia deja de aproximativ două secole, dar care reprezentau aici o inovaţie strategică împotriva căreia era imposibil să te aperi. „Ln momentul în care societăţile sedentare, adesea decadente, cedează la şoc, nomazii intră în cetate şi, după primele ceasuri' de masacru, se substituie fără efort potentaţilor pe care i-au răsturnat. Fără să se intimideze, ei se aşază pe tronurile cele mai vene- rabile.“ [XIV] Astfel s-a instalat la Memfis un mic şef de trib semit care s-a faraonizat numaidecît şi s-a egiptenizat cu atît mai repede, cu cît păturile de jos ale ţării nu au fost de loc zdruncinate, iar numeroşii conducători militari egipteni, socotind fără îndoială că superioritatea armamentului hicsoşilor impunea o atitudine realistă, s-au raliat învingătorilor. Deşi nu toţi. „Primele ceasuri de masacru" neputînd fi uitate, orfcîte eforturi ar fi făcut cuceritorii pentru a adopta stilul de viaţă al egiptenilor, sau pentru a instaura o cîrmuire „corectă", în Egiptul de Sus a luat naştere o organizaţie de rezistenţă. Ea avea dublul scop de a-i pedepsi pe „colaboraţionişti" şi de a-i alunga pe cotropitori. Cum aceştia din urmă, practic, nu puteau să domnească decît în deltă, iar în urma unor acorduri tacite Teba beneficia de acel gen de semi-autono- mie pe care o conferă situaţia unei zone neocupate, mişcarea naţionalistă a căpătat, cu timpul, o importanţă considerabilă, care avea să ducă la restaurarea monarhiei naţionale, proclamate în prezenţa inamicului, către anul 1580. Din acel moment Egiptul este împărţit din nou în două regate : cel din sud (Teba) şi cel din nord (Avaris). Rezistenţii nu mai sînt rebeli, ci susţinătorii unui soi de guvern provizoriu, alcătuit din conducători şi oameni ho- tărîţi, pînă în clipa cînd apare un anume Sekenenre, care adoptă imediat tonul unui conducător naţional şi decide să

XIV Rene Grousset, *Bilan de l'Histoire.*

nu mai întreprindă operaţii de detaliu şi alte răfuieli, ci să elibereze Memfis, în fruntea unei mici armate. Această primă încercare dă greş. Materialul modern al hicsoşilor îşi demonstrează superioritatea. Sekenenre avea 6ă cadă în mijlocul ostaşilor săi împrăştiaţi de carele duşmane, iar descrierea mumiei sale, aşa cum au văzut-o Maspero şi Arthur Weigall, ne face să înţelegem grozăvia ciocnirilor : „Ea se înfăţişează înspăimântătoare din cauza rănilor de la cap. O secure de război i-a despicat partea de sus a frunţii, lăsînd o gaură de cinci centimetri lungime, şi năclăind de sînge tot părul dimprejur. O altă lovitură de secure a pătruns pînă în creier deasupra ochiului drept ; o sabie i-a sfîrtecat obrazul stîng ; o lance a pătruns în partea stîngă a capului deasupra-urechii, iar **o** unealtă neascuţită, poate o ghioagă, i-a zdrobit ochiul, orbita şi rădăcina nasului. Chipul pare chinuit, dinţii 6trînşi se înfig în ligibă, iar mîinile se crispează convulsiv. Faptul că trupul n-a fost mumificat cum trebuie şi că nu s-a încercat să se întindă membrele, sau să se şteargă contracţiunile chipului, dovedeşte că cadavrul a fost găsit cu greu după bătălie, iar fuga curţii spre sud a determinat funeralii rapide." [1]

---

* Arthur Weigall, op. *cit.*

Urmaşii săi aveau să reia fără zăbavă lupta. Unul dintre ei Kames, organizator inteligent, va pune bazele aoes- tei mari armate egiptene care avea să devină instrumentul politicii imperialiste a viitorului Imperiu şi să respingă pe hicsoşi pînă la vîrful de sud al deltei. Pînă în cele din urmă, un general de şaisprezece ani, Ahmosis, cu o frunte îngustă şi joasă, temerar şi tenace, îi va alunga definitiv pe cotropitori, după ce va ocupa capitala lor, demonstrînd totodată că tinereţea, îndrăzneala, energia şi ideile simple sînt însuşirile esenţiale ale unui bun militar Intîmplător, tînărul războinic nu era lipsit de simţ politic Era perfect conştient că, deşi un eliberator este întotdeauna considerat un om mare de către masele populare, el trebuie totuşi să-şi consolideze şi să-şi proclame legitimitatea.

Potrivit vechilor tradiţii egiptene, după care fetele erau adevăratele moştenitoare ale puterii regale, el a luat-o în căsătorie pe sora sa. Ahmosis a devenit astfel un autentic faraon, în persoana căruia toată lumea a aclamat pe continuatorul vechilor dinastii, al căror curs fusese întrerupt timp de o sută cincizeci de ani de paranteza asiatică.

Această paranteză nu se închidea pe ruine căci Egiptul, mai civilizat decât cotropitorii săi, — cu toate că această lege nu este absolută — rezistase barbariei, deşi suferise sub raport material, cât şi moral, răni grave care trebuiau ici cusute, colo pansate, întotdeauna lecuite. în schimb, hiesoşii îi învăţaseră cel puţin două lucruri pe egipteni : fragilitatea periculoasă a graniţei lor de răsărit şi superioritatea incontestabilă a carelor de luptă. Această constatare îi va determina să înţeleagă inutilitatea zidului lor fortificat şi să pună la bătaie imaginaţia lor strategică. Aveau nevoie să creeze maximum de spaţiu între ţara lor pe de o parte şi populaţiile stabilite între Oronte şi Eufrat, între Tigru şi Mediterana pe de alta : huriţii, mita- nienii, hitiţii, kasiţii, care ba apăreau* ba dispăreau, veşnic turbulenţi, nieiodată stabili. Aliaţi ieri, duşmani astăzi, înzestraţi cu o putere formidabilă, ei dispăreau deodată în nisipuri, în aşa fel, încît ai fi putut crede că fuseseră doar zvonul unei legende şi efectul unui miraj, dacă n-ar fi lăsat în urma lor scrumul oraşelor ras^ de pe faţa pământului. în loc să aştepte ca asiaticii să pornească din nou într-o bună zi la atac, egiptenii vor lansa periodic i expediţii armate în ţinuturile acestora, inţercînd să şi-i ■iacă âliaţi, un fel de state asociate care urmau să fie. totodată şi posturi de informaţii. Astfel se schiţează, de la domnia primilor suverani ai marii dinastii a Imperiului non, a XVIII-a, liniile generale ale unei politici externe care la început constă în a lua măsuri de protecţie orga- nizînd o zonă de apărare care se extindea asupra Palestinei şi Siriei, dar care, urmînd nişte legi ineluctabile, din escaladă în escaladă, avea să ducă la o politică imperialistă. Pentru Egipt perioada de izolare se încheiase, înce-

pea cea de expansiune.

Pentru ca un asemenea .ţel .să se poată realiza, Egiptul trebuia înzestrat cu o armată modernă, tot atît de birje echipată ca cea care îl ţinuse în robie timp de un veac şi jumătate. Aceasta, a fost preocuparea principală a *cârmuirii.* Paralel cu vechile miliţii care asigurau nevoile guvernatorilor regionali, s-a hotărît organizarea unei forţe armate. permanente, împărţită în două corpuri, unul pentru a apăra partea de aud a ţării, celălalt, cea de nord, al doilea fiind eşalonat între istmul Suez şi .Gaza. Ansamblul efectivelor putea să ajungă la 100 000 oameni, dar este în genere recunoscut că armatele active ale faraonului au depăşit arareori 30 000 de combatanţi. Maspero, care a studiat îndeaproape problema, susţine că infanteria reunea trupe de linie şi trupe uşoare ; luptătorii din primele trupe erau înarmaţi cu suliţe grele, securi, pumnale, săbii — care nu mai erau din bronz, ci din fier — şi apăraţi de un scut şi un şorţ din fîşii de piele ; trupele uşoare erau alcătuite esenţialmente din arcaşi. Şi unele şi celelalte formau regimente care nu aveau nu-; mere şi nu purtau numele şefilor lor, ci numele unui zeu ; regimentul lui Amon, regimentul lui Ba etc. Cum panteonul egiptean era mai numeros deeît unităţile regimentare, statul-major nu întîmpina pare-se mari piedici în a le eticheta. In sfîrşit, trupele auxiliare, racolate cu anasîna dintre negri de pe cursul superior al Nilului, completau aceste efective, potrivit unei tradiţii vechi deja şi care avea să devină curînd una din condiţiile esenţiale ale recrutării coloniale. Pe măsură ce războaiele deveneau mai frecvente iar egiptenii, puţin combativi prin temperament, dezvăluiau în consecinţă slaba lor înclinare spre astfel de aventuri, a trebuit să se facă din ce în ce mai mult apel la .aceşti ostaşi supletiviîncadraţi de valoroşi ofiţeri naţionali. Aceşti primi ofiţeri ai departamentului Afacerilor indigene au comandat trupele de şoc ale Imperiului nou, pînă ce au venit grecii să le vîndă tehnica falangei.

La trupele de pedestraşi al căror dispozitiv nu se schimbase deloc de pe vremea Imperiului vechi veneau acum să se adauge carele ; folosirea tactică şi eficacitatea acestora au corespuns în bună măsură, pare-se, rezultatelor obţinute mai tîrziu de cavalerie, apoi de blindate. Iniţial, acest material extrem de uşor, un soi de *sulky* [2], care trebuia să poată fi cărat de un om în spate, era tras de doi cai şi ocupat de doi oameni : combatantul şi scutierul lui, care-l ocrotea în cursul acţiunii. Pe laturile carului se aflau armele şi muniţiile, adică lănci şi suliţe, o sabie scurtă, o ghioagă, o secure, două tocuri de arc şi două tolbe mari. Carul era arma aristocratică. Cei eare erau desemnaţi „pentru care“ trebuiau să se considere mai inteligenţi decît infanteriştii, pentru că vedeau lucrurile mai de sus. In sfîrşit, deşi în campanie era firesc să se conteze pe cît posibil pe resursele locale, servicii mari de intendenţă şi geniu urmau armata, transportîrid în căruţe cu patru roţi material de schimb, ustensile de bucătărie, scări, berbeci, unelte de dulgherie şi fief ari. îndărătul trupelor şi serviciilor păşea o hoardă de neluptători : scribi, ghicitori, muzicanţi, negustori ambulanţi şi tîrfe pentru bordelurile militare. Toate aceste detalii au fost gravate şi mai pot fi încă examinate pe mormintele de la Luxor.

In zilele de bătălie, vitejia şi muşchii soldatului jucau un rol mai important decît priceperea strategică a unui comandant a cărui imaginaţie era anemică, iar ideile despre operaţii manevriere, puţine. Abordîndu-se frontal, armatele se dispuneau în ordine de bătaie : infanteria pe centru, iar carele masate pe flancuri. Arcaşii şi prăştiarii atacau primii, urmaţi numaidecît de suliţaşi, în timp ce carele porneau în trap mărunt, îşi accelerau mişcarea şi se năpusteau asupra duşmanului în şiruri perfecte, ca la exerciţiu, dislocînd rîndurile pifanilor şi călcîndu-i sub

[1] Militari indigeni angajaţi temporar ca efective de completare. — *Nota trad.*

[2] Cărucior pe două roţi (engl.) — *Nota trad.* copitele cailor. Lupta nu dura decît cîteva ceasuri ; inamicul în retragere nu era urmărit şi încă mai puţin era

exploatată victoria. Lucrul important era pe vremea aceea să aduni prada, să-i despoi pe morţi şi să legi prizonierii. Celor ucişi li se tăiau mîinile şi sexul şi totul era prezentat scribului vistiernic care plătea. Scribul proceda la o împărţeală cinstită. După ce păstra o parte din pradă pentru zeul care acordase victoria, o altă parte pentru faraon, împărţea ceea ce rămînea între soldaţi, după meritul fiecăruia, adică după numărul de nuni şi de măruntaie aduse de eroi. Această pradă purta numele de „aurul victoriei[11].

Gustul cuceririi militare

Tuthmosis I dispune deja de un instrument bun **de** cucerire — după ce cîştigase practică în Sud — atunci cînd îşi adună armata la est de Suez, străbate deşertul şi ajunge în sudul Palestinei. Un convoi de echipaje înzestrat cu toate mijloacele de transport necesare pe distanţe mari vine în urma trupelor, în timp ce întăririle şi rezervele în materie de efective, muniţii, arme, subzistenţă şi material greu vor sosi pe mare pînă în porturile feniciene, unde agenţi siguri au şi luat măsuri utile. Tuthmosis se îndreaptă atunci către nord, de-a lungul coastei şi prin Liban, unde soldaţii săi privesc pentru prima oară zăpada de pe piscuri, „apa care străluceşte în vîrful muntelui", şi ajunge la Eufrat. Acolo, ostaşii săi nu-şi cred ochilor văzînd „un fluviu care curge de-a-ndăratelea“, adică de la nord la sud, cită vreme Nilul curge de la sud la nord. Lipsiţi de coeziune, incapabili să opună o rezistenţă organizată unei armate bine instruite, sirienii nu s-au apărat de loc, astfel încît cucerirea teritoriului lor a fost relativ uşoară. Totuşi, întrucit avuseseră loc răzvrătiri locale, ei vor oferi faraonului prilejul unei sîngeroase represiuni. Ridicată pe malurile Eufratului, o stelă de frontieră simbolizînd puterea egipteană se va înălţa timp de patru secole ca o sfidare adresată Asiei. La înapoierea în ţară, după ce lăsase la faţa locului unele forţe de ocupaţie, Tuthmosis va pune să se sape pe un monument ridicat în cinstea lui : „Am împins graniţele

Egiptului pînă la drumul străbătut de soare. Am

redat curajul celor cărora le era frică, întrucît am înlăturat primejdia care-i amenința și am înălțat Egiptul deasupra tuturor celorlalte țări.“ Este un lucru împlinit, Egiptul a dat de gustul cuceririi și al gloriei, și una și cealaltă asortîndu-se cu grelele convoaie încărcate cu pradă care, pe mare sau pe uscat, aveau să se îndrepte spre valea Nilului. Necesitatea de a instala un avanpost la intrarea coridorului de năvăliri, în regiunea Naharina, practic a plasat în mîinile egiptenilor produsele Asiei centrale și ale Extremului Orient.

în primul rînd însă se pune problema menținerii ordinii într-o țară imensă, dezorganizată și turbulentă, în care un corp expediționar depărtat de bazele sale trebuie să facă fără încetare față unor rebeliuni care se succed cu fiecare prilej, îndeosebi de cum ajunge zvonul morții vreunui conducător egiptean. Astfel, Tuthmosis al II-lea a fost nevoit să refacă drumul deschis de părintele său, spre a lupta împotriva unor cete armate care reușiseră să se infiltreze pînă la frontierele naționale. Mai tîrziu va izbucni o revoltă generală în Siria, de cum se va afla de moartea vestitei regine Hatchepsut, adevărat faraon care purta barbă falsă ca un bărbat și a cărei prezență provocase timp de douăzeci de ani certuri dinastice care nu erau câtuși de puțin ignorate în acest coridor siro-pa- lestinean, unde știrile ajungeau întotdeauna foarte repede.

Astfel că, din momentul în care Tuthmosis al III-lea s-a văzut scăpat de prezența unei mătuși poruncitoare, cu care teoretic împărțea o cosuveranitate ce nu fusese de fapt decît o regență absolută, cu atît mai dominatoare, cu cît era exercitată de o femeie ambițioasă, ce avea însușirile unui puternic șef de stat, noul suveran este confruntat cu cele mai grele probleme, în stare să repună sub semnul întrebării rezultatele obținute de politica externă a predecesorilor săi. în primul rînd trebuie să-și asigure spatele, lichidînd anturajul bătrînei mătuși, plasînd în guvern oameni de-ai lui și încoronîndu-se pentru a doua oară, de rîndul acesta singur. Acest om care

vegetase pînă la treizeci şi şapte de ani în umbra femeii-faraon ce izbutise să-i fie mătuşă, soţie şi soacră la un loc, se va dezvălui ca cel mai energic faraon din întreaga istorie i Egiptului şi cel mai întreprinzător războinic, în aşa mă- 5F

sură, încît va reuşi să insufle supuşilor săi o oarecare poftă: de glorie militară,. iar •contemporanii săi îl vor compara- cu.*o cometă zburătoare.*

De> cînd hicsoşii fuseseră respinşi, ţinutul care se întinde- între Egipt şi- Oronte îşi schimbase înfăţişarea. Se mai întîlneau semi-nomazi, dar şi sedentari, care locuiau în foarte- numeroase orăşele, înconjurate de ziduri întărite, îndărătul cărora se acumulau bogăţii. Deşteptaţi de raidul executat de primul Tuthmosis, toţi regişorii din aceste regiuni aşteptau prilejul favorabil să se descotorosească de o armată de[z] ogupaţie care, oricît de blindă ar fi fost, pretindea totuşi tributuri greu de îndurat. Dar ei rămîneau categoric prea slabi, pentru că erau prea fărî- miţaţi, dispuşi mai curînd să se pizmuiască, decît să se unească^ împotriva unui duşman comun. Mai la est mitanienii. care posedau o mare putere armată, exercitau o indiscutabilă influenţă: politică şi morală asupra întregii acestei mici lumi, dacă n-ar fi fost decît prin faptul că o a nu mită: solidaritate asiatică lua. naştere de la sine, în faţa presiunii egiptene. Aşa încît, atunci cînd regele din Ca- deş, orăşel situat pe Oronte, la nord de Damasc, a reuşit să coalizeze sub conducerea sa peste 350 de căpetenii palestiniene, feniciene, cananeene sau siriene împotriva ocupanţilor, a obţinut imediat ajutor — oameni, material, bani —din partea guvernului mitanian.

Desemnat de- confraţii săi să preia comanda forţelor aliate, regele din Cadeş porneşte numaidecît o campanie şi ajunge pînă la Meggido, aproximativ la 25 km de viitorul Nazaret. El convoacă aici pe toţi conducătorii coaliţiei, pentru o conferinţă de stat major. Guvernul din Teba este imediat informat de pregătirile duşmanului. Fără a pierde- o clipă, cu o promptitudine de decizie şi o rapiditate de execuţie foarte rar întîlnite în istoria militară, Tuthmosis preia comanda armatei sale care-şi avea tabăra în istm şi o conduce în marş forţat prin pustiu. Deoarece Gaza căzuse fără să

opună rezistenţă, trupele egiptene ajung în faţa muntelui Cârmei ; generalii ezită să angajeze trupele la escaladarea muntelui, preferind să-meargă pe drumul obişnuit, în lungul coastei, dar conducătorul lor hotărăşte să se lanseze în defileuri, pentru a surprinde mai repede pn inamic care se considera probabil ocrotit dc un teren socotit impracticabil pentru o armată.

Asiaticii, mai numeroşi, poate prea numeroşi şi din această cauză slăbiţi de certurile pentru comandă, stârnite întotdeauna de războaiele de coaliţie, au cedat de la prima ciocnire*. Regele din Cadeş a reuşit să fugă, dar vreo sută de mici conducători au fost luaţi prizonieri şi mii de cadavre zăceau la pământ. Scribii au consemnat cu scrupu- lozitate prada : 3 000 de cai — captură nemaipomenit de preţioasă pentru hergheliile egiptene, populate la preţuri imense — 1 929 de boi, 2 000 de capre, peste 20 000 de oi, 200 de armuri şi platoşe, 1 000 de căruţe în care sînt trîntite claie peste grămadă toate bunurile prădate din corturile întemeietorilor de dinastie (table de abanos încrustate cu fildeş şi aur, vase preţioase, bijuterii...). Convoiul se va înapoia la Suez cu un număr imens de sclavi ; el va aduce egiptenilor fastul ignorat al vechilor civilizaţii ale Asiei anterioare, a cărui cunoaştere va permite realizări ca mormîntul lui Tut-ankh-amon, dar care va dezagrega puterea lor, aşa cum mai tîrziu luxul oriental va descompune într-un mod atît de agreabil imperiul roman.

In seara bătăliei de la Meggido „aurul victoriei" a fost împărţit din belşug combatanţilor. Aceştia nu vor avea a se plînge de comandantul lor suprem, căci în cursul celor cincizeci şi patru de ani ai-domniei sale el îi va readuce de şaptesprezece ori pe aceleaşi cîmpuri de bătaie. Statele mici din Palestina şi Siria s-au supus, în- tr-adevăr, dar regii din Cadeş şi Mitani nu dezarmează. Tuthmes [XV] întreprinde atunci operaţiuni combinate ; instalează baze maritime în Fenicia, pentru ca flota sa, încărcată cu provizii la ducere, să se înapoieze ghiftuită

XV Denumire greacă pentru Tuthmosis. — *Nota trad.*

de pradă. Pune să se construiască la Biblos corăbii care sînt transportate cu spinarea pînă la Eufrat, rade Cadeş pe Oronte de pe faţa pămîntului şi-i învinge pe mitanieni. Expediţiile care vor urma, vor avea ca scop mai cu seamă să dovedească forţa sa şi va înălţa şi el, bine-nţeles, ca şi strămoşul său, o stelă de frontieră pe malurile Eufratului, dar de cealaltă parte a fluviului. El cel dintîi avea să născocească edificatorul sistem al decoraţiilor, cu ajutorul căruia poţi duce pînă la capătul lumii bătrîni „mormăitori" [XVI] şi vajnici flăcăi. Spre asfinţitul vieţii, socotind cu îngăduinţă, şi înaintea multor altora că războiul îşi are frumuseţea lui, generalul victorios va spune evodnd grădinile de pe Oronte : „Erau .pline de fructe, vinul umplea teascurile şi curgea ca apa, în timp ce griul pe coline era mai îmbelşugat dedt nisipul pe ţărmuri; soldaţii mei mîncau pe săturate şi erau unşi cu ulei .parfumat în fiecare zi, aşa cum se obişnuieşte în Egipt la marile sărbători..."

Imperiul egiptean ameninţat de civilizaţia siriană

In acea perioadă, supremaţia Egiptului era necontestată în Orientul Apropiat. Asiria, Babilonul, Mitani şi chiar hitiţii, stabiliţi în Anatolia, îl acoperă de daruri. Pietrele scumpe, aurul, fildeşul, mirodeniile şi obiecte lucrate în aur iau în mod regulat vechea cale a Suezului. în schimbul aurului nubian, pe care aheenii îl folosesc masiv pentru măştile lor funerare, Cretă şi Ciprul furnizează corăbii, pe care şantierele naivale feniciene nu reuşesc întotdeauna să le construiască în ritmul de producţie pretins de faraon. Metalele sînt furnizate de Cilicia. întreruptă în timpul războaielor, mişcarea caravanieră a beneficiat totuşi de acest răsunător zăngănit de arme, căci prăzile expediate în întregi convoaie după fiecare campanie încununată de succes, au făcut ca egiptenii să se dea în vînt după tot ce venea din Siria. Cererea crescînd,

XVI *Grognards* (fr.), denumire dată ostaşilor bătrîni, cu care Napoleon făcuse toate campaniile. — *Nota trad.*

neguţătorii, după ce a fost încheiată pacea, au pornit pe toate •căile de uscat şi de apă care legau Teba şi Memfis de cetăţile asiatice, pentru a aduce de acolo sclavi, armăsari, tauri, elefanţi şi urşi, peşte sărat sau afumat, păsări multicolore, vase de aur şi de argint, blocuri de cristal şi pietre scumpe, cherestea şi lemn de construcţie, instrumente muzicale, stofe brodate, parfumuri, vin, lichioruri. De asemenea, materiale de război : care de asalt, tunici de piele, platoşe, căşti,- săbii şi suliţe subţiri.

. Imperiul egiptean era întemeiat şi domina lumea, de . la cataracta a treia şi pînă la mlaştinile Eufratului, din oazele libiene, pînă în deşertul sirian. Dar imperiile sînt osîndite la victorie şi vor ca conducătorii lor să ţină veşnic mîna pe garda săbiei. Cei doi succesori ai marelui Tuthmosis vor trebui să înăbuşe noi revolte, luptînd ei înşişi pe malurile fluviului Oronte. Primul va porunci să fie şpînzuraţi şapte conducători sirieni la Napata, spre a prezenta negrilor din sud o imagine exemplară a ceea ee se cheamă ordine egipteană, dar al doilea va face inovaţii in politica egipteană, înţelegînd că diplomaţia poate fi un mijloc mai eficace decît armele pentru a consolida o vastă moştenire. Tăbliţele de argilă descoperite în 1888 în ruinele de la Teii el Amarna şi a căror înţelegere depăşeşte astăzi specia li za ren egiptologică au oferit dovada unei atît de considerabile corespondenţe diplomatice între guvernul egiptean şi guvernele din Mitani, Hati, Assur, Babilon, Cipru şi Cilicia, încît putem scrie aici, aşa cum se scrie in presa modernă, că relaţiile internaţionale au intrat atunci într-o fază foarte activă. Teba încă se teme de adversarul mitanian, considerat ca cel mai puternic şi mai abil, dar se ştie de asemenea că mitanienilor le e frică de hitiţi şi de asirieni, a căror putere militară devine de temut. Cele două state vor avea aşadar interes să se înţeleagă, spre a-şi menţine poziţiile dobîndite : mai întîi, se procedează la un schimb de daruri, apoi la un schimb de mesaje, a căror prudenţă voalată se lasă ghicită, pînă în momentul în care lucrurile se concretizează printr-o cerere în căsătorie. Astfel, o prinţesă mitaniană îl va lua în căsătorie pe Tuthmosis al IV-lea şi va deveni mama lui Ame- nophis al III-lea, care, la

rîndul lui se va căsători cu o mitaniană, iar la sfîrşitul vieţii sale, cu o a doua, tînără soacră care va lua în căsătorie pe tînărul ei ginere, Ame- nophis al IV-lea şi pe care o cunoaştem sub numele de Nefertiti. Altădată nimănui nu i-ar fi trecut prin minte că un faraon, fiu sacru al zeului Soare, şi el însuşi personaj divin, ar fi putut lua în căsătorie o străină, dar acum se ştia că există alte civilizaţii foarte avansate în afara văii Nilului şi se căuta stabilirea cît mai multor contacte cu acestea. Interiorul locuinţelor mari începuse să devină mai confortabil, grădinile mai împodobite cu flori şi ar- buşti, vestmintele mai originale, în timp ce pictorii şi sculptorii dădeau operelor lor o expresie nouă de voluptate, care nu avea nimic comun cu impresionanta fixitate a vechilor modele. Valea Nilului se va acoperi cu monumente somptuoase, la care vor colabora arhitecţi şi ebe- nişti, zidari şi aurari sirieni. Este aproape acelaşi fenomen care avea să se petreacă în Franţa atunci cînd, uluiţi de Renaşterea italiană, membri ai familiei Valoiş se vor încuscri «u familia Medici şi vor invita artişti florentini să decoreze castelele de pe Loara. Dar Franţa nu avea nimic de pierdut, cită vreme îp Egipt totul avea să se năruie în mai puţin de cincizeci de ani.

S-a scris adesea că primul răspunzător de această prăbuşire — de altminteri vremelnică — ar fi fost acest Amenophis al III-lea, primul faraon-egiptean în vinele căruia curgea sînge asiatic. Este adevărat că el nu a vădit aceleaşi însuşiri războinice ca tatăl şi bunicul său. iar viaţa lui a fost cea a unui „despot oriental", cum se spune îndeobşte — expresie demodată, dar care acoperă încă realităţi foarte contemporane. Şi el a adresat numeroase mesaje şefilor de state vecine, redactate într-un stil convenţional, pe care nici Downing Street, nici Quai d'Orsay [XVII] n-ar fi putut să-l dezavueze, deşi aveau adesea drept obiect negocieri matrimoniale în vederea popularii hare- mului său cu prinţese menite să devină nu

XVII Denumire sub care sînt cunoscute Ministerele de Externe ale Angliei şi respectiv Franţei, situate pe străzile cu acelaşi nume. — *Nota trad.*

suverane, ci soţii de rangul doi. „Era, spune canonicul Drioton, pele- bru egiptolog francez, o modalitate agreabilă de a încheia alianţe cu ţări străine/[1] In loc să viziteze imensul său teritoriu, el are încredere în numeroşii săi vasali, ei înşişi prinţi asiatici care, fatalmente, vor scutura într-o bună zi de pe umerii lor jugul unui împărat invizibil şi depărtat, a cărui prezenţă nu se manifestă decît prin pretenţiile la impozit.

Pentru moment, adevăratele secrete ale influenţei egiptene sînt bogăţia şi organizarea sa politică. Scribii de <la Ministerul Afacerilor Externe au ţesut în ţările vecinilor lor orientali o reţea neîntreruptă de relaţii, intrigi, posturi de observaţie şi au creat sta te-tampon împotriva agresiunilor posibile. în,schimb, aliaţii ocrotiţi, colonizaţi, trag cel mai mare folos de pe urma contractelor de asistenţă încheiate cu Teba, unde vin regulat să ceară revizuirea pensiei lor alimentare. Dar guvernul nu va scrie şi nu va pronunţa niciodată termenul de „imperiu egiptean“. Ţările ocupate, Canaan, Kharu, Rezenu, Naharina îşi păstrează în continuare numele lor iniţial şi sînt administrate direct de conducători legali, excelent mijloc de **a** face să apese asupra acestora răspunderea pentru eventualele represiuni şi de a lăsa aparenţele puterii acestor orientali care înţeleseseră foarte bine că „eşti cineva, atîta vremte cît faci această impresie". Dar Teba nu-i menţine în rangurile lor decît dacăr-şi trimit fii în Egipt, ca să fie educaţi acolo. !n felul acesta, Egiptul speră să dea o dublă lovitură : să dispună de ostateci aleşi şi să facă din aceşti tineri prinţi colaboratori credincioşi. Dar se înşală. Numeroşii prinţi străini îl vor orientaliza, nu superficial, ci în profunzime, iar suveranele şi soţiile de rangul doi vor juca în această privinţă un rol la care nimeni nu se aştepta.

Ikhunaton, marele schismatic

într-adevăr, sub influenţa lor, „un anumit aspect al divinităţii solare căpătase, sub numele de Aton, o oarecare importanţă. La origine, Aton era însuşi

discul solar, deosebit de Ra, care era zeul ce trăia în acest glob. Acum, acest cult în plină dezvoltare îl numea pe Aton forţa vitală intangibilă, energia care se manifestă în soare, adică forţa din care trăia însuşi Ra.“ [XVIII] Întrucît toate popoarele din antichitate adorau soarele şi era nevoie de un soi de numitor comun pentru diversele popoare ale imperiului, cultul său sub forma discului solar oferea un caracter de universalitate care-i lipsea cultului lui Amon. Sosise vremea cînd religia unui dumnezeu unic părea indispensabilă, din motive în care politica îşi avea, fără îndoială, partea sa, dar trebuie să ne aducem aminte că Abraham plecase deja de cinci secole din Ur, iar numeroşii săi urmaşi răs- pîndiseră ici-colo, în marşurile lor aventuroase, mesajul adresat de Iahve şefului tribului terahiţilor.

Amenophis al IV-lea a cărui bunică era mitaniană, iar mama, siriană, fusese crescut în această religie monoteistă, a cărei noutate apare ca o revoluţie profundă, ce desfiinţează panteonul complicat, atît de scump Egiptenilor şi zdruncină totodată vechile structuri clericale, atît de puternice. De cum s-a încoronat, îşi schimbă numele în Ikhunaton, pentru a sublinia că nu mai are nimic comun cu Amon. în faţa atitudinii ostile a preoţilor, el părăseşte Teba şi construieşte mai la nord, în valea Nilului, oraşul Teii el Amama, unde cultul zeului unic nu va mai fi turburat. In ţara crocodililor sacri, cum să faci să fie accept tată ideea unui zeu lipsit de chip omenesc sau de altă

înfăţişare, pe care să nu poţi nici să-l pictezi, nici să-l sculptezi, care nu e decît o esenţă pui’ spirituală şi în care rezidă binele, adevărul, dragostea şi fericirea absolută ?

La început, Ikhunaton, care găsise în soţia sa Nefertiti o admirabilă colaboratoare, are dibăcia de a permite ca cultul vechilor zei să rămînă la mare cinste, dar curînd, după ce mişcarea monoteistă ia o amploare considerabilă, faraonul îşi dezvăluie voinţa de a suprima politeismul în tot Egiptul şi nu pregetă să pună să se ciocănească toate cartuşele

XVIII E. Drioton şi J. Vandier, op. cit.

[XIX] din temple sau de pe morminte, pe care era săpat numele zeului Amon. Poet, el îşi exprimă crezul într-un imn, care va fi reluat de David, într-un psalm :

„Ivirea ta e frumoasă la geana cerului
O, Aton cel viu, principiu al vieţii, Cînd te înalţi în zarea de răsărit a cerului, Umpli toate ţările de frumuseţea ta. Deşi eşti îndepărtat, razele tale sînt pe pămînt, Deşi te afli în înaltul cerului, urmele paşilor tăi alcătuiesc ziua, Şi atunci cînd îţi arunci razele
Cele două ţări ale Egiptului sînt în fiecare zi în
sărbătoare, Treze şi în picioare Căci tu le-ai deşteptat..?
Tu zămisleşti pruncul în pîntecele femeii,
Tu îl legeni ca să nu plîngă,
Tu îl hrăneşti chiar în sinul ei.
Cînd puişorul ţipă încă în găoacea lui, Tu îi dai suflu ca să rămînă în viaţă, Şi iată-l cum iese din ou piuind din toate puterile. O, Doamne, fără număr sînt faiptele tale !
Eşti viaţa însăşi, iar viaţa se trăieşte în tine."

Potrivit Idealului său religios, Ikhunaton crede cu naivitate că va menţine imensul imperiu asiatic cucerit de strămoşii săi cu ajutorul unei politici ale cărei cuvinte de ordine sînt : Pace şi Fericire. Refuză să reprime rebeliuni care izbucnesc ici-colo ; deşi reprezentanţii ori alia- ţii săi din Ierusalim, Siria, Biblos şi Babilon îi expediază în grabă mesaje pline de îngrijorare, nu le trimite nici Instrucţiuni, nici întăriri. Cufundat în gîndurile sale, faraonul deviaţionist rămîne orb şi surd la luptele desperate pe care le duc generalii săi. La moartea lui, eare a survenit la şaptesprezece ani după urcarea pe tron, imperiul egiptean practic căzuse în mîinile hitiţilor care controlau în acel moment Mitani, Naharina, Fenicia, Siria şi Palestina. Frumoasa Nefertiti avea să cunoască atunci vremurile grele prin care trec toate soţiile ale căror soţi

XIX Tablou din piatră, lemn sau metal, încadrat de ornamente ţi menit să poarte pe el o inscripţie. — *Nota trad.*

au ţinut în mîinile lor, în timpul vieţii, un baston de comandant militar sau civil, politic sau financiar, mic sau mare, potrivit imaginii reflectate de oglinda deformată a vanităţii lor. Ieri soţia faraonului domnitor peste toate Egipturile, astăzi văduva lui Ikhunaton, ea încearcă totuşi să încheie pe cale diplomatică o căsătorie secretă chiar cu fiul învingătorului, regele hitit Suppiluliuma, stăpîn peste toată Asia de no.rd. Este oare tot atît de frumoasă ca în vestitul portret din muzeul de la Berlin, şi şi-a păstrat neatins prestigiul regal ? Fapt este că regele hitit îi trimite pe unul din fiii lui. Acesta nu avea să ajungă niciodată la Teba. Va fi sugrumat în cursul călătoriei de nişte zbiri, foarte grijulii să netezească drumul spre putere unui anume general Horemheb, militar fără slujbă în timpul domniei unui faraon paşnic, dar care aşteaptă ceasul săbiei.

El avea să sune curînd. Destinul a vrut într-adevăr ca sceptrul lui Ikhunaton să treacă în mîinile unui nepot făgăduit unei morţi timpurii, acest Tut-ankh-amon care îşi va datora celebritatea nu marilor fapte săvîrşite în cursul domniei sale, ci descoperirii, în 192B, de către arheologul englez Carter, a cosciugelor de atu- şi email în care odihnea intactă mumia lui. Totuşi scurta trecere a kii Tut-ankh-amon a fost marcată de două evenimente pe puţin considerabile : reîntoarcerea la Teba şi probabil, ceea ce numeşte Biblia trecerea Mării Roşii. Susţinut de partidul clerical şi de partidul militar care fuseseră sistematic înlăturate de la putere de marele eretic, noul faraon s-a grăbit să redea cultului lui Amon întreaga sa strălucire, să restituie clerului bunurile care îi fuseseră confiscate, să dărîme templele înălţate în cinstea lui Aton, să clădească „monumente pentru toţi zeii şi statuile lor în aur adevărat din munţi" şi, în sfîrşit, să trimită în Asia citeva corpuri expediţionare. Sfait acte de guvernămînt care ele singure ar putea denota la un suveran mort la douăzeci de ani un temperament politic ce nu a avut tifnpul să se exprime în întregime.

Pe de altă parte, deşi este imposibil să precizăm data unuia dintre evenimentele biblice cele mai

popularizate, sîntem ispitiţi să fim de acord cu egiptologii care fixează exodul evreilor în timpul domniei tînărului rege. Dacă lucrurile stau aşa, se pare că am putea construi raţionamentul următor. Atunci cînd hicsoşii au fost împinşi dincolo de graniţele egiptene de Ahmosis, întemeietorul dinastiei a XVIII-a, numeroşi semiţi au continuat să ocupe în mod paşnic delta şi mai cu seamă regiunea Goschen, care le fusese desemnată, pe undeva prin apropierea Lacurilor Amare, unde avea să fie clădită mai tîrziu Ismailia, capitala canalului Suez. Ei şi-au continuat acolo viaţa dinainte, ceva -mai sedentarizaţi poate, dar subzistînd tot graţie micilor lor turme. Oricît au stat în Egipt, ei nu au abandonat pe dumnezeul lui Abraham pentru a se închina lui Ra, Osiris sau Amon. Pe de altă parte, este foarte probabil — cînd ne gîndim la puterea de atracţie exercitată de o mică colonie de evrei asupra unor coreligionari mai desmoşteniţi, dar încredinţaţi că vor fi bine primiţi — că micile grupuri, care au supravieţuit sold^ţi- lor lui Ahmosis, au crescut an de an, odată cu sosirea emigranţilor care au încetat de a mai fi clandestini în ziua cînd Ikhunaton, omul ale cărui lozinci politice erau Pace şi Fericire, a deschis larg porţile Egiptului streinilor şi mai ales orienta Iilor Or, s-a văzut că monoteismul lui Ikhu- naton fusese foarte influenţat de aceştia (mamă, soţii de rangul întâi şi doi, prinţi sâro-palestinieni) şi, la drept vorbind, idealul religios al faraonului schismatic se apropia destul de mult de cel care avea să fie proclamat de Vechiul Testament. El merge chiar mai departe şi proclamă un mesaj de fraternitate şi de dragoste, al cărui ton nu va fi regăsit nicăieri în altă parte decît în Evanghelii.

Moise şi exodul

Ikhunaton nu este un violent, un apostol de şoc, un iconoclast prin temperament. în primii ani ai domniei sale, a fost cel mai tolerant dintre faraoni şi a îngăduit să fie cinstiţi vechii zei egipteni, pînă în ziua cînd, brusc, atitudinea lui s-a transformat în cea a unui spărgător de chipuri cioplite, conducător

al unei mişcări politico-reli- gioase. Apostolul non-violent a devenit un fanatic. Sub presiunea cărei influenţe ? Dacă ne referim la Biblie, citim în *Ieşirea,* 11, 3 : „Moise ajunsese foarte mare în pămîntul Egiptului, înaintea lui Faraon şi a slujitorilor lui Faraon şi a tot poporul."

Este cert că numeroşi semiţi captivi, deportaţi, emigraţi erau puşi la dispoziţia serviciilor publice, a templelor sau a sectorului privat. Cei mai dibaci izbuteau să cîştige încrederea stăpînului lor şi ajungeau uneori la situaţiile cele mai înalte, meritînd deja să fie caracterizaţi prin vestita frază a lui Michelet care spune că bătuţi, alungaţi, ponegriţi, insultaţi, torturaţi „ei biruiseră dăinuind". Dacă acordăm legendei partea care i se cuvine, exemplul lui Iosif este foarte banal. Dar Moise nu aparţine legendei : este un personaj istoric, a cărui personalitate puternică, aspră, se înrudeşte cu cea a unui conducător de popor, laolaltă mistic, legiuitor şi şef războinic. Taina naşterii sale şi frumoasa poveste cu prinţesa care, manifestînd dispreţ pentru piscina regală, s-a dus să se scalde în apele Nilului unde mişunau crocodili şi a descoperit acolo un copil părăsit, sînt fermecătoare. Putem admite de asemenea că Moise, al cărui nume „Mosis" este foarte egiptean, a fost crescut, educat, instruit la curte. Trebuie atunci să nu mai pregetăm şi să ne gîndim că, alături de Ikhunaton, a jucat rolul unui militant ? Că după moartea acestuia, înfruntînd teribila reacţiune dirijată de Tut-ankh-amon împotriva monoteiştilor, a devenit conducătorul temporal şi foarte cultivat al unor oameni a căror spiritualitate nu se exprima încă decît prin voinţa de a rămîne credincioşi unui mesaj supranatural auzit odinioară de un şeic bătrîn, undeva prin Mesopo- tamia ?

Se ştie că dacă diverse inscripţii relatează primirea asiaticilor în Egipt, nici una dintre acestea n-a adus pînă în prezent precizări în legătură cu data acestor evenimente. De fapt, noi nu cunoaştem perioada de şedere a evreilor în deltă şi ieşirea lor de acolo decît din textele biblice, despre care se ştie că au fost supuse unor mari solicitări. Nimeni pînă în prezent nu a putut face proba materială a

acestor peripeţii şi, mai puţin încă, le-a putut încadra într-o cronologie satisfăcătoare. Desigur, unele fapte relatate de tradiţie sînt verosimile, dar atunci cînd Biblia se mulţumeşte să numească pe suveranul Egiptului „Faraon", fără altă precizare, putem în contextul istoric, să atribuim acestui faraon chipul lui Tut-ankh-amon, tot atît de bine ca al lui Ramses al II-lea, sau al lui Mineptah. Sugestia prezentată aici trebuie aşadar să fie considerată drept un modest exerciţiu de cercetare, printre atîtea altele. [1] Nimeni nu va obiecta că faraonul care-l urmărea pe Moise şi pe însoţitorii săi a murit înecat împreună cu armata sa în valurile Mării Roşii care s-a închis peste ci ; ar însemna să acorzi textului biblic valoarea unui document de necontestat, câtă vreme ne aflăm între legendă şi istorie, una sprijinindu-se şi poetizînd-o pe cealaltă. Dacă mumia lui Tut-ankh-amon regăsită în 1926 de Carter ne oferă într-adevăr dovada că nu a murit înecat, Biblia în schimb nu ne spune numele faraonului înghiţit de valuri în fruntea trupelor de urmărire. Şi dacă era generalul Horemheb ? Amintim aici că Bonaparte, înconjurat de ofiţeri şi de savanţi încercînd să treacă un vad în regiunea Lacurilor Amare pentru a cerceta terenul cu totul ieşit din comun, a fost deodată surprins de un masoaret gigantic care era cît p-aci să-i bruscheze destinul şi din care generalul Cafarelli a scăpat ca prin minune.

Exodul rămâne totuşi un eveniment istoric, dar e foarte probabil că triburile care au participat la el nu au fost singurele care au constituit mai tîrziu regatul Israel în acea Palestina, unde de vreme îndelungată se stabiliseră grupuri eterogene, minuscule cetăţi-state şi alte triburi nomade. Nu cumva Moise rătăceşte prin Sinai timp de „patruzeci de ani“, cifră căreia nu i se poate acorda decît o valoare simbolică, înainte de a porni în sus, spre Canaan, numai pentru a asigura, graţie imensităţii deşertului, ocrotirea turmei pe care Dumnezeu a încredinţat-o spre pază acestui păstor de oameni ? Nu cumva umblă de colo, colo, de la

Djebel-Moussa la Akaba şi de la Hebron la Gaba, pentru a se feri de un *melting-pot*[2] de edomiţi şi moabiţi, de amoniţi şi amoriţi care ar fi putut să mănture opera lui ? Oare face lucrul acesta pentru a scăpa **de raidurile armatei egiptene care şi-a revenit ? Sau**

---

* în lucrarea Le *Proche Orient asiatique,* dl. Paul Garelll subliniază că data biblică (Cartea a III-a a Regilor, 6, 1) care ar plasa exodul în plină perioadă El Amama este exclusă de întregul context intemaţional al epocii. Sugestia prezentată aici plasează exodul imediat după El Amarna, într-un context de represiune.

[2] Creuzet, căldare de topit, amestecătură (engl.). — *Nota trad.*

numai pentru a căuta apa şi păşunile necesare supravieţuirii poporului evreu caFe, în singurătăţile pustii ale Si- naiului, îşi aminteşte despre-vremurile bune de altădată : „Mai bine muream bătuţi de Domnul în pământul Egiptului, cînd şedeam împrejurul căldărilor cu carne şi mâneam pîine de ne săturam f“

Urcarea pe tron a lui Ramses

Intr-adevăr armata egipteană şi-a revenit. Sub conducerea generalului Horemheb, ea încearcă să consolideze ceea ce mai poate fi salvat în Palestina şi practic reuşeşte să controleze din nou Canaanul. Comandant suprem al trupelor lui Tut-ankh-amon şi adevăratul conducător al jocului politic practicat de tînărul faraon, Horemheb a aşteptat atit de mult timp ceasul răfuielilor, încît la moartea suveranului său, pune mina pe putere, plasează generali în toate posturile cheie ale guvernului, continuă lupta contra asiaticilor şi-şi desemnează el însuşi succesorul. Va fi primul dintr-un lung şir de Ramses, un vechi militar de carieră, care are meritul de a fi cel mai bătrîn în gradul cel mai înalt şi care va avea bunul simţ să moară doi ani mai tîrziu. Bun general şi mare constructor, fiul său Sethi, care îi urmează fără a provoca.tulburări interne, reuşeşte să redea Egiptului o oarecare strălucire orientală, recucerind linul după altul

douăzeci şi trei de posturi militare eşalonate pe ruta strategică care leagă El Kantara de Gaza şi reocupând bazele feniciene create de Tuthmosis, fără a reuşi însă să domine Siria. El va supravieţui în mintea oamenilor uluiţi, prin construirea templului de la Kamak, unde se aliniază o sută treizeci şi patru de coloane, dintre care fiecanre cântăreşte aproximativ trei sute de tone. Dintre miile de călători care au răsuflarea tăiată pătrunzând în vestita sailă hipos- tilă [XX] „în care ar încăpea fără greutate cele mai mari catedrale gotice'[12], câţi ştiu că acelaşi Sethi a avut ideea să reia lucrările începute de Sesostris, pentru a crea prin istmul de Suez, o cale de comunicaţie între Mediterana şi Marea Roşie ?

Arhitectura monumentală, marile lucrări publice, politica imperialistă au nevoie şi de voinţa de a întreprinde, şi de continuitatea necesară pentru a duce la bun sfîrşit opera începută, precum şi de talentul de a reuşi. Un personaj într-adevăr extraordinar este acest Ramses al II-lea, care va continua opera neteirmxtată a părintelui său, Sethi, şi a cărui primă acţiune a fost de a-şi înlătura fraţii mai mari, pentru a se instala la vîrsta de şaisprezece ani pe un tren, pe care-l va ocupa pînă la optzeci şi trei. Ceea ce am convenit să numim morală, reprezenta pe atunci un complex de privilegii şi interdicţii, de forţe şi de servituţi, de tradiţii şi de tabuuri care variau în funcţie de epocă şi de loc. Va trebui să mai aşteptăm cîteva secole pînă ce nişte filozofi greci vor proclama revoluţionarea legilor nescrise dar, considerat după trei milenii, scopul scuză întotdeauna mijloacele, în mod automat legitime prin sancţiunea succesului. Mai inteligent, mai îndrăzneţ şi mai energic decît fraţii săi împinşi în umbră, sau azvîrliţi în groapă, Ramses al II-lea preia aşadar puterea, iar Istoria, ştiinţă morală şi politică, nu-i adresează reproşuri în legătură cu modul în care a pus mina pe ea, căci, singur împotriva tuturor, va face faţă forţei hitite

---

XX Sală cu tavanul susţinut de coloane. —*Nota trad.* '* Marcel Brion, *Histoire de VEgypte.*

care intenţiona o dată pentru totdeauna să termine cu imperialismul egiptean.

Dispunînd de un serviciu de informaţii bine angrenat, Ramses nu ignoră că pericolul creşte, pericol reprezentat de formidabila, coaliţie asiatică ale cărei sfori le trag hiti- ţii, nu în umbra vreunui complot, ci la lumina zilei. Aşa cum vor face mai tîrziu perşii, sau aşa cum se va proceda îndeobşte în Occidentul creştin, ei îşi asigură oameni şi materiale din partea a circa douăzeci de popoare, a căror cooperare este poate condiţionată de ameninţări şi de corupţie, dar care pun totuşi la dispoziţie infanterişti, care de luptă şi arme de fier făurite în atelierele Anato- liei. Faraonul îşi pregăteşte şi el armata, îşi instruieşte trupele, ridică contingente de negri din Nubia, înrolează prizonieri, printre care se află, foarte probabil, numeroşi asiatici, recrutează toţi mercenarii care sosesc din Libia, unde zarva iscată de mobilizarea egipteană a zămislit pofta de solde bune de campanie şi speranţa unor eventuale jafuri. Cînd consideră că a. adunat o armată suficientă — conform tradiţiei, adunarea s-ar fi efectuat la est de deltă —, Ramses aruncă patru divizii spre est, unele pe calea mării, către bazele de debarcare fenicienc, celelalte pe calea uscatului,, pe drumul redeschis de părintele său, de la El Kantara la Gaza, pe care israelienii din zilele noastre îl vor înţesa de cazemate. El porneşte în întâmpinarea inamicului, care îl evită mereu şi ajunge, fără să fi dat o singură luptă, în regiunea fluviului Oronte, unde armata hitită îl aşteaptă cu arma la picior.

I se pare că a sosit momentul să ia măsuri de ordin tactic, cînd o patrulă aduce doi prizonieri, care dezvălui? numaidecît că inamicul bate în retragere pe tot frontul Fără să şovăie, dar şi fără a verifica informaţiile date de cei doi oameni, care în realitate erau agenţi dubli, Ramses hotărăşte să preia personal comanda unei forţe de intervenţie rapide, uşoare, bine antrenate — divizia Amon — şi

să se năpustească asupra oraşului Cadeş, lăsînd în spate grosul armatei. Acţionînd astfel, el cade într-o capcană destul de banală : se vede deodată tăiat de celelalte trei divizii ale sale de către forţele hitite care, după ce l-au lăsat să treacă, au traversat fluviul Oronte şi acum îl atacă pe la spate, împingîndu-l spre Cadeş, unde o garnizoană puternică ocupă poziţii organizate. Deoarece neglijase să-şi concentreze batalioanele sale mari aţintindu-le spre un punct slab, infanteria sa cedează teren la prima ciocnire şi o ia la goană. Numai carele au rezistat. Ameninţat să fie zdrobit împreună cu însoţitorii săi între cei doi cleşti care se închid peste el, Ramses se iveşte în mijlocul încă-ierării. în picioare pe carul său blindat cu plăci de aur, cu coiful regal pe cap, cu pieptul ocrotit de o platoşă de zale, el a înţeles că nu va afla scăpare decît printr-o şarjă desperată pentru a încerca să facă joncţiune cu grosul armatei sale. îşi adună ofiţefii, îşi leagă hăţurile în jurul şoldurilor, spre a avea libertatea de a mînui armele şi, aşa cum este înfăţişat pe basoreliefurile care povestesc întâmplarea, se năpusteşte împreună cu ei asupra trupelor hitite, sparge rîndurile lor, trece printre duşmani şi face joncţiune cu celelalte trei divizii care soseau în marş forţat. Aveau să se bată pînă la căderea nopţii, vor fi numeroşi morţi şi răniţi de o parte şi de cealaltă şi pînă în cele din urmă nimeni nu va repurta victoria hotă- rîtoare căci, dacă trupele lui Ramses au izbutit să doarmă pe câmpul de bătaie, ele nu au reuşit totuşi să-i alunge pe hitiţi din Cadeş.

Un ditiramb celebru, cunoscut sub numele de *Poemul lui Pentahur* va ridica totuşi în slăvi victoria faraonului şi ni-l va prezenta punînd pe fugă el singur *2* 500 de care de luptă duşmane. E cam mult. Totuşi, dacă ţinem seama că poeţii de curte şi ofiţerii de stat major deformează lucrurile şi faptele, primii cu lirism şi ceilalţi cu o subtilă candoare, se pare că Pentahur n-a făcut decît să urmeze tradiţia deja veche a stilului, de acum încolo pus la punct, a ceea ce am convenit să numim astăzi un comunicat oficial de victorie. Fără

a acorda acestui poem mai mult credit decît merită, este cert totuşi că, dacă bătălia de la Cadeş a fost un soi de meoi nul, înaintarea hitită către sud a fost totuşi stăvilită. în anii următori, Ramses va fi fără îndoială obligat să reia drumul spre răsărit, să ajungă pînă în vechea ţară Naharina şi de rîndul acesta să-i bată pe hitiţi, dar nici acum nu aveau să existe cu adevărat învinşi şi învingători, astfel încât cei doi combatanţi au ajuns să se întrebe dacă interesul lor nu era să încheie un tratat de pace pe baze solide şi chiar să se unească în faţa presiunii asirienilor, a căror forţă brutală devenise destul de ameninţătoare pentru a-i îngrijora pe ambii adversari.

1278 : semnarea primului instrument diplomatic din Istorie

In această ţară a nesfîrşitelor tocimeld, în care conciliabulele sînt întrerupte de tăceri îndelungate, în care să- mînţa lucrurilor dispare parcă sub paiele aurite ale vorbelor, în care revenirile urmează concesiilor, în care cu- vîntul dat nu angajează decît prezentul imediat, se petrece atunci un eveniment politic de o însemnătate considerabilă : Ramses al II-lea şi Attusil semnează în a 25-a zi a primei luni de iarnă a anului 1278 primul instrument diplomatic din Istorie, în care, după salamalecurile şi jurămintele uzuale, se stipulează că cele două puteri contractante îşi vor da ajutor ofensiv şi defensiv, îşi vor restitui prizonierii şi vor amnistia pe .toţi cei care au fost urmăriţi pentru acte de colaborare. Este o răsturnare **a** alianţelor. Există încă două versiuni aproape identice ale acestui document. Alexandre Moret s-a întrebat dacă faptul că în document nu e precizată nici o delimitare a frontierelor nu poate să dea loc la presupunerea că semnatarii voiau să-şi creeze iluzia că imperiile lor erau de acum înainte şi pentru totdeauna unul *singur ?* Ramses al II-lea avea să scrie unui întemeietor de dinastie asiatic : „Află că mă voi

menţine pe vecie în frumoasa condiţie de fraternitate în care mă aflu astăzi." Ea va dura cincizeci de ani şi va asigura o îndelungată perioadă de pace. Nici un popor din Asia nu se va încumeta să atace formidabila putere pe care o reprezenta condominiul egip- teano-hitit, ale cărui legături militare, politice şi comerciale vor fi consolidate, cincisprezece ani mai tîrziu, prin căsătoria fiicei mai mari a regelui hitit cu faraonul. în- tr-adevăr, căsătoriile cu orientalele au ajuns la modă şi nu există egiptean dt de dt bogat care să nu se lase sedus de mitaniene, siriene, babiloniene sau cananeene, al căror fannec exotic dădea o savoare deosebită tehnicii amorului. Cu opt sute de ani înainte, frumoasa Sara, deşi în vîrstă de şaizeci de ani, nu fusese ea oare răpită de un suveran al Imperiului de mijloc ? Ramses al II-lea o luase deja în căsătorie, din raţiuni de stat, pe sora sa, haremul său era plin de concubine care aveau să-i dăruiască cîteva sute de copii, iar acum, iată-l ajuns la plinătatea celor cincizeci de ani, căsătorindu-se cu o prinţesă Mannefrure, tînără şi fecundă, care nu se dă în lături de la treabă. în această ţară în care legitimitatea sîngelui este transmisă prin femei, Ramses va lua „măsura de precauţiune de a se căsători cu multe dintre fiioele sale, spre a evita primejdia ca acestea să aibe prin intermediul vreunui ginere indezirabil drepturi asupra coroanei" Vremea războaielor a rămas mult în urmă, vecinii orientali vin să muncească pe marile şantiere din Pelusium şi aduc sprijinul unei mîini de lucru sezoniere în perioada secerişului, în timp ce corăbiile pleacă şi vin pe marea cea verde, o iau pe canalul Nilului care uneşte Mediterana cu Marea Roşie, sau urcă în sus pe fluviu pînă la Teba şi acostează la cheiurile Luxorului, spre a descărca lemn, vinuri şi **metale.**

---

[1] Marcel Brion, op. ***dt.***

In care Egiptul trebuie să se păzească...

Acest echilibru este totuşi ameninţat de un val seismic de o amploare mult mai pronunţată decît cel provocat de năvălirea hicsoşilor şi care nu este decît un episod al marii aventuri indo-europene din Asia Mică, partea de răsărit a Mediteranei, şi în curînd Africa, unde se va manifesta cînd prin cuceriri brutale, cînd prin infiltrări lente. După ce au ocupat Grecia, aheenii s-au abătut[XXI] asupra Cretei, unde au înecat o civilizaţie din care au reţinut două legende, **cea a regelui** Minos **şi cea a Minotaurului. Primii** locuitori au fugit, ori au ajuns nişte meşteşugari docili în slujba acestor teribili feudali, ale căror războaie fratricide aveau să inspire geniul lui Eschil şi al lui Sofocle şi ale căror măşti de aur care le împodobeau cadavrele au păstrat „o ciudată expresie de violenţă şi de sălbatică măreţie". Curînd s-au instalat în lumea mediteraneană în Rodos, Cipru, Anatolia, pe coasta siro-feniciană şi, bine-n- ţeles, în toate insulele din Marea Egee, controlînd toate căile maritime şi legînd strîns noţiunea de comerţ de cea a dominaţiei politice. Oare în acest context se cuvine să plasăm expediţia argonauţilor către Colhida şi, mai mult încă, războiul Troiei, a cărui realitate istorică nu **o** mai contestă nimeni astăzi, deşi ne mai putem pune întrebări asupra originii conflictului : era oare dorinţa ahee- nilor ie a instala o bază comercială pentru a dezvolta Negoţul lor cu Anatolia, voinţa lor de a controla strîm- torîle pe drumul care duce la grîul „Rusiei", un raid prădalnic spre **a pune mina pe** bogăţiile **oraşului ? Este probabil că asediul Troiei a fost o acţiune ca multe altele de acelaşi gen, dar în cazul**

XXI In jurul anului 1450 î.e.n.

acesta, amploarea mijloacelor folosite **a înflăcărat imaginaţia oamenilor în aşa** măsură, încât, **patru veacuri după evenimentul respectiv,** poeţii au născocit povestea cu răpirea frumoasei Elena, spre a slăvi faptele vitejeşti ale unor eroi care ne mai incintă şi astăzi.

Popoarele mării

După ce au ras de pe faţa pământului oraşul lui Priam (1190 ?), aheenii au fost la rândul lor împinşi spre sud de popoare noi care trecuseră Hellespontul. Am văzut că hitiţii consideraseră oportun din punct de vedere politic să-i folosească în chip de mercenari împotriva Egiptului şi, în consecinţă, să admită prezenţa lor armată. Tratatul egipto-hitit pusese într-adevăr capăt ostilităţilor, dar arienii rămăseseră pe loc, sporindu-şi rîndurile an de an, devenind un stat ameninţător într-un stat ameninţat şi trecfind curînd la ofensivă. Hitiţii încercaseră să reziste, închipuindu-şi că pactul de asistenţă militară semnat în 1278 va intra în vigoare automat, iar marea armată egipteană va relua drumul milenar. Dar nu mai exista o mare armată egipteană : cincizeci de ani de pace fericită făouseră să ruginească inimile şi armele. Ramses, ajuns octogenar, nu-şi onoră semnătura şi îl lăsă pe aliaitul şi cumnatul său singur în faţa cotropitorului. El însuşi trebuia să facă faţă cetelor aheene care, sosite direct din Pelopones şi din Ciclade pe corăbiile lor iuţi, cu prora împodobită cu un animal fantastic, debarcaseră în Libia şi minau în faţa lor triburile indigene spre deltă. Prea în vîrstă ca să-şi asume responsabilitatea unor hotărîri rapide, el cedează puterea fiului său Mineptah care, în faţa noii primejdii, se grăbeşte să reorganizeze armata, înainte ca .popoarele mării“ să se năpustească asupra Nilului. Aceşti noi veniţi care execută raiduri în toată Mediterana şi Asia anterioară sînt de diverse neamuri : aheeni alungaţi

din Grecia, cretani, iliri, amestecaţi desigur cu hoarde venite din Atlas. Cînd Maspero povesteşte că membrii acestor hoarde purtau „un soi de pătură de lînă în dungi, care nu se închidea în faţă .pentru a lăsa întreaga libertate de mişcare", nu este evident că e vorba despre tunica viitorilor cavaleri numizi, pe care Traian avea să-i readucă spre Dunăre şi despre ,.djellaba“ ’-ua gumierilor [2] marocani pe care generalul Guillaume îi va conduce în Abruzzi în 1943 ?

Deoarece Siria din fericire nu se mişcă, Mineptah ridică din est cîteva regimente de infanterie şi formaţiuni de care de luptă şi le îndreaptă spre frontul occidental, unde libienii înregistraseră deja cîteva succese, pentru că erau bine înarmaţi — lănci, măciuci, săgeţi, praştii, care de asalt — şi pentru că liniile de apărare egiptene erau aproape inexistente. Adversari de temut sub raportul bravurii, nedisciplinaţi prin temperament, ei se învîrtejesc nu în cadrul unei coaliţii mai mult sau mai puţin organizate, ci în dezordinea unor mulţimi anarhice, legate unele de altele prin elanul vital care face din fiecare individ celula iresponsabilă a unei societăţi elementare, în care foamea şi cupiditatea nu sînt poate singurele temeiuri. Faraonul porneşte în întâmpinarea duşmanului străbătînd pustiul; el îl întâlneşte pare-se în regiunea El Alamein, acolo unde Rommel şi Montgomery vor da în anul 1942 al erei noastre marea bătălie a diviziilor lor blindate. Deşi în număr mai mic, totuşi mai bine pregătiţi şi în special mai bine încadraţi, egiptenii se năpustesc cu carele lor de luptă în învălmăşeală, măcelăresc 6 000 de libieni, 2 000 de aheeni şi iau 9 000 de prizonieri pe care-i instalează de bine, de rău în tabere unde pot munci pămîntul. Cu douăzeci şi cinci de ani mai tîrziu, Ramses al III-lea angajează la rîndul său lupte desperate contra aceloraşi duşmani, a căror îndrăzneală şi număr au crescut. Prevăzător, dîndu-şi seama exact de primejdie, el a acordat cea mai mare grijă organizării apărării naţionale, care se întemeiază în esenţă pe recrutarea de trupe — contingente egiptene, mercenari, auxiliari coloniali — şi pe crearea de noi

unităţi de care de luptă.

Ultimul mare suveran al Imperiului nou cunoaşte ani cu atât mai îngrijorători, cu cît hitiţii au fost definitiv şterşi din Istorie, copleşiţi de indo-europeni care ocupă în prezent Naharina, Cilicia, Ciprul şi care amenință să invadeze Palestina, în timp ce în vest libienii au recăpătat

---

[1] Bluză lungă purtată de arabi. — *Nota trad.*

‘ înaintea celui de-al doilea război mondial, în Africa de Nord şl Africa neagră, membrii unor formaţiuni militare suplctive (gum), furnizate de un trib şi însărcinate cu securitatea teritoriului. — *Nota trad.*

curaj şi se pregătesc să pornească din nou la asaltul rodnicei văi. Amenințat la est, .presat la vest, faraonul trebuie să facă faţă unor încercări de debarcare pe coasta mediteraneană şi să bată rînd pe rînd pe duşmanii care, înfrînţi la graniţa orientală, reapar la cea occidentală, atunci când nu se încumetă să rftalizegp operaţii combinate. După o ultimă bătălie navală în faţa oraşului Pelusium — viitorul Port Said —, **popoarele** mării, care au eşuat din nou în acţiunea lor, vor abandona în sfîrşit orice idee de a se stabili în sudul Mediteranei şi se vor răspândi fie în insulele Mării Egee, fie în Sicilia, Sardinia, Italia, unde vor continua, să bântuie amenințător. Numai filistenii vor rămîne în regiunea situată. între Gaza şi muntele Cârmei şi-i yor **da** numele pe care-4 poartă; şi astăzi : Palestina. Cei care au încercat să se. întoarcă în Pelopones au fost imediat înecaţi de valul doric, alcătuit din războinici cum- pliţi, veniţi şi ei din nord, ale. căror „spade grele de. fier vor face ţăndări civilizaţia micenianâ“. Au ras totul de pe faţa pământului. Căile, maritime pe: care nu le cunosc şi mai cu seamă târgurile vor trece în mîinile fenicienilor, în- timp ce urmaşii lui Agamemnon vor emigra spre Asia Mică, unde vor întemeia primele colonii greceşti : Milet, Efes, Phoceea, Smirna^ Samos.

j Egiptul a rezistat victorios. Alţi uriaşi blonzi vor descoperi într-o bună zi drumul. Suezului, dar, pentru moment, guvernul din Memfis mai are de reglementat problema libiană. Pericolul' occidental

nu a dispărut odată cu plecarea popoarelor mării, căci şeful tribului maşauaşa
— oare este o denumire de origine berberă? — a reuşit să realizeze unitatea numeroaselor tabere libiene, să instruiască o armată şi să impună o autoritate plină de năzuinţe. Folosind mijloace miai subtile decît înaintaşii săi imediaţi, el nu-şi aruncă trupele asupra Memfisului, ci organizează colonizarea libiană a deltei în maniera unei pete de ulei care se întinde. Am văzut cum toţi faraonii care s-au succedat ba au deschis larg graniţele ţării, ba le-au zăvorit cu brutalitate, pentru a le deschide din nou. De rîndul acesta, Ramses al III-lea e de părere că cel mai bun mijloc de a se descotorosi odată pentru totdeauna de pericolul occidental este de a oficializa această migraţiune de fa.pt. El se năpusteşte cu carele de luptă asupra taberelor libiene, ucide două mii de emigraţi ca să nu-şi piardă faţa şi capturează mii de bărbaţi, femei şi copii pe care-i instalează în deltă, cu scopul determinat de a face din ei **odată şi odată mercenarii unei armate de profesie, în**zestrate cu un material solid, • fără de care Egiptul nu a« poate -gândi să întreprindă recucerirea regiunilor de răsărit. Ramses a plătit scump liniştea frontierei sale : nimic nu-l va mai împiedica să devină şi el un mare constructor, să reia exploatarea Jiloenelor aurifere din Nubia de jos şi expediţiile în ţara Bont. Sfârşitul domniei sale se va scurge în pacea regăsită.. Dar • două secole mai târziu, „credincioşi?[1] soldaţi libieni aveau să Dună mâna pe coroana egipteană.

Libienii cuceresc delta

Ramses al III-lea instalase lupi libieni în stâna egipteană. Oşteni aspri, efectivele acestea supletive deveniseră repede forţa principală a ţării şi ofiţerii lor crescuseră o Nobilime de fapt,' a cărei influenţă asupra treburilor statului avea să. crească cu trecerea anilor. Martori tăcuţi ai dezordinilor politice care zdruncinaseră Egiptul atunci cînd ultimii Ramsesizi nu mai.avuseseră curajul sau pri-

ceperea de a menţine , unitatea naţională, ei aşteptau momentul să substitue vlăstarelor unei mari familii istovite o feudalitate militară, ieşită din sinul trupei. A fost nevoie ca-ei să aştepte timp de mai multe generaţii, perioadă în care regatul a fost împărţit încă o dat ă între două puteri ce se stabiliseră, potrivit tradiţiei, dar şi după cum cereau căile de comunicaţie, prima în deltă, a doua, în sud, ofi- lindu-se, atît una, cît şi cealaltă,. în vreme ce o a treia putere, a armelor devenea din ce în ce mai tare.

Către anul 950 libienii trecură la acţiune. De.fapt, aceşti berberi maşauaşa se egiptenizaseră foarte mult, cel puţin conducătorii lor, care se căsătoriseră cu tinere egiptene, ale căror familii jucau un rol important la Tanis, Herakle- opolis, sau Teba. Acţiunea a fost dusă la bun sfîrşit cu rapiditate de generalul Şeşonk care, avînd grijă, ca atîţia alţi uzurpatori, să-şi proclame legitimitatea, s-a grăbit să-şi însoare fiul cu fiica ultimului faraon, fără a reuşi totuşi să restabilească unitatea politică a Egiptului. El nu-şi va exercita autoritatea decît asupra ţinutului deltei şi a Libiei, unde comandamente militare vor fi dirijate de conducători după chipul şi asemănarea sa, energici, ambiţioşi, care se vor instala. în toate posturile cheie ale administraţiei, sacrificînd totul în favoarea construirii unei armate mari, demne de cele făurite de marele Tuthmosis şi de primii Ramsesizi în a doua jumătate a celui de-al doilea îhileniu.

Şeşonk şi libienii săi sînt conştienţi de forţa morală şi materială pe care o reprezintă într-o ţară în care ţăranul şi scribul manifestă atît de puţină înclinaţie pentru uniformă. Ei ştiu de asemenea că istoria militară a Egiptului n-a strălucit cu adevărat decît din momentul cînd faraonii au aruncat în bătălie trupele lor coloniale şi regimente străine. Se întâmplă chiar ca în Egipt să fie redactate pamflete pacifiste sau antimilitariste, de genul acestui text citat de A. Moret[XXII] şi adresat unui tînăr, ispitit de aventură : „Crezi într-adevăr că soarta soldatului este mai bună ca a scribului ; din copilărie este luat

XXII A. Moret, Le *Nil et la civilisation egyptienne.*

şi închis în cazarmă ; o lovitură în burtă, una peste sprîn- cene şi capul lui e ca şi spart, după aceea îl baţi, cum ai bate papirusul. O să-ţi vorbesc despre marşurile lui în Siria ; este împovărat cu pîine şi apă ca un asin ; spinarea lui e cu totul încovoiată şi apoi nu are decît apă stătută. Cînd în sfiîrşi/t se iveşte duşmanul, e ca o pasăre în colivie, toate mădularele îi sînt ţepene. Dacă are norocul să se întoarcă acasă, e ca un lemn putrezit, este adus pe im asin ; veşmintele i-^au fost furate de mult, slujitorul a spălat putina. Astfel, o, scribule Eunene, schimbăţi gândul şi spune : Soarta scribului e mai bună ca a soldatului !'* Foarte hotărât să dispună de un jbun instrument de război, Şeşonk va făuri aşadar o armată de profesie, a cărei forţă va fi destul de mare pentru a lăsa amintiri ce vor permite mai tîrziu exagerările lui Diodor : „El a alcătuit o elită din oamenii cei mai robuşti şi şi-a făurit o armată vrednică de proporţiile acţiunilor sale : 600 000 (?) de infanterişti, 24 000 (?) de călăreţi şi 27 000 (?) care de luptă. A împărţit comanda cu camarazi deai săi din tinereţe, toţi încercaţi în lupte, în număr de 17 000 (?) şi le-a dat cele mai bune pămînturi, pentru ca să aibe venituri corespunzătoare şi, aflîndu-se la adăpost de nevoi, să se poată consacra în întregime războiului/.

Ce război ? Acest stat nou, devenit putere militară, nu putea avea decît un singur adversar, cel din răsărit, şi un singur teritoriu de recucerit, Palestina, tu atît mai mult cu cit acolo se petrecuseră evenimente importante de cînd Moise îşi condusese poporul în ţara Canaan. Dîndu-şi seama că Egiptul la apus şi hitiţii la răsărit erau ambii prea ocupaţi să respingă năvălirile arienilor pentru a se ocupa de el, poporul evreu n-a mai stat mult pe gînduri şi, părăsind Sinaiul unde rătăcise nenumăraţi ani îndelungaţi, socotise că ţara unde curge lapte şi miere era acum o ţară ce putea fi ocupată. Acţiunea nu a fost totuşi uşoară, căci au trebuit să înfrunte şi să măcelărească triburile arameene, amorite, moabite, cananeene, să lupte împotriva foarte redutabililor filisteni, să cucerească teritoriul. Organizaţi în douăsprezece

triburi autonome, sorbind o putere năpraznică din ocrotirea lui Iahve şi din legea lui Moise, purtînd în faţa lor chivotul legii, călăuziţi de conducători inspiraţi, evreii ajunseseră în sfîrşit să creeze un regat care avea să cunoască un viitor strălucit, dar de scurtă durată. Saul, primul rege al evreilor, a murit în luptă. David, succesorul său desemnat, după ce a consolidat unitatea regatului ce lua naştere, deja compromisă de pretenţiile fiului lui Saul, a cucerit Ierusalimul, din care şi-a făcut capitala, a organizat o administraţie, adică o armată şi perceptori, a iniţiat o politică externă care a dus la contacte permanente israelo-feniciene, ale căror consecinţe pozitive se vor vădi odată cu Solomon.

Naşterea regatului Israel

Acesta, mare organizator, consti"uotor şi administrator mai degrabă decît spintecător, îşi realizase năzuinţa de a lansa, împreună cu regele Tirului, o expediţie maritimă spre ţara Of ir, de unde au fost aduşi 420 talanţi[XXIII XXIV] de aur, adică aproape 11 tone. Dacă aceste cifre sînt exacte, înseamnă că Israelul s-a îmbogăţit atunci cu 275 milioane de franci din 1974 [2]. Unde era situată ţara Ofir ? întrebarea rămâne fără răspuns, în pofida numeroaselor sugestii care au fost făcute şi care se împletesc uneori cu cele în privinţa ţării Punt : Eritreea, India, Rhodesia de Sud, chiar Zambia, pentru că au fost descoperite acolo ruinele unor cetăţi feniciene şi vestigii ale unor exploatări aurifere. Cert e însă faptul că Tirul şi Ierusalimul s-au înţeles pentru a pune la cale această expediţie. Or, puterea maritimă feniciană avea nevoie nu numai de întreţinerea unei flote armate cu echipaje verificate, dar şi de cunoaşterea pieţelor comerciale^ a drumurilor spre aceste pieţe şi uneori a şantierelor miniere, al căror secret era

XXIII[1] 1 talant = 26 kg.

XXIV Preţul mediu al lingoului de 1 kg în 1974 = 25 000 franci.

păstrat cu străşnicie, întrucât el îi garanta preponderenţa. în aceste condiţii, nu se poate presupune că regele Tirului, moştenitorul unei flote de renume internaţional, ar fi dezvăluit unui guvern nou apărut pe tabla de şah a lumii amplasamentul minelor de aur ale Ofirului şi i-ar fi pus la dispoziţie corăbiile necesare pentru a ajunge acolo. Dacă a fost încheiată o convenţie între Tegele Solomon şi regele Hiram, este probabil că primul a adus informaţiile şi cel de-al doilea corăbiile, marinarii, precum şi inginerii de geniu maritim, pentru a construi flota destinată expediţiei spre O fir în şantierele navale de la Etziongeber.

De la puritatea deşertului, de la dispreţul bogăţiilor materiale, de la integritatea austeră, ajungem la schiţa unei societăţi de consum. Fraternitatea de ieri, credinţa ascetică şi familială erau absorbite de 'grupuri şi indivizi privilegiaţi, în rândul cărora se dezvolta gustul pentru lux, putere, duritate, trufie şi femei străine. în faţa splendidelor monumente înălţate de Solomon, a marelui său harem, a grădinilor sale plantate cu esenţe rare, în faţa acestui soi de supralicitare a construcţiilor şi luxului faraonic, se ridicau totuşi alţi oameni, care păstraseră cu sfinţenie nostalgia cortului sărăcăcios şi care presimţeau că destinul lor era în altă parte. Dar pentru un veritabil şef de .stat nu există alt regat deeît pe lumea aceasta şi Solomon intenţiona în primul rând să consolideze bazele lui materiale, adică armata, diplomaţia, curentele comerciale, şantierele. A reuşit pe deplin, dacă ne aducem aminte că s-a căsătorit cu fiica faraonului, că a adus in patul său pe fiica regelui din Tir, că şi-a înzestrat armata cu regimente de care de luptă, că a lansat fructuoase expediţii .maritime, că a construit un templu ce va purta numele lui, că a rfăcut din Ierusalim capitala religioasă.

în Egipt, Şeşonk aştepta ceasul unei intervenţii militare brutale, ce urma să-l readucă la tradiţia 'milenară care cerea, ca. Palestina să. rămînă o

zonă fortificata protectoare între, istmul Suez: şi Eufrat. El nu va trece **la acţiune.** în timpul vieţii, bătrînului Solomon, **dar-** se **men**ţinea la curent cu treburile israeliene, graţie informaţiilor furnizate de un aventurier, ajuns înalt funcţionar, un anume Ieroboam, pe careul culesese de pe drumuri la Bubastis,. capitala noii dinastii libiene, după ce acesta încercase să înfăptuiască, un soi de „puci" care eşuase. Solomon moare. Ieroboam se întoarce numaidecît în: ţară şi izbuteşte să se proclame rege al celor zece triburi din nord, întemeind astfel regatul lui Israel, în timp ce celelalte două rămîn credincioase amintirii bătrînului rege din Ierusalim şi-l pun. pe fiul acestuia, Roboam, pe tronul regatului lui Iuda. Sciziunea e totală între vrăjmaşii' de acelaşi sînge. Atunci Şeşonk dă semnalul atît de mult aşteptat : ..Şişak, regele Egiptului, a pornit război asupra Ierusalimului, şi a luat vistieriile casei Domnului şi vistieriile casei regelui... Toate le-a luat şi a prădat toate scuturile de aur pe,care le. făcuse. Solomon.“ Victorie fără urmări, dar prada, va umple pentru vreme îndelungată lăzile faraonului, iar: regiunea palestineană va redeveni coridorul pe unde se vor prăvăli marile invazii asupra Memfisului, Tebei şi Suezului, zdrobind totul în calea lor, cu toate manevrele **de** încetinire duse de diplomaţia egipteană şi zvîrcolirile disperate ale unui stat, a cărui măreţie dispare încetul ou încetul în umbra Istoriei.

! Faraonii negri

A încredinţa înalte funcţii' administrative unor militari înseamnă a risca' să. introduci în stat ordinea şi totodată anarhia, ofiţerii deve<u>nind</u> din. ce. în. ce mai nedisciplinaţi pe măsură ce ajung la grade superioare, pentru a cocheta chiar cu răzvrătirea, de cum sînt promovaţi generali. Conducătorii libieni numiţi de Şeşonk în fruntea

provinciilor deveniseră repede nişte regişori într-un Egipt îmbucătăţit, dar dominat la nord de un soi de feudal aventurier, Tefnakht, iar la; sud,, de un negru din Etiopia, Piankhi, care se instalase la: Teba, în acelaşi timp Asiria, a cărei putere militară îngrijorase Egiptul şi pe hitiţi pînă la a-i determina, să încheie tratatul din 1278, se pregătea să preia moştenirea foştilor aliaţi şi să întemeieze un imperiu, care să ofere lumii prima imagine a războiului total. Pentru a face faţă primejdiei, trebuiau să se unească, ambiţiile personale urmau să se domolească, era nevoie să se reconstituie vechiul imperiu de pe n'emea cînd un singur conducător purta în mod legitim dubla coroană albă şi roşie **a** Egiptului, care se întindea de la Marea Me- diterană şi pînă dincolo de cataracta a patra. Cine avea să sudeze din nou elementele dispersate ale unităţii naţionale ? Tefnakht, uriaşul blond cu ochi albaştri, sau Piankhi, negrul din Napata ?

Mai puţin turbulenţi, buni războinici, la adăpost de luxul oriental care dezagregase în cursul ultimelor secole voinţele, împinşi poate de sentimentul obscur al unei revanşe asupra oamenilor din deltă care se considerau superiori lor, oamenii din extremul sud vor fi cei care vor restaura această ţară a dublei coroane, în timp ce asirienii treceau prin foc şi sabie Siria şi Palestina. Ce destin ciudat a avut acest Piankhi şi urmaşii săi imediaţi Sabaka şi Taharka, ce se instalează la Teba şi apoi la Memfis nu pentru a se revărsa asupra întregului Egipt ca o enormă maree devastatoare, ci pentru a reda ţării o coeziune naţională... sub o conducere etiopiană. Desigur, ei vor reuşi cu greu să ralieze familiile princiare din deltă, dar acestea, odată aliniate, aveau să-şi dea repede seama că primejdia asiriană este stăvilită de prezenţa trupelor negre, care, de cealaltă parte a frontierelor, făcuseră de multă vreme dovada tehnicii şi curajului lor. Curtenii civili sau militari vor regăsi atunci drumul spre curte, şi aceasta cu atât mai multă docilitate, cu cit faraonul negru **se**

va sliuji de ei în calitate de agenţi diplomatici mai mult sau mai puţin secreţi, expediaţi în Palestina şi în Siria, în special la Damasc şi la Ierusalim, pentru a pune beţe-n roate agresorului, a organiza răscoale sporadice, a reînneda firele vechii politici a micilor state-tampon care să **permită** Egiptului să-şi tragă sufletul : joc dibaci, **adesea eficace, care va** întârzia asaltul asirian, dar a cărui miză **aveau s-o** plătească în cele din urmă evreii, întrucât Egiptul, încurajîndu-i să se împotrivească, nu va putea să-i ocrotească după ce se vor fi răsculat, cu toate avertismentele **adresate de** regele Asiriei lui Iezechia, mic rege al Iudeei : „Acum ânsă în cine nădăjduieşti tu, de te-ai răz- vrătît împotriva mea ? îată, tu socoţi să te reazem! pe Egipt, pe acea trestie frântă, care, de se sprijineşte cineva în ea, îi intră în mînă şi o sparge." 1

Asirienii dezlănţuie războiul total (671 î.e.n.)

Atunci cînd Asarhaddon, rege şi comandant suprem, Socotind că spatele îi era asigurat, dădu ordin trupelor sale să se năpustească asupra Egiptului (671), o straşnică faimă precedase armata asiriană, ale cărei batalioane împrăştiau groaza pretutindeni pe unde treceau, răzînd oraşele de pe faţa pământului, torturând prizonierii, procedând la deplasarea unor întregi populaţii. $i astăzi încă, văzînd cum defilează această armată încremenită ,pe basoreliefurile care au răzbătut pînă la noi (infanterişti îmbrăcaţi cu tunici scurte, încălţaţi cu cizme înalte, purtând pe cap coifuri ascuţite ; arcaşi îmbrăcaţi cu platoşă de zale ; grele care de luptă ferecate cu metal şi transportând trei sau patru soldaţi ; artilerişti şi genişti conducînd căruţe în care sînt îngrămădite punţi de corăbii, scări şi berbeci ; corăbii a căror etravă se prelungeşte cu un imens pinten ; călăreţi cu lănci, săbii şi pumnale scurte înălţîndu-se în şa, dar fără scări...), nu e nevoie să fii înzestrat cu multă imaginaţie pentru a însufleţi aceste forţe

destructive şi a le repune în înspăimântătorul lor context. De fapt, armamentul asirian era foarte asemănător cu cel egiptean, iar tactica progresase foarte puţin. Cînd cele două armate duşmane se întâlneau faţă în faţă, trupele uşoare porneau la acţiune, apoi comandamentul arunca în luptă grosul infanteriei şi carele, având grijă să nu angajeze o rezervă de veterani, destinaţi să intervină pentru a asigura succesul. Nimeni nu se gândea însă să-şi exploateze victoria, pornind în urmărirea inamicului ; toată lumea era prea ocupată să strângă prada, să-i adune pe captivii socotiţi folositori şi să taie beregata celorlalţi. Ceea ce-i deosebea cel mai mult .pe asirieni de egipteni, era cruzimea tehnică cu care erau conduse toate aceste operaţii, în analele lui Assurnazirpal se poate citi : „Am înălţat un stâlp la poarta cetăţii, apoi am jupuit de piele pe mai

---

[1] Biblia, Cartea a IV-a a Regilor, XVIII, 20—21. marii **oraşului şi am îmbrăcat stCpuI în piele, am agăţat** hoituri **de acest stî^p, am tras în ţeapă pe** alţii în vrrful stiloului, iar pe ultimii i-am tras în ţeapă în jurul stîlpului."

Dacă Asarhaddon este un monstru, în orice caz e un monstru bine organizat, care nu-şi aruncă trupele la în- tîmplare, ci dispune de un Birou IV bine alcătuit, ai cărui ofiţeri nu ignorează nimic din ceea ce am convenit astăzi să denumim logistică. El a pregătit timp de cinci ani expediţia din Egipt, din punct de vedere politic, prin' ocuparea poziţiilor-cheie din coridorul siro-palestinean, iar din punct de vedere militar, prin alcătuirea de unităţi călare pe cămile, prin recrutarea de călăuze indigene şi instalarea unor puncte de aprovizionare cu apă, pre- cauţiune înţeleaptă pentru a străbate deşertul Sinai. Desigur, ar fi putut urma drumul de coastă prin Gaza şi El Arish, cale imperială străbătută atât de adeseori de soldaţii marilor faraoni, dar în acest caz ar fi nimerit la istmul Suez, în cîmpia unde erau instalate taberele egiptene, exact acolo unde timp de trei sferturi de veac armata britanică avea să făurească şi să menţină una din verigile esenţiale ale instrumentului militar menit să supravegheze

drumul spre Indii din epoca modernă. Asarhaddon consideră preferabil să ia drumul nisipurilor, se înfundă în Sinai, ajunge pînă la Memfis după ce i-a măturat pe călăreţii sudanezi şi încredinţează geniştilor săi misiunea de a arunca în aer zidurile oraşului. „într-o singură zi l-am distrus cu ajutorul berbecilor şi al focului." Taharka a izbutit să scape, dar asirianul pune să se încarce într-un lung şir de căruţe pe soţia faraonului, -doamnele sale de onoare, copiii regelui, comorile sale, caii săi, vitele şi cară tot la Ninive, la 2000 km depărtare, în oraşul cu enorme ziduri de apărare, ocrotite de monştri fabuloşi cu cinci labe, unde moare la puţină vreme după întoarcere.

înainte de a părăsi Egiptul cu prada sa, după ce a cîntărit bine de tot primejdia pe care o reprezenta menţinerea unui corp de ocupaţie atît de îndepărtat de bazele sale, după ce a înţeles de asemenea că generalii libieni învinşi vor suporta greu ca un rege negru să devină promotorul independenţei egiptene, Asarhaddon i-a determinat numaidecît pe generali să renege cauza faraonului fugar şi i-a numit guvernatori ai .provinciilor deltei — ceea ce ei au acoeptat de îndată. Printre ei se afla un anume Necao, al cărui nume trebuie reţinut, întruaLt nepotul său va juca mai tîrziu un rol important, deschizînd un vast şantier menit să facă operaţional canalul Marea Roşie-Mediterana. Dar, pînă atunci, alte evenimente dramatice vor mai zgudui valea Nilului. .

Taharka nu a renunţat la luptă şi speranţa nu l-a părăsit. Profitînd de tulburările care n-au înîîrziat să izbucnească în imperiul asirian cu prilejul morţii lui Asar- haddon şi a urcării pe tron a fiului său, Assurbanipal, el a reapărut deodată sub zidurile Memfisului în fruntea unei mici trupe dîrze, a pătruns în oraş prin surprindere şi a masacrat garnizoana. Reacţia asirianului e promptă. în fruntea unei armate imense, el părăseşte-Ninive, trece prin Ierusalim, Tir, Gaza, El Arish, ajunge la Memfis, se răzbună asupra populaţiei şi, fără a mai pierde timp, lăsînd în urma lui mii de ochi crăpaţi, limbi smulse şi mîini tăiate, el îşi îmbarcă pe o flotă

de transport trupele, merindele, un imens material de asediu şi o ia pe Nil în sus pînă la Teba. El împresoară oraşul sfînt, pregăteşte maşinăriile şi e gata să dea ordinul de asalt ; acordă totuşi înainte audienţă unei delegaţii de parlamentari îngroziţi, însărcinaţi să negocieze predarea oraşului. în intervalul respectiv primise mulţi soli care-i aduceau veşti cum că ici, colo, în spatele lui izbucniseră răscoale. El acceptă eă nu atace oraşul şi îşi formulează condiţiile. Să-i fie predat Taharka, să i se plătească o imensă răscumpărare în aur şi o garnizoană permanentă să ocupe fortăreaţa. Parlamentarii primesc. Faraonul negru va izbuti totuşi să scape, fugind în sudul natal, unde a murit istovit, trădat de cei cărora le consacrase o viaţă de nemaipomenite aventuri, dar care nu acceptaseră intransigenţa patriotismului său de import.

Mai lipseşte un ultim act din tragedia tebană, şi cel mai oribil. Aşa cum se întâmplă, oeupaţia duşmană fusese destul de brutală pentru a provoca, după cîteva luni, constituirea unor grupuri mici, specializate în .,operaţiuni de punere la punct". Răspunzător de securitatea trupelor sale, comandantul asirian apăsa cu mînă grea asupra ostatecilor de fiecare dată când unul dintre soldaţii săi cădea victimă unui atentat, dar supliciul fiecărui teban executat întărea o rezistenţă care se organiza încetul **cu** încetul, ca şi **cum ar fi fost animată** de ultimul suflu **al** nefericitului Taharka. într-o bună zi, această rezistenţă a fost destul de puternică pentru a măcelări pe cotropitori, a pune mina pe corăbiile lor, a coborî Nilul în aclamaţiile entuziaste ale felahilor îngrămădiţi pe malurile fluviului şi a intra în Memfis, de unde garnizoana asiriană, prea slabă pentru a încerca să se opună tebanilor dez- lănţuiţi, fugise spre Gaza, trecînd peste canalyl de la Marea Roşie. Bucuria egiptenilor a fost însă de scurtă durată. Aflând vestea cea rea, beat de o furie demenţială, Assurbanipal reacţionează cu aceeaşi promptitudine exemplară şi preia comanda unei expediţii de pedepsire, care revine încă o dată sub zidurile Memfisului. Nu găseşte pe nimeni. Populaţia a fugit, lăsînd porţile deschise. Opt zile

mai tîrziu, se află în faţa Tebei (661 î.e.n.), se năpusteşte asupra ei, o îneacă în sînge şi începe s-o jefuiască sistematic, nemaivoind să lase de astă dată în urma lui decît un oraş mort, întins pe un linţoliu de nisip, în care se vor mai înălţa numai colosalele coloane ale marilor temple ale lui Amon. Reîntors la Ninive, ridică un monument pe care pune să se graveze : „Teba am cucerit-o. Argint, aur, nestemate, bunurile din palate, stofe scumpe, cărţi de preţ, cai de rasă, bărbaţi, copii, două obeliscuri strălucitoare de electrum[XXV] şi cîntărind 2 500 de talanţi, canaturile porţilor templelor le-am smuls din ţîţîni şi le-am transportat în Asiria. Cu această pradă grea am plecat din Teba. Am ridicat lancea împotriva Egiptului şi am arătat forţa mea. M-am înapoiat la Ninive cu mîinile pline şi sănătos. “

„Eu, Darius am dat poruncă să se sape acest canal../*

■

Curînd carul lui Assurbanipal avea să nu-şi mai poată croi drum printre hoiturile îngrămădite pe drumurile imensului său imperiu. Nici mutilările impuse prizonierilor, nici prădăciunile săvîrşite după o anumită tehnică, nici pustiirea ţărilor zdrobite, nici exemplul căpeteniilor înfrînte cărora pune să li se găurească falca, pentru a-i lega cu un lanţ de cortul său ca pe cîini, nu-i vor împiedica pe elamiţi, cimerieni, evrei, arameeni, babilonieni şi egiptenii din deltă să se răzvrătească împotriva brutalităţii sîngeroase a acestui om de pradă care, în acelaşi timp, rezolva probleme de matematică, vorbea şi citea în vechile limbi orientale şi a întemeiat la Ninive o imensă bibliotecă „alcătuită aproximativ din 500 000 de tăbliţe de argilă arsă

XXV Aliaj natural din aur şi argint. — *Nota trad.*

care au dăinuit pînă în zilele noastre, cu toate că oraşul a fost jefuit în anul 612, şi care au păstrat cel puţin într-un exemplar tot ce se scrisese valoros în Meso- potamia într-un răstimp de două mii de ani, texte sacre, epopei naţionale, *Poemul lui Ghilgameş,* coduri de instrucţiuni politice, anale ale marilor domnii etc.“ [XXVI] După moartea sa, Asiria nu avea să mai fie decît un stat mic, pe cale de a fi înghiţit de coaliţia mezilor şi a babilonienilor, fiind constrînsă să implore Egiptul să-i trimită ajutor, in schimbul unor valoroase lingouri de aur şi argint.

Această tranzacţie, oricît de străină ar putea părea moralei politice contemporane, se explică atunci cînd e reaşezată în contextul ei. Psametic, care ajunsese rege prin graţia lui Assiunbanipal şi domnea atunci în deltă, este fiul acelui Necao care acceptase să colaboreze cu Asar- haddon, ou prilejul primei năvăliri asiriene. El datorează aşadar situaţia sa cîrmuirii de la Ninive, dar din clipa în care îşi asumă o răspuhdere naţională, aceasta îi impune preocupări şi datorii noi, care îl obligă să-şi renege protectorul şi să se comporte ca un adevărat şef de. stat independent. El semnează totuşi această tranzacţie, con- siderînd că e mai puţin periculoasă prezenţa în Mesopo- tamia a unui vechi imperiu ce se năruie, decât instaurarea unei puteri noi. Mizînd pe ambele tablouri, el făgăduieşte să trimită în ajutor o armaită care nu va sosi niciodată pe câmpul de bătaie, în timp ce aurul asirian umple lăzile sale şi Ninive este prefăcută în pulbere, iar profeţii din Ierusalim lansează chiote de bucurie.

Primii ,.pieds-noirs“ [XXVII]

Psametic dispunea efectiv de o armată pe care avusese grijă s-o reconstituie chiar a doua zi după încoronarea sa, o armată de profesie, alcătuită aproape exclusiv din unităţi străine. Recrutarea fusese înlesnită prin sosirea a numeroşi greci şi

---

XXVI Paul Petit, *Precis d’histoire ancienne.*

XXVII Denumire dată francezilor (colonilor) stabiliţi în Algeria de către francezii din metropolă. — ***Nota- trad.***

ionieni, alungaţi din ţara lor de foamea sau de exilul politic, dacă nu cumva împinşi mai curînd de dinamica aventurii care-i făcea să-şi tîrîie jambierele de piele pe locurile pe care aheenii păşiseră odinioară cu sandalele lor grosolane. în urma acestor copii pierduţi, civilizaţia greacă începea să înflorească la Atena, Sparta, Corint, în insulele Mării Egee, la Siracusa şi, mai mult fricâ, în cele douăsprezece cetăţi independente din Asia Mică, unde se aprindeau focare ce aveau să lumineze Elada. Poeţii Simonide, Anacreon, Sappho, filozofii Hera- clit, Anaximandru, Anaximene, Xenofan, fabulistul Esop, matematicienii Thales şi Pitagora, istoricul Hecateu, navigatorul Scylax... toţi sînt urmaşii foştilor colonişti de pe coasta asiatică. Ionieni geniali în nenumărate domenii, ei sînt primii ,,pieds-noirs“. Alături de oamenii iluştri, prolifera o întreagă populaţie de meşteşugari, cultivatori, marinari, neguţători şi, fără îndoială, tineri fără căpătîi, plini de imaginaţie, întreprinzători, îndrăzneţi, cunoscând valoarea banului câştigat din greu şi mîndrindu-se cu asta, oameni pătimaşi şi tineri, a căror reîntoarcere pe pământul natal, de care-i lega o identitate de culte şi obiceiuri, avea să scuture jugul eupatrizilor ce nu-şi datorau titlurile decît imenselor lor proprietăţi funciare, avea să răstoarne ierarhia demnităţilor «e nu fuseseră dobîndite prin merit personal şi să permită scînteii iniţiale, păstrate cu sfinţenie în căuşul mîinilor lor împreunate, să facă să ţîşnească flacăra ce avea să făurească din Atena farul unei noi civilizaţii. x

Spectator informat şi atent la noile curente spirituale, sociale, comerciale şi deja turistice care leagă aceste colonii între ele şi de Grecia continentală, totul ne îndeamnă să gîndim că Psametic presimţea deja că pentru Egipt avea să sosească momentul să întoarcă spatele Orientului şi să-şi îndrepte politica spre Mediterana. El îşi instalează mercenarii în tabere militare speciale, situate de o parte şi de alta a deltei, dintre care cea mai importantă, Daphnae a lăsat urme încă vizibile

între El Kantara şi Port-Said ; deschide şcoli de interpreţi, încheie acorduri cu regele Lidiei, creeaiză şantiere navale, primeşte sute de mici neguţători greci, ale căror suk-uri[XXVIII] presărate în jurul cazărmilor aveau să atragă oameni din Milet şi din Cipru, din Lesbos şi din Efes, din Chios şi din Samos, şi care într-o bună zi au ajuns atât de numeroşi, incit a trebuit să se construiască exclusiv pentru ei un oraş nou. ,.De cînd grecii emigraţi s-au stabilit în Egipt, spune Herodot, pe vremea lui Psametic şi mai tîrziu, — grecii din Elada, din arhipelag şi din Asia Mică au ştiut cu exactitate ceea ce se petrecea în deltă." Acest conducător libian care-şi datorează tronul cotropitorilor se poartă ca un autentic faraon egiptean şi, pentru a se înscrie şi mai bine în tradiţia milenară, imediat după ce a reconstituit unitatea teritoriului, o determină pe marea preoteasă a lui Amon s-o adoprte pe fiica lui şi-şi conduce armata în Nubia, unde mercenarii săi zgîrie pe statuile colosale *graf fiţi*[XXIX] care-i fac încă să viseze pe turiştii din secolul al XX-lea. Cînd egiptologii au fost confruntaţi cu sarcina dificilă de a descîlci firele încurcate ale succesorilor faraonilor nu l-au considerat pe nedrept pe Psametic un întemeietor de dinastie.

Nabucodonosor şi banca Babilonului

Oare pentru a rămâne şi el credincios politicii tradiţionale a războaielor asiatice, a vrut fiul acestuia, Necao al II-lea, să încerce să recucerească Palestina şi Siria, cărora considera că e cazul să le impună un nou protectorat egiptean, din momentul în care asirienii dispăruseră din scenă ? De data aceasta nu mai e vorba de a practica o politică imperialistă în genul lui Tuthmosis, ci de a constitui un baraj împotriva puternicului Babilon, urmaşul Ninivei, a cărui

XXVIII Cuvînt arab care înseamnă piaţă, iarmaroc. — *Nota trad.*

XXIX- în antichitate, scrieri, desene executate cu mina pe monumente. — *Nota trad.*

expansiune comercială ameninţă cu declanşarea unor operaţii militare avînd ca scop să-i asigure liber acces la Mediterana, unde egipto-grecii îşi şi creaseră primele stabilimente. Atît în est, cît şi în vest, vremea marilor pofte de a cuceri Cornul fertil a revenit, dar Necao o ia înaintea lui Nabucodonosor, ocupă Ierusalimul, instalează acolo o cîrmuire în solda sa, ajunge pînă la Eufrat, declară că are de gînd să practice, o largă politică de colaborare şi se întoarce în Egipt. El lasă în urma lui garnizoane slabe, care practic blochează debuşeele naturale ale Mesopotamiei, din moment ce porturile fe- niciene s-au aliat de multă vreme cu Israelul. Lovitura e resimţită puternic de bancherii şi neguţătorii babilonieni, care se tem că vor fi siliţi să plătească faraonului o cotă-parte substanţială pentru a exporta spre mare mărfuri provenind din India, fie cu ajutorul caravanelor, fie prin golful Persic. Putem citi în *Apocalipsă :* ,,Şi neguţătorii pămîntului plîng şi se tînguiesc asupra ei, căci nimeni nu mai cumpără marfa lor, marfă de aur şi de argint, pietre preţioase şi mărgăritare, vison şi porfiră, mătase şi stofă stacojie, tot felul de lemn bine mirositor şi tot felul de lucruri de fildeş, de lemn de mare preţ şi marfă de aramă şi de fier şi de marmură, şi scorţişoară/ şi balsam şi mirodenii şi mir şi tămîie şi vin şi untdelemn şi făină de grîu ourat şi grîu şi vite şi oi şi cai şi căruţe şi trupuri şi suflete de oameni."

Grupurile de presiune l-au convins lesne pe Nabucodonosor că cucerirea pieţei greceşti condiţiona dezvoltarea economiei naţionale, dar aceasta cerea în primul rînd securitatea trecerii libere înspre Mediterana şi, în consecinţă, nu numai alungarea Egiptului din teritoriile siro- palestiniene, ci mai mult, dominaţia Israelului. Informat imediat de agenţii secreţi din Ierusalim asupra concentrării unor trupe babiloniene în regiunea Karkemiş, Necao porneşte în întâmpinarea lor, se luptă, e învins, se întoarce în Egipt obosit de războiul din răsărit, în timp ce Nabucodonosor revine în capitala sa trecând .pe sub arcuri de triumf împodobite cu

flori, prin grija înaltei societăţi babiloniene, iar la Ierusalim profetul Ieremia, crainic inspirat de colaborarea israelo-ibabiloniană îşi urlă pe ziduri plângerile legendare : „Fecioară, fiica Egiptului... în zadar vei spori leacurile tale, căci nu mai este vindecare pentru tine. Auzit-au po,poarele de ruşinea ta şi bocetul tău a umplut pământul, căci cel puternic s-a lovit cu cel puternic şi au căzut amîndoi împreună...

Iar lui Faraon, regele Egiptului, daţi-i nume : *zarvă care scapă clipa hotărîtoare !»...

Egiptul este o junice prea frumoasă peste care s-a năpustit un tăune de la miazănoapte. Şi simbriaşii lui sînt în mijlocul lui ca nişte tauri îngrăşaţi; aceştia s-au întors înapoi, au fugit toţi şi n-au ţinut piept, pentru că a venit asupra lor ziua pieirii lor, timpul pedepsirii lor."

Necao sapă canalul Suez (590 î.e.n. ?)

Întrucît a pierdut bătălia pe continent, Necao va concepe un vast plan de exploatare comercială maritimă, îeluînd vechea idee a lui Sesostris şi a lui Sethi : săparea unui canal care să lege direct Mediterana de Marea Roşie şi să deschidă astfel cea mai scurtă, mai sigură şi mai economicoasă cale de comunicaţie spre Extremul Orient, întreprindere vastă, care avea să coste viaţa a 120 000 de muncitori la terasamente[XXX] şi avea să fie terminată de Darius, atunci cînd perşii vor ocupa Egiptul, dar care va permite corăbierilor din răsărit în lungul răstimp cît aveau să dureze lucrările să-nşi transporte mărfurile pînă în deltă, fără transbordare, folosind canalele secundare amenajate între multiplele braţe ale Nilului. în acelaşi timp, Necao lansează o expediţie, cu misiunea de a naviga în jurul Africii ; aceasta, .pornind din Marea Roşie, ocoleşte Capul Bunei Speranţe, urcă spre nord, trece prin strîmtoarea Gibraltar şi se înapoiază la punctul de plecare după ce a străbătut 13 000 km, cu două mii

XXX Herodot.

de ani înaintea lui Vasco da Gama. Prudenţa în materie de rigoare, pe care o necesită citirea unui text din Herodot, nu ne opreşte să gîndim că rămîne tulburător : „După ce a terminat cu săparea canalului care mergea de la Nil la Golful Arabic, el (Necao) a trimis corăbii cu oameni din Fenicia, poruncindu-le ca la înapoiere să treacă pe la Coloanele lui Hercule[XXXI] în Marea Nordică[XXXII]. Cînd venea toamna, trăgeau la mal şi semănau pămîntul în locul unde se găseau în fiecare an în cursul navigării lor şi aşteptau vremea-> secerişului. După ce recoltau griul, porneau din nou pe mare, astfel că. dupăidoi ani au trecut de-Coloanele lui Hercule şi au ajuns în Egipt in. al treilea an. Ei povesteau, lucru pe care eu nu-l cred, dar alţii pot să-l creadă, că în timpul călătoriei lor *au avut soarele pe dreapta."* Acest ultim detaliu conferă o oarecare credibilitate povestirii lui Herodot. într-adevăr, ocolind Africa pe la sud, corăbierii lui Necao navigaseră de la est la vest şi văzuseră aşadar soarele înfăptuind mişcarea sa de revoluţie, de dimineaţa pînă seara pe dreapta lor, aflîndu-se la amiază spre nord.

Pare evident că planul egiptean presupunea constituirea unei puternice flote comerciale şi militare totodată, în stare să supravegheze cele două frontiere maritime ale ţării. în cursul anilor următori, au fost lansate comenzi la oorintienii specializaţi în construirea trierelor [XXXIII] [XXXIV] cu trei rînduri de vîslaşi şi s-au deschis noi şantiere navale; făeîndu-se apel la mîna de lucru străină. Curînd muncitorii străini au fost atît de numeroşi, încît guvernul a hotărât să întemeieze un oraş nou, Naucratis, care avea să fie rezervat grecilor, spre a se evita ciocnirile cu populaţia egipteană ce rămăsese, dacă nu xenofobă, cel puţin rezervată în faţa valului de oameni care năvăliseră în deltă. Naucratis avea să devină repede o cetate industrială,. unde: se va topi bronzul şi fierul ; o cetate a negoţului, unde produsele din Ionia : lemn,

---

XXXI Gibraltar.

XXXII• Marea MedLiterană.

XXXIII[1] Un soi de galere. — *Nota trad.*

XXXIV Totalitatea comunităţilor evreeşt.i dispersate în afara Pales

covoare, stofe, metale vor fi schimbate pe cele din Egipt sau din Arabia : grâu, papirus, in, cînepă, sare, piatră acră; o cetate - a plăcerilor, unde cea mai veche meserie din lume nu va cunoaşte niciodată o perioadă de şomaj ; o cetate a întâlnirilor intelectuale la care vor veni Esop, Thales, Sblon şi Pitagora. E o prefigurare a Alexandriei.

Prima diaspora [XXXV]

Lupta între calea maritimă şi calea terestră a Occidentului spre Indii a început. în timp ce primele cargouri egiptene coboară pe Marea Roşie şi întîlnesc în diferite puncte ale coastei arabe, sau şi mai departe, corăbii cu pînze venite din .Extasmui .Orient, caravanele chaldeene care au încheiat între **ele** acorduri **-comerciale** pentru a-şi d-asehide pieţele lumii greceşti fac cale dus-întors între Golful Persic^i Mesopatamia,.Lidia.şi Marea Neagră, folosind o reţea rutieră cu corpuri de gardă şi cu hanuri între Babilon şi *Sardes*Nabucodonosor îşi organizează imperiul, dar în pofida ameninţărilor sau linguşirilor lui, în pofida colaborării sonore. a lui Ieremia, care propovăduieşte supunerea[XXXVI] [XXXVII], Israelul rămine turbulent, agitat de mişcările tinerilor patrioţi, susţinuţi şi ei în taină de subsidiile feniciene şi egiptene. Trebuie să smulgă odată pentru totdeauna această aşchie. în 586, după un lung asediu în cursul căruia evreii au aşteptat în zadar ajutorul coloanelor egiptene, babilonienii cuceresc Ierusalimul. După ce violurile, spînzurările, jafurile

---

XXXVtinei. — *Nota trad.*

XXXVI Vechea capitală a Lidiei, astăzi oraşul Şart din Turcia — *Nota trad.*

XXXVII „Iată ce ..zice Domnul Savaot, Dumnezeul Iul Israel: «Eu am făcut pămîntul şi pe om şi toate vieţuitoarele cele de pe faţa pămîntului cu puterea mea cea mare şi cu braţul meu cel puternic şi l-am dat cui am vrut. Şi acum voi da toate ţările acestea în mina lui Nabucodonosor, regele: Babilonului, robul meu, ba şi fiarele cîmpului le voi da lui, spre slujbă. Dacă vreun popor sau vreun regat nu va voi să-i slujească lui Nabucodonosor, regele Babilonului, şi nu-şi va pleca grumazul său sub jugul regelui Babilonului pe acel popor îl voi pedepsi cu sabie, cu foamete şi cu ciumă»" (Biblia, Ieremia,.XXVII, 4, 5, 6, 8).

şi alte mărunţişuri prilejuite de victorie au fost duse la bun sfîrşit, Nabucodonosor a pornit deportarea în masă a evreilor. Se poate urmări pe basoreliefurile care au dăinuit pînă în zilele noastre lungul marş, pe aceleaşi drumuri străbătute odinioară de Abraham. împovăraţi cu lucruri casnice, bărbaţi, femei, copii umblă, sub biciul plumbuit al păzitorilor fioroşi, cu spinarea încovoiată, cu inima plină de spaimă, dar păstrînd credinţa' în făgăduiala divină şi mai-mai că-i auzi cîntînd de-a lungul cărărilor pîrj oliţe de soare cîntecul care va răsuna de-a lungul veacurilor : „Che- mat-am numele tău, Doamne, din groapa cea mai dedesubt."

Se ştie că sînt popoare care, atunci cînd suferă o înfrângere, refuză să o considere drept urmarea logică a erorilor lor politice, sau a nepriceperii lor militare, gră- bindu-se să proclame ori că au fost trădate, ori că Dumnezeu le-a pedepsit. Lui Ieremia dezastrul i s-a părut de importanţă secundară şi meritat. Colaboraţionistul chal- dean, cel care pe vremuri strigase : „Şi acum pentru ce ai luat drumul Egiptului ca sa bei apă din Nil ?“ se va re- fugia chiar acolo, împreună cu mulţi alţi evrei, pe care geniul său verbal îi va face să creadă că nenorocirea naţională va deveni o victorie acordată de Iahve, dacă din acest lucru va rezulta o reformă morală a Israelului : atitudine duplicitară care, desprinsă din contextul său mistic, apare drept concluzia logică a carierei unui defetist conformist. Dar viitorul nu avea oare să-i dea în cele din urmă dreptate, dajcă se ţine seama că aceşti evrei emigraţi în Egipt vor furniza unul din elementele esenţiale ale populaţiei active a viitoarei Alexandrii ?

Babilonul este primul beneficiar al diasporei impusă de învingătorul provizoriu. El devine un centru de civilizaţie unde băncile şi universităţile se înmulţesc, în timp ce ade- văraţi „zgîrie-nori“ se înalţă în grădinile desenate de peisagişti iranieni. Evreii deportaţi au cunoscut desigur, la început, condiţia nenorocită a muncii silnice, dar vitalitatea

inteligenţei lor şi, mai mult încă, extraordinara lor însuşire de a se adapta le-a îngăduit să reediteze miracolul petrecut odinioară, cînd au supravieţuit corvezilor lui Ramses. Ei au întemeiat sate prospere de-a lungul Eufratului, au deschis bănci, au repus în joc toată miza' vieţii lor din trecut, au îmbogăţit învăţătura lui Moise cu mesajul similar adus de Zoroastru h Iar în ziua cînd Cirus (576 ? — 529 î.e.n.) le va permite să se înapoieze la Ierusalim, cei mai bogaţi dintre ei vor juca un rol foarte mare. Dar între deportare şi eliberare aveau să se scurgă cincizeci de ani, o jumătate de secol, timp în care un obscur mic vasal de pe podişurile iraniene se va răzvrăti împotriva suzeranului său, va deveni rege al mezilor şi al perşilor, va anexa Lidia şi coloniile greceşti din Asia Mică, îşi va împinge plutoanele mehariste [2] spre ţinuturile pe care le numim astăzi Turkestan şi Afganistan, va cuceri Babilonul şi porturile siriene.

[1] Numele grecesc al profetului persan Zarathustra. — *Nota trad.*

[1] Trupe călare pe cămile. — *Nota trad.*

Marele rege cucereşte delta

Instalat în trei capitale, Susa, Sardes, Babilon [J], Cirus are nevoie acum să controleze navigaţia pe canalul care leagă Marea Roşie de Mediterana ; de-abia după ce va fi realizat lucrul acesta, va fi stăpînul absolut pe uscat şi pe mare al drumului spre Indii. în Egipt, faraonii Psametic au încercat să încheie pacte militare de apărare cu Cresus sau Policrate (Samos), ale cărui o sută de corăbii, aliate cu cele de care dispune Amasis[XXXVIII XXXIX], ar fi putut stăvili o debarcare în deltă, dar le-o luase înainte Marele rege, care aplică cu multă pricepere şi concomitent o politică bazată pe generozitate şi

XXXVIII Persepolis, oraş rezidenţial, va fi construit de Darius.

XXXIX Faraonul Amasis (568—525 î.e.n.) fost general al faraonului Ap rles (588—568 î.e.n.) căruia i-a uzurpat domnia. — *Nota trad.*

totodată pe forţă armată, pe liberalism şi autoritate, pe farmecul personal şi puterea banului, combinaţie subtilă şi eficace în faţa căreia nu aveau să reziste nici trupele, nici conştiinţele inamicilor săi. El reuşise într-adevăr să ia de soţie pe o fiică a faraonului, să cumpere marina lui Policrate, să se împace cu partidul aristocratic din Memfis, să-i mituiască pe şefii mercenarilor lui Amasis şi să determine pe drept recunoştinţa Ierusalimului, îngăduind evreilor să se întoarcă acasă. Mai mult, s-a înscris pe lista de subscripţie pentru reconstruirea Templului [XL]. Izolat, ros de termitele unei „coloane a cincea“ invizibile, Egiptul e pierdut. Cambise, fiul lui Cirus, va porni la cucerirea lui. El o pregăteşte cu cea mai mare grijă, continuă încercuirea diplomatică şi corupţia începută de tatăl său, creează o reţea de agenţi secreţi, negociază cu arabii instalarea unor mari rezervoare legate între ele printr-o ţeavă lungă confecţionată din piei de vită cusute una de cealaltă, lansînd astfel primul pipe-line care a străbătut deşertul. Totul fiind gata, nu mai aşteaptă decît o ocazie favorabilă pentru a declanşa ofensiva : i-o furnizează moartea lui Amasis, căruia îi urmează un fiu curajos, dar'fără pondere politică. Cambise atacă pe mare şi pe uscat. Frontul maritim cedează numaidecît, căci amiralul flotei egiptene Ugia-horresne a abandonat, în timp ce forţele de uscat sînt în- cei’cuite, întrucît generalul lor, Phanes din Halicarnas indicase inamicului punctele slabe din dispozitivul său.

învingător, Cambise a priceput repede importanţa geo- strategică a Egiptului. El a ajuns stăpîn .pe visul pe care n-au putut să-l înfăptuiască nici Tuthmosis, nici Ramses, nici Assurbanipal, nici Nabucodonosor. Înălţîndu-se pe cal în scările lui de aur, silueta lui domină un imens imperiu, care se întinde de la Golful Persic la Marea Neagră şi din Iran la cataracta întîi a Nilului. Vrînd să meargă şi mai departe, încearcă o expediţie nefericită spre Etiopia, care eşuează în nisipuri, proiectează o lo-

XL Din Ierusalim. — *Nota trad.*

vitură împotriva Cartaginei, dar se ciocneşte de refuzul marinarilor fenicieni, care nu vor să lupte împotriva fraţilor lor africani. Presimte el oare vasta organizare necesitată de aparatul unei economii imperiale şi pe care o va realiza Darius ? Este dintr-o dată lovit de acea megalomanie sîngeroasă asupra căreia insistă mult Hero- dot ? După ce stă şase ani în Egipt, Cambise trebuie să se reîntoarcă în Asia, unde tronul îi este ameninţat. Moare acolo asasinat, dar potrivit legendei, soarta, ajutată în taină de o mînă dibace, desemnează de îndată pe unul dintre cei şapte candidaţi la tron care să-i urmeze. Se povesteşte, într-adevăr, că nobilii hotărîseră în mod cinstit să fie proclamat rege al perşilor acela dintre ei al cărui cal va necheza primul după răsăritul soarelui. Olibares, rîndaşul lui Darius avusese ideea ca, în noaptea care preceda concursul, să-şi treacă îndelung mina peste organele sexuale ale unei iepe în călduri şi să păstreze cu mare grijă mirosul puternic într-o mănuşă de piele. A doua zi, pe cînd cei şapte prinţi se pregăteau să pornească la drum, îşi scosese mănuşa şi-şi apropiase mîna de nările calului lui Darius, im armăsar frumos cu reflexe rapide, care a început să sforăie şi să necheze. În felul acesta soarta, care are adesea nevoie de un bobîrnac ca s-o ia în direcţia cea bună, a desemnat pe cel ce avea de acum înainte să merite titlul de Mare rege.

Hazardul nu se înşelase. Darius se dezvăluie imediat ca un mare administrator, împărţindu-şi imensul imperiu în douăzeci de provincii, în care sînt instalaţi cîte un satrap, un fel de vice-rege, ajutat de un prefect de poliţie şi de un comandant militar, şi dispunînd de un cabinet numeros, ai cărui membri sînt nişte missi *domi- nici*[XLI] însărcinaţi ocazional să controleze gestiunea guvernatorilor. Aici, ca şi în alte părţi, în timp şi în spaţiu, sarcina esenţială a satrapului constă în a reprezenta pe rege, şi în primul rînd a percepe tributul pe care fiecare popor cucerit trebuie să-l

XLI Trimişii stăptnulul (lat). Agenţi creaţi de Carol cel Mare, regele Franţei, şi care mergeau doi cîte doi, un cleric şi un laic, pentru a inspecta provinciile. Prin extensiunea sensului, reprezentanţi ai stăpînirii. — *Nota trad.*

verse în metal preţios : adică 10% din venitul funciar. Procent convenabil dacă îl corn-, parăm cu cheltuielile imperiale necesitate de întreţinerea unei nenumărate armate şi de bugetul lucrărilor publice, îndeosebi de deschiderea unor drumuri care străbat provinciile, de întreţinerea arterei vitale de 2 400 km care leagă Sardes de Susa şi e parcursă în opt zile de caii de poştă[XLII] ai regelui, şi mai mult încă, de redeschiderea marilor şantiere ale canalului Suez a cărui construcţie o începuse Necao. Darius încasează sume enorme, dar nu le risipeşte, ou tot luxul nemaipomenit de la curtea şa. Urmaşii 6ăi nu vor servi cu toţii atît de conştiincios statul, dar nu vor izbuti să secătuiască bogăţiile adunate, astfel că Alexandru va găsi la Susa 180 000 de talanţi de argint, adică peste 500 de tone. Religios, din moment ce se închină lui Ormuzd în Persia, lui Amon în Egipt şi lui Marduk în Babilon, el duce cu înţelepciune o politică anti- clericală, supunând templele administraţiei civile şi pretinzând ca veniturile lor să fie vărsate vistieriei. La Mem- fis, amiralul Ugiahorresne care a ajuns vicerege pentru că a predat flota egipteană lui Cambise, apare ca legiuitor mai bun decât fusese comandant de oşti şi publică un soi de cod civil în care sînt retopite legile esenţiale promulgate de vechii faraoni. Dar marele ţel al lui Darius rămâne conform cu cel al predecesorilor săi asirieni şi babilonieni : să folosească gigantica platformă de schimburi al cărei stăpân este, pentru a-şi asigura posibilitatea de a dispune liber de sursele de comerţ cu Extremul Orient şi de a redistribui produsul în lumea cunoscută, adică de a uni în acelaşi sistem economic Egiptul, Meso- potamia şi Indiile.

I s-a încredinţat lui Scylax, pied-noir din Asia Mică, vestit pentru cunoştinţele sale geografice şi priceperea sa de navigator, misiunea de a coborî pe Indus şi de **a** căuta o cale maritimă care să-l readucă în Egipt. Ei ajunge în

XLII* Medie care **va** fi atinsă **de curierii** Iui **Napoleon in t&npul** războiului din Spania şi al campaniei din **Rusia.**

Golful Oman, navighează pe Oceanul Indian, trece de strîmtoarea Bab el Mandeb, urcă pe Marea Roşie, pătrunde în Golful Suez şi ajunge în Egipt, unde venise să-l aştepte Marele rege. Utilitatea canalului nemaifiind discutabilă, Darius îl reamenajează, pentru ca Egiptul să devină de acum încolo punctul de joncţiune cel mai practic între Occident şi Orientul cel mai îndepărtat. Ferdinand de Lesseps a descoperit mai multe stele[XLIII] care jalonau traseul acestui mic bulevard acvatic. Pe una din ele se afla următoarea inscripţie : *„Eu, persanul Darius, am cu- c&rit Egiptul cu armatele mele. Am dat poruncă să se sape acest canal care curge din Egipt plnă la marea care iese din Persia. Canalul a fost săpat aşa cum am dat poruncă şi corăbiile mele au mets din Egipt în Persia, după cum a fost voia mea."* Pe aici aveau să pătrundă într-o bună zi termitele invizibile care vor roade economia unui gigantic imperiu. în acea vreme Roma nu era decît un tîrguşor, pe malurile unui rîu, Tibru, cunoscută numai de cîţiva etrusci, acolo, înspre soare-apune. Canalul lui Darius pornea din fundul Golfului Arabic, actualul Suez, spre Lacurile Amare, apoi de la lacul Timsah spre vest şi se întîlnea cu Nilul lîngă Bubastis.

Viitorul Persiei este pe apă

De la începutul mileniului al III-lea am văzut că nişte semiţi s-au stabilit pe coasta siriană, într-o ţară în oare configuraţia geografică i-a împins spre apă. înghesuiţi între munţii acoperiţi de păduri cu lemn bun de cherestea şi marea deschisă, construiseră corăbii şi vînduseră celui care oferea mai mult ba cedrii lor din Liban, ba cunoştinţele lor în materie de navigaţie pe mare, ba corăbiile, ba cîrmacii lor. Buni navigatori, fără busolă şi fără

XLIII Mici monumente comemorative sau funerare, monolite din piatră, aşezate vertical, frecvente în antichitate. — *Nota trad,*

sextant, dar cunoscînd toate detaliile coastelor ale căror taine le păstrau cu străşnicie, ajunseseră cu corăbiile lor de 30 de metri pînă în Cornwall, Sicilia, Marea Baltică, Galia, Guineea, Spania, Canare. Independente unele de celelalte, oraşele Beirut, Tir, Sidon, Biblos nu aveau altă grijă decît să-şi trimită pe mare corăbiile, adevărate bazare' plutitoare care transportau marmură de Păros, piatră acră şi pucioasă din Melos, aur din Thasos, purpură şi aramă din Cipru, cositor de la Coloanele lui Hercule şi din regiunea Mării Mînecii, chihlimbar din mările nordului — şi se duceau să caute în Georgia fete frumoase cu pielea albă pentru prinţii lor smoliţi. înapoindu-se din expediţii fructuoase în Nubia, faraonul expedia spre Tir încărcături cu sclavi negri, pene de struţ, abanos şi fildeş, pe care marele port fenician le reexpedia spre Grecia continentală sau colonială. Hiram, regele Tirului pusese la dispoziţia lui Solomon o flotă de cargouri 'pentru a încerca faimoasa expediţie din Ofir, al cărei răsunet fusese destul de puternic pentru ca profetul Iezechiel să fi rămas uluit de bogăţia fenicienilor : „Cei din Tarsis făceau negoţ cu tine pentru tot felul de bogăţii şi veneau la tîrgul tău cu argint, cu fier, cu cositor şi plumb. Iavan, Tubal şi Meşec făceau negoţ cu tine, dînd în schimb pe mărfurile tale suflete omeneşti şi vase de aramă, în pieţele tale. Cei din casa Togarma aduceau la tîrgul tău cai şi căruţe. Fiii lui Dedan făceau negoţ cu tine ; insule multe luau mărfurile tale şi-ţi plăteau cu fildeş şi abanos. Pentru mulţimea mărfurilor tale făceau negoţ cu tine Siria şi venea la tîrgul tău cu smaragde, cu purpură, cu ţesături alese, cu in subţire, cu mărgean şi cu rubine. Iuda şi ţinuturile lui Israel făceau negoţ cu tine şi pe mărfurile tale dădeau grîu de Minit şi turte ; miere, ulei şi balsam“.

Chiar dacă ne dăm seama că e un soi de delir claude- ' lian [XLIV] dip care Iezechiel ne oferă o prefigurare şi care nu are nimic comun cu datele economice, cert este că constructorii de corăbii, marinarii şi neguţătorii fenicieni au jucat un rol

XLIV Aluzie la scriitorul francez Paul Claudel (sec. XX), simbolist mistic. — Nota *trad.*

foarte important în încercările persanilor de a cuceri lumea greacă.

Marile imperii seamănă cu aceste formaţiuni de nori cumulus care înfloresc, înmuguresc, se hrănesc cu ei-în- şişi, se încarcă cu electricitate şi se întind pe spaţii imense, pînă în clipa cînd explodează cu pîrîituri de scîntei uriaşe. Istoria nu e niciodată fatală şi dimpotrivă, putem admite o anumită logică în demersul oamenilor — fie că e înţelepciune sau nebunie — a căror faptă este capabilă să. modifice, să grăbească sau să încetinească to-rentul evenimentelor, ori evoluţia anumitor structuri sociale, cel. puţin pe o perioadă relativ scurtă, dar doctrina materialismului istoric nu-şi ia oare revanşa, cînd e aplicată la perioade mai lungi ? Din momentul în care marea cale a Occidentului spre Indii nu mai trece prin Mesopotamia, viitorul imperiului Ahemenizilor se află pe ppă, astfel că pare logic ca Darius, (pentru a ajunge la dominaţia mărilor, să vrea în primul rînd să pună la adăpost teritoriile sale împotriva, incursiunilor sciţilor, care au contribuit în secolul al VH-lea la prăbuşirea Ninivei. Cu această ocazie, va pune mîna şi pe drumul griului „rusesc[11], poate pe minele de aur din Ural, şi-şi va instala baze în Tracia, adică pe ţărmul european al Mării de Marmara.

Astfel, pentru prima oară în istoria imperialismelor din antichitate, este vorba de continentul european. E greu să ne închipuim că perşii nu au hotărît chiar de atunci să supună cetăţile Eladei ; aceasta ar fi însemnat o negare, a acţiunilor lor anterioare pe care le-am rezumat mai sus, ele căpătînd, dimpotrivă, o valoare practică odată cu dominaţia traficului mediteranean, aprig disputat de marinarii greci şi fenicieni. Deoarece dominaţia căilor maritime devenise un element esenţial al puterii persane de cînd Marea Roşie era legaită de Mediterana, putem considera deschiderea „canalului Suez“ drept una din cauzele

principale a ceea ce pe nedrept s-a conveni! să se numească „războaiele medice".

Războaiele medice

Campania împotriva sciţilor, dusă dincolo de Dunăre — Nistru, Don ? — s-a soldat în cele din urmă cu un semieşec. Cîteva cetăţi ioniene profitaseră de ocazie pentru a se răzvrăti împotriva Marelui rege, cu ajutorul unei mici flote greceşti pusă la dispoziţie de Atena, îngrijorată de dinamismul persan de cînd fusese creată în Tracia o satrapie ce risca să exercite o influenţă periculoasă asupra Macedoniei, considerată încă un regat vrednic de dispreţ, feudal şi barbar. Nemaisinchisindu-se de Ahuxa- mazda, zeul binelui şi. al dreptăţii, a cărui morală inspirase pare-se pînă în acel moment actele sale de guvernă- mînt, Darius se răzbună cu o sălbăticie care reaminteşte zilele cele mai întunecate ale perioadei asiriene : Miletul, de unde pornise rebeliunea este ras de pe faţa pămîntului, populaţia bărbătească măcelărită, iar femeile şi copiii deportaţi în fundul Golfului Persic şi vînduţi acolo ca sclavi. Prilejul, dar nu cauza profundă a „războaielor medice" fiindu-i astfel oferit Marelui rege,, acesta se foloseşte numaidecît de el şi, adoptînd procedeele puse la punct de Cirus, îşi pregăteşte acţiunea pe plan dublu, diplomatic şi militar. In timp ce în porturile Ciliciei se adună sute de şalande de debarcare destinate transportului trupelor persane, Darius expediază în Grecia agenţi secreţi, care reuşesc să dezbine oraşele-state, ale căror interese particulare se opun şi care se invidiază unul pe celălalt. Argos, Corint, Egina şi-au plecat o ureche cu atît mai favorabilă spuselor acestor trimişi foarte speciali, cu cît aceştia dispuneau de fonduri practic nelimitate, de cînd satrapia din India umplea cu pulbere de aur lăzile regale. Numai Atena şi Sparta rămîn insensibile la cîntul sirenelor, decise fiind să se opună cu forţa

invaziei. Datorită hotărîrii lor, pe plaja Marathonului (490 î.e.h.) un corp de debarcare inamic este aruncat în mare, ispravă nemaipomenită, al cărei ecou se va umfla, va trece marea, va provoca în deltă şi la Babilo'n mişcări de răzvrătire, desigur repede înecate în sînge, dar care vor reuşi într-o bună zi să deştepte naţionalismul egiptean. Războiul de abia începuse, necruţător, angajînd destinul a numeroase popoare şi formele de civilizaţie pe care le reprezentau ele. Pentru perşi nu mai era vorba acum exclusiv de a cuceri nişte căi pe mare, ci de a apăra un imperiu, ale cărui baze fuseseră zdruncinate. Atena, sufletul rezistenţei, care profilează deja în Elada silueta pe care o va imortaliza un sculptor necunoscut în mica insulă Samothrace, intenţionează să adune toţi oamenii curajoşi din Grecia, pentru a-i învinge pe cotropitori. Micuţa Europă se ridică împotriva imensei Asii. încleştarea îşi va schimba dimensiunile.

Ambele tabere s-au pregătit de luptă. De fapt, mica Europă era chiar minusculă, reprezentată fiind numai de Atena şi Sparta, căci în pofida imensului răsunet pe care-l avusese Marathonul, celelalte cetăţi refuzau în continuare să se coalizeze — nici un ban, nici un om — iar Siracusa nu accepta să-şi pună la dispoziţie flota, decît cu condiţia de a i se încredinţa comandamentul suprem interaliat. Totuşi, graţie prevederii şi energiei lui Temis- tocle, Atena dispunea de o forţă navală puternică, în timp ce aliata ei întreţinea o infanterie destul de solidă pentru ca să poată spune în toată ţara că „oamenii erau zidurile de apărare ale Spartei". De partea cealaltă, Darius, care a mai trăit puţin după înfrîngere, desemnase ca succesor al său pe Xerxes (486—465 î.e.n.), om impunător, personaj de basm oriental, dar care, aflîndu-se prins în angrenajul părintesc, era condamnat să supravegheze mecanismele acestuia. El nu .se eschivase şi se apucase să făurească un soi de solidaritate asiatică — ceea ce era relativ uşor pentru el — şi să încheie

acorduri cu Carta- gina, care primise ca misiune să pună mîna pe Siracusa, în timp ce el însuşi avea să efectueze în Grecia o gigantică acţiune combinată pe uscat şi pe mare. La Sardes, unde Xerxes îşi stabilise cartierul general, contingentele trimise de patruzeci şi şase de state s-au adunat în cursul anului 481. De voie, de nevoie, întregul imperiu fusese mobilizat sub comanda generalului Mardonicus şi a unui stat major alcătuit din douăzeci şi patru de generali : „Perşii şi mezii înarmaţi cu lănci, arcuri şi săgeţi, aşa cum erau şi cisienii şi hircanienii, asirienii cu coifuri de bronz, apoi bactrienii, asienii şi părţii, înarmaţi cu suliţe şi ţepuşe. După ei veneau sacii, cu căciulile lor ţuguiate şi cu securi, indienii în veşminte de bumbac, etiopienii din Africa cu trupuri vopsite şi cei din Asia cu coifuri cu coamă lungă, precum şi locuitorii din preajma Golfului Persic. Pe lîngă această infanterie, erau trupe mede şi persane purtate în care. Mai erau şi sapartieni din Arbe- les înarmaţi cu lasouri, bactrieni, caspieni, libieni, în sfîr- şit, arabi cu dromaderele lor. Fiecare divizie era comandată de un persan" Paralel cu aceste trupe, comandamentul dispunea de o flotă de luptă de 1 207 corăbii şi 3 000 nave transportoare, furnizate în majoritatea lor de porturile feniciene sau ioniene, dar şi de Egipt, care fusese constrîns să înarmeze o mare escadră pentru a lupta împotriva acelora de la care aştepta mîntuirea.

Temîndu-se să nu-şi vadă trupele înghiţite de furtună sau împrăştiate în urma unei bătălii navale, Mardonicus a preferat să le lase în grija tehnicii trupelor sale de geniu, mai curînd decît a hazardului navigaţiei. El a pus să se construiască un pod de vase, pentru a lega cele două ţărmuri ale strîmtorii Dardanele. Cînd pentru Asia a sosit clipa să se arunce la asaltul Occidentului, Xerxes a dat ol însuşi semnalul de pornire, azvîrlind în mare o sabie de aur. Atunci, gigantica hoardă s-a pus în mişcare, ocro- lită de flota care-şi ridicase pînzele. Perşii nu aveau să întîmpine rezistenţă nici în Tracia, nici în Macedonia, dar ajunşi în Tesalia şi siliţi să înainteze într-o regiune cu relief chinuit, unde numai trupe de munte s-ar fi putut angaja, s-

au ciocnit de o formaţiune de avangardă, alcătuită din cîteva sute de spartani sub comanda lui Leonida şi hotărîţi să lupte corp la corp. Bătălia de la Ter- mopile (480 î.e.n.) a durat trei zile şi nu s-a încheiat decît cu moartea ultimului soldat grec, poziţia fiind învăluită de inamic. Cîteva zile mai tîrziu barbarii au ajuns la poalele Acropolei (21 septembrie 480 î.e.n.-), au măcelărit garnizoana rămasă credincioasă la postul de onoare, au dat foc Atenei şi au ridicat tabără în jurul templelor arse. Ţotuşi populaţia, refugiată la Salamina sub comanda lui Temistocle, a aflat odată cu vestea căderii cetăţii sale şi vestea victoriei navale repurtate de Gelon asupra forţelor cartagineze care încercaseră să pună mîna pe Siracusa. Speranţa care se stinsese s-a reaprins curînd : flota ateniană — aproximativ 400 de vase de război — era neatinsă şi gata de luptă, grosul armatei spartane nu fusese angajat, Temistocle şi Aristide puseră capăt vechilor lor certuri de generali susceptibili şi vanitoşi, spre a nu se mai gîndi decît la salvarea patriei. Grecii aveau avantajul de a se afla pe locuri geografice, maritime şi terestre pe care le cunoşteau cu exactitate, de a fi grupaţi în unităţi omogene comandate de şefi a căror hotărâre le era cunoscută şi de a fi decişi ca mai curînd să moară la Salamina, decît a se vedea în lanţuri, la un tîrg de sclavi din Meso- potamia. Perşii erau superiori ca număr, dar acest avantaj risca să se întoarcă chiar împotriva lor, deoarece atracţia jafului fiindu-le satisfăcută în cursul marşului lor puţin periculos, disciplina sălbatică a comandamentului rămîm a singurul numitor comun al trupelor lor disparate. Mai mult încă, mulţimea vaselor lor care mişunau în faţa unor şenale pe care nu le cunoşteau bine putea deveni un element de slăbiciune dacă aceste vase se aventurau în aceste Termopile lichide, unde orice manevră ar fi fost stînje- nită, în afara celei de luptă apropiată. Numai Temistocle şi Aristide puteau să elaboreze un asemenea raţionament şi, pe baza lui, să arunce zarurile, oricît de anemică ar fi fost şansa. Un asemenea raţionament nu l-ar fi putut elabora nici Xerxes, nici Mardonicus, căci ei atinseseră punctul critic în care adesea comandanţi

vestiţi ca fiind invincibili îşi pierd şi capul şi armatele. Atrasă printr-o dibace manevră de diversiune în strîmtoarea de la Sala- mina, unde era incapabilă să se desfăşoare, imensa flotă a Marelui rege a fost distrusă corabie după corabie. în anul următor (479 î.e.n.), rămăşiţele trupelor de uscat care nu avuseseră timp să se retragă spre Dardanele au fost zdrobite la Plateea.

Atena sau Sparta ?

Deşi Egiptul era îndoliat după pierderea a 200 de vase scufundate, vestea înfrîngerii persane stîrni o bucurie tot atît de mare ca cea care zgudui Elada. Ionia îşi va relua locul în lumea elenă, mişcările de rezistenţă se vor înmulţi în deltă, provinciile maritime mai ieri supuse lui Xerxes se vor desprinde din monstruosul imperiu redevenit continental şi vor fi atrase de o economie nouă, ai cărei poli se vor situa la Atena, Siracusa, Naucratis. Măreţul ţel al hegemoniei asiatice fusese spălat de apele de la Salamina, marea armată trecuse înapoi Helespontul, Marele rege spumegînd de furie avea să fie asasinat în palatul său din Persepolis, în care se vor fi adunat totuşi destule bogăţii pentru ca urmaşii săi, rămaşi puternici în pofida înfrîngerii, să pornească din nou la asaltul regiunilor pierdute, folosind aceleaşi mijloace : sabia şi auruL De acum încolo însă, destinul Egiptului va fi solidar cu cel al Greciei. De aceea ni s-a părut util să consacrăm aceste rânduri „războaielor medice" şi altor ateva evenimente care urmează.

Atena sau Sparta ? Ambele state victorioase puteau **re**vendica în egală măsură *leadeTship* [L]ul regiunii mediteraneene redobîndite. Primul stat a acţionat mai prompt,

---

[L] Conducere (engl.). — *Nota trad.*

Lansind ideea unui pact de asistenţă militară care să **re^** unească ansamblul cetăţilor continentale sau maritime ale lumii greceşti, spre'a face faţă unei eventuale reîntoarceri a Ahemenizilor, a căror formidabilă putere — se ştia cu precizie — că nu fusese deloc ştirbită la Salamina.[1] Liga avea drept scop esenţial, cel puţin mărturisit, să creeze, să întreţină şi să antreneze o forţă de intervenţie terestră şi navală permanentă, menţinută continuu pe picior de război. Aceasta presupunea participarea financiară a fiecăruia dintre ştafete membre, rămînînd lucru înţeles ca secretariatul general al Ligii să se stabilească la Delos, iar comandamentul suprem şi conducerea financiară să **fie** încredinţate Atenei. Majoritatea cetăţilor egeene aderaseră la această asociaţie, dar cvasitotalitatea statelor din Pelo-, pones preferaseră să se grupeze în jurul Spartei, puţin dispusă să-i cedeze întîietatea Atenei, care găsise în această ligă un excelent mijloc de a dobîndi, cu banii altora, dominaţia asupra mărilor. Desigur Sparta, Corintul, Megara îşi invidiau rivala care nu făcea o taină din pofta ei **de** cucerire născută în seara unei mari victorii, dar ne este îngăduit să gîndim că Peloponesul se temea să nu fie antrenat în mod automat în mecanismul acestui soi de NATO. Cu atît mai mult, cu cît Atena dezvolta pe cont propriu o politică de construcţii navale — douăzeci de triere pe an, extinderea portului Pireu — finanţată de exploatarea intensivă a minelor de argint din Laurion L Oare nu se ştia deja că imperialismele economice riscă să se transforme în imperialism politic, în numele prosperităţii şi al liberului schimb ? Integrînd încetul cu încetul în sistemul său peste două sute de cetăţi, adică aproape toate ţărmurile Mării Egee, Atena ar fi ajuns pare-se la un panelenism total dacă, în mod paradoxal, Sparta, apărătoarea oligarhiei conservatoare, nu s-ar fi ridicat în calea acesltei democraţii cotropitoare, în care poezia şi arhitectura, elocinţa şi filozofia, sculptura şi tragedia puneau admirabile măşti pe chipul unui stat republican, unde stăpîni erau politicienii, militarii, bancherii şi ne-; gustorii.

In Egipt, unde neguţătorii greci ajunseseră

foarte in- ftuenţi, lumea îşi întorcea privirile spre Atena pentru **că**

[1] Regiune din Atica bogată în zăcăminte de argint. — *Nota trad.*

>

îoTr,

dispunea de un cuvînt înaripat, de o flotă solidă, pentru că devenise o mare importatoare de grîu şi, mai mult, pentru că părea singura aliată eficace în lupta deschisă pe care o ducea acum partidul rezistenţei împotriva ocupantului persan detestat. Se stabiliseră contacte între Inaros şi Amirteu, şefi ai insurecţiei, şi Pericle, fie prin intermediul unor oameni din Naucratis, fie poate direct. Guvernul atenian înţelesese repede ce beneficiu material şi moral ar fi putut obţine de pe urma furnizării de arme, materiale şi trupe acestor oameni, care voiau să depăşească ştadiul atentatelor individuale şi să declanşeze operaţiuni capabile să ducă în cele din urmă la eliberarea teritoriului. Cînd a sosit momentul (460 î.e.n.), un mic contingent grec îmbarcat pe trei sute de vase debarcase pe plajele deltei, intrase în contact cu armata secretă şi ajunsese pînă în periferiile Memfisului, unde au avut loc ciocniri serioase, dar perşii au înăbuşit răzvrătirea. Amirteu a murit cu sabia în mînă, iar tovarăşul lui, Inaros, a fost făcut prizonier şi dus în lanţuri la Susa, unde a fost tras în ţeapă. Răzvrătirea va izbucni din nou abia după cincizeci de ani. De rîndul acesta ea va duce la eliberarea ţării, dar o eliberare provizorie, căci Egiptul găsise cu cale să abandoneze Atena, învinsă în lupta ei împotriva Spartei, şi să se alieze cu rivala ei, care a fost imediat coruptă de Marele rege, cum avea să fie şi Atena atîţia ani mai tîrziu. Viţelul de aur[XLV] din Israel îşi schimbase de mult staulul...

Ultimul faraon egiptean (341 î.e.n.)

În mijlocul nemaipomenitei harababuri în care perşii trag sforile şi care istoveşte Grecia, unde interesele particulare rămîn de neîmpăcat, Egiptul

XLV Aluzie la episodul biblic potrivit căruia Moise, coborînd cu Tablele legii de pe muntele Sinai, a găsit poporul evreu închinîn- du-se unui idol, viţelul de aur. Prin extinderea sensului, sînt denumiţi adoratori ai viţelului de aur cei ce pun preţ numai pe bo; găţie. — *Nota trad.*

va lupta de acum încolo singur şi va face faţă, uneori victorios, la încercările de recucerire a deltei. Nemaiputînd conta pe valoarea combativă a propriilor săi soldaţi, el va trebui să facă apel la mercenari străini : oameni de rînd sau condotieri, care îşi făcuseră mina în timpul războiului din Peloponeş şi deveniseră şomeri de cînd Artaxerxes izbutise, prin diverse mijloace, să impună turbulentelor lor patrii un statut, ce făcea din indivizi jumătate cetăţeni, jumătate supuşi. Va fi încontinuu frămîntat de tulburări politice şi sociale, dar va face eforturi disperate pentru a încerca să-i respingă pe perşi, redeveniţi stăpîni ai Asiei Mici şi ale căror enorme rezerve de bani şi de material uman le permiteau să plătească preţul necesar pentru a se reinstala în deltă. într-adevăr, într-o bună zi, Marele rege reapăru in fruntea unei armate puternice de 300 000 de infanterişti şi 30 000 de călăreţi, în timp ce 800 de vase patrulau în faţa portului Pelusium, chiar acolo unde canalul se unea cu Mediterana. Neputînd rezista acestei mase, trupele conduse de Nectanebo nu au luptat mult timp ; el însuşi a trebuit să fugă spre sud, unde a dispărut. Astfel, ultimul faraon egiptean a fost înghiţit de nisipuri, a pierit într-un miraj, de unde avea să se nască mai tîrziu o legendă ai cărei autori nu erau lipsiţi de simţ politic.

De acum înainte Egiptul nu avea să mai fie decît o provincie printre altele în imperiul persan, încredinţată conducerii unui satrap. Vechiul popor a acceptat cu pasivitate înfrîngerea sa. Mai cunoscuse şi altele. Dar nici hicsoşii, nici libienii, nici etiopienii, nici asirienii, iar acum nici perşii nu ştirbiseră prea mult dîrzenia cotidiană a felahului, obişnuit de atîta vreme să se încovoaie asupra mîlului, să îndure ciomăgeala stăpînilor de al căror neam, îi păsa prea puţin, din moment ce Nilul îi îngăduia recolte care-i asigurau traiul. Mii de învingători răseseră sistematic de pe faţa pămîntului templele, zidurile de apărate şi

plecaseră încărcaţi de pradă, dar templele au fost reclădite şi zidurile ridicate din nou, şi oamenii porniseră cu arma în mînă în căutarea comorilor furate — iar drumul aurului ducea întotdeauna în ţara Punt. în cele din urmă, Egiptul învins a fecundat gîndirea ebraică. Iar perşii înşişi au împrumutat de la egipteni date metafizice, în timp ce în urma neguţătorilor ambulanţi, filozofii greci din coloniile Asiei veneau în Egipt să ia lecţii de tehnică industrială şi să se iniţieze în religia lui, ţesînd astfel prima urzeală a unei civilizaţii care ar fi putut deveni comună. .

Bătălii pentru o moştenire fabuloasă

■

Degeaba s-a instalat Artaxerxes al III-lea la M-emfis (341) pe un tron de aur încrustat cu sidef, timpul dominaţiei persane era de acum îneolo măsurat. în acelaşi an, un tânăr prinţ macedonean luase obiceiul să adoarmă recitind cîteva strofe din *Iliada,* pe care o învăţase de la un dascăl bătrin, numit AristoteL Tînărul se numea Alexandru şi avea cincisprezece ani. Nu era departe vremea cînd poarta maritimă a Extremului Orient, pe care vechji faraoni încercaseră s-o deschidă prin istmul Suez, numai spre profitul Egiptului, avea să încapă pe mina europenilor.

Atunci Cînd în luna decembrie 332 î.e.n. trupele lui Alexandru au ajuns la fruntariile egiptene, armata de ocupaţie persană s-a predat fără a lupta, iar comandantul ei a dat de ştire că-l aşteaptă pe învingător la Memfis, pentru a-i înmîna oficial fortăreaţa, garnizoana şi lăzile vistieriei care cuprindeau mai mult de douăzeci de tone de aur. Se împliniseră doi ani de cînd macedoneanul trecuse strâmtoarea Dardanele, pentru a încerca să înfăptuiască marele proiect pe care tatăl său nu avusese timp să-l ducă la îndeplinire. într-^adevăr,

Filip, considerat multă vreme ca un fel de barbar de către cetăţenii Tebei, Atenei, Corintului, le impusese rînd pe rînd dominaţia sa, un Consiliu federal al cărui şef suprem înzestrat cu depline puteri era şi, a treia etapă a marelui plan, declarase în numele lor război inamicului ereditar, pentru a se răzbuna împotriva asiaticilor şi totodată pentru a elibera pe fraţii greci ce trăiau dincolo de Marea Egee, sub stă- pînirea acestora Fusese asasinat pe cînd începuse pregătirile pentru expediţie, dar ucigaşul lui Filip al Macedoniei îşi făcuse o socoteală greşită, întrucât geniul lui Alexandru avea să dea acestui război revanşard amploarea unei cuceriri fabuloase.

Din clipa în care, debarcînd pe solul asiatic, şi-a înfipt sulița pe plajă în semn de cucerire, Alexandru a trăit primul cînt al unei aventuri la care omenirea avea să viseze vreme îndelungată. Contemporanii săi nu se înşelaseră : „După Alexandru, nimic nu a mai fost ca înainte." în timp ce fiul lui Cirus mobilizase o armată imensă pentru a cotropi mica Grecie continentală, el avea să se înfunde în nemărginita Asie cu 37 000 de războinici, câţiva geografi... şi operele lui Homer şi Euripide în raniţă. Aliaţii săi, federaţii, îi puseseră la dispoziţie o sută de nave şi jumătate din infanteria sa, dar el conta mai cu seamă pe propriii săi macedoneni, împărţiţi în grupuri de luptă organizate pentru ofensivă sau rezistenţă, falanga, în care fiecare războinic era înarmat cu o sabie şi cu o lance lungă de cinci metri. Totul s-a petrecut repede, de parcă victoria înaripată l-ar fi luat de mînă. Aruncîndu-se asupra avangardei persane pe malurile Granicosului, falanga a eliberat rînd pe rînd Sardes, Efes, Milet, Hali- carnas, adică întreg litoralul Asiei Mici, cu alte cuvinte, primele colonii, adevărate focare ale civilizaţiei greceşti, în acest timp, peste drum, cetăţenii se sfîşiau între ei în numele democraţiei. Dominaţia persană silise un număr de „pieds-noirs" să se înapoieze în patria mumă, pe care au făcut-o rapid mai rodnică, dar ceilalţi rămăseseră în Asia, se dezvoltaseră, creaseră un neam nou, care nu renegase niciodată ţara de obîrşie.’ Pe aceştia îi eliberase Alexandru.

Ruşinea vechii înfrîngeri fiind ştearsă, iar cetăţile. Asiei redate naţiunii elene, învingătorul şi-a instalat cartierul general la Gordion, spre a aştepta întăriri, în timp ce ofiţerii din subordinea lui ocupau Caria şi Frigia.

Zburînd ca vîntul, omorînd caii sub ei pe tot traseul de 2 500 km al căii regale care lega Sardes de Susa, solii s-au succedat pentru a-i aduce lui Darius al III-lea ştiri de la generalii săi învinşi, ori de la satrapii săi care fugiseră şi informaţii precise asupra puternicei concentrări de trupe observalte la Gordion. îngrijorat văzînd porţile imperiului său sparte de un duşman care făcea să înflorească sub paşii calului său Bucifal o legendă de invincibilitate, persanul a adunat o armată mai mare ca număr decît cea a macedoneanului, dar mai slabă sub raportul armamentului, coeziunii şi disciplinei. Întrucît ciocnirea devenise inevitabilă, cele două armate porniră fiecare în intimpinarea celeilalte. Oare în acel moment s-a precizat în mintea lui Alexandru ideea de a da expediţiei sale dimensiuni noi, oare atunci a avut el viziunea regiunilor imense care, deschizîndu-se în faţa lui, ar face din minusculul rege al Macedoniei urmaşul Marelui rege ? în seara bătăliei de la Issos, cînd armata persană fuge pe cîmpie, pentru Alexandru nu se mai pune problema recuceririi, ci a unor cuceriri noi. Preocupat să-şi consolideze ultima victorie, el nu comite imprudenţa de a se năpusti împotriva Mesopotamiei, ci realizează că în primul rînd trebuie să apere litoralul fenician, pentru a împiedica escadrele inamice care controlează Mediterana să opereze o debarcare în sens invers. Biblos şi Sidon cad repede, dar Tirul rezistă şapte luni. înnebunit, Darius expediază parlamentari, purtători ai unor propuneri de nesperat : o parte din imperiul său şi în plus pe fiica sa. Alexandru refuză, îşi continuă drumul spre Egipt, distruge Gaza şi în sfîrşit soseşte în faţa Pelusiumului, unde flota sa, care a navigat de-a lungul coastei, îl ajunge din urmă.

Cum se confecţionează un semi-zeu

Grecii nu erau pentru egipteni nişte

necunoscuţi. De la redeschiderea canalului întreprinsă de Darius, marina comercială transporta pe Marea Egee produsele orientale la Naucratis, Corintul pusese de multe ori şantierele sale navale la dispoziţia Memfisului, savanţi şi filozofi veniseră să exploreze civilizaţia milenară, soldaţii faraonului şi aventurierii din cetăţile-state luptaseră pe aceleaşi cîmpuri de bătaie, iar egiptenii naţionalişti ori de cîte ori au avut nevoie de un ajutor în cursul celor două secole de dominaţie persană pentru a încerca să-i alunge pe cotropitori, şi-au întors privirea spre Grecia. Cu toate măsurile luate de poliţie, în regiunea deltei se vorbea curent limba greacă. Aşadar au existat numeroase contacte, dar mai cu seamă între cei aparţinînd unei anumite clase sociale sau categorii intelectuale. Dacă la întoarcerea sa din Egipt, Platon reunise în acelaşi sistem concluziile misticismului egiptean şi ale naţionalismului grec, felahul rămăsese foarte ataşat de zoolatria sa rudimentară. De fapt, cele două popoare erau profund diferite. „Naţiunea democratică şi naţiunea monarhică se opuneau, insularii nu înţelegeau poporul Oazei, şi unii, şi ■ceilalţi simţeau că nu erau barbari, dar egiptenii care foloseau toate resursele chimiei pentru a conserva cadavrele lor erau de neînţeles pentru greci, care le ardeau pe ale lor. Claritătii, eleganţei spiritului se opunea o mistică, căreia îi lipseau mijloacele de expresie ; gîndirii libere, vioiciunii, scepticismului — constrîngerea tradiţiei, încetineala, credinţa ; frumuseţei şi supleţei — imobilitatea masei. Ţării cu munţi, izvoare şi rîuri i se opunea deşertul ; mării, fluviul." [XLVI]

bar popoarele se unesc mai lesne pentru a lupta împotriva unui duşman comun, deeît pentru a întreprinde operaţiuni economice. Ura nutrită faţă de perşi a putut să-i facă pe egipteni să creadă că Alexandru era eliberatorul lor. Ei l-au aclamat ca atare, iar macedoneanul s-a grăbit să se instaleze pe tronul faraonilor, jucînd jocul local cu o subtilă inteligenţă politică, cinstind toate divinităţile,

XLVI Emil Ludwig, *Nilul.*

închinîndu-se boului Apis, sporind atenţiile sale faţă de preoţi şi punînd să fie încoronat după ritul imemorial, sub numele de Mariamon Aleksandres. în sfîr- şit, pentru a deveni un foarte autentic rege naţional şi pentru ca nimeni să nu poată invoca originea sa străină sau pune sub semnul întrebării caracterul divin ce trebuia să rămînă legat de persoana unui faraon, serviciul său de propagandă a făurit o legendă care a fost poate mai mult sau mai puţin admisă, dar care răspundea la nevoia pe care au încercat-o întotdeauna oamenii, de a ridica în slăvi apariţia unui *superman :* s-a admis că Nectanebo, ultimul faraon egiptean care dispăruse în chip misterios în nisipurile din îndepărtatul Sud, lăsase însărcinată datorită unor puteri magice, la 2 000 km distanţă, pe mama lui Alexandru, neliniştitoarea Olympias, care dormea cu un şarpe mare în pat. Oracolul lui Amon a declarat atunci că macedoneanul era într-adevăr fiul lui Zeus.

Ne putem pune întrebarea dacă eroul s-a pretat la comedia pe care avea s-o joace cam două mii de ani mai tîrziu şi pe aceleaşi tărîmuri generalul Bonaparte, atunci cînd s-a convertit la islamism ; căci spre sfîrşitul tinerei sale vieţi, la capătul unei aventuri prodigioase în cursul căreia ocupase Babilonul, distrusese Persepolisul, străbătuse Bactria, întemeiase Samarkandul, ajunsese la Punjab, mărşăluise de-a lungul malurilor Indului, Alexandru devenise robul personajului său şi pretindea ca lumea să se prosterne la picioarele sale, neînţelegînd că soldaţii săi refuzau unui om ceea ce se cuvenea numai zeilor. Dar în cursul scurtei sale treceri prin Egipt, s-a comportat ca un guvernator în stil mare, preocupat să confere faţadei mediteraneene a ţării o gigantică bază de operaţiuni comerciale şi militare, care să înlocuiască marile porturi feniciene distruse în calea sa, şi unde urma să-, răzbească un canal de derivaţie legat de „canalul Suez".-

Fără nici o îndoială, Alexandru nu are nimic dintr-un economist, **cu** atît mai puţin dintr-un planificator, dar are incontestabil „o minte ce

privește în viitor" şi nu trebuie să uităm că s-a înconjurat de numeroşi tehnicieni, tn colaborare foarte strânsă cu unul dintre ei, arhitectul Deinocrates, va alege amplasamentul viitoarei Alexandrii, va trasa planurile oraşului, al bazinelor; al digurilor, pu- nînd în această îndeletnicire un zel şi o bucurie de a construi ce ne fac în mod irezistibil să ne gîndim la Lyautey \ care l-a convocat în toiul' nopţii pe Delpit, inginer de poduri, pentru a discuta despre situaţia lucrărilor în portul Casablanca; In acelaşi timp el expediază o misiune ştiinţifică în Sudan pentru a studia cauzele exacte ale creşterii anuale a apelor Nilului, misiune care-i aduce la cunoştinţă concluziile ei categorice : creşterea apelor este urmarea ploilor de vară în munţii AbisinieL în acea perioadă, organizatorul raţionalist care demistifică şi de- mitifică fluviul sfînt nu poate să ia în serios oracolul lui Amon : el este un vizionar entuziast şi totodată chibzuit pe care gloria zilnică şi băutura nu l-iau împins încă spre paranoia. Dar Alexandru nu are timp. Trecerea sa prin Egipt nu a fost decît o haltă în goana sa spre întîmpinarea soarelui răsare. Totuşi, înainte de a-şi antrena trupele spBe Asia, el ia măsurile de precauţiune necesare pentru a asigura spatele marii aventuri, numind doi egipteni pentru a guverna ţara, unul la Memfis, celălalt la Teba, dar controlaţi îndeaproape de doi macedoneni. Nu **se va**

[1] Louis Hubert Lyautey (1854—1934), mareşal al Franţei. între anii 1912 şi 1923 a condus protectoratul francez al Marocului şi In timpul primului război mondial a menţinut Marocul sub dotninaţie franceză, cu toate uneltirile germanilor. — *Nota trad.*

mai întoarce aici în viaţă fiind. Generalii îşi vor disputa cadavrul său. Unul dintre ei va reuşi să-l readucă la Alexandria, unde se va odihni, înmuiat în miere, pe fundul unui sarcofag de aur, talisman pentru naivi, moaşte pentru mistici, dar fabulos *gadget*[XLVII] [XLVIII] publicitar pentru Ptolemei, care aveau să facă din noul port cel mai mare

---

XLVII[1] Obiect mic, amuzant prin caracterul său de noutate (engl.). — Nota trad.

XLVIII Persoană care moare fără a lăsa testament şi a cărei moştenire este împărţită potrivit normelor legale (lat.). — *Nota trad.*

oraş al lumii cunoscute.

Generalul Ptolemeu se declară independent

întotdeauna ura dezlănţuită de împărţirea unei moşteniri este cu atît mai aprigă, cu cât cotele disponibile sînt mai anemice. Moştenirea lui Alexandru, mort *ab in- testat*[XLIX] (323), deşi considerabilă, avea să provoace nişte rivalităţi ireconciliabile, pe care nu le vor potoli nici asasinatele, nici bătăliile pierdute sau cîştigaite, nici tocmelile, nici împăcările spectaculoase, nici ameninţările unei noi venite, Roma, care-i va pune în cele din urmă de acord pe îndepărtaţii moştenitori ai cuceritorului, încovoindu-i rînd pe rînd sub apăsarea legiunilor sale. A doua zi după moartea lui Alexandru, generalii săi şi înalţii demnitari ai curţii, întruniţi la Babilon, au convenit ca pînă la majoratul fiului postum al conducătorului lor, să-şi asume răspunderea pîrghiilor de comandă ale imensului imperiu : Ptolemeu urma să preia Egiptul, Antipatros — Macedonia, Lisimah — Tracia, Antigonos — Asia Mică, Me- leagru — Fenicia, Seleucos — Babilonul, Perdiccas urmînd să supravegheze ansamblul. Dacă soldaţii trimişi la război nu ştiu întotdeauna de ce mor, generalii care se sfîşie între ei, dimpotrivă, ştiu întotdeauna pentru ce se bat. în acest caz, pare-se, diadohii[L] nu s-au sfîşiat între ei din motivele obişnuite (părţi din pradă, decoraţii, avansări şi alte temeiuri sordide), ci din cauze mai profunde şi aparent mai onorabile. La început, nimeni dintre ei nu s-a gîndit să pună mina pe o bucată de imperiu ca să facă din ea un stat independent, fiecare din ei considerînd, dimpotrivă, ca o datorie sfîntă, salvgardarea unităţii politice. Dar după ce a dispărut marele numitor comun, era fatal ca în peticele acestei

XLIX • *Diadohos* (gr.) — succesor. Nume dat generalilor lui Alexan
Ldru Macedon care şi-au împărţit imperiul şi au pornit între ei lupte îndelungate pentru putere. — *Nota trad.*

imense mantale a lui Arlequin[LI], unde tradiţiile naţionale rămăseseră vii, fiecare element să tindă să trăiască din nou independent de cadrul imperiului. Menit desmerribrării, imperiul lui Alexandru avea să se transforme mai devreme sau mai tîrziu în regate elenice dominate de personalitatea şi acţiunea suveranilor lor, ale căror rivalităţi, adesea sîngeroase, aveau să depăşească nivelul ambiţiilor individuale. Ei nu mai aveau să-şi dispute favoarea stăpînului, să rîvnească la posturj de comandă mai înalte, să-şi organizeze cariera' dar aveau să-şi dispute hegemonia asupra punctelor strategice şi asupra bazelor, controlul drumurilor, stăpînirea porturilor. Tot atîtea forme de acţiune vicleană sau brutală, care vor marca secolul al XlX-lea, în momentul marilor rivalităţi europene avînd ca obiect drumul spre Indii.

Din momentul în care se instalează la Alexandria —■ indiferent care ar fi fost ambiţia sa personală, sau, dimpotrivă, voinţa sa de a respecta integritatea politică a operei înfăptuite de Alexandru, al cărui tovarăş fusese în copilărie şi, mai tîrziu, în tinereţe — generalul Ptolemeu nu devine prin aceasta egiptean dar, rămînînd un bun macedonean, el trebuie totodată să se gîndească de acum înainte la interesele postului său de comandă, să le acorde prioritate, riscînd prin urmare să se ciocnească de vechii săi camarazi de luptă, ajunşi şi ei şefi de state, şi ale căror probleme economice, foarte asemănătoare, nefiind studiate în comun, vor declanşa într-o bună zi conflicte armate. El părăsise ^Egiptul în urmă cu doisprezece ani, într-o vreme cînd Alexandria nu era încă decît un vast şantier, şi iată că regăseşte un oraş cu totul nou, amenajat după principii noi şi după un plan urbanistic conducător, străbătut de bulevarde largi mărginite de grădini. Celelalte impresii ale lui sînt mai puţin favorabile : administraţia instituită de Alexandru a adus beneficii, pa re-se, mai cu seamă bancherului Cleomen, însărcinat cu strîngerea impozitelor, iar ţara în ansamblu nu e nici măcar supravegheată de

LI Personaj buf din vechea comedie italiană, purtînd un costum din petice romboidale multicolore. — *Nota trad.*

o armată de ocupaţie care şi-a pierdut orice valoare combativă. Prima lui grijă este de a ordona executarea lui Cleomen. El se descotoroseşte astfel de un eventual concurent, cîştigă o anumită popularitate în rîndurile celor bogaţi, a căror oroare faţă de fisc cimentează deja o burghezie pe cale să se nască, şi totodată dă de înţeles funcţionarilor, clerului, ţăranilor şi solda- ţilor că de acum înainte vor primi de la cineva ordine. El întreabă, ascultă, vizitează, cercetează. Puterea sa de imaginaţie nu are, desigur, caracterul apolonic [LII] al celei a lui Alexandru — dealtfel, au aceeaşi vîrstă — dar vom vedea că inteligenţa sa politică s-a format la o şcoală bună. într-adevăr, după ce a înfăptuit primele treburi aspre, dar necesare, el dă de ştire că deschide larg porţile Egiptului mercenarilor şi oamenilor de afaceri. Ptolemeu are nevoie de cei dinţii pentru a-şi alcătui o armată, iar de ceilalţi spre a stimula economia ţării. Părerea lui este că momentul e favorabil pentru recrutarea atît a unora, cît şi a celorlalţi, căci moartea lui Alexandru a aruncat pe piaţă mii de cătane de vînzare, iar capitaliştii din Marea Egee, îngrijoraţi de luptele şi invidiile care duc de ripă comerţul, caută la rîndul lor plasamente remuneratoare, în sfîrşit, pentru ca portul Alexandria, unde vor putea de acum înainte să acosteze nave de mare tonaj, să-şi îndeplinească cu adevărat rolul, devine evident necesară prospectarea unor pieţe noi, sau găsirea altora cu forţa. Oare soldaţii vor deschide calea agenţilor comerciali, sau agenţii comerciali îşi vor face singuri treaba, deschizînd porţile griului egiptean, papirusului, obiectelor manufacturate şi, mai mult, întregii game de produse exotice pe care Occidentul începea să le ceară ? Problemele cele mai moderne care se pun în acea epocă în faţa lui Ptolemeu nu diferă deloc de cele care frămîntă pe ceilalţi succesori ai lui Alexandru, şi care sînt goana pentru accesul la mare, pentru controlul coastelor şi al căilor de comunicaţii maritime. Dar aşa a fost datul sorţii, ca cel’mai sincer, cel mai credincios, cel mai vechi tovarăş al marelui

---

LII în concepţia lui Nietzsche, caracter apolonic înseamnă propriu lui Apolo, cu alte cuvinte, caracterizat prin ordine, măsură, seninătate, stăpînire de sine, opus caracterului dionisiac. — *Nota trad.*

macedonean să îndrăznească să înfăptuiască primul gest, ale cărui urmări vor face ţăndări din adunătura pe cît de eterogenă, pe atft de eteroclită peste care se părea că mal domneşte Alexandru, întrucât ier, colo unii refuzaseră să creadă că murise. „Lumea s-ar umple de mirosul cadu- vrului său", s-ar fi spus pare-se la Atena.

Declar în du-se independent şi aşezîndu-se la rîndul său pe tronul faraonilor, P.tolemeu- nu trădează decît în aparenţă caracterul imperial, al operei fostului său conducător. El nu face decît să îndeplinească sarcina» pe care o consideră cea mai conformă cu noile răspunderi pe care şi le-a asumat şi pe care numai Zeus o va aprecia. Atunci cînd Bernadotte, ajuns rege al Suediei[1] va fi confruntat cu probleme similare, el va lupta împotriva foştilor săi camarazi, întrucât din momentul în care s-a urcat pe tron, hotărârile sale aveau să fie determinate de interesele Suediei. Ţelul esenţial-al politicii ptolemeice, cel puţin ideea directoare a întemeietorului dinastiei lagizilor, este de a crea un stat egiptean destul de puternic pentru a-şi -asigura independenţa împotriva tentativelor externe de a o submina, indiferent de unde ar veni ele. Şi de unde s-ar putea ivi în acea epocă asemenea tentative, dacă nu din partea celorlalte state guvernate de foştii generali ai lui Alexandru ? Acţiunile întreprinse împotriva drenaicii, Palestinei, Coele-Siriei, Feniciei, Ciprului par- să: contrazică 'această teză, dar ele nu depăşesc programul măsurilor preventive care s^au impus dintotdeauna faraonilor timp de secole. Analizînd cauzele şi. caracterul-conflictelor care au însîngerat regatele greco-orientale după moartea lui Alexandru, Pierre Jouguet reduce raporturile dintre lăgizi şi seleucizi la „problema siriană" care, de fapt, s-a ridicat întotdeauna între stăpînitorii Egiptului, şi cei ai Asiei. „Chiar din perioada naşterii imperiilor orientale, de pe vremea lu Tuthmosis şi a lui Ramses, stăpânirea Siriei a fost disputată între faraoni şi suveranii Băbilonului, iar apoi de către

regii hitiţi de la Bogaz[LIII] [LIV]-koy [2]. Ea a atras armatele faraonice pe Eufrat, iar mai tîrziu, armatele asiriene în valea Nilului. Acelaşi lucru se va petrece în perioada elenistică ; diverşi Ptolemei şi Antiohi vor reface în stilul lor campaniile diverşilor Ramses şi Asarhaddon. De rîndul acesta lupta nu se va da pentru Siria de nord..., ci pentru coasta feniciană, Siria de sud şi Palestina. Pto- lemeii le considerau . în mod firesc ca pe o regiune dependentă de imperiul lor. Coasta are pentru ei, ca şi pentru rivalii lor, aceeaşi importanţă ca litoralul egeean, iar drumurile-.care ajung în porturile feniciene concurează **marea** cale comercială Marea Roşie—Oceanul Indian."

Cale care trece prin canalul .de Suez. Din aeeste lupte, ale căror cauze şi istorie sînt astăzi bine cunoscute[LV], numai trei state — Egiptul, Imperiul seleucid şi **Mace**donia — vor reuşi-să iasă tefere şi chiar să se consolideze, pînă în. momentul în care Roma, care tocmai apăruse cu multă timiditate pe unul din cele mai mici pătrate ale tablei de şah occidentale, va face să cadă rînd pe rînd regii, caii, turnurile- şi va dştiga cea mai mare partidă internaţională care'.s-a jucat vreodată.

Alexandria, cetate universitară şi greacă

După cea cucerit, a pierdut, a recîştigat,regiunile care i se păreau necesare .pentru a putea avea linişte la est şi la vest, Ptolemeu a acordat toată atenţia Alexandriei. Vremea bătăliilor se încheiase pentru el şi poate că-şi aducea aminte de anii petrecuţi împreună cu Alexandru, cînd cei doi tineri, după o şedinţă de cultură fizică la palestră [LVI] îşi recitau versuri din poeţii lor preferaţi şi visau pe atunci nu atît să

LIII[1] Jean Bernadotte (1763—1844), general francez care s-a distins în războaiele Revoluţiei franceze şi ale Imperiului. în 1810 a. fost adoptat de regele -Suediei, Carol al XIII-lea. în 1813 a luptat de partea aliaţllbr, împotriva armatelor franceze ale lui Napoleon. — *Nota trad.*

LIV Localitate lingă Ankara, tftuată- pe locul vechiului oraş Nat- tuşaş, capitala hitiţflor. — *Nota trad.*

LV Vezi în special Pierre Jouguet, *Ulmp6rialisme macMonien et-l'hellenisation de l'Orient.*

LVÎn antichitate, loc destinat culturii fizice. — *Nota-trad.*

cucerească lumea, cît să dovedească snobilor de la Atena şi Corint că nu erau nişte barbari, cu toate - că obiceiurile lor erau grosolane, iar munţii lor, aspri. Ei cuceriseră.împreună o lume imensă, dar tovarăşul lui fusese fulgerat în toiul cursei. Aruncaseră sămînţa civilizaţiei -eleniee pînă pe malurile Indului, dar Platon, Aristotel, Sofocle, Eschil, Euripide, Tucidide, Demostene... toţi aceşti giganţi care încîntaseră -visurile lor erau morţi şi,.de când dispăruseră, civilizaţia greacă nu mai trăia decît dip .amintirea ;lor. in .amurgul unei vieţi pline de zarvă ucigaşă, Ptolemeu reflectează că-cel mai bun mijloc de a concretiza visul nemaiauzit de a eleniza lumea ar fi să Iacă din Alexandria atît capitala literelor, artelor şi ştiinţelor, cît şi a negoţului şi că, pentru a înfăptui acest vis cutezător, nu s-ar putea găsi un mai bun agent de propagandă deeît însuşi Alexandru dormind în linţoliul său de aur masiv. Ptolemeu trimite emisari în Grecia ca să invite savanţi şi scriitori la Alexandria, unde va fi îneîntat să-i primească şi să le permită să-şi continue lucrările, scu- tindu-i de grijile materiale. El îi încredinţează lui Deme- trios din Phaleron, colaboratorul fiului fostului său ca- marad Antipatros, istoric şi erudit de mare faimă, sarcina de a concepe şi de a dirija o Casă a Culturii, unde dascălii şi discipolii tuturor disciplinelor ar putea să se întîlnească, să lucreze şi să trăiască pe socoteala guvernului egiptean.

Au sosit pictorul Apelles, medicii Herofil şi Erasistrate, deja cunoscuţi pentru cercetările lor asupra nervilor, creierului şi plămînilor, filozofii Stilpon şi Teodor, poetul Filetos, gramaticianul Zenodot, Euclid, care a organizat un adevărat centru de studii matematice şi al cărui renume va fi destul de mare spre a atrage acolo pe Naucrates, care va scrie la Alexandria un *Tratat asupra conicelor,* Arhimede care va întrezări ideea fundamentală a calculului integral, Eratostene, care va evalua lungimea meridianului pământesc. Alţi scriitori, alţi savanţi vor veni mai tîrziu, unii atraşi de acest focar intelectual, alţii, din considerente mai practice : Callimachos, Polibiu, Mane- thon, Callistene, Lucian, Heron şi Ctesibios, mecanicişti vestiţi, astronomul Aristarh care avea să proclame cu mult înaintea lui Copernic că

pămîntul se învîrteşte în jurul soarelui. Nu vor exista mulţi ca Menandru şi Teo- frast care să refuze invitaţia egipteană, preferind să păstreze bunul cel mai de preţ din lume şi puţin dispuşi să li se comande, ca lui Teocrit un *Elogiu al lui Ptolemeu;* Desigur, dintre toţi aceşti numeroşi locuitori ai Alexandriei, destul de puţini au trecut în posteritate, dar nu multe epoci au văzut adunate în acelaşi loc şi într-un răstimp relativ scurt atâtea minţi luminate. Grecia, moartă din cauza rivalităţilor care o sfîşiau, nu-şi pierduse chiar toate talentele. Oricît de decepţionate ar fi putut fi invidiile dintre oameni şi dintre partide, luptele pe care le-au stîrnit fuseseră întotdeauna dominate de pasiunea libertăţii, iar dacă individualismul grecilor a dus în cele din urmă la pieirea cetăţilor-state, poate că indivizii şi-au ascuţit spiritul în jocul acestor bătălii politice. Exilaţi sau apatrizi, lumea era plină de jurişti, neguţători, comandanţi militar', oameni politici, scriitori, savanţi, oameni de afaceri aruncaţi dintr-un oraş în altul, dintr-o parte în alta de răsturnări necruţătoare. Printre ei nu se aflau numai aventurieri şi putem admite că odată cu roiul de mici colonişti cărei se abătuse asupra văii Nilului, unde li s-au împărţit pămînturi la un preţ scăzut pentru a stimula noile culturi de viţă de vie şi măslini, sosise la Alexandria şi elita Greciei europene şi a Greciei asiatice.

Aceasta ar putea să ne facă să credem că Ptolemeu s-a interesat mai mult de Egipt şi de greci, adică de străini, decît de egipteni. Reuşise să făurească un stat, avea să fie întemeietorul unei dinastii, dar nu izbutise să creeze o naţiune, căci masa egiptenilor avea să fie menţinută, dacă nu împinsă pe o treaptă inferioară, metodă care va fi practicată şi în alte epoci. Este cert că grecii din Alexandria, Naucratis, Pelusium, Bubastis şi chiar. Memfis au rămas în Egipt nişte emigraţi şi nu s-au ataşat de ţară decît în măsura în care cîştigau bani mulţi. „Patria lor. a spus Pierre Jouguet, nu este Egiptul, ci elenismul." Ei aveau să trăiască, cel puţin intelectualii, într-o lume puţin accesibilă celor care nu fuseseră formaţi ca ei, timp de mai multe generaţii, prin aceleaşi metode de a gîndi. Că lucrul acesta este cît se poate de adevărat, o dovedeşte faptul că nici un egiptean nu a luat parte la miş-

carea alexandrină, nici măcar un matematician, deşi ţara milenară era foarte avansată în acest domeniu, cu mult înainte de venirea lui Alexandru. Trebuie să conchidem din aceasta că bătrînul popor era impermeabil la geniul grec sau că colonizările nu sînt decît nişte placaje subţiri, superficiale şi vremelnice ?

Filadelful şi Arsinoe

Cu doi ani înainte de a muri — avea deja peste optzeci de ani — Ptolemeu a avut înţelepciunea Să-şi dea seama că vitalitatea aparentă a bătrînilor nu-i amăgeşte decît pe ei înşişi, fără a stăvili însă progresele sclerozei lor. Reglementîndu-şi succesiunea, îl alese pe cel mai tînăr dintre fiii lui, care avea să fie cunoscut sub numele de Ptolemeu Filadelful, — născut din pasiunea încercată pentru o anume Berenice, prietenă apropiată a soţiei sale legitime, Euridice, luată în căsătorie pentru raţiuni de stat— şi-l puse.pe tron cu doi ani înainte de moartea lui. Alegerea nu era rea, dar bătrînul Ptolemeu, deprins cu disciplina de tabără militară, nu-şi schimbase modul de viaţă odată ajuns faraon şi protector al unei academii. Grijuliu cu cheltuielile, preocupat de venituri, ciudat Chrysale [1] căruia îi plăcea vorbirea frumoasă, dar în acelaşi timp şi securitatea pe care i-o confereau lăzile sale bine umplute, el impusese la curtea din Alexandria reguli severe. Astfel că adesea a bombănit, dar în zadar, la vederea paradelor carnavaleşti organizate de fiul său preferat, care însă nu se sinchisea nici un pic de tradiţiile macedonene. Dar dacă fiii n-ar fi desfăcut niciodată ba- ierele pungilor părinteşti prea strîns legate, autorii comici care aveau să vină n-ar fi beneficiat de un subiect îndrăgit şi care a făcut vreme îndelungată dovada meritelor sale.

Anii următori aveau să-i confere rapid Filadelfului **o** nuanţă gravă de altă natură şi să-l plaseze în filiaţia directă a primului dintre Ptolemei, deşi anumite perioade ale "domniei sale

păstrează aspectul unui soi de vodevil tragicomic, care nu e chiar atît de lesne de descîlcit, dar ale cărui personaje au jucat un rol deloc neglijabil în întâlnirile de la Suez. într-adevăr, Filadelful luase în căsătorie pe fiica bătrînului camarad al tatălui său, acel general Lisimah, căruia i se atribuise Tracia, atunci cînd fusese împărţit Babilonul. Tînăra prinţesă se numea Arsinoe. Acelaşi Lisimah luase în căsătorie pe o soră vitregă a Filadelfului care, spre a simplifica lucrurile, se numea şi ea Arsinoe. Tinerii căsătoriţi se înţelegeau foarte bine, fericiţi să trăiască în ambianţa strălucitoare a serbărilor din Alexandria, cînd sosi la curte doamna Lisimah — pe care o vom numi aici Arsinoe a Il-a pentru claritatea evenimentelor ce vor urma — al cărei soţ tocmai murise în luptă — în pofida vîrstei şi a gradului său. Hazardurile procreaţiei şi necesităţile diplomatice care făcuseră din ea sora vitregă a Filadelfului şi totodată mama vitregă a cumnatei sale nu o împiedicau ca, văduvă încă proaspătă şi nu lipsită de nuri, să segîndească la un nou măritiş. Şi, la urma urmei,' de ce nu cu tânărul ei frate vitreg, acest

---

* -Personaj din comedia *Les femmes ■ savantes* a lui Molidre, burghez cu un solid simţ practic, exasperat de pedantismul femeilor din familia sa. — *Nota trall.*

Filadelf, pe care-I văzuse născîndu-se, pe care îl legănase, îl alintase, îl răsfăţase în copilărie, înainte de a pleca să împartă, culcuşul bătrânului general Lisimah ? Dibace, **ex**perimentată, virtuoasă a farmecului şi a calomniei, a reuşit repede s-o compromită pe Arsinoe I-a amestecînd-o într-un imaginar complot, s-o facă să ia calea surghiunului şi să se instaleze în locul ei. Pentru acei greci care cunoşteau pe de rost blestemele lui Tiresias[J], era vorba de un incest, care ar fi putut atrage trăsnetele zeilor asupra Alexandriei, deşi lumea începea să se îndoiască de puterea lor. Dar pentru poporul egiptean, acest lucru era cît se poate de firesc, iar faraonul lor, oricît ar fi rămas de macedonean, se insera în tradiţia lui Osiris, care o luase de soţie pe sora sa Isis. Dealtfel, nimeni nu a făcut vreodată nici cea mai mică precizare în legătură cu relaţiile exacte dintre proaspeţii

însurăţei, nici măcar imprudentul Sorades, poet-cîntăreţ, care a fost aruncat de viu în mare într-un sicriu plumbuit, pentrucă îndrăznise să lanseze cîteva cuplete uşoare.

Dacă Minerva şi-a acoperit faţa, Egiptul în orice caz a cîştigat o adevărată regină, a cărei influenţă binefăcătoare îi dădu Filadelfului armătura morală şi simţul politic necesare oamenilor de stat şi care îi lipseau încă. Una din primele acţiuni ale acestui veritabil „duumvirat" este de a dispune să fie săpat din nou şi lărgit „canalul Suez", pentru ca două trireme [LVII LVIII] să poată trece paralel prin el, iar apa să fie destul de adîncă pentru ca să poată pluti pe această cale cargourile cu cel mai mare tonaj. în acelaşi timp se construiesc sau se utilează noi porturi şi locuri de ancorare la Marea Roşie — Koseir, Hormuz, Berenice şi Arsinoe — în timp ce agenţi comerciali prospectează teritoriile marelui concurent seleucid, pentru a-i face să înţeleagă pe neguţătorii care mâi utilizează vechile drumuri de caravane că transporturile maritime sînt mai puţin costisitoare şi mai sigure. Pe canalul ameliorat care porneşte din vecinătatea oraşului Bubastis, o ia pe Wadi Tumilat, trece prin Fitom şi Heroonpolis, se încovoaie spre sud şi ajunge la Marea Roşie la Arsinoe aveau să sosească produse de lux, din ce în ce mai cerute : mătăsuri, parfumuri, mirodenii, pietre preţioase, cristale, chihlimbar, onix, precum şi materii prime — abanos, pin, tuia *, fildeş, aur, argint, bumbac, lină, in, piei de crocodil, care vor fi manufacturate, utilizate pe loc, sau reexportate în regiunile Mării Egee. în cele din urmă, aproape totalitatea beneficiului realizat din vînzarea produsului brut sau din valoarea adăugată ajungea în lăzile unui stat care avea pretenţia să controleze întreaga viaţă economică.

Trebuie să înţelegem bine că deschiderea acestor noi pieţe, presimţită odinioară poate de Sesostris, mai sigur de Sethi, dar cu certitudine de Necao şi Darius devenise o chestiune de viaţă sau

---

LVII Prezicător orb din Teba. In tragedia *Oedip rege* a lui Sofocle, el este cel care dezvăluie incestul involuntar al lui Oedip. — *Nota trad.*

LVIII Corabie care la greci purta numele de trieră. — *Nota trad.*

de moarte pentru Ptolemei. Ei nu ignorau că seleucizii erau pe cale să ajungă nişte concurenţi din ce în ce mai redutabili, datorită faptului că dezvoltau unităţi ale flotei lor în Golful Persic, pentru a deturna în folosul lor întregul trafic maritim al Indiilor, care urca pe Eufrat pînă în Siria, adică pe coasta mediteraneană. Ptolemeii se vor război aşadar în Siria, pentru ca acest canal să poată respira în voie, să poată beneficia de o acoperire strategică situată cît mai departe cu putinţă în est şi pentru a anihila în acelaşi timp traficul din Extremul Orient care ajungea pînă la Tir, Sidon şi în noul port Antiohia. Armatele lor îşi vor instala tabăra în Fenicia, Coele-Siria, Palestina, iar vasele lor vor patrula în Marea Egee, unde soţia-soră domină Samotrace şi Samos.

Această Arsinoe a Il-a, fiica lui Ptolemeu şi văduva lui Lisimah a trăit în climatul nostalgiilor celor doi mari generali ai lui Alexandru şi nimeni nu ne opreşte să gîn- dim că a fost şi ea ispitită de aventura imperialistă. De ce să se mulţumească numai cu bazele necesare strategiei comerciale a Egiptului ? De ce să nu viseze să refacă la rîndul ei un mare imperiu, destinat perechii care nu va mai pricinui scandal, din momentul în care va guverna lumea, cuprinzînd Arabia, Siria, Asia Mică ? Şi de ce **MU** şi Grecia, şi Macedonia, al cărei rezervor uman este necesar ? Şi apoi, aceşti neofaraoni în vinele cărora nu curge nici o picătură de sînge egiptean nu sînt ei oare osîndiţi la vechile războaie preventive împotriva imperiului sele- ucid care, printr-o ironie a istoriei, prelungeşte dominaţia lui Darius şi exercită o presiune enormă asupra a mili-

---

' Arbore ornamental originar din Asia. — *Nota trad.*

oane de fiinţe, cetăţi, regiuni, bogăţii, produse ? Alexandria sau Seleucia ? Una dintre cele două capitale va trebui să se încovoaie.

Dacă istoricii ar trebui să se mulţumească cu comunicatele oficiale redactate de statele majore, le-ar fi imposibil să precizeze rezultatul bătăliilor ce s-au dat. în cazul de faţă, este aproape sigur că un corp expediţionar egiptean a pătruns în Siria, a ocupat Damascul şi a ajuns pînă în Mesopotamia,

dar trebuie să acordăm puţin credit rapoartelor de victorie redactate de ambele părţi, căci în definitiv armata lui Ptolemeu s-a reîntors repede la bazele sale de plecare, păstrînd totuşi cîteva puncte pe coasta de sud-vest a Asiei Mici. Probabil că între beligeranţi a intervenit un aranjament, dealtfel fără viitor. Supoziţie plauzibilă, căci Ptolemeii au înţeles destul de repede că situaţia internă a regatului ridica probleme serioase, a căror soluţionare zilnică interzicea acţiunile lipsite de măsură, securea de război fiind totuşi păstrată 1a îndemînă.

Aceste probleme erau de ordin financiar şi nu puteau fi rezolvate deeît de stat, căci statul era cel ce trebuia să facă faţă întreţinerii garnizoanelor îndepărtate, cheltuielilor necesitate de expediţiile militare şi de fabricarea materialului de război, creditelor acordate ţărilor protejate, pensiilor atribuite scriitorilor, sumelor enorme înghiţite de antreprenorii din Alexandria, unde se înalţa acum, pe insula Faros, un turn luminos de marmură albă, de 135 de metri, menit să-i călăuzească pe navigatori. Preocupat să organizeze o bună administrare a ţării, primul Ptolemeu împărţise Egiptul în circumscripţii militare comandate de un funcţionar local, alături de care fusese plasat un ofiţer macedonean, consilier şi totodată observator, dar, aşa cum se întîmplă adesea, acesta, mai activ, mai întreprinzător şi mai preocupat de gestiunea regiunii sale, încălcare puţin cîte puţin prerogativele guvernatorului indigen, luîndu-i locul la conducerea treburilor şi lăsîndu-i un rol de paradă — şi administrînd direct ţara, aşa cum ofiţerii de la Oficiul colonial şi de la Departamentul Afacerilor indigene aveau să procedeze mai tîrziu în Indii sau în Maroc. Nu era oare cel mai bun mijloc de a îndrepta spre lăzile Vistieriei încasările fiscale, dintre care cea mai mare parte s-ar fi rătăcit în buzunarele funcţionarilor locali, foarte hotărîţi să recupereze cel puţin sumele pe care trebuiseră să le achite pentru a-şi cumpăra funcţia ? Pentru un stat care are nevoie de bani mulţi este un mijloc banal, dar eficace, să ia banii de acolo de unde se află, însă e necesar totuşi să se aplice un sistem riguros privitor la toate faptele şi

gesturile cetăţenilor.

Arsinoe a Il-a s-a conformat întocmai acestui principiu cînd l-a luat drept colaborator pe un anume Apollonios, tehnocrat nemilos care, ştiind cel puţin că liberalismul' şi capitalismul de stat sînt ireconciliabile, a creat în folosul guvernului egiptean o serie de monopoluri privind toate activităţile economice : mine, pescării, manufacturi de papirus şi de stofe, parfumerii, metalurgie, viticultură, ţesătorii, prepararea berii şi a uleiului. Trebuia să plăteşti ca să te faci agricultor sau păstor, bărbier sau ţesător, croitor sau cizmar, barcagiu sau hangiu. Măsură antipopulară, primită totuşi cu pasivitate de un popor care, din timpurile imemoriale ale piramidelor, îşi încovoia spinarea sub biciul scribilor. Faptul că colectorul de impozite era grec sau egiptean elenizat nu schimba cu nimic tradiţia şi se dau chiar asigurări că moartea reginei Arsinoe a fost greu resimţită de popor. De fapt, ea fusese veritabilul rege, iar lucrul acesta este atît de valabil, încît vestea morţii ei a provocat imediat un puternic zăngănit de arme în Seleucia şi Macedonia, coalizate pentru a termina odată, pentru totdeauna cu aceşti Ptolemei despre care se credea că-şi pierduseră adevăratul conducător. Socoteala însă fusese greşită. Arsinoe îl călise pe Ptolemeu Filadelful ca pe un rege. El dovedi lucrul aoesta ocupîndu-se concomitent de conducerea statului şi de alinarea mîh- nirii sale cu drăgălaşe hetaire [x], destul de numeroase ca să nu se poată ataşa de niciuna, şi dovedind un anume gust modern pentru sportive, una dintre ele, Bilitische, fiind campioană olimpică.

Traducerea Vechiului Testament în limba greacă

Cea mai mare preocupare a vieţii sale vor rămîne treburile publice. în timp ce escadrele sale pierdeau şi *recâştigau* **Cicladele, el a urmărit, ca şi părintele său, ţelul**

[1] Curtezane. — *Nota trad.* de -a aduna la Alexandria

filozofi, savanţi şi poeţi. Niciodată nu fuseseră mai numeroşi ca acum, de cînd încredinţase filologului Zenodot grija de a concepe marea bibliotecă din Alexandria, unde urma să se întrunească o echipă de specialişti în limbile orientale, adică egipteană, persană, ebraică, pentru a examina şi a repertoria în cataloage aproape 500 000 de manuscrise. în acea perioadă Vechiul Testament : *Pentateuhul,* profeţii, hagiografii, a fost tradus pentru întîia oară în limba greacă de şaptezeci şi doi de savanţi evrei, căci ţara în plină expansiune atrăsese desigur un număr mare de evrei, pe care Ptolemeu îi primise cu atît mai bine, cu cît politica porţilor deschise rămînea conformă proiectelor sale economice. Evreii au reluat uneori de nevoie, alteori de voie, drumul spre valea Nilului pe care-l cunoşteau de atîta vreme, în speranţa că noul Egipt va oferi un teren excepţional inteligenţei lor. Alexandria, primul fenomen cunoscut de urbanizare cotropitoare, număra pe atunci peste o jumătate de milion de locuitori, fiind împărţită în cinci cartiere, denumite fiecare după o vocală a alfabetului grec. Unul dintre aceste cartiere fusese atribuit în exclusivitate evreilor, nu pentru a-i închide într-un ghetou care i-ar fi explus din societatea egipteană sau greacă, ci pentru că ei înşişi ceruseră acest lucru, spre a-şi păstra puritatea moravurilor şi a credinţei lor, ţinînd toate de aceeaşi Lege. Ei nu aveau să întoarcă spatele elenismului, păs- trîndu-şi totodată particularismul, căci înţeleseseră repede că limba greacă devenise limba internaţională a afacerilor şi a gîndirii.

Faptul că „versiunea celor Şaptezeci" a luat naştere la Alexandria, sub ocrotirea unui Ptolemeu care nu se aruncase încă spre cucerirea lumii, ar putea crea presupunerea că poporul lui Israel, revenit pe pămîntul pe care Moise zămislise şi consolidase primele sale credinţe, îşi găsise în sfârşit tihna în Egipt. O sălbatică persecuţie care nu va fi opera Filadelfului avea curînd să

dovedească contrariul.

Pe tabla de şah mediteraneană apare Roma

Pînă una, alta, guvernul egiptean îşi multiplica eforturile de propagandă şi publicitate, pentru a atrage mereu alţi oameni în ţară, unde era din ce in ce mai mare nevoie de cultivatori, soldaţi, marinari, muncitori şi meşteşugari. Un tînăr corintian avea să primească următoarea invitaţie la expatriere : „Iată ce poţi găsi în Egipt : bani, palestră, armată, cei' senin, glorie, spectacole, filozofi, aur, ţigani, sanctuarul celor doi fraţi, un rege bun, un muzeu, vin, tot ceea ce îţi poate pofti inima, iar femei, atîtea cît se laudă cerul cu stelele lui...“ La moartea sa, Filadelful lasă o ţară prosperă, sau cel puţin un stat bogat. Propriile sale lăzi conţin 400 tone de argint, care reprezintă averea sa personală. Protector al artelor, literelor şi ştiinţelor, practic el a naţionalizat toate băncile, a căror activitate s-a dezvoltat odată cu traficul pe canal. Diplomat priceput, el a urmărit cu interes progresele realizate cu un curaj îndărătnic de micuţa Romă care, după ce a învins rînd pe rînd popoare cu civilizaţie avansată (etrusci, samniţi şi greci din Sud), preluase conducerea unei federaţii — deja Italia romană — care grupa peste 3 milioane de locuitori, alcătuind astfel, după Cartagina, Egipt şi Imperiul seleucid, al patrulea stat din lumea mediteraneană. Atunci cînd Pyrrhos [LIX] a fost zdrobit la Beneventum, după ce repurtase unele succese efemere, Ptolemeu şi-a spus că de acum înainte va trebui să ţină seama de aceşti ţărani din Latium care îşi dovedeau însuşirile militare pretutindeni unde apăreau legiunile — şi care, eventual, ar putea deveni clienţi buni. O solie a luat atunci calea Romei, unde senatorii, cîntărind deja foloasele pe care le-ar putea trage de pe urma unor relaţii bune cu cea mai puternică naţiune din lume, au primit cu cinste pe reprezentanţii unui stat ce

---

LIX Rege al Epirului, talentat comandant de oşti, care a urmărit crearea unui mare stat monarhic occidental, asemănător celui oriental al lui Alexandru Macedon. A fost înfrînt de romani la Beneventum, — *Nota trad.*

întreţinea o armată permanentă de 200 000 de oameni, o flotă de 1 500 nave şi a cărui strălucire intelectuală nu te făcea să uiţi că era totodată un mare producător de cereale.

Această primă solie, al cărei ton convenţional e uşor de imaginat, marchează punctul iniţial al relaţiilor multiple şi totodată variate, întrucît aveau să fie concretizate prin acorduri comerciale, intervenţii diplomatice, acţiuni militare, pentru a sfîrşi cu pasiunile amoroase a doi impe-

•b

ratores [LX] şi în cele din urmă cu ocuparea Egiptului, devenit provincie romană. Pentru moment, Roma se sinchiseşte prea puţin de Orient şi nu se Interesează decît de foarte grelele probleme pe care le ridica în Sicilia prezenţa Cartaginei, pe care ar trebui s-o înlăture cu orice preţ, pentru a dispune liber de strâmtoarea Messina. E greu de precizat de care parte reaua credinţă a fost cea mai „punică" [LXI], dar după numeroase şi sîngeroase peripeţii maritime şi terestre, Cartagina va fi împinsă înapoi în Africa, acolo unde fenicienii creaseră pe vremuri un comptuar[LXII], printre atîtea altele. învins deocamdată şi rumegîndu-şi revanşa, Hamilcar Barcas va cotropi în curînd Spania, stabilindu-se acolo sub pretext că exploatează minele de argint care-i vor permite să plătească Romei preţul înfrângerii sale, în realitate, spre a recruta trupe şi a-şi asigura bazele de plecare pentru viitoarele expediţii a căror cutezanţă şi ale căror obiective îndepărtate aveau să amintească de campaniile militare ale Marelui rege. Desigur, polii de atracţie se deplasează pe nesimţite spre vestul Mediteranei, dar evenimente de o importanţă considerabilă vor mai anima încă lumea elenistică, în. care farul din Alexandria mai slujeşte drept punct de reper navigatorilor şi drept simbol celor ce se declară de aceeaşi civilizaţie, stîrnind totodată poftele seleucizilor.

LX împăraţi (lat.). — *Nota trad.*

LXIJoc de cuvinte, în limba franceză *punique* = punic are şi sensul de perfid, trăsătură de caracter pe care romanii o atribuiau cartaginezilor (punilor). — *Nota trad.*

LXII* Agenţie comercială într-o ţară străină. — *Nota trad.*

Antiohia ameninţă canalul

Aşa cum cetăţile-state ale Eladei au fost duse la pieire de neînţelegerile pline de ură dintre ele, statele greco- asiatice după ce au încercat şi au reuşit să-şi impună rînd pe rînd supremaţia în Mediterana, aveau să iasă epuizate din războaiele pe care le-au dus unele contra altora. Totuşi ciocnirile nu se încheiaseră. Everget I (247—221 î.e.n.) fiul Filadelfului a executat un raid pînă în Antiohia şi Babilon, dar a fost nevoit să se înapoieze repede, pentru a remedia lipsurile sistemului fiscal instituit de părintele său, întrucît marea majoritate a funcţionarilor din administraţia impozitelor şi de la vamă luaseră obiceiul să încheie în folosul lor ceea ce se convenise încă de pe atunci să se denumească „aranjamente" cu contribuabilii şi cu negustorii. Odată cu urmaşul său, Filopator (221—203 î.e.n.), dinastia Ptolemeilor va păşi într-o epocă de crime monstruoase. Ele aveau să se repete timp de un secol şi jumătate, pînă în momentul cînd bancherii şi generalii romani, înzestraţi, fără a-şi da prea bine seama de lucrul acesta, cu un anumit geniu al organizării empirice, se vor instala cu brutalitate în Orientul complicat, închipuindu-şi că dominaţia canalului va face din ei stăpînii marelui comerţ internaţional, cîtă vreme, dimpotrivă, lucrul acesta avea să ducă Roma la pierzanie mai sigur decît orice invazie barbară.

Pentru moment nu Occidentul ameninţă canalul, ci tot Asia, ca în vremurile apuse ale Ninivei, Babilonului, Per- sepolisului, căci cel mai mare trafic pe drumul Indiilor trece astăzi prin portul Arsinoe, în zilele noastre Suez, iar noul împărat seleucid, Antiohos al III-lea (223—187 î.e.n.) este un om de acţiune, foarte hotărît să reconstituie, dacă nu chiar să extindă moştenirea bunicului său. La Alexandria, Ptolemeu supranumit Filopator, pentru a risipi bănuielile de paricid care au planat asupra lui de la urcarea sa, cam prea pripită, pe tron, nu guvernează de fapt de cît sub autoritatea

dominatoare a unui consilier intim, Sosibios, om abil, lipsit de scrupule, pe cît de inteligent, pe atît de lacom, şi care ţine în mîinile sale poliţia, armata, diplomaţia şi cîteva fete frumoase pe care le aruncă în patul stăpînului său, spre a cunoaşte mai bine gîndurile intime ale acestuia. Aplecat asupra rapoartelor agenţilor săi secreţi, Antiohos chibzuieşte că Egiptul nu va rezista la un atac în forţă, întrucît armata sa de mercenari a îmbătrînit, armătura lui administrativă plesneşte peste tot, iar monarhul lui e mai ocupat cu plăcerile uşuratice decît cu conducerea ţării. Grăbindu-şi hotărîrea, el ocupă Coele-Siria, deschizîndu-şi astfel calea spre Egipt, dar nu merge mai departe, face stînga-mprejur şi se întoarce în Antiohia, unde trebuie să dejoace un complot militar urzit în spatele său. în acelaşi timp, la Alexandria, Filopator reglementează o situaţie similară, punînd să fie sugrumaţi mama sa. fratele şi unchiul său, după care îl trimite pe consilierul Sosibios la Aniiohos al 111-lea, spre a negocia un pact.

Drumul împăcării celor doi monarhi era atît de îngust şi atît de înţesat de cadavre, incit reprezentanţii lor nu prea ştiau unde să pună piciorul. Sosibios, care cunoştea perfect scopul demersului său, **HU** se străduia deeît să cîştige timp şi să tărăgăneze cît mai mult tratativele cele mai inutil diplomatice. Ştiind că înfruntarea va fi inevitabilă într-o bună zi, Filopator îşi constituie flota de război şi mai cu seamă armata, ale cărei cadre îmbătrînite nu mai erau deeît nişte glorioşi flecari. Pentru a regenera armata, nu se mai punea pentru el problema să tragă din rezervoarele greceşti, secate de multă vreme, ci de a forma ofiţeri tineri, recrutaţi nu din rîndurile mercenarilor, ci din ale poporului egiptean şi ale mici burghezii, ca pe vremea faraonilor Tuthmosis şi Ramses. Armata va deveni astfel o forţă naţională, constituind un amalgam egipto- macedonean, sub comanda supremă a regelui. S-a trecut la fapte. în timp ce Sosibios repunea neîncetat în discuţie cutare sau cutare punct special de care se poticnea conferinţa de la Antiohia, Filopator vedea sosind în taberele sale tineri vînjoşi, cam din topor, mîndri de a purta armele şi cărora li se făgăduia o carieră sigură,

onorabilă şi cinstită. Cînd armata egipteană fu gata de luptă, Sosibios întrerupse net tratativele şi se înapoie la Alexandria.

Bătălia de la Raphia (217 î.e.n.) şi urmările ei

Din nou era război. Concentrată la Pelusium, bază militară tradiţională, unde fuseseră amenajate tabere imense, armata lui Filopator putea să alinieze 70 000 de infanterişti, 7 000 de călăreţi, 73 de elefanţi dresaţi pentru luptă, trupe regulate, la care se cuvine să adăugăm un mare efectiv de ostaşi supletivi. Inamicul dispunea de forţe oarecum asemănătoare, ceva mai puţin numeroase j 42 000 de infanterişti, 6 000 de călăreţi, foarte mulţi ostaşi supletivi recrutaţi cam de peste tot, de la arabi, perşi; mezi, cilicieni, cărora li se lăsase costumul şi armamentul de origine şi, în stfîrşit, 102 elefanţi capturaţi în India; a căror masă enormă prefigura tancurile grele din războa-

iele viitoare. Mergînd una în întîmpinarea celeilalte, cele două armate s-au aflat faţă în faţă la 17 iunie 217 la cîţiva kilometri de Gaza, într-un loc numit Raphia, iar lupta s-a angajat cinci zile mai tîrziu, sub conducerea personală a celor doi suverani. La prima şarjă, elefanţii mari din Asia au pus pe goană elefanţii africani ai lui Ptolemeu, apoi, năpustindu-se asupra rîndurilor gărzii egiptene, au nimicit această trupă de elită. Folosind prilejul de a exploata imediat acest prim succes, Antiohos, trecînd în fruntea escadroanelor sale, a lansat masa lor împotriva flancului stîng al cavaleriei duşmane, care nu a putut rezista puhoiului. Combatanţii celor două părţi se încăierau năprasnic, în încleştări cumplite şi se părea că Ptolemeu nu-şi va mai putea restabili poziţia cînd, deodată, situaţia s-a întors în favoarea lui, graţie priceperii tactice a doi generali greci Eşecrate şi Foxidas, consideraţi printre cei mai buni condotieri ai epocii. Luat prin surprindere şi copleşit de o largă mişcare de învăluire, Antiohos a trebuit să bată în retragere spre Gaza, lăsînd pe

cîmpul de bătaie 10 000 de infanterişti, 300 de călăreţi şi 4 000 de prizonieri. Pentru prima oară după veacuri întregi, tineri ofiţeri egipteni proveniţi din popor luptaseră alături de regimente străine. Bătălia de la Raphia avea să-i facă să capete o oarecare conştiinţă a valorii şi a forţei lor.

Indiferent dacă comandantul suprem are un rol fericit sau nefast, răspunderea unei victorii sau a unei înfrîngeri este întotdeauna colectivă, dar istoria este o mare simplificatoare şi oamenii au nevoie să cinstească sau să blameze un chip. Atribuindu-şi întregul merit al succesului, Filopator se înapoiază în Egipt şi se opreşte la Ierusalim unde, aclamat în delir de evrei, cere să vadă relicvele templului : chivotul legii, tablele legii, toiagul lui Aaron, vasul de aur în care se păstrează mana. Atunci s-a petrecut un lucru ale cărui repercusiuni aveau să fie dramatice. Cînd marele preot a răspuns că numai el poate ridica vălul din Sfînta sfintelor unde se aflau aşezate aceste obiecte sacre, Filopator fără să ţină seama de spusele acestuia, l-a împins la o parte pe bătrînul ridicat în faţa lui, a sfişiat vălul şi deodată a căzut la pămînt, ca şi cum ar fi fost doborit de un pumn nevăzut. Turburat, dar furios de a fi suferit un asemenea afront, a plecat înapoi spre Egipt, chibzuind să se răzbune asupra comunităţii evreieşti din Alexandria. De cum a sosit, a dat poruncă să fie adunaţi pe hipodromul cel mare sute de evrei, bărbaţi, femei sau copii înhăţaţi la întîmplare, şi să fie călcaţi în picioare de elefanţi drogaţi dinainte. Nerăbdători să se năpustească, monştrii au fost opriţi de „doi îngeri plini de slavă şi cumpliţi“. Chiar dacă acest episod relatat în Biblie nu ţine decît de legendă, el se întemeiază cu certitudine pe un fond de adevăr, căci mii de evrei care fuseseră atraşi în Egipt de propaganda oficială şi de speranţa unor afaceri bune deveniseră repede rivali foarte de temut pentru alexandrini, astfel că povestea cu hipodromul se poate situa deja în lungul şir de chinuri pe care fraţii lor aveau să le îndure adeseori, pentru a-şi fi manifestat însuşirile şi succesul cu prea multă ostentaţie.

îmbătat de o victorie care, nu se datora nici firii,

nici talentelor sale, dominat de favoriţii şi bufonii săi, supus unei anumite Agataleea, al cărei frate devenise ministru de finanţe, mintea lui Filopator rămîne totuşi destul de lucidă pentru ca să se păstreze neutru în conflictul care opune Cartagina Romei şi destul de dibaci ca să încheie cu Senatul acorduri comerciale care prevăd livrarea unor mari cantităţi de grîu. Dar săvîrşeşte stîngăcia de neiertat de a concedia pe tinerii ofiţeri de la Raphia, aruneînd astfel în braţele mizeriei nişte oameni aspri şi săraci, cărora li se întoarce stomacul de silă la vederea unei curţi unde fastuoasa trufie a unui rege prost acoperă cîrmuirea oficioasă a unei echipe ocrotite de o tîrfă. Aceşti tineri din popor prefigurează locotenenţii şi căpitanii care, mult mai tîrziu, în Irak, Siria, Egipt, Maroc, Libia se vor proclama chezăşii unei anumite morale naţionale, atunci cînd aceasta va fi batjocorită de complezenţele, de scandalurile financiare şi de luxul desfrînat al cîrmuirii. Degeaba va reprima Filopator cu sălbăticie turburările ptovocate de cadrele sale în păturile populare, nici el, nici urmaşii săi nu vor putea împiedica repetarea mişcărilor insurecţionale, care se vor înmulţi pînă în ziua, acum destul de apropiată, cînd legiunile vor defila, cu acvilele în frunte, pe străzile Alexandriei. Moartea sa va provoca dealtfel un măcel, care aminteşte de unele scene destul de apropiate de zilele noastre : o haită deslănţuită va pătrunde intr-adevăr în palatul regal şi va masacra acolo pe toţi cei prezenţi, fără a face nici o deosebire între invitaţi şi personalul mărunt. Descriind acele scene, Polibiu avea să spună : „Cruzimea egiptenilor este îngrozitoare cînd e determinată de pasiune". Ca prin minune, fiul* foarte tînăr al faraonului scăpase, astfel încît regenţa a fost încredinţată în mâinile a doi oameni cinstiţi : civilul Aristomene şi generalul Scopas. Autorul *Eclesiastului* scrie : „Vai de tine, ţară, care ai un copil rege" [LXIII] [LXIV]

LXIII Ptolemeu Epifaniu (203—181 î.e.n.).
LXIV Biblia, Eclesiastul, X, 16.

Revanşa şi eşecul Cartaginei

în aceiaşi ani, evenimente cu mult mai grave pentru viitorul omenirii zguduiseră ţările scăldate de Medite- rana occidentală. Un general cartaginez, Hanibal, jurase să spele în sînge roman afrontul suferit cu douăzeci de ani înainte de tatăl său, Hamilcar. După ce a pregătit cu cea mai mare grijă o armată de 40 000 de combatanţi încercaţi, pe care îi adunase în sudul Spaniei, el a reuşit aventura prodigioasă de a trece împreună cu soldaţii săi, pretutindeni victorioşi, Pirineii, Ronul, Alpii, să zdrobească legiunile la lacul Trasimene şi la Cannae, unde 40 000 de romani au fost ucişi sau luaţi prizonieri. Totuşi, din lipsă de întăriri, pe care Cartagina nu a putut, sau nu a vrut să i le trimită, nu s-a încumetat să asedieze Roma. Lăsînd Oraşul[LXV] la dreapta lui, înaintase spre sudul Italiei, unde a reuşit să ralieze populaţiile samnită şi capuană, lovite de un îndoit sentiment de teroare şi de admiraţie în faţa acelor războinici berberi adunaţi în Africa de Nord de un tînăr comandant care părea de nebiruit.

Victoria, sau mai bine zis victoriile sale îi aduseseră alianţa, cel puţin teoretică, a Macedoniei şi a lui Antiohos, prima pentru că nădăjduia să profite de ocazie spre a recâştiga poziţiile pierdute în Grecia, al doilea, pentru că Roma întreţinea relaţii bune cu Egiptul.

Astfel, conflictul italo-cartaginez ameninţa să degenereze într-un război mediteranean, dar nimeni nu bănuia încă — nici măcar Roma — că" aceste acorduri încheiate cu Hanibal aveau să permită curînd Romei să clădească un imens imperiu în Orient. Grijile ei imediate erau altele. Era vorba de a salva cetatea, de a recruta legiuni, de a-l opri pe duşman în sud, de a relua lupta în Spania, spatele cartaginezilor, de a încheia acorduri diplomatice cu etolienii, antimacedoneni înrăiţi.

Dusă riguros de către senatori — care nu şi-au pierdut niciodată sângele rece şi nu au părăsit niciodată capitala, chiar cînd exista temerea că duşmanul ar putea intra de la o zi la alta în ea, şi de

---

LXV Roma. — *Nota trad.*

cîţiva generali : Fabius Maxi- mus, Metellus, Claudius Nero, cei doi Sciipio care, desigur, nu aveau geniul lui Hanibal, dar posedau destul bun-simţ, curaj şi .tenacitate pentru a fi excelenţi comandanţi militari — această politică de război ajunse să schimbe sorţii, apoi chiar să încline balanţa în favoarea Romei. An după an aceasta a recâştigat poziţiile pierdute, l-a blocat pe inamic în sudul ţării, a lansat contraofensive încununate de succes în Spania şi în Macedonia şi a pregătit momentul cînd o armată puternică de 40 000 de oameni avea să debarce în sfîrşit la Cartagina şi să zdrobească forţele lui Hanibal[LXVI].

Generalii şi financiarii romani descoperă Orientul

■

Roma nu numai că biruise Cartagina, dar reuşise să determine Orientul să-i deschidă porţile. Istovită de o victorie care s-a datorat coeziunii dintre guvern, popor şi armată, golită de sînge şi de bani, ea domnea totuşi asupra Medite- ranei, de la Coloanele lui Hercule, pînă la ţărmurile Macedoniei. De cînd cucerise de la Hanibal Spania şi întreaga ei flotă, devenise cea mai mare putere militară şi navală a timpului. Astăzi nu se mai acordă deloc credit părerilor lui Montesquieu cu privire la politica de cucerire sistematică dusă de romani, şi nu-l mai putem lua în serios pe Bossuet cînd consideră că Imperiul roman a fost voit de Providenţă pentru ca să se poată dezvolta în el creştinismul. De la întemeierea legendară a micului tîrguşor din Latium şi pînă la sfîrşitul celui de-al doilea război punic, ne găsim în mod manifest în prezenţa unui şir de contingenţe şi posibilităţi care ba au exercitat presiuni asupra destinului său, ba i-au oferit prilejuri profitabile.

LXVI Bătălia de la Zama (200 î.e.n.).

După Zama, Roma nu manifestă nici o dorinţă de cucerire. îşi oblojeşte numeroasele răni, denunţă pe cei răspunzători de primele bătălii pierdute care i-au adus pe duşmani *ad portas* \ instalează în Spania colonii de mineri, pentru a exploata filoanele argentifere cucerite de la Hanibal. Trecuse prin momente atît de grele, încît se gîndeşte mai cu seamă la asigurarea securităţii naţionale. Preocupare vrednică de laudă, dar a cărei exploatare va fi repede luată în antrepriză de cîţiva patrioţi trompetarzi, care înţeleseseră în cursul ultimilor ani cu ce te poţi alege în urma unui război : pradă, bunuri adjudecate, furnituri de material, vînzări de arme, grade şi tot soiul de promovări,. Prudent, nemanifestîndu-se mare amator de aventuri îndepărtate, senatul nu ignoră totuşi nimic din ceea ce se petrece în Orient şi mai ales ceea ce era în legătură cu pactul încheiat între Filip al Macedoniei[LXVII] [LXVIII] şi Antiohos pentru a pune mîna pe teritoriile stăpînite de Egipt în afara graniţelor lui, ameninţat el însuşi dinlăuntru de acţiunea revoluţionară a tinerilor ofiţeri concediaţi. Nu poate uita intervenţia Macedoniei alături de Hanibal, care nu s-a manifestat poate printr-o debarcare în Italia, dar care a obligat totuşi Roma să deschidă un al doilea front, de partea cealaltă a apei. în aceste condiţii, chiar fără a atribui senatorilor romani vederi politice de perspectivă, lucru de care erau pare-se incapabili, se poate admite că unii dintre ei s-au gîndit că dacă forţele combinate ale lui Filip şi Antiohos izbuteau să se implanteze pe plajele Adriaticii, ar fi fost greu să fie împiedicate să realizeze visul lui Pyrrhos, ce eşuase, şi atunci ar fi fost văzute bandele asiatice revărsîndu-se peste Latium.

După părerea lui Jerome Carcopino[LXIX], pactul siro-mace- donean ameninţa numai Egiptul, iar groaza stîrnită la Roma îi apărea foarte dubioasă. Dacă i-am da crezare, războiul preventiv decretat de senat ar fi fost „opera unui mănunchi

---

LXVII La porţi (lat.). — *Nota trad.*

LXVIII Este vorba de Filip al V-lea (221—179 î.e.n.). — *Nota trad.*

LXIX• Istoric francez din secolul al XX-lea, specializat în istoria romanilor. — *Nota trad.*

de *patres* îmbătaţi de acţiune şi de glorie, cărora începea să le placă războiul în sine şi care s-au slujit de un pretext pentru a ralia la această idee poporul şi majoritatea senatorilor". Pentru alţi istorici, războiul macedonean îşi află banala explicaţie în aviditatea oamenilor de afaceri şi ambiţia militarilor, şi, în sfîrşit, alţii vor să vadă în el o anumită preocupare de a „proteja" Alexandria împotriva acţiunilor lui Antiohos, la curtea căruia se refugiase dealtfel Hanibal, după Zama. Toate aceste temeiuri sînt în egală măsură acceptabile sau prezintă o parte de adevăr căci, după ce i-a învins pe cei doi aliaţi, Roma nu va anexa teritoriile lor, rupînd prin aceasta cu politica tradiţională a cuceritorilor : ea se va mulţumi să redea libertatea cetăţilor greceşti, trace, ilirice sau asiatice pînă mai ieri încovoiate sub tirania lui Filip şi a lui Antiohos. Mai mult, în cursul operaţiunilor, ea va interveni cu fermitate în favoarea guvernului egiptean. Nu acţionează astfel din „dragoste pentru ce e grecesc", nici din respect faţă de libertatea popoarelor de a dispune de ele însele, nici în amintirea atitudinii lui Ptolemeu în cursul celor mai grei ani ai războiului punic, nici chiar în schimbul celor 1 000 de livre aur şi 20 000 de livre argint care, după spusele lui Titus Livius, ar fi fost vărsate de Alexandria, spre a participa sub raport financiar la războiul antimacedonean. Ea acţionează cu o încetineală înţeleaptă şi practică politica papagalului, care constă în a nu pune piciorul pe stinghia de mai sus, deeît după ce s-a asigurat că celălalt picior este zdravăn proptit în stinghia de jos, căci forţele militare romane sînt deja dispersate pe un teritoriu imens unde rebeliunile, mai cu seamă în Spania, au devenit cronice, iar pe de altă parte, recrutarea ofiţerilor al căror număr a sporit pentru a încadra trupele indigene rămîne rezervat exclusiv nobilimii senatoriale. Dar această prudenţă, inseparabilă poate de un anumit ideal al datoriei şi pietăţii, care a fost pînă acum „marca" ordinii romane, avea să devină curînd bătaia de joc a neocapitaliştilor apăruţi în urma ultimelor războaie, a căror aviditate va împinge senatul spre o politică externă imperialistă, în vreme ce un nou

proletariat apărut concomitent va zdruncina temeliile republicii. - ■-

[1] Părinţi (lat.). Denumire dată senatorilor romani. — *Nota trad.*

Preludiu la o politică imperialistă

De cînd Roma descoperise Orientul, îl readusese la ordine pe Filip al Macedoniei, retezase scurt poftele lui Antiohos, ea întreţinea relaţii diplomatice răbdătoare şi totodată interesate cu Egiptul, unde guvernau laolaltă cei t rei copii ai lui Epifaniu : Filometor, Everget al II-lea şi sora-soţie a lor. Este cît se poate de evident că această rcgalitate-menaj în trei nu putea să dureze mult timp. Astfel, Filometor, temîndu-se pentru viaţa sa, se hotărîse sa plece, ca să ceară Romei să arbitreze situaţia lui. Era perioada cînd senatorii îşi plecau binevoitor urechea la spusele unuia dintre ei, pe nume Cato, un soi de Deroulede [LXX] puritan, care proclama la fiecare şedinţă a Adunării ba că Irebuie Să se efectueze o nouă debarcare în Africa spre a distruge Cartagina, ba că studierea filozofiei greceşti era vinovată de stricăciunea moravurilor. Roma se preocupa de asemenea de răscoala organizată în Macedonia ce Perseu, fiul lui Filip, cu atît mai mult, cu cît acesta din urmă, înainte de a muri, încredinţase fiului său spre păstrare taina unui fabulos tezaur, de care republica ar fi avut mare nevoie, deşi dispunea din belşug de aur, argint şi sclavi furnizaţi de exploatarea minelor spaniole şi greceşti, de prada jefuită, de indemnizaţiile de război şi tributurile anuale pe care trebuiau să le plătească ţările protejate. I se dădu totuşi ascultare lui Filometor, care fu trimis înapoi la Alexandria însoţit de o misiune însărcinată să-l instaleze singur pe tronul egiptean şi să încredinţeze fratelui său cîrmuirea Cirenaicei : arbitrajul spune mult despre prestigiul de care se bucura Roma în acea perioadă, deşi încă nu procedase la nici o anexiune oficială.

LXX Paul Derouldde (1846—1914), poet şi om politic francez, preşedintele Ligii patrioţilor, autor al unui volum, Cîntecele *soldatu**lui.** — Nota. trad.*

Trebuie să admitem că din acel moment Roma îşi rezolvă treburile cu fantezia şi siguranţa unui jucător implacabil ? Ea nu mai are însă adversari foarte puternici în faţa ei, chiar dacă sînt de temut şi conduşi de un Perseu în Macedonia, sau un Viriath în Spania. Curînd ea va avea de furcă cu Iugurta în Africa, cu Mitridate în Asia Mică, cu Vercingetorix în Galia, cu Spartacus în Italia. Pentru moment, organizează pacificarea teritoriilor ocupate cu o violenţă rece, şterge de pe faţa pămîntului în acelaşi an Cartagina şi Corintul, pedepseşte cumplit pe conducătorii rebeli care ridică ici-colo capul, pur şi simplu integrează în teritoriul naţional unele regiuni ocupate şi îşi aşteaptă ceasul pentru a interveni paşnic în Egipt, unde urmaşii generalului Ptolemeu nu mai sînt în mîinile sale altceva decît nişte marionete incestuoase, pe lîngă care atrizii[LXXI] amintesc de membrii unei familii unite. O luptă îndîrjită, aprigă, din care nu vor lipsi nici viclenia, nici sîngele, nici personaje de legendă se va da totuşi pentru cucerirea Egiptului, nu la Alexandria, unde guvernul egiptean practic nu mai dispune de trupe, sau de forţe navale şi care a pierdut provinciile — Hellespontul, Fenicia, Samos — ce îmbogăţeau tezaurul său, ci la Roma, între romani. Acolo se cuvine aşadar să urmărim firul evenimentelor care vor ajunge la decretul imperial semnat de Caesar Octavianus, mai cunoscut sub numele de August, şi care a făcut din Egipt o provincie romană, iar din canal, un mare bule-; vard acvatic, „fluviul roman".

Puii de lup şi afacerile

..Roma ajunsese la un punct de grea cotitură. încă o dată forţa lucrurilor biruise înţelepciunea oamenilor. Recentele anexiuni erau o urmare a politicii de hegemonie. Roma fusese nevoită şă-şi extindă posesiunile în Africa şi în Europa şi stăpînea în prezent un imperiu alcătuit din bucăţi, în care fiecare provincie, deşi mai tîrziu ar fi putut

LXXI Atreu, rege al Micenei, vestit în. legendele greceşti pentru ura pe care o nutrea împotriva fratelui său Tiest. El a ucis trei dintre fiii lui Tiest şi i-a servit părintelui lor la un ospăţ. A murit ucis de Egist, alt fiu al Iul Tiest. —*Nota trad.*

da profituri mari, nu constituia deocamdată decît o povară şi o sarcină. O povară, întrucît provinciile trebuiau administrate, guvernate, apărate ; o sarcină, întrucît necesitatea de a le apăra şi a coordona diferitele lor părţi avea să oblige Roma să cucerească alte teritorii. Roma era împinsă de această logică a evenimentelor, care în istorie corespunde atît de puţin cu logica raţiunii" [LXXII]. Dacă aurul şi argintul prăzilor de război începeau să scadă în lăzile statului, ambiţiile şi poftele unei anumite categorii de cetăţeni, pentru care, pînă atunci, nobleţea şi cinstea rămăseseră sinonime, dimpotrivă creşteau. în pofida celor mai aspre interdicţii, nobilii „intraseră în afaceri", repurtau succese în domeniul importului şi exportului, navloseau vase pe numele unor oameni de paie, încheiau tranzacţii cu perceptorii însărcinaţi cu strîngerea impozitelor pe toată întinderea imperiului, deschideau birouri la Delos, ajuns tîrg internaţional de sclavi, şi-şi băteau joc de tunetele şi fulgerele lui Cato. Acesta, după ce obţinuse satisfacţie prin incendierea Cartaginei şi măcelărirea locuitorilor ei, începea să se lege acum de noua generaţie de pui de lupi romani, ambiţioşi şi lacomi, care ridiculizau tradiţiile, ocupau bulevardele puterii, sau cel puţin cărările care duc spre ea, şi cumpărau corpul electoral fără cea mai mică ruşine. Nimeni nu va rezista poftei şi nevoii de aur. însuşi Cato la bătrîneţe va deveni un afacerist şi va învăţa limba greacă, în timp ce un ultim careu de bătrîni senatori se vor mai strădui să denunţe scandalurile politico-finan- ciare, covîrşiţi de ironiile noului val, vor învinui elenismul de toate relele. Chiar cei doi generali, Lucius şi Publius Scipio, învingători ai lui Antiohos, aveau să fie acuzaţi de **a** fi deturnat în folosul lor o parte din prada siriană şi de a fi primit bani de la învins în cursul tratativelor de pace. Dacă cei ce adunau cele mai mari profituri erau tot *nego- ciatores* şi perceptorii, de ce nu ar fi încredinţat statul generalilor săi grija de a întreprinde alte cuceriri, pentru a umple concomitent vistieria sa şi lăzile lor ?

LXXII- G. Ferrero, *Histoire romaine.*

Răsturnările economice sfîrşesc întotdeauna prin apariţia unor probleme sociale. La Roma afluxul de metale preţioase, înmulţirea numărului de sclavi, morţii de pe urma marilor războaie punice împinseseră ţăranii şi sol- daţii demobilizaţi să-şi părăsească locul lor de baştină din provincie şi să se instaleze la Roma în „bidonvilluri", mizere, îngroşînd astfel o plebe, flămîndă poate, dar fără îndoială cu drepturi cetăţeneşti. Paralel, clasele conducătoare îmbogăţite în posturi fructuoase fie puseseră mina în pămînturile abandonate, alcătuindu-şi astfel imense proprietăţi funciare, fie profitaseră de „criza de locuinţe urbană", spre a se lansa în operaţii imobiliare foarte lucrative. Prăpastia care despărţea o categorie de cealaltă era foarte dibaci folosită de bogătaşi spre a-şi pro- cura o clientelă politică prin distribuirea de alimente, organizarea unor banchete, a unor jocuri publice şi alte li- beralităţi, cu ajutorul cărora clasele înstărite deveneau lesne clasele conducătoare, acţionînd asupra unui grup social preocupat mai mult să-şi comercializeze drepturile, decît să-şi apere demnitatea.

Presimţind că pretenţiile formulate de *populares*[1] aveau să sporească tot mai mult, pe măsură ce ponderea lor electorală avea să crească, tribunul Tiberius Gracchus, om integru, idealist, aparţinînd micii nobilimi, influenţat de fermentul revoluţionar grec, reuşise să determine votarea unei legi agrare, care limita la aproximativ 125 de hectare suprafeţele ocupate de bogătaşi, reîmpărţind nevoiaşilor surplusul — dar fusese asasinat imediat. Testamentul său politic avea să fie anihilat chiar în acel an (133 î.e.n.) de un alt testament, despre care ne întrebăm şi astăzi în urma căror intrigi a putut fi obţinut. Într-adevăr, regele Perga- mului murind fără a avea copii, a lăsat Romei moştenire regatul său şi toate drepturile pe care le exercita asupra cetăţilor greceşti şi populaţiilor indigene. Regatul Per- gamului era vechea Lidie a lui Cresus, nodul marilor drumuri de caravane care legau Occidentul de Siria, Per- sia, Indii şi pe unde treceau produsele scumpe — smirnă, sidef, smaralde, safire, perle, fildeş, cristale — care nu luau toate calea mării. Era

de asemenea o regiune **bo**gată în bunuri ce urmau să fie adjudecate, taxe **vamale,** taxe de trecere a podurilor şi, mai precis încă, singura rivală care ar fi putut fi opusă Alexandriei pe vremea splendorii ptolemeice. S-a dezlănţuit o goană după aur. Cîţiva ani mai tîrziu, *nobilitas* [2] acaparase toate posturile înalte şi exercita presiuni asupra senatului pentru a-l hotărî să facă din Pergam o provincie din Asia şi să abroge legea agrară. Pentru a fi reluat şi dezvoltat ideile fratelui său, Caius Gracchus va cădea şi el victimă unei crime politice ; dar un partid popular luase naştere, că-, pătase conştiinţa forţei sale şi de acum înainte va căuta **un** lider, oricine ar fi fost, spre a sprijini revendicările sale.

Marius, viteaz general republican..?

Atunci cînd democraţiile sînt în pericol.de moarte, **ele** caută adesea să se refugieze în braţele unui om. *Populares*

---

[1] Partidul poporului (lat.). — *Nota trad.* V * Nobilimea (lat.). — *Nota trad.*

.au acordat încredere viteazului general Marius, comandant energic, care ignora pe filozofii greci şi a cărui cultură nu depăşea cu nimic cunoaşterea regulamentului militar, dar care-şi cîştigase galoanele în Africa de Nord, luptase împotriva lui Iugurta şi ajunsese consul în pofida opoziţiei nobililor, ce se temeau de ascensiunea acestui om nou, constelat de decoraţii şi brăzdat de cicatrice. îngrijorată pe bună dreptate de victoriile repurtate de cimbrii şi teutonii care se revărsau din Germania în Grecia şi zdrobeau armatele trimise împotriva lor, Roma acceptase ca Marius să întreprindă modificarea bazelor esenţiale ale recrutării, admiţînd proletari în legiune. Un val de oameni disperaţi şi nevoiaşi au pătruns atunci în cazărmi, atraşi de solda mare şi de făgăduiala unui petec de pămînt, dacă scăpau cu viaţă şi victorioşi din luptele la care aveau să fie duşi. Soartă improbabilă, căci încleştările erau cumplite :

tocmai fuseseră măcelăriţi la Arausio[LXXIII] 80 000 de legionari şi 40 000 de ostaşi supletivi. Bun general pe timpul de luptă, Marius făcuse o aspră instrucţie cu recruţii săi din popor, încadraţi cu grijă de subofiţeri veterani, şi în oele din urmă îi zdrobise pe teutoni lingă Marsilia şi pe cimbrii în apropiere de Vercellae. Devenise salvatorul Romei, acoperit de glorie şi de bani, eroul popular cu capul puţin umflat şi idolul soldaţilor, cărora acum trebuia să li se dea tot ceea ce li se făgăduise. Ofiţer republican înainte de a exista această noţiune, generalul s-a aliat atunci cu conducătorii partidului popularilor, fără a bănui că aceşti politicieni vicleni aveau să se camufleze îndărătul gloriei învingătorului pentru a determina adoptarea unor măsuri demagogice, care în curînd au ameninţat ordinea instaurată : restabilirea legilor agrare, reducerea preţului griului cu nouă zecimi, defilări pe bulevardele romane sub lozinca „Cu toţii la forum !“, jefuirea oraşelor şi a magazinelor de lux, atentate. Bravul general nu dorise lucrul acesta. El îşi iubea soldaţii şi nu putea suferi dezordinea. Ţinîndu-i bine în frîu pe veterani, el se reapropie de senat şi nu pregetă să măcelărească pe primii stîngişti din Italia. Dar cariera lui era compromisă, nici aristocraţii, nici proletarii nu puteau avea de acum înainte încredere într-un comandant atît de puţin sigur. Totuşi Marius avea să mai dea prilej să se vorbească de el în împrejurări în care apre-
cierea istoricilor a fost întotdeauna împărţită, oscilînd între o anumită admiraţie pentru talentele sale militare şi un cert dispreţ, amestecat cu milă, pentru activitatea sa politică. • _

Ţi.şi Sylla

O altă stea urca pe firmamentul roman, cea a unui ofiţer din statul major al generalului Marius, Lucius Cornelius Sylla, născut într-o mică familie aristocratică, înzestrată cu o prodigioasă inteligenţă, cultivat şi artist, atras în tinereţe mai mult de cărţi şi de dragoste decît **de** politică şi

---

LXXIII în prezent localitatea Orange, în Franţa. — *Nota trad.*

uniformă, pasionat după literatura greacă, dar ignorînd deocamdată că „filozofia duce la crimă", într-o bună zi începuse să se intereseze de război, pentru că era un joc periculos, în care nu e întotdeauna interzis să **fii** deopotrivă temerar şi viclean, curajos şi inteligent. Era adică exact la antipodul comandantului său, pe care l-a ajutat totuşi cinstit în timpul campaniilor îndreptate împotriva lui Iugurta, a cimbrilor şi teutonilor. Prieten al femeilor uşoare, al gladiatorilor şi actorilor, dator vîndut de pe urma jocurilor de noroc, cunoscînd valoarea banului, dar preferind să ignore proveniența lui, făcea parte dintre acei aristocraţi ce dispreţuiesc bucuros oamenii şi instituţiile, dar rămîn foarte ataşaţi de prejudecăţile castei lor, pe care o batjocoresc totuşi cu acea eleganţă şi şiretenie pe care oamenii de rînd, fericiţi de a se lăsa amăgiţi **şi** încîntaţi de spectacolul negratuit, o numesc „stil".

Marius nu rămăsese insensibil la farmecul locotenentului său, pe care-l admira, îl detesta şi-l folosea la cele mai îngrozitoare acţiuni de represiune, de pildă atunci cînd senatul îi încredinţase sarcina de a frînge răscoala cetăţilor italieneşti situate în afara lui *ager romanus*[1] şi asupra cărora apăsau poveri foarte grele. Dar, aşa cum se întîmplă uneori între tineri ofiţeri destinaţi celor mai înalte grade şi comandanţii lor ce se clatină pe povîmişul pensiei, bătrînul soldăţei nu-i iertase lui Sylla faptul că acesta acceptase comanda unui corp expediţionar menit

---

[1] In dreptul roman, denumirea dată teritoriului aparţinînd oraşului Roma. — *Nota trad.*

să lupte împotrivă lui Mitridate, regele Pontului, personaj de imensă anvergură care, după ce ridicase Asia Mică, trecuse în Grecia. Fiind trecut de şaptezeci de ani şi ajuns la vîrsta la care nostalgia onorurilor apuse ameninţă să se transforme în vanitate vigilentă, bătrînul Marius, urzind intrigi şi la dreapta şi la stînga, şi invocînd statele sale de serviciu, izbutise să primească numirea în locul lui Sylia. Furios, Sylla, care se afla cu legiunile sale în Campagna, săvârşise sacrilegiul de a pătrunde în Roma cu

trupele sale armate şi de a-şi alunga de acolo adversarul, apoi, fidel însărcinării primite, îşi îmbarcase cei 30 000 de legionari cu destinaţia Grecia (87 î.e.n.), care era aproape în întregime cotropită şi unde Atena însăşi trecuse de partea învingătorului. Întrucît primise misiunea de a răzbuna moartea celor 80 000 de colonişti romani măcelăriţi în Asia, de a recuceri. Delos şi de a pedepsi Atena, el şi-a împlinit-o într-o manieră implacabilă, bătînd pe generalii lui Mitridate şi pe însuşi regele Pontului — pretutindeni unde a dat de ei, şi izbutind chiar să-l facă să treacă de partea sa pe consulul Valerius Flac- cus, trimis de guvernul roman ca să-i ia locul.

Totuşi, pe plan diplomatic a suferit un eşec : avînd nevoie de un surplus de corăbii pentru a face faţă escadrelor duşmanului, trimisese la Alexandria o solie extraordinară, însărcinată să negocieze cumpărarea sau închirierea de nave, dar Ptolemeu Soter al II-lea, care cîrmuia pe atunci, se eschivase cu prudenţă, temîndu-se să nu displacă Romei şi totodată regelui Pontului, şi se salvase din această situaţie neplăcută dăruindu-i lui Lucius Lu- cullus un smarald splendid. Dealtminteri, nu se ştie cum ar fi putut răspunde Alexandria favorabil acestei solii, căci nu mai dispunea decât de câteva trireme, incapabile să impună respectarea pavilionului egiptean de către piraţii cilicieni care roiau în Mediterana şi a căror îndrăzneală va deveni curînd atât de mare, încât vor juca un rol hotărîtor în istoria relaţiilor dintre Roma şi Alexandria. Pentru mo-, ment, lagizii[LXXIV] continuau să se gîtuie între ei, să se surghiunească, de-abia reuşind să potolească hemoragia de revolte, asasinîndu-şi sau violîndu-şi mamele şi surorile.
Furaseră pînă şi sarcofagul de aur în care odihnea trupul lui Alexandru cel Mare.

! Nici treburile Romei nu stăteau prea strălucit. în timp **ce** Sylla şi iegiunile lui săvîrşesc în Grecia şi în Orient adevărate miracole, proletarii reluaseră puterea sub conducerea unui demagog, Cinna, şi-l

---

LXXIV Dinastie întemeiată în Egipt de Ptolemeu Soter, fiul lui Lagos. — *Nota trad.*

rechemaseră pe Marius, care se grăbise să revină, pentru a pune la dispoziţia unui dictator paravanul gloriei sale militare. închisorile fuseseră deschise, oraşul încăpuse pe mîna sclavilor eliberaţi, se constituise un tribunal revoluţionar însărcinat să ancheteze asupra averii sau părerilor politice ale patricienilor şi alcătuit din magistraţi improvizaţi, cărora nu le-a trebuit mult timp ca să înţeleagă că dintr-un cetăţean bogat poţi să faci oricînd un eventual trădător. Temîndu-se pentru viaţa lor din zi în zi mai ameninţată, numeroşi senatori plecaseră după Sylla în Grecia. Acolo, proclamaseră un antisenat, un fel de guvern în exil, după ce lăsaseră în urmă nişte informatori. în felul acesta s-a aflat într-o bună zi despre moartea generalului Marius care, după ce salvase patria de atîtea ori şi ajunsese un personaj prea mare pentru el, nu mai fusese decît o paiaţă în uniformă în fruntea unui şir de tulburări cărora le lipsea filozofia politică.

întrucît agenţii secreţi ai antisenatului aduceau la Atena informaţii din ce în ce mai îngrijorătoare, Sylla hotărăşte că a sosit timpul să suspende ostilităţile împotriva lui Mitridate şi să se înapoieze în Italia. învingător pe toate fronturile, în Grecia, Tracia, Asia Mică, el acordă totuşi învinsului o pace avantajoasă, fiind grăbit să se întoarcă în Italia, ca să preia puterea. Hotărîrea sa este oarecum comparabilă cu cea pe care o va lua mai tîrziu Bonaparte în Egipt, cu enorma deosebire că el nu-şi părăseşte solda- **ţii** în urma lui, ci se îmbarcă împreună cu ei. Soseşte la Brindisi în primăvara anului 83 cu 40 000 de oameni, 15 000 de livre de aur şi 100 000 de argint. între timp, Cinna fusese asasinat de propriile sale trupe, dar o armată populară numărînd 100 000 de oameni conduşi de fiul lui Marius pare foarte hotărîtă să interzică intrarea în capitală nu a generalului răzvrătit — căci cârmuirea fiind în vacanţă, legalitatea e şi ea —, ci în primul rînd a duşmanului de clasă la care tocmai se raliase tînărul moştenitor al unei familii aristocratice de seamă, Cneius Pom- peius. Curajoşi dar nedisciplinaţi, mai apţi pentru ciocniri

individuale, încăierări şi masacre organizate decît de luptă, *populares* sînt în cele din .urmă înfrînţi la poarta Collina de legiunea care ocupă imediat Roma, în timp pe comandantul ei urcă la Capitoliu pentru a mulţurni zeilor.

Tehnica terorii

După ce s-au încheiat ceremoniile rituale, poporul a ascultat discursul şi străzile au fost curăţate de către trupele de comando, Sylla nu mai pierde timp şi instaurează la rîndul său teroarea în capitală. De rîndul acesta e o teroare organizată, al cărei aspect tehnic este şi mai cumplit. Se întocmesc cu grijă liste de epuraţie, pe care sînt trecute numele tuturor acelora pe care cineva avea vreun interes să se răzbune. Denunţurile, bîrfelile Sînt plătite la preţ bun foştilor sclavi ai proscrişilor care, în schimbul eliberării lor, devin cei mai buni informatori ai poliţiei politice. Rece, metodic, fără bucurie, poate chiar fără ură, Sylla hotărăşte, în conformitate cu cazul care îi este prezentat, sugrumarea, răstignirea, surghiunul, dar întotdeauna confiscarea bunurilor. Nu iartă niciodată. Totuşi, întrucît nişte prieteni comuni insistă pe lingă el să comute în surghiun pedeapsa cu moartea pronunţată împotriva unui tînăr nepot al lui Marius care avusese curajul să nu-şi renege unchiul, Sylla şovăie şi semnează graţierea, spunînd în sinea lui : „Fac o prostie. Băiatul acesta are stofă cît mai mulţi Marius“. Era Caius Iulius Caesar. într-o bună zi, la 1 iunie 81, ordonă ca epurarea să înceteze imedat. Ales dictator pe un timp nelimitat, el întreprinde reforme politice radicale, restituie senatului drepturile şi privilegiile ciuntite de legile agrare, dar limitează puterile tribunilor poporului, decretează interdicţia părăsirii teritoriului Italiei de către consuli pe timpul magistraturii lor, ia o serie de măsuri spre a feri senatul de tentativa personală a unui om puternic, dar pune să se bată monezi cu efigia sa şi porunceşte să fie ridicată o statuie a lui în bronz aurit, prima statuie ecvestră ce fusese văzută

vreodată la Roma. El este veritabilul inventator al cultului personalităţiiDoi ani mai tîrziu, spre uluirea tuturor, încredinţează imensele sale puteri în mîinile senatorilor, restabileşte guvernul popular, dar înainte de a se retrage în somptuoasa lui vilă de la Cymae, pune să se voteze o lege vrednică de a fi fost propusă de un senator în vîrstă de pe timpul lui Cato cel Bătrîn — împotriva adulterului, luxului, jocurilor de noroc. Cum tocmai se însurase cu o fată frumoasă, lumea gîndea că Valeria nu era străină de această abdicare. O femeie tînără făcea cît Roma [LXXV] [LXXVI].

Pe o melodie cîntată de un flaut egiptean

Oricît ar fi fost de ocupat cu treburile sale, apoi cu lucrările sale de politică internă, Sylla nu se dezinteresase deloc de Egipt. Simţul şi gustul său pentru informare îi îngăduiseră să înjghebeze la Alexandria o reţea de agenţi care, sub firma afacerilor şi turismului, călătoreau, ascultau, raportau. Deşi ţara era slăbită şi sărăcită de frămîntările interne şi de crizele economice, comerţul cu Arabia, coasta africană şi Indii continua totuşi să se dezvolte, iar tezaurul regal conţinea 12 000 de talanţi, adică 300 de tone de argint. Egiptul se schimbase mult din vremea Filadelfului şi a primului Everget, cînd emigranţii greci se situau în fruntea bucatelor şi se uitau la localnici ca la nişte indivizi de categoria a doua. în valea Nilului majoritatea funcţionarilor era pe atunci alcătuită din urmaşi ai primilor eleni, stabiliţi acolo încă din secolul al III-lea, sau din egipteni elenizaţi. Grecii înşişi se căsătoriseră cu egiptene şi, pentru a face o concesie modei faraonice, au fost chiar fraţi care s-au căsătorit cu surorile lor. Mai mult chiar, deşi convinşi de superioritatea zeilor lor, ei asimilaseră divinităţile milenare, confun- dîndu-l pe Amon cu

---

LXXV* Indro Montanelli, *Histoire de Rome.*

LXXVI Joc de cuvinte : în original, fraza *Vne jeunesse valait bien Rome* este răsturnarea celebrei fraze *Paris vaut bien une messe* (Parisul face cît o liturghie), rostită de Henric al IV-lea, hughenot trecut la catolicism, pentru a putea ocupa tronul Franţei. — *Nota trad.*

Zeus, pe Horus cu Apolo, pe Hathor cu Afrodita. Totuşi o anumită stare de agitaţie endemică .vădea că naţionalismul egiptean rămăsese viu, resurgenţă a unei xenofobii tot atît de bătrîne ca ţara peste care tălăzuiseră atîtea invazii. Sylla nu ignora nici el că un .şir de revărsări favorabile ale Nilului ar fi suficiente pentru redresarea economiei egiptene. în sfîrşit, deoarece păs- 'trase pică Egiptului pentru că Alexandria îl refuzase atunci cînd intenţionase să cumpere cîteva corăbii menite să combată flota lui Mitridate, el adusese la Roma pe urmaşul unuia din Ptolemei, găsit la Pergam, care ar fi putut avea o pretenţie legitimă la succesiunea lagizilor. Ţinîndu-l în rezervă pe acest tînăr Alexandru, el nego- ciase reîntoarcerea lui în Egipt a doua zi după moartea lui Soter al Iî-lea, dar cîteva zile după sosire, protejatul lui (Sylla a fost jupuit de viu. E drept că tînărul Alexandru, numai bine ce debarcase, pusese să'fie sugrumată veri- jjoara sa Berenice, regină şi femeie coaptă, cu care nu voia să împartă nici tronul, nici patul.

Cum mai mulţi bastarzi ptolemeici roiseră în Asia, nu era greu de găsit unul care n-ar fi cerut nimic mai mult decît să-şi pună pe cap dubla coroană a şarpelui şi să se preteze la ritualurile imuabile ale unor ceremonii fără de care populaţia egipteană, mereu agitată de valuri naţionaliste pornite din adîncuri, nu l-ar fi acceptat. Soarta a ales un cîntăreţ la flaut, Ptolemeu Auletul, gata de orice concesii şi compromisuri spre a păstra o aparenţă de putere, de a cărei precaritate îşi dădea bine seama. Afacerea a fost încheiată atît de repede, încît Roma nu a avut timp să pună în valoare drepturile candidatului ei. Roma, adică însuşi senatul roman. înainte de a ura noroc tînărului Alexandru, Sylla avusese prevederea de a repeta figura de la Pergam, punîndu-l pe viitorul sugrumător să semneze un testament prin care lăsa moştenire Republicii teritoriul Egiptului şi singura posesiune care-i mai rămăsese, Ciprul. Dar în saloanele politice romane şi pe coridoarele Adunării începea să se vorbească despre acest document, unii cu prudenţă şi discutînd despre autenticitatea lui, alţii întrebîndu-se dacă nu sosise

momentul să se încheie printr-un mic solo de flaut simfonia egipteană cântată de 3 000 de ani, cavalerii progresişti şi cu buzunarele bine căptuşite fiind de acord cu conducătorii democraţi să pună mîna pe bogăţiile considerate încă fabuloase. Dîndu-şi bine seama că tronul său nou-nouţ rămînea agăţat de un fir subţire, pe care Roma putea să-l taie de la o zi la alta, Auletul trimisese senatorilor dţiva negociatori, ale căror argumente clincăneau ca aurul pe. care-l împărţeau. Nu a obţinut rezultatul scontat, adică recunoaşterea oficială a cârmuirii sale căci, înainte de a reglementa definitiv problema Egiptului, senatul trebuia mai întîi să stingă violentele incendii care nu au întîrziat să izbucnească a doua zi după moartea lui Sylla : dizidenţa provinciei spaniole condusă de generalul rebel Sertorius, răscoala sclavilor animaţi de un soldat dezertor şi romantic numit Spartacus, războiul reînceput de Mitridate împins de geniul disperării, pirateria organizată care împînzea Mediterana.

Trei militari năzuind la putere : Pompei, Caesar, Crassus

Acest din urmă prejudiciu adus hegemoniei romane fusese şi mai greu resimţit decît celelalte, pentru că lovea întregul comerţ, ruina pe armatori, provoca grave crize financiare. Pentru a pune capăt acestei probleme, deşi încă îşi mai amintea de teribila lecţie pe care i-o dăduse Sylla, senatul conferise puteri depline pentru trei ani generalului Pompei, cu misiunea de a lichida pirateria de la Coloanele lui Hercule pînă în Asia Mică. Deşi în acel moment al carierei lui avea numai patruzeci de ani, era deja numit „marele Pompei" deoarece, după ce fusese locotenentul lui Sylla, se grăbise să anuleze decretele date de acesta, deoarece participase la luptele împotriva lui Sertorius şi a lui Spartacus, deoarece era amabil, bun orator, priceput la mînuirea armelor, plin de graţie, om de lume şi arătos pe deasupra. Plutarh va rezuma mai tîrziu toate aceste însuşiri într-o admirabilă

formulare : „El dăruia fără regret şi primea cu demnitate" \ iar vestita curtezană Flora avea să mărturisească la bătrâneţe că, după întîlnirile lor, îi era imposibil să se despartă de el fără să-l muşte. Era un bun comandant militar, care făcea pe modestul în .faţa oamenilor politici, împurpurat de vanitatea pe care i-o confereau gradul şi uniforma lui şi căruia cunoştinţe logistice îi îngăduiau să folosească cum trebuie mijloacele materiale ce-i fuseseră puse la dispoziţie.

[1] Plutarh, *Vieţi paralele,* vot IV, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1969, p. 245.

Cu câncispreeece adjuncţi şi cu forţa navală a 500 de nave sub comanda sa, împărţise imediat Mediterana în treisprezece zone operaţionale şi curăţase marea în numai trei luni. în anul următor i s-a încredinţat pentru o durată nelimitată şi cu puteri depline, comanda supremă militară şi politică a provinciei Asia, cu misiunea de a distruge definitiv puterea lui Mitridate. Şi în această acţiune soarta i-a surîs pe de-a-ntregul. Timp de patru ani consecutiv, dis- punînd fără control de un *imperium* care, în afară de mare şi de ţărmurile ei, se întindea asupra Frigiei, Licaoniei, Galatiei, Cappadociei, Ciliciei, Colhidei şi Armeniei, el constrînsese pe cel mai înverşunat duşman al Romei să se sinucidă, îl supusese pe ginerele acestuia, Tigran, împinsese legiunile sale-pînă la ţărmurile Mării Caspice apoi, coborînd spre sud, a consfinţit decăderea ultimilor sele- ucizi. De abia atunci sărmanul Aulet, zburînd în ajutorul victoriei romanului, îi trimisese lui Pompei ca întăriri 8 000 de călăreţi, spre a-i permite să anexeze mai uşor Siria şi Iudeea. Datorită colaborării armate cu Egiptul, vechile paveze ale faraonilor deveneau astfel provincii romane, iar ultimul Ptolemeu se simţea foarte' mîndru de a fi devenit aliatul Romei în Orient, avînd impresia că întregi st rase un succes în excelenta operaţie care avea să stabilizeze în sfîrşit tronul său.

Mai curînd trufaş decît răzvrătit, marele Pompei împinsese lucrurile prea' departe,

depăşind misiunile ce-i fuseseră încredinţate. Degeaba îl ovaţionează în delir mulţimea. care-l adoră pe acest om norocos în luptă, ca şi în dragoste, senatul, nemulţumit de succesele repurtate. îl pune să aştepte un an ceremonia triumfului şi refuză chiar să ratifice politica sa de anexiune în Orient. Prea viclean ca să joace pe soldatul cu cariera distrusă în mod necugetat şi prea preocupat să nu piardă din pricina unei io vi; uri a soartei prada personală pe care o adusese din campanii. Pompei nu este totuşi animat de hotărirea rece a unui Sylla şi seamănă deja cu acei viitori generali de armată care vor tremura în faţa celui mai mărunt deputat. De altfel — din cinste, candoare sau viclenie ? — şi-a concediat armata înainte de a intra în Roma şi nu mai dispune decît de gloria şi de popularitatea sa. în faţa lui, bunul său camarad, generalul Crassus, pregăteşte lovitura sub centură care ar putea să-l doboare pe eroul armatei din Orient şi, în sfîrşit, soseşte în capitală un al treilea general, cu dinţi tot atît de lungi ca ai colegilor lui, dai' care posedă geniu. Acest general, Iulius Caesar, aparţine uneia din acele familii patriciene care se pricep să îmbine cu dibăcie aristocraţia cu demagogia. Nepot al lui Marius, pe care nu l-a renegat, a scăpat graţie relaţiilor sale de surghiunirile lui Sylla, s-a căsătorit cu o fiică a acelui Cinna care-i aţîţase pe *populares* în timp ce legiunile luptau împotriva lui Mitridate, a făcut campania din Orient sub ordinele unui comandant acum demis, Lucullus, care se consolează mîncînd caviar şi cireşe, a plecat să studieze dreptul şi literele la. Rodos şi apoi s-a lansat în cariera politică. Mai puţin seducător decît Pompei, va avea totuşi mai multe amante, iar eclectismul său îi va îngădui lui Curion [LXXVII] [LXXVIII] să facă cel puţin un spirit numindu-l „soţul tuturor femeilor şi femeia tuturor soţilor". Chestor, senator, edil, guvernator al provinciei spaniole, a parcurs *cursus honorum*[LXXIX] împrumutînd sume enorme de

---

LXXVII[1] Senator roman. — *Nota trad.*
LXXVIII Calea onorurilor (lat.). — *Nota trad.*
LXXIX[9] Plutarh, idem p. 68. — *Nota trad.*

la generalul Crassus care, recunoscînd în el pe omul de mîine, a strîns pnn de entuziasm, ca un om calculat ce era, legăturile ce unesc pe un creditor de un debitor cu influenţă.

Acest Crassus nu era om rău, dar „nici prieten temeinic, nici duşman de neîmpăcat, ci cu uşurinţă părăsea şi simpatia şi mînia de dragul interesului, astfel că în scurt timp, de multe ori el s-a arătat totodată apărător şi adversar al aceleiaşi legi şi al aceloraşi oameni" [3] ; ştiind bine că nu-l va egala niciodată în cariera armelor pe marele Pompei, ale cărui slăbiciuni le cîntărise de altfel, a hotărît să mizeze pe Caesar o parte din imensa lui avere, dobîndită în timpul epurării din anul 83, menajîndu-şi totodată colegul pentru care nutrea cea mai mare invidie. De ce aceşti trei oameni, ajunşi personajele cele mai importante din Roma, nu s-ar înţelege împotriva senatului, care refuză unuia — lui Caesar — consulatul imediat, altuia, ratificarea victoriilor sale şi care şovăie în a încredinţa celui de-al treilea comanda unei armate împotriva părţilor ? Primul dispune de o clientelă de aristocraţi şi cavaleri, al doilea are în spatele lui pe veteranii armatei din Orient, al treilea poate conta pe clasele de mijloc şi

pe o parte din *populares.* Pricepînd că vor avea mai mult de cîştigat înţelegîndu-se deeît întinzîndu-şi capcane, ei se împacă, nu pentru a complota împotriva republicii, ci pentru a încheia între ei un acord secret potrivit căruia Caesar, de cum va obţine în anul următor''funcţia consulară, se va sluji de poziţia lui spre a face asociaţilor săi serviciile pe care aceştia le aşteaptă de la el. Pentru a pecetlui acest pact de prietenie, Pompei se căsătoreşte cu fiica lui Caesar. Are cu cinci ani mai mult deeît socrul său şi cu douăzeci şi patru mai mult deeît soţia lui, dar afişează o oarecare trufie de a fi'devenit soţul unei adevărate aristocrate, iar Caesar nu e mai puţin mîndru de a-l avea drept ginere pe generalul Pompei. în toamna anului 54, Iulia va da naştere unui prunc fără viaţă şi ea însăşi va muri cu acest prilej. Păcat pentru istorie, căci dacă copilul ar fi trăit, tatăl şi bunicul său s-ar fi înţeles poate şi ar fi făurit un imperiu pentru el...

Triumviratul, ocult dar nu secret, îi pricinuia multe necazuri lui Ptolemeu Auletul. Toată osteneala pe care şi-o dăduse — cei 8 000 de călăreţi trimişi în Siria, banii împărţiţi senatorilor — nu dusese la nimic, astfel că acum trebuia să ceară sprijinul celor trei mari. Cum totul era de vînzare, iar Caesar, omul în ascensiune, nu refuza să facă un serviciu tcu condiţia să-i ;fie plătit dinainte, Auletul trimise să fie întrebat cu discreţie la ce sumă s-ar ridica protecţia sa. Răspunsul a fost 6 000 de talanţi. în anul următor, ajuns consul, şeful puterii executive şi al forţelor armate şi bogat de pe urma celor 15 tone de argint plătite de egiptean, Caesar în mod cinstit puse senatul să ratifice politica lui Pompei în Orient şi obţinu fără greutate votarea unei legi prin care guvernul Auletului era recunoscut ca „prieten şi aliat al poporului roman". Problema Egiptului părea aşadar rezolvată însă, cîteva luni mai tîrziu, nefericitul cîntăreţ din flaut a aflat pe spinarea sa că Roma, ca şi Londra în secolul al XlX-lea, nu avea deeît interese superioare. După ce pusese mîna pe Macedonia, Grecia, Spania, Pontul, Cirenaica, Armenia, Arabia, Siria şi Iudqea, acum a anexat Ciprul, domeniu al celui pe care tocmai îl

proclamase prieten şi aliat. O explozie de mînie a zguduit atunci Alexandria, gonindu-l pe Aulet, care a plecat la Roma ca să revendice, dacă nu banii, măcar sprijin şi asistenţă. Dar Caesar, ajuns la capătul 'mandatului său consular, obţinuse un proconsulat

asupra Galici cisalpine, Narbonezei *, Iliriei şi plecase imediat să-şi ia postul în primire, sinchisindu-se prea puţin, măcar pentru moment, de treburile Egiptului, după ce lăsase în urma lui cîţiva oameni hotărîţi să-i întreţină pe lîngă *populares* faima de om de stînga pe care o dobîndise punînd să fie votate nişte legi agrare. Ajutat cu bani de către un financiar întreprinzător, Auletul reuşise totuşi să hotărască senatul să susţină cauza lui şi să-l repună pe tron prin forţa armelor. Hotărîrea n-a avut totuşi un efect imediat, căci ea presupunea o intervenţie armată a cărei comandă era rîvnită şi de Pompei şi de Crassus, în timp ce senatorii ezitau să încredinţeze vreunuia dintre aceşti militari ambiţioşi o misiune ale cărei profituri personale ar fi fost greu de controlat.

Cleopatra, Caesar, Antoniu.

în Galia, Caesar îşi conducea legiunile pe Rin, Escaut şi Meuse şi trimetea la Roma buletine de victorie al căror ton indispunea pe unii parlamentari şi camarazi, dar care incinta mulţimea, entuziasmul ei fiind întreţinut cu grijă de către suporteri a căror organizaţie publicitară prefigura ceea ce s-a practicat de atunci în multe ţări. Aflînd de la spionii săi romani că Pompei era cît pe aci să se lase îmbrobodit de senat, iar Crassus urzea intrigi spre a obţine comanda armatei ce urma să pornească împotriva Egiptului, Caesar a profitat de răgazul acordat de victoriile sale pentru a reconsolida triumviratul ameninţat cu dezagregarea : de cum a sosit la Lucea (56 î.e.n.) i-a primit pe cei doi cumetri ai săi cu acel simţ al punerii în scenă pe care militarii şi preoţii au ştiut cel mai bine să-l folosească. De rîndul acesta nu s-au întîlnit pe ascuns, furişîndu-se pe lîngă ziduri, ci

în plină zi, într-o desfăşurare ostentativă de draperii şi veselă de aur, iar hotărârile luate de cei trei oameni uniţi şi totodată separaţi de o egală ambiţie,.

[1] Denumire dată de romani unei părţi din Galia de sud cucerită în jurul anului 125 î.e.n. — *Nota trad.* aveau să fie oficial comunicate senatului, în afară de acordul secret cu privire la Egipt. Noul plan al triumvirilor prevedea într-adevăr ca Pompei şi Crassus să-şi pună candidatura pentru consulat în anul viitor, ca, odată aleşi, să determine prelungirea misiunii lui Caesar în Galia pe încă cinci ani iar, la sfîrşitul mandatului lor, primul să facă în aşa fel încît să i se atribuie proconsulatul Spaniei, iar al doilea, comanda expediţiei, încă în vigoare, proiectată împotriva părţilor. Nimeni nu a suflat o vorbă despre tratativele foarte discrete angajate cu generalul Gabinius, proconsul în Siria, care a fost însărcinat să-şi pună trupele la dispoziţia Auletului şi să-l restaureze sub protecţia armelor romane, fără să încunoştinţeze senatul — dar nu fără remunerare.

La început Gabinius a şovăit la gîndul de a-şi părăsi rezidenţa generală şi de a porni un război în asemenea condiţii, dar atracţia celor 1 000 de talanţi va precumpăni asupra scrupulelor sale sau asupra temerilor sale de a nu fi cumva deferit consiliului de război. Precedat de prototipul ofiţerilor de cavalerie, frumosul Marc Antoniu, el ocupă Alexandria, fără ca locuitorii ei să emită cel mai mic protest. Dion Cassius[LXXX] avea să spună despre aceştia că ..erau întotdeauna gata să ridice capul cu mîndrie şi să spună ce gîndesc, dar că erau lipsiţi de orice resort în faţa ameninţării unui război şi a ororilor lui“. Cinci ani mai tîrziu (51 î.e.n.) Auletul a murit lăsîndu-şi „regatul" fiicei sale, Cleopatra şi fiului său, Ptolemeu, dorind ca ei să se căsătorească cu binecuvîntarea senatului şi a poporului roman. Două legiuni alcătuite în cea mai mare parte din gali au ocupat Alexandria.

LXXX Dion Cassius (155—235), istoric grec care a trăit la Roma, unde a ocupat diverse funcţii oficiale. A scris o *Istorie a romanilor* pînă în anul 229 şi o Istorie *a lui Traian.* — Nota trad.

Vremea lui Caesar

[1] Pînă în momentul de faţă, planul de acţiune statornicit la conferinţa de la Lucea fusese riguros pus în aplicare, averea personală a celor trei asociaţi fiind suficientă pentru a cumpăra o majoritate confortabilă în senat. După ce i-a supus pe veneţi, Caesar a traversat Canalul Mînecii şi a ajuns pînă la Tamisa, dar a trebuit să se întoarcă repede pe continent, pentru a face faţă unei serii de rebeliuni care, unindu-se unele cu altele, au căpătat curînd caracterul unei răscoale naţionale, căci acest cuvînt nu corespunde încă nici unei noţiuni, însă, fără îndoială, antiromane, sub comanda unui tînăr războinic gal, Vercinge- torix. După ce s-a aflat la un pas de dezastru, expunîndu-se el însuşi şi mergînd pe jos în mijlocul soldaţilor săi, părăsit de aliaţi, Caesar, îndrăzneţ şi inteligent, mizînd totul pe o singură carte a asediat Alesia numai cu patru legiuni, împotriva unei grupări de trupe de zece ori mai mare. Vercingetorix a fost nevoit să se supună, învins mai degrabă de indisciplina şi anarhia galilor, decît de soldaţii romani care, constrânşi la foamete, s-ar fi predat ei înşişi a doua zi.

în timp ce Caesar era blocat în Galia, lui Crassus i s-a încredinţat Siria, pe care senatul nu mai putea în mod decent să o lase lui Gabinius, după povestea de la Alexandria. în fruntea unei armate solide, încrezător în steaua lui şi foarte preocupat să ajungă la rîndul său un general victorios căruia Roma să-i acorde onorurile triumfului, el s-a îndreptat spre imperiul part, visînd să păşească pe urmele lui Alexandru al cărui miracol, după ce sucise capul diadohilor săi şi urmaşilor acestora, la trei veacuri distanţă încă îi obseda pe militarii romani. Noul proconsul nu urmărea decît să pună mîna pe drumul mătăsii, dar, departe de bazele lor, istoviţi de marşurile lungi prin pustiul mesopotamic, soldaţii romani nu mai erau macedonenii marii aventuri. Singura bătălie care au dat-o a fost un dezastru militar : şapte legiuni distruse, 20 000 de morţi şi 10 000 de

prizonieri. Se spune că atunci cînd i s-^a adus capul tăiat al lui Crassus, Orodes, regele părţilor, ar fi turnat aur topit în gura cadavrului, rostind : „Acum satu- ră-te de acest metal, de care ai fost atît de lacom în viaţă“, legendă care se cuvine păstrată la muzeul vorbelor istorice.

Al treilea camarad, Pompei, nu plecase la reşedinţa sa din Spania, unde emisarii lui guvernau în numele său ; preferase să rămînă la Roma, al cărei stăpîn devenise efectiv, de cînd conservatorii îl solicitaseră să asigure ordinea publică ameninţată de bande de ucigaşi şi bătăuşi, unii în solda partidelor de dreapta, alţii în a partidelor de stînga, dar acţionînd întotdeauna în numele democraţiei. Astfel, omul care a doua zi după conferinţa de la Lucea fusese bănuit de a fi urzit o lovitură ticăloasă împotriva republicii şi pusese senatul în faţa unor hotărîri care, virtual, erau fapte împlinite, devenise acum apărătorul oa- menilor cinstiţi, cum s-a convenit să fie denumiţi, în opoziţie cu înfometaţii care făceau zarvă în stradă. Hoitul lui Crassus putrezea undeva în Orient. Trebuia aşadar să împiedice cu orice preţ reîntoarcerea lui Caesar, spre a rămîne singurul stăpîn la Roma. Au fost pregătite cu grijă fişe de poliţie care demonstrau responsabilitatea acestuia în organizarea dezordinilor, astfel că atunci cînd învingătorul Galilor a expediat la Roma cîţiva emisari pentru a cere senatului prorogarea proconsulatului său, li s-a opus un refuz categoric. Jignit, un căpitan a lovit cu palma minerul săbiei şi a spus : „Aceasta i-o va da“. Fericită epocă cea în care centurionii care se întorceau de pe front puteau să-şi exprime dezgustul, fără a fi azvîrliţi în închisoare de poliţia militară. între cei doi era ruptura definitivă. Nepotul lui Marius şi locotenentul lui Sylla îşi regăsiseră fiecare partidul din care provenea şi aveau să pornească un război fratricid, în care odată mai mult aceleaşi familii se vor sfîşia între ele, căci „Roma era pe atunci ceea ce este astăzi Italia : o ţară nu numai de poeţi, de eroi, de navigatori — ci, de asemenea, una de unchi, nepoţi şi veri“ în noaptea de 11 spre 12

ianuarie 49, Caesar a trecut împreună cu primele formaţiuni ale legiunii sale favorite, a XIII-a, un rîuleţ care marca simbolic, lîngă Rimini, graniţa dintre Galia cisalpină şi Italia, şi a intrat în Roma la 16 martie, înconjurat numai de cîţiva ofiţeri şi ostaşi din garda personală. Deşi rebel, respecta totuşi regulile, căci „disciplina nu e pentru generali aceeâşi ca pentru brigadierii trompetişti" [2], după cum ştie oricine.

Discordia bîntuia şi la curtea din Alexandria, unde cei doi urmaşi ai Auletului se urau, deşi nu erau deocamdată căsătoriţi. Ruptura dintre Pompei şi Caesar era urmărită cu atenţie, dar deşi nimeni nu putea încă să prevadă rezultatul conflictului, Cleopatra mizase în mod deliberat pe şansa celui dintîi, care reprezenta în ochii săi legalitatea romană, şi îi exprimase încrederea ei, trimiţîndu-i la început o mare cantitate de grîu, apoi o escadră alcă-

---

[1] Indro Montanelli, op. cit.

[1] Mareşalul Juin.

tuită din şaizeci de nave de război. Acest gest din urmă despărţise definitiv pe frate de soră. Cleopatra, acuzată de trădare, fusese nevoită să fugă în Siria, unde, pentru a-şi recuceri tronul, recrutase o armată de mercenari, care a fost rapid lansată asupra Pelusiumului : toate aceste acţiuni contrazic bogata literatură care o reprezintă sub chipulunei curtezane orientale, cită vreme ultima dintre Ptolemei s-a comportat pînă la sfîrşitul vieţii ca o autentică macedoneană.

Pompei, care îşi avea grosul trupelor cantonate în Spania, întrucît exercita acolo un proconsulat de drept, dacă nu de fapt, nu a aşteptat sosirea rivalului său şi s-a îmbarcat la Brindisi, luînd cu el o clientelă obraznică şi guralivă de parlamentari, însoţiţi de nevestele, ţiitoarele, drăguţii şi servitorii lor, împovăraţi de bagaje luxoase. Fără să se grăbească, Caesar avu grijă să-şi asigure spatele spaniol, apoi să fie ales consul după regulile constituţionale şi, în sfîrşit, după ce a selecţionat 20 000 de oameni a căror valoare tehnică şi devotament le cunoştea, s-a îmbarcat la rîndul său la Brindisi. El

beneficia de încrederea oarbă a soldaţilor săi, de noroc şi avea geniul manevrei îndrăzneţe şi rapide. împotrivă a avut vremea proastă şi numărul adversarilor. Pompei reuşise să adune în cîmpia de la Pharsalus, în Macedonia de Sus, 50 000 de oameni, dar nu 50 000 de adevăraţi luptători, în seara bătăliei, lăsînd pe teren 15 000 de morţi şi 10 000 de prizonieri, Pompei a fugit spre Mytilene, de unde s-a îmbarcat pentru Africa, poate pentru a-l întâlni pe Cato, care comanda acolo o armată rămasă credincioasă. Întrucît vasul său făcea escală la Pelusium, ceru să fie primit de tînărul Ptolemeu, care îşi stabilise acolo cartierul general. Veştile alergau repede. Se ştia deja numele învingătorului şi Ptolemeu s-a gîndit că-şi va asigura recunoştinţa acestuia asasinîndu-l pe învins. Şi astfel, pe acest colţişor de nisip umed, unde destinul a fost de atâtea ori înnodat, deznodat şi reînnodat, capul marelui Pompei s-a rostogolit chiar la vărsarea canalului ale cărui ape albastre nu încetaseră să răsfrîngă istoria lumii.

Cîteva zile mai tîrziu, Caesar soseşte la Alexandria cu 5 000 de oameni. După ce a rostit cîteva cuvinte de circumstanţă şi puţin lacrimogene lîngă trupul adversarului său, hotărăşte să consacre timpul necesar pentru a reglementa **odată pentru totdeauna dificultăţile egiptene, înainte de a** oc înapoia la Roma, unde lăsase nişte prieteni zurbagii. Desigur, ar putea decreta pe loc că Egiptul face parte de acum înainte din teritoriul naţional, dar nu ignoră că o asemenea hotărire ar risca să provoace tulburări imediate in acest oraş mare, nu prea sigur şi iute la răscoală, unde nu e ocrotit deeît de o mică forţă de intervenţie, care ar trebui atunci să se apere ea însăşi împotriva unei.armate ca tabăra instalată la Pelusium. Testamentul Adletului care îşi pune copiii sub ocrotirea republicii face din el, comandant răzvrătit, pe care victoria îl reaşează în legalitate, chezaşul cuvîntului roman. Pentru acest cinic, adevărat este ceea ce reuşeşte. Va încerca

aşadar să-i împace pe cui doi inamici dinastici, fiind de la sine înţeles că, orice s-ar întîmpla, Egiptul va trece sub controlul romanilor. Ptolemeu şi Cleopatra vor fi aşadar convocaţi să se prezinte de urgenţă la imperator.

Cleopatra şi „problema Egiptului'*

Ptolemeu s-a înfăţişat primul, după ce a luat măsurile dc precauţie necesare spre a trata direct cu învingătorul. Caesar l-a primit părinteşte, i-a spus că certurile de familie se aranjează întotdeauna, exprimînd ferma sa intenţie de a arbitra conflictul dinastic a cărui virulenţă a avut grijă s-o minimalizeze. Cîteva zile mai tîrziu, Cleopatra a sosit şi ea la cartierul general al imperatorului, după ce izbutise să se furişeze printre avanposturile duşmanului, să închirieze o barcă şi să treacă de porţile palatului învălătucită într-un covor purtat pe umăr de un prieten credincios. Caesar, care de ani de zile consemna în fiecare seară pe tăbliţe relatarea faptelor sale militare, într-o limbă admirabilă, a cărei precizie şi claritate ascundea în mod genial spiritul adesea tendenţios, avea să trăiască în noaptea aceea primul capitol al unei aventuri, în care aparenţele romanţioase se iau la întrecere cu sîngele rece politic, dar care, după povestirea lui Plutarh, tragedia lui Shakespeare şi mica frază a lui Pascal[LXXXI] îneîntă şi azi imaginaţia populară. Este oare ea atît de frumoasă şi de seducătoare ? Capul de la British Museum, a cărui autenticitate este de altfel contestată, nu stă deloc mărturie acestui lucru, dar un om de cincizeci de ani rămîne arareori insensibil la nevinovatele şiretlicuri ale unei fete tinere.

în faţa mulţimii locuitorilor din Alexandria adunaţi chiar a doua zi în faţa sălii de sparturi,

---

LXXXI „Dacă nasul Cleopatrei ar fi fost mai scurt, toată faţa lumii ar fi fost schimbată" *(Cugetări,* VI, 18). Expresie folosită cînd vrem să arătăm că un amănunt mic, aparent fără importanţă, poate **de**termina consecinţe mari şi neprevăzute. — *Nota trad.*

Caesar dă citire în mod solemn testamentului Auletului, hotărăşte în numele guvernului roman ca fratele şi sora să se căsătorească potrivit dorinţei exprimate de părintele lor, să-şi împartă regatul, şi vor fi ocrotiţi de republica aliată. în faţa tăcerii dense cu care sînt primite aceste cuvinte, adaugă că Egiptul, ţară prietenă privilegiată a Romei va redobîndi Ciprul. Un imens strigăt de bucurie acoperă aceste ultime cuvinte şi în aceeaşi seară, aşezaţi alături pe un tron de aur, cei doi tineri schimbă între ei urările tradiţionale.

Ieri 6 000 de talanţi, astăzi o amantă regală în vîrstă de şaptesprezece ani, „problema Egiptului" îi îngăduise lui Caesar o frumoasă lovitură dublă. înţelepciunea îi cerea să se îndepărteze cît mai repede de „Orientul complicat" ; a fost împiedicat nu atît de farmecele Cleopa- trei, cît de noul rege care, refuzînd orice colaborare cu sora lui, a cărei legătură devenise oficială, încercase o lovitură de forţă împotriva navelor romane ancorate în port, pentru a-i bloca pe legionari în Alexandria. în ziua aceea, Caesar a mizat din nou pe o singură carte. Ordonând să se dea foc corăbiilor, el s-a retras împreună cu trupele sale în palatul pregătit să reziste la un asediu îndelungat şi a aşteptat întăririle deja cerute la Pergam şi în Palestina. Din nenorocire, s-a ridicat un vînt puternic, abătînd asupra magaziilor de pe chei flăcările incendiului care a ajuns curînd la vestita bibliotecă, unde au fost distruse mii de manuscrise. întrucît sosirea unei armate de ajutor i-a îngăduit să restabilească situaţia, Caesar a acordat tuturor amnistia — tînărul Ptolemeu pierise în încăierare — şi a conferit Cleopatrei suveranitatea Egiptului. Misiunea sa politică, agrementată cu o aventură dibaci utilizată, fiind dusă la bun sfârşit, nu-i mai rămânea decît să se întoarcă la postul său, unde prietenii judecau necesară prezenţa lui, şi să o facă să înţeleagă pe Cleo- patra că noile ei îndatoriri de regină păreau puţin compatibile cu rolul dificil pe care-l avea de jucat el însuşi în Italia, unde soţia sa, Calpurnia, îl aştepta cu calmul plin de demnitate al

unei mari matroane romane.

Aşa cum se întîmplă în romane şi în viaţă, amanta îi aduce la cunoştinţă că e însărcinată. Exact acum nouă luni se ivise din covorul în care se învălătucise spre a se înfăţişa generalului. Mişcat poate pentru prima oară în viaţa sa în faţa acestei tinere de numai optsprezece ani, făgăduieşte să-şi amîne plecarea pînă la naşterea copilului şi organizează imediat o fabuloasă călătorie de nuntă, caire-i duce pe cei doi îndrăgostiţi pînă la Teba, în susul Nilului, pe o imensă corabie pavoazată şi împodobită cu flori. Spre mijlocul verii vine pe lume un fiu, care capătă numele tatălui său, dar pe care gura cea rea a lumii îl porecleşte de îndată Caesarion. Marele om n-are nici măcar timp să arunce o privire înduioşată asupra noului-năs- cut, căci deşi soldaţii săi se mîndresc tot atît de mult cu victoriile militare ale generalului lor, cît şi cu succesele sale amoroase, ei sînt îngrijoraţi de acest popas prea îndelungat şi încep să bombănească. Despărţirea e bruscă, Caesar pleacă. Cleopatra avea să vină mai tîrziu la Roma. Intr-o clipă şi-a revenit, redevenind comandantul militar necruţător, rapid şi lipsit de scrupule din timpul războiului cu galii şi al bătăliei de la Pharsalus. Ajungînd la Efes, află că unul din corpurile sale de armată a suferit o în- fringere într-o ciocnire cu fiul marelui Mitridate, a cărui amintire rămăsese vie. Caesar expediază trei legiuni în Cappadocia, preia el însuşi comanda unui mare escadron, retează scurt ofensiva inamicului şi trimite senatului un comunicat de victorie redactat în trei cuvinte : *„Veni, vldi, vici“* [1]. Nu se opreşte decît două luni la Roma, numai bine ca să reglementeze cîteva treburi urgente şi să-i ierte lui Cicero vorbăria sa calculată. Porneşte din nou spre provincia din Africa — fosta Cartagină — unde ultimii partizani ai lui Pompei, Cato şi Scipio alcătuiseră un guvern provizoriu în exil, sprijiniţi de regele Numidiei. Bătăliile de la Thapsus şi Utica aveau să lase supravieţuitorilor o amintire îngrozitoare : legiunile care au trebuit să se bată împotriva unor războinici berberi încadraţi de ofiţeri romani vor

pune un punct final ultimelor zvîrcoliri ale unei

* Am venit, am văzut, am învins (lat.). Cuvinte istorice intrate în uz pentru a ilustra operativitatea într-o acţiune. — *Nota- trad.*

fidelităţi neclintite faţă de memoria unui frumos general din armata colonială.

Triumful tăicuţului

Josnic de linguşitor, senatul pregătise întoarcerea eroului promulgînd un număr de decrete. După ce i-au acordat dictatura pe timp de zece ani, i s-a oferit curînd privilegiul de a purta costumul vechilor suverani, cu cu* nuna de lauri şi cişmele scurte din piele roşie ; scaunul său *curul*[LXXXII] avea să fie înlocuit cu un tron de aur, iar statuia sa, înălţată în Capitoliu, lîngă statuile zeilor, cu menţiunea „Zeului invincibil[11]. A primit denumirea de „Părintele patriei[LXXXIII]. Caesar s-a înapoiat la Roma în 25 iulie 46 şi a regizat cele patru „triumfuri[11] decernate de *patres* pentru a cinsti victoriile sale în Galia, Egipt, Pont şi Numidia. Comandant militar, om de stat, conducător administrativ, el era şi ceea ce am convenit astăzi să denumim un om de litere. El cumula toate însuşirile, dar şi toate cusururile unui asemenea om, scriind o operă imensă cu capitolele propriei sale vieţi, sulemenindu-şi slava cu un gust pronunţat pentru gloria vană, înconjurîndu-se de ar- hitecţi, decoratori şi agenţi de publicitate specializaţi în organizarea unor mari ceremonii, ale căror amănunte le reglementa el însuşi. Istoricii nu sînt cu toţii de acord dacă, Cleopatra a asistat la triumfurile liui Caesar, sau dacă a sosit la Roma cu cîteva săptămîni mai tîrziu, dar nimeni nu ne opreşte să ne-o închipuim, trufaşă spectatoare la omagiul ce era adus marelui ei bărbat, ce urca pe

LXXXII Jilţ din fildeş, rezervat anumitor magistraţi romani. — *Nota*
LXXXIII *trad.*

Calea sacră spre Capitoliu înveşmîntat în purpură, cu fruntea încinsă de o cunună de lauri, în picioare într-un car blindat cu plăci de aur şi tras de patru cai albi, precedat de şaptezeci şi doi de lictori purtînd fasciile. Mari platforme împodobite cu fildeş, carapace de broască ţestoasă, lemn scump şi acant evocau scene anumite sau simbolurile victoriilor sale : puteau fi văzute pe ele Rinul, Ronul şi Oceanul captive, Nilul tîrînd lanţuri groase de aur, Farul din Alexandria cu turnul său luminos, tablouri reprezen-

tîndu-l pe Scipio străpungîndu-se cu sabia, pe Cato sfîşiin- du-şi pîntecele şi o imensă pancartă tivită cu o ramă aurită pe care se desprindeau în litere imense cele trei cuvinte — *veni, vidi, viei* — a căror valoare literară şi impact asupra mulţimii care îl aclama nu erau ignorate de Caesar. Ni-l putem închipui pe micul Caesarion, acum în vîrstă de patru ani, bătînd din palme cînd trecea tăicuţul său, dar şi mai bine ne putem închipui surîsul răutăcios al Cleopatrei contemplînd printre captivi pe tînăra sa soră Arsinoe, pe care Caesar o luase în robie din prudenţa, pentru ca ea să nu încerce a provoca alte turburări dinastice.

Regina Egiptului se instalase la Roma, dincolo de Ti- bru, într-o casă splendidă. Caesar, numit dictator pe viaţă, venea acolo să se recreeze, după ce muncea la gigantica antrepriză pe care o conducea acum sprijinindu-se direct pe popor — covîrşit de favoruri, dar totodată dispreţuit — şi pe o armată de profesie de 200 000 de oameni. După ce a izbutit să ralieze câţiva nobili, graţie colaborării de acum înainte cîştigate a lui Cicero (nu mai aştepta de la ei decît ceea ce puteau eventual să mai dea, adică o figuraţie socială care să garanteze menţinerea vechilor tradiţii), redusese senatul la rolul de simplu corp consultativ, după ce mărise numărul membrilor săi de la 600 la 900, pentru a introduce în el elemente noi. „Caesar înţelesese că de acum înainte nu mai era nimic de aşteptat de la romanii din Roma, slăbănogiţi, degeneraţi, incapabili de a mai furniza altceva decît misiţl veroşi şi dezertori. El ştia că elemente bune nu mai existau decît în provincie, unde familia rămăsese solidă, moravurile sănătoase, iar educaţia, aspră. Cu aceşti provinciali ieşiţi din rândurile ţărănimii sau ale midi burghezii voia el să reformeze cadrele birocraţiei şi ale armatei." [1]

Un ucigaş virtuos..?

Prezenţa străinei stîimea inevitabile bîrfeli pe coridoarele senatului, unde lumea şuşotea că Caesar, dominat de amanta sa, avea de gînd să se

proclame faraon şi să se instaleze la Alexandria. Dictatorul surîdea -la auzul aoes-

ţ [1] Indro Montanelli, op. cit.

tor trăncăneli, în vreme ce o anumită *inteligheţia* [LXXXIV] nu pregeta să frecventeze casa Cleopatrei, unde se organizau serate foarte agreabile cu Cicero, interlocutor strălucit, Pollion, scriitor tot atât de bun pe cit era de brav soldat, Virgiliu, poet deja recunoscut, tînărul. Horaţiu, care recita primele sale versuri şi adevăratul stăpîn al casei, cu mintea zumzăind mai mult ca întotdeauna de proiecte. După ce depăşise culmea onorurilor la care năzuise şi dispunea de o putere absolută, fiind divinizat de mulţime, după ce restructurase o societate echilibrată potrivit gusturilor sale, nu uita vremea triumviratului, cînd hotărîse împreună cu Pompei şi Crassus să-şi împartă Roma ca pe o plăcintă. Nu avusese întotdeauna prilejul să se laude cu corectitudinea celor doi colegi ai săi, ce pieriseră în chip tragic, dar astăzi era singur, stăpîn după zei, el însuşi zeu. Dînd uitării drumul de la Pharsalus, spre a nu-şi mai aminti decât de conferinţa de la Lucea, el a pus să fie ridicate din nou statuile marelui Pompei — pentru a şi le consolida pe ale lui, spuneau gurile rele — şi se gândea să pornească o expediţie împotriva părţilor, nu numai pentru a răzbuna moartea lui Crassus, ci şi pentru a readuce la Roma însemnele legiunilor căzute în mîinile duşmanului.

Istoricii şi-au pus multe întrebări în legătură cu influ- enţa~pe care ar fi exercitat-o atunci Cleopatra. Unii au vrut să facă din regina egipteană o curtezană ambiţioasă, alţii, un cap politic lucid. Este greu să ne închipuim că nu a visat, la un moment dat, să întemeieze împreună cu

---

LXXXIV Intelectualitate (rus.). — Nota **trad.**

‘Cuvinte celebre prin care era caracterizat Rotând, eroul epopeii populara **franceza** *ha Chanson de Roland,* **jiepotul şl cel mal** fidel **tovarăş de luptă ăl lui Carol cel Mare. —** *Nota trad.*

Caesar o monarhie romano-egipteană, a cărei moştenire s-o preia într-o bună zi fiul lor. Aventura ei cu Antoniu va dovedi dealtfel că acest vis a fost foarte aproape de a se înfăptui. Dar aici, la Roma, ea nu poate ignora că nu e iubită de romani şi că aceştia nu ar accepta-o niciodată drept suverană. Oare ea îi sugerează lui Caesar să reia drumul spre Alexandria, să romanizeze Asia şi Africa, aşa cum le elenizase Macedoneanul pe vremuri, să anexeze Parţia, să întemeieze un mare imperiu al Orientului cu capitala la Alexandria, placă turnantă a căilor de comunicaţii lesnicioase situată pe marele bulevard maritim ce duce spre Indii ? Aceste reverii cu glas tare s-au concretizat în convorbiri mai precise, în conciliabule mai ee- crete ? în orice caz, este cert că în sudul Italiei au fost instalate tabere pentru a adăposti legiuni menite să alcătuiască un corp expediţionar. Ceea ce mai ieri încă era o rumoare prudentă, deveni un zvon întreţinut şi umflat, cu pricepere, care curând începu să circule la Roma în toate cercurile : dictatorul se va căsători cu Cleopaitra, va pleca în Asia cu legiunile sale, va restaura monarhia, deci va desfiinţa vechile valori republicane cşre, practic, aproape că nu mai existau de mult, dar a căror ficţiune juca încă un rol prea mare pentru ca să te poţi atinge de ele fără primejdie. Dispreţuind bîrfelile, neţinînd câtuşi de puţin seama de prevenirile poliţiei, refuzînd să fie însoţit de o gardă personală. Caesar alimentează el însuşi îngrijorarea care frămîntă Roma printr-un comportament de megaloman, care îl face să se poarte de parcă ar lua în serios divinitatea lui. La 15 martie 44, el cade sub loviturile de pumnal ale unor conspiratori, care pretind că salvează republica. Unul dintre conducătorii lor, Brutus, este pare-se mai periculos decît ceilalţi : scrie eseuri asupra virtuţii.

...şi un general suficient şi insuficient

Patru zile mai târziu, Marc Antoniu, general de. cavalerie coleric şi fudul, ignorant şi cel mai

„credincios dintre toţi“ [1] dădu citire în public testamentului lui Caesar. Numele său nu figura acolo, ceea ce îl surprinse în trufia lui. Numele Cleopatrei şi al lui Caesarion nu erau nici măcar menţionate în testament, ceea ce o îngrozi pe regina Egiptului şi o determină să se îmbarce numaidecît cu destinaţia Alexandria, împreună cu fiul ei. Ce multă vreme trecuse de la triumful tăicuţului ! Moştenitorul de-, semnat de Caesar era nepotul său, Octavian, un tînăr de şaptesprezece ani suferind de bronşită şi timid, pe care frumosul Antoniu era foarte hotărît să-l trateze ca pe un băieţel, nebănuind că, în pofida vînstei lui, Octavian era de pe atunci o minte socotită şl organizată, decis să nu abandoneze în alte mîini milioanele pe care 1 le lăşaşe unchiul, ce devenise eu un an în urmă părintele său adopj, tiv. Cei doi s-au înfruntat imediat, fiecare dispunând de o clientelă politică şi de o forţă militară de o pondere aiproape echivalentă, dar Cicero, care nu era la prima retractare,' după ce se dăduse de partea ucigaşilor, şi-a pus ulterior elocinţa în slujba lui Octavian : el a atacat viaţa privată a lui Antoniu, care nu se deplasa niciodată fără micul lui bordel particular. înţelegând repede că aveau mai mare interes să se asocieze deeît să se bată între ei, chiar dacă îşi păstrau o mînă vigilentă pe minerul săbiei, au alcătuit la rîndul lor, împreună cu un anume Lepidus un triumvirat!, exemplu pe care-l dăduse însuşi în momentele grele ilustrul dispărut, de data aceasta însă cu deplinul acord al Benatului, care şi-a muşcat mîinile foarte curînd după aceea. Intr-adevăr, prima grijă a triumvirilor a fost să întocmească o listă neagră cu toţi cei care ar fi putut avea în mai mare sau mai mică măsură vreun amestec în uciderea lui Caesar, admirabilă combinaţie care, sub aparenţele unei înalte morale justiţiare, nimicea dintr-o singură lovitură pe toţi adversarii politici ai noilor asociaţi. Au fost măcelăriţi 300 de senatori şi 2 000 de cavaleri; printre ei se găsea şi Cicero, care a aflat cam tîrziu că nici măcar avocaţii geniali nu trebuie să vorbească ptrea mult. Doi ani după idele lui Marte, trupele republicane care şe regrupaseră în Orient au fost zdrobite la rîndul lor. Nu le mai rămînea

învingătorilor decât să organizeze împărţirea răspunderilor lor respective. Octavian a ales Occidentul, iar Antoniu, Orientul, lui Lepidus fiindu-i rezervate provinciile din Africa şi Numidia, mai modeste.

întoarcerea Cleopatrei la Alexandria nu a provocat nici entuziasmul poporului, nici bucuria oamenilor de afaceri greci, evrei şi romani, ale căror treburi aveau nevoie de calm politic. Nilul trecuse prin câteva perioade de nivel scăzut al apelor, astfel că recoltele fuseseră mai puţin îmbelşugate : conjunctură fericită pentru suverană, care avu prilejul să-şi recâştige popularitatea amanetîndu-şi bijuteriile pentru a cumpăra grîu, spre a-l împărţi gratuit. După ce văzuse spulberîndu-se dintr-o dată visul ei romano-egiptean, îşi stabilise ca ţel 6ă-şî asigure propria sa succesiune la tronul Alexandriei, adică eă-i determine pe egipteni să recunoască legitimitatea Iul Caesarion. Trei legiuni romane instalate în ţară asigurau ordinea şi protecţia sa, dar ea ştia că. dintre cei trei triumviri care-şi împărţiseră lumea romană, numai Marc Antoniu ar sări eventual în ajutorul ei, pentru că rămăsese ataşat de memoria lui Caesar, pentr u că se erijase in apărător al drepturilor luă Caesarion, pentru că acum domnea peste Orient fi pentru că era vulnerabil şi răspundea prompt la farmecele feminine. Aşa că, atunci cînd proconsulul care-şi stabilise cartierul general la Tarsus, în Cilicia, o convocă la o consfătuire, ea nu pregetă să plece cu mare pompă, cu un cortegiu naval care aminteşte de primele „reconstituiri iştorice" ale cinematografiei americane. „Intr-o frumoasă dimineaţă a anului 41, o escadră egipteană îşi făcu aparitia în largul gurii fluviului Cydnus, iar nava regală pătrunse. în fluviu. La pupă, sub un baldachin de aur stătea Cleopatra, pozînd în Afrodită egipteană ; un grup de micuţi Eros, băieţi înarmaţi cu săgeţi şi tolbe, legănau în preajma ei evantaie. Echipajul era alcătuit din tinere costumate în nereide \ drapate în văluri de purpură şi aplecate asupra vîslelor de argint care băteau apa în ritmul unei muzici de flaute şi harfe, în timp ce alte trei, închipuind cele

Trei Graţii, manevrau cîrma[u] [LXXXV]. Acesta era *braintrust* [LXXXVI]-ul ei de experţi, la care se adăugau echipe de bucătari, florari, decoratori, muzicanţi şi dansatori, aleşi şi unii şi alţii pentru a seduce un vajnic oştean. Ln aceeaşi noapte, Cleopatra a aflat care dintre! cei doi, Caesar sau Antoniu, era un amant mai bun.

Cîteva luni mai tîrziu, Marc Antoniu debarcă la rîndul său la Alexandria, nu numai pentru a întoarce o vizită de politeţe galantă, ci în dorinţa .de a continua primele convorbiri politice înnădite la Tarsus : tratativele vor fi reluate pe ambele planuri. Foarte preocupat de „problema par.tă“, care rămîne pentru toţi romanii un temei de mare îngrijorare, el tocmai aflase că bătrânul rege Orodes cumpărase cu aur greu pe un general renegat, Quintus Labienus, şi că acesta se pregăteşte să cotropească provinciile înveci- nete. **Oare o** alianţă militară cu Egiptul **nu** l*«r **permite să** dispună de noi forţe militare **şi navale, de un tezaur** de război pe care in mod naiv fl socoteşte toepoizabil şi să obţină astfel **o** victorie care inar da posibilitatea **să-l în**lăture pe Octavian ? După ce a fost vrăjit sau mai curînd „snobat“ de Cleopatra, acum cade pradă **farmecelor unui** oraş, al cărui lux rafinat întrece ceea ce văzuse sau îşi imaginase deja. Pentru a fi „în ton“, abandonează toga ţi îmbracă costumul grecesc, frecventează Muzeul *, asistă la reuniuni literare ale unor scriitori decadenţi, oferă ospeţe fastuoase servite în vestita veselă de aur încrustată cu pietre preţioase. Deşi încălţate cu' sandale atioe, picioa- rele sale sînt bine înfipte în pământ şi atunci cînd află, patru luni după sosirea sa la Alexandria, că prinţii sirieni s-au şliat cu părţii şi atacă trupele de

---

LXXXV[1] în mitologia greacă, nimfe din Marea Mediterană, simboli- ztnd jocul valurilor. — *Nota trad.*

[s] P. G. Elgood, *Les Ptolemees d'Egypte.*

LXXXVI* Trustul creierilor **(engl.).** în limbajul modern, grup restrîna da tehnicieni, experţi etc. însărcinaţi de către un ministru, un director cu elaborarea de proiecte, planuri. — *Nota trad.*

ocupaţie staţionate în Fenicia, el întoarce imediat Egiptului spatele, spre a lua măsurile politice* şi militare necesitate de situaţie. Bineînţeles, ca variaţie, Cleopatra este însărcinată, dar Antoniu are alte griji. Nu se vor revedea decît după patru ani.

Antoniu aleargă acolo unde îl cheamă treburile cele mai urgente, adică spre Octavian, căci cei doi au nevoie să-şi consolideze asociaţia în faţa primejdiilor externe în creştere şi a norilor de furtună care se adună în interior, întrucît soţia lui Antoniu, geloasă din pricina aventurii egiptene şi lipsită de demnitate se străduise să-l piardă pe soţul ei în ochii colegului său. Ei cad la înţelegere cu atît mai uşor, cu cît trebuie să se ajute şi să se sprijine reciproc pentru a lupta împreună împotriva lui Sextus, fratele marelui Pompei, care, numit de senat în fruntea flotei, profitase de ocazie spre a face din aceasta o forţă personală destinată pirateriei. Şi cum soţia lui Antoniu moare ca la comandă, Octavian se grăbeşte să-l recăsătorească cu propria lui soră, Octavia. Poate că nădăjduieşte că prea înţeleaptă tînără îl va domoli pe zăpăcitul vagabond, sau se va sluji de el ca de un expedient provizoriu folositor pe termen lung. Proaspeţii însuraţei se stabilesc la Atena, apoi în Asia Mică şi în trei ani Antoniu îşi reorganizează imperiul pe baze noi, care denotă din partea lui un anume simţ politic : în loc să guverneze

[1] Universitate întemeiată de Ptolemeu Soter cu săli de cursuri unde predau savanţi iluştri, locuinţe puse la dispoziţia lqr de stat, grădină zoologică şi botanică, observatoare şi laboratoare, adevărat campus universitar, unic în lumea antică. — *Nota trad.*

direct provinciile sale în numele Romei, el le transformă în regate vasale, unde domnesc regi indigenii, pe lîngă care plasează rezidenţi generali sau procuratori. Întrucît se pare că totul îi reuşeşte, încrezător în steaua lui, ignorînd că protectoratele sînt eşafodaje fragile, i se năzare că aude din nou, din străfundul zilelor dispărute, dar nu chiar atît de îndepărtate, cîntecul sirenei propunîndu-i să întemeieze un imperiu oriental, al cărui singur 6tăpîn să fie el. Nu sosise în sfîrşit clipa să-şi împletească ambiţia cu visurile

Cleopatrei, despre care ştia că redresase economia egipteană şi de care nu se îndoia că va alerga la chemarea lui ?

Cleopatra sau un cap şi nişte picioare

După plecarea lui Antoniu, Cleopatra adusese pe lume doi gemeni la Alexandria. Cînd a aflat că tatăl noilor ei copii devenise cumnatul lui Octavian, a înţeles că nu mai era cazul să nădăjduiască să-l vadă într-o zi pe Caesarion domnind peste un întins regat. Timp de patru ani, se dedicase exclusiv treburilor, armatei, marinei, administraţiei, tezaurului. în ranchiuna ei, imaginase poate şă alcătuiască în jurul Egiptului şi a Parţiei, cu care ar fi încheiat un pact, un bloc pur oriental, la care ar fi aderat Persia, Arabia, Armenia, Siria, subminînd astfel întregul sistem roman. Dacă ar fi fost egipteană, ar fi concretizat poate această idee, dar nu avea nici o picătură de sînge asiatic în vine. Era o macedoneană din neamul Ptolemeilor, o femeie care avea nobleţea rară de a nu se răzbuna împotriva unui amant — pe care dealtfel nu-l iubise niciodată în mod dezinteresat. Cînd primi mesajul prin care Antoniu îi cerea să vină să se întâlnească cu el la Antiohia, pomi de îndată (37 î.e.n.). Numai că nu sosi ca o îndrăgostită, ci ca un om de stat care pune condiţii ? căsătoria, recunoaşterea oficială a drepturilor lui Caesarion, restabilirea dominaţiei egiptene asupra fostelor provincii din Asia. In schimb, avea să pună la dispoziţia triumviratului resursele militare şi financiare ale ţării sale. Antoniu a acceptat tot. Căsătoria a fost celebrată în cursul iernii (37—36 î.e.n.) numai după ritul egiptean, căci Roma nu accepta bigamia, iar Antoniu voia să-şi pună la adăpost viitorul. Ln primăvara următoare, Cleopatra s-a înapoiat

la Alexandria — însărcinată pentru a treia oară ■— ■ iar armata a luat drumul Parţiei. ~

Era **o** armată frumoasă, alcătuită din 70 000 de soldaţi romani, dintre care 10 000 de călăreţi, 30 000 de oameni recrutaţi din provinciile Orientului

şi din Egipt, numeroşi ostaşi supletivi şi mult material de asediu. Nerăbdător să-l întâlnească pe duşman, comandantul suprem îşi împărţise trupele în două corpuri: unul rapid, pe care-l comanda el însuşi „cu îndrăzneală", altul mai lent, cu armament greu şi tîrînd după el maşinile de artilerie şi serviciile de intendenţă. Mai curînd luptător decît strateg dibaci, Antoniu nu prevăzuse că părţii îl vor lăsa să se afunde cu forţele sale uşoare într-o regiune accidentată, în vreme ce ei înşişi aveau să se năpustească asupra corpului de armată greu, stânjenit de imensul material şi incapabil să facă faţă mobilităţii ofensive a comandourilor călare şi cunoscîndu-şi bine terenul. Rupte de grosul trupelor, hăituite de părţi care nimiciseră corpul al doilea, forţele de şoc lansate înainte, în vid, lipsite de hrană, de arme sau îmbrăcăminte suplimentară, s-au văzut deodată condamnate se retragă. Iarna îngheţa drumurile, albea munţii şi ucidea tot atâţia oameni ca şi săgeţile inamicilor postaţi în fiecare trecătoare. Bătrinii legionari care plimbaseră acvilele romane în Spania^ Galia, Numidia, Macedonia şi care năzuiseră să-şi răzbune cei 30 000 de camarazi căzuţi cu şaptesprezece ani în urmă odată cu Crassus, se prăbuşeau la rîndul lor, unii după alţii. **O** dramă similară avea să se petreacă cu o mie opt sute cincizeci de ani mai târziu în cîmpiile ruse, unde „mormăitorii" lui Napoleon aveau să fie hărţuiţi de călăreţii cazaci, numai că, în cazul de faţă, soldaţii din armata Orientului nu au fost părăsiţi de comandantul lor. Flu- ieră-vînt, fanfaron, depravat, Antoniu rămîne totuşi un suflet generos, cunoscîndu-şi bine trupa, împărtăşind în-; totdeauna cu soldaţii mizeriile fizice şi luptând cot la cot cu camarazii săi.

Cînd în sfîrşit armata soseşte în Siria, după ce a dat optsprezece bătălii spre a-şi croi drum, lipsesc la apel peste 30 000 de oameni, jar supravieţuitorii nu mai sînţ decât nişte strigoi în zdrenţe. încă odată visurile — ambi-j ţiile sau calculele — Cleopatrei **se** năruie, **dar de cum**

af.ă vestea înfrângerii, porneşte la drum spre soţul

ei, **cu** o mică flotă de cargouri încărcate cu hrană, uniforme, arme şi-i readuce pe învinşi la Alexandria. Antoniu este oare inconştient, încăpăţînat, pînă la a confunda prostia cu onoarea ? Hotărăşte să ridice o nouă armată şi să cotropească Armenia, pe care va avea grijă s*-o organizeze în chip de mare bază de pornire înainte de a se năpusti din nou asupra Parţiei. La Roma, unde a ajuns vestea căsătoriei egiptene, catastrofei militare şi noii aventuri, senatul îl reneagă pe proconsulul său şi-l declară inamic public. Riposta vine imediat. La Alexandria, în faţa mulţimii adunate, Antoniu anunţă că imperiul egiptean este de acum înainte împărţit astfel : Cleopatra şi Caesarion vor domni peste Egipt, Cipru şi Coele-Siria, iar copiii pe care i-a avut împreună cu regina îşi vor împărţi Armenia, Media, Fenicia şi Parţia ! Nu numai că împarte regiuni pe care nu a putut încă să le cucerească, dar face pe generosul cu teritorii cucerite şi anexate în numele poporului roman. Nimic nu mai poate împiedica de acum înainte războiul cu Roma. Nu se mai pune problema să-şi croiască prin Parţia drum **pe** uscat spre Indii, ci să-l alunge pe Octavian. j *

Bătălia de la Actium (31 î.e.n.)

Cei doi soţi şi-au instalat postul de comandă la Efes, adevărată capitală a negoţului şi artei, pe care Antoniu **o** transformă în bază militară şi navală şi unde mobilizează toate forţele aflate sub comanda sa. Cu toate înfrângerile sale şi poziţia declarată a senatului, e departe de a fi singur. Regii Commagenei, Traciei, Cappadociei, Maureîa-niei, Gaîatiei au venit să se pună sub ordinele sale, aducând cu ei soldaţi, care-şi amestecă neamurile şi uniformele pe străzile frumoasei cetăţi ioniene, unde se întâlnesc acum mauri şi gali, egipteni şi germani, mezi şi arabi, evrei, sirieni, barbari de la Marea Neagr|. Sînt şi romani, şi nu numai legionari, căci 400 de senatori, ce fugeau de Octavian în care n-aveau încredere, sosiseră la Efes spre a i se alătura lui Antoniu, socotindu-l mai suplu, mai lesne de manevrat şi nădăjduind să poată face din el, odată şi odată, un bun general

republican. Zarurile fiind aruncate, Antoniu trece marea, se instalează în Samos, apoi la Atena, unde se pare că, rămînînd totuşi foarte ataşat de femeia care vădise atîta devotament faţă de el în ceasurile de restrişte, trage nădejde să se împace încă odată cu Octavian. Dar în faţa implacabilei durităţi a Cleopatrei, care la cart ier ui general devenise personajul principal, conducînd de fapt un adevărat partid al războiului, nu mai e decît o jucărie dezarticulată. îşi reia vechile apucături de soldăţoi : se îmbată în fiecare seară şi pierde orice demnitate. îngrijoraţi, scârbiţi, ofiţerii încep să dezerteze. în faţă, la Roma, Octavian se gîndeşte şi el să-şi menajeze viitorul şi surprizele pe care le poate rezerva acesta. Astfel că, declarînd oficial război, şe adre-; 6ează Cleopatrei şi nu lu' Antoniu.

în primăvara anului 31, flota guvernamentală trece marea şi vine să se instaleze la intrarea în golful Ambra- cia, vast port natural, unde cele 300 de vase ale lui Antoniu se aflau la adăpost, dar pentru a ajunge în larg, erau nevoite să se strecoare printr-un canal îngust, comandat de poziţia Actium. Veşnic grăbit să acţioneze şi încre-j zător în valoarea flotei sale, Antoniu, plictisit să contemple vasele inamice care închideau golful, hotărăşte la 2 septembrie să forţeze blocada, în pofida părerii comandanţilor săi de corpuri. Dacă stăm să ne gîndim bine, ho-- tărîrea aceasta nu era chiar atât de nechibzuită, întrucît el dispunea de unităţi navale mari, pe care se înălţau turele prevăzute cu maşini balistice, adevărate piese de artilerie pentru o luptă de aproape, în timp ce flota lui Octavian era alcătuită mad cu seamă din elemente uşoare,' dar mai rapide şi mai lesne de manevrat Deoarece fiul adoptiv al lui Caesar debarcase trupele sale de asalt pe malul opus celui pe care se afla tabăra lui Antoniu, acesta gîndea, cu o anumită logică, că numai o victorie navală ar putea să-l facă stăpîn pe situaţia locală — şi pe soarta sa. Intr-adevăr, armata duşmană ar fi la rindul ei blo-j cată la sol, captivă în liniile sale de apărare, iar Antoniu s-ar îndrepta atunci spre

Italia, unde nimeni nu se va putea opune unei operaţii combinate, care-l va duce drept la Roma. Era un raţionament prea bun. Antoniu, călăreţ la origine şi pedestraş la nevoie, habar n-avea de strate-, gia navală. De asemenea, nu ştia că amiralul flotei sala trecuse de partea duşmanului. Dimpotrivă, Octavian avea

drept colaborator apropiat un marinar cu experienţă, amiralul Agrippa, care, înţelegînd primejdia de a-şi angaja unităţile mici contra unui duşman mai greu într-un spaţiu strimt, le scindase în trei forţe operaţionale dispuse în arc de cerc la o milă depărtare de ieşirea din canalul îngust.

Corăbiile lui Antoniu, apoi cele ale Cleopatrei se iviră Una cîte una în cursul dimineţii, se dispuseră în ordine de bătaie şi acţiunea se angajă imediat. în cursul primelor ceasuri, bătălia a avut un caracter incert, dar puţin cîte puţin se părea că soarta înclină în favoarea lui Octa- vian, ale cărui vase mici se grupau pentru a ataca navele grele, frîngîndu-le vîslele şi dîndu-le foc, fără ca acestea, încărcate cu legionari, să poată manevra cu folos. Nimic nu era deocamdată decis şi situaţia ar fi putut să se mai schimbe dacă flota egipteană ar fi atacat cu mai multă îndrăzneală, dar părea evident că Cleopatra nu voia să-şi angajeze flota personală cu hotărîrea care ar fi fost necesară. In clipa în care totul ar fi putut fi salvat, atunci cînd fiecare dintre adversari se afla, ca în majoritatea luptelor, pe linia imperceptibilă care separă o victorie de o bătălie pierdută, în momentul cînd totul depinde de o tresăltare de energie, de un supliment de muniţii, de ivirea întăririlor aşteptate, de ponderea unităţilor de rezervă lansate la momentul hotărîtor, sau de trădarea elementelor pe care se contează cel mai mult, un imens strigăt de bucurie se înălţă deodată de pe vasele lui Octa- vian. înţelegînd că bătălia avea să fie pierdută, temîn- du-se să nu fie înghiţită în această încleştare a doi titani şi, mai mult încă, temîndu-se să nu fie luată captivă şi să păşească în lanţuri, ca micuţa ei soră Arsinoe, îndărătul carului învingătorului urcând spre Capitoliu, agăţîndu-se de speranţa că poate va reuşi să salveze totul şi să ia totul **de** la capăt dacă va dispune de o flotă de război avariată,' dar utilă, Cleopatra dăduse dispoziţia să fie înălţat pe marele catarg al galerei ei regale semnalul"roşu al ralie-f fii şi, cu toate pînzele sus, părăsi lupta.

Antoniu,’ al cărui curaj[1] în luptă stârnise

întotdeauna admiraţia şi simpatia soldaţilor săi, nu mai e în acel mo- pient decîţ un îndrăgostit turbat şi desperat, părăsit în 17Ş •

timp ce se bate şi se zbate. Izbutind să-şi descotorosească nava amiral de vasele mici care o asaltează, el sare într-o galeră de cursă şi ordonă căpitanului să se năpustească spre flota egipteană, pînă la corabia reginei. Şi el abandonează lupta. „în acest moment, avea să judece Plutarh într-o frază rămasă vestită, Antoniu s-a dovedit că nu este condus nici de judecata unui conducător, nici de judecata unui bărbat, nici de propria-i judecată, ci a arătat ceea ce a spus cineva în glumă, anume că sufletul celui care iubeşte trăieşte într-un corp străin, fiindcă era tîrît de femeie ca şi cum ar fi crescut laolaltă şi s-ar fi dezvoltat cu timpul împreună cu corpul ei. Căci cînd a văzut corabia ei că se retrage, n-a mai zăbovit, ci uitînd de toţi, trădînd şi părăsind pe cei care luptau şi mureau pentru el, s-a îmbarcat pe o pentiremă... şi a urmat pe aceea care acum se prăpădea şi pe sine şi pe el.“ [LXXXVII]

Vor ajunge împreună în Egipt. El ca un îndrăgostit învins, ea fără să se resemneze încă în faţa înfrângerii, renegîndu-şi şi de rîndul acesta obîrşia grecească şi chibzuind să reia lupta federalizînd în jurul ei popoarele asiatice care îndură dominaţia Romei sau se tem de ea. Ea trimite soli la curţile orientale, urzeşte intrigi. Prea tîrziu. Octavian nu se grăbeşte, soseşte la Alexandria cu legiunile sale, iar Antoniu se sinucide. Cleopatra, închipuin- du-şi cu tot capul ei politic că mai este o femeie frumoasă, are de gînd oare să-l seducă şi pe al treilea împărat roman ? Nasul ei a intrat deja în istoria anecdotică, dar sînul ei nu mai poate provoca deeît muşcăturile unei vipere cu corn. Are treizeci şi nouă de ani. Cu cîteva săptămîni înainte de moarte, dîndu-şi seama că întreaga Mediterană se afla de acum înainte sub controlul forţelor navale romane, a vrut să treacă în Marea Roşie prin canal flota care-i mai

LXXXVII Plutarh, idem, p. 583. — *Nota trfid.*

rămăsese, dar deoarece Nilul se afla în perioada de scădere a apelor, nu s-au putut transporta deeît cîteva corăbii, cărate pe spatele oamenilor. Bun pentru comerţ, canalul se arăta a fi un prost instrument pentru război.

Roma controlează calea spre Indii

Octavian nu se prea sinchisea de foloasele pe care ar fi putut să le tragă de pe urma mediocrităţii strategice a canalului. Victoria îi impunea griji şi sarcini mai urgente ; nu că ar fi întors spatele de bunăvoie Mării Roşii, dar aceasta îi apărea mai cu seamă ca cel mai sigur şi mai economicos drum pentru a-şi lansa navele de comerţ spre Indii, într-un moment cînd caravanele de uscat rămîneau ameninţate ici de beduini, colo de părţi, de cînd aceştia din urmă puseseră mîna pe acvilele cucerite de la legiunile lui Crassus şi Marc Antoniu. Acum, că Roma domina Orientul şi totodată Occidentul, existenţa imperiului său era indisolubil legată de posesiunea Egiptului : Alexandria, Pelusium şi micile porturi ale istmului aveau să fie dezvoltate şi organizate, spre a deveni baze navale, porturi de mărfuri şi escale, în timp ce Arsinoe (Suez) şi porturile de la Marea Roşie aveau să fie consacrate exclusiv comerţului.

Dibaci şi metodic, perfecţionînd cu scrupulozitate măreţia romană şi prevederea de stat, învingătorul s-a grăbit să construiască un mormînt, în care au fost îngropaţi cei doi îndrăgostiţi melodramatici ; dar ştiind instinctiv că previziunea condiţionează cîrmuirea, a pus să fie sugrumat fără zăbavă fiul cel mare al lui Antoniu, apoi tânărul Caesarion şi a încredinţat propriei sale surori grija de a-i creşte pe ceilalţi copii născuţi din dragostele furtunoase şi politice ale lui Antoniu şi Cleopatrei. El oferea astfel contemporanilor săi, viitorilor autori dramatici şi

membrilor viitoarelor cârmuiri colegiale un frumos exemplu de politică implacabilă şi de generozitate tehnică. Nu-i mai rămînea, ca tânăr bine ce frecventase universităţile greceşti, decît să meargă să se încline la mormântul lui Alexandru, să-l acopere de flori şi să-l împodobească cu o cunună de aur. Octavian nu s-a dat în lături de la această obligaţie, după «are a început să se gândească repede la lucruri mai

serioase : organizarea unor structuri administrative ale Egiptului, care a fost declarat provincie romană, avînd un statut cu totul special. Dacă Caesar refuzase dintotdeauna să anexeze pur şi simplu această regiune a lumii bogat^ şi populată, temîndu-se să nu devină într-o zi baza de pornire a cine ştie cărui rezident general ambiţios şi aventuros, Antoniu scăpase din mîini o victorie care ar fi deplasat la Alexandria centrul conducător al puterii romane, făcînd din ea capitala lumii. Trăgînd învăţăminte din aceste două lecţii, una teoretică şi cealaltă, practică, şi călăuzit desigur mai mult de prudenţă, decît de ideea profitului. Octavian a hotărît atunci ca ţară să fie administrată ca proprietatea sa personală, de către un înalt funcţionar care nu va răspunde decît faţă de el.

A fi supraprefect

Cum să alegi, şi din ce mediu, acest supraprefect, care avea să fie reprezentantul împăratului, un soi de vicerege, prelungirea faraonilor ? -întotdeauna circumspect, înaintînd cu paşi măsuraţi, cu o prudenţă ce nu e întotdeauna simpatică Ia acest om în vîrstă de abia treizeci de ani, Octavian hotărăşte ca acest înalt reprezentant să nu fie nici general, nici politician, oameni cărora nu li se poate lesne comanda, adesea uşurateci, ba chiar rebeli sau avizi. Mai mult, el va interzice senatorilor să pună piciorul pe pămîntiii egiptean, fără autorizaţie expresă şi specială. Rămîn aşadar cavalerii, dintre care se recrutează oameni destinaţi înaltelor însărcinări de stat şi de la care poţi nădăjdui ca simţul funcţiei publice să precumpănească asupra poftei de cîştig sau asupra gustului de aventură. Nelăsînd nimic La voia întâmplării, Octavian pune la punct statutul „prefectissimului", fixează leafa acestuia, hotărăşte că nu va beneficia de nici un aparat somptuos de curte, precizează puterile sale administrative, militare, judiciare şi financiare, situează sub ordinele sale trei procuratori regionali şi prefectul care comandă legiunile, precum şi ostaşii supletivi însărcinaţi cu menţine-; rea ordinei, cu asigurarea

securităţii frontierelor şi deja cu paza canalului. înalt funcţionar bun la toarte, prefectul Egiptului trebuie să fie dibaci, muncitor, suplu, să dea dovadă de autoritate, dar nu de independenţă, să trimită

17B cezarului informaţii preţioase privind poliţia, impozitele şi comerţul, să se comporte ca un bun administrator şi să expedieze la Roma tot griul disponibil, să ducă o viaţă destul de somptuoasă pentru a-l reprezenta cum se cuvine pe împărat, fără a-l pune totuşi în umbră. întotdeauna revocabil, supraprefectul trebuie să fie fastuos cu modestie, tiranic cu bunăvoinţă, necinstit cu discreţie.

Un anume Comelius Gallus, care jucase un rol important pe lîngă Octavian în cursul luptei angajate împotriva lui Antoniu, a fost primul numit. Era un om distins, cultivat, poet cu renume modest şi prieten al lui Virgiliu, care îi dedicase egloga a X-a. Se putea considera că provincia .personală a împăratului avea să fie bine păzită şi totodată bine administrată. Dar nici nu părăsise bine Octavian pămîntul Egiptului pentru a se înapoia în Italia, cînd Cornelius Gallus, atins de acea megalomanie puerilă care loveşte atît de adesea pe oamenii ajunşi în funcţii înalte, a început să comită o serie de abuzuri de putere, care curînd aveau să ducă la condamnarea lui la exil : administrator plin de contradicţii, a preferat în cele din urmă să se sinucidă, decît să se consoleze scriind elegii. Octavian păstră în fundul sufletului o îngrijorare din pricina acestui eşec, cu toată primirea triumfală pe care i-o rezervase Roma pentru a fi înfăptuit ceea ce nu reuşiseră nici Cirus, nici Alexandru ; un imperiu de peste 3 milioane de kilometri pătraţi şi care se întindea de la ocean la Mesopotamia şi de la Marea Nordului pînă în Atlas. Egiptul, adică istmul Suez, avea să fie oare căl- cîiul sensibil al acestui imperiu ? Nu mai era vorba de a imagina planuri măreţe, aşa cum le concepuse unchiul Caesar, ci de a înfăptui treburi anevoioase. Reforma instituţiilor politice care nu mai conveneau acestei mari alcătuiri din provincii diferite şi populaţii felurite nu era cea mai uşoară dintre aceste treburi ; în orice caz,

însă, era cea mai urgentă, pentru a evita ca diferitele neamuri, obiceiurile şi poate resentimentele statelor supuse, ane^ xate sau asociate să devină tot atîtea forţe centrifuge.

; Regim prezidenţial şi parlament tăcut

Pentru a întreprinde o operă de o perspectivă atît de largă, dacă nu pentru a reuşi s-o ducă la îndeplinire, Octa-

vian trebuia să aibe mîinile libere. După anii îndelungaţi de război civil care au însîngerat ţara şi au decimat familiile, lumea politică şi cea a afacerilor, omul de pe stradă şi cel de la ţară nu mai voiau altceva decît pace, linişte, o administraţie bună, ordine. Ei au consimţit cu atît mai lesne să-i încredinţeze depline puteri, cu cît a avui abilitatea de a nu le pretinde, ba chiar după cîţiva ani, de a voi să renunţe la multiplele sale însărcinări. De fapt, el va cumula toate atribuţiile, toate titlurile, consultând cu regularitate senatul asupra unor chestiuni mărunte, dar păstrînd exclusiv pentru el domeniul rezervat al politicii externe, al apărării naţionale şi al alegerii înalţilor demnitari. Deşi era obsedat de tragicul destin al părintelui său adoptiv, deşi se temea într-atîta de conspiraţii, încît atunci cînd se ducea la parlament purta o platoşă sub togă, deşi comportarea lui l-a făcut pe Montesquieu să spună mai tîrziu că practica o politică inversă celei a lui Caesar, totuşi el a încercat să creeze în sfîrşit noua societate pe care şi-o închipuise cel de la care moştenise măcar încli-j naţia spre munca de zi cu zi şi spiritul întreprinzători După ce a studiat în timpul şederii sale în Egipt structu-j rile instaurate de Ptolemei în conformitate cu vechile birocraţii faraonice care rezistaseră prin tradiţie tuturor furtunilor, a creat o administraţie, ale cărei baze esenţiale se regăsesc încă şi astăzi în toate statele occidentale ; în vîrful ei situează un cabinet ministerial alcătuit din mari burghezi, tehnocraţi fără a şti lucrul acesta, militari ş^' pentru a stabili o proporţie, Cîţiva aristocraţi. încântat **la** culme, copleşit de onoruri aparente şi temîndu-se de haos sul unui război civil, senatul fi decemează titlul de Au-j gust, epitet care pînă atunci desemna lăcaşurile consacrate şeilor nemuritori. Agrippa, adevăratul **învingător de ia** Actium a devenit un soi de prim-ministru, **Mecena deţine** portofoliul finanţelor, iar generalul Tiiberiu, ministerul războiului. Astfel August — din moment ce **se** cuvine cţe acum înainte să-i dăm acest nume care **va trece In** iste-: rie — a realizat monarhia fără rege, adică un regim prezidenţial **cu** un parlament tăcut. Vremea **marilor** oratori romani a apus, se vorbeşte puţin şi mal puţin

strălucit decît în ultimele decenii, dar se legiferează mai mult sub conducerea supremă a împăratului, care se consider^ el însuşi primul lucrător al statului^

JJ77

Contacte dificile cu arabii

înlăturarea lui Cornelius Gallus a necesitat promovarea unui nou prefect al Egiptului. De rîndul acesta, August a ales un militar întreprinzător, căruia stăpânul său i-a cerut să fie concomitent inginer, navigator şi diplomat. De îndată ce e numit, Aelius Gallus instalează un aparat militar bine articulat de-a lungul fluviului, lansează echipe **de** lucrători la terasamente pe **canal, care** nu mai e întreţinut de cîţiva ani şi organizează **echipe** de genişti pe drumurile de uscat care leagă porturile deltei de cele de la Marea Roşie. Căci August, înţelegînd foarte repede importanţa acestui nod de comunicaţii, intenţionează să se servească de el spre a face să ajungă pînă la Roma negoţul cu mirodenii, parfumuri, tămîie şi pietre scumpe, al căror monopol îl deţin arabii din Golful Per- sic. De aceea a dat noului său prefect ordinul de a repune în stare de funcţionare canalul cu o lungime de 150 km şi de a folosi numaidecît această cale de apă, pentru a întreprinde o expediţie împotriva regiunii arabe, în scopul evident de a face să devieze spre Egipt traficul oriental. Aelius Gallus adună la Arsinoe, la gura canalului, o flotă de transport în stare să îmbarce 10 000 de oameni şi dă semnalul de pornire (25 î.em.), după ce a avut grijă să recomande tuturor comandanţilor de bord să navigheze dt mai aproape de coastă. El însuşi îşi face ucenicia pe mare. Oare instrucţiunile sale n-au fost bine urmate, cîr- macii şi amiralul lor improvizat ignorau oare pericolele Mării Roşii ? Numai jumătate din efective au izbutit să debarce, ceilalţi s-au dus la fund.

Regăsindu-se pe uscat, Gallus reîntîlnea un element familiar, rămînînd însă tot atît de ignorant în privinţa capcanelor deşertului, pe cât fusese în privinţa pericolelor mării. Proviziile şi materialul de campanie au fost încărcate pe cămile de povară, iar

supravieţuitorii s-au îndreptat prin nisipuri şi pietriş spre actuala Nledina, unde cu şapte sute de ani mai târziu avea să se nască islamul. Cu toată căldura, lipsa de apă, platoşele grele, acţiunea nu părea nesăbuită soldaţilor romani care după ce cunoscuseră multe altele, nu se speriau de câteva sute de kilometri de deşert, intr-o perioadă <5md armatele străbateau pe jos **distanţe conhjderabile. Dor era nevbto de o** călăuză sigură pentru **a conduce eXpediţta la bun Sfîrşit.** Or comandan- **I7«**

tul acesteia încredinţase importanta misiune unui aventurier al cărui nume s-a păstrat : Syllaios, agent dublu, ce s-a străduit să semene pe drum numeroase capcane în care s-au lăsat prinşi legionarii ; dintre aceştia unii fuseseră recrutaţi în Galia, mutaţi în Egipt, iar acum îndreptaţi spre Arab ia, potrivit metodelor de comandă deja confirmate. Uriaşii blonzi cu. mustăţi mari, purtînd arme grele, năduşind în nădragii lor^Joviţi de insolaţie, se prăbuşeau unul după altul, astfel că, atunci oînd supravieţuitorii au ajuns la Medina, unde îi aşteptau cu o politeţe surîzătoare şefii cu corturi mari, nu se mai punea pentru generalul lor problema de a impune arabilor voinţa împăratului. Prestigiul cezarului era pe vremea aceea atît de mare în această parte a lumii, unde numai părţii se mai încumetau să ţină piept puterii romane, încît supraprefectul, în urma unor îndelungate conciliabule, izbuti totuşi să obţină cîteva informaţii în legătură cu traficul produselor importate din Indii.

Astfel că Aelius Gallus nu s-a înapoiat absolut cu coada între picioare, dar August, care ştia că cuvîntul arab trebuie susţinut, dacă nu garantat printr-o prezenţă militară, consideră că această expediţie nu depăşise nivelul unei misiuni de informaţie, a cărei notă de plată era cam ridicată, dacă se luau în considerare rezultatele obţinute. Cu atît mai mult, cu cit, profitînd de absenţa supra-prefectului, etiopienii executaseră cîteva operaţii de comando în valea mijlocie a Nilului şi măcelăriseră cel« trei cohorte postate la frontieră. Cum nu intra în deprinderile guvernului roman să promoveze într-un grad su-, perior pe ofiţerii lipsiţi de noroc pentru a răsplăti medio-, critatea lor sau pentru a compensa lipsa lor de şansă, ptrea încrezătorul general a fost revocat, fiind imediat deseiji- nat un al treilea prefect al Egiptului *.

Noul venit restabili cu rigurozitate situaţia în sud, continuă lucrările de canalizare întreprinse de predecesorul său, amenaja o reţea de cisterne de apă dulce în spaţiile deşertice situate între fluviu şi

Marea Roşie şi practic puse **la** punct administraţia conoepută **de** stăpînul **său.** Pentru **a** îndeplini efectiv rolul **care era aşteptat de la** ea, provincia privilegiată trebuia să trimită **la Roma**

.. .. * Calus Petronlus. grîu, aur, sclavi şi produse orientale, de care patricienii şi burghezii bogaţi erau din ce în ce mai avizi, de cînd August restabilise prosperitatea şi libera circulaţie a mărfurilor în imensul imperiu.

Roma, capitala constructorilor şi a scriitorilor

August încercase să se elibereze de marele capitalism, naţionalizînd minele şi comerţul cu metale, sau desfiin- ţînd societăţile de publicam cărora le erau rezervate adjudecările privind perceperea impozitului, dar această politică provocase o masivă evaziune a capitalurilor care, nemaigăsind posibilitatea de a fi investite în constituirea unor asemenea grupuri financiare, erau adesea plasate în Egipt, atrase de noile lucrări de canalizare, menite să amelioreze legăturile dintre Marea Mediterană şi Marea Roşie. Fondurile rămase în Italia erau folosite pentru cumpărarea de imense proprietăţi şi pe şantierele unor palate luxoase, pe care carierele de marmoră locale nu pridideau să le aprovizioneze. însuşi împăratul dădea exemplu, nu în ceea ce-l privea direct pe el, care se mulţumea cu un modest cabinet de lucru, ci comandînd antreprenorilor săi mari ansambluri arhitectonice, căci monumentele, chiar în ruine, lasă pînă la sfîrşit mai multe urme în amintirea oamenilor, decît bătăliile cîştigate sau pierdute. Din carierele egiptene care fuseseră utilizate timp de milenii pentru construirea templelor şi a mormintelor faraonilor se mai extrăgeau încă enorme blocuri de porfir, onix, alabastru şi diorit. încărcate pe şlepuri, preţioasele materiale urcau pe Nil pînă la istmul Suez, unde erau debarcate, apoi reîncăr- cate pe vase mari, care le duceau la

Puteoli, ori la gura Tibrului, în atelierele şlefuitorilor şi ale sculptorilor.

Devenită capitala constructorilor, Roma trebuia **să** ajungă acum şi cea a scriitorilor, şi sî ia locul Alexandriei. Şefii **de** stat înţeleseseră de multă vreme că gloria lor militară şi politică ar fi zadarnică şi nu ar intra niciodată în istorie, dacă nu ar fi povestită şi împodobită de poeţi şi istorici, în afară de cazul cînd s-ar încumeta ei

---

1 Oameni de afac^l la romani. — *Nota trad.* înşişi cu talent şi neobrăzare să relateze propriile lor' isprăvi la persoana a treia. Mecena, ministrul pfaaihţdloŢ şi totodată protector al oamenilor de litere, fu însărcinat cu comenzile. Aşa că, după ce a compus *Georgtcele* pe "tonul fals al unui orăşean care habar n-are de munca cîmpului dar ee oferă să colaboreze la politica guvernamentală de întoarcere la glie, Virgiliu a scris *Eneida* spre a slăvi victoriile lui August, iar Titus Livius şi-a închinat cincizeci de ani din viaţă pentru a edifica o operă gigant tică, menită să dea posterităţii o anumită idee despre Roma, care nu este poate cea mai exactă. Horaţiu, tînăr poet de stînga cu sandale scîlciate, nu rezistă prea mult somptuoaselor daruri ale lui Mecena : îşi acordă repede lira pe Za-ul oficial, ceea ce nu-l împiedică să scrie *Odele,* care au făcut din el cel mai mare poet liric latin. Ovi- diu, căruia averea personală îi îngăduia o independenţă lipsită de merit, nu luă în considerare comenzile statului, dar fie că poemele sale de dragoste îi displăcură lui August, fie că fu surprins explicînd puţin prea de aproape aluziile erotice din operele sale chiar fiicei împăratului; fu exilat în România. După ce a jelit o dragoste pierdută, Properţiu şi-a închinat versurile virtuţii ideale a matroanelor romane, în timp ce Tibul, studiind de aproape adevărul cotidian şi

neîntinzînd mîna nimănui, a considerat că infidelitatea femeilor rămînea un subiect excelent pentru un poet nesubvenţionat.

„Micuţii albi“ din Alexandria

*

'* La Alexandria marea inspiraţie se stingea. Oraşul tot mai gemea de şcoli, unde se preda gramatica, retorica şi filozofia. Muzeul tot mai primea oameni de litere în căutarea unei modeste pensii alimentare, dar lumea intelectuală accepta acum întîietatea Romei, unde sosiseră greci iluştri ca Diodor, Dionysios din Halicarnas şi Strabon,’ Cetatea marelui macedonean rămînea totuşi locuită de un milion de oameni, printre care romani, greci, evrei, sirieni, cilicieni, arabi, bactrierii, indieni^ persani şi, de asemenea, egipteni. Romanii se aflau în fruntea clasamentului, dacă nu după număr, cel puţin după clasa socială din care făceau parte s înalţl funcţionari, diplo- maţi, neguţători, oameni de afaceri, zarafi, militari, turişti; iar nu senatori, August nepermiţînd în continuare lucrul acesta. Aoeşti romani nu traversaseră marea pentrp a se instala în Egipt definitiv, pentru a clădi oase, a ara, a-şi întemeia cămine, a reîncepe o nouă viaţă, cum aveau să facă englezii mai tîrziu în America, portughezii în Brazilia, francezii în Africa de Nord, sau cum făcuseră grecii în Asia Mică, cu 'cîteva secole înainte. Ei se află aici în trecere, grăbiţi să adune bani şi să se înapoieze cît mai repede in ţara lor. Egiptul nu e pentru Roma o colonie oe trebuie populată, ci un loc de exploatare. Elenii, dimpotrivă, s-au stabilit în deltă de mai multe generaţii şi în rîndurile lor se numără specialiştii în import-export sau în transporturi maritime şi dintre ei se recrutează armata micilor slujbaşi de care are nevoie noua funcţie publică imperială care s-a suprapus peste birocraţia Ptolemeilor : ei sînt „micuţii albi“ ai epocii respective. Activi, inteligenţi, harnici, vorbăreţi şi violenţi, mîndri de a

aparţine unui neam care mai ieri domina din punct de vedere material şi spiritual lumea mediteraneană, cum ar fi putut ei să se înţeleagă cu comunitatea evreilor, ale căror calităţi umane nu sînt mai prejos, care sînt întîlniţi în aceleaşi funcţii, pretind că aparţin poporului ales de dumnezeu şi consideră, nu fără oarecare temei, că trebuie să beneficieze de un drept de anterioritate. S-au scurs două mii de ani de cînd Abraham, alungat de foamete, a bătut la poarta Egiptului,.şi din aceste vremuri legendare, cu toate exodurile şi măcelurile, sute de mii de evrei au reuşit să rămînă în deltă, să se înmulţească acolo, să se implementeze în economia ţării, fără a participa totuşi cu ade^ yărat la viaţa egipteană.

[r]„Fuga în Egipt“ pe drumul milenar

Desigur, nici romanii şi nici grecii nu se sinchisesc prea mult de egipteni, contribuabili şi proletari, mici cultivatori, muncitori la cariere, barcagii, mici meşteşugari, care continuă să vorbească vechea limbă populară şi să nu aibă habar de prodigiosul lor trecut, dar multe puncte de contact îi apropie pe romani de greci, al căror stil de .viaţă depinde de o civilizaţie comună, câtă vreme evreii, fie că rezidă la Alexandria sau în micile oraşe de pe istm, duo mai departe viaţa socială pe care şi-au ales-o ei înşişi, spre a păstra mai bme puritatea credinţei şi a legii lor, strîns contopite şi curajos apărate. Evreii nu se amesteiâl cu ceilalţi decît pentru a se supune necesităţilor **cotidiens** ale micului negoţ şi ale muncii artizanale, în care reuşesc adesea mai bine decît grecii, dar locuiesc **într-un** cartier ce le este rezervat, dispun de tribunale proprii, se hrănesc cu mîncăruri preparate după reţete ciudate^ practică circumcizia, nu se căsătoresc decît între ei, preferă să moară decît să accepte în templul lor prezenţa vreunei efigii a împăratului, trăiesc izolaţi într-o lume ce devine din ce în ce mai cosmopolită. Au

plătit scump, adesea cu viaţa, garantarea libertăţii religioase acordate de ultimii Ptolemei şi menţinută de August, care se pare că i-a ocrotit, aşa cum o va face dealtfel Tiberiu şi chiar Caligula. Egiptul i-a atras dintotdeauna ca un tainic magnet, de cînd strămoşul patriarh a fost călăuzit într-a- colo de o forţă independentă de voinţa sa. Astfel că; în ultimii ani ai domniei cezarului August, atunci **ʼcînd Irod** Antipas, regele vasal al Iudeei, îngrijorat de un zvon potrivit căruia la Betleem s-ar fi născut un urmaş al regelui David, porunceşte să fie ucişi toţi pruncii mai mici de doi ani, iar părintele noului-născut informat în chip miraculos înainte de' sosirea ucigaşilor hotărăşte să plece nu- maidecît, mica familie ia în chip firesc vechiul dnnn milenar pe care-l cunosc bine toţi evreii : drumul **spre** Egipt. Este drumul ce duce la istmul Suez, acolo unde Iosii ştie că va găsi numeroşi coreligionari în mijlocul cărora va putea aştepta un nou semn, care nu-l va mira mai tare decît primul. Se pare că cele trei personaje anunţate de profeţi au luat drumul litoralului, **pe unde se re-** vărsaseră atît de adeseori armatele faraonului în marş spre îndepărtatul Oronte, şi se poate presupune că s-au instalat la Pelusium (Port Said), unde o colonie evreiască mare se organizase de mai multe veacuri. Oamenii **se** închină şi astăzi la un sicomor din apropierea oraşului Cairo, la umbra căruia se pare că-i plăcea Măriei să stea, dar sicomorii nu trăiesc două mii de ani...

îngerii care vestiseră naşterea Mîntuitorului **păstori**lor din, Betleem nu cântaseră cîtuşi de puţin pe cerul Romei „Pace, între oameni bunăvoire", iar **vestea cea** bună nu ajunsese pînă la palatul împăratului August, **care** avea să moară cîţiva ani-mai tîrziu, copleşit de preocupări casnice, necrezînd în zei, după cum nu crezuse nici în oa-meni, îngrijorat de agitaţia triburilor germanice care-i mă- ceiărjperătrei legiuni, mereu suferind de bronşită şi mai bănuitor ca niciodată, în asemenea măsură, încit cerea să fie ocrotit zi şi noapte de un oorp de poliţie creat în acest scop, **garda** pretoriană. Totuşi fin imperiu domnea ordine, **moneda era** sănătoasă, comerţul înfloritor, armata

solidă, jar tezaurul îmbelşugat. „Vicleanul tiran" putea năzui pe bună dreptate, pe patul de moarte, la aplauzele publicului, chiar dacă lăsa fiului său vitreg Tiberiu o moştenire ameninţată.

Mesajul lui Hristos, imens şi nebănuit

Se ştie că critica istorică nu poate preciza cu exactitate nici data naşterii lui Hristos, nici cea a fugii în Egipt sau cea a întoarcerii sale în Galileea, nici data dispariţiei sale în deşert, nici cea la care a ieşit din Egipt pentru a semăna sămânţa al cărei rod avea să răstoarne lumea antică, nici măcar data morţii sale. Dacă pentru credincioşi „toate acestea nu au decît importanţă secundară şi într-o perspectivă îngustă" pentru ceilalţi este mai greu să admită că evenimentul, ale cărui urmări au fost imediat imense, a trecut neobservat. Totuşi nici unul dintre contemporanii de oarecare însemnătate socială nu a vorbit despre el şi niciodată nu a fost găsită cea mai mică urmă a numelui său în arhivele senatului roman, unde erau păsr trate numeroasele „depeşe" trimise împăratului de către cei ce guvernau teritoriile exterioare. Compatrioţi ca Filon Iudeul, personaj de prim rang la Alexandria şi Josephus Flavius „istoric prestigios" nu au menţionat numele lui. Suetoniu în lucrarea sa *Viaţa lui Gaudiu* vorbeşte, e drept, despre un anume Chrestus ca de un agitator politic, pricină permanentă de tulburări, şi se cuvine să citäm spre aducere-aminte un raport al lui Pilat din Pont adresat lui Tiberiu, dar se ştie astăzi că este vorba de un document apocrif, născocit de un „pios falsificator" din secolul al IV-lea. Cît despre manuscrisele de la Marea Moartă descoperite recent, dacă au confirmat tot ce se ştia deja despre esenieni, nu s-a descoperit încă în ele nici cea mai mică aluzie la Iisus. Dar chiar pentru cei care nu ar voi să vadă în el decât o căpetenie revoluţionară şi naţlona-

---

[1] Daniel-Rops, *Jesus en son temps.* listă care a adunat

în jurul său pe cei ce se opuneau odioasei ocupaţii romane, ajungînd în cele din urmă victima unei intrigi clericale urzite de colaboratorii săi, misiunea sa, care a durat pare-se vreo treizeci de luni, chiar dacă nu am subscrie la principiul său divin, luînd în considerare numai caracterul ei filozofic şi social, condiţionează încă lumea occidentală, paralel cu literatura greacă şi cu dreptul roman, adică civilizaţia creştină.

Or, naşterea şi difuzarea acestui mesaj sînt strîns legate de istoria istmului Suez, căci în cursul lungilor şi numeroaselor şederi în această regiune a lumii a urmaşilor lui Abraham a căpătat monoteismul evreu adevăratul său caracter : după toate probabilităţile, Moise a fost influenţat de revoluţia spirituală a lui Ikhunaton. Solomon a făcut să pătrundă în Iudeea noţiunile moralei curente practicate în Egipt. însuşi Ieremia s-a refugiat în ţara faraonilor, iar mai tîrziu Ptolemeii au deschis foarte larg evreilor oraşele din deltă. Pe de altă parte, se ştie că exilul la Babilon îi pusese pe evrei în contact cu ideile lui Zoroastru. Atît creştinii, cît şi necredincioşii sînt de acord cu faptul că evreii, rămînînd fanatic mono- teişti, au împrumutat totuşi din belşug din sursele religioase egiptene şi mazdeiste care, amestecate cu vechiul fond al patriarhilor, au ajuns la Ioan Botezătorul care proclama viaţa veşnică, judecata de apoi, venirea Iul Mesia, instaurarea împărăţiei lui Dumnezeu, renunţarea la bunurile lumeşti, abolirea sclaviei, egalitatea între oameni, curăţenia moravurilor, mila : toate aceste puncte vor fi reluate de Iisus în cursul vieţii sale publice şi vor rămîne fundamentele esenţiale ale mesajului creştin. Aşa cum se va arăta înitr-un capitol ulterior, nu numai din considerente de apropiere geografică acest mesaj va găsi cel mai repede răsunet între Pelusium şi Alexandria, întîi în comunităţile evreieşti, iar apoi şi mult mai mult în rîndu- rile populaţiei egiptene care, fiind mai dezmoştenită deeît cealaltă, avea să găsească în el o nouă conştiinţă a personalităţii sale umane.'

De fapt Tiberiu şi împăraţii din secolul I nu aveau să bănuiască amploarea mişcării; dimpotrivă, ei aveau să fie foarte ocupaţi cu reprimarea insurecţiilor evreieşti, conduse cel mai adesea de către revoluţionari mistici, anti- romani fanatici şi abili în dura lor rezistenţă faţă de legiunile de ocupaţie în a găsi prilejul să revendice reîmpărţirea pământurilor şi reîntoarcerea la viaţa comunitară. Aceste insurecţii vor fi cu atît mai ameninţătoare, cu cît focarul odată aprins în Palestina, şomoioageje ar- zînde vor zbura pînă în Egipt, propagînd incendii peste care grecii nu vor renunţa niciodată să sufle. Or Roma are cel mai mare interes ca să domnească ordinea la Alexandria, care a ajuns şi va rămîne, cel puţin pînă la sfîrşitul secolului II, cel mai important nod de comunicaţii din lume. Tiberiu veghează personal la buna funcţionare a administraţiei egiptenilor, îl dojeneşte cu asprime pe nepotul său Germanicus care a îndrăznit să viziteze Egiptul fără îngăduinţa lui, revocă un prefect cu o vorbă rămasă celebră şi astăzi încă : „Un bun păstor îşi tunde turma, nu o jupoaie". Caligula nu e atît de nebun pe cît se presupune, atunci cînd anulează serbarea comemorativă a bătăliei de la Actium şi reabilitează memoria lui Antoniu. Claudiu începe marile lucrări din portul Ostia pentru a primi direct, fără transbordare, mărfurile care au suportat deja operaţii de curtaj[LXXXVIII] la Alexandria. Nero nu e pasionat numai de spectacolele de circ, ci şi de o politică orientală comercială şi totodată militară, axată pe dezvoltarea prezenţei romane în deltă. Planuieşte să plece el însuşi la Alexandria într-o călătorie de inspecţie, dar este împiedicat în anul 67 de o serioasă insurecţie evreiască ce cuprinde Iudeea şi curînd Egiptul. La Alexandria ordinea este restabilită cu asprime de către prefectul în funcţiune, un anume Iuliu Alexander, de origine evreu, dar renegat, remarcabil înalt funcţionar şi

LXXXVIII Operaţii de evaluare, efectuate de agenţii comerciali. — Nota *trad.*

arhetip al carierei prefectoriale, care avea să fie destul de flexibil pentru a-şi păstra postul sub cinci împăraţi

Marea diasporă

Atunci cînd soldaţii generalului Vespasian, care duceau un război feroce în jurul Ierusalimului împotriva unor duşmani scindaţi, dar totodată hotăriţi, au aflat că legionarii din Germania îl proclamaseră împărat pe Vitel- lius, comandantul lor suprem, şi porniseră imediat asupra Romei, lăsînd in urma lor frontul de pe Rin aproape descoperit, ei încercaseră sentimentul bine cunoscut de toţi soldaţii care se bat din greu faţă de cei care ocupă sectoare liniştite, — şi proclamaseră la rindul lor pe generalul lor, împărat. Acţionind astfel, legionarii lui Vespa- sian avuseseră o ieacţie de combatanţi, chiar dacă aceasta fusese dirijată de un grup de ofiţeri, cărora nu le scăpa interesul unei combinaţii care ar fi făcut din ei stăpînii forţelor din Orient. Presat de suporterii lui să-i conducă numaidecît la Roma ca să se răfuiască cu oamenii lui Vi- tellius, Vespasian a vrut mai întîi să fie sigur de delta egipteană, întrucît drumul griului pe canal şi cel al comerţului prin Marea Roşie i se păreau absolut necesare spre a duce la bun sfîrşit ceea ce întreprinsese. Prefectul care avusese supleţea să-şi păstreze postul sub patru împăraţi se grăbise atunci să-şi pună trupele la dispoziţia celui de-al cincilea. Astfel Vespasian a venit să se instaleze la Alexandria, de unde avea să dirijeze ansamblul imperial, expediind în grabă la Roma cîteva legiuni spre a încheia socotelile cu rivalul său şi încredinţînd fiului său Titus grija de a termina cu asediul Ierusalimului.

Rezultatele au fost conforme cu planul stabilit. In luna decembrie 69 soldaţii lui Vespasian au pus mîna la Roma pe Vitellius şi i-au aruncat cadavrul

în Tibru. în anul următor, legiunile lui Titus îşi instalaseră tabăra pe ruinele Ierusalimului, imediat prădate de ostaşii supletivi arabi din armata romană. Vespasian putea acum să-şi părăsească cartierul general egiptean, să se reîntoarcă în Ttal ia şi să asmuţă peste tot imperiul cei mai vigilenţi perceptori pe care i-a folosit vreodată o administraţie financiară. Aflînd de victoria lui Titus, el a^ şters cu **o** trăsătură de condei statul evreu de pe harta lumii, silind pe supravieţuitorii acestui război necruţător care înghiţise un milion de cadavre, să se sinucidă, să cadă în robie, sau să fugă. începută cu şase veacuri înainte, această dispersare avea să devină adevărata diaspora, Nu ne opreşte nimeni să ne' închipuim că printre aceşti jalnici emigranţi sau noi sclavi se aflau unii care, ţinînd minte cuvîntul lui Hristos, aveau să difuzeze fermentul lui revoluţionar în E^ţipt, 'în Frigia, la Sardes, Delos, Roma şi că ceilalţi aVeau să răspândească cu încetul temele spirituale ale neamului lui Israel într-o societate bîntuită de angoasa religioasă, întrucît nu mai credea în sumedenia de vechi zei. Stîmind neîncrederea şi în curînd ura, copleşiţi de calomnii absurde sau odioase, dispersaţii vor rămîne solidari între ei, se vor înmulţi în tot imperiul şi nu vor uita niciodată să trimită în fiecare an la Ierusalim „banii sfinţi" pentru reconstruirea Templului. Nici unul nu se va eschiva, deşi învingătorii s-au străduit să deturneze cotizaţiile diasporei, spre a le vărsa în lăzile lui Jupiter Capitolinul.

Războiul evreilor, lung şi ucigător a contribuit în mare măsură la' impopularitatea lor şi a primilor'creştini, aceştia fiind consideraţi ca aparţinînd unei secte dizidente **a** iudaismului. în saloanele burgheziei romane şi în rîn- durile patricienilor nu fusese acceptată legătura scandaloasă a lui Titus cu Berenice, fiica fostului rege al Iudeei, evreica învinsă care, în loc să zacă în lanţuri în închisoarea Mamertină, împărtăşea cu ostentaţie zilele şi nopţile viitorului împărat, după o fastuoasă falsă călătorie de nuntă în Egipt, care aminteşte de aventura lui Antoniu şi a Cleopatrei.

Unele zvonuri o acuzau pe orientală că umblă după măritiş, poate chiar că urzeşte vreun complot pentru a grăbi moartea lui Vespasian. Acesta totuşi nu se sinchisea, ocupat cu administraţia şi cu finanţele, dorind în primul rind să păstreze duioasa afecţiune care-l lega de fiul său şi ştiind că timpul va lucra singur la destrămarea dragostei celor doi, căci Berenioe avea cu zece ani mai mult decît Titus. Astfel că, atunci cînd frumoasa văduvă plecă înapoi în ţara eiunii au invocat raţiuni de stat, dar alţii s-au gîndit cu răutate că împlinise patruzeci de ani. Se ştie că autorii dramatici au adoptat prima din aceste interpretări, mai nobilă şi totodată mai poli**tică,** dar mai puţin tragică.

Canalul, punctul forte al strategiei romane

>■ Retragerea de bună voie sau trimiterea înapoi a Bere- nicei nu avea să pună capăt dificultăţilor politicii romane în Orient; Antoninii şi Flavii vor menţine în continuare

*** La moartea lui Vespasian, în anul 79.**

,'importante forţe armate în coridorul siro-palestinean care duce la canal, atît pentru a evita riscurile unor eventuale insurecţii, cît şi pentru a ocroti axa esenţială a comerţului lor maritim. Traian, mare soldat cu vederi economice largi, va întreprinde lucrări importante pentru a lăţi bulevardul acvatic care leagă Mediterana de Marea Roşie. El va anexa Armenia, Mesopotamia şi Asiria cu sprijinul unor trupe recrutate în Egipt, dar va trebui să facă faţă unor noi răscoale ale evreilor, care vor însîngera Ciprul şi delta, unde toate posturile romane vor cădea în mîinile răsculaţilor. Dacă ne luăm după tradiţia evreilor — „marea s-a înroşit pînă la Cipru** — represaliile au fost aspre în Egipt. Adrian, estet, diletant şi filoelen, militar curajos, dar nu un cuceritor, va vizita vechea ţară a faraonilor cu optica unui împărat mai curînd filozof,

decît om politic ; va întemeia pe malurile Nilului un oraş nou, legat de Marea Roşie, în amintirea unui tînăr favorit, frumosul Antinous, care ar fi fost poate desemnat să-şi asume sarcina imperiului dacă nu s-ar fi înecat în chip misterios în marele fluviu. Dar Adrian va comite greşeala de a promulga un edict prin care se interzicea circumcizia, sabatul şi citirea cărţilor sfinte, în timp ce, paralel, va porunci reconstruirea Ierusalimului sub numele de Aelia Capito- lina, şi a Templului, spre a-l închina lui Jupiter. Aceste hotărîri fiind considerate inacceptabile de cele cîteva mii de evrei care reuşiseră să se agaţe de pămîntul ţării, răscoala se va reaprinde în Palestina şi în comunităţile din istm. De rîndul acesta, hotărît să pună capăt unui război tot atît de religios, pe cît de naţional, împăratul trece cu tăvălugul peste toată ţara, interzice locuitorilor ei să se întoarcă la Ierusalim sub ameninţarea pedepsei cu moartea şi instalează în Iudeea două legiuni care vor depinde de comandantul suprem cu baza în Egipt. Axa canalului a devenit punctul forte al strategiei romane în această parte a lumii orientale. Cu toate acestea, tot aici a fost cît pe-aci ca Marc Aureliu să-şi piardă tronul şi tot aici s-a jucat încă o dată soarta imperiului.

Deşi acvilele legiunilor căzute în mîinile duşmanilor fuseseră recuperate prin diplomaţia lui August, romanii încă se mai gîndeau la părţi cu un sentiment de teamă revanşardă. Desigur, pentru că nu uitaseră înfrîngerile suferite de Crassus şi de Marc Antoniu, dar şi pentru că hărţuie-

Iile acestor vajnici călăreţi practic interziceau orice comerţ regulat pe drumurile de uscat care *se* înfundau în Orientul cel mai îndepărtat. Pentru a asigura protecţia lor, Nero trimisese două legiuni în Armenia ; ele fuseseră învinse şi de-abia treizeci de ani mai tîrziu Traian s-a ocupat personal de această chestiune,-anexînd pur şi simplu această marcă, considerată necesară pentru securitatea marilor convoaie. Condamnat la expansiune, Traian a sporit aşadar imensa suprafaţă ocupată de lumea romană, a lungit numărul de kilometri de frontieră, şi-a împrăştiat trupele şi a făcut apel la un număr din ce în ce mai mare de ostaşi supletivi pentru a realiza un echilibru instabil şi în cele din urmă lipsit de profit — dacă exceptăm expediţia în Dacia, afacere rentabilă, care a permis finanţarea importurilor din Orient şi plata taxelor de curtaj percepute de Suez. Mai realist, Adrian fusese nevoit să retrocedeze porţilor Mesopotamia şi Asiria, însă nu şi Armenia. Dar ia; ă că imediat după ce Marc Aureliu a fost proclamat împărat, părţii au cotropit această provincie şi, exploatîn-du-şi temeinic victoria, s-au revărsat asupra Siriei, care rămăsese pentru Roma una din bazele esenţiale ale economiei şi strategiei imperiale, deţinînd, în ceea ce priveşte calea **pe** uscat spre Indii, acelaşi rol ca istmul Suez în ceea ce priveşte calea maritimă. Guvernul roman, ca mai tîrziu guvernul de la Londra, reacţiona prompt cînd ase-menea **căi erau** ameninţate.

A fost imediat constituit un corp expediţionar, mobili- zîndu-se parţial trupele staţionate în Egipt, Iudeea sau Asia Mică. Unităţile de şoc au fost puse sub comanda unui anume general Avidius Cassius, care îşi câştigase în armată faima prin priceperea sa în a lansai poduri şi asprimea metodelor disciplinare. Lnfrînţi pe tot frontul, părţii au tre-buit să se retragă pe poziţiile lor de plecare şi Avidius Cassius, avînd un merit incontestabil în redresarea situaţiei, *a* primit ca răsplată postul de guvernator al Siriei. De acum înainte asigurat în privinţa soliditătii poziţiilor sale de spate care se bizuiau pe bazele de la Alexandria şi Antiohia, Marc Aureliu a trebuit totuşi să abandoneze redactarea *Cugetărilor* sale, pentru a- pleca să se

războiască în ţinuturile care aveau să fie ulterior Ungaria'şi România, cotropite brusc de un puhoi de popoare germanice greu de stăvilit. Astfel, cînd falsul zvon al morţii sale **a început să circule în** Orient în primăvara anului 175,

Avidius Cassius s-a proclamat împăiat fără a mai aştepta confirmarea ştirii, iar prefectul Egiptului i-a prestat imediat jurămîntul de credinţă.

Marc Aureliu, general, filozof şi rasist

Pentru Marc Aureliu, care era cît se poate de viu, afacerea lua proporţiile unui dezastru. Roma era pustiită de ciumă, cu toate îngrijirile date de doctorul Galenus, legiunile se menţineau ca prin minune în regiunea Dunării, înalţii funcţionari pe care conta cel mai mult se raliaseră unui general trădător, drumul griului era tăiat, cele două căi care legau imperiul de Indii se aflau sub controlul rebelilor. împăratul a înţeles numaidecît că pentru a încerca să recîştige tronul, trebuia în primul rînd să restabilească situaţia nu la Antiohia, ci în deltă, la Alexandria, la Pelusium, pe malurile Nilului: rezolvarea problemei trecea prin canal. Marc Aureliu, militar în pofida dorinţei lui, porni aşadar pe drumul recuceririi. Chiar înainte de a întreprinde primele operaţii de debarcare, aventura lui Avidius se încheiase : un centurion oportunist tăiase capul falsului împărat, pentru a i-l dărui împăratului filozof.

Unii istorici sînt de părere că falsa ştire a morţii lui Marc Aureliu ar fi fost pe de-a-ntregul născocită în Egipt de însuşi prefectul. Alţii afirmă dă împărăteasa Faustina, ale cărei scandaloase poveşti de dragoste le cunoştea întreaga Romă, ar fi fost sufletul complotului. Se poate oare pune mai multă bază pe *Istoria Augusta* **culegere de povestioare căreia nu i se acordă decît foarte puţin credit, cînd citează o scrisoare a lui Avidius, unde se găsesc fraze de acest gen : „Ce nenorocit este statul pradă bogaţilor şi**

[1] Operă colectivă, scrisă pentru Diocleţian şl Constantin la **ce**rereă lor şi «are le este închinată. Autorii el sînt Aelius Spartia- nul, Vucacius Gallicamus şl Trebellius Polllan sub Diocleţian j Flavius Vopiscus, Aelius Lampidlus şl fullus

Capitollnus la începutul secolului IV. *Iştoria Augusta* cuprinde un interval de 175 ani şi prezintă, pe lîngă biografiile împăraţilor, revoluţiile din imperiul roman sub domnia lui Adrian şl a lui Numerian. Modelul după care şe inspiră autorii este, evident, opera lui Suetoniu. Au mania detaliului, dar şi cultul documentului exact Cartea oferă **o** sumedie de informaţii preţioase şl adesea unice. — *Nota trad.* celor care sînt lacomi de a deveni bogaţi... Şi toţi aceşti guvernatori de provincii care cred că li s-au încredinţat aceste posturi pentru a se îmbogăţi... Ar fi nevoie de multe spade pentru a reda statului vechea sa formă...“ Trebuie să ne gîndim că, prefigurînd pe unii generali nord-africani scîrbiţî de moravurile prevaricatoare de la „palat“, Avidius Cassius a aţîţat un complot separatist, sau că, brută militară cu suflet simplu, s-a lăsat manevrat de minţi mai subtile decît a sa şi nu a rezistat ispitei de a-şi pune pe frunte cununa de aur ? Cu totul mai complex apare personajul lui Marc Aureliu, ale cărui „medi- taţii“ vădesc o foarte categorică conştiinţă a demnităţii umane şi o anumită noblete sufletească, dar care a poruncit totuşi masacrele creştinilor şi nu a rostit niciodată nici cel mai mic cuvînt împotriva societăţii sclavagiste. îndărătul măştii de virtute, bunătate şi filozofie stoică, se gargariseşte cu vorbe, citate şi lecturi un individ fals, care discută despre omenire cu generozitate şi despre zeii providenţiali cu fervoare, dar care — la înapoierea din călătoria din Orient, unde a retezat cîteva capete de centurioni şi a semnat nişte decrete de surghiunire — exclamă cu dispreţul total al unui om convins că aparţine rasei superioare : „O, marcomani ! O, sarmaţi, am întîlnit în sfîrşit popoare care vă sînt inferioare !“ Dincolo de aparenţele codului său moral, Marc Aureliu se situează cu exactitate pe făgaşul politicii orientale a predecesorilor săi.

Drumul spre Indii

Dacă la început imperiul roman nu a fost o creaţie politică imaginată, pregătită, voită, urmărită sistematic, pare evident că August şi cei care i-au succedat timp de două secole au pus totul în mişcare, chiar a doua zi după Actium, pentru a

asigura buna funcţionare a maşinii imperiale. Trebuia consolidată dezvoltînd, protejjnd axele eî de comunicaţie, pe care va circula formidabilul aparat al armatei sale, al administraţiei sale şi comerţului său, pentru ca Roma să rămînă beneficiara privilegiată, dacă nu singura, a unei lumi imense, în care geografia fixase cîteva poziţii-cheie. Situat la punctul de joncţiune al Africii cu Orientul Apropiat, istmul Suez era una dintre aceste po-j

ziţii a cărei posesiune condiţiona controlul militar şi economic al marelui mecanism. în această perspectivă, se înţelege mai bine grija — şi chiar represiunile — acordată menţinerii prezenţei şi ordinii romane în această parte a lumii, după cum se înţelege mai bine rolul capital jucat de legătura dintre Marea Mediterană şi Marea Roşie în rebeliunile şi încercările de puci îndreptate împotriva Romei.

încă de pe vremea domniei lui Nero drumul spre Indii devenise artera vitală a imperiului roman, iar Roma, capitala unei lumi noi, de care ea intenţiona să profite bine, storcind dintr-însa maximum de mărfuri, bani şi sclavi. La acea epocă avea să scrie Petronius în *Satiricon :* „Lumea întreagă era în mînă romanilor victorioşi. Posedau marea şi pămînturile şi dublul cîmp al stelelor şi tot nu se saturau. Navele lor grele de încărcături brăzdau mările. Dacă se afla în depărtare vreun golf tăinuit, vreun continent necunoscut care năzuia să exporte aur brut, acesta era un duşman şi se pregăteau războaie ucigătoare pentru cucerirea unor noi comori..." în fiecare an, în luna iulie, în perioada musonului, pe care romanii învăţaseră acum să-l utilizeze cu pricepere, de la Ostia şi Puteoli plecau vase cu destinaţia Orient, făceau escală la Alexandria sau Pelusium şi porneau pe canal pînă la Arsinoe- Suez. De aici ele plecau din nou spre Aden şi coasta Malabar, unde navigatorii, aproape întotdeauna egipteni şi sirieni, întîlneau marinari indieni veniţi din Ceylon,

Sumatra, Java. Desigur, Roma ar fi putut trăi numai din resursele imperiului ei — grîul egiptean, butoaiele cu bău**turi din . Galia, postavurile din Flandra, metalele din Orient, casiterita din Cornwall — dar oraşul, cu milionul lui de locuitori, devenise un mare centru de consum, de plăceri şi lux, în care numeroşi privilegiaţi nu se mai puteau lipsi de chihlimbarul de Baltica, de blănurile din Nordul îndepărtat, de fildeşul şi sclavii etiopieni, de muselinele siriene, de mirodenii, vopsele, parfumuri şi plante medicinale. în luna noiembrie flota Indiilor se înapoia în Egipt cu - încărcături de piper, scorţişoară, ghimbir, in, perle, diamante, tigri şi leoparzi, ba şi eunuci, care erau descărcate la Alexandria, dacă era navigabil canalul, iar dacă nu, la Myos Hormos şi Berenice, Acolo se afla capul de linie al transporturilor regulate, unde armatorii** romani şi greci instalaseră „agenţii[1]' — foarte asemănătoare cu cele ale companiilor moderne de navigaţie — dintre care cel puţin una aparţinea fratelui subtilului Iuliu Alexander, cel care fusese, reamintim, prefectul Egiptului sub cinci împăraţi. Totuşi rari erau căpitanii care se încumetau să înfrunte riscurile unui traseu direct prin largul mării. Faţă de capcanele rezervate de oceanul pe care noi îl numim astăzi Indian, ei preferau să practice cabotajul, după poveţele unui patron grec care, la întoarcerea dintr-o călătorie de la Alexandria la Barygaza, la nord de Bombay, îşi publicase observaţiile într-o cărţulie, *Periplul pe Marea Eritreei,* ce a fost considerată vreme îndelungată ca un soi de manual de „instrucţiuni nautice". Descrierea pieţei din Barygaza subliniază intensitatea şi varietatea traficului : „în acest comptuar se vinde vin, mai cu seamă din Italia, dar şi din Laodiceea şi Arabia, cupru, cositor, plumb, coral, crisolit, veşminte şi tot soiul de alte produse de calitate inferioară, cingători din ţesături brodate late de un cot, răşină, sulfină, sticlă neşlefuită, arsenic, antimoniu, monezi de aur şi argint care sînt preferate monezilor locale, parfum ieftin în cantităţi mici. în aceste regiuni se aduce

regelui argintărie masivă, sclavi muzicanţi, fete frumoase pentru haremul său... Din aceste locuri se ia nard, gumă, fildeş, onix, porţelan, ţesături de bumbac, mătase, fire, piper şi tot ce se găseşte şi în alte com- ptuare." Oricât de dezordonată pare, această enumerare dă de presupus că anumite produse schimbate sau vîndute pe piaţa de la Barygaza veneau de mult mai departe, pe calea mării sau a uscatului, de exemplu mătasea, iar cargourile plecate din Roma sau Berenice încărcaseră şi alte mărfuri în cursul escalelor lor.

Drumul milenar al caravanelor care pornea din Antio- hia, străbatea Siria, imperiul part, Bactria, podişul Pami- rului, mergea de-a lungul deşertului Gobi şi ajungea în cele din urmă la Fluviul Galben îşi mai păstra adepţii, întrucît comercianţii puteau negocia direct cumpărăturile lor cu producătorii (mătăsuri, porţelanuri fine şi plante halucinogene, care se consumau deja în mare cantitate în Occident), dar mai cu seamă pentru că primejdiile acestui imens traseu păreau şi mai puţin de temut decît pericolele mării. Totuşi veşnicele războaie care opuneau Roma părţilor făceau acest drum atît de puţin sigur încît, cu trecerea anilor, traseul maritim pe Marea Roşie şi pe canal a precumpănit asupra drumului caravanelor, în detrimentul Antiohiei, dar spre folosul Alexandriei, unde soseau vase de mare tonaj, de cînd Traian pusese să fie săpat din nou şi lărgit canalul.

De fapt, importanţa traficului prin Suez nu era condiţionată numai de imperative economice — volumul încărcăturilor, preţul curtajelor, lungimea drumului — ci şi de situaţia politică a regiunilor respective. Oricum, capacitatea medie a vaselor comerciale atingea 10 000 modii[J], adică 87 tone metrice, ăubînţelegîndu-se că aceste cifre nu reprezentau capacitatea brută a navei, ci cantitatea de mărfuri transportate. Marile cargouri specializate în transportul grîului aveau dimpotrivă capacitatea a 300 pînă la 500 butoaie, altele erau amenajate pentru a primi 3 000 de amfore de vin sau ulei — 78 000 litri — suprapuse pe patru rinduri, .sau pentru a adăposti în calele lor, unde era practicată o trapă care se lăsa în jos ca un pod

mobil, cai, cămile şi elefanţi. Lucian descrie nava *Isis care* transporta 2 700 tone de cereale, dar ne putem întreba dacă acest „gigant al mărilor" a părăsit vreodată apa dulce a bătrînului Nil. Pliniu ne relatează că obeliscul din piaţa Sf. Petru din Roma — aproximativ 500 de tone — a fost adus pe un vas care transporta de asemenea 2 500 tone de grîu ; apostolul Pavel a plecat la Roma pe un vas pe care se mai îmbarcaseră 276 pasageri şi, dacă ar fi să dăm crezare lui Josephus Flavius, „transatlanticul" pe care să afla cînd a naufragiat pe Adriatica număra 600 de călători. Ce organizaţie caravanieră ar fi putut depăşi aceste tonaje grele, supuse totuşi riscurilor mării ?

încărcate în porturile mediteraneene care erau totodată capete de linie — Efes, Laodiceea, Tir, Sidon, Alexandria, Pelusium (Port-Said), Arsinoe (Suez), Leptla Magna, Cartagina, Gades, Narbonne, Arles, Corint — produsele din întregul imperiu ajungeau în cele din urmă la Ostia, ce devenise un adevărat port maritim, după ce străbătuseră un întreg sistem de căi fluviale : Eufratul, Oron- tele, Nilul, precum şi Rinul, Dunărea, Ronul, Sena. Ofiţeri de geniu militar construiseră chiar un canal care unea Meuse de Rin şi în timp ce inginerii francezi de la Poduri

---

[1] *Modius,* măsură de capacitate romană pentru substanţe uscate, echivalînd cu o treime de amforă. — *Nota trad.*

şi şosele din secolul al XX-lea şovăie încă în privinţa traseului unei legături necesare între Marea Nordului şi Mediterana, aceiaşi romani proiectaseră un canal Moselle- Saone, despre care găsim un ecou în Tacit : „Trupele noastre îmbarcate pe Mediterana, apoi pe Ron, ar fi fost purtate pe acest canal din Moselle în Rin, iar de acolo, în ocean.“ De aceea putea să scrie în secolul al II-lea retorul grec Aelius Aristide în vestitul său *Elogiu al Romei* cu uşoara emfază care se potriveşte acestui gen de literatură : „Din toate colţurile pămîntului şi ale mării curg din abundenţă spre voi produse din toate anotimpurile şi din toate ţările... Doreşti cumva să contempli toate aceste produse ? Trebuie să străbaţi întregul

pămînt, sau să stai la Roma, căci acolo se găseşte întotdeauna din abundenţă tot ceea ce natura sau industria produce la toate popoarele. în fiecare anotimp al anului, mai cu seamă toamna, atîtea vase de transport vin să acosteze la cheiurile Tibrului, încît Roma este într-un fel piaţa universală a lumii. Fructele din India şi din Arabia Felix se află în număr atît de mare la voi, încît ai putea crede că toţi pomii au fost despu- iaţi. Dacă indienii sau arabii au nevoie de produsele solului lor, vor trebui să le caute la Roma...".

O economie pentru bogătaşi

Considerate într-o optică modernă, aceste rînduri din urmă nu sînt ele oare un elogiu înveninat, plin de o amară ironie ? De asemenea, e greu de crezut că Pliniu cel Tînăr era serios atunci cînd scria că imperiul „uneşte prin schimburi reciproce Orientul şi Occidentul în aşa fel încît naţiunile primesc una de la cealaltă ceea ce ţările produc şi exportă[1]'. Putea el oare să ignore că întregul imperiu era osîndit să muncească pentru Roma care, în schimb', nu-i oferea decît funcţionari şi militari ? într-adevăr, Roma cumpăra mult, dar nu avea mare lucru de vîndut, iar deficitul balanţei sale comerciale se vădea cu atît mai grav an de an, cu cît se importau mai ales din străinătate ■— Indii, Arabia, Extremul Orient — produse de lux care trebuiau plătite în numerar : tămîie pentru zei, smaralde şi perle fine pentru matroane, substanţe afrodisiace pentru bătrînii patricieni, păuni pentru parcuri, piersici pentru livezi, caviar din Iran pentru ospeţe, fiare sălbatice **pentru circ. Oamenii se dădeau în vînt după mătase,** bijuterii şi pietre scumpe. Cazul unei anume Paolina care purta pe ea coliere şi brăţări în valoare de 20 milioane de franci grei nu era unic, o livră de mătase purpurie era vîndută pe două livre de aur. „Importurile noastre din Indii şi din China, avea să spună Pliniu cel Tînăr, ajung Ia aproximativ 100 milioane de sesterţi. Iată ce cheltuim noi pe lux şi pe femei." Dar oamenii luau parte la aceste

cheltuieli în foarte mare măsură fără să le pese că statul ar putea da faliment, din moment ce în întreaga lume existau comori ce aşteptau să fie prădate. La moartea lui Do- miţian „devizele" romane luaseră calea Orientului, sau fuseseră înghiţite de construirea palatelor, a arcurilor de triumf, a monumentelor somptuoase, în aşa fel încît vistieria publică era aproape goală. Dar, cîţiva ani mai tîrziu, Traian a asanat mlaştinile Pontine, a mărit portul de la Civitavecchia, a construit forumul care-i poartă numele, a săpat noi bazine la Ostia, a săpat din nou şi a lărgit canalul Suez, **a** recrutat legiuni noi, şi toate acestea fără să majoreze impozitele. Credincios politicii naţiunilor prădalnice, care constă în a căuta bani acolo unde există, după cum a subliniat cu ironie Petronius în *Satiricon,* Traian adusese din Dacia 165 000 kg de aur şi 330 000 kg de argint, care au fost imediat depuse în vistieria statului. Este vorba de sume şi volume care par fabuloase dar, după cum subliniază Carcopino, acestea erau întru totul asemănătoare cu cele aduse de Lucullus în furgoanele sale după înfrîngerea lui Mitridate şi mai reduse deeît prada trans**portată de Pompei din Orient.**

O economie naţională nu se construieşte şi nici nu se stabilizează cu beneficiile foarte vremelnice ale unei expediţii militare. Importurile de produse de lux nu interesau, în fond, decât o categorie relativ puţin numeroasă a populaţiei, iar grîul se menţinea pe primul loc printre mărfurile aduse pe canal, mai cu seamă de Cînd italienii şi galii înţeleseseră că viticultura este mult mai remuneratoare deeît cultura cerealelor. întrucît ideea reîntoarcerii La glie propagată prosteşte de Virgiliu nu a dat nici un rezultat, guvernul a trebuit să ia măsuri aspre pentru a spori ogoarele, a limita viile şi chiar să facă apel la muncitori agricoli din lumea barbară. La urma urmelor, dacă provinciile erau

osîndite să muncească şi să producă pentru Roma, în schimb, ele nu aveau să fie sistematic antrenate în prăbuşirea imperiului, ci aveau sâ beneficieze din plin de infrastructuri, drumuri, porturi, canale, mine etc. înfăptuite în anii prosperi, aşa cum se va întîmpla mai tîrziu cu imperiile coloniale britanic sau francez.

Orientul creştin divinizat supraveghează drumurile tamîii

■ -

Cum avea să reacţioneze Egiptul în faţa creşterii primejdiilor care ameninţau din toate părţile „imensa maiestate a păcii romane“ ? Roma şi Alexandria numărau acum fiecare peste un milion de locuitori, în capul cărora fermentau idei noi, importate din Orient odată cu parfumu- rile, muselinele de brocart, diamantele, porţelanurile fine şi haşişul. In niciuna din aceste două capitale lumea nu mai era satisfăcută de cultul imperial şi de multă vreme nimeni nu mai credea în puii de găină sacri. Dimpotrivă, cultele orientale ale lui Isis, Cybela, Adonis, Mithra, Se- rapis, Anubis ofereau scepticilor asupra cărora politeis- mul tradiţional nu mai exercita nici cea mai mică influenţă o făgăduialăa vieţii de apoi, un anume gust pentru supranatural şi pentru miraculos. Dacă „Orontele se vărsa în Tibru“[1], atunci Marea Roşie urca în sus pe canalul Suez şi nu e lipsit de interes să notăm că exact atunci cînd exprima acest gînd, Juvenal mai adăuga : „Pentru cîţiva bani evreii sînt gata să vă vîndă toate himerele din lume...“ Era tocmai epoca în care o religie nouă, venită şi ea

din Orient şi considerată de majoritatea romanilor şi grecilor din Egipt ca un fel de sectă eretică a iudaismului, pornea la asaltul vechilor panteoane, subminînd unificarea religioasă a imperiului şi utilizînd totodată ideile exprimate de anumiţi stoici care credeau într-un dumnezeu unic. Ea apărea ca desăvîrşirea operei începute de filozofii psg'ni şi ca o soluţie a crizei morale şi religioase care abătuse atîţia oameni spre practicarea cultelor orientale. Clement, patriarhul Alexandriei de la sf ieşitul secolului al Il-lea, considera că filozofia platoniciană nu făcuse, altceva decît să servească drept introducere creştinismului. Pentru cârmuirea romană, creştinismul nu putea apărea decît sub asoectul unei primejdii politice de temut. întrucît disocia naţionalitatea religiei şi nega dreptul împăratului de a constitui obiectul unui cult.

Creştinii consideraţi ca „duşmani dinăuntru"

Dacă acest aspect politie al creştinismului era de conceput la Roma, ei era cu atît -mai de conceput în Egipt. Mesajul lui firistos se răspândise rapid în deltă şi cîştigase mii de adepţă .printre oameni -de rînd gircci şi romani, cu atît mai dispuşi să asculte cuvîntu.l ce mătura o lume a cărei civilizaţie aristocratică şi politică se intemeiase pînă •atunci pe principiul inegalităţii morale a oamenilor. Predicată maselor egiptene în propria lor limbă, copta, evanghelia ie dăduse o nouă conştiinţă a personalităţii lor umane şi te făcuse să înţeleagă rolul pe care-l puteau exercita. De fapt. superficial sau temeinic, creştinismul va lua repede în Egipt forma unei viguroase opoziţii politice ; el va determina învierea unui sentiment naţional zdrobit de secole şi care va fi fanatizat de primii călugări ai creştinătăţii, ale căror mănăstiri se vor înălţa curînd în zona pustie situată imediat la est de canal. Departe de a le justifica, acest aspect politic al creştinismului în Egipt explică poate teribilele persecuţii ordonate ide Septimiu Sever, mai târziu de Decius şi în sfîrşit de

Diocleţian şi Galerius, înainte ca edictul din Milano să proclame (în 313) libertatea fiecăruia dea practica în cuprinsul imperiului religia pe care şi-o alege. Trebuie întp-adevăr să înţelegem că în cursul acestei întregi perioade a secolului al III-lea, care urma -după „epoca de aur*, cârmuirea romană ce nu avusese niciodată o mină uşoară nu putea tolera subversiunea înăuntrul graniţelor, în timp ce goţii şi vandalii treceau Dunărea şi cotropeau Grecia şi Asia Mică, în timp ce saxonii îşi făceau apariţia pe ţărmul Mării Nordului, iar francii treceau Rinul şi străbateau Gal ia şi Spania, alamanii se îndreptau spre Italia, berberii atacau coloniile romane, perşii sassanizi puneau nuna pe Antiohia iar blemii lansau comandouri asupra Egiptului de Sus. Pretutindeni a trebuit aplicată o strategie de retragere şi de consolidare, iar ,pe planul politicii interne s-au luat măsuri excepţionale împotriva creştinilor, consideraţi ca agitatori.

în mai puţin de cincizeci de ani, optsprezece generali s-au proclamat împăraţi şi au fost asasinaţi, în afară de trei dintre ei, morţi pe cîmpul de luptă, de ciumă sau în închisoare. Anarhia militară nu anihilase totuşi un anumit simţ al funcţiunii publice căci, atunci cînd oamenii din deltă şi-au ales la rîndul lor un prefect, guvernul a intervenit cu destulă promptitudine, cerînd ca Emilian să fie adus în Italia în lanţuri.. Aceşti împăraţi-soldaţi care apar pe scena politică şi dispar brusc după cîţiva ani, cîteva luni sau săptămîni nu sînt întotdeauna marionetele ambiţioase atît de des insultate de istorie : „Oameni de stat, legislatori, războinici, ei aleargă din Bretania la Rin, de la Rin la Dunăre, de la Dunăre la Eufrat, pentru a apăra lumea romană şi civilizaţia împotriva barbarilor germanici sau sarmaţi, ori împotriva părţilor, apoi împotriva perşilor. Toţi ştiu că zilele lor sînt în permanenţă amenintate : prietenii de ieri sînt duşmanii de mîine. Ei ştiu că trupele care le-au impus purpura îi pot sugruma din- tr-un simplu capriciu. Şi se lasă fără spaimă în voia destinului lor tragic de

supraoameni.[LXXXIX]* [1] Unul dintre ei, Aure- lian, şi-a legat cel puţin numele de zona Suezului şi a Egiptului roman în perioada Zenobiei.

Afacerea Zenobia (266—275)

în nisipurile deşertului sirian, în mijlocul ruinelor fabuloase ale unei cetăţi dispărute, se înălţa pe vremuri Palmyra, a cărei splendoare arhitecturală întrecea activitatea ei comercială. Situată la egală distanţă de bogatele cîmpii ale „Cornului fertil", de Oronte şi de Eufrat, de Damasc şi de Alep, poziţia sa geografică făcuse din ea halta firească a chervanelor care urcau în sus de la Golful Persic. Atunci cînd Roma îşi extinsese dominaţia asupra*Orientului Mijlociu, micii suverani ai Palmyrei se raliaseră învingătorilor, păstrind o. anumită autonomie. Astfel Adrian înfrumuseţase oraşul lor. iar Caracalla Ie acordase aceleaşi drepturi d-e care beneficiau cetăţenii originari din Peninsula italică. în schimb, Palmyra furniza contingente întregi de trupe auxiliare, pentru a consolida legiunile în interminabilele lor războaie împotriva părţilor. **Cu** timpul, cetatea prosperase, **dar ea** fusese puţin cîte puţin înglobată în sistemul defensiv roman, ju- cînd rolul strategic de stat-tampon, lucru **pe care** .suveranii săi nu-l scăpaseră din vedere. Unul dintre aceştia, Odoenat, ştiuse să profite cu dibăcie de valul **de** anarhie militară ce îneca imperiul pentru a se **proclama rege** al Palmyrei, a-i combate pe perşi din proprie iniţiativă şi chiar a se intitula comandant suprem al armatelor romane în Orient. Ca atîţia alţii, el a fost asasinat înainte de a concretiza măreţul plan în jurul căruia nu făcea mare mister : să rupă lanţurile de vasalitate care-l mai ţineau legat de metropolă.

Soţia lui, Zenobia, avea să facă şi mai mult,

LXXXIX Ferdinand Lot, La *fin du monde antique.*

instalîn- du.-se pe teritorii imense, dar lipsite de trupe şi lăsate fără comandă. Marii conducători militari ai epocii — Clau- diu. Aurelian, Probus, Carus — erau într-adevăr mai preocupaţi să se lupte cu alamanii, goţii sau vandalii decît să frîr.eze ambiţiile unei mici despote orientale. Dar greşeau: Această regină Zenobia nu era un adversar neînsemnat : proclamîndu-şî independenţa şi punînd imediat să se bată monedă cu chipul ei, era absolut hotărîtă să cucerească partea sa de Orient, pentru a i-o oferi tînăru- lui ei fiu la vremea majoratului. Văduvă abuzivă, cap politic, regentă pătimaşă, sau o femeie frumuşică ştiind să-şi pună farmecele exclusiv în slujba intereselor ? Literatura dramatică s-a preocupat mai puţin de ea decît de Cleopatra, nu pentru că ar fi fost un personaj mai palid, ci, desigur, pentru că cei doi consilieri intimi ai ei, Pa vel. din Samosate şi Longinus, unul preot, iar celălalt om de litere, fac, totuşi figură mai puţin bună decît Caesai' sau Antoniu.

Ce fiinţă ciudată era această Zenobia, al cărei simplu nume aminteşte de un personaj de teatru, care înţelege limba arameică, latina şi greaca, tolerează coexistenţa cultelor lui Adonis şi Mithra, a lui Iahve şi Isus, a lui Diony-

sios şi Isis, care îşi împarte favorurile intre un prelat şi un filozof neoplatonician şi care îşi dă seama perfect că pentru a reuşi în marea ei antrepriză politică trebuie nu numai să-şi fixeze limitele regatului pe frontul maritim al Siriei, ci trebuie să le împingă spre Arabia. şi mai la nord, către istmul Suez, pentru a pune mina pe zăvoiul căii spre Indii. Ea va reuşi să controlez? canalul timp de doi ani (269—271), deturnînd astfel in folosul ei exclusiv traficul de pe Marea Roşie, pînă în momentul in care la Roma, lipsită de griul egiptean si amenințată de foamete, generalul Aurelian ajunge împăiat şi porneşte să lecucereasc㠠acest Orient pierdut. Aurelian va reocupa Asia Mică, Siria şi Arabia, va reînfige acvilele sale pe solul Egiptului infidel, va şterge de pe faţa pămîntului Pal- rnyra, arhiplină de provizii şi de pradă, o va lua in captivitate pe Zenobia, tocmai în momentul cînd, fugind din capitala ei asediată, se pregătea să treacă Eufratul pentru **a** încerca să încheie o alianţă militară cu perşii. Tot astfel şi Cleopatra, a doua zi după Actium, încercase să negocieze încheierea unui pact ofensiv cu inamicii ei tradiţionali.

Zenobia captivă... îngrozitoare era soarta captivilor aduşi la Roma şi expuşi privirilor mulţimii în timpul ceremoniilor de triumf acordate învingătorilor. Totuşi soarta reginei Palmyrei făcu excepţie şi dădu naştere, bineînţeles la tot soiul de legende : că ar fi fost împodobită cu lanţuri de aur pentru a urma carul lui Aurelian : că ar fi fost decapitată ; că s-ar fi măritat cu un senator bogat : poate chiar cu împăratul ? Cert eşte că,'dată în judecată pentru înaltă trădare, s-a grăbit să arunce toată vina ..crimei'[1] sale în cîrca celor doi consilieri intimi, pe care i-a acuzat că ar fi abuzat de slăbiciunea ei de femeie necunoscătoare în **ale** politicii. **Nu** numai **că** a fost lăsată în viaţă, dar **Aurelian i-a pus la dispoziţie** o locuinţă situată în apropierea fostei vile a lui Adrian unde, scăpînd de soarta Cleo- patrei **şi** totodată de a Berenicei, dar nu şi de strigoii lui **Pavel din** Samosate şi Longinus, a dus de atunci încolo viaţa liniştită a unei matroane chivernisite. Intrucîl Roma **nu avea** obiceiul să vădească o asemenea generozitate **faţă**

de **cei** învinşi, lumea s-a întrebat dacă nu cumva mesajul **lui Hristos ajunsese la urechea** împăratului, dar astăzi ştim **că, în balanţele puterii, Evanghelia a** cîntărit **întotdeauna mult mai puţin decît raţiunea de stat.**

£02

Clemenţa lui Aurelian rămîne cu atît mai ciudată, cu cît Roma putea în ultimă instanţă să ierte unor rebeli care se căiau, dar nu celor care puneau mina pe delta, considerată pe drept cuvînt grânarul indispensabil şl drumul comercial prin excelenţă. Toţi prefecţii Egiptului care fuseseră atraşi în mişcări separatiste au fost imediat executaţi, chiar în momentele celei mai crâncene anarhii. militare, cînd fiecare centurion sau general se credea făgăduit magistraturii supreme. Dar oricare ar fi fost mobilul profund care i-a inspirat lui Aurelian iertarea, el a murit totuşi asasinat, ca atîţia dintre predecesorii săi şi ca cei şase împăraţi care i-au succedat în mai puţin de zece ani. In această perioadă Egiptul a trăit o viaţă relativ calmă., care a favorizat expansiunea creştinismului în masele populare şi întărirea unei rezistenţe naţionale faţă de ocupaţia romană.

Sâmînţa răzvrătirilor

Odată cu venirea la putere a lui Diocleţian, toată lumea a înţeles repede că o mînă de fier se abătuse asupra imperiului şi că vremea răscoalelor locale se încheiase. Egiptul, care nu fusese pedepsit pentru că trecuse atît de rapid de partea Zenobiei, a fost imediat supus unui regim fiscal şi de naţionalizări care a nimicit întreprinderile cele mai modeste şi a supus pe felahi unui riguros sistem de control, pentru ca producţia lor cerealieră să fie rezervată în totalitatea ei depozitelor din Alexandria, de unde avea să fie îndreptată spre Puteoli şi Ostia. încovo- iaţi asupra mîlului hrănitor de milenii, ţăranii din deltă şi din valea Nilului cunoscuseră dintotdeauna ciomagul colectorului, registrul scribului, rechiziţiile administraţiei şi se întîmplase adesea ca ei să se răzvrătească împotriva agenţilor faraonului, cînd aceştia le goleau silozurile, însă felahii din secolul al III-lea ignorau cu desăvîrşire istoria acestor rebeliuni. Dimpotrivă însă, ei ascultaseră mesajele lui Hristos şi dacă acceptau să dea cezarului ce

era al cezarului, nu mai voiau ca familiile lor să sufere de foame, pentru a aproviziona brutăriile naţionalizate ale Romei, unde în fiecare zi se împărţea gratuit pîine unui număr de 30 000 de şomeri de profesie. Absorbit de reorganizarea frontierelor şi de centralizarea serviciilor administrative,

punînd la punct ritualurile minuţioase ale unei noi etl» chete care avea să facă din împărat un personaj sacru, avînd grijă să-i lipsească pe generali de orice rol în administraţie şi să dezvolte cadrele funcţiunii civile, Diocle- ţian se sinchisea prea puţin de mizeria egipteană. Foarte conştient totuşi că era imposibil unui singur om să asigure ordinea în imensul imperiu, el încredinţase apărarea Occidentului lui Maximian, fost simplu soldat, ajuns prietenul şi tovarăşul lui de arme, rezervîndu-şi zona orientală, fiind de la sine înţeles că imperiul va continua să constituie teoretic un singur bloc politic. Aceste măsuri nu **l-au** împiedicat însă pe un comandant al celor două legiuni staţionate în Egipt, Lucius Domitius Domititmus, să se proclame împărat într-o bună zi a anului 296, lovitură **de** stat despre care se poate gîndi că nu a fost exclusiv militară, ca cele precedente. IIeacţia Romei a fost imediată **şi** brutală : cîteva săptămini mai tîrziu, la Alexandria, în deltă şi pe malurile car aiului domnea ord m>a. Mîna **de** fier a lui Diocleţian se abătu mai cu seamă asupra creştinilor, a căror acţiune centrifugă in raport cu imperiul nu o ignora, imperiu pe care el se străduia sâ-l consolideze după atiţia ani de răzvrătire şi anarhie. De la îngrozitoarele prigoane dezlănţuite de Decius, în urmă cu cincizeci de ani, sîngele martirilor făcuse să se înalţe generaţii întregi de credincioşi, a căror speranţă în viaţa veşnică era arzătoare, dar care nu căutau mai puţin în Evanghelie învăţăminte politice ce nu priveau decît viaţa lor pămîntească.

Constantin : o convertire politică ?

In acea regiune a lumii cu o suprafaţă atît de mică, unde se suprapuseseră misterioasele culte ale unei teo- gonii complicate, dar unde monoteistul Abraham îşi ridicase cortul, acolo unde pentru prima oară un faraon filozof şi poet profesase o religie întemeiată pe dragoste şi fericire, unde Moise căpătase conştiinţa misiunii sale, unde Ic-sif şi Maria veniseră să-şi pună pruncul la adăpost, acolo unde mesajul evanghelic

găsise un teren propice, şi tot acolo, în acest istm îngust unde se revărsaseră atîtea armate, unde atîtea idei se ciocniseră, atîtea neamuri se amestecaseră, un preot din Alexandria, Arie, avea să zdruncine temeliile bisericii pentru mai multe veacuri.

Este imposibil să scrii istoria Suezului fără a o evoca rapid pe cea a arianismului. La începutul secolului al IV-lea, în Egipt se numărau peste un milion de creştini şi vreo sută de episcopi, dintre care patriarhul din Alexandria se bucura de un considerabil prestigiu. Bisericile sînt frecventate acum nu numai de muncitori şi ţărani, ci de funcţionari şi de negustori. La Alexandria, ca şi la Sais, Athribis şi Arsinoe, Ptolemeis sau Berenice există numeroase comunităţi înfloritoare, cu toate execuţiile în masă care se abat peste ele din când în cînd ; într-o bună zi, însă, un edict semnat la Milano (313) proclamă pentru toţi cetăţenii imperiului libertatea de a îmbrăţişa religia pe care o doresc. Cum se explică miracolul acesta ? Vechii zei sînt în sfîrşit sătui ? Redresarea politică operată de Diocleţian apără de acum înainte aparatul imperial de orice mişcare de răzvrătire ? Opinia publică este oare obosită de supliciile de a căror inutilitate îşi dă seama în prezent ? Sau noul împărat, Constantin, este şi el zdruncinat de mesajul lui Hristos ? Deşi nu neagă convertirea sa la creştinism, istoricii moderni, laici sau bisericeşti, sînt cu toţii de acord că vestitele revelaţii ale împăratului trebuie examinate cu cea mai mare circumspecţie. Ei admit că Constantin a fost întotdeauna atras de creştinism şi s-a arătat binevoitor faţă de cei care-l practicau. De asemenea, este incontestabil că dintr-un imperiu păgîn, a făcut un imperiu creştin. Insă în fapta în care unii vor să vadă o'hotărîre a providenţei, alţii nu observă deeît o opţiune politică despre care dau diverse explicaţii : că, într-un mod puţin creştinesc, Constantin a pus să fie sugrumaţi cîţiva dintre rivalii săi pentru a ajunge la tron, că n-a rupt niciodată cu păgînismul oficial şi şi-a păstrat titlul de *pontif ex maximus,* că n-a vrut să fie botezat deeît pe patul de moarte şi în sfîrşit că a acordat libertate creştinismului pentru că şi-a dat seama foarte clar că dinamismul creştin avea să-i îngăduie să domnească singur asupra unui imens imperiu al cărui ocrotitor temporal şi spiritual era necesar să fie el însuşi.

Oare un asemenea realism politic avea să-l determine să-şi instaleze capitala la Bizanţ, oraş mai bine situat sub raport strategic şi economic decât Roma, pentru a supraveghea cele 3 milioane de kilometri pătraţi ai domeniului său, ameninţat mai cu seamă dinspre răsărit ? Oricare ar **fi fost motivul. întemeierea Constantinopolului va deplasa ixa lumii romane şi va fi considerată la Alexandria ca m fel de revanşă a Greciei orientalizate, pe de o parte pentru că fluxurile comerciale cu Ostia sjnt condamnate să dispară curînd, iar pe de alta, pentru că noua metropolă va apăra poziţiile greceşti în Egipt. în acest climat, erezia călugărului Arie se va dezvolta, şi chiar înainte de a suscita altele^ care aveau să fie iot atît de serioase va lua caracterul unei pasiuni politice care-i va diviza pe creştini în aşa măsură, încât va face din ei nişte fraţi duşmani. Impăcaţi, vor rămâne totuşi nişte fraţi despărţiţi. _____**

Ereticul Arie sfărîmă unitatea spirituală a bisericii

/

In dorinţa de a afirma caracterul esenţialmente monoteist al religiei creştine înfr-o epocă în care biserica era încă departe de a fi ajuns să-şi definească dogmele, Arie propovăduia că cuvântul care s-a întrupat în Hristos nu era de aceeaşi natură cu Dumnezeu, întrucât Dumnezeu nu are seamăn. Prin aceasta el no acorda fiului lui Dumnezeu decît un caracter divin de ordin secundar, repunea în discuţie dogma treimii, îl lipsea oarecum pe Esus Hristos de rolul său esenţial, de mântuitor, făcând totodată „să dispară ideea fundamentală a creştinismului, ideea reînvierii". Deşi condamnată imediat de patriarhul din Alexandria, teoria iui Arie s-a răspîndit rapid în toată Asia Mică. Conflictul local, care iniţial opusese un preot episcopului său, şi-a schimbat brusc dimensiunile în aşa

măsură, încât a luat aspectele violente ale unui adevărat război religios, lucru care nu-i convenea lui Constantin, al cărui sistem politic nu putea admite o biserică divizată. De aceea, reunind oficial în persoana sa autoritatea temporală şi cea spirituală, el a convocat la Nioeea (325) un sinod ecumenic care, grăbindu-se să condamne erezia lui Arie, l-a proclamat pe Hristos consubstanţial cu Dumne- zeu-tatăl şi i-a exilat în Iliria pe Arie şi pe adepţii săi cei mai turbulenţă. Dar Constantin s-a înşelat amarnic închi- puindu-şi că hotărârea sinodului avea să reconstituie unitatea spirituală a bisericii şi să readucă ordinea în Orieh-

---

[1] îndeosdbi cea a lui Nestorius. tul creştin. Nu numai că arianismul avea să devină timp de o jumătate de secol sprijinul luptelor naţionaliste duse în Egipt, de unde va fi în cele din urmă înlăturat, dar sub semnul acestei erezii aveau să fie botezate masele popoarelor migratoare care roiau în jurul imperiului, tre- cînd frontierele sale şi stabilindu-se în cuprinsul iui în secolul al V-lea. Numai francii şi anglo-saxonii, rămaşi pagini, vor scăpa de propaganda misionarilor arieni. Oare acest eşec l-a decis pe Iulian, zis Apostatul, să facă din nou din păgînism religia oficială, numai pentru a asigura ordinea publică în imensul imperiu în care creştinii se măcelăreau cu un egal fanatism ? Au fost redeschise vechile temple de marmură, a fost organizată o ierarhie clericală pagină, paralelă cu clerul creştin rămas liber. Creştinii au fost curînd excluşi din comaiMifflmentele militare, din înaltele funcţii publice şi din învăţămmt, măsuri împotriva cărora s-au răzvrătit cu destulă violenţă pentru ca împăratul să condamne un anumit număr dintre ei la exil, ba chiar la pedeapsa capitală. In Egipt, unde creştinismul se dezvoltase desigur mai mult la

suprafaţă decît în profunzime şi unde poporul, mai cu seamă în oraşele din deltă, păstrase un gust atavic pentru răscoală, bisericile au fost luate cu asalt pentru a sugruma credincioşii care se aflau în ele. Astfel, acolo unde se făcuse simţit primul suflu al ereziei ariene, furtuna ameninţa să doboare structurile încă şubrede, pe care vîntul deşertului arab avea să le mătură trei secole mai tîrziu.

Dar înainte ca să pornească spre canalul Suez cavalcada Islamului, istmul avea să mai fie zguduit şi de alte vijelii. Ele vor fi stârnite de riposta păgînă la fanatismul creştin întreţinut de episcop! de şoc şi, mai mult încă, de ambiţia personală a anumitor patriarhi, Atana- sie, Teofil, Chirii, Dioscuros — care nu făceau a taină din intenţia lor de a întemeia în Orient, în pofida Constan- tinopolului şi chiar a Romei, o papalitate alexandrină. Anumiţi scriitori catolici contemporani nu au pregetat să-i compare cu nişte faraoni, fără-ndoială din cauza luxului şi a puterii lor — „Ţara îmi aparţine mai mult decît împăraţilor" — dar şi din cauză că poporul egiptean, vedea în ei pe promotorii rezistenţei naţionale şi simbolurile vii ale urii nutrite faţă de dominaţia greacă şi de spiritul grec.

Bolul Suezului se intensifică

De cînd fusese lărgit de Traian şi în decursul perioadei în care supremaţia romană fusese incontestabilă, canalul determinase o-intensă dezvoltare a traficului, dar se pare că activitatea lui începuse să se reducă din momentul în care survenise ceea ce s-a convenit să fie denumită „criza din secolul al III-lea“. Istmul îşi păstrase totuşi interesul şi se construise chiar un port mare, Clysma, la extremitatea de nord a Mării Roşii. Neguţătorii egipteni — mai curînd siriepi, evrei şi greci — porneau acum din acest port în spre coasta Somaliei şi Etiopia, adică în spre vechea ţară Punt, unde se mai găseau mirodenii, smaralde, aur, sclavi şi de unde se puteau aduce încărcături.cu răşini parfumate. Cei mai îndrăzneţi se încumetau chiar ş-

o pornească spre Ceylon, unde se întîlneau cu confraţii lor chinezi sau indieni, ale căror corăbii gemeau de piper, cuişoare, lemn de santal, aromate, mosc, bumbac, mătăsuri, porţelanuri... şi alte produse scumpe care trebuiau plătite peşin cu bani de aur. La înapo'ere, mărfurile erau descărcate la Clysma, apoi reîncărcale fie pe şalandole de pe canal, fie pe cămile, treceau istmul, intrau în atelierele din Alexandria, de unde porneau din nou, avînd valoare sporită, fie spre Bizanţ, fie spre porturile situate în fundul Mării Adriatice, în Spania, în Galia, ba chiar în Marea Britanic.

Neîncetata frămîntare, răzvrătirile, certurile religioase care se înc'neiau cu masacre, nimic din toate acestea nu izbutiseră să ducă de rîpă comerţul şi industria Alexandriei, a cărei prosperitate se menţinuse la un nivel ridicat, în pofida anumitor perioade slabe. Oameni întreprinzători, **cu** spirit, de aventură şi „duri în afaceri" folosiseră **cu** pricepere poziţia ei geografică pentru a face din ea în decursul secolelor centrul relaţiilor comerciale între lumea mediteraneană, India şi Extremul Orient. Oricît de ocu**paţi ar fi fost să ocrotească creştinismul împotriva ereziilor şi frontierele împotriva invaziilor în cursul acestei perioade confuze care ţine de la moartea lui Constantin şi pînă la urcarea pe tron a lui Iustinian (337—527), în care stăpînirea s-a aflat ba în mîinile unui împărat unic, ba în cele a doi împăraţi, unul în Orient şi altul în Occident, cei vreo douăzeci de conducători de stait eare s-au perindat nu au pregetat să favorizeze dezvoltarea industriilor de** lux în Antiohia, Tir şi mai ales în Alexandria,, situată pe axa marelui trafic internaţional ce trebuia ocrotit din evidente motive strategice şi economice.

Occidentul sacrificat

In acest eseu de sinteză nu este inutil să amintim cum în cursul năvălirii popoarelor migratoare — Alaric, Teo- uoric, Attila, Genseric — Occidentul a fost sacrificat în mod deliberat pentru salvarea celeilalte jumătăţi a vechiului univers roman, Orientul acesta seducător unde, beneficiind de moştenirea greacă şi romană, şi însuşindu-şi aportul asiatic, se născuse o lume nouă ce făurise o civilizaţie originală şi unde biserica se sust.răsese chiar autorităţii papale. Cînd episcopul Ambrozie avea să spună milanezilor : „Hunii s-au aruncat asupra alanilor, alanii asupra goţilor, goţii, împinşi afară din patria lor, ne-au împins pe noi în Iliria şi încă nu s-a terminat", el avea să prezinte un tablou sintetic destul de exact asupra giganticelor mişcări ale populaţiilor, determinate de un val asiatic din adine, foarte asemănător cu acela care-i aruncase odinioară pe indo-euro,peni asupra lumii antice. Ceea ce episcopul din Milano n-avea de unde şti era faptul că, prin iscusite combinaţii politice, guvernul de la Constantinopol, după ce fusese nevoit să cadă la o înţelegere cu cotropitorii şi chiar să-i instaleze pe terenurile ocupate şi să le deschidă cele mai largi căi în domeniul adiministraţiei şi armatei, abătuse valul lor spre apus. Astfel, lui Alaric, conducătorul vizigoţilor, dar creştin arian, ale cărui trupe **practic ocupau Constantinopolul, i se dăduse mînă liberă ca să pătrundă în Grecia, să devasteze Peloponesul, să treacă în Italia, să răzbată pînă în inima Romei rămaşi neviolată de la invazia galilor, să perceapă de la ea un tribut de 4 000 de livre de aur înainte de a o jefui la sînge, să coboare spre sud, atras de forţa magnetică a mărilor calde, dincolo de care avea să-şi ducă — în Sicilia, Africa** — cetele, apărute undeva în cîmpiile îngheţate care se întind între Nistru şi Dunăre. O moarte subită pusese capăt acestui vis fantastic pe care alţii după Alaric îl vor realiza sau

se vor lăsa atraşi de el. In acelaşi timp, împinse şi ele de hoarde care trecuseră Volga, unele popoare germanice — vandalii, suevii — au traversat Rinul, au străbătut Galia, au coborît spre Pirinei şi au cotropit Spania. Burgunzii şi alamanii soseau şi ei ; Genseric a trecut strâmtoarea ce pe atunci nu purta încă numele de Gibral- tar şi a pus stăpînire pe Africa de Nord, de la Tanger la Tripoli. Episcopul Ambrozie avusese dreptate cînd prevăzuse că „încă nu s-a terminat'[XC], căci pornind din stepele Asiei Centrale, pustiind graniţele de nord ale Chinei şi începînd lungul lor marş spre- apus, hunii ajunseseră la Dunăre şi ameninţau frontierele imperiului de răsărit, unde domnea împăratul Theodosiu al II-lea.

înaltele combinaţii bizantine...'

Cel care se afla în fruntea lor la vremea prodigioasei lor aventuri cunoştea tot ce poate obţine un om de pradă de la adversarul său, atunci cînd dozează cu pricepere ameninţarea cu teroarea. Desigur, Attila cîştigase prima rundă, obligîndu-l pe Theodosiu să-i plătească 6 000 de livre de aur — şi să-l numească comandant Suprem ! —, dar bizantinii au socotit că nu era prea scump plătită salvarea Constantinopolului, mai ales oînd i-au văzut pe huni năpustindu-se să cucerească Apusul, aşa cum înaintea lor vizigoţii lui Alaric se revărsaseră spre Galia şi Italia. Aşa cum aceştia din urmă nu mai reveniseră niciodată în Răsărit, nici hunii nu au mai fost văzuţi sub zidurile Constantinopolului, dar episcopul Ambrozie avea în continuare dreptate... Trezeci de ani după înfrângerea suferită de Attila lingă Châlons [1] (451), ostrogoţii rămaşi în Balcani au început la rîndul lor să se frămînte şi au luat calea Bizanţului. Odată mai mult împăratul creştin a reuşit să-şi salveze capitala, asmuţind popoarele migratoare asupra Italiei, care căzuse sub dominaţia triburilor germanice. Teodoric, conducătorul ostrogoţilor s-a stabilit la Ravenna şi s-a proclamat rege al Italiei. Imperiul roman de Apus fusese cu

XC tn locul denumit Cîmpiile catalaunice. — *Nota trad.*

adevărat jertfit intereselor imperiului de Răsărit. Europa meridională ar fi devenit foarte probabil gotică şi ariană prin jocul înaltelor combinaţii bizantine, dacă Remy, episcopul din Reims, n-ar fi avut strălucita idee politică de a-l boteza pe Clovis.

Tn acea perioadă, francii nu erau nici mai buni, nici mai răi decît celelalte popoare migratoare germanice care ocupau Galia, dar rămăseseră păgîni, oferind astfel catolicismului un teren necontaminat de erezia ariană. Devenit creştin ortodox, Clovis se va sprijini pe autoritatea administrativă şi morală a episcopilor, care vor ajuta activ pe războinicii lui să supună populaţiile galo-romane şi să zdrobească totodată arianismul, pecetluind de pe acum pentru viitor un soi de pact între viitoarea monarhie franceză şi biserică.

...sacrifică Occidentul..:

__ Diplomaţia bizantină, care a constat timp de două veacuri în a abate spre Apus năvala cotropitorilor, a fost adesea judecată cu asprime, dar nu trebuie să uităm că, de la întemeierea Constantinopolului, *pars orientalis*[XCI] **atrăsese toate forţele imperiului, intelectuale, militare, economice, financiare. Pe de altă parte, dacă stăm să judecăm drept, era mai puţin greu să tratezi cu popoarele migratoare al căror respect pentru lumea romană era bine cunoscut, decît cu perşii sassanizi, care constituiau schimbul doi al părţilor în lupta lor seculară împotriva Imperiului roman şi ale căror trupe oţelite hărţuiau fără milă legiunile ; un împărat, Valerian îşi pierduse libertatea în aceste lupte, un altul, Iulian, viaţa. Incapabil de a se bate pe două fronturi imense, Bizanţul jertfise Occidentul, pentru că trebuia stăvilită cu orice preţ armata persană, ce nu numai că-şi arunca batalioanele asupra Asiei Mici, dar controla şi căile terestre**

XCI Partea răsăriteană Ca Imperiului roman) — (lat.). — *Nota trad,*

şi maritime care, prin Asia Centrală sau Golful Persic duceau către Indii şi în China. Dacă statul-major sassanid ar fi hotărît să-şi lanseze soldaţii pe drumurile străbătute odinioară de ostaşii lui Cam- bise şi Darius, griul egiptean nu ar mai fi ajuns pînă la Constantinopol, istmul ar fi fost blocat, iar Marea Roşie lăsată în părăsire. întrucât orice politică presupune luarea într-o bună zi a unei hotărîri, fuseseră abandonate căile ce duceau spre Apus, pe care se înghesuiau populaţii primitive, şi a fost aleasă calea Indiilor, a neguţătorilor, care prin canal răzbătea în lumea mediteraneană, a cărei unitate economică mai dăinuia.

:..şi sînt profitabile feudalilor din Alexandria

Rămasă credincioasă vocaţiei sale de oraş de tranzit, clienţilor săi, curentelor comerciale create de secole şi-dis— punînd de o reţea de agenţi comerciali, Alexandria profitase de pe urma alegerii bizantine ; rămăsese oraşul cel mai important din ţară, istmul fiind punctul ei cel mai nevralgic. Aşa cum odinioară se lucrase pentru Roma, acum se lucra pentru Constantinopol, dar nu se mai efectuau pur şi simplu operaţii de curtaj asupra mărfurilor venite din Extremul Orient, ci aurul era transformat în bijuterii, smaraldele erau montate în coliere, cingătorile şi minerul săbiilor erau încrustate cu pietre preţioase, mătăsurile erau brodate din nou cu fir de argint şi cu perle. Oricît s-ar fi lăudat Constantinopolul că dădea tonul modei, în prăvălioarele din Alexandria se comandau fustele scurte care lăsau genunchii descoperiţi, rochiile lungi, împodobite cu cingători şi paftale mari, ţesăturile strălucitoare şi violent colorate, perucile blonde, fardurile, inelele enorme, pandantivele de aur în trei rînduri şi chiar unele încălţări pe talpa cărora urmăritorii puteau citi cuvinte dulci, ca o invitaţie la amor. La această industrie de lux, Alexandria putea să adauge pe cea a papirusului,

căci folosirea scrierii făcea acum parte din viaţa socială, administrativă, juridică, comercială, iar Egiptul dispunea în acest domeniu de un monopol absolut.

Astfel ţara, la adăpost de marile invazii, cunoscuse o anumită prosperitate : industria ei atrăgea banii de aur bizantini spre lăzile aurarilor, fabricanţilor de parfumuri, de papirus, croitorilor, nelipsiţilor agenţi comerciali din jurul istmului. însuşi patriarhul, care dispunea de treisprezece cargouri mari, nu era cel mai de lepădat specialist în import-export; el întreţinea o miliţie personală, îi hrănea pe nevoiaşi şi dădea împăratului bani cu împrumut.

Dar, în timp ce avuţia era împărţită între cîţiva oameni situaţi sub raport geografic în oraşele de la istm, imensa majoritate a felahilor era cu atît mai săracă, lipită pămîn- tului, cu cît producţia de cereale a Egiptului era în întregime rechiziţionată de Constantinopol, de cînd fusese pierdut grînarul Cartaginei. Numai clasa marilor proprietari funciari de origine greacă, ce se constituise repede, de îndată ce urmaşii lui August nu mai fuseseră atît de puternici spre a menţine mitul unui Egipt considerat proprietate personală a împăratului — numai această clasă reuşise să scape de foarte greul tribut de grîne. în secolul al III-lea, în vreme ce împăraţii-soldaţi alergau de la o graniţă la alta înainte de a fi gîtuiţi de propriile lor trupe, în Egipt luase naştere un soi de nobilime feudală, ce pusese mîna pe pămînturile celor mai slabi şi îşi rotunjise vaste domenii pe care puneau să muncească pe foştii proprietari deposedaţi de loturile lor. Aşa cum se întîmplă, această feudalitate proprietară de pămînt devenise destul de puternică pentru ca guvernul de la Roma, apoi cel de la Constantinopol să fie nevoit să ţină seama de ea, să-i acorde titluri nobiliare şi să-i încredinţeze înalte funcţii publice, dintre care perceperea impozitelor era cea mai rîvnită.

Iustinian eşuează în opera de recucerire

în momentul urcării sale pe tron (527), Iustinian nu ignoră frămîntările religioase, economice, politice şi sociale care se agravează în Egipt ; cîrmuirea sa nu poate să se bizuie nici pe cler care, divizat în continuare pe tema naturii umane sau divine a lui Hristos, refuză ortodoxia, nici pe feudalii tot atît de lacomi la a se îmbogăţi, cît de prompţi la a trăda, nici pe felahii ajunşi nişte proletari ai pămîntu- lui. Dar Egiptul mai păstrează încă reputaţia de a fi fabulos de bogat şi continuă să fie cea mai întinsă provincie din ceea ce a rămas din imperiul rupt în două. Pentru a-şi realiza visul nebunesc de recucerire, e nevoie ca Iustinian să reia în mîinile sale aspre comanda acestei regiuni răzvrătite, a cărei dizidenţă nu-i îngăduia să refacă din Mediterana un lac roman. Autoritar, evlavios, curajos, fastuos, muncitor, „împăratul care nu doarme niciodată" are drept principali colaboratori pe soţia sa, Teodora, fostă animatoare în localurile din Alexandria, înzestrată pentru politica în stil mare, şi pe generalul Belizarie, care cunoaşte meşteşugul armelor. Pentru a face să domnească ordinea în Egipt, a asigura aprovizionarea Constantinopolu- liii şi strîngerea impozitelor, luatinian instalează la Alexandria un delegat general care capătă titlul de „duce augus- tal“ şi de care depind cinci administratori generali, înzestraţi eu depline puteri civile şi militare. Dar, întrucît are nevoie de zdravene trupe regulate, el trebuie să lipsească delta de toţi veteranii care stau acolo. în garnizoană şi să creeze de la bun început o armată nouă ; recrutata Ia faţa locului., egipteană dacă nu naţională, misiunea ei esenţială va fi de a asigura securitatea convoaielor cu grîne care urcau pe canale pînă la Alexandria, şi de a apăra graniţele ; la vest faţă de Libia, Ia sud faţă de valea Nilului

superior, la est pentru a apăra istmul unde sînt implantate o serie de posturi fortificate pe o linie ce merge de la Pelusium (Port Said) la fortăreaţa Babilon (Cairo). In fapt, această armată de 30 0Q0 de oameni seamănă mai eurînd cu un soi de gardă naţională nedisciplinată, fără tradiţie, fără valoare combativă, prost comandată. în ziua cînd în faţa ei se va afla un duşman hotărît, o va rupe la fugă în mod ruşinos, de la prima ciocnire.

Pentru că a reorganizat administraţia egipteană — la Constantinopol au sosit numai într-un singur an două milioane de chintale de grîu — pentru că a izbutit să angajeze cu perşii convorbiri diplomatice care s-au încheiat cu' semnarea unui compromis şi pentru că în prezent dispune de o forţă militară eliberată de frontul oriental, Iustinian capătă încredinţarea că are mîinile libere pentru a întreprinde recucerirea Occidentului pierdut, fără să se preocupe prea mult de spatele frontului său. Trupele sale comandate de un mare conducător de oşti, Belizarie, vor reuşi să recucerească Cartagina de la vandali, Italia de Ia ostrogoţi şi o mică parte din Spania de la vizigoţi. Victorii fără viitor, întrucît armata bizantină nu va fi destul de numeroasa pentru a ocupa în mod eficace teritoriile recucerite dar pustiite, nu va dispune de cadre administrative suficiente pentru a reorganiza şi a repune pe picioare imensa maşinărie instalată în întregul imperiu roman înaintea marilor invazii ale popoarelor migratoare, şi mai mult, pentru că perşii nu vor pierde ocazia să se năpustească asupra Siriei lipsită de mijloace de apărare, obli- gîndu-l pe generalul Belizarie să se întoarcă în Client pentru a astupa spărtura.

După treizeci şi patru de ani de domnie (527—561) Ius- tinian nu-i va putea împiedica pe perşi să cotropească Asia Mică, nu va putea opri cetele slavilor să treacă Dunărea, să ajungă pînă la periferia capitalei sale şi să efectueze raiduri împotriva Greciei. El nu va putea împiedica nici ca agitaţia politică religioasă să se reaprindă în Egipt. La moartea sa (&65ţ, bătr-în solitar ce dusese o

existenţă somptuoasă, poate să se mindrească cu o aperă legislativă considerabilă, cu monumente pe care le-a ridicat, cu Sfînta Sofia pe care a împodobit-o ca pe o raclă, cu crescătoriile de viermi de mătase — proprietatea statului — unde sînt crescuţi viermi de mătase de cînd s-a descoperit secretul chinezilor, dar „marele său scop*[1] a eşuat, iar urmaşii săi vor trebui să renunţe la visul occidental al ultimului împărat ce avea o anumită idee despre Imperiul roman.

Iustinian se înşelase în privinţa duşmanilor. Dacă el şi-ar i'i concentrat trupele pe frontul din Orient, dacă şi-ar li propus ca obiectiv dezvoltarea economică a unei Mediterane utile şi nu recucerirea militară a unor teritorii pe care popoarele migratoare începeau să le organizeze, dacă nu s-ar fi înglodat în mizerele certuri religioase ale predecesorilor lui, se paie că perşii n-ar fi putut niciodată să reia calea care duce la istmul Suez şi să amenințe Orientul -creştin cu anexiunea. Sub comanda unui şef prestigios, Chosroes, a cărui ambiţie, bogăţie, lux — 900 de elefanţi de război şi un harem de 1'0 900 de femei — recompun legenda lui Cirus înălţindu-se pe calul său în scaii de aur masiv, nimic nu-i va împiedica pe perşi să «ocupe Siria şi Palestina, să pună mina pe Ierusalim, să asmuţă un corp de armată împotriva Anatoliei şi un altul împotriva Egiptului, unde viitorul Port Said — Pelusium — avea să se predea fără luptă şi unde locuitorii Alexandriei, copţi sau greci, fete sau băieţi aveau să fie siluiţi şi măcelăriţi. Desigur noua ocupaţie nu va dura deeît vreo zece ani, iar contraofensiva lui Heraclius îi va respinge în cele din urmă pe perşi pînă la baza lor de plecare, dar Chosroes va fi avut abilitatea politică să nu se amestece -deloc în tre- burlle religioase ale ţării ocupate, unde erezia monofizită [1] devenise suportul unui naţionalism militant. După ce a eliberat Constantinopolul, a recucerit Antiohia şi Ierusalimul, a cotropit Mesopotamia, a pus din nou o mină de fier asupra istmului şi Alexandriei,

Heraclius, slăbit de acest imens efort, va încerca să propună turbulenţilor şi dificililor creştini din Egipt, clerici sau laici, o nouă interpretare a Evangheliei, susceptibilă să împace diferitele tendinţe, dar nu va izbuti decît să amplifice un sîngeros confuzionism. De altfel, e prea tîrziu. Cînd la 23 martie 630, împăratul readuce în mod solemn în Sfînta Sofia bucăţile „adevăratei cruci“, călăreţii lui Mahomed pun deja şaua pe cai.

Islamul şi Veneţia, sau afacerile sînt afaceri

Lumea antică nu cunoştea din peninsula Arabiei, izolată de lume prin mare şi pustiu, decît unele puncte răzleţe, cel mai adesea situate pe franjurile ei maritime. Dacă ezităm încă să localizăm geografic vestita ţară Punt, unde se duceau egiptenii să caute aur, tămîie şi pietre scumpe, dacă ne punem acelaşi semn de întrebare în legătură cu ţara Ofir, spre care a fost îndreptată expediţia navală a regelui Solomon, putem să ne gîndim, fără a acorda prea mult credit splendorilor „regatului Saba“, că marinarii egipteni şi fenicieni reperaseră locuri utile de ancorare de-a lungul coastelor arabice în cursul numeroaselor lor

[1] *Monofizitism* (gr. *monos* „unu" şi *physis* „natură"), ramură **a** creştinismuluj, despărţită după sinodul ecumenic de la Calcedon (451). Contrar aogmei oficiale creştine despre cele două naturi, cea divină şi cea umană a lui Hristos, monofizitismul recunoaşte numai natura sa divină. A căpătat răspîndire în provinciile de răsărit ale Imperiului bizantin, reprezentînd una din formele de luptă ale maselor populare, interesate să se despartă de statul bizantin şi de biserica oficială în care vedeau un instrument al opre-, siunii economice, politice şi naţionale. — *Nota trad.* călătorii care-i duseseră

cel puţin pînă la capul Guardafui, de care arareori îndrăzneau să treacă. Pe măsură ce se dezvoltaseră relaţiile comerciale cu Indiile, concurenţa între căile maritime şi cele de uscat devenise mai aprigă. Pe vremea întemeierii Imperiului roman, numeroase caravane luau drumul mătăsii, cu toate dificultăţile create de părţi, şi alte convoaie de cămile se adunau în fundul Golfului Persic spre a încărca de acolo mărfurile destinate Meso- potamiei, sau chiar Arabiei. Aceasta nu reprezenta o piaţă importantă, dar furniza oamenii necesari spre a organiza transporturi prin deşert. Pentru a pune mîna pe acest trafic şi a-l deturna în folosul canalului a vrut August să ia contact cu căpeteniile arabe din Medina, în acelaşi scop a fost creat un comptuar roman la Adena (Aden), iar Trai an decretase provincie romană Arabia Petreea, al cărei rol de placă turnantă avea să fie reluat mai tîrziu de Palmyra. Cu timpul, transporturile maritime au precumpănit asupra transporturilor caravaniere, iar marinarii din Bizanţ asigurau ei înşişi călătoria spre Indii prin Marea Roşie, ocolind Arabia, dar între Hedjaz, Palestina, Siria şi Egipt se stabiliseră numeroase contacte şi nu era de mirare să întîlneşti la Alexandria, la Ierusalim sau la Antiohia negu- ţători arabi foarte pricepuţi şi ei în subtilităţile curtajului.

Transportînd mărfuri, corăbiile sau caravanele vehiculau şi idei. Astfel, în secolul al Vl-lea, cele două-trei milioane de fetişişti care populau cele aproximativ 4 milioane de kilometri pătraţi ai peninsulei recepţionaseră fără-n- doială ecourile iudaismului şi creştinismului, mai cu seamă de cînd abisinienii, care trecuseră la creştinism, luaseră obiceiul să traverseze strîmtoarea Bab-el-Mandeb şi să strîngă legăturile de afaceri cu „vecinii din faţă”. Marea majoritate a populaţiei, nomade sau sedentare, nu se închina decît la zeii locali şi nu asculta decît de şefii de trib, întotdeauna gata să se arunce unii asupra altora cu arma în mînă. Imensitatea pustiului, precaritatea sau absenţa căilor de comunicaţie, viermuiala politeistă, sumedenia de regi- şori, totul concura în a face din Arabia o ţară anarhică, iar nu un stat politic, religios şi militar. Totul, adică geografia, sociologia,

teogonia. Dar se întîmplă uneori în istorie ca opoziţiile şi disparităţile să se coaguleze dintr- odată şi să provoace dinamici explozive a căror naştere, măreţie, decadenţă şi în cele din urmă prăbuşire nu poate fi explicată numai prin simplul fapt al unei voinţe supranaturale, sau numai prin deplasarea unor forţe economice şi sociale. Da-ă nu e carul să apreciem aici revelaţiile misterioase ale lui Mâhorned, transmise curînd celor ce-i erau apropiată, lucru cert este că Profetul a fost în primul rind un om de acţiune, creatorul unui stal politic şi un conducător de .popoare. Spre deosebire de împărăţia lui Hristos, regatul -acestui bogat antreprenor de transporturi era pe lumea asta. Dar cine ar fi putui prevedea in primii ani ai secolului al VJ-lea, la Roma sau la Conslantinopol, la Alexandria sau in Cipru, la Antiohia sau la Ctesifon că, adunaţi de către un con ducător de caravane inspirat, l'iii pustiului arabic, ajunşi nişte naţionalişti fanatici şi îmbătaţi de ideea unui dumnezeu unic, se vor năpusti curînd, eu sabia în mină, să cucerească lumea ? Că în mai puţin de o sută de ani aveau să devină stăpânii Palestinei şi Siriei, ai Egiptului şi Iranului, ai Ciîîciei şi Cappadociei, ai Frigiei şi Armeniei, ai Afganistanului. Tuikeslanului şi Punjabului, flulurind stindardul verde de-a lungul unei fabuloase cavalcade cane avea să-i instaleze de la Oceanul Atlantic pînă la graniţele Chinei, pe urma falangelor macedonene şi a legiunilor romane ?

Islamul se stabileşte la Suez

Deşi am putea «piloga'asupra sensului profund al războiului sfînt — „Paradisul se rafia în umbra săbiilor'[4] — se cuvine să subliniem că nici măcar în mintea lui Ma- homed, acest -război nu corespundea vreunui tel imperialist, iar năvala călăreţilor arabi nu s-a dezlănţuit decît la doi ani după moartea sa. De îndată ce misiunea Profetului a fost asumată de succesorii săi, militari şi totodată financiari, ea avea să capete-intr-adevăr nişte aspecte de violenţă cu totul diferite de caracterul ei iniţial. Trebuie să recunoaştem că interpretarea marxistă a istoriei îşi vădeşte aici superioritatea, amintindu-ne că primele

obiective desemnate de califul Omar generalilor săi corespund foarte exact intereselor comerţului caravanier **arab : Mesopotamia, Mediterana, Marea** Hoşie. Puţin timp **după instalarea călăreţilor generalului A-mr în acest Egipt creştin, dar eretic, care refuza să se bată pentru împărat, considerîndu-l un duşman al credinţei, o imensă parte a populaţiei a devenit musulmană, desigur printr-o reacţie** antibizantină, dar şi pentru că trecerea la islamism atrăgea în mod automat scutirea de impozite. Creştinii rămaşi fideli credinţei Ier, monofiziţi sau ortodocşi, au considerat ocupaţia arabă ca o pedeapsă pentru sîngeroasele certuri dintre ei. în zilele noastre, în faţa succesului durabil al principiilor Coranului profesate de sute de milioane de credincioşi, unii scriitori catolici nu se pot opri să nu reflecteze că „teribila încercare islamică se înscrie în perspectiva unei judecăţi supranaturale şi a unei ispăşiri”

în lucrarea şa Descrierea *Egiptului,* inginerul Le Pâre, care a descoperit împreună cu Bonaparte urmele vechiului canal, Reaminteşte de convocarea urgentă la Mecca pe care califul Omar a trimis-o generalului său Amr, cerîn- du-i să trimită convoaie cu provizii în Hedjazul ameninţat de secetă. „Principe al credincioşilor, i-a spus generalul, ştiu că înainte de islamism veneau la noi corăbii din Egipt care aduceau mărfuri. De cînd am cucerit această ţară, calea aceasta de comunicaţie e întreruptă : Canalul este înnămolit, iar neguţătorii au părăsit această cale de navigaţie. Vrei să dau poruncă să-d sape din nou, pentru a ,face să treacă pe el vasele încărcate cu provizii pentru Hed- jaz ?“ Omar a dat poruncă, lucrările au fost imediat întreprinse, iar curînd cargoboturile au putut naviga din nou pe el. Drumul griului îşi schimbase din nou direcţia, dar de data aceasta în folosul noului venit, Imperiul arab, care se lărgea pe harta politică a lumii, cită vreme Imperiul de Răsărit se reducea la dimensiunile mai modeste ale unei puteri greco-orientale, în stare încă să se apere, după cum o va dovedi în curând.

Marea latină a devenit un lac arab

Stăpîni pe istmul Suez, instalaţi pe malurile Meditera- nei, postaţi în Cipru şi în Rodos, arabii pricepuseră repede importanţa acestor balcoane maritime. Acum ştiau că nu le mai lipsea decît posesiunea Dardanelelor pentru a domina vechea lume romano-orientală şi a-şi păstra cuceririle. Porturile din deltă şi de la golful Suez deveniră peste noapte şantiere navale, spre care fu îndreptat, ca pe vremea marilor faraoni, lemnul din Liban, şi unde în-

---

[1] Daniel-Rops, *L'eglise des temps barbares.* cepură să răsune ciocanele şi securile dulgherilor, ale căror tehnici se modernizaseră în contact cu constructorii greci şi romani. Pribegii prin nisipuri numărau, ce-i drept, printre ei cîţiva marinari deprinşi cu cabotajul în Marea Roşie, dar nu se puteau întemeia pe nici o tradiţie, indispensabilă creării şi întreţinerii unei puternice forţe maritime, situaţie cu atît mai gravă şi mai greu de depăşit, cu cît construcţia navală presupune o continuitate în efort. Ei au izbutit totuşi în cîţiva ani să lanseze suficiente bastimente de război spre a face din *mare nostrum* un mare lac arab, în care şi-au instalat baze în Creta, Cipru, Sicilia, Baleare şi Corsica. Mai mult, chiar în anul 655 au repurtat, prima victorie într-o bătălie navală dată în largul coastelor siriene, în care o mare escadră bizantină a fost decimată.

Neputînd angaja decît un număr de vase cu totul inferior celui al inamicului şi cunoscîndu-şi inferioritatea în lupta pe mare, arabii înlănţuiseră unele de altele cele 200 de unităţi de care dispuneau, pentru ca linia lor de bătaie să nu fie străpunsă, iar manevra adversă, redusă în modul acesta la un soi de şarjă împotriva unui bloc fără fisuri, să se zdrobească astfel de soldaţii Islamului care aveau să-şi regăsească îh felul acesta însuşirile lor de luptători pe uscat. Douăzeci de ani mai tîrziu,

o veritabilă armadă arabă a apărut în Bosfor şi a asediat Constantinopolul, dar a eşuat în acţiunea sa, întrucît bizantinii au folosit atunci pentru prima oară o armă secretă, focul grecesc *, care prefigura napalmul din timpurile modeme. O nouă tentativă era cît p-aci să reuşească în anul 717, dar şi de rîndul acesta ţiţeiul lansat de propulsoarele asediaţilor a nimicit flota inamică, astfel că puţinele bastimente care au scăpat din flăcări, dintre cele 2 000 de nave angajate în această gigantică operaţie combinată, s-au refugiat spre bazele lor de plecare. Paisprezece zile mai tîrziu, lîngă Poitiers, călăreţii lui Allah au suferit o grea înfrîngere. Astfel, aproape concomitent, năvălirea arabă la est, ca şi la vest, atinsese limite pe care nu avea să le mai depăşească.

Imensele teritorii cucerite de călăreţii lui Allah trebuiau administrate şi trebuia făcută încercarea de a le suda unele de altele sub controlul aceleiaşi autorităţi politice şi

---

[1] **Amestec de salpetru, sulf şl răşină, cu efect Incendiar. Focul provocat de această combinaţie nu putea fl stins cu apă, ci numai Înăbuşit cu pămint umed sau nisip. —** *Nota trad.*

religioase : antrepriză dificilă, care presupunea la cuceritori voinţa de a se supune unui singur calif. Dar aceştia erau comandaţi de numeroşi şi mărunţi şefi de trib certăreţi, invidioşi, nedisciplinaţi care, odată ajunşi prefecţi, guvernatori, generali, dădeau frîu liber poftelor lor politice şi lăcomiei lor. Astfel, primii califi trebuiseră să facă faţă multor rebeliuni conduse de nobili prin tradiţie, sau de ocazie, care pretindeau cu toţii că se trag din Mahomed şi că sînt adevăraţii păstrători ai gîndirii lui. Dinastiei Omeia- zilor stabiliţi la Damasc, i-a urmat dinastia Abasizilor de la Bagdad. In acelaşi timp Imperiul arab se va destrăma, deoarece în Andaluzia, Maghreb, Iran, Siria, Egipt se vor constitui guverne independente. Pretextul certurilor religioase nu reuşea să camufleze ambiţiile personale ale celor care le proclamau şi îşi asumau răspunderea lor cu o duritate necruţătoare.

El Mansur închide canalul. De ce ?

In aceste timpuri grele, ce se întîmplase cu canalul Suez ? Duşmănii de neîmpăcat, răscoale înăbuşite şi reîncepute, jurăminte veşnice şi rapide sperjururi dezagregau fără-ndoială unitatea statului musulman, care nu se întemeia decît pe comunitatea de religie şi pe implantarea limbii arabe, dar cei care îşi disputau puterea la Damasc, Bagdad sau. Cairo, ajuns capitala Egiptului, nu se dezinteresau cîtuşi de puţin dacă nu de cadal, atunci de drumul spre Indii. Mai mult intermediari decît producători, stăpîni pe Mediterana occidentală, pe Marca Roşie şi pe Golful Persic, arabii vor şti să tragă şi ei profit de pe urma extraordinarelor poziţii geografice pe care le controlează.

Am văzut că pentru a-şi umple silozurile pe unde sufla vîntul, califul Omar poruncise să fie repus în funcţiune canalul : grîul egiptean, în loc să fie îmbarcat pentru Bizanţ, fusese îndreptat spre Djeddah şi, timp de mai multe decenii, triburile din Hedjaz, Yemen sau din Ha- dramaut putuseră să se hrănească, fără grija zilei de mîine. Dar întrucît venirea la putere a dinastiei abaside (în 750) provocase turburări insurecţionale în aceleaşi regiuni, guvernul din Bagdad pusese imediat să fie astupat „canalul emirului[11], pentru a veni de hac mai repede cu ajutorul foametei populaţiilor ce se ridicau împotriva autorităţii sale ! Cînd ne aducem aminte de vechile rivalităţi comerciale care opuseserâ dintoîdeauna pe neguţătorii stabiliţi în istm celor din Golful Persic şi cînd, pe altă parte, ştim că Mediterana, mai ieri o cale de legătură între Orient şi Occident, devenise o barieră între aceste două blocuri, ne putem întreba dacă gestul - conducătorului abasid nu traducea o idee mai puţin sumară. Nu cumva era vorba mai curînd de a abate curentul comercial de care profita Marea Roşie şi de a aduce astfel la Bassora, în fundul Golfului Persic, mărfurile din India şi din China, de unde aveau să

fie redistribuite, prin Mesopotamia, 'noilor aristocraţi ai Islamului, stabiliţi într-o capitală întru totul nouă ?

Închizînd canalul emirului — va trebui acum să aşteptăm ca Ferdinand de Lesseps să trezească din nou la viaţă această veche cale a lumii — califul El Mansur a blocat drumul maritim al Indiilor. Paralel, piraţii musulmani care roiau în Mediterana au pustiit calea milenară a schimburilor, dedîndu-se la atacuri banditeşti împotriva rarelor nave bizantine care se încumetau să se îndrepte SDre Veneţia. Dar, deşi canalul este închis şi Mediterana practic interzisă convoaielor, evreii din diaspora. activi şi pricepuţi, dispunînd de reţele comerciale, reuşesc să-şi procure unele produse alimentare de care se ajutau foarte amatori mîncăii carolingieni — piper, curmale, smochine, fistic, orez, ardei iute — şi mai ales îame de papirus care se consumă enorm. „Neguţătorii evrei, relatează istoricul Ibn Khordadhbek, care vorbesc araba, persana, greaca, franceza, spaniola, slava călătoresc din Occident în Orient cînd pe mare, cînd pe uscat. Ei aduc din Occident eunuci, sclave, tineri, brocart, piei de biber, blănuri de jder şi tot soiul de articole de pielărie, săbii. Ei se îmbarcă în ţara Franciei pe marea (Mediterană) occidentală şi se îndreaptă spre Farama (denumirea arabă a Pelusiumului) : acolo, încarcă mărfurile pe cămile şi pornesc pe jos pînă la Clysma, unde se îmbarcă şi pornesc spre Djeddah şi de acolo în Indii şi în China. La înapoiere, urmează acelaşi drum în sens invers şi sînt îneărcaţi cu mosc, aloes, camfor, scorţişoară şi alte produse din aceste ţinuturi orientale." Astfel, deşi canalul e. impracticabil, istmul deţine în continuare rolul său de trăsătură de unire între două lumi. Dar tonajele transportate rămîn de mică importanţă, cărăuşii ocazionali nu sînt interesaţi decît de produse uşoare şi scumpe — papirusul va dispărea încetul cu încetul fiind înlocuit cu pergamentul.

Neguţătorii din Veneţia .

Menţinute de evrei prin contactele lor internaţionale,' [XCII] tradiţia comerţului pe distanţe mari şi relaţiile între cele două lumi nu vor avea de aşteptat ofensiva Bizanţului. Cu mult înainte ca aceasta să se dezlănţuie, nişte nou ve- niţi, oameni din Veneţia, şi în curînd din Genova şi Pisa, aveau să se lanseze în afaceri, a căror anvergură va depăşi pe cea a expediţiilor organizate de neguţătorii evrei într-o epocă în care, stupefiaţi şi temîndu-se de victoria arabă, creştinii se lăsaseră alungaţi din Medîterana, pînă la punctul „de a nu fi în stare să fiică să plutească o scîn- dură“ *. Aceasta, pentru că Veneţia nu numai că beneficia de o excepţională poziţie - geografică, dar însăşi situaţia sa politică era destul de ciudată. Punct de joncţiune între Imperiul de Răsărit şi noul Imperiu din Occident, pe care papalitatea îl recunoscuse solemn în persoana lui Carol cel Mare, mica cetate a dogilor depindea teoretic de Constantinopoi, dar se degaja puţin cîte puţin de o tutelă îndepărtată, fără a dispreţui deloc ocrotirea pe care i-o asigura flota bizantină. Ea avea să se bucure foarte curînd de o soartă prodigioasă.

In ce măsură va influenţa istmul Suez destinul .veneţian ?

Dacă Mediterana orientală devenise o mare arabă, interzisă liberei circulaţii a convoaielor care aprovizionau pe vremuri Bizanţul — astăzi o mare metropolă în care trăiau peste un milion de greci —, imperiul rămînea totuşi punctul terminus a numeroase caravane care, luînd-o pe calea uscatului, străbăteau în zece luni imensele întinderi care despărţeau Marea Chinei de Bosfor. Ajunse la Bizanţ, produsele orientale erau îndreptate spre nord, pînă la Novgorod, unde erau schimbate pe postav, blănuri, chih- ’imbar cenuşiu, miere, ba chiar şi sclavi, aduşi pe marea piaţă rusească de normanzii din Danemarca, Suedia şi lorvegia. Astfel, o vastă zonă comercială se dezvoltase în -ocolul al

---

XCII Ibn Khaldoun.

IX-lea în jurul Balticii şi al Mării Nordului şi prosperase, pînă cînd triburi de turcomani care cotropiseră regiunea Kievului şi ocupaseră malurile Niprului şi Volgăi, interziseseră prin prezenţa lor orice posibilitate de trafic. Oare neguţătorii norvegieni, suedezi, danezi, englezi şi germani aveau să se lase ruinaţi, iar colegii lor bizantini, iâ fie ameninţaţi cu asfixierea ? Atunci, solicitată şi de unii şi de ceilalţi, Veneţia acceptase să joace rolul de intermediar între Constantinopol şi această Europă nordică, al cărei dinamism născînd reuşise să-i asigure un loc printre curentele comerciale cele mai noi. O condiţie a fost totuşi impusă de neguţătorii veneţieni : determinarea unui loc de întîlnire şi de schimb, situat aproximativ între Golful Adriatic şi centrele industriale şi comerciale europene (Londra, Bruges, Hamburg, Koln, Frankfurt, Nurn- berg, Strasbourg, Basel). Aşa s-au născut târgurile din Champagne [XCIII], „care timp de aproape două sute de ani vor fi pentru Occidentul medieval ceea ce a fost în secolul al X IX-lea City din Londra pentru lumea capitalistă : marile regulatoare ale tranzacţiilor internaţionale".

Ajunsă stăpînă peste schimburile comerciale între Imperiul franc şi Imperiul greco-latin, de-a lungul unei căi nesfîrşite care lega acum Marea Mînecii de Marea Galbenă, era fatal ca, antrenată de spiritul său întreprinzător, Veneţia să înnoade direct relaţii de afaceri cu Islamul, pentru a atrage în propriile ei lăzi o bună parte din numeroasele curtaje şi alte drepturi de tranzit pe care antreprenorii de caravane trebuiau să le plătească pe drumurile străbătute. Atunci şi-a pus întrebarea : de ce nu s-ar duce chiar ea să caute în porturile siriene sau egiptene aceste produse orientale care

XCIII **Tîrguri cunoscute mai ales din secolul al Xll-lea şi care adunau neguţători din Franţa, Lorena, Flandra, Italia şi chiar Orient Se ţineau periodic la diverse sărbători religioase în multe oraşe din regiunea Champagne şi graţie lor, moneda locală ă căpătat circulaţie internaţională. —** *Nota trad.*

ajunseseră acolo prin Marea Roşie sau Golful Persic şi care se îngrămădeau, dat fiind că ţă-
rile Islamului nu puteau să le absoarbă pe toate ? Dacă se lansa într-o asemenea afacere, însemna ascultă de cîrmuirea de la Bizanţ, care interzicea categoric orice contact comercial cu necredincioşii ; în plus, lucrul acesta presupunea construirea unor cargoboturi grele. Fără a înceta să ofere colaborarea marinei sale de război în operaţiile întreprinse de împărât împotriva arabilor, dogele i-a lăsat pe neguţătorii săi să plece la Alexandria. Ei au fost cu atît mai bine primiţi, cu cît aduceau în vasele lor lemn de construcţie, bare de fier şi mai ales tineri slavi, fete şi băieţi, cumpăraţi sau răpiţi de pe coasta dalma- tică şi meniţi să fie revînduţi musulmanilor : cuvîntul „sclav" nu are altă origine. Ca nişte „buni creştini", vene- ţienii aveau să readucă de la Alexandria trupul sfîntului Marcu, din care vor face patronul cetăţii lor. în acelaşi timp, afacerile rămînînd afaceri, ei nu aveau nici un scrupul în a popula haremurile Islamului şi a-l aproviziona pe duşman cu materii strategice, împăcînd astfel grija pentru mîntuirea lor cu raţiunea de stat, aşa cum alţii împacă scrupulele lor morale cu rostuirea unei cariere.

Bizanţul contraatacă

La sfîrşitul secolului al X-lea, după ce a executat cîteva raiduri reuşite în adîncime în regiunea Anatoliei şi cîteva acţiuni prădalnice în istmul Suez, îndeosebi la Damietta şi la Farama, Bizanţul a putut să declanşeze o ofensivă generală sub comanda unui anume general Focas, pus de soldaţii săi pe tron şi aruncat în patul unei împărătese rămase văduvă. Recucerirea Cretei permisese să fie întreprinse operaţii de debarcare mai serioase pe coasta si- riană, de unde Focas se înfundase în regiunea Taurus, in- stalîndu-se pe malurile Eufratului,

subjugînd Alepul, urcând pe valea Orontelui şi ajungînd la litoral. Era rîndul musulmanilor să rămînă uluiţi şi înfricoşaţi, căci trupele bizantine dădeau dovadă de o înaltă tehnică a masacrului şi a jafului. Aşa cum se întîmplă adesea, Focas avea ca adjunct un general care-l ura cu patimă şi nu făcea nici o taină din luciul acesta. Pe vremea aceea, nu te mulţumeai să-ţi doboriS®valii cu ajutorul unor calomnii viclene, îi asasinai. Tzimisces a rămas bineînţeles credincios unei tradiţii care avea măcar meritul riscului ; el a continuat recucerirea începută de fostul său comandant, făcînd una cu pămîntul Fenicia, Palestina, Siria şi ocupînd Damascul. Nu a mers mai departe, întrucît a fost otrăvit de un eunuc şi atunci cînd dinastia legitimă a pus din nou nuna pe putere[x], a trebuit să se amîne *sine die* orice încercare de a asedia Ierusalimul. Se punea în primul rînd problema de a asigura securitatea frontierelor ameninţate pe Oronte şi totodată în Bulgaria, apoi de" a ridica o stavilă în calea presiunii turcilor, ale căror foarte redutabile însuşiri războinice bizantinii le cunoşteau tot atît de bine ca şi arabii, întrucît îi folosiseră ca mercenari.

Afacerile sînt afaceri

Valul recuceririi bizantine se oprise aşadar la porţile Egiptului. Sub domnia tiranică a califilor fatimizi, acesta se desprinsese de cîrmuirea de la Bagdad şi cunoştea o perioadă de prosperitate, datorită dezvoltării industriei lui textile, priceperii meşteşugarilor săi şi reluării exporturilor către lumea occidentală, chiar către Bizanţ, a acelor produse străine ce reprezentau luxul pentru carolingienii care ti ăiau fără visuri, înăuntrul micilor lor economii închise. Un contemporan, Masoudi, avea să spună despre Alexandria : „Este un centru comercial în care se aduc prin Marea Roşie şi prin Mediterana parfumuri, aromate, droguri, femei, produse alimentare, băuturi, stofe

fine. Mărfuri din întreaga lume se găsesc din belşug în piaţă. Egiptenii spun că sînt oamenii cei mai bogaţi în materie de zahăr, miere, sclavi, oi, măgari, cai, lirigouri de aur, smaralde, papirus, pomadă parfumată, grîu...“ Desigur, trebuie să ţinem seama şi de un anumit lirism, dar să reproducem şi povestirea unui călător persan : „Am remarcat nişte cristal de stîncă lucrat de meşteşugari plini de gust. Fusese adus

' Cu Vasile al Il-lea. din Maghreb, dar se spunea că de curînd fusese primit altul, de calitate mult superioară, care sosise prin Marea Roşie." Deşi produsele din India şi din China n-au încetat niciodată să treacă prin istmul Suez, totuşi neguţătorii vene- ţieni au redat căii Ind iilor viaţa intensă pe care a cunoscut-o pe timpul splendorii romane. încurajaţi, ajutaţi, susţinuţi de politica externă a dogilor, neguţătorii şi-âu putut instala comptuare la Laodioeea, Antiohia, Adriano- pol, Salonic, Atena, în Corfu, în porturile din delta egipteană şi au obţinut chiar să fie scutiţi de orice taxe comerciale în cuprinsul imperiului. Acesta era preţul cooperării navale oferită Bizanţului de către Veneţia, spre a-l ajuta să se apere împotriva acţiunilor normanzilor lui Robert Guiscard care, după ce se stabiliseră în SiciUa, ntţ-şi **as**cundeau ambiţia de a se instala pe malurile Bosforului. Bizanţul fusese salvat, „dar stăpînirea lumii mediteraneene trecuse în mîinile vasalei lui, Veneţia. Dacă excepţăm Sicilia, toate bogăţiile Occidentului, din nord şi pînă în sud, de la postavurile din Flandra pînă la sclavii dţn Slavonia, de la metalele din Germania pînă la produsele alimentare din Italia, toate fabuloasele bogăţii ale Bizanţului, atelierele sale, aurarii săi, sticlarii săi, aurul sad, toţi munceau de acum încolo pentru lagună, îngăduindu-i să aducă pe pieţele musulmane saci dopşiţi cu mijloace **de** schimb, ce aveau să-i

permită să cumpere braţe întregi de mirodenii, toate produsele Orientului care i se ofereau şi pe care le va revinde cu dublul, triplul şi câteodată cvintuplul preţului de cost.“ [1]

Mica trăsătură de unire care lega Suezul de Alexandria se prelungeşte acum către nord-vest, prin axa Veneţia^ Troyes, Bruges, Londra şi către sud-est prin axa Aden- Mascat-Ceylon, unde marinarii musulmani întîlnesc marinari chinezi. Nici excomunicările papei, nici crisobulele ’ împăratului nu-î vor împiedica pe veneţieni şi în curînd pe genovezi şi pe pisani să-şi dezvolte afacerile cu lumea interzisă şi vor fi văzuţi chiar călugări de la Monte-Cassino solicitînd mozaicari arabi să le decoreze mănăstirea.

’ Reni? Guerdan, *La serenissime.*
- în antichitate, document sigilat cu *o* pecete de aur. — *Nota trad.*

Hegemonia arabă dispare în folosul turcilor

In tirnp ce Egiptul cunoştea o înflorire economică, datorată spiritului întreprinzător al occidentalilor şi bunăvoinţei pelerinilor care se duceau unii la Mecca, alţii la Ierusalim, imperiul abasid, foarte zdruncinat **de pe** urma contraofensivei Constantinopolului, era ameninţat cu dispariţia, La drept vorbind, călăreţii deşertului nu-şi păstraseră mult timp, în toată puritatea ei, sărăcia iniţială. Trecînd brusc de la mizerul cort înfipt în nisipurile Hedjazului, la palatele din Damasc, apoi din Bagdad, abandonaseră repede tot ce era frust în moravurile, cât şi în credinţa lor şi, după exemplul bizantinilor, prinseseră gust să discute, să argumenteze, să interpreteze legea atît de simplă a lui Mahomed. Fărâmiţată sub raport politic în dinastii mari sau mici, mai mult sau mai puţin autonome, lumea musulmană îşi pierduse şi unitatea religioasă. Ea nu mai reprezenta decît o

adunătură de forţe anarhice, în care arabii, al căror număr era infim dacă îl comparăm cu cel al convertiţilor la islamism, deja nu mai jucau primul rol. Astfel, la Bagdad, care dispunea de cele mai bune motive ca să nu aibă încredere în arabi, şi nici în iranieni, cărora li se încredinţaseră înalte funcţii administrative — aşa cum procedaseră şi împăraţii romani cu migratorii germani şi gali —, califii abasizi, pentru a-şi constitui un soi de gardă pretoriană, înrolaseră în serviciul lor turci, care deveniseră şi ei adevăraţi deţinători de putere. Originari din nord-estul Chinei, turcii porniseră la drum către vest la sfîrşitul primului mileniu şi, după ce s-au rotit prin stepe, împinşi de mongoli, care veneau pe urmele lor, ajunseseră în vecinătatea iranienilor islamizaţi **de** dată recentă, care au încorporat un mare număr dintre **ei** în armata lor, fără să-şi închipuie că aceşti lupi vor deschide într-o bună zi poarta fraţilor lor rămaşi în regiunea Buhara.

Potrivit procesului marilor migraţii umane, invazia începuse prin infiltrarea cîtorva grupuri de oameni holă- rîţi. Aceştia, harnici şi curajoşi, — ,,coloană a cineea“ înainte de existenţa noţiunii, se impuseseră repede societăţii decadente şi primitoare de la Bagdad, aşteptînd ca triburi mai dinamice decît celelalte să se năpustească spre vest într-un elan care aminteşte de cel al primei cavalcade arabe, să cotropească Iranul, să se instaleze la Bagdad şi să-şi croiască în Anatolia, pe Eufrat, în Siria principate mai mici. Hegemonia arabă îşi trăise traiul. Nu durase nici patru veacuri.

Oricît ar fi de sumare, aceste cîteva precizări par necesare pentru a încadra mai bine evenimentele ce urmează. Pentru că turcii au ocupat Palestina, Anatolia, Cappadocia, Frigia, Bithinia, ajungînd pînă la Niceea, la 20 de kilometri de Marmara, a făcut apel Imperiul creştin de Răsărit, ajuns incapabil să conducă singur războiul antiislamic, la forţele occidentale. Acestea vor asigura schimbul doi, organizînd cruciadele, al căror unic bilanţ pozitiv va fi, în mod foarte paradoxal, extinderea vechilor curente comerciale ale căii Indiilor. Aceste curente aveau să se dezvolte şi să se înmulţească prin istmul

Suez, pînă în ziua cînd turcii otomani vor pune mîna pe Constantinopol, făcînd din Mediterana orientală o fundătură. Atunci a poruncit Henric de Portugalia navigatorilor săi să caute o cale de trecere pe la sudul Africii, spre a găsi un nou drum al mirodeniilor, care să eludeze pretenţiile misiţilor orientali sau veneţieni.

Imperialismul în umbra crucii

■

Deşi acţiunile cruciaţilor au avut cel mai adesea drept teatru de operaţii Asia Mică, Palestina, Siria, istmul Suez nu a lipsit dintr-o aventură în care s-au amestecat în mod straniu cel mai pur ideal religios şi cupiditatea, dezinteresul entuziast şi spiritul de cucerire.

Două secole după moartea lui Hristos, primii pelerini s-au şi îndreptat spre Ţara sfîntă, înfruntând primejdiile, spre a îngenunchea în faţa Sfîntului Mormînt. Năvala islamică încetinise cu atît mai puţin acest elan, cu cît arabii cântăriseră repede beneficiile substanţiale pe care Ierusalimul putea să le realizeze încurajînd vizitele cuvioşilor călători creştini, în colaborare cu armatorii veneţieni, ge- novezi sau pisani, ce îşi disputau clientela şi practicau o politică de tarife reduse şi de mirajuri publicitare, care* prefigurau „marketingul" antreprenorilor moderni ai turismului de masă. Experţi în materie, cei din Mecca, deschiseseră agenţii la Ierusalim, unde se înălţa şi moscheea califului Omar. Ei aveau tot interesul să vegheze asupra securităţii pelerinilor creştini şi musulmani, dar se în- tîmpla uneori ca furtunile imprevizibile ale unui fanatism potrivnic totuşi spiritului tolerant al Coranului să se abată asupra locurilor sfinte şi să-i înghită pe călătorii întru Hristos. Aceştia îndurau

atunci cele mai îngrozitoare jigniri, ba chiar tortura şi moartea. După ce furtuna trecea, noi pelerini ajungeau la Ierusalim şi astfel, din acalmie în vijelie, a sosTt şi secolul al Xl-lea, cînd cumpliţii turci selgiucizi cu săbii încovoiate s-au abătut asupra pietonilor intru domnul.

Mistică, politică, strategie

Pentru papa Urban al II-lea se punea oare numai problema de a elibera mormîntul lui Hristos şi de a înlesni pelerinilor posibilitatea de a se duce la Ierusalim, fără a risca să-şi piardă libertatea, sau chiar viaţa ? Mulţi istorici al căror catolicism nu poate fi pus la îndoială sînt de părere astăzi că acesta a fost „primul mobil“, dar că mai era poate vorba şi de a ajuta Bizanţul să ridice o stavilă în faţa presiunii asiatice, în legătură cu care exista teama că ar putea forţa zăvorul european. Dealtfel, nu este imposibil ca Urban al II-lea să fi considerat cruciada ca un excelent mijloc de a curma schisma care, după secole întregi de neînţelegere, devenise definitivă[J]. în sfîrşit, papalitatea, desigur, nu privea cu ochi răi trimiterea la lupta împotriva arabilor şi turcilor a acestor baroni turbulenţi, veşnic gata, să se încaiere şi ale căror violenţe ameninţau civilizaţia de fraternitate şi ordine, atît de laborios predicată de biserică, într-o Europă în căutarea unei unităţi întrezărite. Că din această politică nu lipsea mistica nu e nici o îndoială, dar pentru nenumăraţii

[1] Din anul 1054.

luptători de rînd din Franţa şi Germania, din Italia şi Anglia, din Flandra şi ţările scandinave este cert că evocarea lui Michelet pare foarte aproape de adevăr. „Au fost văzuţi oameni cărora li se făcea dintr-o dată silă de lot ce le plăcuse pînă atunci şi părăsind, baronii, castelele lor, meşteşugarii, meseriile lor, ţăranii, ogoarele lor. pentru a-şi închina strădania şi viaţa apărării împotriva unor profanări sacrilege a celor zece picioare pătrate de

pămînt care adăpostiseră timp de cîteva ceasuri, rămăşiţele pă- minteşti ale dumnezeului lor.’* - '

La 14 iulie 1099, cînd cruciaţii s-au năpustit la asaltul Ierusalimului, oraşul sfînt aparţinea egiptenilor, el nu se mai afla sub dominaţia turcilor. Profitînd de tulburarea iscată printre escadroanele selgiucide în urma sosirii trupelor france în Asia Mică, guvernul de la Cairo, nelăsînd să-i scape prilejul, reocupase poziţiile pierdute în anii precedenţi. Este un fapt care se cuvine să fie subliniat, întrucît se încadrează în cea mai îndepărtată tradiţie politică şi strategică egipteană. Pentru fatimizii de la Cairo a pune din nou mina pe Palestina nu însemna atît o răfuială dinastică şi religioasă cu abasizii de la Bagdad, cît recuperarea istoricei zone de apărare care, de pe vremea lui Ramses al II-lea, ocrotea valea Nilului, adică pă- mîntul hrănitor şi căile de comunicaţie prin istm între Mediterana şi Marea Roşie. Lucrul acesta este atît de adevărat, încît egiptenii, care izbutiseră să adune trupe proaspete între Ascalon şi Gaza, încercară curînd să recucerească Ierusalimul de la cruciaţi, care puseseră mina pe oraşul sfînt, înecându-l într-o baie de sînge. Dar latinii se instalaseră temeinic ; şi ei înţelegeau necesitatea de a-şi lărgi bazele teritoriale, cu atît mai mult cu cît Baldovin, proclamat de că>tre însoţitorii săi rege al Ierusalimului la moartea fratelui său Godefroy de Bouillon ’, intenţiona ferm să-şi croiască un imperiu în Orient şi să împartă în jurul lui principate, ai căror titulari urmau să fie vasalii săi. Pentru a-şi da importanţă, au pus mîna pe Caffa, Cesareea, Jaffa, Acera, Tripoli, pe toate porturile siro-palestiniene şi în cele din urmă pe Aila, în fundul Golfului Akaba, punct de trecere obligatoriu pentru, cara-

[1] Duce de Lorena (1058—1100), unul dintre conducătorii primei cruciade (1096—1009). — *Nota trad.*

vanele care legau Egiptul de Mecca, ^fiorul port israelian Eilat, astăzi punct de pornire al pipelinului care ajunge la Aşkelon, port petrolier la Marea

Mcditerană.

Baldovin încearcă să efectueze o operaţie împotriva Suezului

Odată mormîntul lui Hristos eliberat, ne puteam închipui că va începe vremea afacerilor şi a colonizării. Pentru a concretiza asemenea proiecte, era necesar să pui mina pe grînarul egiptean şi pe istmul Suez, misiune istorică ce se impusese tuturor cotropitorilor în această parte a lumii. Baldovin ştia lucrul acesta. De asemenea ştia că pentru a asigura securitatea regatului său palestinean, trebuia să împingă frontierele sale occidentale pînă la braţul pelusic al Nilului, adică pînă la canal, şi să ocupe Sinaiul. Astfel, cele două imperative strategice care se impuneau de pe atunci prefigurau foarte exact concluziile cele mai modeme ale stateloi' majore egiptene şi isra- eliene. Pentru Baldovin şi majoritatea însoţitorilor săi, cruciada nu mai reprezenta acum expresia eroică a credinţei lor, ci posibilitatea de a se stabili pe noi teritorii, de unde să stoarcă bogăţii pe care le credeau imense, aşa cum crezuseră înaintea lor chaldeenii şi perşii, grecii şi romanii, arabii şi turcii. Războinic îndrăzneţ, chiar temerar, Baldovin — deşi se lasă ademenit în capcanele ieftine pe care i le întinde Orientul, pînă la a se înveş- mînta chiar într-un burnus brodat ou fir de aur — nu înţelege mai puţin imperioasa necesitate de a ocupa istmul Suez : preia el însuşi comanda unei forţe de intervenţie pe care o lansează asupra localităţii El Arish, apoi asupra Faramei, vechiul Pelusium şi viitorul Port Said. Moartea sa accidentală (1118) face ca mica armată să se retragă la bazele de plecare, dar urmaşii primului rege franc al Ierusalimului se vor lansa cu toţii într-o adevărată „cursă pentru Egipt“ ', unde veniturile de pe urma impozitelor rămîneau mai mari decît pretutindeni altundeva. Ei au încercat cinci operaţii combinate împotriva-deltei, era pît

[1] Pierre Willemart, *Les Crrisades*. pe ce să fie înecaşi intr-o inundaţie provocată de distrugerea voluntară a barajelor Nilului, i-au pus pe egiptenii musulmani să le plătească sume considerabile ca retribuţie pentru alianţe temporare îndreptate împotriva musulmanilor din Damasc, dar au trebuit în cele din urmă să abandoneze partida în faţa presiunii turcilor, atunci cînd Saladin a pus mina pe Egipt, lichidînd totodată şi schisma fatimidă. In elanul său, Saladin a recucerit rînd pe rînd Acera, Sidon, Ascalon, Nazaret şi Ierusalimul, unde marea cruce de aur înălţată de Godefroy de Bouillon pe moscheea lui Omar a fost dată jos (2 octombrie 1187).

Buni creştini... dar traficanţi de arme

Nu era totul pierdut pentru toată lumea. Dacă primele doua cruciade nu izbutiseră nici să elibereze mor- mîntul lui Hristos, nici să-i convertească pe necredincioşi, ele au redeschis totuşi larg Mediterana orientală comerţului creştin. Armatori, financiari, neguţători de alimente, traficanţi de arme profitaseră imediat de acest lucru. Veneţia, Pisa, Genova devenite indispensabile pentru transportul, aprovizionarea, echiparea tuturor feudalilor mici şi mari, baroni şi pedeştri care se angajaseră în fantastica aventură, îşi instalaseră comptuare în toate porturile siro-palestiniene, dar tot porturile egiptene din deltă erau preferatele lor : Farama-Pelusium, Damietta, Rosetta, Alexandria. Pe acolo treceau la preţul cel mai convenabil produsele din Indii şi din China, de cînd seniorii franci aparţinînd marii şi micii nobilimi luaseră obiceiul să perceapă taxe prohibitive asupra tuturor mărfurilor transportate de caravanele de uscat ce străbateau teritoriul lor. Dacă exceptăm operaţiile de amănunt la care am făcut aluzie,

Egiptul nu suferise aşadar nici de pe urma navalei creştinilor, nici de pe urma refluxului lor, iar Alexandria rămăsese marea distribuitoare de mirodenii destinate pieţelor occidentale, în schimbul produselor strategice şi a materialului de război. Aceasta, în pofida tunetelor şi fulgerelor Sfîntului Scaun care ameninţase cu excomunicarea şi cu confiscarea bunurilor, ba chiar cu închisoarea ,,pe oricine ar îndrăzni să vîndă sarazinilor fier şi arme, lemn de construcţii maritime ori nave gata construite, sau ar intra în slujba necredincioşilor în calitate de căpitan de vas, ori de cîrmaci". Prima bancă internaţională din lume, posedînd 3 000 de nave şi 38 000 de marinari, republica Veneţia, se sinchisea prea puţin de interdicţiile papale. Era rost de câştigat atîţia dinari, bizanţi *, atîtea mărci, expediind în porturile deltei egiptene încărcături de arme care erau îndreptate apoi, cu cămilele, de-a lungul canalului năpădit de nisip pînă la Suez. unde erau reîmbarcate spre porturile arabe din Marea Roşie ! Astfel, tone de aur şi de argint prădate de generalii şi oamenii de afaceri din vechea Romă, dar care se întorseseră în Orient pentru a plăti luxul desfrînat al imperiului roman de răsărit, dispărînd practic din Occident, reluau acum calea Europei, spre a ajunge cel mai adesea în lăzile băncilor din Veneţia, Pisa, Genova, iar mai tîrziu Florenţa, Milano şi Bologna. Nici Petru Eremitul [2], nici sfîntul Bernard [3] nu prevăzuseră acest aspect economic al unei expediţii întreprinse sub semnul unei cruci simbolizind jertfa unui dumnezeu care a trăit sărac, printre oameni săraci.

' Cu toată prezenţa a trei monarhi de mare anvergură ■— Frederic Barbarossa, Filip August şi Richard Inimă de Leu — cea de-a treia cruciadă avea să se soldeze şi ea cu semieşec. După patru ani (1189—1193), ea recuperase cîteva puncte situate pe coastă, dar nu putuse să recucerească Ierusalimul. In aceşti patru ani de lupte întrerupte

de armistiţii, in cursul cărora conducătorii creştini şi musulmani benchetuiau laolaltă înainte de a se sugruma unii pe alţii, istmul Suez devenise un soi de bulevard comercial pe care se întretăiau marile caravane Încărcate cu mirodenii, museline, curmale şi smochine, lămîi şi vinete, smirnă şi damasc ce urcau către nord şi grelele con- v.r,'?.ie cu fier şi lemn ce coborau către sud-est. In mod paradoxal, pe măsură ce cruciadele se succedau, legăturile comerciale dintre Europa şi Orient se dezvoltau. Cei care avuseseră norocul să se întoarcă in ţară aduseseră

[1] Monedă de aur şi argint folosită în Bizanţ în secolul XII. — *Nota trad.*

• • Propovăduitorii primei şi respectiv celei de-a doua cru
ciade. Nota trad.

cu ei gustul pentru produse de consum nou descoperite şi numeroase mici ateliere de metalurgie înfloriseră în aşa măsură, încît Saladin a putut să scrie califului din Bagdad : „Veneţienii, genovezii şi pisanii aduc în Egipt produse alese din Occident, îndeosebi arme şi material de război, ceea ce constituie un avantaj pentru Islam şi im dezavantaj pentru creştinătate !“ Astfel, atunci cînd papa Inocenţiu al III-lea a reuşit să promoveze o a patra cruciadă, conducătorii expediţiei au hotărît să abordeze Pămîntul sfînt nu ca înaintaşii lor, pe nesfîrşita cale de uscat care ducea la Constantinopol, ci pe calea maritimă ce urma să-i ducă în Egipt, asupra căruia intenţionau să instituie o blocadă. Stăpîni peste istmul Suez, ei ar fi tăiat astfel drumul fierului.

O aventură sordidă şi sîngeroasă

In proza sa simplă, despuiată şi gravă, Villehardouin a relatat această a patra cruciadă, care nu a ajuns niciodată la Ierusalim şi nici măcar

în Egipt. Bun cavaler şi diplomat abil, el fusese însărcinat să negocieze cu dogele Veneţiei transportul oamenilor, al cailor, al hranei şi al materialului. Din cele. 85 000 mărci de aur cerute, nu putuse aduna decît 50 000, dar se angajase să achite restul din primele prăzi de război. Dogele a pretins plata pe loc, ştiind bine că era imposibil cruciaţilor să-şi procure o asemenea sumă, enormă pentru vremea aceea. Pentru *ar* păstra controlul asupra expediţiei şi a o împiedica să debarce cu forţa în Egipt, ceea ce ar fi provocat prăbuşirea unei pieţe ce aduce importante beneficii, republica Veneţia propusese atunci baronilor coate-goale, mai preocupaţi să-şi facă rost de feude decît să elibereze mormîntul lui Hristos, să cucerească Zara, o mică cetate adriatică situată pe coasta dalmată, a cărei concurenţă ar fi putut deveni stînjenitoare. Cruciaţii n-au pregetat să prade un oraş creştin. De asemenea, n-au pregetat, la întoarcerea din mica lor expediţie lipsită de glorie, dacă nu de profit, sa se vîndă pe 200 000 mărci fiului împăratului detronat al Constantinopolului, tînărul Alexios, spre a-l ajuta să-şi recucerească capitala părintească. Au întors Egiptului spatele şi nici nu au mai pomenit vreodată de plecarea în Ţara sfîntă. Dar aventurierii de joasă speţă, ca şi gentilomii aventurieri, soldăţoii, ca şi baronii nu bătuseră mii de kilometri ca să se întoarcă cu mîinile goale. S-au năpustit asupra Constantinopolului, fostul Bizanţ, avanpost al creştinătăţii în faţa mareei asiatice, spărgînd altarele din materiale de preţ pentru a-şi împărţi între ei fragmentele, jefuind casele şi bisericile, luînd cu ei potirele şi crucile, smulgînd aurul şi argintul de pe porţi, intrînd cu caii în Sfînta Sofia, furînd icoanele, violînd călugăriţele, tinere sau bătrîne şi sodomizînd preoţii. Republica bancherilor din Veneţia cîştigase pe două planuri : îndrep- tînd asupra Constantinopolului a patra cruciadă, ea apă-rase drumul spre Indii prin istmul Suez şi totodată alungase din Bosfor pe concurenţii ei genovezi şi pisani. A fost o dublă lovitură. Papalitatea, care nu

stătea mult pe gîn- duri cînd era vorba de excomunicări, aruncă anatema asupra acestor imbecili caro nu se lipsiseră nici de plăcerea de a-şi împărţi între ei titluri nobiliare de carnaval — marchiz de Corint, duce de Atena, conte de Toba — şi de a întemeia un nou Imperiu roman.

Imperiul acesta născut din călcarea jurămîntului depus pe săbiile încrucişate nu avea să dureze mai mult de cincizeci de ani. El a pierit în negura vremurilor, după ce a luptat cu disperare împotriva bulgarilor şi a grecilor care nu se împăcaseră cu acţiunea banditească a cărei victimă căzuse împăratul lor. Se cuvine totuşi să menţionăm că în 1218, un conducător latin al Constantinopolului, Jean de Brienne, cuprins poate de ruşine din cauza rolului ce fusese pus să joace, încercă să debarce la Da- mietta, cu intenţia de a schimba această poartă a istmului Suez pe Ierusalim. Povestea s-a sfîrşit cu un nou fiasco, în pofida prezenţei unui misionar cu mîinile goale şi inima curată, de care îşi băteau joc tîrfele ce-i însoţeau pe soldaţi : Francisc din Assisi. Zece ani mai tîrziu, Frederic al II-lea, împăratul Germaniei, Italiei şi Siciliei, ginerele lui Jean de Bricene, debarca la rîndul său în Egipt, în fruntea unei expediţii pe care istoricii o numesc a şasea cruciadă.

Frederic al II-lea de Hohenstaufen

La drept vorbind, Frederic acesta era un crucial destul de ciudat. Excomunicat fiind, el întreţinea relaţii foarte prieteneşti cu sultanul din Alexandria, se interesa mai mult de ideile şi oamenii Islamului deeît de învăţăturile evangheliei şi susţinea că diplomaţia poate să răzbească acolo unde armele dăduseră greş. De fapt, Frederic reuşi să realizeze o extraordinară operaţie politică, situîndu-se pe poziţii contrare sălbaticelor măceluri care însângeraseră pînă atunci Pămîntul sfînt. Foarte avansat în raport cu epoca în care trăia, împăratul era de părere că

toleranţa religioasă era mai presus de victoria militară, iar prietenul său musulman socotea, la rîndul său, că mormîntul lui Hristos putea fi negociat, cu condiţia ca creştinii să ofere un preţ bun. Nu le mai rămînea deeît să se înţeleagă. La 17 martie 1229, după ce a trecut istmul Suez în fruntea trupelor sale şi a reluat drumul milenar al faraonilor, Frederic al II-lea a intrat în Ierusalim şi s-a instalat acolo, fără a înfige crucea deasupra moscheii lui Omar, întrucît se căzuse de acord ca pe locurile considerate sfinte cultul celor două religii să fie liber practicat. Doi oameni, amîndoi duşmani ai fanatismului, realizaseră imposibilul miracol. La Roma; lumea s-a indignat: Sfîntul Mormînt devenise obiectul unui tîrg odios. La Damasc şi la Bagdad lumea a considerat că Melik el Kamil trădase cauza lui Mahomed primind de la suveranul creştin o sumă de aur fabuloasă. Şi cum miracolele sînt de scurtă durată, Ierusalimul a recăzut, cincisprezece ani mai tîrziu, sub dominaţia necredincioşilor. Este drept că alte griji îi duseseră pe cei doi cumetri pe alte teatre de operaţii şi-i siliseră de rîndul acesta să scoată sabia din teacă : Frederic al II-lea, pentru a înăbuşi rebeliunea pe care Sfintul Scaun o aţîţase în Sicilia ca să-l pedepsească pe diplomatul prea dibaci într-o problemă în care negocierea fusese apreciată mai imorală deeît măcelul ; iar Melik el Kamil, pentru a răspunde la apelul califului din Bagdad, îngrijorat de repeziciunea cu care se rostogolea mareea mongolă.

Tratative secrete cu mongolii

Galbenii călăreţi ale căror nenumărate hoarde risipite prin îndepărtata Asie se adunaseră sub comanda unui şef genial, Gingis han erau oare nişte ultimi urmaşi ai hic- soşilor ? Porniseră la rîndul lor să cuoerească lumea, ca şi cum ar fi ascultat de cine ştie ce impuls misterios care împinge periodic masele asiatice spre Occident. După ce au cucerit Manciuria, au cotropit China, după ce au străbătut

Turkestanul, Afganistanul, au ocupat Persia şi au trecut Uralii, cuceritorul a murit în plin avînt, lăsînd moştenitorilor săi un imperiu a cărui imensitate depăşea pe cel al lui Alexandru- şi încredinţîndu-le misiunea de a-i desăvîrşi opera, năpustindu-se asupra Europei. Punînd din nou şaua pe cai, fiii lui Gingis han au pornit din nou spre apus, de la Urali la Dunăre, atacînd Ucraina, Ungaria, Polonia. „Imperiul bizantin, regatul franc, chiar imperiul lui Mahomcd simţeau cum apasă asupra lor aceeaşi ameninţare. In arierplanul întregii politici orientale se ridica de acum înainte silueta enigmatică a călăreţului de stepă, cu arcul în pumn, încordat pe căluţul lui de luptă.[11] XCIV

Ştiind că mongolii, dintre care mai multe •frribiJtri se convertiseră la creştinism, îi urau pe musulmani, Sfîntul Scaun se întreba dacă o alianţă Occident-Asia, încheiata în numele solidarităţii creştine, nu ar fi o excelentă combinaţie pentru a zdrobi Islamul. Desigur, aceşti creştini erau eretici, întrucît profesau doctrina lui Nestorius, totuşi fuseseră botezaţi. Din motive de înaltă diplomaţie, ar fi putut să fie consideraţi nişte fraţi separaţi şi, profitând de climatul creat de entuziasmul unei victorii militare comune, să fie primiţi în sinul bisericii romane. Aceste consideraţii se leagă foarte intim de istoria Suezului, căci atunci cînd regele Ludovic cel sfînt care preluase comanda supremă a cruciadei a şaptea a făcut un îndelungat popas în Cipru (1248—1249), pentru a organiza spatele corpului său ex-‘ pediţionar, el a primit vizita a doi ambasadori mongoli. Veniţi din îndepărtatul Caucaz, ei au propus să se pună la punct măsurile strategice în vederea unui război anti- musulman declanşat pe două fronturi, mongolii atacînd în est şi francii în vest. Deşi legăturile universale erau mai frecvente, iar rapiditatea comunicaţiilor mai mare decît am fi ispitiţi s-o credem astăzi, statul major al celei de-a

XCIV Daniel-Rops, *L’Eglise de la Cathedrale el de la Croisade.*

’ Vas de transport în trecutul îndepărtat, care era prevăzut cu o uşă imediat deasupra liniei de plutire, pe- care erau introduşi caii. — *Nota trad.*

- Nave pentru debarcare (engl.). — *Nota trad.*

şaptea cruciade a socotit probabil că ar dura prea mult ca armata tătărască să fie pusă în ordine de bătaie ; devenise urgent ca trupele france, al căror moral se clătina din zi în zi tot mai mult în trîndăvia unei insule magice, să fie duse la luptă. Regele Franciei, care avea capul politic al Capeţienilor prevăzuse oare că de o victorie asupra turcilor repurtată astfel aveau să pro'fite mai cu seamă mongolii, a căror gigantică maree va înghiţi creştinătatea romană ? Fapt e că tratativele s-au încheiat brusc. Mesagerii Marelui Han au plecat înapoi în Asia, încărcaţi de daruri, iar Ludovic cel sfînt a dat ordin să fie grăbite ultimele pregătiri dc debarcare în Egipt.

Cruciada regelui Ludovic cel sfînt

Agenţii secreţi ai regelui Franţei îl înştiinţaseră că cheile Ierusalimului se aflau la Cairo şi că cel mai sigur mijloc de a ocupa Palestina era de a se instala temeinic în istmul Suez, spre a exercita un control riguros asupra porturilor Alexandria şi Damietta, pe unde trecea calea aprovizionării necredincioşilor. Din nou asupra acestei minuscule părţi a lumii avea să se năpustească o armată întărită. Alcătuită din nave grele cu bordul înalt, cântărind între 500 şi 1 000 de tone, din galioane de luptă şi uşiere[1] — vase-grajd foarte asemănătoare cu *landing ships*[2] ale marinei aliaţilor în 1944 — flota cruciaţilor apăru în faţa Damiettei la 5 iunie 1249.

Fără a aştepta ca toate unităţile sale să fie adunate, regele Ludovic ordonă să se înceapă numaidecît operaţiile de debarcare. Dînd el însuşi exemplul, cu scutul atîr- nat de gît, cu coiful pe cap, cu lancea în mină, sare printre primii în mare şi se năpusteşte spre ţărm, unde o puternică forţă turco-arabă este masată sub ordinele generalului Fakhr-al-Din. Din punct de vedere tactic, este evident că in acest caz comandantul franc a comis o eroare, dacă nu o nebunie — va mai înfăptui şi altele, care vor fi scump plătite — şi nu a putut beneficia de un efect de surpriză, intrucît duşmanul, informat nu se ştie

de cine, îl aştepta pe plaja de debarcare. Dar, împotriva oricărei logici, aşa cum se întâmplă adesea în război, inamicul musulman a rămas cel mai surprins, nu atât de elanul baronilor şi al pedestrimii antrenaţi de regele lor, cît de tirul masiv al companiilor de arbaletieri, ale căror arme băteau la două sute de metri. Această adevărată pregătire de artilerie ţintuieşte la pământ pe soldaţii Islamului, cită vreme francii sînt încă pe jumătate în apă. Era o armă atît de redutabilă, încît papalitatea interzisese folosirea ei împotriva creştinilor... dar o considera nimerită când era vorba de musulmani.

Luaţi de valul armatei arabo-turce înfrînte, locuitorii Damiettei şi-au părăsit oraşul intr-aşa o grabă, încît au lăsat în el stocuri de arme, echipamente şi chiar bani. învingătorii se instalează imediat -în el, cu bucuria soldaţilor din toate epocile care găsesc un cantonament bun după bătălie : Damietta este plină de, provizii, izvoarele sînt bune, femeile au reapărut dintr-odată. Regele Franţei, oricît ar fi fost de sfînt, dacă a fost, era un războinic mediocru. In loc să-şi exploateze rapid victoria, el lasă trupele să se cufunde într-o prea lungă odihnă, amînînd pentru toamnă continuarea operaţiilor, sub pretextul căldurii. (Cinci secole mai tîrziu, Bonaparte, care debarcase la Alexandria la 1 iulie, nu va pregeta să-şi lanseze rapid trupele în deşert.) Greşeala de comandă a regelui Ludovic pecetluieşte deja soarta expediţiei sale. Adversarul său profită imediat de inactivitatea creştinilor, -pentru a constitui un corp de mameluci călăiţi, disciplinaţi, îndrăzneţi şi pentru a fortifica orăşelul Mansura, situat pe drumul spre Cairo, la aproximativ 50 de kilometri de Ismailia, viitoarea capitală a canalului Suez.

La Damietta militarii, mai grijulii ca niciodată cu prerogativele şi cu titlurile lor, se băteau pe pradă şi nu cădeau la înţelegere decât pentru a se ridica împotriva pretenţiilor legatului pontifical care reclama cea mai mare parte din ea. „Joiivulle se lamentează în legătură cu efectele acestei inacţiuni asupra stării economice şi moralului armatei.

Agenţii regelui, bineînţeles fără ştirea lui, s-au pus pe speculă, cruciaţii au început să se dedea plăcerilor, seniorii, ospeţelor îmbelşugate şi toţi, legăturilor amoroase facile." [XCV] Armata s-a pus din nou în mişcare la sfîrşitul lunii noiembrie, dar nu spre Alexandria, unde ar fi putut tăia calea aprovizionării duşmanului, ci spre Cairo, pentru a face să fluture stindardele creştine pe moscheile din marea capitală islamică. Totuşi, în primul rînd trebuiau să pună mîna pe Mansura, citadelă fortificată şi apărată de un canal de netrecut. Deşi artileria bazată pe praful de puşcă a apărut pe cîmpul de bătaie de-abia un secol mai tîrziu — se pare că în 1346, în lupta de la Crecy —, se ştie că bizantinii puseseră la punct încă din secolul ai VUI-lea o armă secretă, focul grecesc, care salvase în mai multe rînduri Constantinopolul de revărsarea arabă. Musulmanii ştiau acum să fabrice aceste teribile bombe cu ulei de naft, care erau aprinse înainte de a fi aruncate asupra duşmanului cu ajutorul unor enorme catapulte înălţate pe zidurile oraşului asediat. „Focul grecesc, scrie Joinville, venea asupra noastră mare cît un butci de livadă, iar coada de foc ce ieşea din el era tot atît de mare cît o lance mare. Făcea aşa un zgomot cînd se rostogolea, încât părea un trăsnet din ceruri. Parcă era un balaur zbu- rînd în nori. Arunca o lumină atît de grozavă, încît se vedea în tabără de parcă ar fi fost ziuă, atît era de puternic focul care arunca lumina mare..." Poziţia geniştilor asediatori nemaiputînd fi menţinută, statul major al armatei france era cît pe aci să renunţe la planurile sale cînd, aşa cum se întîmplă în actul patru al unei melodrame bine adusă din condei, un dezertor beduin a dezvăluit în schimbul sumei de 500 de bizanţi de aur amplasamentul unui vad spre a putea trece canalul.

Pentru a scăpa de diabolicele rachete şi a salva **onoarea** unei armate condamnate să ridice asediul pe care-l întreprinsese, regele Ludovic hotărăşte să

XCV R. Grousset, *Histoire des Croisades.*

încerce locul de trecere şi încredinţează comanda avangardei fratelui său, Robert d'Artois. îi dă instrucţiuni precise : să efectueze o patrulare în stil mare cu cavaleria, care să nu se aventureze dincolo de obiectivele recunoscute, înainte ca grosul trupelor să treacă la rîndul său vadul. Artois, urmat de 600 de călăreţi făcînd parte din ceea ce s-a convenit să se numească floarea cavaleriei franceze, traversează ca- naiul şi ia prin surprindere un escadron inamic. După ce-l hăcuieşte cu săbiile, săvîrşeşte imediat unul dintre acele acte de indisciplină intelectuală, atît de obişnuite la mulţi generali care, făcînd propriul lor joc, nesocotesc ordinele comandamentului şi îşi închipuie că au cîştigat o bătălie, cînd de fapt n-au obţinut decât un mic succes personal. în loc să se oprească şi să aştepte regruparea armatei, el se năpusteşte asupra Mansurei, ale cărei porţi au rămas deschise, pătrunde ca o vijelie şi se trezeşte dintr-odată în-ghiţit în oraş, unde se angajează o sîngeroasă luptă de stradă, pentru care baronii nu sînt nici echipaţi, nici pregătiţi. Prinşi într-o capcană din care nu mai pot ieşi, incapabili să-şi manevreze caii în ulicioarele tîrgului, asaltaţi cu ciomege şi cu hangere, cei 600 de cavaleri sînt măcelăriţi, cîtă vreme jumătate din corpul expediţionar se bălăceşte încă în canal, spre care năvăleşte acum cavaleria turcă. Cruciaţii se închid într-o poziţie întărită în grabă. Ei reuşesc să evite catastrofa şi chiar să frîngă elanul duşmanului, adunîndu-se în careuri cu suliţele lungi în afară ca nişte ţepi, care amintesc de formaţia falangelor macedonene şi prefigurează dispozitivul constituit nu departe de acolo, cinci secole mai tîrziu, de generalul Bonaparte la bătălia de la Piramide.

Ceea ce n-au putut să realizeze oamenii vii, au putut morţii. Armata francă avea să fie învinsă de cadavre. Izolaţi în tabăra lor precară, lipsiţi de orice aprovizionare, fără legătură cu baza lor de spate, cruciaţii vor fi siliţi, într-adevăr, să bea apă din canal, unde putrezesc numeroşi musulmani căzuţijn luptă şi vor fi seceraţi de febra tifoidă. După cîteva săptămîni nu mai rămăseseră decît 12 000 de

luptători mai mult sau mai puţin valizi dintre cei 30 000 de războinici care debarcaseră plini de voioşie. Pentru ca supravieţuitorii să se salveze, ei trebuiau cu orice preţ să încerce o ieşire şi să-şi croiască drum spre Damietta cu sabia în mînă, avînd ca unică preocupare aceea de a ocroti viaţa regelui. I s-a propus acestuia ca o escortă să-l facă să treacă prin liniile duşmane noaptea, să-l însoţească în mare viteză pînă pe coastă, iar acolo să se îmbarce imediat cu destinaţia Franţa, unde prezenţa sa părea indispensabilă, cu toate măsurile luate de Blanca de Castilia în faţa ameninţărilor englezilor. Dar regele Ludovic nu este un aventurier care să-.şi abandoneze soldaţii în nisipurile deşertului egiptean, pentru a se înapoia ia grabă în capitala şi în palatul său. El va împărtăşi soarta tuturor însoţitorilor săi conţi şi baroni, cavaleri sau umilă pedestrime şi atunci cînd armata de fantome scheletice va lua lunga cale a retragerii, va asigura el însuşi comanda aTiergărzii — purtat pe o targă, fiind la rindul său atins de boala care-i ucide pe cruciaţi şi nemaiputîndu-se ţine pe cal — pînă în ziua cînd va fi făcut prizonier împreună cu cele cîteva mii de oameni epuizaţi, care nu mai pat lupta, care nu mai pot nici măcar umbla. Legată cu frînghii, despuiată de arme şi veşminte, insultată, torturată, cruciada Franţei nu maă era decît o turmă de captivi nenorociţi, ruşinaţi şi goi, care se tîrau în bătaia soarelui, însuşi regele Ludovic era în lanţuri. Un soldat turc cuprins de milă la vederea acestui trup „atît de slab, încît oasele din şira spinării erau nespus de ascuţite[111], l-a acoperit cu mantaua sa. Regele valora scump. După tratative îndelungate, libertatea i-a fost redată în schimbul **a** 500 000 de livre de Tours şi renunţarea la Damietta...

Expediţiile franceze de la sfîrşitul secolelor XVIII —XX îndreptate împotriva Egiptului nu aveau să fie nici ele încununate de mai mult succes, deşi au fost mai puţin dramatice. Dar, din alte motive, care vor fi expuse ulterior, obiectivele lor au fost aceleaşi : să pună mina pe istmul Suez.

Cruciadele precedente, în pofida cîtorva victorii

efemere şi instalarea unor colonii france, practic eşuaseră. Aceasta din urmă s-a încheiat cu un dezastru, ale cărui cauze istoricii n-au pregetat să le analizeze. Trebuie să dăm vina pe imprudenţele înaltului comandament, pe prea îndelungata şedere în Cipru, apoi la Damietta, pe neputinţa unei mari armate înzestrată cu coifuri şi platoşe de a se adapta la condiţiile deşertului, pe indisciplina lui Robert d'Artois, pe eroarea tactică a cruciaţilor de a fi vrut să cucerească Cairo înainte de a se fi asigurat de Alexandria, pe tifos ? Toate aceste motive îşi au temeiul lor, dar nu explică cum această expediţie, începută bine în pofida unor greşeli manifeste, s-a întors brusc in avantajul turco- arateilor. Cavalcada contelui d'Artois, oricît de temerară ar fi fost, ar fi putut foarte bine semăna panica printre locuitorii Mansurei şi reedita lovitura de la Damietta, dacă nu s-ar fi ivit dintr-odată un om, care a răsturnat situaţia în favoarea combatanţilor Islamului. Atunci cînd Bibars, comandantul arbaletierilor egipteni îşi păstrează sîngele rece în faţa năvalei celor 600 de călăreţi franci, închide porţile oraşului şi-şi postează soldaţii pe terasele caselor pentru a doborî mai bine pe călăreţii prinşi în capcană, el nu numai că salvează Mansura, dar hotărăşte şi destinul celei jde-a şaptea cruciade. Şi totodată, cel al regelui Ludovic, căci regele victorios ar fi negociat desigur cu sujta- nul Egiptului schimbarea poziţiilor cucerite în istmul Suez pe Sfîntul Mormînt. în această ultimă ipoteză, dezvoltarea creştinismului în Orientul Apropiat arab n-ar fi cîştigat pare-se nimic pînă la sfîrşit, dar episodul Bibars nu demonstrează mai puţin că un om hotărît poate, cu complicitatea împrejurărilor, să schimbe cursul istoriei imediate.

Mamelucul Bibars

începînd din secolul al IX-lea, majoritatea principatelor islamice constituiseră o forţă armată cu un soi de legiune străină alcătuită din. aceste elemente eteroclite — armeni, circasieni, turcomani, kurzi, mingrelieni, georgieni, ruşi, unguri, polonezi

şi negri africani — pe care hoardele asiatice îi târau la remorca lor şi-i puneau periodic în vînzare la târgurile de sclavi din Crimeea, Persia şi Mesopotamia. Aceştia erau mamelucii : băieţi tineri, al căror preţ varia în funcţie de valoarea lor combativă, de aspectul lor fizic şi de puterea de seducţie pe care o exercitau asupra recrutoriilor lor. Către anul 1230 Egiptul cumpărase vreo 12 000 dintr-odată şi sultanul s-a arătat atît de mulţumit, încît foarte repede a reînnoit şi a sporit cumpărăturile. Noilor pretorieni copleşiţi de daruri şi de privilegii nu le-a trebuit mult timp ca să înţeleagă ce putere reprezentau în comparaţie cu masa egipteană. Douăzeci de ani după sosirea primilor mameluci în ţara faraonilor, sultanul a fost asasinat de unul dintre ei care, instalîndu-se numaidecît în locul acestuia, a inaugurat lista celor patruzeci şi şapte de sultani mameluci care s-au succedat pînă în 1517, adică pînă la cucerirea Egiptului de către otomani. Majoritatea lor au murit gîtuiţi, sugrumaţi sau otrăviţi de propriii lor generali.

Comandantul arbaletierilor, Bibars, care salvase Man- sura, a fost un mameluc norocos. Numit comandant suprem al armatei egiptene după ce i-a învins pe cruciaţi şi l-a luat în captivitate pe regele Franţei, nu a avut decît să-l facă să dispară pe sultanul ce domnea pe atunci şi să se instaleze în palatul lui. Dar nu va sălăşlui prea mult acolo, căci chiar în anul urcării sale pe tron (1260), mongolii, care cuceriseră Mesopotamia, Alepul, Bagdadul, aveau să înainteze spre vest, pe drumul marilor năvăliri care duce la istmul Suez. Bibars era un personaj fascinant, clădit ca pentru război, înalt şi subţire, cu pielea întunecată şi ochi albaştri, violent, prompt în acţiune, mereu pe drumuri, extenuîndu-şi şi caii şi ofiţerii, răsplătind fastuos vitejia soldaţilor săi şi tăind nasul celor laşi, inte- resîndu-se foarte îndeaproape de cele mai moderne maşini de asediu, dezvoltînd corpul său de artilerie şi de geniu, tot atît de dibaci în luptă cât şi în combinaţii diplomatice. De cum află că mongolii, în frunte cu căpetenia lor,

au putut pătrunde în Siria graţie colaborării principatului creştin din Antiohia, care nădăjduieşte astfel să abată vijelia galbenă asupra rivalei sale Acera, el intră imediat în legătură cu aceasta din urmă şi obţine un tratat care asigură libera trecere a trupelor sale, putând astfel să se năpustească asupra cotropitorului asiatic, pe care-l aruncă în Eufrat. Poate că alianţa creştinilor din Antiohia cu mongolii se datoreşte directivelor regelui Ludovic care, în disperarea înfrîngerii, trimisese pe unul dintre agenţii săi secreţi, Guillaume de Rubruquis la Marele Han ; dar ce părere să ne facem despre cruciaţii de la Acera, ce au devenit aliaţii provizorii ai învingătorului de la Mansura, cel care pusese în lanţuri şi târîse prin deşert un rege al Franţei şi pe cei mai mîndri baroni ai săi ?

Sfîrşitul unui imperiu iluzoriu

Dacă şapte cruciade eşalonate pe o durată de un secol şi jumătate au contribuit la formarea unei anumite conştiinţe a unităţii creştine, coloniile france care s-au instalat în Orient şi au supravieţuit plecării regelui Ludovic trăiesc totuşi în duşmănie, arareori pregetă în a colabora cu puterea musulmană dacă e vorba ca acest lucru să fie în detrimentul surorilor lor vrăjmaşe, reacţionând întotdeauna ca nişte mici principate independente, afaceriste ţi certăreţe. Disensiunile dintre ele nu le vor purta noroc : a doua zi după victoria sa asupra mongolilor, Bibars va cotropi Palestina, care de milenii era zona de apărare a istmului Suez. Vom asista curînd la un du-te-vino, aşa cum se spune astăzi, al unei intense activităţi diplomatice care se va desfăşura ba în favoarea unei alianţe franco-arabe, împotriva pericolului asiatic, ba în favoarea unei alianţe franco-mongole împotriva islamului. Astfel, Marele Han va trimite ambasadori la Eduard I, la Vatican ţi la Filip cel Frumos pentru a negocia un acord ofensiv. Rezultatele obţinute de expediţiile occidentale în Orient fuseseră însă prea

dezastruoase pentru .a suscita entu- ziasme noi. De acum înainte nimic nu mai poate pleda nici în favoarea coloniilor france, pe care valul turcesc încă nu le înecase, nici a Imperiului roman care, din 1261, îşi redobîndise vechii săi stăpâni greci, dar care începe deja să fie ameninţat de otomani, presaţi ei înşişi de mongoli. Bibars îi va face pe creştini să plătească scump alianţa lor efemeră, iar succesorul său nu va acorda nici un regim preferenţial celor care îngăduiseră libera trecere a mame- lucilor. La 18 mai 1291, după ce Sidon, Jaffa, Cesareea, Beirut, Tripoli au fost rase de pe faţa pământului, el va pune mîna pe Acera şi va măcelări garnizoana Templierilor : era ultimul fragment dintr-un imperiu iluzoriu, sfîr- şitul a ceea ce fusese un vis aventuros, începutul unei tragedii.

Suezul rămîne răspîntia minunăţiilor

Neputînd grupa încă odată statele creştine în vederea unei noi cruciade, papalitatea începe să zăngăne arma ei preferată, excomunicarea, ameninţînd cu ea pe orice creştin care se va apuca de comerţ cu Egiptul : numărul bulelor romane lansate în acest scop pare să dovedească slaba lor eficacitate. Deşi cruciadele nu au izbutit nici să elibereze Sfîntul Mormînt, nici să pună capăt schismei orientale, ele au dezvoltat totuşi considerabil în Europa gustul pentru stofele de lux — catifele, -satenuri, brocarturi, taftale, văluri, museline —, pentru covoare, vop**sele, dulciuri etc., autorii de epopei războinice devenind, fără să-şi dea seama, cei mai buni agenţi de publicitate ai acestor produse. Or, piaţa cea mai apropiată şi cea mai** bine aprovizionată cu toate aceste mărfuri, răspîntia minunăţiilor, rămîne în continuare istmul Suez. Nu numai neguţătorii vcneţieni şi genovezi, dar şi cei pisani, catalani si rnarsiliezi şi-au instalat comptuoarele la Alexandria. Damietta sau Roselta, fără să se sinchisească nici de trăsnetele pontificale, nici de navele romane însărcinate cu asigurarea poliţiei mărilor, în numele Sanctităţii Sale. De altfel,

aceiaşi mameluci care au jupuit de vii ori au sodomizat mii de ostaşi ai lui Hristos se grăbesc să-i atragă pe neguţătorii creştini sau, pentru a-i ademeni mai tare, le acordă o primă la importul de produse strategice. Ca în toate vremurile, armatorii nu sînt insensibili la aceste bune maniere. însuşi prea catolicul rege al Aragonului a încheiat eu guvernul egiptean un tratat, prin care îşi autorizează supuşii să vîndă acestuia lemn, arme şi fier. Istmul Suez, porturile din deltă, Cairo unde forfotesc 12 **000 ţie** dughengii cunosc, dacă e să dăm crezare istoricilor arabi, o eră de prosperitate care îl uluieşte pe marele călător marocan Ibn Baltouta. Cancelaria egipteană acordase înscrisuri de protecţie tuturor neguţătorilor din India sau din Extremul Orient dornici să-şi vîndă mărfurile în Occident prin intermediul curtierilor egipteni ; jonci chineze arhipline de mirodenii, porţelanuri, perle, mătăsuri, cor- nalină erau ancorate în porturile Calicut, Ormuz şi **chiar** Aden, unde le aşteptau marinari egipteni, mai deprinşi să dejoace capcanele Golfului Persic şi ale Mării Roşii. întregul trafic care se desfăşoară între istmul Suiez şi coasta Malabar a devenit un monopol arab de fapt. Totuşi, centrele europene de distribuire — tîrgurjle — nu se aprovizionează numai în Egipt. Numeroase nave încărcate **în** porturile chineze, indiene sau ceyloneze îşi descarcă mărfurile la Ormuz, de unde sînt îndreptate spre Trapezunt, apoi cu caravanele spre Constantinopol, unde sînt luate în primire dc agenţi veneţieni şi genovezi. în sfîrşit, **Ge**nova şi Veneţia au creat adevărate mici colonii în Crimeea, la Marea de Azov (Caffa), punct de plecare a unor nesfârşite drumuri de uscat care se înfundă spre Chitai. Mulţi neguţători şi aventurieri italieni, ca fraţii Polo de exemplu, vor porni pe aceste drumuri, atita vreme cît securitatea necesară operaţiilor comerciale va fi asigurată **de** $_{t}$ disciplina feroce pe care mongolii o impun în Asia. Aceste relaţii nu privesc numai negoţul, ci şi misiunile franciscane şi dominicane care vor izbuti să comunice mesajul creştin cîtorva mii de indieni şi chinezi, în timp ce arabii rămăseseră de nepătruns. Atît relaţiile comerciale cît şi cele apostolice, adesea întrerupte

de conflicte ce vor apărea între căpeteniile mongole, vor deveni anevoioase şi apoi imposibile, atunci cînd Hanul va proclama Islamul religie de stat. Imperialismul creştin s-a ciocnit în general de enormul scut asiatic, fără să-l poată ştirbi şi a eşuat în acţiunile sale. „Marile descoperiri" ce aveau să vină îi vor permite curînd să se redreseze.

Işlamul închide Mediterana... dar portughezii dau ocol pe la Capul Bunei Speranţe

■

„Războiul de o sută de ani“ pustieşte Franţa, goleşte lăzile ei de bani, înfometează populaţia, aruncă pe drumuri bande înarmate necontrolate şi provoacă dispariţia marilor tîrguri care sînt nu numai „centre de distribuire", dar adevărate burse ale comerţului internaţional. Dealtfel, noţiunea de libertate a comerţului pe tot cuprinsul oreştină- ■tăţii a dispărut de>eînd peste regimul feudal s-a suprapus sistemul centralizator al monarhiilor naţionale. De asemenea. de cînd frontierele au devenit bariere vamale a căror instituire presupune năzuinţa către o economie protecţio- nistă şi aplicarea unor măsuri dirijiste care antrenează ele însele recesiunea forţelor de producţie, încetinirea schimburilor, scăderea numărului de consumatori şi de manipulări monetare. Astfel de fenomene se observă concomitent în Franţa, Anglia, Spania şi mai mult în Italia, unde marile bănci angrenate în afaceri din Florenţa şi Siena dau faliment. Numai Veneţia scapă de marea depresiune deoarece, înţelegînd că ruina tîrgurilor din Champagne va deplasa spre est marea cale a comerţului, s-a grăbit să-şi înmulţească contactele cu Basel, Frankfurt, Leipzig şi cu oraşele

hanseatice, rămase destul de puternice pentru a mai cumpăra articole orientale, deşi importul lor vehicula se o îngrozitoare epidemie, care avea să extermine o treime din populaţia europeană.

Decimată, omenirea medievală care clădise catedrale, organizase opt cruciade, produsese un sfînt Bernard, un Bacon, un Cimabue, un Dante, un Erasmus, un Petrarca, s-a văzut stăvilită în plin avînt. Au fost destui cîţiva ani pentru ca să dispară peste 20 de milioane de oameni, astfel, se înţelege mai bine de ce, începînd de atunci, terorizate de ororile războiului, foametei şi bolii, popoarele occidentale s-au grupat în jurul suveranilor lor. La spaima lor zilnică s-a adăugat curînd teama de a vedea ivindu-se hoardele asiatice, ciuma neagră nefiind poate decît avangarda lor invizibilă. Intr-adevăr otomanii — ramură a marii familii turce care se pusese în mişcare către vest la sfîrşitul primului mileniu, sub presiunea mongolilor — după ce se stabiliseră temeinic în Asia Mică, traversînd Bosforul (1352) şi pătrunseseră în Europa, în care nici c armată musulmană nu se mai întorsese de cînd Charleş Martel îi zdrobise pe călăreţii arabi la Poitiers (732). E: s-au înfipt temeinic în Occident, pentru că din nou un împărat creştin, Cantacuzino, suveranul Bizanţului, făcuse apel la forţele islamice pentru a reglementa cîteva chestiuni dinastice şi a-l ajuta să respingă asalturile sîrbilor conduşi de Ştefan Duşan. Dar odată la faţa locului, turcii n-au mai trecut înapoi Bosforul. Utilizînd cu subtilitate rivalităţile balcanice şi vechiul conflict care tot mai opunea Roma Constantinopolului, unde se proclamă că „turbanul e mai de preţ decît tiara", manevrînd cu dibăcie o armată de profesie bine pregătită şi întotdeauna disponibilă — ienicerii —, turcii nu vor avea nevoie de mai mult de cincizeci de ani, în pofida timidelor încercări a cîtorva state creştine de a-i opri, pentru a cuceri Tracia, Serbia, Bulgaria, Atena, Peloponesul, Albania, Bosnia şi a-l arunca pe regele Ungariei dincolo de Dunăre. Nu-i mai rămînea sultanului lor Baiazid decît să pună mina pe

Constantino- pol, care avea să devină astfel capitala noului Imperiu otoman şi trambulina pentru un salt asupra Europei. Prin- tr-o curioasă ironie a soartei, un cuceritor asiatic de dimensiune legendară, om sîngeros şi crud, mai asemănător lui Assurbanipal deeît lui Gingis han, avea să salveze creştinătatea de ofensiva otomană şi să acorde Bizanţului un răgaz de o jumătate de veac.

Tamerlan jucător de şah, diplomat, om de pradă

Născut undeva într-un cort de nomazi, pe aproape de Samarkand, înţr-o familie de mici căpetenii turco-mon- gole. Tamerlan se răsculase împotriva autorităţii Marelui Han. Proclamîndu-se rege al Transoxianei (1360) şi antre- nînd după el e ceată de războinici fascinaţi de îndrăzneala lui, el se apucase să întrupeze visul spulberat al lui Gingis han. Nemilos organizator de măceluri, răzvrătitul pusese stăpînire pe regiunea situată imediat la est de Marea Caspică, cotropise Persia, se năpustise asupra sudului Rusiei, apoi asupra Indiei şi întorcîndu-se brusc spre vest, se aruncase asupra Siriei, pusese mina pe Alep, Homs, Balbek, Damasc, continuîndu-şi drumul sîngeros spre Bagdad, unde a retezat 90 000 de capete. Avusese totuşi grijă să-i cruţe pe ţesători, olari, sticlari, arhitecţi şi armurieri, pe care i-a expediat la Samarkand : acest om de pradă, analfabet, bun jucător de şah şi mare constructor avea o noţiune foarte modernă despre profitul imediat sau despre gloria postumă pe care o pot conferi cuceritorilor artiştii şi tehnicienii. Din punctul cel mai occidental unde-l condusese războiul său fulger, Tamerlan nu mai avea deeît o ultimă bătălie de dat pentru a pune mina pe Egipt şi totodată pe istmul Suez, spre a ajunge stăpînul absolut al drumurilor comerciale care convergeau spre Orient, în- trucît controla deja de mai bine de treizeci de ani cheile esenţiale ale marilor căi ce legau Europa de China. Dar, fie că-şi dăduse seama

că forţele lui erau întinse pe distanţe prea considerabile pentru a angaja o luptă grea cu mamelucii, fie că s-a temut să nu fie luat pe la spate de otomanii care se pregăteau să se repeadă asupra Constan- tinopolului, fie, în sfîrşit. că s-a gîndit că lumea nu poate fi împărţită între doi stăpîni, judecase că e mai prudent să încheie în primul rînd socotelile cu Baiazîd. Urcînd pe neaşteptate spre Asia Mică cu grosul trupelor sale, i-a zdrobit pe turci la Ankara, la 8 martie 1403.

încotro se va îndrepta acum Tamerlan ? Spre Constan- tinopol sau spre Suez ? El a preferat China dinastiei Ming. După ce a adunat 200 000 de luptători, a pornit către soare-răsare, străbătînd stepele îngheţate de unde nu aveau să se mai întoarcă niciodată nici marea armată mongolă, nici bătrânul său comandant copleşit de victorii, înainte de a părăsi Samarkandul pentru ultima oară, Tamer- ian încropise relaţii cu principalii şefi de state occidentale : Carol al Vl-lea al Franţei, Henric al III-lea al Cas-' tiliei, Henric al IV-lea al Angliei şi papa. Oare făcuse lucrul acesta numai pentru a încheia acorduri comerciale, sau pentru a relua, a doua zi după victoria de la Ankara, marea idee a unei alianţe între cele două blocuri, euro- peni-mongoli împotriva Islamului turco-arab ? Aceste contacte nu au avut urmări. Zdrobite de războaie externe şi de războiul civil, Franţa şi Anglia nu se gindeau decît la preocupările lor imediate : prima era zguduită de rivalităţile dintre familia Armagnac şi familia Bourgogne, a doua, de ambiţiile familiei Lancaster şi familiei York, şi amîndouă aveau de rezolvat problemele economice şi militare create de interminabilul conflict numit în mod convenţional Războiul de o sută de ani. Solii lui Tamerlan nu erau lipsiţi de interes, dar Carol al Vl-lea şi Henric ăl IV-lea aveau alte griji. Trebuie oare să conchidem că, altminteri, urmaşii lui Baiazid n-ar fi avut posibilitatea nici să-şi reconstituie forţele decimate la Ankara, nici să pună mina pe Constantinopol, nici

să se năpustească pînă sub zidurile Vienei, nici să domine Egiptul, Tunisia şi Algeria şi deci să alcătuiască acel Imperiu otoman care, în pofida diverselor vicisitudini şi după o lungă perioadă de decădere şi cedări de teritorii, avea să dispară, sub raport politic abia la sfîrşitul primului război mondial ? [XCVI] Acest semn de întrebare nu e, desigur, decît un joc al spiritului, căci naţionalismele occidentale şi orientale jertfeau deja unele creştinătatea, altele Islamul pe altarul conceptului de patrie. Pe această linie e bine să ne amintim o formulare puţin cunoscută a unui romancier. Flaubert, care a avut prilejul să se intereseze de vremurile apuse : „Istoria este un profet care priveşte înapoi."

XCVI Tratatul de la Sevres din 12 noiembrie 1920.

Jacques Coeur

Anii de mare depresiune care s-au abătut asupra Europei occidentale detenminînd o prăbuşire demografică pe care patru secole nu vor izbuti s-o redreseze — în ajunul Revoluţiei franceze nu se vor înregistra mai multe vetre decît în 1328 — au provocat totodată inevitabile efecte secundare asupra numărului de clienţi ai pieţei egiptene, în acelaşi timp, avalanşa mongolă şi expansiunea otomană blocaseră căile comerciale de uscat, astfel că produsele orientale exportate trebuiau să treacă acum în mod obligatoriu pe calea mării, deci prin Marea Roşie şi istmul Suez. Clientela franceză, engleză, italiană, spaniolă aproape dispăruse, dar germanii, cruţaţi de război şi mai puţin atinşi de ciuma neagră decît vecinii lor, rămăseseră foarte interesaţi de asemenea produse. Veneţia nu pregetase să repună în exploatare în Saxonia şi Boemia vechile mine de cupru şi fier, a căror producţie servise pe vremuri drept monedă de schimb marilor businessmeni din Imperiul roman. Astfel, deşi evenimente grave zdruncinaseră lumea şi nimiciseră vechile structuri feudale, Suezul îşi păstrase totuşi rolul de tub digestiv care înghiţea prin orificiul său din nord metalele şi materialul de război de care Orientul avea întotdeauna nevoie, şi primea, prin orificiul său din sud mirodeniile pe care neguţătorii veneţieni, aso- ciaţi cu agenţii comerciali arabi, ei înşişi în cîrdăşie cu neguţătorii indieni şi chinezi, le dirijau spre „centrele de distribuire", instalate la Basel, Augsburg şi Niirnberg. Servite pe masa acestor nou veniţi, burghezii — al căror destin social avea să fie cu atît mai solid şi mai trainic, cu cît aveau să alieze la curajul militar al nobililor calităţi casnice şi de muncă pe care aceştia din urmă le dis- preţuiau —, piperul şi cuişoarele au atins preţuri foarte ridicate. Într-adevăr, fiecare grăunte reprezenta o mică fracţiune din suma enormă pe care armatorii veneţieni trebuiseră, fără a omite să se semneze, s-o verse papei, pentru a cumpăra o licenţă de import-export cu necredincioşii, spre a nu se expune excomunicării.

Un francez, Jacques Coeur avea să încerce dacă nu să doboare, cel puţin să facă concurenţă acestui monopol al marinei comerciale în Mediterana, pe care practic îl deţineau veneţienii. Financiar înnăscut, subtil, foarte di- 252

baci, el este un tînăr burghez pe care influentul său socru, magistrat la Bourges, l-a ajutat să obţină concesiunea baterii monezii, treabă care necesită mai mult rigoare decît imaginaţie şi a cărei proastă administrare îi aduce o condamnare la o amendă de 1 000 scuzi de aur. Familia înăbuşe scandalul şi Jacques Coeur, pentru a da prilej tîrgu- lui să uite de „imprudenţele'* sale, hotărăşte să facă o călătorie de explorare comercială în Orientul Apropiat. Ajuns la Alexandria, constată că activităţile din piaţa mare sînt relativ reduse şi că e imposibil să ie practici fără să te supui exigenţelor armatorilor italieni. Călătorul vizitează magazinele, notează varietatea de mărfuri depozitate, se interesează de costul navlului, intră în legătură cu agenţi comerciali arabi veşnic surîzători şi duri în afaceri, dar mai puţin intransigenţi de cînd clientela occidentală s-a rărit. Marile succese economice, ca multe mari descoperiri ştiinţifice, au adesea ca punct de plecare o idee simplă. Ne aflăm în anul 1430 : Jeanne d'Arc a eliberat Or- leans, l-a uns rege pe Carol al VH-lea la Reims, a redat Franţei un nou elan şi poate o coeziune patriotică în faţa cărora englezii încep să-şi piardă poziţiile. Jacques Coeur presimte că interminabilul război se va sfîrşi în curînd, că duşmanul va fi definitiv alungat de pe teritoriul francez şi că ţara, obosită de restricţii, dezordini şi teamă, va cunoaşte o eră de prosperitate în care marele comerţ se va putea în fine dezvolta, iar produsele de lux vor putea să-şi regăsească clienţii.

Atcnţi la cele spuse de Jacques Coeur, arabii nu cer decît să redobîndească o piaţă pierdută de aproape un secol şi-l asigură de cooperarea lor, numai să aibă posibilitatea de a înjgheba un flux de schimburi şi, mai cu seamă, de a inova o politică de transporturi maritime bazate pe preţuri net inferioare celor aplicate de veneţieni. Jacques Coeur se înapoiază la Bourges eu cîteva baloturi de piper, nucşoară, cuişoare, museline, taftale şi alte lucruri de preţ, la care visează de atîta vreme gurmeţii, spiţerii şi femeile. Găseşte nişte comanditari,

întemeiază o societate, cumpără un cargobot, pleacă din nou în Egipt şi, cîteva luni mai tîrziu, soseşte la Bourges cu o încărcătură pe care o revinde cu un beneficiu enorm.

Curentul astfel restabilit între Franţa şi Orientul Apropiat va făuri averea neguţătorului, dar totodată îl va duce la pieire. Nu i-au trebuit mai mult de zece ani acestui om nou pentru a deveni importator, armator, bancher, ba chiar zaraf. El domină piaţa franceză, dispune de douăzeci de vase, creează 300 de depozite în Orient şi Occident — la Alexandria, Damietta, Damasc, în Cipru, la Marsilia, Narbonne, Rouen, Bruges şi chiar la Londra, la duşman... —, şi pune pe gînduri hegemonia italiană. Succesul său personal devine destul de răsunător pentru ca regele Carol al VH-lea să-i încredinţeze ministerul de finanţe al regatului şi să-i acorde un titlu nobiliar, împreună cu privilegiul de a broda floarea de crin pe pavilionul navelor sale. Plin de imaginaţie, întreprinzător, neobosit, puţin scrupulos, îmbinînd însuşirile unui mare conducător de întreprindere, el confundă afacerile, fără-ndoială şi banii, ai Franţei cu ai lui, exploatează mine şi creează industrii exportatoare, cumpără proprietăţi imense, girează averea Agne- sei Sorel[XCVII] şi ajunge la acel moment periculos al vieţii; cînd oamenii sînt cu atît mai vulnerabili, cu cît au parvenit la o anumită putere economică şi politică. încrezător în el pînă la a fi credul, sinchisindu-se prea puţin de ura pe care succesul şi luxul său au zămislit-o printre financiarii florentini, pisani, genovezi, veneţieni şi mai cu seamă printre nobilii francezi cărora le-a împrumutat importante sume de bani ce n-au fost restituite decît prin dispreţul lor faţă de proaspăta lui nobleţe, fără-ndoială prea bătătoare la ochi —, marele vistiernic şi primul colaborator al regelui va afla acum în ce fel poate fi dezonorat, ruinat, pus la pămînt un om politic prea norocos : este învinuit că ar fi otrăvit-o pe Agnes Sorel pentru a pune mîna pe averea ei. Carol al VH-lea, pe care moartea favoritei sale îl aruncase în deznădejde, îşi părăseşte consilierul dîndu-l pe mîna josnicilor complotişti, care se grăbesc să-i confişte averea, să-l

XCVII Favorită a regelui Carol al VH-lea. — *Nota trad.*

supună la cazne, să-l închidă în temniţă, de unde evadează totuşi, desigur.cu complicitatea delfinului, viitorul Ludovic al Xl-lea, ale cărui năzuinţe pline de nerăbdare le finanţează.

Sfîrşitul Evului Mediu

Sîntem în anul 1453. In acelaşi an englezii au părăsit definitiv Bordeaux, ultimul oraş francez ocupat, iar turcii otomani au pus mina pe Constantinopol. Curînd Mediterana va înceta să joace rolul primordial pe care îl avusese încă din antichitate, iar popoarele stabilite pe ţărmurile ei vor pierde încetul cu încetul monopolul de fapt pe care li-l conferiseră împrejurările. Europa va fi nevoită să caute în alte direcţii mijloacele de a-şi asigura echilibrul economic, dar graţie lui Jacques Coeur, primul financiar modern, pavilionul francez îşi va fi făcut intrarea în marele comerţ internaţional. în 1453 prima Biblie imprimată va fi ieşit deja de cinci ani de sub teascul lui Gutenberg, Bartolomeu Dias, care urma să ajungă, la Capul Bunei Speranţe, va fi împlinit trei ani, iar Cristofor Columb, doi. Albuquerque, care va instala puterea portugheză în Indii şi Leonardo da Vinci, care va supune treizeci de ani mai tîrziu lui Ludovic Maurul planurile primelor care blindate, de-abia ţipă în scutece, în timp ce la Bruges numeroasa familie a domnului Van der *Bursen* joacă arşice în palatul părintesc, ce va deveni curînd casa „deschisă neguţătorilor tuturor naţiunilor[41], unde se vor înfăptui operaţii financiare asupra mărfurilor : prima *Bursă.* Este sfîrşitul Evului Mediu.

Spre un drum de schimb

Turcii nu s-au mulţumit să înalţe stindardul verde al Islamului pe zidurile bizantine, să transforme Sfinta Sofia în moschee şi să facă din Constantinopol capitala lor sub numele de Stambul. în drumul lor năvalnic au cucerit Grecia, Bosnia,

Crimeea, au cotropit valea Dunării şi au executat o largă manevră de învăluire, cu scopul de a lua Veneţia pe la spate, pe calea uscatului, constrîngînd-o să încheie o pace dezastruoasă. Aceste evenimente au încetinit afacerile, au redus numărul şi tonajul tranzacţiilor comerciale dominate în Mediterana orientală de arabi, sau mai curînd de musulmanii din Egipt, căci Cairo nu îndura încă dominaţia apăsătoare a otomanilor.

Survenind după asprele învăţăminte trase din cruciadele pierdute, năvălirea turcilor în Europa a făcut Occidentul să înţeleagă că arabii nu vor putea fi înfrînţi prin forţă şi că s-ar cuveni să se caute alte mijloace pentru a-i converti la religia lui Hristos — şi pentru a controla totodată calea mirodeniilor. De fapt, această idee nu era absolut nouă şi nu se născuse' cu brutalitate pentru că vechiul Imperiu bizantin se prăbuşise sub loviturile lui Mahomed al II-lea, întrucît în 1453 se numără deja patruzeci de ani de cînd portughezii au pornit să caute marele punct de trecere unde trebuiau să se întâlnească cele două oceane în sudul Africii, să regăsească astfel drumul parcurs odinioară, dar în sens invers de fenicieni şi de cartaginezul Harinon şi să confirme aşadar fără putinţă de tăgadă afirmaţia lui Herodot : „Marea care se întinde dincolo de coloanele lui Hercule şi care se numeşte Atlantic şi Marea Eritreei nu sînt decît una şi aceeaşi mare."

Succesul unei asemenea acţiuni ar fi permis să fie luate în derîdere pretenţiile agenţilor comerciali arabi, înnodîndu-se relaţii directe cu producătorii din India şi din Extremul Orient şi în felul acesta să fie înăbuşit comerţul de la Suez şi Alexandria. Retras la SagTes, mic port-situat în extremitatea occidentală a Portugaliei şi înconjurat de o serioasă echipă de geografi, astronomi, cartografi, piloţi, neguţători, interpreţi, constructori de nave, Henric — pe care istoria l-a denumit „Navigatorul" —, cel de-al treilea tiu al regelui Joao I, a studiat cu răbdare curenţii şi vîn- turile favorabile, a căror cunoaştere avea să fie necesară căpitanilor curajoşi ce vor înfrunta pericolele mării necunoscute. Cu primele sale caravele — noi tipuri de nave cu cocă rotundă, înzestrate cu două-trei catarge greate cu

vele pătrate pentru vînt din pupă şi cu vele latine pentru a înainta împotriva vîntului din provă — el a lansat o serie de expediţii care au făcut recunoaşteri pe coastele africane, coborînd de-a lungul enormului continent ca pe o scară de frînghie ale cărei trepte s-ar numi Capul Boja- dor, Capul Blanc, Golful Arguin, Capul Verde, Lagos... Tot atâtea puncte unde Sr-au efectuat recunoaşteri şi tot atîtea plaje de debarcare, de unde marinarii portughezi au operat raiduri atât de fructuoase, încît ne putem întreba dacă „marele ţel" al lui Henric Navigatorul nu se reducea la aceste unice obiective : aurul şi sclavii negri. La moartea sa (1460), mai rămăsese încă destul drum de străbătut, dar impulsul era dat şi regele Joao al II-lea, unchiul lui Henric, va fi adevăratul organizator şi capul politic al vastei acţiuni. Coborînd tot mai spre sud, navigatorii vor arunca ancoK la gurile Nigerului, vor pătrunde în fundul Golfului Guineei, vor trece ecuatorul, vor descoperi Congo, de unde vor aduce neapărat la Lisabona vreo sută de negri pe care-i vor boteza fără multă vorbă, după
ce-i vor fi îmbrăcat cum se cuvine. în 1487 Bartolomeu Dias care comandă o flotilă de trei caravele atinge în sfîr- şit extremitatea Americii şi — întrucît echipajul său refuzase să meargă mai departe — se înapoiază la Lisabona, vestindu-l pe rege că porţile Oceanului Indian sînt de acum încolo deschise.

Fabuloasa aventură a unui agent portughez

Pentru a trece prin ele, Joao vrea să adune maximum de informaţii asupra locurilor şi fiinţelor ce vor constitui ţinta viitoarelor expediţii : Indiile. Chiar înainte de înapoierea lui Dias şi ignorînd că acesta atinsese Capul Bunei Speranţe, nu însărcinase el oare pe doi portughezi arabizanţi Petru de Covjlhao şi Alfonso de Paîva cu o misiune ultrasecretă ? Aceşti agenţi primiseră poruncă să plece la Alexandria şi de acolo s-o ia pe calea mirodeniilor pînă la sursele lor orientale,

amestecîndu-se printre neguţătorii arabi. în al doilea rînd, trebuiau să încerce să intre în legătură cu Părintele Ioan, suveran legendar, al cărui regat nu era prea bine localizat, bănuindu-se că ar fi Etiopia, dar despre care se spunea că era creştin şi fabulos de bogat. Dacă Portugalia se alia cu acest monarh, spatele Egiptului ar fi fost ameninţat, Marea Roşie zăvorîtă şi drumul Suezului, tăiat. Oridît de puţin realiste ar părea aceste ultime instrucţiuni, ele se situează exact în cadrul relaţiilor internaţionale ale epocii şi amintesc de directivele date de regele Ludovic cel sfînt cu două sute de ani înainte călugărului Guillaume de Rubruquis, trimis la Marele . Han spre a solicita colaborarea militară a mongolilor. Deghizaţi în pelerini musulmani, Covilhao şi Paîva se amestecă printre pelerinii de la Mecca şi sosesc împreună la Aden, unde se despart. Nu se va şti niciodată ce s-a întîmplat cu acesta din urmă, dar primul izbuteşte să se îmbarce pe un cargobot arab încărcat cu unelte şi arme destinate Indiilor şi ajunge la Cananor, mic port situat la sud de Goa, unde numeroase nave se bălăbănesc prinse în ancoră, aşteptînd ca musonul să-şi schimbe direcţia pentru a pleca din nou fie spre Marea Roşie şi Suez, fie spre coastele Africii. ,

Cananor reprezintă piaţa malabară pentru aur şi pietre preţioase, piper, ghimber, cuişoare, scorţişoară, locul unde neguţătorii arabi şi indieni tratează afaceri importante cu reprezentanţii societăţilor chineze şi veneţiene, ale căror sedii sociale sînt situate la cele două extremităţi ale acestui lung lanţ comercial. Covilhao deschide bine ochii, vorbeşte puţin, ascultă mult, urcă în sus spre Ormuz, se opreşte la Cairo, unde redactează un raport foarte precis pe care-l încredinţează unui evreu portughez, ce va juca pe lingă guvernul de la Lisabona rolul de curier discret, sigur şi necesar, ce se întîlneşte în toate istoriile misiunilor confidenţiale. După ce s-a supus cu sarupulozitate primei părţi a instrucţiunilor regelui Joao, Covilhao se alipeşte de o caravană care pleacă spre îndepărtatul Sud, ajunge în Etiopia, unde rezidă într-adevăr un mare conducător creştin care-l întîmpină cu entuziasm, dar îl păstrează pe lîngă el,

în calitate de consilier tehnic. Agentul secret al regelui Portugaliei, ajuns captiv şi omul de încredere al negusului, îşi va sfîrşi zilele la curtea Părintelui Ioan, cinstit, poate fericit şi tată a unei numeroase familii. Dar raportul său a parvenit cu adevărat la Lisabona, care dispune de numeroase informaţii exacte şi ştie acum că, după ce trec de Capul Bunei Speranţe, navigatorii trebuie să urce spre nord, de-a lungul coastei orientale a Africii pînă la minele de aur de la Sofala, să meargă mai departe pînă în Mozambic, Zanzibar, Melinda şi de aci să ia direcţia est-nord-est pînă în Indii, pentru a ajunge în sfîrşit pe coasta Malabar, unde se înşiră mai multe porturi : Cananor, Calicut şi alte puncte de întîl- nire ale oamenilor de afaceri arabi, egipteni şi chinezi.

Vasco da Gama îşi ia revanşa asupra lui Cristofor Columb

Absorbiţi de pregătirea încercărilor lor urmărite cu răbdare de marinari experimentaţi şi gravi, portughezii au refuzat un tînăr aventurier, asupra originii şi ocupaţiilor căruia nu s-au încheiat încă disputele, cînd acesta a garantat că poate să ajungă în Indii îndreptîndu-se spre vestul Atlanticului, cu condiţia să i se încredinţeze comanda unei expediţii navale. Cu atît mai puţin fusese luat în serios, cu cît indispusese pe toată lumea prin lim- buţia, îngîimfarea şi, mai ales, prin pretenţiile sale ; funcţia de maire amiral, titluri nobiliare, a zecea parte din toate bunurile pe care le va descoperi. Respins, a plecat în Spania unde, susţinut fiind de financiarii evrei şi totodată de franciscani, regii catolici i-au acordat în cele din urmă încredere... La *4* martie 1493, după ce a crezut că ajunsese pe coastele Japofiiei, Gristofor Columb s-a întors în Europa cu o încărcătură de nenorociţi cărora el le spunea indieni şi cu nişte păsări mari, avînd pene roşii şi verzi şi ciocul încovoiat. Primii au fost botezaţi în mare grabă. Hazardurile navigaţiei au adus vasul celui care descoperise o lume nouă fără să bănuiască

lucrul acesta în estuarul fluviului Tajo, la Lisabona, exact acolo unde regele Portugaliei şi „comitetul său de matematicieni" îl trataseră ca pe un impostor.

Dezamăgiţi o clipă de ceea ce se cuvine să se numească „descoperirea Americii", oamenii politici şi financiarii portughezi s-au dezmeticit repede, de cum au înţeles că aventura lor se situa la est, iar teritoriile abordate de Columb nu aveau nimic comun cu cele care-i interesau. A fost nevoie totuşi să mai aştepte alţi douăzeci şi cinci de ani pentTU a exploata practic rezultatele obţinute de Dias şi de predecesorii săi, precum şi observaţiile lui Covilhao. Joao al II-lea a murit fără să fi avut timpul să afle succesul final, iar pasiunea succesorului său nu o egala pe cea a,,regelui neguţător" ; întoarcerea triumfală a cara- velelor spaniole i-a hotărît însă pe portughezi să reia cursa spre soare-răsare. La 8 iulie 1497, patru nave cu cîte trei catarge greate cu vele albe împodobite cu o imensă cruce a ordinului lui Hristos au ieşit din gura fluviului Tajo şi ' graţie jocului lor de pînze patrate şi triunghiulare au por- [1] nit repede în largul mării. Flotila era comandată de un om de neam mare, comandant autoritar şi ambiţios care, în pofida vîrstei lui încă tinere, dobîndise o solidă reputaţie datorită cunoştinţelor lui astronomice, maritime, matematice şi modului de a comanda : era Vasco da Gama. Fiecare vas era înarmat cu piese de artilerie avînd o provizie de ghiulele de fier şi de piatră. Căpitanii dispuneau de o numeroasă documentaţie şi de instrumente tehnice : hărţi, instrucţiuni nautice, astrolabi, toiege ale lui Iacob *, busole. Ansamblul personalului navigant era constituit

[1] Instrument astronomic folosit în trecut pe mare pentru a măsura distanţa pînă la diferite astre. — *Nota trad.*

dintr-un echipaj de 160 de oameni, la care s-au adăugat cîţiva criminali osîndiţi la moarte, care erau folosiţi pentru explorările primejdioase şi un evreu, convertit la porunca regelui, specialist în limbi orientale. Capul Bunei Speranţe a fost depăşit cu

cîteva zile înainte de Crăciun, iar cinci luni mai tîrziu navele portugheze au ancorat în portul Calicul. La şase ani după „descoperirea Americii“, legătura directă pe mare Occident—Indii era înfăptuită.

Portughezii blochează Marea Roşie

Vasco da Gama descoperă la Calicut confirmarea mesajului lui Covilhao. Aici, pe coasta Malabar sînt descărcate mirodeniile din insulele Sonde, cotonadele din Bengal şi din Punjab, mătăsurile din China, pietrele preţioase din Ceylon. El întîlneşte acolo nu numai hinduşi musulmani sau nestorieni şi inevitabilii arabi, dar şi chinezi, levantini[XCVIII] şi unii europeni — italieni, catalani, greci — pri- ceputi în mînuirea noilor arme de foc şi care intraseră în slujba conducătorilor locali ; aceşti mercenari sînt „înspăi- mîntătorii[il] din secolul al XV-lea. în jurul trimisului extraordinar al regelui Manuel al Portugaliei, această mică omenire aventuroasă, avidă şi necruţătoare va ţese repede o reţea de capcane pe drumul lui Vasco da Gama, deoarece înţelesese că acest creştin riscă să devină un redutabil concurent, pe o piaţă pe care intenţionau să rămînă ei singurii stăpîni. Astfel, atunci cînd portughezul oferă ra- jahului' din Calicut darurile uzuale — cotonade, coliere de mărgean, lăzi cu căpăţîni de zahăr, butoaie cu ulei şi miere — micuţul şef cu turban care deapănă nişte perle fine izbucneşte în rîs şi rosteşte cu un glas dispreţuitor a cărui sonoritate pare foarte arabă : „Cel mai sărac dintre neguţătorii de la Meeca îmi oferă mai mult !“ Timp de lungi săptămîni Vasco da Gama se va strădui să dejoace comploturile, să evite capcanele, să reînnoade legăturile, să continue interminabile tratative, din care interpretul său evreu, cu curajul îndărătnic al neamului său, va risca în fiecare zi să iasă cu oasele frînte şi cu beregata tăiată. Pînă în cele din urmă s-a ajuns la un schimb de unelte, arme, veşminte pe baloturi de mirodenii şi rajahul din Ca- nanor, rivalul rajahului din Calicut a fost

XCVIII Denumire generică dată locuitorilor din ţările situate în partea orientală a Mediteranei. — *Nota trad.*

determinat să semneze preliminariile unui tratat comercial, ale cărui articole nu sînt mai precise decît „acordurile de cooperare culturală[1]" pe cai'e şefii statelor moderne nu renunţă să le parafeze, pentru a înveli în hîrtie velină eşecul convorbirilor lor diplomatice. Dar atunci cînd Vasco da Gama se va înapoia din lunga sa călătorie la Lisabona (19 iulie 1499), la doi ani după plecarea sa, cu numai 55 de supravieţuitori la bord, din vînzarea produselor pe care le adusese s-a realizat de şaizeci de ori mai mult decît costul expediţiei.

Afacerea este excelentă şi întrece speranţele portughezilor. Ea este în schimb proastă pentru arabi, caravanieri, agenţii comerciali de la istmul Suez şi, în sfîrşit, pentru veneţieni. De rindul acesta, guvernul de la Lisabona şi armatorii nu mai pierd vremea şi lansează curînd numeroase escadre pe noul drum al Indiilor — drumul lor —, fiind foarte hotărîţi să cucerească pieţele comerciale din sud-estul asiatic folosind mijloacele uzuale : tunul, teroarea, evanghelia. Cruciadele întreprinse de lumea feudală fuseseră fără doar şi poate, cel puţin iniţial, o mare mişcare religioasă ce aruncase dincolo de Medilsrana englezi, germani, flamanzi, burgunzi, unguri şi francezi, dintre care cei mai mulţi s-au lăsat omorîţi, crezînd că eliberează Sfîntul Mormînt. In zorii secolului al XVI-lea cruciadele spaniole şi portugheze sînt nişte acţiuni economice finanţate de stat şi de bănci, conduse cu sălbăticie de militari şi binecuvîntate de preoţi fanatici. Pentru Lisabona se pune problema să taie calea mediteraneană a piperului, să-i înlăture pe arabi din comerţul cu mirodenii şi, ca o consecinţă, să organizeze o blocadă la intrarea in Marea Roşie, spre a rămîne stăpîni pe pj^ţa europeană. Tot atîtea manevre care vor necesita prezenţa unei forţe puternice, implantarea unor baze de aprovizionare şi a unor fortăreţe, operaţii ce pretind ele însele recrutarea a numeroşi marinari; soldaţi şi funcţionari, şi cărora mica Portugg- lie îndepărtată nu le va putea face faţă foarte mult timp.

Manevra neguţătorilor arabi

Neguţătorii din Veneţia şi din Suez trec printr-o criză gravă ce determină cîteva falimente, dar poate mai puţin dramatice decît s-a putut crede, întrucît arabii, care dispun de mai multe secole de o reţea comercială foarte densă, sînt unşi cu toate alifiile în materie de import-ex- port, iar marinarii lor cunosc destul de bine navigaţia în Marea Roşie pentru a se strecura prin ochiurile plasei întinsă de flota amiralului Albuquerque. Mai mult, întrucât transporturile portugheze au făcut să scadă la jumă-. tate cursul european al piperului, arabii şi veneţienii se aranjează pentru a lansa pe piaţă im produs de calitate superioară, care e imediat foarte căutat, deoarece, ajun- gînd mai repede la consumator, nu-şi pierde în drum jumătate din savoare. La început, Suezul nu s-a apărat decît cu arme economice, dar atunci cînd agenţii comerciali din Alexandria şi din Rosetta şi-au dat seama că tonajul de mirodenii care le parvin prin istm scade în mod ameninţător, ei îl vor anunţa pe papă că dacă portughezii se încăpăţînează să continue politica lor indiană, musulmanii vor face una cu pămîntul toate vestigiile sacre din Palestina creştină, în numele solidarităţii islamice. La aceste ameninţări, Lisabona a răspuns că, în această eventualitate, Mecca va fi distrusă, iar cenuşa Profetului împrăştiată în vîntul deşertului.

Această escaladă a comunicatelor pregăteşte războiul, căci în acelaşi timp Albuquerque întăreşte blocada, instalează garnizoane la Socotora, Ormuz şi în toate punctele fortificate de pe coasta Malabar. Nemaiputînd cumpăra nimic la Calicut sau la Cananor, arabii execută o manevră îndrăzneaţă : ei se hotărăsc să se ducă să caute mărfurile ce le sînt necesare chiar la sursele unde sînt produse : în Bengal, Birmania, Insulinda. Deşi Albuquerque reacţionează cu promptitudine, dirijează o escadră spre Malacca, ocupă oraşul şi implantează în el o mică colonie militară, vasele arabe vor găsi întotdeauna căpitani renegaţi care le vor călăuzi în Oceanul Indian în întîmpinarea joncilor chineze. în

1515, la moartea marelui amiral, Portugalia este' stăpînă pe Sofala, Mozambic, Mombassa, Mascat, Ormuz, toate porturile malabare, Ceylon, Malacca. Totuşi Aden nu s-a înclinat încă în faţa pretenţiilor portugheze şi independenţa lui mai îngăduie istmului Suez să aspire aromă scorţişoarei şi a ghimberului. Dealtfel, oferta a devenit atît de mare la Ormuz, încît vasele portugheze nu sînt nici destul de numeroase, nici destul de voluminoase pentru a transporta toată încărcătura disponibilă. Neguţălorii arabi revând .în acest caz agenţilor veneţieni stocurile neâmbarcate, care iau numaidecât direcţia porturilor siriene pe foarte vechiul drum de caravane de la Palmyra, ce a făcut pe vremuri averea reginei Zenobia.

t

în acelaşi timp Europa se divide...

în vreme ce spaniolii şi portughezii lansau una după alta expediţii maritime şi descopereau lumi noi, Europa fusese zguduită de grave evenimente politice şi economice : ca o consecinţă, istmul Suez avea să suporte curând efectele acestor întâmplări. Regii catolici „recuceriseră[1] în sfârşit Granada şi alungaseră imediat din ea pe musulmanii şi pe evreii care refuzaseră să se boteze, măsură ce avea să provoace o prăbuşire industrială şi agricolă de pe urma căreia Spania se va redresa de-abia după multe secole. Prost situată sub raport geografic pentru a deveni redistribuitoarea produselor orientale, Lisabona încredinţase acest rol Anversului, cu o mai bună deschidere la mare decît Bruges, pentru a primi navele de mare tonaj, în Franţa, Ludovic al Xl-lea murise, după ce învinsese provizoriu pe marii feudali şi înfăptuise unitatea politică a naţiunii, dar urmaşii săi, Carol al VUI-lea, Ludovic al XH-lea şi Francisc I se apucaseră să-şi valorifice dteptu- rile succesorale asupra statului Milano şi asupra regatului Neapole. Trecând în mai multe rînduri Alpii, francezii se luptaseră sub comanda legendarilor lor căpitani Bayard şi Gaston de Foix, fără cel mai mic cîştig politic. Şi ei au

descoperit o lume nouă : Milano, Toscana, Florenţa, Veneţia, Napoli : Italia !... Se întorseseră cu privirea încîntată, cu inima uluită şi cu mîinile goale, dacă nu punem la socoteală căruţele pline cu artişti, meşteşugari şi opere de artă pe care le-au adus la Amboise şi la Compiegne. Această ceartă în jurul unei moşteniri care opunea familia regală a Franţei unei ramuri a familiei de Aragon căpătase dintr-o dată un asemenea aspect de război expansionist, iar regii catolici şi Habsburgii începuseră să se îngrijoreze în aşa măsură, încît au hotărît să-şi unească cele două familii ale lor printr-o căsătorie dinastică al cărei moştenitor dorit ar fi putut să domnească asupra unui formidabil aparat — Austria, Spania, Ţările de Jos, regatul Neapole — în stare să se ricjipe împotriva turbulentei familii de Valois, în care rejtrăiau indisciplmele şi temerarele cutezanţe ale cavaleriei.

...iar turcii se instalează la Suez cu complicitatea Veneţiei

O altă.gravă primejdie planează asupra Europei : implacabila înaintare otomană. In faţa ei rezistenţele se prăbuşeau una după alta, de cînd turcii cuceriseră Con- stantincpolul şi ameninţau acum Occidentul creştin, incapabil să se unească spre a înfrunta primejdia. Descoperirea Capului Bunei Speranţe apropiase Veneţia de Turcia, opusese Veneţia Lisabonei şi ridicase Lisabona împotriva Turciei. Aceste rivalităţi aveau să se adauge la cele ce despărţeau deja Germania imperialistă, Franţa, Spania şi Anglia şi aveau să devină factorii politicii europene în care Franţa şi Spania vor juca un rol duplicitar pe o imensă tablă de şah, pe care istmul Suez avea să fie un pion supravegheat. „Fiecare, spune Commynes \ stă cu ochii pe vecin, ea să nu se extindă.“ De-abia trecuseră patru ani de la periplul lui Vasco da Gama, că relaţiile diplomatice dintre Veneţia şi Lisabona se şi rupseseră ; doi ani mai tîrziu, la Palatul Dogilor, Consiliul celor zece dicta in-

structţiuni foarte precise solului extraordinar pe care intenţiona să-l trimită la sudan, numele dat pe atunci sultanului mamelucilor. „Există un lucru pe care nu vrem să-l omitem, pomenit de mulţi ca o măsură ce ar fi extrem de nimerită pentru a împiedica şi a întrerupe total navigaţia portughezilor ; anume, foarte lesne şi în foarte puţin timp s-ar putea construi un canal care, pornind de la Marea Roşie ar duce direct de acolo în această mare, aşa cum a fost vorba pe vremuri să fie făcut. Canalul acesta ar putea fi asigurat prin construirea a două fortăreţe la cele două guri ale sale, astfel ca să nu poată intra sau ieşi decît cei pe care i-ar vrea nobilul sudan. Odată construit canalul, am putea trimite cîte nave şi galere vrem pentru a-i alunga pe portughezi, care nu se vor mai putea arăta

[1] Phillipe de Commynes (1447—1511), cronicar francez. — *Nota trad.*

nicicum în aceste mări." [XCIX] Credincioasă intereselor saie imediate, ca şi tradiţiilor sale, Veneţia mizase pe forţele orientale.

După ce au instalat în Ungaria solide garnizoane de ienìceri, turcii aveau să reducă totuşi presiunea lor spre vest şi să îndrepte un corp expediţionar spre Siria,'apoi spre Egipt, urmînd vechiul drum al năvălirilor, Jaf fa, Gaza, El Arish, Katieh, să străbată deşertul, să-şi stabilească tabăra în apropiere de viitoarea Ismailia, să se năpustească în sfîrşit spre Cairo, unde un milion de mameluci aveau să fie sugrumaţi, iar sudanul lor spînzurat de o poartă a oraşului. Astfel, Egiptul devine o provincie a imperiului otoman şi, mai mult, unul din braţele cleştelui strategic al mişcării care învăluie acum .Mediterana orientală. Ca şi cuceritorii din trecutul fabulos sau mai recent, turcii înţeleseseră excepţionala importanţă a istmului Suez pentru viitoarele lor operaţii avînd ca obiective Rodos, Alger. Tripoli... şi pentru cele împotriva portughezilor. Vor fi văzute, intr-adevăr galerele lui

XCIX Publicat în *Archivio Veneto,* 1870.

Soliman, montate la Suez, înspumînd luarea Roşie. Către anul 1529, un călător va depune mărturie prin observaţiile sale, că aşa stăteau lucrurile : „M-am dus la Pelusium şi acolo am găsit 20 000 de muncitori ce se îndeletniceau cu săparea unui şanţ, făcut pe vremuri, zice-se, de glorioşii romani şi lung de 60 mile italiene. Şi se spunea că pe acest canal, din Marea Roşie pînă la Nil şi pînă la Alexandria, caravanele din India încărcate cu mirodenii veneau în Italia."

Se poate trage concluzia că demersul veneţian reuşise, dar se ştie de asemenea că lucrările, dacă fuseseră cu adevărat întreprinse, au fost repede abandonate şi n-a lipsit mult ca turcii să fie nevoiţi să reînnoiască operaţia săvîrşită de Cleopatra care, după bătălia de la Actium, pusese oamenii să-i transporte flota cu spinarea.

Francisc I inaugurează o politică proarabă

Oare faptul că turcii s-au instalat în acest punct nevralgic al lumii şaizeci de ani după cucerirea Constantinopolului **a** influenţat hotărîrea electorilor, întruniţi la Frankfurt spre a alege între cei doi candidaţi la cîrmuirea imperiului — Francisc I sau Carol Quintul ? Ei au desemnat în cele din urmă pe cel ce purta deja grelele coroane ale Spaniei şi Austriei şi dispunea de aurul american. Prezenţa unei redutabile armate turce gata acum să se năpustească asupra Vienei a îndreptăţit fără-ndoială preferinţa pentru cel mai bogat şi mai solid scut, dar alegerea din 28 iunie 1519 capătă un aspect cu totul particular dacă ne amintim că Carol Quintul avusese grijă să încredinţeze campania sa electorală băncii Fugger care, controlînd negoţul cu mirodenii la Anvers, avea cel mai mare interes ca turcii să fie ţinuţi la respect pe uscat şi pe mare. Începînd din ziua aceea, care a făcut din Carol Quintul stăpînul celui mai monstruos imperiu, unde soarele nu apunea > niciodată, datează poate în Franţa o

anumită politică pro- arabă, a cărei tradiţie, alcătuită din ocolişuri complicate şi sperănţe adesea dezamăgite, nu s-a pierdut niciodată.

într-adevăr, din acel moment Francisc I începe să se gîndească la o apropiere de Soliman, îi „face avansuri", solicită o cooperare comercială care cu chiu cu vai camuflează dispoziţiile secrete ale unei viitoare alianţe militare, obţine să se acorde un tratament preferenţial marsiliezilor săi stabiliţi la Alexandria, Rosetta sau Damietta. Oare, procedînd astfel, regele Franţei trădează idealul creştin instaurat în mod laborios în Europa ? Alegerea de la Frankfurt practic a izolat, a încercuit Franţa, iar Carol QuinLut, care nu face nici un mister din faptul că intenţionează să recucereasc㠄 Burgundia, considerată ca piesa cea mai de preţ din imensa lui moştenire, este încredinţat că a fost desemnat de Dumnezeu pentru a crea din nou monarhia universală a lui Carol cel Mare. Monarh inteligent şi sîrguincios, serios, conştient de răspunderile şi de îndatoririle sale, acest „domn trist" a rămas un om al Evului Mediu. El va vîsli cu încăpăţînarea unui integrist[C] îndărătnic împotriva curentului timpurilor noi, pe care dealtfel va reuşi sporadic să-l întoarcă în albia sa, dar va eşua in cele din urmă în vasta sa acţiune şi va vedea ridicîndu-se împotriva lui pe toţi cei ce se temeau de hegemonia casei de Austria : francezii, englezii, veneţie- nii, papalitatea, turcii, prinţii luterani. în opoziţie cu el, Francisc I profilează în istorie un personaj cu totul diferit. Subtil, îndrăgostit de femei şi de arte, cu panaşul în vînt, viclean şi mincinos ca şi bunicul său, Ludovic al Xl-lea, dar vesel petrecăreţ, el a înţeles repede că odată cu Carol Quintul a luat naştere „un imperialism agresiv, nesătul, drapat în principii morale şi juridice, cufundîndu-se în trecut pentru a apăsa mai greu asupra viitorului, invocînd unitatea

---

C Integrism, tendinţă doctrinală a anumitor catolici, care refuză orice adaptare a credinţei la cerinţele vieţii moderne. — *Nota trad.*

creştină şi interesul european numai pentru **a** putea înrobi naţiunea franceză." [1] Francisc I a înţeles şi că, punînd mîna pe Egipt, sultanul Turcilor nu numai că **a** ajuns stăpîn pe poziţii strategice şi comerciale excepţionale, dar, în acelaşi timp, a fost ridicat la rangul de căpetenie a celor de credinţă islamică. în lupta care se angajează între cei doi Mari, el ştie că Carol Quintul reprezintă pentru Franţa pericolul cel mai apropiat în spaţiu şi timp, aşa că e de părere că cel mai bun lucru pentru a-l evita, pentru a salva Burgundia, Provenţa, întregul regat, este de a pune Franţa drept miză pe mdsa de joc împotriva Europei.

Cînd în seara bătăliei de la Pavia [2] trimite inelul său lui Soliman, oare urmaşul lui Ludovic cel sfînt înfăptuieşte gestul unui naufragiat care se agaţă de un şarpe, sau reacţionează cu realismul practic al păstorului, a cărui singură grijă este să-şi apere turma încercuită de lupi, chiar încheind un pact provizoriu cu diavolul ? Contemporanii lui Francisc I au fost foarte aspri, tratîndu-l de renegat şi acuzîndu-l de a fi trădat creştinătatea, aşa cum fusese odinioară învinuit Frederic Hohenstaufen că ar fi negociat cu sultanul Alexandriei pe vremea cruciadei a şasea. Dar unii istorici, ca Michelet — care nu poate fi deloc bănuit de simpatie faţă de regele Franţei — au salutat în Francisc I şi în Soliman „pe oamenii cutezători,

---

[1] Pierre Gaxotte, *Histoire des Franţais.*

[5] Oraş în Italia, unde la 24 februarie 1525 Francisc I a fost învins şi luat prizonier de spanioli. Legenda spune că, cu acest prilej, regele Franţei a trimis mamei sale o scrisoare de un laconism admirabil : „Doamnă, totul e pierdut în afară de onoare." — *Nota trad.*

spiritele curajoase şi libere care, unul de la Paris, celălalt de la Constantinopol şi-au întins mîna pe deasupra Europei şi, blestemaţi fiind de ea, au salvat-o“. Se pare că nici unul, nici celălalt, ocupaţi cu treburi urgente, nu s-au sinchisit să fie precursorii unei împăcări a Europei cu Asia, dar

cînd ne aducem aminte că a fost cît p-aci ca ienicerii să cucerească Viena, că o escadră franco-otomană a luptat în Mediterana, iar oraşul Toulon a fost împrumutat marinei turce spre a-i servi drept bază de aprovizionare, ne putem imagina ce s-ar fi ales de civilizaţia occidentală dacă cavaleria lui Soliman, după ce pătrunsese în valea Dunării, ar fi izbutit să-şi înfigă stindardul verde al Profetului în inima acestei Europe pe care Paul Valery avea s-o numească patru secole mai tîrziu „un mic cap asiatic".

Este cert că rezistenţa şi combinaţiile politice ale lui Francisc I au contribuit la apărarea Europei — şi deci a Franţei — împotriva hegemoniei hispano-austriece, deşi absolutismul lui Carol Quintul s-a ciocnit mai ales de Reforma din Germania şi din Provinciile Unite '. Pentru moment, Franţa a tras un oarecare profit de pe urma vestitului acord numit al Capitulaţiilor [2], în virtutea căruia comerţul cu Levantul îi era rezervat în exclusivitate. Curînd navele marsilieze au reluat drumul spre Alexandria şi Rosetta, printr-o Mediterană infestată de corsari turci, care nu respectau, în principiu, decît pavilionul cu floarea de crin şi prădau toate celelalte cargoboturi ce se mai încumetau să se aventureze în porţiunea orientală a bătrînei mări. De atâta vreme latină, ea devenise un lac musulman, de cînd regele Franţei declarase că nu vede nici un inconvenient ca Marele Sultan să dispună de o flotă însemnată. Acesta din urmă nu s-a mai mulţumit să trimită în Marea Roşie vase în piese detaşate spre a fi îmbinate pe plajele Suezului, ci implantase acolo ateliere

' .Denumirea a şapte provincii din Ţările de Jos, care au alcătuit ulterior regatul Olandei. — *Nota trad.*

[2] Acte internaţionale prin care se instituie de către un stat, în favoarea cetăţenilor altor state aflaţi pe teritoriul lor, un regim de drepturi şi de privilegii speciale, de pildă scutiri de impozite, dreptul de a fi judecaţi numai de consulii statelor lor etc. Capi- tulaţiile au apărut în secolele X—XII, fiind acordate de Bizanţ oraşelor italiene Veneţia, Genova etc. — *Nota trad.*

de construcţii navale, de unde se năpusteau acum

galere care făceau viaţa amară galioanelor portugheze, urmărin- du-lc pînă în Oceanul Indian şi aducînd adesea în Egipt încărcăturile lor capturate. Mărfurile erau descărcate, transportate prin istm spre Mediterana şi încărcate pe vase care le duceau spre Marsilia, Bordeaux, Rouen şi Anvers

De fapt, navele care circulau sub pavilion francez în Mediterana aparţineau unor armatori ce nu erau cu toţii supuşi ai regelui, dar acest subterfugiu a constituit cîţiva ani un excelent mijloc de adaptare a dispoziţiilor acordului ce rezerva numai francezilor dreptul de a face comerţ în Levant. Toată lumea avea de cîştigat, în afară de portughezi, care vedeau imense cantităţi de mirodenii scăpînd din circuitele lor comerciale şi de spanioli, îngrijoraţi din alte motive de ameninţarea pe care flota sultanului o făcea să plutească în bazinul mediteranean. Se va întîm- pla chiar ca Lisabona, lipsită de piper, să întreprindă demersuri diplomatice pentru a-şi asigura libera trecere prin Marea Roşie şi istmul Suez. Demersurile se vor tărăgăna, nu vor duce la nici un rezultat şi vor avea drept singură concluzie practică aceea de a-i învăţa pe portughezi că e imposibil să încerci o negociere cinstită cu arabii, atunci cînd te afli la ananghie. Cît despre spaniolii lui Filip al II-lea, antrenaţi de suveranul lor într-un soi de cruciadă ce avea ca scop să cureţe Mediterana de piraţii nord-africani şi să asigure în sfîrşit triumful crucii asupra semilunii, ei vor înfrînge la Lepanto (1571) o escadră turcă, fără a reuşi totuşi să distrugă puterea navală otomană. Răsunetul istoric al acestei victorii avea să fie considerabil, dar rezultatele ei politice aproape nule, excepţie făcînd totuşi „dovada că orice încercare a Islamului de a cotropi ţările occidentale de pe ţărmul Mediteranei era sortită eşecului[CI]' *.

Aceste evenimente vădesc că descoperirea, apoi utilizarea drumului pe la Capul Bunei Speranţe nu închiseseră' cu totul Mediterana şi că existau chiar unii armatori, căpitani de nave şi agenţi politici foarte hotărîţi să redeschidă calea milenară, ale cărei chei se aflau acum în mîinile turcilor. într-

---

CI Jean Descola, *Histoire d'Espagne.*

adevăr, drepturile vamale percepute la Cairo erau destul de substanţiale pentru ca provincia egipteană să expedieze în fiecare an la Constantinopol un tezaur de 2 milioane de livre, transportat pe vechea cale de uscat, sub supravegherea a 300 de spahii şi 200 de ieniceri. De asemenea, în fiecare an se încărca în porturile din deltă o caravană grea de daruri pentru femeile din serai : hene[CII], parfumuri, tămîie şi zahăr, cafea, şofran, curmale, piper, ghimber, nucşoară, care îmbunătăţeau meniul obişnuit din harem.

Goana după acorduri comerciale

Franţa, care profitase de fanatismul antimusulman al lui Carol Quintul pentru a obţine un privilegiu comercial, profita acum de oboseala portughezilor, de cînd Lisabona resimţea greutăţi din ce în ce mai mari în a menţine o pază, zi de zi mai iluzorie, la intrarea în Marea Roşie şi pentru a recruta din micul ei popor ostaşii şi funcţionarii de care avea nevoie administrarea imperiului ei. Deşi galerele Veneţiei combătuseră la Lepanto alături de navele comandate de don Juan de Austria, acum ea relua legăturile de afaceri cu Constantinopol, Bassora şi Suez, legături pe care războiul dealtfel nu le întrerupsese de tot. La Londra, unde ca şi la Paris puterea temporală nu era confundată cu cea spirituală, Elisabeta hotărîse să trimită în Turcia un ambasador, William Harburn, spre a încheia cu sultanul acorduri asemănătoare cu cele acceptate de Francisc I cu patruzeci şi patru de ani înainte ; . obţinînd satisfacţie, ea a creat imediat Compania Levantului (1581) şi curînd după aceea Compania Indiilor Orientale (1599). Întrucît Islamul avea nevoie de cositor ca să toarne bronzul pentru tunurile sale, casiteritul din Cornwall, exploatat odinioară de fenicieni, a luat calea Orientului, veşnic avid de metale. Astfel, monopolul francez .n-a rezistat „generozităţilor“ englezilor, după cum nu va

---

CII Vopsea roşie pentru păr, extrasă din frunzele unui arbust din Arabia. — *Nota trad.*

rezista nici gratificaţiilor olandezilor, atunci cînd, eliberaţi de jugul spaniol, prinţii din familia Nassau vor hotărî să se lanseze pe cont propriu spre cucerirea pieţelor îndepărtate şi vor întemeia la rîndul lor o Companie a Indiilor.

Regele Franţei deschide dosarul „Suez[CIII]*

Se poate conveni că rivalitatea franco-britanică în Orientul Apropiat datează din ziua în care Elisabeta a înfiinţat Levant Company. Această rivalitate va fi dură, perfidă, uneori sîngeroasă şi nu va înceta decît din lipsă de combatanţi *, adică la sfîrşitul celui de-al doilea război mondial, cînd cei dor adversari cordiali aveau să fie alungaţi cu brutalitate din această zonă a lumii. Dar tentativele, mai mult sau mai puţin mărturisite de Londra, de a înlătura prezenţa francezilor în Egipt în cursul secolelor al XVI-lea şi al XVII-lea, se vor ciocni de poziţii temeinic consolidate, oricare ar fi fost vexaţiunile periodic impuse negustorilor care îşi deschiseseră acolo firmele. Nu reiese că guvernul şi comerţul britanic s-ar fi preocupat înainte de secolul al XVIII-lea de posibilitatea unor legături maritime directe între Suez şi India. Totuşi la Cairo se instalaseră deja comercianţi englezi, iar pavilionul britanic flutura pe Marea Roşie. Djeddah şi Aden erau deja foarte indicate spre a sluji drept escală pe drumul Indii- lor, pe care marinarii-comercianţi ai Companiei întemeiate de regină porniseră rapid, înfiinţînd primele lor comp- tuoare (Bantâm, Surata, Madras, Coromandel). în acelaşi timp olandezii doborau una după alta poziţiile portugheze (coasta Malabar, Colombo, Malacca), ajungînd curînd să

CIII[1] Referire la versul „et le combat cessa faute de combattants" (şi lupta a încetat din lipsă de combatanţi) — Corneille : *Cidul,* actul IV, scena III. Formulare intrată în limbajul curent, pentru a desemna o luptă pe viaţă şi pe moarte. — *Nota trad.*

controleze întregul comerţ cu scorţişoară din arhipelagul Sonde pînă în Japonia şi cel cu nucşoară sau cuişoare din Moluce. Totuşi, deşi Mediterana îşi menţinuse o importanţă economică incontestabilă, o mişcare irezistibilă deplasa curentul comercial din Europa spre India, făcîndu-l să treacă pe la Capul Bunei Speranţe ; de cînd constructorii sporiseră tonajul navelor, era socotit mai rentabil un traseu lung, deeît transbordările, diversele taxe şi nesfîrşitele tracasări impuse şi îndurate în cursul traversării istmului Suez. Utilizată la început de portughezi, apoi de englezi şi de olandezi, calea oceanului nu avea să-i atragă cu adevărat pe armatorii francezi, deeît atunci cînd Compania franceză a Indiilor va fi creată, iar sediul ei social, instalat la Lorient.

Neguţătorii marsiliezi aveau să reziste acestui puternic curent atlantic cu mult curaj, multă voinţă şi imaginaţie. Ei nu ignoră faptul că drumul pe la Capul Bunei Speranţe devine mai bătut şi că o bună parte din produsele care, timp de secole, fuseseră debarcate pe propriile lor cheiuri, spre a fi dirijate către Lyon şi Paris, sînt descărcate acum la Bordeaux, Lorient, Saint-Malo, Honfleur, Dieppe. Soarta Marsiliei este legată de Mediterana, adevăr evident, valabil nu numai pentru negustori, ci şi pentru bancheri, marinari, antreprenori' de construcţii navale, agenţi portuari, industriaşi din ramura textilelor, săpunului şi pielăriei. Armatorii sînt dispuşi să înfrunte riscurile operaţiilor efectuate de piraţii nord-africani, care nu se sinchisesc cîtuşi de puţin de angajamentele diplomatice asumate de suveranul lor, după cum şi agenţii lor instalaţi la Alexandria, Rosetta, Damietta, Cairo acceptă să suporte şicanele administrative, în care cel mai umil funcţionar arab este mare meşter.

Cum a luat naştere un ţel măreţ

Această voinţă a negustorilor de a menţine cu orice preţ vechiul drum mediteranean se va întrupa într-o bună zi într-un vast ţel politic. La drept

vorbind, încă de la sfîrşitul secolului al XVI-lea ideea de a restabili tranzitul comercial din Extremul Orient în Mediterana nu preocupă numai pe armatorii marsiliezi, ci chiar şi pe câţiva înalţi funcţionari francezi. Filip al II-lea a. anexat pur şi simplu Portugalia, s-a instalat la Lisabona, a întors spatele mării latine şi gîndurile lui se îndreaptă mai curînd spre detronarea protestantei Elisabeta, deeît spre vreo nouă încăierare cu turcii : cruciada şi-a schimbat direcţia. Oare pentru Franţa nu a sosit momentul să întemeieze la rîndul ei un domeniu colonial în Indiile orientale, utilizînd poziţiile politice cucerite de Francisc I ? Aşa gîndeşte Du Plessis- Mornay care, într-un memoriu adresat lui Henric .al III-lea, în 1584, expune interesul de a reda lacului mediteranean funcţia sa iniţială şi de a face din el din nou bazinul central al lumii, în detrimentul Spaniei, deschizînd împreună cu turcii trecerea prin Suez. Propunere rămasă fără urmări. Probabil că nici nu a fost cunoscută vreodată de rege care, oricum, ar fi fost incapabil să o concretizeze, întrucît, pentru a-şi salva coroana, Henric al III-lea a fost nevoit să adere la Ligă ea însăşi înfeudată cîrmuirii spaniole. Dar ideea fusese emisă şi memoriul lui Plessis- Mornay a fost clasat de Consiliul Depeşelor, unde doi ani mai tîrziu va ajunge şi un raport al ambasadorului Franţei la Constantinopol, Savary de Lancosme, relatînd o convorbire cu marele amiral al Turciei.

Ciudat om acel El Euldj Aii, a cărui personalitate oferă o savuroasă chintesenţă a trăsăturilor marilor aventurieri, din care secolul al XVI-lea a avut cu nemiluita.

Se născuse cu optzeci de ani în urmă în Calabria, unde, desigur, orizontul său n-ar fi depăşit în vecii vecilor ogorul pietros care îi hrănea caprele, dacă piraţii nord-africani, în cursul uneia dintre raidurile pe care le practicau în mod obişnuit, nu l-ar fi capturat şi nu l-ar fi înlănţuit de o galeră timp de paisprezece ani, la capătul cărora s-a convertit la islamism. Din acel moment, marinar şi soldat cu drepturi egale, luptase împotriva creştinilor cu ardoarea sălbatică a unui renegat, alături de marii

piraţi ai vremii, Barbarossa şi Drăguţ. Devenise urmaşul lor în seara bătăliei de la Lepanto, pricepîndu-se să adune, să salveze şi să readucă la Constantinopol navele turceşti care nu fuseseră scufundate. Numit căpitan paşă, el reconsliuise flota otomană. Acum era considerat cel mai puternic personaj din imperiu, după Marele Sultan, şi în această calitate îl invitase, în numele stăpînului său, pe Savary de Lancosme să-i facă cunoscut lui Henric al III-lea un vast proiect : a crea un canal care să lege Cairo de Suez şi a face navigabil Nilul pînă la Marea Roşie, „spre a deschide drum tuturor galerelor şi navelor pentru a ajunge în Indiile orientale fără a recurge la calea oceanului". In darea de seamă asupra convorbirii cu bătrînul renegat, diplomatul francez nota că guvernul turc intenţiona să

[1] Sfînta Ligă, uniunea catolicilor din Franţa la sfîrşitul secolului al XVI-lea. — *Nota trad.*

deschidă acest mare şantier pînă în şase luni, cu 100 000 de salahori, 40 000 de măgari şi 12 000 de cămile. Ambasadorul adăuga cu un surîs care nu părea lipsit de curtoazie într-o vreme cînd stilul diplomatic nu era, în mod obligatoriu, scrobit : „Acest ţel frumos a umflat în asemenea măsură trufia lor obişnuită şi le-a aţîţat ambiţia şi zgîrce- nia, încît li se pare că au şi pus mîna pe comorile şi nestematele Indiei,..[11] Era oare un plan prea vast, lipseau capitalurile, era doar o veleitate orientală ? în curînd nu se mai vorbi despre această acţiune. E drept că promotorul proiectului, Aii Renegatul, fusese asasinat de un paşă care rîvnea să-i ia locul. Documentul Savary a îmbogăţit totuşi, la Paris, dosarul de acum înainte deschis al canalului Suez.

Croindu-şi drum încet, fiind uneori oprit în loc, dispă- rînd pentru a reapare mai tîrziu sub o nouă înfăţişare, acest dosar nu va fi abandonat de monarhia franceză şi mai puţin încă de revoluţie. Copleşit de lupta dintre cele două confesiuni care sfîşie şi slăbeşte ţara, ştiind că ducele de Guise îi ameninţă coroana, dacă nu chiar viaţa, simţind cum urcă ura catolicilor în jurul propriei sale persoane, Henric al III-lea nici nu are timp, nici firea nu-l îndeamnă să se intereseze de treburile externe. Şi

mai puţin încă, să conceapă o acţiune măreaţă, cu scadenţă îndepărtată. Va avea admirabila inteligenţă politică, în momentul cînd a murit asasinat de un călugăr fanatizat, să proclame în calitate de succesor pe protestantul Henric de Navara, poruncind celor ce-l înconjurau să-l recunoască ca atare şi dînd astfel Franţei pe Henric al IV-lea. Acesta va fi omul reconcilierilor dibace, precum şi un şef de stat în egală măsură atent la restabilirea autorităţii, la dezvoltarea agriculturii şi industriei creatoare de profituri imediate, la organizarea unei marine naţionale, necesare'realizării unor ţeluri înalte. în cursul celor douăzeci şi unu de ani ai domniei lui, navarezul nu. va fi întotdeauna de acord cu Sully adversar ‘declarat al expediţiilor îndepărtate ; el însuşi le va încuraja totuşi, pentru a încerca să recîştige avansul considerabil dobîndit de portughezi şi de spanioli, avans ştirbit deja de olandezi şi de englezi. [CIV]

Henric al IV-lea revendică partea ce se cuvine Franţei

In momentul în care coroana Franţei trece la ramura Bourbonilor (1589), cele două state iberice reunite acum sub sceptrul lui Filip al II-lea reuşiseră deja în decursul a patru generaţii să creeze un imperiu imens care cuprindea îndeosebi în Indiile occidentale — Florida, Mexic, Chile, America centrală, Antile, Venezuela, Peru şi Brazilia ; în Africa — Canare, Guineea, Capul Bunei Speranţe, Zanzibar ; în Indiile orientale — coasta Malabar, Ceylon, Malacca, Java, Moluce, Filipine. Lisabona venise de hac Veneţiei. Nu numai că la Lisabona se îngrămădesc acum aunil şi argintul american, dar spre ea „se îndreaptă comorile din Africa şi din Asia ; pulbere de aur, fildeş, cacao din Guineea, zahăr din Madera, sclavi negri din Luanda, cuişoare din Zanzibar, cafea de la Mocca, gumă din Arabia,

---

CIV[1] Ministru şi consilier al regelui Henric al IV-lea, s-a ocupat cu multă competenţă de treburile economice ale Franţei în acea perioadă. — *Nota trad.*

diamante, perle şi nestemate din India, ţesături de bumbac şi lacuri din Coromandel, ceai din Ceylon, nucşoară din Amboina, piper din Malacca, focuri de Bengal[x], scorţişoară, ghimber, paciulie [CV] [CVI] din Macassar, porţelanuri şi mătase din China şi toate buruienile, drogurile, vopselele, toate parfumurile, stupefiantele pe care le împart cu dărnicie insulele cu mirodenii[CVII]". Totuşi imperiul colonial hispano-portughez n-a putut evita loviturile pe care i le-au administrat marinarii, neguţătorii şi bancherii Elisabetei sau ai lui Wilhelm Taciturnul. începe marea hăituială.

Constatînd succesele rapide obţinute peste mări de Anglia şi de Olanda, Henric al IV-lea revendică partea lui de pepite, piper, cafea, scorţişoară, zahăr nerafinat şi porţelanuri. Este absolut hotărît să dea un sens concret frazei rămase celebre : „Soarele străluceşte pentru mine ca şi pentru alţii ; să mi se arate clauza din testamentul lui Adam care mă exclude de la împărţirea lumii !", rostită pe vremuri de Francisc I, cînd Jacques Cartier pusese stăpînire pe Canada în numele regelui Franţei, acţiune izolată şi care nu se situa pe linia unei politici de expansiune.

Lăsînd lui Sully şi lui Laffemas grija arăturilor, păşunilor, manufacturilor, podurilor şi şoselelor, Henric al IV-lea îşi rezervă conducerea treburilor externe şi ale marinei, pe care le consideră strîns legate. îşi dă seama, într-adevăr, că dimensiunile reduse ale bastimentelor sale comerciale — 300 de tone, care nu rezistă pe mare — şi numărul prea mic al navelor sale de război care să asigure protecţia celor dintîi îl osîndesc să nu poată ieşi din Mediterana, cîtă vreme Londra, Amsterdam şi Lisabona creează, îşi dispută, cîştigă, pierd şi dobîndesc poziţii în acele regiuni îndepărtate ale căror produse sînt foarte căutate pe marile pieţe

---

CV Un fel de artificii cu flacără colorată. — *Nota trad.*

CVI[8] Plantă exotică din care se extrage un parfum apreciat. — *Nota trad.*

CVII Rene Sedillot, *Histoire des colonisations.*

internaţionale, de cînd „poporul apreciază şi îndrăgeşte tot ceea ce place domnilor", după cum remarcă cu nevinovăţie economistul Bodin. Pentru a redresa situaţia, pentru a scoate comerţul francez din enclava în care se afla, rămînînd totuşi fidel alianţei cu turcii. Henric al IV-lea ordonă să se construiască douăzeci de galere, dar cumpără alte douăsprezece de la sultan. Ce altceva ar fi putut face ? Tonajul flotei sale militare este atît de redus, încît condamnările la galere nu mai pot fi executate şi trebuie comutate în. surghiuniri. Dealtfel, Henric al IV-lea este efectiv singurul partener care respectă ceea ce se denumeşte fără a glumi prietenia arabă, căci în 1602, 3 000 de francezi putrezesc în ocnele algeriene. iar Londra a obţinut şi ea privilegiul de a-şi arbora pavilionul în Mediterana.

Anglia se interesează oare de Suez ? încă nu. Dar nemaimulţumindu-se să se ducă la Corint după stafidele necesare pudingurilor ei şi după vinurile dulci cu care să le stropească, ea îşi instalează primii pioni pe tabla de şah a Mediteranei, încearcă să ia locul Franţei în dreptul de protecţie pe care aceasta îl exercită asupra majorităţii marinelor europene, îşi lansează navele Companiei Levantului pe o piaţă pe care Marsilia are toate motivele să creadă că-i este rezervată, înarmează corsari ce primesc misiunea secretă de a intercepta bastimentele comerciale şi de a pune mîna pe încărcătura lor, cumpără cu aur greu pe funcţionarii din Alexandria, Cairo şi Constantino- pol care ar putea să-i fie util. Franţa a experimentat pentru prima oară pe pielea ei politica anglo-arabă, pe care va avea de nenumărate ori prilejul s-o cunoască mai bine în secolele următoare.

Primele comptuare coloniale

Astăzi nu se mai pune mare preţ pe „dezvăluirile" din *Memoriile* lui Sully, referitoare la presupusul mare ţel al lui Henric al IV-lea : „a

organiza Europa", spre a pune odată pentru totdeauna capăt puterii musulmane. Dimpotrivă, unul dintre principiile esenţiale alte monarhiei franceze a fost să-i menajeze pe turci, pentru a putea conta eventual pe concursul lor militar împotriva Habsburgilor. Această politică avea să fie urmată în pofida cîtorva bombardamente asupra Algerului[CVIII] şi menţinută împotriva unei opinii publice antiarabe, fără a ţine seama de rapoartele anumitor observatori mai mult sau mai puţin clarvăzători, care aveau cu toţii temeiuri puternice pentru a se îndoi de soliditatea imperiului otoman şi de cuvin tul stăpînilor lui. Desigur, ajungînd la putere, Richelieu se va interesa de situaţia comerţului francez în Mediterana orientală şi va fi îndemnat să continue eforturile lui Henric al IV-lea, dar, în mod evident, cardinalul de fier îşi fixase trei obiective : să distrugă puterea politică a protestanţilor, să nimicească trufia şi spiritul de răzvrătire al nobililor, să umilească familia domnitoare din Austria. Totuşi, în faţa exemplelor oferite de Spania, Olanda, Portugalia, se gîndeşte şi el că Franţa, mai mare, mai bogată, mai populată decît celelalte trei ţări ar putea la rîndul ei să se lanseze cu succes pe calea cuceririlor coloniale. întemeiază şi el companii pe bază de cartă şi Ludovic al XlII-lea consideră că „pentru slava lui Dumnezeu şi fericirea acestui stat, luîndu-ne după acest mare sfînt (Ludovic cel sfînt), al cărui nume şi sceptru le purtăm, să facem astfel ca faima francezilor să se răspîndească pînă foarte departe în ţări străine". Se vor înfiinţa comptuare în Antile, Madagascar şi în Senegal. Champlain va lua drumul lui Jacques Cartier şi va întemeia Quebec, dar nu va reuşi să atragă acolo decît cîteva sute de aventurieri, femei de moravuri uşoare — unele pocăite —, coale-goale şi un mare număr de preoţi, ceea ce-l va face mai tîrziu pe CoJbert să spună vorbind despre Canada : „Prea' mulţi călugări şi prea puţini plugari !“

în timpul acesta, marsiliezii îşi consolidează de bine, de rău poziţiile în Egipt şi atît de puţin scapă din vedere importanta lor idee — aceea de a face

---

CVIII 1664 (Beaufort), 1682 (Duquesne), 1684 (Tourville).

din cetatea lor poarta Orientului apropiat sau a Extremului Orient — încît unul dintre ei adresează primului ministru un memoriu, unde se spune că „portughezii ar putea fi deposedaţi cu ajutorul Marelui Sultan, care nu trebuie să aibă în vedere nimic mai însemnat decît de a schimba drumul Asiei şi a-l face să treacă din nou prin ţările sale, aşa cum era înainte de descoperirea Capului Bunei Speranţe. S-ar putea săpa un canal de la' Suez la Cairo, aşa cum s-a practicat pe vremea vechilor faraoni ai Egiptului... Turcii ar putea trage astfel nădejde să-şi îmbogăţească ţara, Veneţia s-ar redresa, Marsilia ar deveni puternică ; ar fi reluat vechiul comerţ cu Abisinia. Prin această unire a mărilor, spaniolii ar fi slăbiţi în Mediterana." [CIX] Richelieu şi părintele Joseph au însă de rezolvat probleme mai urgente, astfel că memoriul marsiliez îmbogăţeşte dosarul „Suez" şi pregăteşte viitorul, căci restabilirea unui drum comercial, dacă nu a unei căi de apă, prin istm, va face, sub domnia lui Ludovic al XlV-lea, obiectul unor convorbiri foarte oficiale şi a unor contacte mai secrete, care, dealtfel vor eşua, şi unele şi celelalte.

în Franţa, posibilităţi imense, dar penurie monetară

Spre a înţelege de ce Ludovic al XlV-lea, miniştrii şi comercianţii săi vor manifesta un interes deosebit pentru deschiderea unui drum mai scurt spre Indii prin Egipt, se cuvine să ne amintim de situaţia politică şi economică a Franţei, în momentul cînd regele ia efectiv puterea în tinerele sale mîini, de care depinde de acum înainte moştenirea adunată şi păstrată de Henric al IV-lea, Richelieu şi Mazarin. în 1661 imperialismul habsburgic a primit o lovitură grea, Anglia Stuarţilor este vîndută în taină Bourbonilor, majoritatea statelor germane întreţin relaţii cordiale cu Parisul, Suedia ca şi Turcia le sînt aliate. Olanda caută o înţelegere, Spania, epuizată,

CIX Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, voi. 783, fol. 154.

a fost con- strînsă să-şi dea infanta moştenitoare după regele Franţei. Paralel, partidul protestant a fost înlăturat, marea nobilime şi-a pierdut orice importanţă politică, administraţia a fost reorganizată şi ansamblul ţării prezintă aspectele unei unităţi economice. Au fost luate toate măsurile de prevedere pentru a împiedica reconstituirea imperiului lui Carol Quintul şi sînt întrunite condiţiile care-i vor permite lui Colbert o admirabilă vorbă de duh : ,,Gîndiţi-vă, dom- nilof, că nu ne aflăm sub o domnie a lucrurilor mici !'* E o sinteză reuşită a unei perioade ce va purta numele de secolul lui Ludovic al XlV-lea. în 1661 Corneille scrisese deja cele mai bune dintre piesele sale, iar Moliere pregăteşte *Şcoala femeilor,* Academia franceză are douăzeci şi şase de ani, Pascal va muri înainte de a fi terminat opera sa capitală, *Cugetările,* dar Fermat a inventat calculului diferenţial, Mariotte a formulat legea compresibilităţii gazelor, tînărul Racine a căpătat o sută de scuzi pentru a fi compus un poem de circumstanţă şi peste 10 000 de colonişti s-au şi stabilit în Canada. Pentru a izbuti să situeze Franţa pe locul de frunte între puterile europene, regii şi miniştrii săi au trebuit adesea să-şi sacrifice principiile politice şi religioase, atunci cînd securitatea ţării era în joc. Francisc I a încheiat un pact militar cu Islamul, Henric al- IV-lea s-a convertit la catolicism, Richelieu i-a apărat pe protestanţii germani, Mazarin s-a aliat cu regicidul Cromwell şi i-a oferit chiar Dunkerque, întrucît pericolul imediat îl constituiau spaniolii. Dar, deşi rezultatele acestei politici externe care nu se împiedică de scrupule ideologice au fost deocamdată fericite, şi deschid imense posibilităţi, în 1661 Franţa suferă şi ea, ca întreaga Europă, o gravă criză de deflaţie şi penurie monetară, într-adevăr, „economia biciuită de descoperirea Lumii Noi nu mai primeşte impulsul care i-ar permite să-şi susţină ritmul. Dimpotrivă, se produce o frînare. Nu mai există suficient numerar pentru bunurile de

schimb şi nici pentru numărul consumatorilor." [CX]

Colbert ar vrea ca Marsilia să controleze comerţul mediteranean

Pentru a aduce în ţară banii care-i lipsesc va concepe Colbert un plan de redresare economică bazat pe dezvoltarea şi protejarea industriilor, exportul de produse manufacturate, căutarea de pieţe noi, crearea unor mari companii comerciale şi o ofensivă diplomatică pe lingă Marele Sultan, spre a obţine redeschiderea drumului către Orientul îndepărtat prin istmul Suez. Urmînd sfatul lui Mazarin, regele nu a numit nici un prim-ministru şi nu a permis nici unui prinţ de sînge să intre în Consiliul Superior. Şef de stat ce înţelegea să hotărască şi să comande după ce a cerut părerea unor tehnicieni devotaţi atît persoanei sale, cît şi treburilor publice, el a întemeiat în 1664, la sugestia lui Colbert, Compania Indiilor orientale, cu un capital de 15 milioane de livre, a cincea parte fiind subscrisă de el însuşi. Compania va beneficia, pe o perioadă de cincizeci de ani, de monopolul exclusiv al comerţului, de la Capul Bunei Speranţe pînă în Indii şi în Mările Sudului, dar Mediterana îi va fi interzisă, căci această zonă va fi rezervată unei Companii a Levantului, menită să dea un nou avînt Marsiliei, ai cărei negustători se plîng cu amărăciune de concurenţa vaselor engleze şi olandeze, a piraţilor arabi sau chiar a cucernicilor cavaleri de Malta, care spumuiesc marea pe contul lor. Colbert este de părere că o societate mare, dispunînd din belşug de capitaluri şi protejată de stat, va reuşi să procedeze astfel încît tot comerţul mediteranean să treacă din nou prin mîinile francezilor şi, în cel mai rău caz, va rezista mai bine la acţiunile piraţilor şi la revirimentele politicii otomane decît armatorii izolaţi sau grupaţi în asociaţii mici. Dai' acest om din nordul Franţei nu are încredere în marsiliezi, pe care-i socoteşte nedisciplinaţi, individualişti,

---

CX Pierre Gaxotte, op. *cit.*

preocupaţi exclusiv de interesele lor particulare şi care, potrivit unui memoriu al inspectorului galerelor, „leneşi, mari palavragii şi răspînditori de zvonuri, nu mai vor să facă altceva decît să se plimbe în port cu sabia la şold, cu pistoale şi pumnal". Adevărul este că marsiliezii practic au refuzat să subscrie la capitalul Companiei In- diilor, ceea ce nu i-a prea plăcut lui Colbert, totuşi' con- trolorul general al finanţelor va urmări în continuare vastul ţel de a readuce comerţul cu Extremul Orient în Mediterana. Acţiunea necesită colaborarea activă şi leală a Porţii ; dar relaţiile franco-otomane trec printr-o perioadă proastă şi o anumită opinie publică antiarabă se conturează periodic în Franţa, unde unii fii de nobili pleacă în Candia[CXI], spre a da veneţienilor o mină de ajutor împotriva turcilor, sau se înrolează în armatele poloneze. Maiestatea Sa prea-creştină, care nu lipseşte niciodată de la vreo slujbă, ar dori foarte tare să vină de hac Islamului, dar tot atît de tare ar dori să poată conta pe resursa supremă a cavaleriei otomane dacă pericolul habsburgic ar redeveni ameninţător. Cum s-ar putea împăca cinstea unei noi cruciade cu profiturile de pe urma marelui proiect studiat împreună cu Colbert ? Ludovic al XlV-lea şovăie, nu se pronunţă categoric dar, presat de opinia publică şi de cler, trimite un corp expediţio- nar în Ungaria, spre a se bate împotriva turcilor. In acelaşi timp, trimite la Constantinopol un agent secret pentru a-l scuza, declarînd că n-a putut proceda altfel, dar că e gata să expedieze un ambasador la sultan. Credincios tradiţiei orientale, potrivit căreia rupturile nu sînt niciodată definitive, pe cînd împăcările sînt întotdeauna spectaculoase, sultanul acceptă şi-l primeşte cîteva luni mai tîrziu pe dl. de la Haye-Vantelet, căruia secretarul de stat la Afacerile Externe i-a încredinţat instrucţiuni amă- nunţite : ele vor permite diplomatului să expună Marelui Sultan îndoitul prejudiciu cauzat Franţei şi

CXI Vechiul nume al insulei Creta. — *Nota trad.*

Turciei de drumul pe la Capul Bunei Speranţe, să solicite libertatea de a instala antrepozite la Suez şi să pretindă garantarea comunicaţiilor în istm. „Nu numai că Marele Sultan îşi va recăpăta veniturile de pe urma vămilor sale, se sublinia în instrucţiuni, cu atît mai mult, cu cît mărfurile vor fi transportate din belşug cu ajutorul caravanelor de către marea Companie franceză ce va fi alcătuită în acest scop, dar el va atrage în statele sale toate mărfurile care trec în prezent pe mare direct din Indii în
Europa, înconjurind Africa, ceea ce îi va aduce un venit considerabil, avînd în vedere prodigioasa cantitate din aceste mărfuri, necesare consumului Europei"

Ucenicia Orientului

Ambasadorul francez, cam băţos prin temperament, ocupîndu-se de puţină vreme de Afacerile musulmane, avea să facă pe pielea lui ucenicia Orientului. A fost lăsat să aştepte săptămîni îndelungate pînă să fie primit de marele vizir şi alte săptămîni îndelungate pînă ce sultanul i-a acordat în sfîrşit o audienţă. Se ia cunoştinţă de dorinţele guvernului francez, se rostesc cuvinte frumoase şi astfel trec trei ani — vorbărie inutilă, şedinţe de lucru amînate *sine die,* tocmeli, tot soiul de afronturi — pînă cînd, sătul de aliatul său privilegiat, Ludovic al XlV-lea îl recheamă la Paris pe dl. de la Haye-Vantelet. Dacă regele Franţei este grăbit să ajungă la un rezultat, stă- pînul Constantinopolului urmăreşte cu răbdare peripeţiile războiului pe care Ludovic al XlV-lea l-a pornit, trimiţînd 50 000 de oameni în Flandra, pentru a-şi valorifica, în numele soţiei sale spaniole, pretenţiile, îndoielnice, asupra unei părţi din Ţările-de-Jos. Poarta otomană este cu atît mai puţin înclinată să acorde Parisului o rapidă satisfacţie, cu cît „războiul devoluţiei" [CXII] a determinat coalizarea Angliei,

---

CXII[1] Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Constantinopol, voi. 7, fol. 202, 6 august 1665. ’

[s] De la cuvîntul francez *devolulion* = drept de întîietate la

Olandei şi a Suediei, trei naţiuni dintre care cel puţin două sînt clientele Medite- ranei. Poarta va aştepta ca soarta să surîdă măcar odată regelui Franţei, spre a-i trimite la rîndul său un ambasador extraordinar, care primise misiunea de a reînnoda relaţiile amicale cu aparentul învingător într-o operaţie nefericită. Suleiman-Ajah a sosit cu mare pompă la Ver- sailles, care se va amuza de pe urma acestui lucru, şi Moliere, al cărui geniu îşi culege mierea din fapte diverse, va introduce, ca un bun autor de reviste, un intermezzo turc burlesc în *Burghezul gentilom.*

Conjunctura i se pare favorabilă lui Colbert, în urmărirea proiectelor sale şi în acelaşi an — sîntem în 1670 — întemeiază în sfîrşit Compania Levantului cu ajutorul a vreo douăzeci de subscriitori parizieni şi lyo- nezi, plus doi marsiliezi. In afară de aceasta, încredinţează marchizului de Nointel misiunea foarte precisă de a pregăti împreună cu Constantinopolul un tratat, în care negocierea relativă la reînnoirea Capitulaţiilor ar fi indisolubil legată de o reducere a taxelor vamale, de libera navigaţie a bastimentelor franceze pe Marea Roşie şi de garantarea traficului comercial prin istm. Se porneşte aşadar din nou de la zero. Consilier în parlament, om cultivat ce se pretinde cunoscător în ale literaturii şi artei, suprapunînd peste vanitatea titlului său nobiliar aceea a funcţiei de ambasador, tot atît de sigur pe el, pe cit de puţin pregătit pentru vicleniile arabilor, dl. de Nointel nu e departe de a-şi închipui că rezultatul misiunii sale diplomatice va depinde mai cu seamă de bunele sale maniere, de fastul său şi de echipa pe care o tîrăşte după el : istoriografi, muzicieni, pictori, bucătari, lachei, coafori. Comportarea lui prefigurează infantilismul multor guvernatori generali, care îşi vor întemeia prea adesea „politica indigenă" pe efemerul prestigiu al uniformelor lor, ignorînd că

---

moştenire a fiicelor dintr-o primă căsătorie. Războiul devoluţiei a fost întreprins la moartea lui Filip al IV-lea al Spaniei de către Ludovic al XIV-lea al Franţei, care avea pretenţii asupra Ţărilor-de- Jos, în numele soţiei sale Maria-Tereza, fiica lui Filip al IV-lea din prima căsătorie. — *Nota trad.*

impasibilitatea, ba chiar indiferenţa, morocănoasă sau surîzătoare, ocupă un loc de cinste în panoplia armelor silenţioase ale conducătorilor musulmani. Dl. de Nointel va trăi o experienţă amară. Nici tocurile sale roşii, nici bastonul înalt, nici desfăşurarea fastului său nu-l impresionează pe Marele Sultan care, în cursul primei audienţe acordate, rămîne de gheaţă, dispreţuitor, aproape mut, în limitele unei insolenţe curtenitoare. Ambasadorul îşi desfăşoară totuşi foarte bine salutul reve- renţios, subliniază că cincisprezece nave mari de război patrulează în Marea Indiilor pentru a asigura'' protecţia cargourilor, insistă asupra faptului că regele Franţei ţine foarte mult ca Marea Roşie să fie deschisă comerţului francez. El aude cum i se răspunde cu un surîs, pe care-l ghicim imperceptibil : „Cum se face că un suveran atît de mare se interesează atît de mult de nişte josnici neguţători ?“ După cîteva luni, în care timp marchizul avea sâ cunoască Ia rîndul său baletul discuţiilor de amănunt, promisiunile, răzgîndirile, convocările şi contramandările de ultimă oră, guvernul otoman a anunţat că acordă Franţei o reducere de 3% a taxelor vamale, dar că refuză trecerea prin istmul de Suez şi libera navigaţie pe Marea Roşie... pentru că navele creştine ar putea profita de acest lucru spre a profana sau a răpi mormîntul Profetului ! La Paris Colbert reuneşte în cadrul unei mari consfătuiri informative pe administratorii Companiei Levantului, pe deputăţii Camerei de Comerţ din Marsilia, pe reprezentantul Amiralităţii, pe înalţii funcţionari de la secretariatele de stat ale Afacerilor Externe şi Marinei. Se merge spre ruptura brutală ? Nu, pentru că Franţa trebuie să-şi apere influenţa în Orient, oricît de firavă ar fi, dar se transmite la Constantinopol că Poarta va avea de ales între acordarea noilor avantaje prezentate de dl. de Nointel şi rechemarea acestui ambasador.

O ciudată scrisoare a lui Leibniz către Ludovic al XlV-lea

în momentul în care Ludovic al XlV-lea suferă

acest eşec diplomatic, dl. de Pomponne, secretar de stat la Afacerile Externe, primeşte un memoriu al cărui autor, un tînăr filozof german de douăzeci şi şase de ani, pe nume Leibniz, protejat de electorul de Mainz, cere să fie primit personal de rege, pe care doreşte să-l informeze într-o „chestiune de cea mai mare importanţă". Memoriul în care i se propune lui Ludovic al XlV-lea cucerirea Egiptului ajunge la Saint-Germain în ultimele zile ale lunii martie 1672. Ideea, pe care 126 de ani mai tîrziu Bonaparte a înarmat-o cu baionete, este expusă cu o remarcabilă claritate. Ea este una din cheile istoriei moderne a Suezului.

„Sire, faima de înţelepciune pe care şi-a cîştigat-o Maiestatea Voastră mă face să mă încumet să-i înfăţişez rodul cugetărilor mele, la un proiect care, după aprecierea cîtorva oameni superiori, este cel mai vast ce se poate concepe şi cel mai lesne de îndeplinit. Mă refer, Sire, la cucerirea Egiptului. Dintre toate regiunile globului, Egiptul este cel mai bine situat pentru a dobîndi dominaţia lumii şi a mărilor ; populaţia pe care ar putea-o cuprinde şi rodnicia lui de necrezut îl sorteşte acestor măriri. Pe vremuri leagăn al ştiinţelor şi sanctuar al minunilor să- vîrşite de natură, drumul pe mare pînă la el nu este prea greu. Mai ales de cîţiva ani încoace, pentru navele franceze nu e decît un joc să străbată Mediterana. se aude rar vorbindu-se despre vreun naufragiu mai serios... Constantinopol este centrul de forţe al imperiului turc ; dar în caz de atac neaşteptat, Europa este prea departe de el pentru a fi ajutată la timp. Despărţită prin imense pustiuri, ea nu poate primi deloc ajutor pe calea uscatului. Atacaţi dinspre mare, turcii sînt aproape lipsiţi de forţe maritime. în timp de pace miliţia egipteană este foare slabă : ienicerii se ocupă mai mult de negoţ, decît de arme. Nu numai Egiptul, dar întregul Orient nu aşteaptă pentru a se răscula decît sosirea unei forţe eliberatoare pe care să se poată bizui fără teamă. Odată Egiptul cucerit, soarta imperiului turc este pecetluită : se va nărui din

toate părţile. Actualul vizir, preferind să apere capul stăpînului său şi al lui propriu în pofida supremaţiei imperiului, s-a străduit în permanenţă să nimicească puterea spahiilor şi a ienicerilor. Se ştie în genc-re că Egiptul nu dispune de nici un punct de apărare care să nu poată fi cucerit după primul atac, excepţie făcind Cairo ; şi nici acesta n-ar putea rezista la un atacant care ar fi stăpîn pe mare. Acest adevăr mi-a fost atestat de diverşi călători ; şi după informaţiile pe care le-am cules, totul m-a întărit în părerea pe care mi-am format-o cu privire la succesul deplin pe care l-ar avea o expediţie in această ţară. La stingă sa se află arabii, la dreapta numizîi, care trec de partea celor care îi cumpără. Miliţia egipteană se ridică la 30 000 de oameni, dar numărul e mai mult aparent decît real deoarece, de cînd titlul de ienicer a devenit venal, vechea disciplină turcă a slăbit considerabil. Damietta şi fortăreaţa din Alexandria nu ar putea rezista la asedii întreprinse după regulile tacticii moderne. Rosetta este lipsită de fortificaţii. Nu trebuie judecată valoarea hoardelor asiatice după cea pe care o desfăşoară în războaiele din Candia şi din Ungaria. Dar, presupunînd că acest proiect, care are toate şansele de succes de partea sa, eşuează, ce primejdie ar putea rezulta pentru Franţa din partea celor care au determinat răzbunarea ei în urma atâtor jigniri ? Stăpînirea Egiptului va deschide imediat o cale de comunicaţie cu bogatele regiuni ale Orientului; ea va lega comerţul Indiilor de cel al Franţei şi va deschide drumul unor mari comandanţi ce se vor îndrepta spre cuceriri demne de Alexandru. Dacă portughezii, ale căror forţe sînt mult inferioare celor ale Franţei, ar fi putut 'pune mîna pe Egipt, de mult întreaga Indie le-ar fi fost subordonată : cu tot numărul lor mic, ei au ştiut să se facă temuţi de popoarele din aceste regiuni şi n-au fost îndepărtaţi de acolo deeît de englezi şi de olandezi. Aceştia, fără a putea fi pedepsiţi, au băgat spaima în despoţii orientali... Egiptul odată cucerit, nimic n-ar fi mai lesne deeît de a pune mîna pe toate

coastele din marea Indiilor şi pe nenumăratele insule din vecinătăţi. Interiorul Asiei, lipsit de comerţ şi de bogăţii, va trece de bunăvoie sub stăpînirea voastră. îndrăznesc să spun că nu se poate concepe ceva mai măreţ şi că, din tot ce e măreţ, nimic nu e mai uşor. în sfîrşit, dacă trebuie să revenim, parcă fără să vrem, la lucrurile cele mai simple şi cele mai logice, susţin că Olanda va fi mai lesne învinsă prin Egipt deeît direct în sînul ei : căci va fi lipsită fără greutate de ceea ce o face înfloritoare şi anume, comorile Orientului... Nu va fi indiferent să' se confirme zvonul deja răspîndit că veţi ataca Moreea sau să se insinueze cu dibăcie că aţi pus ochii pe Dardanele şi pe Constantino- pol. în timp ce întreaga Europă va aştepta cu sufletul la gură, forţele voastre se vor abate ca trăsnetul asupra Egiptului. Maiestatea Voastră va dobîndi o faimă de cucernicie, de mărinimie şi de înţelepciune cu atît mai mare, cu cît toate cugetele care sînt actualmente încredinţate că pregătirile de război sînt hărăzite Olandei, vor rămîne încremenite de surpriză aflînd că le îndreptaţi împotriva Egiptului. O discreţie profundă, Sire, va asigura reuşita unei expediţii deja încercată de strămoşii voştri. Iar acest succes, cu consecinţe atît de îndepărtate, din moment ce-i va constrînge pe olandezi la o umilă supunere de frică, iar pe necredincioşi la respect prin forţa armelor voastre, va umple universul de admiraţie pentru persoana Maiestăţii Voastre."

---

[1] Denumirea romană a Peloponesului. — *Nota trad.*

Tînărul filozof era un agent secret

Nimeni nu poate afirma că Ludovic al XlV-lea ar fi avut cunoştinţă de acest vestit memoriu, care ocupă un loc deosebit în istoria istmului Suez, dar se ştie că nu i-a acordat lui Leibniz audienţa solicitată. Era momentul cînd Louvois pregătea trupele ca să cotropească Provinciile Unite şi regele însuşi era gata să părăsească Saint- Germain pentru a pleca la armata sa. Pe de altă parte, e probabil că

„serviciile[CXIII]* franceze nu ignorau faptul că tînă-nul filozof nu prezentase proiectul egiptean din proprie iniţiativă, ci că electorul de Mainz îi încredinţase această'[1] misiune. De aici, la a gîndi că g-ar fi putut foarte bine întîmpla ca cineva să fi călăuzit mîna lui Leibniz cînd a redactat memoriul menit să abată atenţia lui Ludovic al XlV-lea de la Olanda, nu era decît un pas. Bănuindu-l pe Leibniz că ar fi fost un soi de agent politic, am risca, fără-ndoială, să-i impresionăm rău pe admiratorii auto-rului *Monadologiei;* s-ar cuveni în acest caz să-i trimitem la unele scrisori expediate corespondenţilor săi germani de la Paris, unde a locuit- patru ani : „Ar fi important să pescuiesc tot ce e mai subtil şi mai delicat în secretele lor, ceea ce se poate face uneori cu dibăcie, susţinută de vreun mic dar“, sau în altă parte : „Voi găsi cîteva adrese printre oamenii d-lui de Colbert, pentru a afla particularităţile acestui mare proiect comercial şi poliţienesc şi voi avea grijă să adun ordonanţele care au legătură cu aceasta.** [1] în materie de spionaj şi de mită, nici că se poate ceva mai frumos. într-o ,epocă în care nu existau încă mesele de ascultare şi microfoanele, se cunoştea totuşi de minune arta de a desface peceţile scrisorilor particulare. Ludovic al XlV-lea se mulţumi să-l răspundă marelui elector de Mainz, prin intermediul secretarului său de stat la Afacerile Externe, că proiectele de război sfînt împotriva necredincioşilor „nu mai erau la modă de pe vremea lui Ludovic cel Sfînt**, apoi dădu lui Conde şi lui Turenne ordinul de a se năpusti spre Rin şi de a pătrunde în Olanda, în timp ce dL de Pom- ponne clasa memoriul Leibniz în dosarul „Suez“. El nu a fost redeschis decît treisprezece ani mai tîrziu.

Secolul agenţilor secreţi

Multe se mai petrecuseră de cînd filozoful german

CXIII **Citat de Yvon Belaval în La** *pensee de Leibniz.*

fusese trimis La plimbare. Invadarea Olandei ridicase în Europa atîtea braţe armate în apărarea ei, incit acum era -rîndul Franţei să fie ameninţată. Dar Ludovic al XIV-lea, făcînd faţă primejdiei, reluase ofensiva cu puternicele lui batalioane, cucerise în sfîrşit Franche-Comte, capturase fortăreţele din Ţările-de-Jos şi-i alungase pe germani din Alsacia, în timp ce Duquesne [1] distrugea flota lui Buyter, acumulînd astfel victorii ruinătoare (..Oamenii piereau de mizerie în acordurile *Te-Deum*urilor' avea să spună mai tîrziu Voltaire) şi o ură pe care revocarea Edictului de la Nantes[3] avea s-o facă neîmpăcată. Colbert, care muncise zi şi noapte pentru a dezvolta comerţul şi industria, murise la datorie, ceea ce nu-l apărase împotriva unui soi de dizgraţie în favoarea lui Louvois, secretar de stat la Ministerul Războiului. în sfîrşit, turcii îşi reluaseră înaintarea spre apus, iar regele Franţei, neindrăznind să încheie cu ei un pact militar, aşa cum făcuse Francisc I, se mulţumise să-i ajute, susţinîndu-i pe ungurii răsculaţi împotriva Habsburgilor. Ajunsă sub zidurile Vienei, armata musulmană, alcătuită din 200 000 de oameni, a fost oprită de asediaţi şi biruită în cele din urmă de trupele regelui polonez Ioan Sobieski, care veniseră să apere occidentul creştin asediat de Islam. în anul următor, trupele turceşti au fost zdrobite pe toată graniţa lor occidentală.

' Abraham ■'Duquesne, vestit marinar francez născut la Dieppe (1610—161)8). Printre numeroasele sale campanii, cea mai cunoscuta este cea în care a repurtat victoria asupra lui Ruyter, amiral olandez, la StromboLi şi Agosta, apoi la Palermo. — *Nota trad.*

[2] *Te Deurn laudamus,* imn religios cîntat la prilejuri solemne. — *Nota trad.*

[3] Edict proclamat în 1598 de Henric al IV-lea, prin care se acorda protestanţilor libertatea religioasă în Franţa. — *Nota trad.*

La Paris, unde bobîrnacele diplomatice înghiţite de marchizul de Nointel fuseseră greu mistuite,

opinia publică nu s-a arătat prea amărîtă aflînd că „prietenii otomani" mîncaseră o bătaie soră cu moartea, deducînd de aici că momentul era propice pentru a se relua tratativele cu privire la istmul Suez. Seignelay, fiul lui Col- bert, ajuns secretar de stat la Marină, însărcină cu acest lucru pe un alt ambasador, dl. de Girardin care, de data aceasta, ceru Marelui Sultan nu numai dreptul de liberă navigaţie în Marea Roşie, ci şi de tranzit al mărfurilor prin istm, cu posibilitatea de a studia problema unui canal de joncţiune între Marea Roşie şi Mediterana. Pentru prima oară Parisul punea Constantinopolului, în mod oficial, problema canalului. Lucrurile s-au împiedicat din nou de chestiunea religioasă, dar nimeni nu's-a Lăsat păcălit, căci se ştia că sultanul, slăbit de dezastrele din Europa, nu dispunea pe atunci nici de prestigiul, nici de forţele necesare .pentru a impune Egiptului dreptul său de suzeranitate. Ienicerii, mamelucii, beii, adică cei pe care consulii îi numeau „puterile" se comportau ca mici căpetenii independente, deşi în aparenţă respectau persoana guvernatorului-paşă, un fel de rezident general, prizonier al unei feudalităţi militare şi negustoreşti. Intr-adevăr, „puterile" deveniseră nişte negustori care controlau comerţul din Marea Roşie destinat consumului intern sau Exportului şi erau ferm hotărîţi să-şi rezerve monopolul navigaţiei.

Pe vremea aceea „la Suez şi la Koseir butrele [CXIV] [CXV] arabe aduc la Surat stofe de muselină şi pînzeturi de India, iar din Arabia mărfuri cu volum mic, dar de mare preţ : cafeaua, al cărei consum creşte din ce în ce în Europa şi acel «balsam alb», nelipsit pe masa de toaletă a femeilor în secolul al XVII-lea, pe care-l folosea şi «bătrîna Emilia» ce voia «să facă pe frumoasa», lucru care-l şoca pe Alceste, dar îl înveselea pe Philinte [2] în porturile mediteraneene Alexandria, Damietta, Rosetta încep să fie descărcate mărfuri din Siria, postavuri şi

---

CXIV[1] **Butră, mica ambarcaţiune arabă cu pînze. —** *Nota trad.*

CXV **Personaje din piesa** *Mizantropul* **de Moliere. —** *Nota trad.*

articole de fierărie din Marsilia şi din Livorno. La Siut, pe Nil, sosesc caravane din Darfur, care depozitează în magazii colţi de elefant, coarne de rinocer, lemn de abanos şi pene de struţ, produse asupra cărora se percepea o taxă de intrare. In sfîrşit, prin toate porturile maritime şi fluviale trece marfa cea mai preţuită şi pentru care sînt plătite cele mai mari taxe : sclavul, sclavul alb, smuls din străfundurile Mării Negre, din Georgia şi din Circasia, sclavul negru, smuls din Sudan.“ [CXVI]

Problema canalului este supusă opiniei publice

Atîta timp cît Marea Roşie şi istmul Suez aveau să fie interzise creştinilor, negustorii stabiliţi în Egipt vor trebui să se supună pretenţiilor agenţilor comerciali arabi. In aceste condiţii se înţelege mai lesne succesul pe care l-a avut o cărţulie, *Desăvârşitul comerciant,* care, din 1679 pînă în 1713, a înregistrat şapte ediţii succesive. Autorul ei, Jacques Savary conducea o mare întreprindere de import-export. El a fost delegat să preia ferma Domeniilor Coroanei, căci pe vremea aceea, sarcina treburilor publice era încredinţată mai curînd celor care dăduseră dovezi în gestiunea afacerilor particulare decît economiştilor profesionişti. După ce s-a lamentat în legătură cu frîna pe care a constituit-o pentru comerţul francez drumul pe la Capul Bunei Speranţe, şi după ce a evocat organizarea comercială a lumii antice prin istmul Suez, Savary a expus posibilitatea pentru Franţa de a relansa traficul prin Marea Roşie : „Sînt de părere că acest comerţ va putea fi practicat de francezi pe Mediterana cu tot atîtea foloase, dacă nu şi mai multe, în mai puţin timp şi cu mai puţine riscuri decît pe ocean, pe la Capul Bunei Speranţe ; căci se cuvine să remarcăm că de la Marsilia la Alexandria nu se numără decît 800 de leghe, de la Alexandria, urcînd pe Nil pînă la Cairo Sînt aproximativ 90 de leghe ; de la Cairo la Suez nu sînt decît 40 pînă la 45 de leghe de drum pe uscat, pe unde se merge cu

CXVI **Gabridl Hanotaux,** *Histoire de la Nation Egyptienne.*

caravanele, din portul Suez pînă la Gidda (Djeddah) aproximativ 120 de leghe, de la Gidda la Mocca, unde confluează toate mărfurile din Indiile orientale şi din Arabia Felix, circa 200 de leghe, totul însumând astfel cam 1225 de leghe sau pe aproape, dintre care numai 40—45 pe uscat ; restul drumului se face, după cum am văzut, pe Marea Medite- rană, pe Nil şi pe Marea Roşie ; în schimb, pentru a ajunge în Indiile orientale pe ocean, pe la Capul Bunei Speranţe, trebuie să străbaţi 4 000 de leghe. Ar fi şi mai uşor pentru francezi să practice acest comerţ dacă ar exista o cale de comunicaţie între Marea Mediterană şi Marea Roşie, căci s-ar putea merge drept din această mare pînă la Suez şi de acolo, pe toate coastele Mării Roşii şi chiar pînă la Mocca, ce se află la Oceanul Indian, la intrarea în Marea Roşie... Pentru a crea o astfel de comunicaţie între cele două mări, n-ar trebui decît să se con- struiască un canal de la Suez pînă mai sus de Damietta, adică pe o distanţă de aproximativ 50—60 de leghe ; sau un canal ce ar merge de la Marea Roşie pînă la punctul cel mai apropiat de pe Nil, adică aproximativ 20 de leghe. "

Autorul examina în continuare problemele tehnice şi politice pe care le-ar presupune o astfel de a'cţiune şi conchidea cu optimism : „Dacă marele nostru monarh Ludovic cel Mare ar fi stăpînul Egiptului, cum ar fi de dorit, el ar birui, desigur, prin prudenţa şi înţelepciunea lui toate dificultăţile pe care le-am enumerat ; ar putea fi văzută curînd o populaţie fără număr muncind la acest canal, pentru a crea o cale de comunicaţie între aceste două mări şi acest ţel minunat îndeplinit în timpul domniei sale fericite..."

De rîndul acesta, problema canalului era pusă în faţa unei anumite opinii publice, dar Liga de la Augsburg [CXVII] [CXVIII] îi pricinuia lui Ludovic al XlV-lea

---

CXVII[1] Liga de la A.u&sburg (1835) a fost formată clin O! ania, Austria, Spaitfa, Suedia, majoritatea statelor germane şi mai lirziu Anglia, Împotriva Franţei. — *Nota trad.*

CXVIII fiugeniu de Savoia (1G63—1736), general austriac ele origina

griji prea mari pentru ca să poată concepe împotriva Egiptului o operaţie militară care ar fi slăbit propriile sa'.e 1' trie : în acea perioadă, marii săi conducători de osii Conde, Turenne, Luxemtbourg muriseră, iar comanda trupelor imperiale fusese încredinţată prinţului Eugeniu[CXIX]. Desigur, de la Francisc I încoace, alianţa tradiţională cunoscuse numeroase momente critice, dar. nici una din cele două părţi nu voise s-o rupă şi, potrivit gravităţii ocării îndurate, regele Franţei ripostase ba prin tunurile lui Tourville[CXX], ba prin rîsul lui Moliere. La drept vorbind, politica guvernului de la Versailles nu fusese atît de proastă, întrucît situaţia comercianţilor francezi stabiliţi în Scările Levantului [CXXI] se îmbunătăţise foarte mult. Nu rămînea mai puţin adevărat că demersurile diplomatice întreprinse pentru a-şi asigura libera navigaţie în Marea Roşie, sau tranzitul mărfurilor prin istmul Suez eşuaseră unele după altele. Constatînd inutilitatea acestor tratative, Pontchar- train, devenit ministru al Afacerilor Externe, ceruse atunci consulului general din Egipt, Benoist de Maillet, să studieze posibilitatea de a stabili fluxuri comerciale cu Etiopia. Acesta ajunsese la concluzia că cel mai bun drum economic era cel al istmului: „Pentru un suveran care ar domni liniştit în Egipt, nu ar fi imposibil să despartă Egiptul de Asia printr-un canal care ar uni Marea Roşie de Mediterana'[1], scrisese Benoist de Maillet într-un memoriu care se alăturase celorlalte. El nu a fost însă nicidecum dat uitării, căci dorinţa de a descoperi un drum mai scurt spre Indii rămăsese pentru Ludovic al XlV-lea tot atît de constantă ca cea de a menţine alianţa

---

CXIXfranceză, unul dintre cei mai de seamă comandanţi militari din vremea sa ; a reuşit să-i înfrîngă pe turci la Belgrad (1717). —> *Nota trad.*

CXX Amiral francez care a luptat împotriva piraţilor nord-afri- cani. — *Nota trad.*

CXXI* Denumire purtată odinioară de porturile comerciale din Mediterana supuse domifiatiei turcilor, precum tonstantinopol, Salonic, Beirut, Smirna; Alexandria, şi în care francezii beneficiau de Capituiatil. — *flota ifad.*

musulmană, în ciuda caricaturilor engleze care-l numeau „turcul prea creştin". Complicaţiile juridice, diplomatice şi militare iscate de succesiunea la tronul Spaniei care va ridica Europa împotriva Franţei învinuită de a fi vrut să reînvie imperiul lui Carol Quintul în folosul Bourbo- nilor, mediocritatea glorioasă a generalilor ce vor pierde mai multe bătălii decît vor cîştiga în cursul acestui prim război mondial în care tunurile vor bubui în Spania, Ţările-de-Jos, Germania, Portugalia, Italia, America şi Asia, nimic, nici chiar teribila insurecţie hughenotă din Ceveni nu va opri acest mare ţel să-şi croiască drum.

Fabuloasa impostură a Măriei Petit

In 1704, anul nefast în care prinţul Eugeniu şi Mal- borough [CXXII] zdrobesc la Hochsitădt armata franceză comandată de nefericitul mareşal Tallard, serviciul secret[CXXIII] al regelui trimite în Persia pe un anume Jean-Baptiste Fabre, spre a identifica străvechiul drum al caravanelor care, răzbind la Golful Persic, făcuse timp de veacuri concurenţă drumului maritim şi pe care Anglia voia acum să-l readucă la viaţă în folosul ei exclusiv. Mulţi aventurieri, războinici, oameni ai bisericii sau neguţători o luaseră pe vremuri pe uscat, străbătînd Siria, Armenia, Chaldeea, Persia, pentru a ajunge în India sau în China, îndemnaţi de pofta de câştig, ori impulsionaţi «uneori de Evanghelie, riscînd să fie luaţi în robie sau să fie omo- rîţi. Aceşti vagabonzi senzaţionali, mai întotdeauna anal- fabeţi, nu ne-au lăsat nici o mărturie : fără-ndoială, nu

---

CXXII General englez care a repurtat mari victorii în cursul Războiului de Succesiune la tronul Spaniei. Sub numele denaturat de Malbrough, a devenit eroul unui cîntec popular francez : „Mal- brough porneşte la război". — *Nota trad.*

CXXIII Inadvertenţă în text. Le *Secret du roi* a însemnat serviciul de demersuri diplomatice pe care Ludovic al XV-lea, interesat de politica externă, l-a condus în cea mai mare parte a domniei sale, fără ştirea miniştrilor săi. Or, Ludovic al XV-lea s-a născut abia în 1710. — *Nota-trad.*

erau mai curioşi decât marinarii şi traficanţii din lumea modernă, care n-au adus din periplurile lor decât amintirea comptuarelor, cafenelelor şi a bordelurilor[CXXIV]. Oare afla-vom vreodată cum au ajuns la curtea Marelui Han un aurar din Paris pe nume Guillaume Boucher şi micuţa sa prietenă Pâquette, pe care Rubruquis, agentul secret al lui Ludovic cel sfînt i-a întîlnit în Mongolia ? Şi însuşi Marco Polo ar fi dictat el oare *Cartea minunăţiilor* **lui Rusta, un pisan care făcea pe scriitorul, dacă n-ar fi fost făcut prizonier pe o galeră de luptă şi aruncat într-o temniţă din Genova ? Odată cu misiunea încredinţată de Ludovic al XlV-lea lui Jean-Baptiste Fabre, apare un nou tip de aventurier, sau mai curînd de aventurieră, al cărei personaj o prefigurează pe lady Stanhope [CXXV] şi ale** cărei diverse întâmplări ar alimenta episoadele unui lung „foileton istoric" ce se cuvinte să fie rezumat aici în cî- teva rînduri. Nimic mai oficial decît călătoria întreprinsă de acest necunoscut, după cum stă mărturie o scrisoare adresată la 13 august 1704 — chiar ziua înfrîngerii de la Hochstădt — de către Pontchartrain Camerei de comerţ din Marsilia : „Regele trimite în Persia pe domnul Jean- Baptisite Fabre, spre a examina modalităţile de a introduce acolo mărfurile produse de manufacturile regatului şi de a înlătura obstacolele şi greutăţile ce pot sta în calea acestui lucru, pentru a intra, dacă e posibil, în concurenţă cu comerţul pe care-l practică acolo englezii şi olandezii. II veţi pune în temă cu noţiunile pe care le aveţi despre acest lucru şi-i veţi da lămuririle speciale de' care va avea probabil nevoie pentru ca la înapoierea lui să se poată aplica acest proiect, dacă e practicabil. Maiestatea Sa a încredinţat domnului Fabre cîteva daruri pentru regele Persiei. Veţi face tot posibilul ca să fie îmbarcate, ca şi el,

CXXIV* A. t'Serstevens, Introducere la *Cartea lui Marco Polo.*

CXXV *Lady Hester Lucy Stanhope* (1776—1839), nepoata şi secretara omului de stat englez William Pitt. După moartea acestuia, nemaiavînd acces la viaţa politică, s-a retras într-un sat de druzi,

pe fregata ce pleacă la Alexandretta, pe nava cea mai puternică destinată acestei Scări."

Fabre nu se mulţumeşte să recruteze, potrivit obiceiului, o echipă de secretari, interpreţi şi bucătari, căci ia cu el pe tânărul său fiu în vîrstă de şaisprezece ani şi o fată frumoasă întîlnită la Paris, de care s-a înamorat şi pe care nu vrea s-o părăsească. Am putea crede că această Mărie Petit a fost plăsmuită de autorii *Marchizei îngerilor.* Seducătoare şi. dominatoare, voluntară şi senzuală, călăreaţă curajoasă, purtând cu plăcere haine bărbăteşti, pricepîndu-se să tragă sabia şi să mînuiască pistolul, ea intenţionează să joace un alt rol decît cel de amantă- slujnică în această misiune extraordinară.

Dar cum ar fi putut ea să-şi închipuie, debarcând în Orient, peripeţiile cărora le era făgăduită şi pe care avea să le dirijeze cu un anumit geniu al imposturii ? Viaţa aventurierilor este alcătuită din asemenea întâlniri, prilejuri, întâmplări, încît eşti ispitit să te întrebi dacă faptele lor au fost determinate de aceste împrejurări sau dacă n-au creat ei înşişi, fără voia lor, un anumit climat

---

in munţii Libanului. Autoritatea ei era atît de recunoscută de populaţia indigenă, incit atunci cînd Ibrahim Paşa a vrut să invadeze Siria în 1832, i-a solicitat neutralitatea. — *Nota trad.*

propriu ivirii aventurii. Pe lungul drum ce trebuia să-l ducă la Ispahan, odată sosit la Erevan, în ţara armenească unde călăreţii părţi şi legionarii romani s-au înfruntat pe vremuri atît de deseori în bătălii sîngeroase, Jean-Baptiste moare subit. Mărie Petit nu stă să-şi plîngă iubitul ; ea pune numaidecît mina pe scrisorile de acreditare purtînd pecetea regală, îl putifarizează[CXXVI] pe tînărul Fabre şi-l seduce pe guvernatorul local, se proclamă conducătoarea misiunii, expediază la regele Persiei un sol spre a-i anunţa iminenta ei sosire, pretinde că e înrudită cu familia regală a Franţei, alcătuieşte o escortă înarmată şi se îndreaptă spre Ispahan, unde circulă

CXXVI Joc de cuvinte ce vine de la Putifar, numele soţiei unui demnitar egiptean care, potrivit unei legende biblice, a vrut să-l ademenească pe tînărul losif. — *Nota trad.*

deja zvonul că o prinţesă regală străbate deşertul călare pe o cămilă şi cu pistoale la cingătoare. La Constantinopol, ambasadorul Franţei, care a luat cunoştinţă de năstruşnica escapadă a Măriei Petit, dar nu a împărtăşit entuziasmul persanilor ce se îmbulzesc acum în calea ei spre a o aclama, îl trimite pe Michel, unul dintre colaboratorii săi, pe urmele aventurierei. Este ajunsă din urmă la Tabriz, trebuie să restituie scrisorile de acreditare, răzbeşte totuşi pînă la Ispahan unde „face senzaţie", şi se înapoiază în cele din urmă în Franţa. Conducător fără voie aT unei misiuni diplomatice, Michel nu lasă să-i scape un prilej atît de nimerit pentru a face carieră şi negociază cu şahul un tratat comercial care prevede instalarea unui consul al Franţei la Bassora. Drumul Indiilor va trece de acum înainte prin Golful Persic, Marea Roşie sau pe la Capul Bunei Speranţe ?

Această problemă va căpăta în cursul secolului al XVIII-lea o importanţă cu atît mai mare, cu cît după grelele înfrîngeri din ultimii ani ai prea îndelungatei domnii a lui Ludovic al XlV-lea — Hochstădt, Ramillies, To- rino, Audenarde, Malplaquet — şi în pofida nesperatei redresări de la Denain, Franţa va fi nevoită să semneze tratatul de la Utrecht (1713), care va face din Anglia arbitrul Europei. Desigur, nu era un lucru de nimic pentru Franţa faptul că pînă în cele din urmă instalase la Madrid o dinastie de origine franceză, dar mai important era că rupsese legăturile care ataşau Spania de imperiul german.

Pentru a înţelege evenimentele care au urmat şi pentru a pricepe mai bine tenacitatea cabinetului de la Londra în a face din drumul Indiilor un teren de vînătoare rezervat, trebuie să ne amintim că în .tratatul de la Utrecht se menţiona că Minorca şi Gibraltarul, două po- ziţii-cheie în Mediterana, deveneau posesiuni engleze. De acum înainte războaiele continentale vor fi cel mai adesea dublate de teatre de operaţii externe şi fiecare conflict va fi pentru Anglia un prilej de a-şi consolida dominaţia maritimă şi de a-şi lărgi imperiul colonial. De altfel e ciudat să constatăm că guvernul englez, Care mai tîrziu avea să-şi apere cu atîta străşnicie

drumul „său" spre Indii prin Suez considerîndu-l artera vitală a imperiului britanic, nu va începe să se intereseze cu adevărat de istm şi de Marea Roşie decît spre jumătatea secolului al XVIII-lea şi, lucru curios, de-abia după tratatul pe care manualele franceze de istorie îl numesc ruşinosul tratat de la Paris Evenimentele considerabile, care de la moartea lui Ludovic al XlV-lea (1715) şi pînă la încheierea Războiului de şapte ani (1763) au zguduit Anglia, Austria, Franţa şi Prusia, au „reactualizat" problema expansiunii îndepărtate atît pe planul operaţiilor militare sau al speculaţiilor comerciale, cît şi pe cel al combinaţiilor politice, ba chiar al discuţiilor filozofice — acest ultim aspect nefiind cel mai lipsit de importanţă, cel puţin în Franţa.

Primul război franco-englez şi urmările lui

Vestitul sistem Law [CXXVII] [CXXVIII] fusese poate inventat şi pus în aplicare cu un secol prea devreme, dar în pofida catastrofei finale, dăduse totuşi economiei o şfichiuitură de bici care, oricît de puţin a durat, a fost de folos Companiei Indiilor, atrăgînd asupra ei interesul financiarilor, provocând fluxuri de cumpărare necunoscute pînă atunci, dezvoltind construcţia navală şi consecinţele ei industriale in aşa măsură, incit în 1720 se aflau pe şantier 300 de naive comerciale comandate de Companie. E cunoscută vorba de duh a lui Voltaire referitoare la sistemul Law : „Era ca un vomitiv pentru bolnavi; am luat prea mult şi am avut convulsii; dar din ruinele sistemului său ne-a rămas totuşi o Companie cu un capital de cincizeci de milioane." în timp ce la Paris jucătorii .de bursă luau

---

CXXVII Tratat încheiat în 1763 după un război franco-englez în urma căruia Franţa ţi-a pierdut coloniile. — *Nota trad.*

CXXVIII John Law (1671—1729), scoţian de origine, controlor general al finanţelor în Franţa. El a fost creatorul Companiei Indiilor şi în timpul Regenţei a organizat un sistem bancar ce a eşuat lamentabil. — *Nota trad.*

cu asalt strada Quincampoix [CXXIX], cîţiva oameni de mare merit, curajoşi, plini de inventivitate, militari sau civili administrau în India întreprinderile societăţii sub îndrumarea guvernatorului Dumas. Nu se mulţumiseră să creeze comptuare comerciale, ci extindeau contactele politice cu Marele Mogol sau cu nababii [CXXX] săi şi reinventau, după romani, ceea ce avea să se numească mai tîrziu „politica indigenă". Dupleix, care urmase după Dumas, speculind rivalităţile care-i opuneau pe rajahi între ei, reuşise să stabilească un fel de protectorat de fapt asupra unei treimi din Hindustan şi să contracareze uneltirile guvernatorului general al Companiei engleze a Indiilor, Robert Clive, care se înverşuna să sustragă prin toate mijloacele pe suveranii hinduşi influenţei franceze. Cele două Companii se întîlniseră în sfîrşit faţă-n faţă în 1746, fiecare dintre ele înţelegînd să-şi submineze rivala cu ajutorul banilor şi al armelor, chiar dacă conflictele care opuneau în Europa[CXXXI] guvernele lor respective erau deja reglementate. Ele s-au luptat timp de şaptesprezece ani cu şanse alternative, dar în cele din urmă a învins Compania engleză, pentru că a fost susţinută pe plan politic, financiar, militar de cabinetul de la Londra, în vreme ce Dupleix neînţeles, părăsit, dezavuat a fost rechemat la Paris. A murit în mizerie chiar în anul în care tratatul de la Paris, ce încheia primul mare război colonial franco-englez, transfera Angliei Louisiana, Canada, Senegalul, toate cuceririle şi toate stabilimentele Companiei Indii- lor, cu excepţia cîtorva comptuare. India va suferi influenţa engleză, America de Nord va fi anglo-saxonă, iar dominaţia britanică se va instala pe ruinele iniţiativelor particulare ale francezilor, prosit apărate de guvernul lot.

Intr-adevăr, de la această dată va începe Londra să se intereseze de istmul Suez, cîtă vreme

---

CXXIX [1] Stradă din Paris pe care se afla banca înfiinţată de Law în **1716. —** *Nota trad.*

CXXXTitlu acordat în India marilor demnitari şi guvernatorilor de provincii. — *Nota trad.*

CXXXIRăzboiul de succesiune la tronul Austriei (1740—1748) ; Războiul de şapte ani (1756—1763).

Versailles va încerca timp de cîţiva ani, deşi fără un rezultat pozitiv, să înjghebeze prin Golful Persic o legătură comercială jumătate terestră, jumătate maritimă cu cele cinci comptuare ale ei dezarmate — Pondichery, Karikal, Mahe, Chan- dernagor, Yanaon vestigii ale unui măreţ vis spulberat. La drept vorbind, Anglia avea aţintită de mulţi ani o privire vigilentă asupra Egiptului, nu atît pentru că se gîndea să utilizeze calea Suezului, cît pentru că era deja preocupată să interzică celorlalţi accesul ei. Astfel, în 1750, cînd împărăteasa Maria-Tereza, reluînd ideile exprimate de Savary, Nointel şi Girardin, expediase la rîndul ei la Cairo un agent secret ca să trateze direct cu beiul libertatea comerţului austriac, cîteva lire sterline distribuite acolo unde era nevoie făctiseră să eşueze misiunea vie- neză. De cum a fost semnat tratatul de la Paris, cabinetul de la Londra a hotărît să concretizeze în folosul său opera lui Dupleix şi să-şi asume guvernarea directă a Bengalului, Bibanului şi Orissei, dar sub firma lui East India Company, spre a preveni virtuoasa indignare a supuşilor Maiestăţii Sale, „cu atît mai mult, cu cît această etatizare era potrivnică tuturor noţiunilor epocii despre proprietate, al cărei caracter era sacru"

Jocul englez se precizează

La această gigantică acţiune întreprinsă aveau să se opună cu hotărîre unii conducători hinduşi, recrutînd trutpe încadrate de ofiţeri europeni : germani, italieni, spanioli — care nu se ruşinau să practice meseria pe care o aleseseră în schimbul un^i retribuţii substanţiale -- şi de un număr şi mai mare de aventurieri francezi, ce nu se dădeau înlături să-şi ia revanşa asupra lui Robert Clive, căutîndu-şi norocul în ţara comorilor 'Golcondei[CXXXII]. Era aşadar şi mai neoesar ca în

CXXXII[1] Micnel Deveze, *L'Europe ct le monde â la fin dir* XVIII-e giecle.*

- Capitala unui vechi regat din India numit ulterior Ilaide- rabad, distrusă de Avrangzeb în 1687 şi în care sultanii acumulaseră o cantitate imensă de pietre preţioase. — *Nota trad.*

trecut să se consolideze securitatea comunicaţiilor între metropolă şi India şi să se vegheze ca nici o putere europeană să nu profite de în- frîngerile suferite de turci în Basarabia şi în Crimeea ca să se instaleze în Egipt. Profitînd de noul război ruso-turc, unul dintre cei douăzeci şi patru de conducători ma- meluci, beiul Aii, proclamase independenţa Egiptului,, luase titlul de sultan şi, înscriindu-se imediat în tradiţia^ milenară, lansase o expediţie militară spre Palestina şi Siria, pentru a bloca istmul Suez.

Marsiliezii instalaţi la Cairo şi în porturile din deltă, pîndind orice prilej de a readuce în Mediterana comerţul cu India, n-au pregetat să propună ducelui de Praslin — care avusese trista cinste de a-şi pune semnătura în josul tratatului de la Paris şi deţinea acum funcţia de secretar de stat la Ministerul Marinei — să trimită trei sau patru nave în Marea Roşie ca să trateze direct cu beiul Aii, fără a se sinchisi de reacţiile Porţii, dar toată afacerea a fost brusc curmată, întrucît politica regelui nu putea favoriza un mameluc răzvrătit împotriva stăpînului său, aliatul privilegiat al Franţei. Englezii, la rîndul lor, instalaseră în Egipt observatori, cu misiunea de a cîntări şansele de durată politică a beiului Aii. Cînd acesta a fost în cele din urmă silit să fugă, ei se apropiaseră repede de reprezentantul oficial turc reîntors la Cairo, pentru a cere şi a obţine libera navigaţie a navelor lor în Marea Roşie şi trecerea mărfurilor lor prin istmul Suez. Fără a aştepta ratificarea Constantinopolului, Warren Hastings, urmaşul lui Clive în postul de guvernator general al Indiei, trimisese la Calcutta un vas, urmat curînd de alte cargouri, armate de întreprinderi particulare. Acestea nu pregetau să-şi asume cele mai mari riscuri şi să plătească sume enorme vămilor egiptene, reluînd în folosul lor vechea idee a negustorilor marsiliezi în legătură cu un trafic terestru prin istm pe un „pod rulant[1]*. Indurind la

rîndul lor ritmul sincopat al autorizaţiilor şi interdicţiilor, de care avuseseră parte vreme atît de îndelungată diplomaţii şi comercianţii francezi, englezii l-au încercat chiar pe pielea lor : atunci cînd Cairo spunea da, Constantinopolul răspundea nu, după lungi tărăgăneli.

Versailles şi Londra sporesc numărul misiunilor lor secrete

în Franţa, unde rănile anului 1763 nu se înohiseseră încă, pentru prima oară se pune la cale foarte serios, nu numai în cercurile de aifaceri, dar chiar la Ministerul Marinei, ca Anglia să fie lovită în însuşi izvorul prosperităţii ei : comerţul cu Indiile;

Baronul de Tott, un ungur în serviciul Versaillesului, care conduce la Constantinopol o misiune militară franceză menită să modernizeze artileria turcească, îi adresează lui Surtine[CXXXIII] mesaje ultrasecrete. Prevăzînd iminenta decădere a imperiului otoman, el sugerează o debarcare în Egipt, din care s^ar putea face „depozitul comercial al universului" şi a cărui cucerire ar putea „submina în acest fel dominaţia englezilor". Ideea îşi croieşte drum, iar ministrul însărcinează tot în mare secret pe baronul Tott şi o echipă de ingineri militari cu o misiune de informare geografică, politică, economică, ale cărei rezultate ajung ci te va luni mai tîrziu la Versailles. Hărţile, schiţele, însemnările referitoare la etapele drumului Cairo—Suez, la posibilităţile de a deschide un canal, la condiţiile de navigaţie în Marea Roşie, la fortificaţiile din strîmtoarea Bab el Mandeb sînt imediat studiate, folosite în cadrul acestei misiuni şi se înmănunchează într-un plan de operaţie combinată ce se cuvine acum a fi supus lui Vergen- nes [CXXXIV], pentru a obţine autorizaţia de a acţiona rapid.

CXXXIII Şeful poliţiei franceze pînă în 1774, apoi ministru al Marinei.

CXXXIV* Charles Gravier, conte de Vergennes (1716—1787), om de stat francez, ambasador la Constantinopol, la Stockholm, ministru al Afacerilor Externe sub Ludovic al XVI-lea, unul dintre cei mai iscusiţi diplomaţi ai vechii monarhii. — *Nota trad.*

Lucrurile se cer grăbite, căci se pare că între cele două naţiuni concurente s-a angajat o luptă bazată pe viteză, dacă ar fi să dăm crezare depeşelor consulilor francezi. Angliai; scrie Trouy, viceconsul la Cairo, „realizează ce important ar fi pentru ea să pună mina pe o regiune care, oferindu-i dominaţia Mării Roşii, i-ar acorda exclusivitatea comerţului cu Indiile. Acest motiv, desigur, l-a îndemnat pe regele Marii Britanii să trimită rînd pe rînd **în Egipt mai mulţi ingineri-geografi pentru a efectua descrierea coastelor şi porturilor sale şi pentru a întocmi planurile amănunţite ale principalelor sale oraşe şi ale împrejurimilor lor.“** [CXXXV] **Zece zile mai tîrziu, consulul din Alexandria confirmă spusele colegului său şi adaugă : „Pre- supunînd că America de Nord se va erija în stat suveran liber şi independent de Anglia, este cert că această putere va găsi aici posibilitatea de a se despăgubi pe larg pentru pierderile sale. In plus, ea va lega posesiunile şi comerţul ei din India cu Europa printr-un lanţ foarte greu de rupt.“** [CXXXVI] **Frangois Charles-Roux care a fost un bun istoric al diplomaţiei engleze în Orient' în secolul al XVIII-lea şi a avut acces la arhivele Foreign Office-ului era de părere că consulii francezi în funcţiune în Egipt suspectau pe degeaba cabinetul de la Londra şi că ar fi procedat la o supralicitare, spre a-l îmboldi pe ministrul lor să pornească la o acţiune ai cărei partizani erau**[CXXXVII]**. Părerea lui Franţois Charles-Roux este interesantă în sensul că, fiind el însuşi expert în materie, ştia cum poate un diplomat, cu funcţie mare sau mică, să încerce să-şi**

CXXXV Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Corespondenţa consulară, Cairo, 8 iunie 1777.

CXXXVI Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Corespondenţa consulară, Alexandria, 17 iunie 1777.

CXXXVII Franţois Charles-Roux, *L’Angleterre, l’isthme de Suez et l’Egypte au XVIII-e siecle.*

lanseze departamentul în acţiuni al căror interes local, evident sau mai puţin evident, nu corespunde întotdeauna politicii generale a guvernului. în cazul de faţă, pare greu de tăgăduit intrigile englezilor. Desigur, răspunderea pentru ele revine mai curînd comerciantului Baldwin, om de afaceri inteligent, puţin scrupulos, veritabil precursor englez al marelui drum imperial, cîntat mai tîrziu de Kip- ling, deeît lui Sir Ainslie. Ambasador cultivat, conştiincios şi timorat, grijuliu cu prerogativele sale, Sir Ainslie acceptă mai curînd jignirile otomane deeît iniţiativele supuşilor englezi, dar nu are nici o intuiţie în legătură cu destinul imperiului britanic şi se înclină în faţa monopolului lui East India Company cu prudenta curtoazie a unui aristocrat, diplomat de carieră.

Franţa îşi ia revanşa ajutîndu-i pe „americani"

La Versailles, unde tînărul Ludovic al XVI-lea, om al vremii sale, nu e departe de a împărtăşi ideile majorităţii francezilor care visează la „o reînnoire a onienirii şi la o epocă de aur", şi unde contele de Vergennes, minis**tru al Afacerilor Externe, a păstrat nostalgia ambasadei** sale la Constantinopol, planul lui Sartine a fost respins : cei în drept s-au arătat violent ostili unei dezmembrări **a** imperiului otoman, fără să-şi închipuie că Europa trece „printr-o perioadă a marilor carnasieri" k Pentru a şterge urmările tratatului de la Paris, Franţa nu va lovi Londra pe drumul Indiilor orientale, ci în Indiile occidentale. Intr-adevăr, coloniile engleze din America s-au răsculat, iar opinia publică franceză s-a entuziasmat numaidecât pentru cauza insurgenţilor, nu din motive politice, ci antrenată de o sensibilitate a cărei modă o lansaseră nişte filozofi de care nici că le păsa celor două milioane'de colonişti americani grupaţi îndărătul lui George Washington, ce ştia să-l manevreze cu dibăcie pe moşulică Franklin, spre a obţine de la Paris arme,

material, bani, voluntari şi curînd trupe regulate. Războiul Independenţei se va repercuta foarte repede în Indii mulţumită lui Baldwin care, informat de ruptura diplomatică survenită între Londra şi Paris (1778) şi de iminenţa unei declaraţii de război, **va** înştiinţa printr-un curier rapid pe comandantul unei nave engleze, *Cormoran,* în acel moment în rada portului Suez, pentru ca acesta să ducă în cea mai mare grabă vestea guvernatorului Rumbold. Acesta avea să-i mulţumească mai tîrziu : „Informaţia pe care mi-aţi trimis-o în legătură cu probabilitatea izbucnirii unui război... mi-a îngăduit să, fac toate pregătirile în vederea evenimentului, iar vestea adusa de maiorul Mathews a autorizat guver- nămîntul Indiei să angajeze imediat ostilităţile. Pondi- chery a fost asediat numaidecît şi după o apărare foarte îndîrjită a capitulat..."

în cursul celor şase ani ai acestui' război al Independenţei, în care Londra va vedea prăbuşindu-se imperiul ei atlantic, cîţiva francezi încă mai visează la Indiile pier-

---

[1] Jacques Bainville, *Histoire de France,* **dute. Ei ar dori să le recupereze printr-o ocupaţie militară a Egiptului, considerat ca baza de plecare a unei recuceriri revanşarde. Victoriile navale repurtate în Oceanul Indian de Suffren[1] şi a căror veste răzbătuse pînă la Versailles graţie unor depeşe expediate prin istm au întărit şi mai mult voinţa lor. Astfel, după cum e obiceiul în Franţa mai mult decît în alte părţi, nu trece nici o lună fără ca Sartine, Castries [2] sau Vergennes să nu primească note, înştiinţări, planuri, memorii redactate de foşti generali şi alţi consilieri benevoli, foarte încredinţaţi de simţul lor politic, marinari sau militari în retragere şi fără ocupaţie, magistraţi, diplomaţi în funcţiune sau în disponibilitate, aventurieri, cititori anonimi ai** *Enciclopediei.*

Moscova şi Viena se interesează de Suez

De altfel, nu sînt singurii care se uită înspre Suez. Moştenitoare a gîndirii politice a lui Petru cel Mare, o prinţesă germană cunoscută mai degrabă sub numele de Caterina cea Mare se interesează de mările calde, trimite subsidii beiului Aii care se pregăteşte să revină, expediază „voluntari" în solda ei pentru a îngroşa rîndurile armatei egiptene, concepe liniile mari ale politicii mediteraneene ce va fi urmată de toţi succesorii ei. Ea face presiuni asupra Turciei cu o asemenea cantitate de armament, încît ambasadorul Franţei, contele de Saint-Priest, diplomat de şoc, trimite vorbă la Versailles că, dacă mareşalul Potemkin intră în Constantinopol, trebuie ocupat numaidecît Egiptul. La rîndul său, Iosif al Il-lea, care a urmat după Maria-Tereza, a reexaminat proiectul elaborat de mama sa cu treizeci de ani în urmă, luînd însă măsura de prevedere de a atrage de partea sa pe directorul vămilor egiptene, un anume Antun Cassis, copt, sensibil mai curînd la simbolistica blazoanelor decît la zornăitul talerilor şi care devine, prin graţia împăratului Austriei, baron al Sfîntului Imperiu şi conte palatin. Re-

[1] Pierre Andr6 de Suffren de Saint-Tropez (1726—1788), viceamiral al Franţei, care şi-a cîştigat galoanele luptînd împotriva englezilor în OcC&nul Indian. — *Nota trad.*

[8] Charles Eugdne Gabriel de la Croix, marchiz de Castries, mareşal al Franţei şi ministru al marinei pe vremea lui Ludovic al XVI-lea. — *Nota trad.*

laţiile secrete întreţinute de Antun Cassis cu cei doi bei Murad şi Ibrahim care . guvernează pe vremea aceea Egiptul şi permit trecerea prin istm a mărfurilor indiene numai să fie plătite taxe ridicate, vor ajunge ele oare la rezultatul dorit de Habsburgi ? Oricum, ele au căpătat un caracter destul de oficial din moment ce un colaborator al lui Saint-Priest, marchizul Descorches de Sainte-Croix

îi semnalează lui Vergennes noul pericol austriac. El -se teme că Triest ar putea deveni, ca Veneţia altădată, metropola comerţului cu India, dacă Austria ar trata direct cu Egiptul, trecînd peste turci, ale căror rămăşiţe Europa se pregăteşte cam devreme să le împartă. „Libertatea Europei, scrie el ministrului Afacerilor Externe, n-a fost niciodată atît de ameninţată de puterea lui Carol Quintul, cum va fi în acest caz.“ Manevra lui Iosif al II-lea nu va avea r#ai multe urmări decît cea a Măriei-Tereza. Sîntem în 1780. In cîţiva ani contele de Saint-Priest se va bate în rîndurile emigranţilor, în timp ce marchizul Des- corches de Sainte-Croix va fi devenit cetăţeanul Mărie Descorches şi ministrul plenipotenţiar al Convenţiei la Constantinopol, iar contele Antun Cassis, proaspăt înnobilat şi ' aflat sub protecţia Austriei, va realiza prea tîrziu că moneda heraldică acordată de regi, dacă nu e însoţită de galbeni sunători, nu face nici două parale.

Războiul celor doi consuli

în timp ce pierderea Canadei şi ruinarea speranţelor lui Dupleix fuseseră suportate cu curaj de *inteligheţia*[CXXXVIII] **franceză, este ciudat să constatăm, în anii care au precedat imediat revoluţia ce avea să zdruncine Franţa şi Europa, îndârjirea tenace a adepţilor unei debarcări în Egipt. în mintea lor, aceasta trebuia să fie prelungirea logică a înfrângerii suferite de englezi în America. Unul dintre ei sugerează o alianţă militară cu Persia, pentru a se stabili în Siria-Palestina, a apăra independenţa Egiptului şi a ameninţa astfel supremaţia engleză în Indii ; un altul opinează pentru o asociaţie Franţa—Olanda—Veneţia în vederea ocupării istmului Suez şi săpării unui canal care să lege Marea Roşie de Gaza; iar contele de Saint-** Priest, care a executat totuşi cu absolută fidelitate directivele pro-otomane ale lui Vergennes, are curajul rar ' de a scrie regelui că

CXXXVIII Intelectualitate (rus.) — *Nota trad.*

Poarta nu va acorda niciodată lui Ludovic al XVI-lea ceea ce i-a refuzat întotdeauna lui Ludovic al XlV-lea. Dar, adaugă el, „Maiestatea Voastră poate să se lipsească lesne de consimţământul miniştrilor otomani. Staţionarea uneia sau a două fregate franceze în Marea Roşie v-ar asigura pavilionul şi v-ar face stăpîn peste acest băgat comerţ.“ Cabinetul regelui va cere totuşi noului său reprezentant la Constantinopol, Choiseul- Gouffier, să încerce încă odată să obţină pe căile cele mai diplomatice libera circulaţie, nu oficioasă cum era pînă atunci, ci cît se poate de oficială, a persoanelor şi mărfurilor. Diplomat realist şi care nu se simte bine în cuşca directivelor prea precise pe care le consideră iluzorii, Choiseul-Gouffier îşi asumă răspunderea de a pune * Poarta în faţa unui fapt împlinit şi de a trata direct cu Egiptul, unde beii exercită o guvernare de fapt, practic independentă.

El încredinţează cavalerului de Truguet, ofiţer de marină care cunoaşte bine oamenii şi treburile din Orient, misiunea foarte specială de a se duce la Cairo şi de a negocia rapid o înţelegere cu Murad şi Ibrahim, în timp ce el însuşi va folosi din belşug fondurile secrete pe care le avea la dispoziţie, spre a cumpăra pe miniştrii chemaţi să ratifice protocolul sperat. Truguet, deghizat în arab, soseşte la Magâllon, comerciant francez instalat de mulţi ani în Egipt, bine introdus în toate cercurile musulmane, admirabil secondat de soţia lui şi care, la adăpostul firmei sale specializate în importul mătăsurilor din Lyon, este şi un onest corespondent al Ministerului Afacerilor Externe. Treburile sale discrete sînt foarte asemănătoare cu cele exercitate în acelaşi timp, în acelaşi loc şi pe lîngă aceleaşi terţe persoane de colegul său englez Baldwin pentru Foreign Office. Amîndoi aveau să devină ulterior consuli generali, ca răsplată pentru serviciile oficioase aduse guvernelor lor şi aveau să-şi poată juca atunci rolul pe faţă. Pentru moment, cei doi adversari se vor angaja într-o luptă ale cărei episoade ţin de comedie şi totodată de romanul de spionaj.

Mulţumită relaţiilor lui Magallon, priceperii sale,

solidei sale reputaţii de comerciant ireproşabil, precum şi poliţelor în posesia cărora se află Truguet, acesta îşi în**deplineşte repede misiunea (ianuarie 1835) şi se înapoiază imediat la Constantinopol, unde nu mai rămâne decît să se obţină ratificarea acordului încheiat. Choiseul-Gouffier şi-a înmulţit darurile către membrii influenţi ai Divanului, dar el nu ştie că în Orient, mai mult decît în alte părţi, „nu e suficient întotdeauna să-i ai pe miniştri în solda ta, pentru a-i avea la ordinele tale."** [CXXXIX] **Este dus cu vorba, potrivit tradiţiei. Marele vizir acceptă cu plăcere un diamant în valoare de 40 000 de scuzi şi făgăduieşte să grăbească semnarea definitivă, dar primeşte în acelaşi timp daruri nu mai puţin somptuoase de la ambasadorul englez prevenit de Baldwin, căruia nu i-a trebuit mult timp ca să afle textul integral al acordurilor Truguet, pe care le-a transmis direct ministrului său, insistând asupra necesităţii pentru Anglia de a ocupa Egiptul, „verigă necesară în lanţul joncţiunii noastre cu India". Este rîndul cabinetului din Londra de a prinde mingea, ceea ce face imediat — cu acea rapiditate de reflexe care va fi marca politicii britanice în cursul secolului al XIX-lea —, însărcinînd pe Baldwin să obţină de la Cairo aceleaşi avantaje ca cele ce i-au fost acordate lui Truguet, fiind de la sine înţeles că ambasadorul de la Constantinopol va trebui să se străduiască să obţină ratificarea lor. Sir Robert Ainslie nu-şi** iese din **fire. Aflîndu-se în acest post de prea multă vreme, rămîne pătruns de importanţa funcţiei sale, deşi e puţin** eficace, **şi nu prea suportă ca un Baldwin oarecare lipsit de educaţie să fie însărcinat cu o misiune pe care zadarnic încearcă el însuşi s-o ducă la bun sfîrşit. Conştiincios în continuare, dar devenit sceptic, el primeşte de la Compania Indiilor fonduri destul de considerabile spre a-i permite să se dovedească**

CXXXIX **Franţois Cfaarles-Roux, op. cit, a cărei cunoaştere e indispensabilă pentru tot ce se referă la politica engleză în Egipt în secolul al XVIII-tea.**

mai generos decît colegul său francez. Cu buzunarele doldora de lire sterline, ceasuri de aur şi diamante, el reia căile bătute ieri de Choiseul-Gouffier, care duc la ceea ce s-a convenit astăzi să se numească „palat". Cere audienţă, i se opune pretextul călătoriilor şi al sărbătorilor religioase, sporeşte darurile şi cererile şi, în sfîrşit, e primit de marele vizir, care îi dă asigurări că Turcia nu are intenţia să ratifice promisiunile făcute Franţei şi că ea nu are o prietenă mai bună decît Anglia...

Lovituri sub centură...

Londra, care aşteaptă cu disperare să-şi poată trece mărfurile prin Marea Roşie şi istmul Suez, este totuşi absolut hotărîtă să utilizeze această cale pentru transmiterea rapidă a depeşelor către Bombay şi Calcutta. Un colonel din armata Indiilor, James Capper, tocmai a reamintit Amiralităţii că în ultimul război franco-englez, Madras a aflat vestea preliminariilor de pace abia cîteva luni după încetarea ostilităţilor, luptele au continuat şi 2 000 de oameni, dintre care 80 de ofiţeri, au murit zadarnic.

în timp ce ambasadorul său e amînat la sfîntu-aştaaptă, îşi epuizează fondurile şi împărtăşeşte în această privinţă soarta lui Choiseul-Gouffier, guvernul englez ordonă administraţiei Poştelor să instaleze dispozitivul necesar jn istm şi să fixeze detaliile : alegerea navelor, data plecărilor, implantarea unor releuri terestre, cuantumul taxelor poştale etc. pentru ca o cale de comunicaţie regulată să poată funcţiona până într-un an. Aflînd despre această hotărîre ce riscă să se concretizeze cu atît mai rapid, cu cît Baldwin acţionează la faţa locului cu o eficacitate de temut, iar dărniciile lui Sir Ainslie ar putea grăbi hotarîrea favorabilă a Porţii, ambasadorul Franţei aude totodată că un nou război a izbucnit între ruşi şi turci. Dispunînd de o bună reţea de informaţii, Choiseul- Gouffier aduce marelui vizir dovada că Anglia a făgăduit să furnizeze Rusiei material de război şi tehnicieni, în

aceste condiţii, cum ar putea Poarta acorda privilegiul Suezului unor .prieteni atît de perfizi ? Tratativele anglo- otomane sînt brutal sistate a doua zi după această dezvăluire, dar Poarta îi comunică lui Sir Ainslie că discuţiile ar putea fi reluate dacă guvernul de la Londra ar binevoi să-şi asume apărarea coastelor turce... Obosit după optsprezece ani de tîrguieli inutile, diplomatul englez abandonează partida şi se înapoiază la Londra. Eschivările turco-arabe învinseseră provizoriu tenacitatea britanică. Fără pică, Foreign Office va transmite totuşi la Constantinopol, în cel mai mare secret, o informaţie potrivit căreia o forţă maritimă rusă alcătuită din opt nave de război se pregătea să pornească spre a distruge Djeddah şi a profana mormîntul lui Mahomed ! Dar serviciile speciale **engleze, vigilente totuşi şi bine informate se înşelaseră. Va trece mai bine de un secol pînă cînd o flotă rusă va înconjura Africa, va străbate Oceanul Indian şi va pieri în dezastrul de la Ţusima[1].**

Generalul Bonaparte primeşte ordinul de a taia istmul „Suez“

X

■

La Paris, unde de un secol şi jumătate se păstraseră cu sfinţenie toate memoriile, înştiinţările, notele şi diversele comunicări adresate miniştrilor Afacerilor Externe, Marinei, sau Consiliului regelui, dosarul ,,Suez“ devenise voluminos, fiind considerat ca şi mai înainte, periculos ca praful de puşcă bine uscat. După Vergennes urmase Montmorion, care

continua politica pro-otomană a predecesorului său în aşa măsură, incit nu intenţiona să tragă vreun profit de pe urma documentului obţinut de cavalerul Truguet. Chiar dacă ar fi avut această intenţie, adevăratul grup de presiune alcătuit din Compania franceză a Indiilor l-ar fi împiedicat, întrucît aceasta beneficia de privilegiul navigaţiei pe drumul de la Capul Bunei Speranţe şi nu i-ar fi convenit ca o parte din traficul ei să fie deviat spre Mediterana. Opinia publică urmărea totuşi chestiunea cu interes, dacă ţinem seama de succesul, considerabil pentru acea epocă, repurtat de lucrările lui Volney[2], în care autorul expunea posibilităţile tehnice de

[1] Arhipelag în Strîmtoarca Coreei unde a avut loc o mare bătălie navală (1905) în cursul războiului ruso-japonez şi unde fiola japoneză comandată de amiralul Togo a provocat o serioasă în- frîngere flotei ruse comandată de amiralul Rodjestvenski. — *Nota trad.*

[2] *Considerations sur la guerre actuelle des Turcs. Voyages en Egypte.*

realizare a unui canal de joncţiune între Marea Roşie şi Mediterana. în legătură cu Egiptul, scria negru, pe alb : „El este la îndemîna Franţei şi în zece zile flotele noastre ‘ ar putea ajunge de la Toulon la Alexandria ; este slab apărat, uşor de cucerit şi de menţinut... Prin Egipt vom ajunge în India, vom restabili vechea cale de circulaţie prin Suez şi vom determina părăsirea drumului pe la Capul Bunei Speranţe."

Aceste rînduri 'au fost publicate în 1789, cu cîteva săptămîni înainte de luarea Bastiliei, cu cîteva luni înainte de promulgarea unui vestit decret al Adunării Constituante, potrivit căruia „Naţiunea franceză renunţă să întreprindă vreun război în scopuri de cucerire şi nu va folosi niciodată forţele sale împotriva libertăţii vreunui popor."

Republica nu va refuza moştenirea lăsată de dosarul „Suez“

Cîţiva ani mai tîrziu, cînd Republica va fi pusă în situaţia de a arunca pe coastele egiptene trupe de

debarcare, ea se va strădui, pentru a nu renega primele entuziasme ale primăverii ei ideologice, să-l încredinţeze pe sultanul de la Constantinopol că expediţia franceză pornită numai împotriva mamelucilor are drept scop restaurarea autorităţii turce la Cairo şi va încerca să-i convingă pe egipteni că armata franceză e o armată de eliberare. Nimeni nu s-a lăsat amăgit, nici măcar felahii, care de milenii văzuseră revărsîndu-se destui cuceritori pentru a şti că, la urma urmelor, de toate eliberările din cursul îndelungatei lor istorii nu profitaseră decît cotropitorii. Marsiliezii, tot atît de buni revoluţionari ca şi parizienii, nu pierduseră totuşi simţul afacerilor. încă din 1790 Camera de comerţ înregistrase două memorii redactate de reprezentanţii din Alexandria ai unor mari firme de import-export, care insiştau asupra necesităţii iminente de a se întreprinde o expediţie militară împotriva Egiptului. „Cairo ar oferi o cale de comunicaţie lesnicioasă cu Indiile orientale, iar ocuparea portului Suez ar fi fatală pentru comerţul englezilor... Ce facem noi şi cît putem fi de orbi ? Dacă vrem să doborîm puterea rivalilor noştri în Bengal, dacă vrem să participăm la comerţul pe care-l fac ei în aceste bogate ţinuturi, trebuie să ne întoarcem privirile spre Suez şi spre Marea Roşie." Iar la '6 iulie în acelaşi an, dl. de Si- nety, deputat provensal în Adunarea naţională declara : „Comercianţii - din Marsilia vor putea în curînd să-şi croiască un drum nou spre India, care va conferi naţiunii franceze în exclusivitate întregul comerţ din această vastă zonă a lumii. Acest proiect, domnilor, nu e deloc himeric..

Acest proiect copt pe încetul, discutat, studiat, elaborat de la periplul lui Vasco da Gama din generaţie în generaţie de atîţia diplomaţi, filozofi, economişti, negustori, marinari şi militari, dar pe care Ludovic al XlV-lea îl împiedicase, Ludovic al XV-lea îl înlăturase, iar Ludovic al XVI-lea îl amînase. a fost preluat în chip de moştenire de viitoarea Republică. Ea nu-l va duce la îndeplinire decît din momentul cînd Turcia, resimţind loviturile pe care i le dădea armata rusă şi ameninţată de descompunere internă, nu va mai reprezenta pentru

Franţa un partener în stare să contrabalanseze presiunea austriacă. Pentru ca să se hotărască realizarea acestui proiect şi să se rupă fidelitatea faţă de alianţa otomană, va trebui totuşi ca multe circumstanţe politice, economice, sociale să apară, să se înnoade şi să se desnoade. Expediţia în Egipt ar putea fi considerată, de fapt, ca un simplu episod al luptelor îndîrjite în care Europa şi Franţa se vor înfrunta din 1792 pînă în 1815, dar ale cărei consecinţe vor fi incalculabile. în- tr-adevăr, la istmul Suez va fi scris primul capitol al rivalităţii franco-britanice în Orientul Apropiat, lung război tăcut ce nu se va potoli decît în momentul cînd cei doi adversari, împăcaţi, vor fi făcut din această parte a lumii; unde îşi dăduseră cele mai cumplite lovituri sub centură, arena închisă a înfruntărilor modeme prevestite de Ernest Renan.

Dar Anglia este în primul rînd preocupată de Rusia

Este cazul să amintim aici urmarea evenimentelor ce aveau să facă din Suşz un mare şi nou punct de întîlnire al istoriei. După ce a declarat pace naţiunilor, şi^a proclamat principiile umanitare şi a dat dovadă de un cosmopolitism luminat, Franţa revoluţiei nu are de gînd să se contrazică, afişînd un furibund orgoliu naţional care ş-o ducă direct la război. Desigur, prezenţa la graniţele ei a armatei emigranţilor sprijinită de trupe străine, constituirea unui guvern în exil la Cablentz, manifestul provocator al ducelui de Brunswick, tratativele secrete duse de Ludovic al XVI-lea cu cumnatul său austriac, presiunea girondinilor care propovăduiesc „războiul patrioţilor contra regilor" constituie suficiente motive pentru ca soldaţii lui Dumouriez şi Kellerman — doi valoroşi ofiţeri înaintaţi de Ludovic al XVI-lea feldmareşali — să se năpustească asupra celor care ameninţă „să nimicească Franţa şi s-o slăbească pînă la istovirea forţelor ei.“ [CXL]

CXL Prinţul de Ligne, citat de Jean Albert-Sorel în *Histoire de France et d’Angleterre.*

Dar, cînd după victoriile de la Valmy şi de la Jemmapes, Republica dă ordin armatelor ei să treacă graniţele, de la Dunkerque şi pînă la Nisa, cînd pune mîna pe Belgia şi anexează Savoia, sîntem nevoiţi să admitem că, îmbătată de succesele ei militare, Revoluţia a devenit belicoasă. Sau, că are intenţia să cucerească „frontierele ei naturale", conform celor mai bune tradiţii ale lui Richelieu şi, o dată dobîndite, să continue războiul spre a le păstra.

E destul de interesant să constatăm că exact în momentul cînd Franţa revoluţionară pătrunde în Flandra şi se instalează acolo, Caterina a Il-a, ale cărei pofte teritoriale sînt tot atît de nesăţioase ca şi celelalte necesităţi ale ei, invadează Polonia : două evenimente care dau destule emoţii cabinetului de la Londra, întrucît cele două politici expansioniste, rusă la Est şi franceză la Vest, riscă şi una, şi cealaltă să ameninţe economia britanică. Or, această economie, prima din lume, se întemeiază pe o dezvoltare industrială şi pe un curent de import-export (40 de milioane de lire sterline) care necesită libertatea navigaţiei sale pe toate mările. înaintarea armatelor ruse îl îngrijorează pe William Pitt, întrucît Rusia ar putea să se îndrepte spre drumul pe uscat ce duce către Indii, acolo unde trupele britanice se bat cu îndârjire împotriva celor ale lui Tippoo Sahib [CXLI], conducătorul rezistenţei hinduse, care întreţine multe relaţii confidenţiale cu Potemkin şi e înconjurat de consilieri militari francezi. Cabinetul de la Londra nu ignoră lucrul acesta. Dacă serviciile sale speciale l-au informat greşit anunţîndu-l că o escadră rusă este gata să ridice ancora avînd direcţia Indii, ştirea nu e totuşi lipsită de temei, întrucît statul major rus pregăteşte în taină o expediţie prin regiunile caspice, iar premierul britanic a dobîndit clar conştiinţa primejdiei pe care ar reprezenta-o apariţia unei escadre ruse în Mediterana. Lui William Pitt nu i-a trecut nici un moment prin minte că pericolul ar putea veni din partea francezilor. „Salutase cil

CXLI Ultimul sultan al statului Mysore, duşman al englezilor. — *Nota trad.*

plăcere tulburările de la Paris şi mai cu seamă răscoalele izbucnite pe vase şi în porturile noastre, de care, pare-se, agenţii săi nu erau întotdeauna străini. Sperase că aceste dezordini, istovind Franţa, îi vor permite să-şi ia pasnic revanşa • asupra războiului din America/"[CXLII] [CXLIII] Pericolul iminent i se dezvăluie cînd îşi dă seama că trupele lui Dumouriez ocupă Anvers şi Ostende, că sînt ferm hotărâte să rămînă în Belgia, la porţile Provinciilor Unite, şi cînd Danton declară de la tribuna Convenţiei : „Graniţele Franţei sînt însemnate de natură — oceanul, Rinul, Alpii, Pirineii. Nici o putere nu ne poate opri. Degeaba sîntcm ameninţaţi cu mînia regilor. Le-aţi aruncat mănuşa. Şi mănuşa asta este capul unui rege !"

Cruciadele nu mai sînt la modă

Ludovic al XVI-lea a fost decapitat. De data aceasta, Londra reacţionează prompt şi-l încunoştinţează pe Tal- leyrand, în misiune pseudodiplomatică, că va trebui să se înapoieze imediat în ţara lui. Aceasta înseamnă război. Executarea regelui Franţei a grăbit probabil hotărîrea lui Pitt, dar dispoziţiile sale militare şi diplomatice sînt deja luate. Acţionând astfel, Anglia proclamă oroarea sa faţă de regicid — ui tind că ea însăşi l-a dat pe Carol I pe mîna călăului —, apără gurile Escaut-ului, vitale pentru comerţul Citv-ului, determină un pact militar european şi preia conducerea lui, pact care nu va lăsa din mină armele decît în seara bătăliei de la Waterloo. „Capitalismul industrial englez poate să-şi asume sarcina să aprovizioneze cu arme, uniforme şi echipament regimentele tuturor coaliţiilor." [3]

Ne aflăm în anul 1793. Chibzuind că un cap valora mai mult deeît un titlu nobiliar văduvit de

---

CXLII Pierre Gaxotte, **op.** *cit.*

CXLIIIAndrâ Fugier, *Histoire des relations internationalcs,* voi. IV.

rentă, fostul marchiz Descorches de Sainte-Croix obţinuse de Ia Convenţie un post diplomatic la Constantinopol, pentru a supraveghea lenta descompunere a Imperiului otoman ; Magallonj care tocmai fusese numit consul general la Cairo, trimite la Paris note din ce în ce mai presante, în care cere o intervenţie militară, în timp ce colegul şi adversarul său Baldwin transmite pentru a doua oară guvernatorului general al Indiilor un mesaj, încredinţat unui slup[CXLIV] staţionat la Suez, prin care îi aduce la cunoştinţă starea de război anglo-franceză, ceea ce va permite trupelor britanice să recucerească Pondichery, luat prin surprindere. Dl. de Talleyrand, considerînd că nu e nici o grabă să se reîntoarcă la Paris, se îmbarcă pe un vas cu direcţia Statele Unite unde, timp de trei ani, se va ocupa cu succes -de afaceri imobiliare. La Marsilia, un tînăr de douăzeci şi patru de ani, ambiţios şi cultivat, pe nume Bonaparte, avansat de curînd căpitan de artilerie, recită cu voce scăzută pagini întregi din Plutarh, pe care-l ştie pe de rost, visează cu voce tare că Orientul este necesar înfloririi marilor destine şi socoteşte că, pentru moment, este util să-şi facă relaţii politice şi să se dovedească un bun ofiţer iacobin.

Oceanul îi separă pe Talleyrand şi pe Bonaparte. Peste cinci ani se vor întâlni la Paris, primul, ministru al Relaţiilor externe ale Directoratului, al doilea, general victorios în armata din Italia. Ei vor hotărî împreună să lovească Anglia în Mediterana, ocupînd Egiptul, deviind comerţul cu Indiile prin Marea Roşie. Dosarul „Suez“ îi aşteaptă, căci arhivele regelui au fost riguros clasate. Ei vor studia cu grijă, scrupulos, metodic, toate implicaţiile sale geografice, istorice, politice, comerciale, militare. Ne putem imagina uşorul surîs ironc care ar fi lunecat pe buzele fostului episcop de Autun [CXLV] şi pe cele ale viitorului împărat citind însemnările generoase scrise cu un secol şi jumătate în urmă de marchizul de Argenson : „Ar fi un proiect măreţ

CXLIV Ambarcaţiune cu un singur catarg. — *Nota trad.*

CXLV Talleyrand. — *Nota trad.*

acela de a cuceri aceste ţări punând mână de la mină, de a întemeia acolo creştinismul, de a restaura locurile sfinte şi de a pune pe tron suverani europeni şi civilizaţi... în proiectul meu de cruciadă, nu contează oare deloc prodigioasele avantaje comerciale, de exemplu acela de a construi un frumos canal de comunicaţie de la Marea Levantului pînă la Marea Roşie, canal care să aparţină întregii creştinătăţi ?“

Acum s-a sfîrşit cu generozitatea. Nu-i răspunsese oare însuşi Ludovic al XlV-lea lui Leibniz că cruciadele nu mai erau la modă de pe vremea lui Ludovic cel sfînt ?

Talleyrand şi Bonaparte

Oricît ar fi fost de deosebiţi prin' fire şi educaţie, se potriveau de minune, aşa încît se înţelegeau, se apreciau la justa valoare, se admirau şi se dispreţuiau reciproc ; ciudate complicităţi aveau să asocieze destinele lui Napoleon şi Talleyrand. Numele lor vor deveni inseparabile, în pofida furtunilor şi trădărilor, din momentul în care Suezul avea să plaseze între ei o primă trăsătură de unire. Deşi istoria acelor timpuri încîlcite şi înfrigurate rămîne, în ciuda unei enorme documentaţii, bazată pe aparenţe sau probabilităţi şi solicitată de analişti pasionaţi, nu ne opreşte nimeni să încercăm să descîlcim rolul care revine celor ce au gîndit, au conceput, au îngăduit, au realizat această expediţie în Egipt, al cărei promotor iniţial apare şi astăzi, pentru majoritatea publicului, Bonaparte.

De la Filadelfia, unde **se** exilase cu prudenţă, Talleyrand urmărise cu cel mai mare interes episoadele Revoluţiei, aşteptînd cu răbdare ca extremiştii să se sugrume între ei şi ca revenirea unei anumite păci sociale să-i permită reîntoarcerea în Franţa, unde nu ducea lipsă de prieteni încă în viaţă şi ocupând posturi importante. Aşa cum prevăzuse, reacţiunea termidoriană pusese capăt regimului Terorii şi aşezase în funcţii înalte oameni

din societatea sa : contele de Barras, marchizul de Barthelemy, contele Boissy dJAnglas, marchizul de Caulaincourt... Oameni ai timpurilor lor, uneori regicizi, avuseseră talentul **să se angajeze repede pe calea** ideilor noi, să-şi salveze capul şi să-şi păstreze bunele maniere. Dar dl. de Tal- leyrand nu ar fi putut ghici că 9 termidor[CXLVI] va provoca o mişcare contrarevoluţionară condusă de monarhiştii din Paris, care aveau să fie- mitraliaţi într-o zi de vendemiar [CXLVII] de către un" tînăr general de brigadă protejat de fraţii Robespierre şi că acest Bonaparte îşi va face o trambulină din treptele bisericii Saint-Roch, spre a obţine la douăzeci şi şase de ani o situaţie militară pe puţin egală cu cea a celor mai mari generali ai Republicii. Acei Kellerman, Hoche, Moreau, Joubert, Kleber se bătuseră la graniţe pentru a respinge pe cotropitori, în timp ce micuţul cor- sican nu dăduse măsura capacităţii lui decât în luptele războiului civil.

Izbutind ca numele lui să fie şters de pe lista emigran- ţilor, Talleyrand se înapoiază la Paris la sfîrşitul lui septembrie 1796. Cum să nu se intereseze de prodigioasele victorii repurtate de cinci luni încoace de comandantul şef al armatei din Italia, care inundă Directoratul cu milioane şi-l acoperă de drapele cucerite de la inamic ? Montenotte, Millesimo, Mondovi [CXLVIII] au deschis lui Bonaparte îi) două săptămâni. drumurile Piemontului şi ale Lombar- diei. După ce ofensiva lui s-a dezlănţuit de-abia la 9 aprilie, i-a zdrobit pe austrieci la Lodi la 10 mai şi patru zile mai tîrziu a intrat în Milano. Marele duce de Toscana a trebuit să se dea bătut cîteva săptămâni mai tîrziu, Statele papale şi republica Veneţia au fbst invadate şi qînd

---

CXLVI Termidor, a unsprezecea lună a calendarului Introdus de Revoluţia franceză. Ziua de 9 termidor anul II echivalează cu 27 iulie 1794, cînd a fost răsturnat Robespierte. — *Nota trai.*

CXLVII Prima lună a calendarului republican (22 septembrie — 21 octombrie). — *Nota trad.*

CXLVIII Localităţi din Italia. — *Nota trad.*

în luna iulie austriecii au reuşit să reia iniţiativa operaţiilor, Bonaparte i-a bătut din nou la Lonato şi la Castiglione. în ziua în care Talleyrand se întoarce la Paris,, sosesc şi douăzeci şi două de drapele cucerite în lupte, precedând ştirea că feldmareşalul Wurinser este încercuit în Mantova. Vrînd să ştie mai multe despre tânărul învingător, Talleyrand se informează şi află că entuziasmul popular nu este întotdeauna împărtăşit de cei de la putere, ale căror directive politice nu sînt cîtuşi de puţin **urmate. Generalul Bonaparte nu se mai mulţumeşte să cîştige bătălii, el îndeplineşte paralel şi o imensă muncă de diplomat şi de conducător administrativ, fără a ţine seama de instrucţiunile pe care i le transmite generalul Clarke, un soi de comisar militar pus pe lingă el spre a-l supraveghea. Săptămînile trec, Bonaparte obţine noi victorii la Arcole şi la Rivoli, cucereşte Mantova, înaintează spre pasul Brenner, impune arhiducelui Carol semnarea unui armistiţiu (Leoben, 18 aprilie) pe care-l negociază singur.**

/

Comunicare la Institut şi program politic

Talleyrand, care înregistrează concomitent, delirul Parisului şi îngrijorarea Directoratului, nu ignorează nici dificultăţile financiare şi politice în care se zbate guvernul, nici ceea ce se vorbeşte — la limita rebeliunii — la statul-major al armatei din Italia, nici comploturile regaliste ale căror fire ajung pînă în inima Directoratului — Barthelemy, Camot — şi la Consiliul celor Cinci-Sute. Nevoind să se compromită, dar nici să rămână inactiv, el alege calea ocolită de a se face ales lâ Institut[1], spre a dispune de o inofensivă tribună, de unde să poată lansa cîteva idei în stare să-l situeze, dacă nu pe bulevardele puterii, cel puţin într-o anumită lumină publică şi totodată puţin

compromiţătoare. Cîteva săptămîni mai târziu (iulie 1797), prezintă acolo un *Eseu despre foloasele ce se pot trage de pe urma unor noi colonii în condiţiile actuale.* **fntr-o abilă cuvîntare ce nu şi-a pierdut actualitatea, omul care s-a întors din Statele Unite compară rezultatele psiho-sociale obţinute de cele două revoluţii, franceză şi americană. După părerea lui, prima ar fi lăsat în inimi sentimente de ură inexplicabilă, izuri de răzbunare, dorinţi ambiţioase, o nevoie permanentă de agitaţie şi o îngrijorare generală, câtă vreme a doua n-ar fi lăsat nici una din aceste urme în sufletele americanilor. De ce ? Pentru că în Statele Unite imensitatea unei ţări noi oferea nenumărate posibilităţi de aventuri pionierilor libertăţii, care se treziseră deodată în vid, nemaiavînd a se bate**

* **Ansamblul celor cinci academii: franceză, de beletristică, de ştiinţe, de arte, oe ştiinţe morale şi politice. —** *Nota trad.*

pentru a cuceri drepturi politice, dar a căror energie rămăsese intactă, ba chiar înzecită, spre a cuceri pământuri necultivate şi a întemeia acolo întreprinderi bogate. Continuîndu-şi demonstraţia, care se situa la antipodul concepţiilor anticolonialiste publicate liber de abatele Raynal cu trei decenii în urmă, dl. de Talleyrand admitea că Franţa continentală nu dispunea de aceleaşi resurse ca America, dar susţinea că ar putea să le găsească şi să le exploateze în „colonii noi, alese şi stabilite cu discemă- mînt". Printre ţările numai bune de cucerit el cita Egiptul şi într-o elocventă peroraţie adresată tuturor celor care fuseseră în mod mai deosebit marcaţi de Revoluţie, cei care pierduseră totul, cei care erau chinuiţi de remuşcări, oamenii cu imaginaţie, speculanţii, aventurierii, oamenii de acţiune — oferind propriul său exemplu fără însă a spune lucrurilor pe nume, el proslăvea

„influenţa pe care o exercită asupra sufletelor celor mai sensibile timpul, spaţiul, o ţară nouă, obiceiurile pe care trebuie să ţi le însuşeşti, piedicile de biruit"... Acest discurs avea să provoace în toate cercurile ecouri considerabile. Mai curînd decît o comunicare la Institut, el era un program politic. Două săptămîni mai tîrziu, Talleyrand era numit ministru al Relaţiilor externe. în aceeaşi seară, proaspăta excelenţă scria generalului Bonaparte pentru a-i exprima, cu toată modestia, spaima sa în faţa poverii noilor funcţii şi nevoia sa de a se întări „cu ajutorul sentimentului că gloria voastră oferă mijloace şi înlesniri în ducerea tratativelor". De la cartierul său general de la Mom- bello, unde făcea pe proconsulul, comandantul suprem răspunse numaidecît că perspectiva de a trebui să co-: respondeze des cu noul ministru îl măgulea şi că guvernul **procedase bine numind la departamentul respectiv „un om străin de rătăcirile care au dezonorat Revoluţia".**

„Trebuie să punem mina pe Egipt".

Foarte dornic să negocieze el însuşi clauzele viitorului tratat care avea să fie semnat ţa Campoformio şi să nu procedeze decât aşa cum îl taie capul, Bonaparte, care manevrează tot atît de bine în sectoarele civile ca şi în stalele-majore şi în rîndul trupelor, are totuşi grijă sa întreţină cele mai bune relaţii cu guvernul şi chiar să-i Împărtăşească ideile ce zumzăe în mintea sa fremătînd de ţeluri măreţe. Oare chiar în acea perioadă se situează convorbirile pe care mareşalul M&rmont pretinde că le-a avut cu el ? „Din acea epocă datează primul proiect cu privire la Egipt. Generalul Bonaparte vorbea bucuros despre

această ţară clasică ; mintea sa era adesea plină de amintiri istorice şi-i plăceâ să-şi întreţină ideile cu planuri mai mult sau mai puţin realizabile referitoare la Orient." Cunoscând abilitatea unui om ca Talleyrand şi priceperea lui de a difuza anumite lucruri, nu ne putem imagina că noul academician-ministru nu i-a comunicat imediat lui Bonaparte textul discursului său rostit la Institut. în- tr-adevăr, într-o scrisoare adresată de general Directoratului o lună mai tîrziu, găsim un perfect ecou al acestui discurs : „Nu e departe timpul când vom simţi că, pentru a distruge cu adevărat Anglia, va trebui să punem mina pe Egipt. Vastul imperiu otoman care pe zi ce trece se îndreaptă spre pieire ne obligă să reflectăm din vreme la măsurile pe care va trebui să le luăm pentru a ne păstra comerţul cu Levantul."

Cîteva săptămîni mai târziu, el scrie ministrului Relaţiilor externe : „Ar trebui să punem jnîna pe Egipt. Am putea pleca de aici cu 25 000 de oameni escortaţi de 80 sau 100 nave de linie, sau fregate veneţiene şi să punem mina pe el. Egiptul nu aparţine Marelui Sultan. Aş dori, cetăţene ministru, să vă informaţi la Paris şi să-mi aduceţi la cunoştinţă care ar fi reacţia Porţii la o expediţie *a noastră* în Egipt."

Bonaparte scrie *a noastră,* ca şi cum ar fi fost vorba despre o treabă deja discutată între ei, fie prin corespondenţă, fie printr-un emisar, şi care îşi va urma cursul, pînă cînd cei doi se vor întîlni, în sfîrşit, la Paris. Pentru moment, Talleyrand este prudent şi se menţine la proiectul său colonial, insistînd totuşi asupra necesităţii de a nu-şi îndepărta Turcia, cită vreme Bonaparte se aprinde, îi şi expune lui Desaix un plan de cucerire şi-i cere lui Monge să-i trimită o culegere de numeroase me-morii referitoare la această regiune a lumii, depuse la arhivele Ministerului Marinei şi Ministerului Afacerilor Externe. Urmează acum ca cei doi corespondenţi să facă cunoştinţă, să se sfătuiască, să-şi apropie punctele de vedere, săişi

punã la punct proiectul şi să determine Directoratul să-l accepte.

In ultimele zile ale lunii decembrie 1797 Bonaparte se înapoiase în Parisul fremătînd încă în urma victoriilor armatei din Italia şi îmbulzindu-se să-l vadă pe erou trecând. Chiar a doua zi după sosire, a avut o lungă întrevedere cu Talleyrand : cei doi s-au pus imediat pe treabă, admiţând ambii că problema Egiptului era inseparabilă de cea a unei căi de comunicaţie cu Indiile prin Marea Roşie. Din diferite rapoarte ajunse în ultimi anii la Ministerul Marinei, la Ministerul Afacerilor Externe sau la Camera de comerţ din Marsilia, reieşea că situaţia francezilor stabiliţi în Egipt se deteriorase în mod ciudat. Nu numai că beii-mameluci se gîtuiau între ei care mai de care şi nici nu mai respectau persoana reprezentantului turc, dar puterea de fapt era exercitată de doi rebeli, Ibrahim şi Murad, cărora nu le trebuise mult timp să înţeleagă că Comitetul Salvării Publice avea alte griji decît cea a securităţii supuşilor lui în străinătate, astfel că începuseră să se lege de aceştia din urmă, potrivit celor mai bune metode arabe : împrumuturi forţate, înmulţirea diverselor taxe, interdicţia de a călări un cal sau un măgar în prezenţa unui musulman şi alte vexaţiuni. Colonia franceză era pe atunci atît de ameninţată în viaţa ei de zi cu zi, încît fusese constrînsă, în momentul cînd pe teritoriul naţional se înălţau eşafoduri, să implore „pe legislatorii atât de umani ai Convenţiei[11] să vină repede în ajutorul ei. Trebuie spus că aceşti „colonişti" erau ei înşişi divizaţi sub raport politic. Abili şi prompţi în materie de supralicitare revoluţionară, plantînd ici^colo arbori ai libertăţii,, alcătuind plutoane armate, denunţîn- du-se unii pe alţii, acuzîndu-şi consulul de a fi un om al vechiului regim şi cerind să le fie trimis un patriot, ei se făceau de rîs faţă de indigeni.

Comandant suprem al armatei din Orient

Numit curînd la comanda supremă a unei noi

armate, menite să opereze o gigantică debarcare pe coastele engleze, Bonaparte întreprinsese încă din luna ianuarie o con-

ştiincioasă inspecţie a porturilor Mării Mînecii, în special Dunkerque şi Boulogne. Era una din acele comedii ale supunerii, pe care militarii se pricep atît de bine să le joace în faţa puterii civile, asigurînd-o totodată de lealitatea lor. Captivat de ideea egipteană, ştiind de pe acum că nu-şi va asuma răspunderea unei debarcări în Anglia, el înştiinţa curând Directoratul (23 ianuarie 1798) că o asemenea operaţie presupunea o dominaţie a mărilor care nu avea să fie dobândită înainte de câţiva ani şi că, aşa-dar, ar fi fost bine să se renunţe la expediţie... sau să se pună la cale ceva în Orient spre a ameninţa comerţul •englez cu India. Era părerea categorică a învingătorului din Italia, căruia îi fuseseră atribuite mai multe funcţii, ce făceau din el un soi de inspector general al armatei şi consilierul militar al guvernului. Un alt raport, de rîndul acesta emanînd de la ministrul Relaţiilor externe, ajunse la Directorat cu douăzeci de zile mai târziu : era concluzia muncii de ansamblu efectuată de Talleyrand şi Bonaparte în vederea cuceririi Egiptului. Memoriul relua aproape cuvînt cu cuvînt anumite depeşe adresate departamentului de către Magallon. După ce insista asupra necesităţii de *sT &e* război cu conducătorii mameluci şi nu cu Turcia, Talleyrand întocmea lista mijloacelor de înfăptuire necesare pentru ca treaba să fie dusă la bun sfîrşit, trasa liniile mari ale planului de operaţii şi insista asupra lucrărilor ce trebuiau întreprinse pentru a deschide canalul Suez, prin care urma să se ducă lupta împotriva englezilor în Indii.

Prins între tirul convergent al generalului lor şef şi cel al ministrului Afacerilor Externe, directorii şovăiseră la început să trimită o armată într-o asemenea aventură, dar în faţa precizărilor tehnice aduse de primul într-o şedinţă -secretă şi în faţa promisiunii făcute de al doilea că se va duce personal la

Constantinopol să reglementeze aspectele diplomatice ale chestiunii, guvernul s-a lăsat ademenit. Şi aceasta cu atît mai lesne, cu cît fiecare din expediţiile lui Bonaparte umpluse, dacă nu lăzile statului, cel puţin cuferele personale ale stăpânilor săi, iar Orientul încă mai fascina pe marii funcţionari de stat şi pe militari, ca pe vremuri pe generalii romani şi aparatul lor de financiari. La 12 aprilie un decret, nepublicat oficial, 320
hotăra crearea unei armate pentru Orient şi-l numea pe **Bonaparte la comanda ei, cu instrucţiuni foarte precise : „Generalul şef al armatei pentru Orient va îndrepta asupra Egiptului forţele de uscat şi maritime a căror comandă îi este încredinţată şi va cuceri această ţară. El îi va alunga pe englezi din toate posesiunile din Orient unde va putea ajunge şi îndeosebi va distruge toate comptuarele lor de la Marea Roşie. Va pune să se taie istmul Suez şi va lua măsurile necesare pentru a asigura libera şi exclusiva posesiune a Mării Roşii de către Republica franceză. El va îmbunătăţi prin toate mijloacele care stau în puterea sa soarta băştinaşilor din Egipt şi va menţine relaţii bune cu Poarta..."**

De ce atîta grabă ? Evident, Directoratul e tot atît de nerăbdător să-l vadă pe general plecînd, pe cît e acesta să plece. Barras şi colegii săi îl găsesc stânjenitor pe acest „bufon care duhneşte a pucioasă" şi care a avut pretenţia, imediat după ce s-a înapoiat de pe frontul italian, să fie numit director, cu unsprezece ani înainte de a fi împlinit vîrsta cerută de lege, — aşa că vor să se descotorosească de el cu orice preţ. Bonaparte, care şi-a păstrat încă sensibilitatea emotivă a micuţului mediteranean luat în rîs la Brienne, simte foarte precis că popularitatea lui îl stinghereşte pe Barras — căruia îi datorează totul, începînd cu Iosefina — şi pe ceilalţi. „Totul se uzează aici, spune el unuia dintre cei mai

apropiaţi confidenţi[CXLIX] ai săi, deja nu mă mai bucur de glorie. Mica Europă nu-mi mai aduce destulă. Trebuie să plec în Orient. Toate marile glorii pornesc de acolo !“ După părerea anumitor istorici, Bonaparte concepuse un plan vast, care întrecea cu mult pe cel pus la punct împreună cu Talleyrand. Din Egipt urma să se năpustească asupra Siriei, să cotropească Mesopo- tamia, apoi Persia şi să înainteze spre India, spre a-i da o mină de ajutor lui Tippoo Sahib, care se răsculase împotriva dominaţiei engleze. Faptul că luase cu el pe un anume Piveron, care fusese pe vremuri agentul secret al lui Ludovic al XVI-lea în Indii, poate prezenta interes pentru această analiză pe care o regăsim între rîndurile

CXLIX Bourienne.

Memorialului[CL]. Dar Napoleon va spune de asemenea că, după cucerirea Siriei, s-ar fi aruncat asupra Turciei, ar fi trecut Dardaneiele, Balcanii, Dunărea şi i-ar fi luat pe austrieci pe la spate, refăcând astfel în. sens invers o parte a drumului Iui Alexandru, a cărui legendă tîrcolea geniul său romantic, dar totodată organizat. „Toate acestea par destul de fantastice şi nu sînt poate decît una din acele prodigioase mistificări de la Sfinta Elena, cu ajutorul căreia voia să-şi sporească prestigiul, deja atît de extraordinar, în ochii posterităţii.“ [CL CLI]

Indiferent dacă expediţia din Egipt a fost în cele din urmă pentru Directorat un mijloc de a îndepărta un condotier periculos, pentru Bonaparte, un vis fabulos, ori un pretext de a-şi încerca norocul în altă parte, pentru Talleyrand, plătit din fondurile secrete ale Londrei, o splendidă combinaţie care avea să îndrepte spre Orient forţele franceze destinate unei debarcări pe coastele Angliei — ea va eşua din motive evidente : superioritatea incontestabilă a marinei britanice, defecţiunea lui Talleyrand, al cărui refuz de a se duce la Constantinopol va determina Turcia să contracteze cu Europa o alianţă militară ce va distruge tradiţionala politică a contraponderii orientale, abandonarea de către generalul ei a armatei prinse în capcana efemerei sale aventuri, consolidarea blocului musulman, al cărui ciment iniţial turnat de Mahomed fusese întărit de cruciade. Dar ea va permite Franţei, Angliei, Germaniei şi Rusiei să înţeleagă mai bine imensa importanţă economică şi strategică a istmului Suez. Culoarea specială pe care o vor da acestei expediţii Bonaparte, ca şi soldaţii ş.i inginerii săi, va face din ea un soi de epopee modernă. Fără această expediţie, Ferdinand Lesseps n-ar fi izbutit poate să concretizeze ideea viitorului canal şi dl. Renan n-ar fi găsit, desigur, prilejul de a face o profeţie în legătură cu amplasamentul câmpurilor

---

CL *Memorialul de la Sfinta Elena*, opera lui Las Cases (1823) ; Jurnalul convorbirilor lui Napoleon cu secretarul său, despre toate episoadele care au constituit istoria sa. — *Nota trad.*

CLI Louis Madelin, *Histoire du Consulat et de l'Empire.*

de bătălie ale viitorului.

Dacă expediţia din Egipt este la origine rodul unei fantezii înflăcărate, „teleghidate" cu dibăcie de Talleyrand, visul devine brusc o remarcabilă operaţie organizată, de **îndată ce Bonaparte primeşte numirea sa la comanda** armatei. în şaptezeci şi şase de zile el îşi pune la **punct** operaţia în cele mai mici detalii privind înarmarea unei flote de 400 de nave, repartizate în porturile Toulon, Marsilia, Genova, Ajaccio, Livorno şi Civitavecchia şi strîngerea unei armate de 30 000 de oameni, a cărei comandă o încredinţează generalilor de divizie Bon, Bara- **guey** d'Hilliers, **Desaix, Kleber** şi Reynier; Vrea să **se ocupe personal de aprovizionarea cu hrană şi** muniţie **a artileriei, geniului, spitalelor şi redactează aproximativ o sută de scrisori, note, diverse instrucţiuni, ce sînt tot atîtea ordine precise şi imperative, unde nimic nu e lăsat la voia întâmplării şi pe care destinatarul nu se vede nevoit să le interpreteze. în acelaşi timp, el face cunoscută guvernului turc poziţia Directoratului şi insistă asupra caracterului cu totul deosebit al acestei „descinderi", care n-ar avea, chipurile, ca scop decît-salvgardarea drepturilor Constantinopolului, actualmente batjocorite de mameluci. Utilizând argumente simpliste, a căror vicleni^ rudimentari nu avea să înşele pe nimeni, şi cu atît mai puţin pe orientali, el afirmă că Egiptul odată ocupat, dar nu cucerit, de trupele franceze, sultanul va continua să domnească aici în mod oficial, că va beneficia de o listă civilă alimentată prin grija guvernului francez, că legile vor fi promulgate în numele său, iar religia musulmană va fi pretutindeni respectată. Directoratul îşi va rezerva însă comanda forţelor armate, perceperea impozitelor şi di-**

rijarea politicii externe. Este formula protectoratului, folosită deja de Memfis, Teba sau Roma şi îndrăgită în mod deosebit de Europa secolului al XX-lea.

Pentru a atenua evidentul caracter militar al expediţiei, şi în amintirea legendelor care-l entuziasmaseră în tinereţe, Bonaparte ia cu el o comisie de oameni de ştiinţă, ingineri, literaţi şi artişti : 167 de persoane, printre care Monge, Fourier, Berthollet, Le Pere, Ccmtâ, Arcault, Ven- ture de Paradis, Geoffroy Saint-Hilaire, Mechin, Redoute- **El transportă o întreagă bibliotecă, unde se** găsesc *Iliada* **şi Odiseea, Coranul şi Biblia,** *Eneida* **şi** *Ierusalimul eliberat,* **opere de Polibiu, Tacit, Tucidide, Titus** Livius, Plutaih, **Xenofon, precum şi poemele** lui Ossian, lucrările abatelui **Prâvost şi ale lui Rousseau,** *Werfier* **şi** *Spiritul legilor.*

Bonaparte se pretinde eliberator..?

Peripeţiile aventurii sînt cunoscute, astfel că nu vom sublinia aici decît unele aspecte ale ei. în drum spre coastele Egiptului, Bonaparte cucereşte Malta şi lasă acolo o garnizoană de 3 000 de oameni, înţelegind rolul primordial pe care avea să-l deţină această poziţie fortificată în ziua în care calea maritimă a Indiilor va trece din nou prin Mediterana, deci prin Suez. Cu acelaşi prilej, eliberează 2 000 de turci sau arabi, pe care cucernicii cavaleri ai ordinului prea creştin îi ţineau în robie pe galerele lor, săvârşind astfel un gest mărinimos, conform cu spiritul „secolului luminilor[11] şi o acţiune diplomatică de care sultanul de la Constantinopol avea să fie informat. La Alexandria trupele au debarcat lesne şi oraşul a fost cucerit după un asalt foarte rapid. De fapt, cei mai surprinşi nu au fost arabii, sau mamelucii, ci înşişi ostaşii lui Bonaparte, cărora le fuseseră fluturate pe dinaintea ochilor splendorile unui Orient imaginar depăşind pe cele de care rămăseseră uluiţi în Italia, şi care au descoperit deodată un tirguşor de 10 000 de locuitori, în paragină, mizer,

strivit de luminii soarelui, răsunînd de ciorovăieli şi unde alergau copii pe jumătate goi, cu ochii plini de muşte. A fost o mare dezamăgire. Napoleon avea să-i spună mai tîrziu lui Gourgand : „Toată armata era pe picior de răzvrătire văzînd o ţară în care nu se găseau nici pîine, nici vin... nici furculiţe, nici contese, ca la Mombello.[11] El personal nu se uita nici la felahii în zdrenţe, nici la colibele din chirpici, ci privea lumina, minaretele şi, mai mult, ruinele fabuloase care-i suflau în obraz 4 000 de ani de istorie ; atunci cînd cizmele lui se împiedicau de coloane de marmoră, sau de umeri de zeiţă abia acoperiţi de nisip, ce sentiment de mîndrie amestecată cu superstiţie trebuie să fi încercat, purtîndu-şi paşii pe acolo, pe unde Alexandru lăsase urmele marşului său.

Totuşi, după ®e mamelucii au fost izgoniţi din Egipt, cel puţin din deltă, în urma bătăliei de la Piramide, moralul armatei s-a îmbunătăţit, cu atît mai mult, cu cît soldaţii au găsit pe leşurile duşmanilor bijuterii, suluri de aur, săbii şi cingători încrustate cu pietre preţioase, iar în tabăra părăsită, lăzi burduşite de covoare scumpe, caftane brodate cu perle, piese lucrate din aur, de care mamelucii nu se despărţeau niciodată, ca şi Darius, ce-şî tîra tezaurul după dînsul. Regimul turc impus în 1517 de Selim I — paşă turc, bei-mameluci, conducători de miliţii — este nimicit pentru totdeauna în Egipt. După ce-i încredinţează lui Desaix comanda unui detaşament de armată cu ordinul de a înainta spre sud pînă la Assuan, Bonaparte îşi face intrarea solemnă în Cairo, se înclină în faţa conducătorilor religioşi şi, înconjurat de membrii statului său major ce se străduiesc să păstreze o mină serioasă, se înfăţişează ca un eliberator, declară că nutreşte cel mai profund respect pentru Dumnezeu, că Mahomed este profetul său şi că „principiile Coranului sînt singurele adevărate şi care pot aduce fericirea oamenilor“. Pentru a ilustra buna sa credinţă survine un eveniment fortuit, aşa cum li se întîmplă eroilor

norocoşi. Aflînd că o caravană de 2 000 de pelerini ce venea de la Mecca şi debarcase la Suez se îndreaptă spre Cairo, Bonaparte dă ordin generalului Morand să ia sub protecţia lui pe cucernicii musulmani, însoţiţi de o escortă şi o fanfară reglementară. Nimeni nu ne opreşte să ne gîndim că, o sută douăzeci de ani mai tîrziu, mareşalul Lyautey a avut cunoştinţă de raportul pe care l-a adresat atunci generalul Morand comandantului său suprem : „Era foarte important ca această caravană să ajungă la Cairo, să descarce mărfurile pe care le aducea, ca arabii occidentali ce se găseau în mare număr acolo să fie trataţi astfel înеît la înapoierea în patria lor să-şi îndemne compatrioţii să considere fără teamă cucerirea noastră şi să menţină cu noi relaţii comerciale pe care le întreţineau din timpuri imemoriale cu Egiptul; era important să-i convingem pe şarifu) [CLII] de la Mecca şi pe arabii din Yemen şi din Djeddah că stabilirea francezilor pe drumul caravanelor nu va sec-a aceste izvoare sfinte de bogăţie şi că schimburile lor cu egiptenii se vor înfăptui în siguranţă.-[1]

...şi administrează Egiptul

în timp ce Bonaparte inventează spiritul şi formele a ceea ce se va numi într-o bună zi „politica indigenă" — împărţirea ţării în regiuni comandate de un general, **asistat de un consiliu consultativ alcătuit din personalităţile locale cele mai reprezentative, organizare financiară şi juridică controlată de administratori civili francezi, colaborare aparentă în tot ce priveşte poliţia şi aprovizionarea pieţelor — el află că flota care i-a transportat armata în Egipt a fost nimicită la Abukir (1 august 1798) de o escadră engleză comandată de**

CLII Nobil, socotit descendent al lui Mahomed. — *Nota trad.*

amiralul Nelson. în faţa stupoarei şi spaimei ce-i cuprinsese pe ofiţerii cei mai apropiaţi de el — Kleber, Berthier, Lannes, Marmont, Murat, Cafarelli —, care înţeleseseră imediat că de acum înainte erau rupţi de metropolă şi nu mai puteau conta pe sosirea unor întăriri, legenda pretinde că Bonaparte ar fi făcut această apreciere lapidară : „Nu ne mai este dat deeît să rămînem prin părţile astea, sau să ieşim de aici măreţi ca cei din antichitate !" Fără-ndoială, pe atunci încă nu ştia în ce fel puţin glorios va ieşi din această ţară, dar reacţionează cu promptitudine, eficacitate, cu fantezia oamenilor care nu pot să dea cu adevărat toată măsura geniului lor deeît atunci cînd se întrunesc două condiţii : supremaţia totală a răspunderii comandamentului şi un anumit climat de catastrofă. Avînd grijă de armata sa, din care unele efective sînt scoase din luptă, el organizează batalioane de ostaşi supletivi alcătuite din greci, care sînt poate iurmaşii îndepărtaţi ai mercenarilor ce luptaseră odinioară în deltă, întemeiază primele companii de meharişti, amenajează baze militare pe coastele Medi- teranei şi ale Mării Roşii şi reia cît se poate de exact politica de apărare naţională .practicată de faraoni, începînd cu dinastiile a Xll-a. şi a XlII-a, construind o reţea din linii fortificate în istmul Suez, vechea poartă pe care pătrundeau cotropitorii asiatici.

Dacă aveau să fie nevoiţi să rămînă în această ţară, atunci, s-o administreze, să creeze ateliere industriale peptru fabricarea de arme, praf de puşcă, textile şi uniforme, să-i determine pe arabi să practice o politică de colaborare încrezătoare, să celebreze cu tot atîta fast sărbătorirea lui Aid-el Kebir[CLIII], ca şi

---

CLIII Marele sultan, poreclă dată de localnici lui Bonaparte. — ***Nota trad.***

comemorarea zilei Republicii, să înalţe arcuri de triumf pe care să scrie pe o parte : „Libertate, Egalitate, Fraternitate", iar pe cealaltă : „Unul este Dumnezeu şi Mahomed e profetul său" şi, după pilda lui Ptolemeu Soter, care-şi stabilise Academia la Alexandria, să întemeieze un Institut al Egiptului. Armata franceză se'instalează ca o armată de ocupaţie, iar generalului ei i se pare potrivit să poarte din cînd in cînd un turban şi să adreseze saluturile sale beiului din Tunis sau sultanului din Maroc. Se gîndeşte chiar să convertească la islamism o parte din trupele sale, dar se ciocneşte- de refuzul celor mai mulţi dintre ostaşi, care nici nu vor să audă de circumcizie sau de interdicţia de a bea vin, în pofida exemplului unui general, ce se supusese acestor două condiţii pentru ochii frumoşi ai unei anumite Zobeida, şi luase numele de Abdallah Menou.

Neprevăzutul „politicii indigene"

Bonaparte şi însoţitorii săi îşi închipuie că din moment ce cucerirea lor militară a fost încununată de succes, au cîştigat totodată şi inimile şi spiritele localnicilor. Dar *ulema,* doctorii în teologia islamică, nu luaseră niciodată în serios palinodiile spectaculoase ale comandantului suprem francez,- deşi dătinaseră cu gravitate din cap în semn de aprobare, ascultând declaraţiile sale şi văzîndu-l cum se îmbracă după moda musulmană. Pentru ei, învingătorii de astăzi sînt tot nişte necredincioşi, ce trebuie măcelăriţi imediat, cu cel dintîi prilej. Adepţi oficiali ai colaborării, *ulema* subminează în ascuns politica lui Bonaparte, rostesc în umbra minaretelor vorbe de ocară la adresa

armatei de ocupaţie, alcătuiesc mici grupuri de **contestatari şi agitatori, ce vor deveni tot atîtea grupuri de luptă atunci cînd muezinii din Cairo vor lansa apelul lor la războiul sfînt (21 octombrie 1798). în acea zi, aţâţaţi de chiotele stridente ale femeilor adunate pe terase, mii de musulmani fanatizaţi se vor năpusti în moschei, unde în taină fuseseră ascunse arme, şi se vor prăvăli pe străzi urlînd, ca să gîtuie pe toţi creştinii întîlniţi în cale, să prade şi să incendieze casele lor. Timp de treizeci şi şase de ore Cairo** va **trăi tragedia unei insurecţii arabe,** a cărei violenţă nu se va potoli decît prin bombardarea marii moschei Al Azhar, unde se refugiaseră 15 000 de rebeli. 300 de cetăţeni francezi civili sau militari, printre care mai mulţi membri ai Institutului Egiptului, generalul Dupuy şi tînărul colonel Shulkowski, aghiotantul preferat al lui Bonaparte, făgăduit celor mai înalte grade, zăceau pe stradele, doborîţi de gloanţe, de lovituri de sabie, de pumnal sau de ciocan. După ce în sfîrşit s-a restabilit ordinea, Bonaparte s-a „mulţumit" să reteze capetele a şase şeici şi ale tuturor prizonierilor ce fuseseră prinşi în flagrant delict de omor sau de pră- dăciune. El va spune că, începînd de atunci, n-a mai crezut ca şi Rousseau că omul este bun de la natură, întrucît insurecţiile musulmane i-au dovedit „că nu era decît un cîine“. El a maj aflat că oraşele arabe cele mai calme în aparenţă pot fi deodată zguduite de cele mai teribile furtuni, la care castelele de nisip ale „politicii indigene” rezistă cu greu.

Crăciunul la Suez

Fidel instrucţiunilor Directoratului, Bonaparte ocupase Suezul. El a hotărît să-şi petreacă acolo noaptea de Crăciun, împreună cu generalul

Cafarelli, comandantul geniului din armata pentru Orient, şi cîţiva membri ai Institutului : matematicianul Monge, chimiştii Berthollet şi Descotils, geograful Costaz, inginerul Le Pere şi desenatorul Dutertre. Ducea de asemenea cu el amintirile sale literare, pe eroii tinereţii lui, o întreagă lume minunată care l-a însoţit pînă la izvoarele lui Moise ; la întoarcerea din această excursie, cînd a fost cît pe ce să fie măturat de un mascaret, a crezut că găsise explicaţia firească a miraculosului biblic potrivit căruia Iehova ar fi împins apele Mării Roşii peste armata faraonului, spre a mîntui poporul, său ales. Apoi, înconjurat de echipa sa de savanţi, a pornit în recunoaştere, pe urmele vechiului canal care lega pe vremuri Mediterana de Marea Roşie prin Nil şi a regăsit vestigiile lui. Care alt om ar fi putut vedea atunci mai mult decît acest zvelt călăreţ înălţîndu-se pe dunele de nisip pe care le străbatea atîtea umbre măreţe, al căror

cortegiu va bîntui nopţile sale de la Sfînta Elena ? Ceea ce nu i'euşiseră decît pe jumătate Necao, Darius, Traian şi Omar va fi întreprins din nou de el ; va remodela geografia, va face să treacă nave cu puntea înaltă prin pustiu, pe acolo pe unde triremele romane transportau odinioară mătăsurile şi porţelanurile din China, perlele din Mascat, tămîia din ţara Punt, sclavii negrii din Nubia şi tigrii de Bengal. El a dat ordin lui Le Pere să facă o cercetare metodică a istmului şi un relevcu al curbelor de nivel, muncă considerabilă, meticuloasă, care a fost executată în condiţii foarte grele, cu colaborarea tinerilor politehnicieni ce participaseră la expediţia blocată în Egipt. Rezultatele au fost expuse în remarcabila Descriere *a Egiptului,* publicată mai tîrziu. Lucrările lui Le Pere confirmau vechea eroare colportată de la Herodot încoace, şi anume că nivelul Mării Pioşii ar fi inferior celui al Medi-

teranei. Dar, de data aceasta, eroarea istorică lua aspectul unui adevăr ştiinţific, intrucît beneficia de prestigiul şi de certitudinile pe care le conferă matematica celor care, lipsiţi de modestie, fac profesiune din ea. A trebuit să mai treacă încă o jumătate de veac pentru a afla că diferenţa de nivel dintre cele două mări, stabilită foarte exact la 9,90 metri de către Le Pere, practic nu exista.

Calea militară a faraonilor

Li timp ce Bonaparte se instala în cucerirea lui şi se străduia să reducă dificultăţile care ofereau poftei sale de comandă şi de organizare un aliment cotidian, ambasadorii englezi şi ruşi nu-şi pierdeau timpul la Constantinopol. Talleyrand s-a ferit cu străşnicie să se ducă acolo, aşa cum făgăduise Directoratului, ai cărui membri îşi dădeau seama că debarcarea francezilor în Egipt avea să provoace cu siguranţă deschiderea unui front diplomatic greu de susţinut. In această situaţie, reprezentanţilor Londrei şi Petersburgului nu le-a venit greu să-l convingă pe sultan că, încălcîndu-şi încă odată declaraţiile solemne de a nu-şi extinde vreodată posesiunile, guvernul Republicii franceze, în dispreţul drepturilor omului, cotropise Egiptul, cea mai de preţ provincie a imperiului

otoman, nu pentru a alunga de acolo pe mameluci, ci pentru a face din ea o colonie.

*

La mai puţin de două luni după dezastrul de la Abukir, armata franceză pentru Orient află că Ia Constantinopol s-^a semnat un pact militar anglo-ruso-turc şi că două armate turce se pregăteau să pornească împotriva deltei. Bonaparte nu vădi mirare şi hotărî imediat să pornească în întâmpinarea duşmanului. Cunoscîndu-i bine pe autorii elasici, el nu ignora imperativele strategice care se impuseseră faraonilor şi urmaşilor lor, adică nevoia de a acoperi istmul Suez prin ocuparea rapidă a zonei de apărare siro-palestiniene. Trebuia aşadar să iasă în întâmpinarea turcilor. Dealtfel, pe nava care îl purta spre Orient» îşi exprimase deja gîndul într-o convorbire cu Marmont : „Am hotărît. să mă îndrept către Siria. în sistemul de colonizare, Siria şi Egiptul trebuie să ţină de aceeaşi cîrrtiuire.“ Un corp expediţionar alcătuit din 13 000 de. oameni, aleşi dintre cei 24 000 rămaşi disponibili, urma să se pună în mişcare în primele zile ale lunii februarie pe drumul care mergea de-a lungul ţărmului şi unde răsunase în cursul mileniilor zăngănitul grelelor săbii de bronz şi huruitul primelor care de luptă. Plutoanele de meharişti proaspăt înfiinţate primiseră misiunea de a cerceta drumul pentru grosul armatei şi de a ocroti ariergarda împotriva beduinilor care, ţîşnind deodată din nisipuri, se învîrtejeau cu caii lor, cu săbiile lor încovoiate şi cu strigătele lor în jurul unor vajnici flăcăi născuţi pe undeva între Pirinei şi Ardeni şi care s-ar fi lăsat duşi pînă la capătul lumii în răpăitul tobei, cu chipiurile lor, cu tunicile strînse pe trup, cu jambierele lor încheiate eu nasturi şi puştile lor lungi. Artileria şi materialul de asediu fuseseră îmbarcate pe nave de transport, ce urmau să ajungă din urmă armata de uscat în faţa

Acrei. S-a încercat să se adapteze nişte jante late de fier la roţile tunurilor pentru a evita împotmolirea în nisip, dar rezultatele fuseseră dezastruoase. Va mai trebui să treacă încă mult timp pînă să se poată manevra piese de artilerie **în deşert... El Arish, Gaza, Jaf fa, unde** 3 00G de **prizonieri fuseseră măcelăriţi** cu **baioneta pentru** a se **face economie de alimente, şi de pulbere, au căzut una** după **alta, şi astfel detaşamentul respectiv al** armatei

pentru Orient ajunse sub zidurile întărite ale Acrei. Acolo unde pe vremea lui Filip August şi Richard Inimă de Leu pierise „floarea cavaleriei", trupele musulmane aveau acum în calitate de consilieri militari pe comandorul Sydney Smith şi un emigrant francez, contele de Phelippeaux, strălucit ofiţer de artilerie, care fusese inamicul intim al lui Bonaparte la şcoala de la Brienne. Dar adevăratul comandant al Acrei era un-turc, Djezzar, războinic priceput, energic şi feroce, care luase măsuri inteligente pentru a rezista la un asediu îndelungat şi a aştepta că paşalele de la Tripoli, Alep şi Damasc să vină să-l despresoare.

Eşee în faţa Acrei

Lipsit de artileria sa grea care fusese interceptată de **marina britanică, după ce lansează mai multe asalturi distrugătoare dar ineficiente împotriva zidurilor vechii fortăreţe, Bonaparte află că e ameninţat să fie încercuit de o armată turcă ce se desfăşoară în Galileea. Dacă duşmanul reuşeşte manevra şi-l blochează între marea la care nu are acces şi fortăreaţa de necucerit, armata pentru Orient este ameninţată să fie nimicită. Nu pregetă, alege trei generali cu prestigiu şi care se bucură totodată de popularitate : Junot, Kleber, Murat şi-i aruncă, împreună cu cîteva mii de oameni aleşi din trupele sale de asediu, în întîmpinarea turcilor. Surprinşi de rapiditatea ofensivei, aceştia sînt zdrobiţi la muntele Tabor, ceea ce dă învingătorului prilejul să asiste la o slujbă solemnă la Nazaret, cu aceeaşi fervoare cu care proclama ieri, la Cairo, credinţa sa musulmană. Desigur, noua sa victorie este destul de strălucită şi bogată în pradă pentru a reîn-**

sufleţi curajul cam pierit al însoţitorilor săi şi pentru a4 ispiti pe el însuşi să se năpustească asupra Damascului, dar nu poate lăsa în urmă Acra, de unde sosesb veşti atât de rele, încît se vede nevoit să-şi adune corpul expediţionar, spre a încerca noi atacuri. Toate vor fi zdrobite. „Măreaţa năzuinţă", născută în seara unei bătălii din Italia, se va pierde oare în nisipuri ? Dîndu-şi seama de **inutilitatea eforturilor sale — Bonaparte** *e făcut pentru

războiul de mişcare ce necesită imaginaţie şi rapiditate de execuţie, nu pentru încetinelile unui război **de asediu,** care pretinde în primul rînd superioritatea materialului —, calculînd pierderile imense şuieri te de batalioanele sale, **el** exploatează evenimentul cel mai fericit pentru a-şi **ca**mufla păţania. Redactează un buletin de victorie, **în care** proclamă succesul de la muntele Tabor, şi in acelaşi timp ridică asediul din faţa Acrei şi ordonă reîntoarcerea în Egipt.

Jaffa, Gaza, El Arish. Totul fusese incendiat şi prădat la ducere, aşa că la întoarcere, regăsesc pămîntul pîrjolit. Duceau lipsă de hrană şi se năpusteau cu arma în mină asupra rarelor izvoare, ciuma secera companiile, bolnavii şi cei care rămîncau în urmă erau măcelăriţi de beduini. Nisipul ii devora pe soldaţii lui Bonaparte, aşa cum treisprezece ani mai tîrziu zăpada va înghiţi Marea Armată a lui Napoleon. Acesta, îngrijorat, superstiţios (avea să spună foarte adesea : ,,La Acra norocul s-a întors împotriva mea"), ajungînd în sfîrşit la graniţele deltei, mereu urmărit de eroii lui Plutarh, s-a oprit cîteva clipe în apropiere de Pelusium, acolo unde capul marelui Pompei **se** rostogolise pe nisipul umed. Cu amărăciune i-a spus **ge**neralului Andreossi, care-l însoţea : „Călcăm pe cenuşa lui Pompei. A fost asasinat, ca şi Caesar. Toţi sfîrşesc în felul acesta.[-1]

O bătălie cîştigată nu înseamnă victoria

La Cairo, unde sosise buletinul victoriei, lucrurile nu engu prea bine înţelese în legătură cu rezultatul negativ al campaniei întreprinse de francezi în Siria. O propagandă arabă dibace transformase eşecul suferit într-un dezastru, **astfel că** musulmanii care beneficiau de cele mai multe **onoruri şi de** bani trădau unii după alţii, preocupaţi **să ia** contact cu englezii, ca să nu poală fi acuzaţi de „colaborare". In moschei, ca şi în pieţe, parole misterioase erau transmise din gură în gură şi nu odată patrula de poliţie **găsea**

la colţul cîte unei stradele cadavrul mutilat al **unui** soldat imprudent. Oricît de crîncen ar fi fost bătute **cu foc,** cu fier sau de ciumă, trupele din Siria n-au fost ni-

micite, din moment ce din 15 000 de oameni ai expediţiei s-au întors aproximativ 6 000, în stare să poarte arme. Burghezii din Cairo au rămas destul de surprinşi, aşii că s-au grăbit să împletească cununi pentru învingătorul armatei turce, amînînd pentru mai tîrziu înfăptuirea unui nou plan de rebeliune. în timpul acesta, înţelegînd că partida nu mai putea fi jucată decît cu cooperarea ţării ocupate, Bonaparte şi-a dat osteneala să practice o politică net antiotomană. El zădăra astfel, fără să bănuiască ce consecinţe va avea lucrul acesta, vechile sentimente populare îngropate în străfundul vremilor, dar care aveau să.revină la suprafaţa conştiinţelor sub forma unui nou naţionalism egiptean. Nu a avut timp să cîştige această bătălie politică. La 12 iulie 1799 o flotă anglo-turcă de 50 de nave de război şi 80 de bastimente de transport a debarcat pe plajele de la Abukir 20 000 de soldaţi turci, care au creat acolo un solid cap de pod. Numeroşi istorici afirmă că Bonaparte nu s-a arătat surprins, ba chiar că aştepta această operaţie, ce putea pune un punct final aventurii sale. Era evident că singura sa şansă de a domina noua armată turcă lansată împotriva lui era să o lase să debarce, apoi să o constrângă să dea una din acele bătălii nimicitoare al căror secret îl poseda — secret care a rămas al său pînă în clipa cînd i-a căzut el însuşi victimă.

Nelăsînd în oraşele egiptene decît cîteva sute de oameni — cel mai adesea greci sau tiraliori negri cumpăraţi în Sudan — spre a sigura o ordine ce ştie că e ameninţată, mizează totul pe o singură carte. Reuşeşte să-şi adune armata ale cărei batalioane se înşiruie de la Damietta pînă la Assuan şi o aruncă intr-un timp record împotriva inamicului, care a comis eroarea de a nu porni o ofensivă rapidă asupra poziţiilor-cheie ale istmului Suez. La. 25 iulie, adică treisprezece zile după debarcarea lor reuşită, turcii sînt măcelăriţi pe loc şi aruncaţi în mare, fără ca aliaţii lor să se fi încumetat să intervină, în faţa celor cîteva mii de

oameni curajoşi şi bine încadraţi, care erau pe atunci cei mai buni ostaşi din lume. Dacă pentru învingătorii în bătălia terestră de la Abukir, dezastrul maritim din anul trecut este şters, ei rămîn totuşi prizonierii victoriei lor... şi ai Egiptului, ale cărui coaste sînt blocate de flota britanică ce s-a menţinut intactă. De fapt, turcii **au pierdut această a doua bătălie de la Abukir, şi nu englezii. Aceştia din urmă nu au intervenit pe uscat spre a-i ajuta pe aliaţii lor. provizorii, întrucît au de gînd să utilizeze alte arme pentru a lichida prezenţa francezilor în Egipt : blocada, banii, serviciile de informaţii... şi armata celorlalţi. în timp ce statul major turc nu terminase încă să-şi numere morţii şi înecaţii, comandorul Sydney Smith i-a trimis lui Bonaparte printr-un parlamentar cîteva ziare relativ recente, a căror lectură l-a pus la curent cu gravele evenimente ce zguduiau Europa : în faţa armatelor coalizate care reluaseră ofensiva, armatele Republicii dădeau înapoi pretutindeni, Jourdan pe Dunăre, Moreau pe Adda, Scherer pe Adige, iar frontiera Alpilor răsuna de galopul cazacilor lui Suvorov, în timp ce în interiorul ţării Vandeea se răsculase, pe mare toate porturile erau practic închise de marina engleză, iar Malta** ea **însăşi era încercuită de Nelson.**

Un general care îşi părăseşte soldaţii

Unui general care a exercitat funcţii înalte nu-i prea convine să se vadă deodată dirijînd un teatru de operaţii de mina a doua. Tocmai acest lucru i s-a întâmplat lui Bonaparte **la acest sfîrşit al lunii iulie 1799, cînd ziarele trimise de comandorul Smith l-au făcut să înţeleagă** că **adevărata partidă se juca pe Rin şi în Piemont** şi că **Anglia, după ce** o **va fi**

cîştigat în Europa, nu va mai **avea decît să debarce în tihnă trupe în istmul Suez şi să constrîngă armata pentru Orient la capitulare. Această situaţie e cu atît mai puţin acceptabilă pentru Bonaparte, cu cît acum nu mai ignoră că Directoratul, ce se zbate în - Cele mai mari dificultăţi, caută o sabie republicană care, asigurînd ordinea interioară, să-l oprească totodată** pe **duşman la frontiere. El mai ştie că-Republica nu duce lipsă de generali ambiţioşi, că fabricase chiar un număr atît de mare, încît trebuise adesea să le confere funcţii publice, sau să-i numească în posturi diplomatice pentru a se descotorosi de ei, întrucît fiecare se simţea persecutat, dacă nu promova repede într-un grad superior. Ce s-ar întîmpla cu el dacă Directoratul ar încredinţa** depline puteri Iui Jourdan sau Moreau, Scherer sau Augereau,' Bernaidotte sau chiar Joubert ? Se hotărăşte repede. Încă odată va ieşi în întâmpinarea duşmanului, acest ultim cuvînt putând să-lfdesemneze în acelaşi timp pe arhiducele Carol şi pe Suvorov, pe Sieyes şi pe Barras, sau pe unii camarazi ai săi de la statul major general al armatei. La urna urmei, nu a încercat aventura cu Suezul decît în aşteptarea unei ocazii favorabile. Dacă aventura s-a soldat prost, ar putea şi acum să acuze Directoratul şi să pretindă că acesta l-a aruncat cu bună ştiinţă, pe nedrept, într-un viespar, pentru a se descotorosi de el. Plecînd, ar însemna să-şi părăsească soldaţii care au o încredere oarbă în comandantul lor, rămînînd, ar însemna să-şi zdrobească propria carieră şi, mai mult încă, destinul său. Nu stă pe gânduri decît cîteva zile, tocmai cît să reglementeze amănuntele necesare spre a camufla mai bine plecarea sa. Are intuiţia că la Paris vor avea imediat nevoie de el pentru a redresa situaţia militară şi cu harul său

prodigios de a utiliza evenimentul în folosul său, îi spune lui Marmont : „Franţa va afla aproape concomitent de zdrobirea armatei turce la Abukir şi de sosirea mea.“ In noaptea de 22 august se îmbarcă pe furiş. Nu ştie că Joubert a căzut în luptă.

Londra pretinde o predare fără condiţii

Kleber nu află decât douăzeci şi patru de ore după plecarea lui Bonaparte că fusese desemnat spre a-i succeda la comanda supremă a armatei pentru Orient. Alsacian robust şi nu cine ştie ce subtil, el nu avea încredere în meandrele politicii musulmane practicată de Bonaparte, nu credea în colonizarea Egiptului, considera de mult că Franţa trebuia apărată pe Rin şi nu pe urmele canalului faraonilor, unde inginerul Le Pere şi tinerii săi politehnicieni continuau operaţiile de nivelare. Aflând că o nouă armată turcă se adună la est de deltă şi ştiind că escadrele engleze supravegheau coastele Mediteranei, ca şi ale Mării Roşii, nu a refuzat avansurile lui Sydney Smith, atunci când comandorul l-a informat că „evacuarea" trupelor franceze ar înlesni negocierile guvernelor francez şi turc în vederea unei păci generale. Generalii Desaix, Savary, Rapp şi administratorul Poussiegle au urcat la bordul navei *Tigrul,* unde au fost primiţi cordial de **ma**rinarii care ştiau să aprecieze curajul .inamicilor lor. **S-a** făcut schimb de daruri, s-a stat de vorbă — un soi **de** prefigurare a convorbirilor care, un secol mai tîrziu **şi** după atîtea bătălii, în mod inutil pierdute sau cîştigate, aveau să ducă la acordurile franco-britanicc generate de problema Egiptului. între timp, armata turcă trecuse la ofensivă, cucerise El Arish şi executase mica garnizoană franceză ce se afla acolo, ca represalii pentru măcelărirea prizonierilor de la Jaffa. Tratativele au continuat totuşi, iar plenipotenţiarii desemnaţi de cele trei părţi sfirşiră prin a pune cu

chiu cu vai la punct o „convenţie pentru evacuarea Egiptului", ce prezerva onoarea combatanţilor, deoarece nu pretindea o capitulare fără condiţii. După **ce** a semnat documentul care reglementa dispoziţiile privind repatrierea soldaţilor săi, Kleber a scris aceste **cu**vinte : „Cu cît chibzuiesc mai mult la operaţia pe care am încheiat-o, cu atît sînt mai încredinţat că posteritatea îmi va decerna o cunună pentru a fi avut curajul să **pun** capăt în mod rezonabil unei acţiuni extravagante şi abandonate cu laşitate de autorul ei.“ Dar, aşa cum se întîmplă cel mai adesea atunci cînd un comandant suprem **îşi** asumă răspunderea de a sista o luptă lipsită de speranţă, s-au găsit cîţiva ofiţeri care să strige că au fost trădaţi.

în aşteptarea navelor turce care trebuiau să readucă în Franţa corpul expediţionar francez, Kleber dădu ordin să se evacueze Egiptul de Sus, să fie dezarmate forturile şi taberele instalate în istmul Suez, să fie distrus tot materialul care nu putea fi îmbarcat. în timp ce trupele sale se îndeletniceau cu această tristă treabă, generalul află că guvernul de la Londra refuza să ratifice acordurile ale căror preliminarii fuseseră studiate la bordul navei *Tigrul* între militari şi pretindea pur şi simplu o capitulare. Scrisoarea prin care i se notifica hotărârea guvernului de la Londra, semnată de amiralul Keith, fu imediat comunicată trupelor, cu acest singur comentariu în stilul eroic şi concis al formulelor la modă : „La o asemenea obrăznicie, nu se răspunde decît cu victorii. Soldaţi, pregătiţi-vă **de luptă." Nu exista altă soluţie, căci Kleber ştia şi el că dacă ostaşii săi s-ar fi reîmbarcat, ar fi fost atacaţi pe mare, scufundaţi sau capturaţi, din ordinul unui guvern pentru care raţiunea de stat rămînea suficientă spre a îngădui orice lovitură sub centură. întrucît distrugerea reţelei de fortificaţii din istm a permis turcilor**

să încerce încă o dată invadarea deltei egiptene unde nimic nu-i mai putea opri, aceştia s-au năpustit într-acolo şi au răzbit lesne pînă în apropiere de Cairo, la Heliopolis, unde Kleber adunase în semi-brigăzi cu landurile rărite cîteva mii de supravieţuitori din ceea ce fusese pe vremuri armata pentru Orient, hotărîţi să-şi vîndă scump ultimele clipe ale aventurii lor.

Asasinarea lui Kleber şi înlocuirea lui cu un general birocrat

Miracolul se reeditează încă odată. Incapabilă să reziste manevrelor de învăluire şi asalturilor temerare ale acestor oameni ce dobîndiseră o tehnică savantă în lupta corp la corp şi pe care nimic nu-i mai sperie, armata otomană fuge în pustiu, lăsînd în urma ei o pradă imensă, în primul moment escadra britanică din Marea Roşie reuşeşte să debarce un corp de armată pentru a pune mîna pe Suez, a cărui poziţie strategică o interesează în cel mai înalt grad, dar oraşul e recucerit cu brutalitate şi navele engleze trebuie să se îndepărteze în largul mării. La Cairo, populaţia răsculată, crezînd că poate sugruma şi prăda fără teamă de represalii, a rămas surprinsă de reîntoarcerea lui Kleber în fruntea trupelor sale. Generalul, care se aruncase în bătălie cu vitejia ce făcuse din el eroul legendar al armatei de pe Rin, sub comanda lui Custine, nu ignoră că acest succes nesperat nu rezolvă foarte grelele probleme care stau în faţa lui.[CLIV] insecuritatea permanentă a soldaţilor săi, nici o nădejde să primească întăriri, întinderea

CLIV Asasinul regelui Franţei Henric al IV-lea. — *Nota trad.*

epidemiei de ciumă, reaua credinţă a britanicilor. Reflectează să reia tratativele de armistiţiu şi să reînnoade contactele cu Sydney Smith, dar cade sub loviturile de pumnal ale unui „Ravaillac' musulman", fci aceeaşi zi în cane acolo, departe, în Europa, fostul său comandant suprem îi dă peste cap pe austrieci la Ma- rengo fl4 iunie 1800), sătuc din Piemont situat la cîţiva kilometri de un oraş italian numit Alexandria şi unde camaradul său Desaix îşi găseşte moartea.

Straniile condiţii în care se desfăşurase plecarea lui **Bonaparte înmărmuriseră armata lui,-dar ea îşi revenise repede în faţa personalităţii indiscutabile a succesorului desemnat. De data aceasta a rămas ca lovită de trăsnet. Regulamentul militar cerea ca ofiţerul cel mai în vîrstâ, în gradul cel mai înalt să preia comanda ; generalul Menou şi-a asumat răspunderea. Acest fost baron pe care Ludovic al XVI-lea îl numise pe vremuri feldmareşal, era un om ciudat. Dibaci în a simţi încotro bătea vîntul, el părăsise rînd urile nobilimii, dintre reprezentanţii căreia făcea parte în Statele generale, pentru a se înscrie în rîndurile stării a treia, apoi, numit general dejdivizie de către Convenţie, luptase împotriva vandeenilor şi-i mitraliase pe parizienii răsculaţi din foburgul Saint-Antoine, în 1795. La cîteva luni după sosirea sa în Egipt, unde Bonaparte îl luase eu el nu se prea ştie pentru ce, se convertise la islamism, îşi spunea Jacques Abdallah şi făcea cu sfinţenie temenelede cinci ori pe zi ou faţa la răsărit. Foarte sîrguincios, cunoscând pe de rost ipulte cărţi, vădind mai multă înclinaţie pentru reglementarea regimului canalelor şi pentru regulamentul militar decât pentru operaţiile de război, el făcea parte dintre fecei militari care adresează întotdeauna felici-**

tările lor marcate de un călduros respect politicienilor la putere. Astfel, atunci când vestea noii lovituri de stat de la 18 brumar[1] a ajuns în Egipt, Menou a încredinţat unei goelete "Străine ditiramba ce se cuvenea trimisă de urgenţă primului consul. Bun administrator, noul comandant suprem a încercat să reia metodele politice şi economice pe care Bonaparte le aplicase în Egipt, ca şi cum Franţa ar fi urmat să rămînă acolo pentru totdeauna : repunerea în funcţiune a atelierelor, consultarea permanentă a nota-

* Potrivit calendarului republican francez, ziua de 9 noiembrie 1799, cînd Bonaparte a obţinut ca Barras, Moulins şi Gothier să demisioneze. A doua zi a pus capăt Directoratului şi a înfiinţat **Con**sulatul — *Nota trad.*

bilităţilor, controlul veniturilor de pe uima impozitelor, stabilirea unor cordoane vamale la Suez, reuniuni ale membrilor Institutului, S-a crezut pentru o clipă că zilele frumoase se întorseseră. Dar ceea ce-i convenea generalului Menou nu le convenea camarazilor săi generali de divizie, de brigadă şi ofiţeri de toate gradele, care-şi vînturau în mod inutil, sabia pe străzile Cairoului, în timp ce alţii luptau pe Rin şi în Italia şi câştigau decoraţii şi galoane. La un moment dat se gândiseră chiar să-l demită, dar fuseseră împiedicaţi de sosirea unui mesaj consular care îl confirma pe Menou în atribuţiile sale, răsplată pentru linguşirea sa. De atunci, moralul oamenilor care se bătuseră atît de mult s-a deteriorat rapid. Bonaparte se bucurase de încrederea oarbă a acestei armate pierdute, Kleber reprezentase coloana ei vertebrală. Şi imul şi celălalt fuseseră, indiscutabil, comandanţi militari, în timp ce Menou, om fără prestigiu şi general fără victorii, alo cărui manifestări religioase îi făcea ,pe unii să zîmbească, iar pe alţii să râdă, rămăsese un soi de revoluţionar

penibil, funcţionar chiţibuşar, incapabil de a deveni numitorul comun al celorlalţi comandanţi care, trăind de prea multă vreme izolaţi, ajunseseră să se spioneze, să se invidieze, să se urască. Armata de eroi se descompunea în meschinele rivalităţi ale meseriei armelor. Totuşi, pentru a-<şi umfla din nou efectivele, generaul Menou a recrutat copţi şi sudanezi, harfei[CLV] ai anului VIII, pe care-i va păr ăsi peste cîteva luni, pradă furiei sângeroase a fraţilor săi musulmani.

' Bonaparte propune ţarului să străpungă împreună istmul Suez

în Europa, victoriile de la Marengo şi de la Hohen- linden au răsturnat situaţia, în favoarea Franţei. După ce Austria a fost scoasă din joc, Rusia a abandonat imediat partida,. lăsând Anglia izolată, dar mai hotărâtă ca aricind să continue lupta împotriva unei revoluţii expansioniste şi purtătoare de cască, al cărei nou stăpîn avea, ferma intenţie de a păstra moştenirea belgiană. Bene- firii od de noroc pe toate tablourile pe care juca, Bonaparte s-a apropiat în secret de ţarul Pavel I, ajungînd chiar să-i ofere realizarea unui vechi vis al ruşilor, acela de a se instala în Mediterana, la Malta, şi să-i propună să-l asocieze la străpungerea istmului Suez : „Englezii pregătesc o debarcare în Egipt. Interesul tuturor puterilor din Mediterana. ca şi din Marea Neagră, este ca Egiptul să rămînă al Franţei. Canalul Suez, care ar lega mările Indiei de Mediterana, este deja trasat (?). Este o treabă uşoară, care necesită puţin timp (?) şi care poate aduce avantaje incalculabile comerţului rus. Dacă maiestatea voastră se mai menţine la părerea pe care a exprimat-o adesea, că ar intenţiona să realizeze o parte a comerţului din

CLV Ostaşi supletivi în armata franceză din Africa dc Nord — *Nota trad.*

nord prin sud, ea poate să-şi lege numele de o ac-•ţiune extrem de măreaţă, care va avea o imensă influenţă asupra situaţiei viitoare a continentului, intervenind pe lîngă Poartă în problemele Egiptului.“

Cabinetul de la Saint-James, care dispune de ex- celenţi agenţi secreţi, a înţeles repede că instalarea unei alianţe franco-ruse în istmul Suez ar însemna o teribilă ameninţare împotriva Indiilor. Reacţia lui a fost instantanee. Scrisoarea adresată de Bonaparte lui Pavel I este datată din 27 februarie 1801. în 8 martie 15 000 de grenadiri englezi debarcă la Alexandria şi la Suez, la 29 martie ţarul este sugrumat la Petersburg, la 2 aprilie o escadră britanică distruge flota daneză şi bombardează Copenhaga al cărei guvern tocmai încheiase o alianţă militară cu Rusia.

Sfîrşitul armatei pentru Orient

' Londra a învins Parisul prin rapiditate. De data aceasta, ea intervine în Egipt nu numai cu marina, ci şî cu două corpuri de debarcare britanice, care vor deschide simultan două fronturi, unul pe plajele mediteraneene şi celălalt pe ţărmurile Mării Roşii, în timp ce o nouă armată turcă se va năpusti din nou asupra Cairoului. în momentul cînd la Londra se duc tratative anevoioase în legătură cu preliminariile viitoarei ,.păci de la Amiens", este vădit că englezii urmăresc un succes militar care să le permită să pretindă evacuarea Egiptului. „Armata pentru Orient“ nu mai posedă un comandant militar, aceasta înseamnă sfîrşilul ei. în loc să se arunce imediat asupra duşmanului şi să mătură capul de pod stabilit la Abukir, Menou lasă englezilor timp să-şi consolideze poziţiile şi intervine de abia după două săptămîni, închipuindu-şi poate că Bonaparte va izbuti să Ic

trimită la timp întăririle promise de atîta vreme. în cele mai proaste condiţii posibile el atacă tranşeele unde se adăpostesc sol- daţii lui Abercromby, pierde în aceeaşi zi 4 000 de oameni, dintre care cinci generali ucişi în bătălie şi nu mai are altă soluţie decît să se închidă în Alexandria. în acest timp, englezii se grăbesc spre sud şi .reuşesc să opereze joncţiunea lor cu trupele turce ajunse în faţă Cairoului, unde generalul Belliard este constrîns să capituleze. Blocat în Alexandria, Menou evocă fără-ndoială trecutul fabulos al cetăţii mediteraneene, pe vremuri capitală rîvnită a Orientului, iar astăzi mic cartier general al unui comandant meschin şi bănuitor, a cărui încăpăţâ- nare de a refuza orice tratative de armistiţiu întîrzîe negocierile de la Londra, căci cabinetul de la Sain'.-James nu avea niciodată să consimtă la semnarea preliminariilor de pace, atîta vreme cât un francez mai rămînea aţintit asu pra căii Indiilor.

Francezii au fost nevoiţi să se plece în faţa condiţiilor inamicului şi să accepte ca armata pentru Orient să fie repatriată „cu arme şi bagaje şi numai unsprezece piese de cîmp". La Constantinopol s-au aprins multe focuri de artificii. Două săptămîni mai tîrziu (1 octombrie 1301) a fost semnată pacea de la Amiens, dar Anglia înţelesese în sfîrşit importanţa strategică a Egiptului. De abia şterse vîntul urma paşilor soldaţilor lui Bonaparte de pe nisipul Suczului, că Chateaubriand profetiza : „Aceleaşi pustiuri au văzut mărşăluind armatele lui Sesostris, Cambise, Alexandru, Caesar : veacuri viitoare, veţi readuce aici armate nu mai puţin numeroase, războinici nu mai puţin- vestiţi. " [CLVI]

•

CLVI *Les Martyrs.*

Chestiunea Orientului

Evacuarea trupelor franceze nu a adus egiptenilor nici pacea, nici libertatea. La drept vorbind, celor trei forţe rămase la faţa locului şi preocupate exclusiv de interesele lor nici nu le păsa de soarta acestora din urmă. Englezii, care făgăduiseră turcilor restabilirea autorităţii otomane, voiau acum să instaleze unităţi militare în istmul Suez şi să controleze ansamblul apărării egiptene ; turcii intenţionau să-şi afirme deplina lor hegemonie; mamelucii nădăjduiau în reîntoarcerea frumoaselor vremuri dinaintea lui Bonaparte, adică în realitatea unei puteri de oprimare, sub suveranitatea nominală a Constantinopolului. Divizînd spre a putea domni mai bine, generalul Hutchinson îi favoriza în ascuns pe mameluci împotriva turcilor şi nu părea grăbit să-şi reîmbarce corpul expediţionar ; în cele din urmă, totuşi, după doi ani de ocupaţie, a trebuit să se hotărască să plece, lăsînd cele două tabere faţă în faţă.

Un Bonaparte musulmap ?

Cine va repurta victoria, turcii sau mamelucii ? Chiar cel mai puţin atent observator s-ar fi putut gîndi atunci că trebuia să se ţină seama şi de o a treia forţă, corpul de albanezi, ce făcea parte din armata otomană şi constituia unitatea cea mai puternică a trupelor paşalei turce, un soi de rezident general lipsit de autoritate şi împodobit cu- titlul de viceregе al Egiptului. Dar cine şi-ar fi putut închipui că, trei luni după plecarea ultimului soldat englez,

albanezii se vor răscula, îl vor asasina pe paşa turc şi vor instala la Cairo pe unul dintre conducătorii lor, Mehmet Aii, personaj de foarte largă suprafaţă, de care cele mai mâţi cancelarii europene vor trebui să ţină seama timp de aproape cincizeci de ani şi care va deveni factorul principal în chestiunea Orientului. Oare cina ar fi putut prezice uluitorul viitor al acestui mic negustor de tutun, menit să întemeieze o dinastie de regi ai Egiptului *, care a ţinut piept în 1840 coaliţiei a cinci state : Anglia, Austria, Prusia, Rusia, Turcia, şi care a fost promotorul Egiptului modern, deşi s-a născut în Macedonia, ca Alexandru, şi în 1769, ca Napoleon ? Priceperea lui în a **utiliza împrejurările, lipsa de scrupule, gustul riscului calculat şi al dominaţiei, spiritul de organizare, toate acestea au făcut ca el să fie adesea comparat cu un soi** de **Bonaparte de partea cealaltă a Mediteranei, un Bonaparte musulman, a cărui filiaţie va fi regăsită în „analizarea modului în care albanezul a pus mina pe putere, în metodele folosite, în excesele centralismului promovat de el, în capitalismul său de «stat, în efortul său militar, în maniera aventuristă şi totodată realistă în care concepea istoria şi într-un patriotism importat şi fervent" [CLVII] [CLVIII] pe de altă parte, remarcînd că Mehmet Aii avea obiceiul să vorbească despre el la persoana a treia, Franţoâs Charles-Roux consideră că „acest detaliu mărunt marchează poate** o **trăsătură de caracter : locul pe care-l rezervă propriei sale personalităţi în proiectele care îl**

CLVII Ea avea să dureze pînă în 1952 (abdicarea lui Faruk). — *Nota*

CLVIII *trai.*

preocupă." [CLIX] [CLX]

Fără puciul militar care-l adusese pe Mehmet Aii Ia putere, chestiunea Suezului s-ar fi maturizat oare atît de **repede şi Ferdinand de Lesseps ar fi fost promotorul canalului ? în Orient, ca şi în alte părţi,** *pronunciamenta* *- **urile presupun dteva operaţii energice şi sumare : albanezul n-a precupeţit nimic, nu numai pentru a lua locul reprezentantului otoman şi a fi recunoscut de Constanti- nopol în calitate de viceregе al Egiptului, ci şi pentru** a **reglementa odată pentru totdeauna problema beilor-mame- luci, pe care i-a invitat la o mare serbare de împăcare în palatul său, unde a pus să fie împuşcaţi de aproape.** A **proceda astfel, după sisteme verificate ce au fost practicate şi în unele ţări musulmane în epoca modernă, însemna în fond a desăvîrşi opera începută cu bătălia de la Piramide** de către Bonaparte care, instalat în Europa, unde acumula victorii repurtate asupra unor popoare încovoiate, nu dăduse uitării visul său oriental şi molipsea întreaga lume de gustul propriei sale aventuri. De fapl. nisipul nu acoperise cu totul urmele paşilor corpului expediţionar francez, a cărui „valoare fecundatoare şi revoluţionară" nu poate fi negată, în pofida jafurilor, violurilor, răscoalelor şi a altor fleacuri mai mult sau mai puţin inerente oricărei ocupaţii militare. Sub acţiunea acestui factor efervescent, Egiptul, închis în el însuşi de trei veacuri, se deschisese la lumea din afară şi, fără a uita amintirile proaste lăsate de cruciaţi, aflase că creştinii din secolul al«XVHI-lea, chiar îmbră- caţi într-o uniformă şi cu arma în mînă. nu sînt

---

[3] CLIX Jean şi Simone Lacouture, *L'Egypte en mouvement.* Francois Charles-Roux, *Thiers et Mehemet Aii.*

CLX *Pronunciamento,* act de rebeliune organizat de militari împotriva guvernului. Termenul este de origine spaniolă, răspîndit în ţările Americii Latine. — *Nota trad.*

neapărat nişte fanatici exterminatori. Ecoul lungilor convorbiri ale membrilor Institutului cu lileraţii arabi încă mai răsuna în surdină pe sub bolţile marii moschei Al Azhar şi, cu toate că nu se lăsaseră niciodată amăgiţi de palinodiile înnodate în turban ale lui Bonaparte, burghezii îslamişti înţele^seră că religia lor monoteistă şi lipsită de cler fusese apreciată de tînărul lor învingător, anticlerical şi deist. Mai mult, „Bonaparte făcuse pretutindeni ordine în dezordinea existentă, făurise o administraţie, începuse nişte lucrări măreţe şi, pe de altă parte, inspirîndu-se din trecutul cel mai îndepărtat, în faţa mormîntului faraonilor, chibzuise şi pregătise străpungerea istmului Suez, cea mai mare schimbare ce putea fi visată în viitorul lumii." [CLXI]

Mehmet Aii organizează o armată naţională şi devine viceregе al Egiptului

Aventurier genial, ajuns prin forţa săbiei la cîrma unei ţări despre care habar nu avea înainte de a fi fost aruncat acolo de hazardurile recrutării şi ale războiului, Mehmet Aii va culege toate roadele seminţelor sădite de Bonaparte, va reinventa naţionalismul egiptean şi se va identifica cu noua sa ţară, pe care o va lansa în vîrtejul politicii internaţionale. Dîndu-şi seama de rutina, încetinelile, falsa înţelepciune a lungilor vorbării în care se împotmoleşte lumea orientală, în timp ce Occidentul imaginează, hotărăşte şi acţionează, el reorganizează armata, marina, învăţămîntul, finanţele, diplomaţia făcînd apel la europeni/ cel mai adesea la francezi, foşti ofiţeri sau administratori ai lui Napoleon. înconjuTindu-se de ingineri realişti şi eficace : Linant de Bellefonds, Mougel, Lefebvre de Cerisy şi de ofiţeri buni : Boyer, de Livron, Rey, Seve, el dezvoltă

CLXI Louis Madelin, op. *cit.*

administraţia canalelor, construieşte baraje, creează şantiere de construcţii navale, deschide drumuri noi, înfiinţează şcoli tehnice, renunţă la trupele negre care se adaptează greu la armamentul modern şi organizează o armată naţională bazată pe serviciul militar. Ultima măsură avea să fie foarte puţin apreciată pe cuprinsul ţării, dar tocmai această armată va deveni creuzetul în care se va forma încetul cu încetul naţionalismul egiptean. Ansamblul acestor hotărîri, materializate rapid în tot atîtea realizări, vor determina curînd interesul entuziast al unui grup de economişti şi de ingineri francezi — saint-simonienii — dintre care unii aveau să vadă în Egipt cel mai bun teren de concretizare a formulelor şi visurilor lor. Dar dacă în 1804 contele de Saint- Simon înscrisese deja istmul Suez în programul său de regenerare socială prin muncă, cel ce se va proclama succesorul său spiritual şi va face carieră din acest lucru, Prosper Enfantin, nu este încă decît un băieţaş de opt ani, ce 6e gîndeşte mai mult să se joace cu bilele decît să-şi pregătească admiterea la Şcoala politehnică şi să lege Mediterana de Marea Roşie.

1804 este anul în care un *senatus-consultum* [CLXII] îl proclamă pe Bonaparte împăratul ereditar al francezilor, precum şi anul în care Mehmet Aii primeşte de la Constantinopol învestitura prin care devine viceregе al Egiptului. Dar, în timp ce albanezul va domni patruzeci şi cinci de ani, unsprezece vor fi deajuns ca să-l istovească pe Napoleon, condamnat de la început să cîştige toate bătăliile şi să plătească în victorii poliţele semnate de Convenţie. In cursul acestor unsprezece ani care au entuziasmat lumea

---

CLXII *Senatus-consultum* (lat.), iniţial, hotărîre a senatului roman, prin extinderea sensului, orice document emanînd de la un senat' — *Nota trad.*

şi care încă mai înflăcărează imaginaţiile, Napoleon nu încetează să se gîndească la Egipt, adică la Suez. Englezii aşijderea. Cînd în 1806 Parisul se apropie de Constantinopol şi reuşeşte să-l determine să declare război Rusiei» Londra înţelege imediat că această alianţă franco-turcă. constituie preliminariile unei reveniri a trupelor franceze în istm şi, pentru a preveni acest eveniment ce ar risca sâ ducă de rîpă securitatea căilor sale de comunicaţie orientale, cabinetul de la Saint-James îndreaptă spre Suez două expediţii militare, ce s-au lăsat zdravăn scărmănate de Mehmet Aii, ai cărui consilieri militari nu sînt necu- noscuţi de serviciile franceze. In anul următor, pentru a apăra ceea ce s-a convenit să se numească interesele superioare aîe politicii safe, Napoleon îi va părăsi pe turci, spre a face la Tilsit schimburi de jurăminte de prietenie cu Alexandru I, visînd la o expediţie comună spre India şi la o împărţire a Imperiului otoman. „Englezii, avea să spună împăratul la Sfînta Elena, s-au cutremurat văzîndu-ne că ocupăm Egiptul. Noi arătam Europei adevărata modalitate de a-i lipsi de India." După ce Napoleon a fost scos din joc, Londra nu avea să se sinchisească mai puţin de această regiune a lumii, a cărei importanţă strategică va guverna politica sa externă în cursul întregului secol a] XlX-lea şi în prima jumătate a secolului al XX-Iea. Aceasta, din cauză că Mehmet Aii devenise tot atît de periculos pentru liniştea Orientului Apropiat, pe cît putuse să fie Napoleon Bonaparte pentru cea a Europei.

Uluitoarea ascensiune

Presat de Constantinopol să plece în Arabia, spre a **potoli o răscoală de origine religioasă — wahabismul — care, practic,**

devenise stăpînă pe Medina şi Mecca, vica regele izbutise să pacifice regiunile Nedj şi Hedjaz, unde noua sa armată, instruită după modelul european, găsise un bun prilej de a-şi verifica materialul modern. Devenit personajul ce eliberase oraşele sfinte ale Islamului, din- tr-odată l-a cuprins pofta de cuceriri, care nu-l va mai părăsi. înalt reprezentant al sultanului, dar acţionînd ca un **adevărat şef de stat, el va înmulţi expediţiile de co»-** S46

trol, operaţiile de represiune, va cuceri Sudanul de pe Nil, va ocupa porturile de la Marea Roşie şi va supraveghea relaţiile comerciale dintre Sudan şi Arabia. Cum ar putea cabinetul de la Londra să nu se simtă îngrijorat de dinamismul unei tinere puteri care, stăpînă pe calea Suezului, unde există un trafic de pe acum remarcabil, cu toate constrîngerile impuse de transbordarea mărfurilor prin **istm, se instalează dintţ-odată în strîmtoarea Bab el Mandeb ? Palmerston nu se înşală : „Adevărata năzuinţă a lui Mehmet Aii este să făurească un regat arab care să cuprindă toate ţările de limbă arabă." Credincios deocam**dată **suzeranului turc, Mehmet Aii va ajuta mai târziu Consta ntinopolul să reprime serioasele mişcări de independenţă care frâmîntau Creta şi Grecia continentală, dar** flota **musulmană va fi distrusă la Navarin (1827) de către o forţă navală anglo-franco-rusă. De data aceasta s-a isprăvit cu loialismul egiptean. Viceregele este cu atît mai hotărît să acţioneze de acum înainte pe cont propriu, cu cît n-a fost răsplătit pentru intervenţia sa în Grecia, el aşteptîndu-se să primească paşalîcul Siriei, unde druzii şi maroniţii deja nu mai ascultă de funcţionarii turci. Ca şi predecesorii săi cei mai îndepărtaţi, Mehmet Aii are nevoie de cheresteaua libaneză pentru şantierele sale navale şi trebuie să se supună vechii legi ce i-a împins pe faraoni să caute teritorii de expansiune dincolo de istm, spre Palestina şi Siria. Teritoriile pe care nu le-a căpătat ea răsplată pentru buhele sale servicii le cucereşte cu forţa ; el pune mina pe Acra, Damasc, Ierusalim, Horus, Alep, pătrunde în Asia Mică, cucereşte Cilicia, intră în Anatolia şi se îndreaptă spre Constantinopol, de care se află la distanţă de numai şase zile de marş. O**

demonstraţie a flotei ruse în Bosfor îi opreşte înaintarea, dar nu zdrobeşte succesul său, căci Mehmet Aii ştie să exploateze admirabil divergenţele de interese între Franţa, Anglia şi Rusia. Parisul îl sprijină, pentru a nu pierde beneficiul influenţelor de care se bucură în Egipt, dar se teme de complicaţiile pe care le-ar stârni prăbuşirea imperiului otoman; Londra doreşte în primul rînd să-şi asigure securitatea comunicaţiilor pe ruta Suez; Petersburg consideră că e mai puţin primejdios. să aibă ca vecin un imperiu viermănos, decît unul puternic şi victorios. în cele din urmă, sub presiunea diplomatică exercitată de cele trei mari puteri, sultanul va fi nevoit să recunoască starea de fapt impusă în Siria de armele vasalului său, dar nici o ţară europeană nu va voi să o consacre sub raport juridic. Rămînînd viceregе al Egiptului, Mehmet Aii reuşise să constituie un stat avînd dimensiunile şi organizarea unui imperiu şi ale cărui provincii aparţineau de drept Imperiului otoman (1831).

Un aventurier preocupat de legitimitate j

Ajuns pe culmile acestei uluitoare ascensiuni, bătrînul aventurier devenise, în mod straniu, unul dintre personajele cele mai admirate de contemporanii săi. Mai cu seamă în Europa, unde stîrneşte entuziasmul inginerilor, militarilor şi diplomaţilor, căci în Egipt, unde a instituit un sistem de constrângere şi de monopol, care a făcut fără-n- doială să sporească tezaurul, dar a agravat mizeria felahi- lor, **Mehmet Aii nu e popular. Extinderea limitelor teritoriale nu a fost profitabilă decît gloriei sale personale, dezvoltarea economică s-a efectuat numai în folosul său personal, iar marile lucrări publice pe care le-a întreprins au îmbogăţit cîteva mii de greci şi cîţiva experţi francezi acoperiţi de**

aur şi de titluri, dar nu pe muncitorii egipteni. Pe scurt, transformările pe care le-a impus n-au avut în ultimă instanţă alt ţel decît acela de a-i furniza mijloacele necesare unei politici de forţă şi de prestigiu. Vulpoi bătrîn, brutal şi totodată viclean, stăpînul unul imperiu şi stat pe care nu-l posedă decît cu titlu viager, el socoteşte, în amurgul vieţii, că „a trăit destul ca să nu moară" şl că nu a realizat atâtea cuceriri, nu a cîştigat atîtea bătălii, nu a construit atîtea manufacturi, baraje, canale sau drumuri, nu a organizat atîtea administraţii, nu a instruit atîţia soldaţi, pentru a lăsa ca după moartea lui să se bucure de toate acestea un paşă turc, iar nu fiul săţi Ibrahim, care a comandat atît de bine armatele sale şi le-a dus la victorie. Ca toţi aventurierii ajunşi la putere, e **preocupat de legitimitate şi de succesiunea lui.**

Cu dibăcie, dă de înţeles ambasadorilor acreditaţi pe lîngă el că e gata să-şi proclame independenţa, pentru a consacra *de jure* [CLXIII] situaţia în care se află *de facto* [CLXIV]. Degeaba. Se ciocneşte de opoziţia unanimă a Berlinului, Londrei, Parisului, Pctersburgului şi Vienei, care se tem de desmembrarca Imperiului otoman, deşi fiecare dintre aceste puteri doreşte o halcă zdravănă din el, dîndu-şi seama totuşi că această îmbucătăţire riscă să incendieze părţile ce se vor înfrupta la acest ospăţ. Dar, iată că deodată, cînd nimeni nu se aştepta, în vreme ce cele cinci capitale europene se străduiesc să menţină în Orient un *statu quo* care să apere „achiziţiile" lui Mehmet Aii şi totodată ficţiunea unităţii otomane, se produce un eveniment imprevizibil, despre care încă nu se poate spune dacă a fost „aranjat" de serviciile engleze sau de cele ruse. în luna aprilie 1839, o armată turcă de

---

CLXIII De drept (lat.). — *Nota trad.*
CLXIV* De fapt (lat.). — *Nota trad.*

150 000 de oameni invadează Siria de nord. Ea este zdrobită de Ibrahim care, asemenea atîtor comandanţi militari din trecut şi din viitor, nu-şi exploatează imediat succesul năpustindu-se asupra Anatoliei, deşi flota turcă s-a predat fără luptă şi arborează pavilionul egiptean, împinsă la trădare fie de aurul lui Mehmet Aii, fie de o dinamică a victoriei a cărei forţă e mai mare în Orientul emotiv şi instabil decît în altă parte.

Admiţînd că ofensiva turcă a fost dacă nu montată, cel puţin sugerată de Londra sau de Petersburg, trebuie să fim de acord că jalnicul ei rezultat a pus în încurcătură pe cei doi mari miniştri ai Afacerilor Externe, Palmerston şi Nesselrode, ale căror nume rămîn ataşate de această chestiune a Orientului, strîns legată de cea a Strîmtori- lor şi care va deveni în anii următori cea a Suezului. E lesne de înţeles, trădarea căpitanului-paşă care-şi condusese navele de război la Alexandria stîrnîse mare emoţie în Anglia, unde se vorbea nici mai mult, nici mai puţin, decît de a trimite o escadră în Mediterana spre a le distruge. Acelaşi lucru şi în Rusia, flota din Marea Neagră **neputted pierde o asemenea ocazie de a se îndrepta încă odată spre mările calde. Pentru a evita o înrăutăţire a situaţiei, Metternich, al cărui prestigiu rămăsese intact şi care căpătase deja porecla de „marele jandarm al Europei[CLXV]*, a luat iniţiativa ca conflictul dintre egipteni şi turci să fie arbitrat de cele cinci puteri — Anglia, Austria, Franţa, Prusia, Rusia —, dar conferinţa întrunită la Londra pentru a dezbate această problemă s-a încheiat fără vreun rezultat poziţiv. Reprezentantul francez primise de la guvernul său instrucţiuni în sensul de a tărăgăna lucrurile, pentru a da celor doi adversari răgazul de a reglementa diferendul între ei.**

CLXV Guizot, *Memoires.*

Domnul Thiers se joacă de-a soldaţii

Dl. Thiers, primul ministru al regelui Ludovic-Filip, nu are de gînd să tolereze ca tînărul stat egiptean, modernizat graţie colaborării tehnice şi financiare acordate de Franţa, să sufere în viitor o altă influenţă deeît cea a Parisului. Istoric pătimaş, cu mintea vibrînd de ecouri napoleoniene, ca majoritatea celor din generaţia romantică, el l-a convins în taină pe Mehmet Aii să revendice nu numai pur şi simplu independenţa, ci şi recunoaşterea titlului ereditar de viceregе al Egiptului şi Siriei. Paliher- ston, cumplit dulău de pază pe drumul Indiilor, care va mai avea prilejul să-şi arate colţii, nu s-a înşelat atunci cînd l-a convocat pe ambasadorul Franţei, dl. Guizpt şî l-a întrebat cu amabilitate diplomatică : „Ne spunem totul, nu-i aşa ? Oare Franţa nu ar fi bucuroasă văzînd că se întemeiază în Egipt şi Siria o putere nouă şi independentă, care ar fi aproape creaţia ei şi i-ar deveni necesarmente aliată. ? Aveţi regenţa Algerului. între dumnea- voastră şi aliatul dumneavoastră, Egiptul, ce ar rămîne ? Mai nimic: aceste biete state, Tunisia şi Tripolitania. Toată coasta Africii şi o porţiune din coasta Asiei în Mediterana, din Maroc şi pînă la Golful Alexandretta ar fi astfel în puterea dumneavoastră şi sub influenţa dumneavoastră. Lucrul acesta nu poate să ne convină." [1] Este un avertisment serios, dar dl. Thiers nu ţine scama de el, susţinut de o opinie publică cocardieră şi bucuros revanşardă, copleşită încă de amintirile neplăcute din 1815. Cită vreme treizeci de ani mai tîrziu, în 1870, în momentul depeşei de la Ems[CLXVI] îl va

---

CLXVI Un raport telegrafic adresat de la Ems lui Bismarck, la **18** iulie 1870 de către consilierul Abeken, în care acesta îl înştiinţa că regele Wilhelm I, într-o ultimă întrevedere cu ambasadorul francez Benedetti, refuzase să-şi asume noi angajamente în legătură cu candidatura lui Hohenzollem la

implora pe Emile Ollivier[CLXVII] să nu săvârşească nici un act ireparabil, în 1840 se comportă ca **un istoric ce are în minte mai curînd trecutul decît viitorul, nu ca un om politic, şi face pe fanfaronul : „Dacă Europa vrea să aibă deAa face cu noi, să încerce !“ E drept că tot atunci se poate citi în** *Le Temps :* **„N-are decît Europa să se joace cu noi de-a războiul, un loc teribil — noi ne vom juca cu ea de-a revoluţiile, un joc formidabil!“ Şi dl. Thiers, depăşind escaladele verbale, se joacă de-a soldaţii, convoacă statul major, se apleacă asupra hărţilor, extinde fortificaţiile Parisului şi-l informează foarte confidenţial pe Mehmet Aii asupra planurilor sale de bătaie : în caz de conflict generalizat, armata franceză se va îndrepta spre Rin şi spre Alpi! Sau dL Thiers îşi face iluzii asupra capacităţilor războinice ale Egiptului, sau pune la cale un enorm bluf, dar, în cazul din urmă, Palmerston, mai bun jucător de poker, nu se lasă impresionat de relansurile măruntului marsiliez. El se înţelege în ascuns cu Austria, Prusia şi Rusia ca să-i adreseze un ultimatum lui Mehmet Aii, prin care îi cere să restituie Creta, Yemenul, Hedjazul şi Siria, în schimbul asigurării unei domnii ereditare numai asupra paş alicului Egiptului.**

Nefiind consultat, Parisul e **scos din joc.**

Acolo unde poetul vede mai limpede decît istoricul

Era o lovitură teribilă dată politicii d-lui Thiei'S. Franţa nu mai făcea parte din „concertul european" şi se afla izolată, în faţa aceloraşi adversari care

---

tronul Spaniei, candidatură deja retrasă de cel interesat. înainte de a comunica acest raport presei, Bismarck l-a trunchiat, după cum avea să mărturisească în 1892, astfel încît să dea răspunsului regelui aparenţa unei jigniri insuportabile pentru demnitatea Franţei şi să faeă războiul inevitabil. — *Nota trad.*

CLXVII Preşedinte al Consiliului de miniştri în Franţa, în 1870. — *Nota trad.*

puseseră capăt, cu douăzeci şi cinci de ani în urmă, aventurii sale napoleoniene. La Paris, sensibil la afront, presa se dezlănţui şi primul ministru, surprins şi încăpăţînat, îl sfătui pe protejatul său să-şi maseze trupele pe litoralul egiptean şi să se menţină pe poziţiile sale din urmă în ceea ce priveşte domnia ereditară asupra paşalîcului Egiptului şi SirieL Europa avea oare să se coalizeze încă odată, sub conducerea Londrei, împotriva Franţei, astăzi pentru delta Nilului, ca odinioară pentru gurile Escautului ? Thiers nu credea lucrul acesta, ci, dimpotrivă, îşi închipuia, fără a şti nici el însuşi pînă unde putea împinge lucrurile, că hotărîrea lui va frînge voinţa Angliei. Majoritatea opiniei naţionale îl urma cu voioşie, în pas cadenţat. Un singur om văzuse limpede şi se exprimase lămurit. Nu un politician, un diplomat sau un militar, ci un poet, Lamartine : „Anglia va accepta mai curînd un secol de război în Mediterana împotriva noastră şi a întregii lumi, decît să cedeze cheile Suezului unui suveran legitimat şi constituit cu ajutorul influenţei ostile a Franţei în Egipt. De ce ? Pentru că Anglia, fiind stăpînă peste 75 de milioane de supuşi în Indii, şi Suezul fiind astăzi şi în viitor poarta imensului său imperiu indian, ea nu poate îngădui să i se ia această poartă a puterii sale, a politicii sale şi a comerţului său, fără a o apăra pînă la istovirea forţelor sale... Anglia îşi va arde şi ultima pînză înainte de a îngădui puterii franceze să-i închidă direct sau indirect Suezul... Egiptul înseamnă Suezul; Suezul înseamnă Indiile ; Indiile înseamnă Anglia. înainte de a ne exercita dominaţia în Egipt, ar trebui să începem prin a nimici Anglia. E greu...“

Aceste rînduri datează din august 1840, adică dintr-o perioadă cînd o voluminoasă corespondenţă diplomatică circula între consulatul general al Franţei de la Alexan-: dria şi departamentul francez, care deci nu putea să ig--
nore însemnătatea poziţiilor stabilite de Londra în istm în cursul secolului al XVIII-lea, mulţi ingineri şi ofiţeri englezi realizaseră acolo importante lucrări,

pentru a sublinia interesul de a se relua vechea cale egipteană spre Extremul Orient, care scurta cu 6 000 mile (11 400 km) drumul Londra—Bombay.

Overland Route [CLXVIII]

Locotenentul Waghorn, ofiţer în armata Indiilor, susţinut de Mehmet Aii, obţinuse de la lordul Ellenborough, directorul Companiei Indiilor, dreptul **de a** transporta **pe** socoteala lui duplicatele depeşelor expediate în Indii de către Foreign Office, via Capul Bunei Speranţe (1829). Călător rapid şi neobosit, prefigurîndu-l pe Phileas Fogg [CLXIX], înarmat cu o valiză ~de piele în care ţinea documentele oficiale, el trecea Marea Mînecii, sosea la Calais, utiliza drumul regelui şi popasurile sale de poştă spre a ajunge la Marsilia, Genova sau Livorno, în funcţie de data prevăzută pentru plecarea vaselor cu destinaţia Alexandria, se îmbarca numaidecît, ajungea în Egipt, călătorea pe uscat pînă la Suez, pe unde trecea cu primul vas al Companiei Indiilor ce se îndrepta spre Bombay şi în sfîrşit în- mîna valiza guvernatorului, ce deţinea cheia şi cunoştea combinaţiile secrete pentru a o deschide. Desigur, asemenea călătorii nu se petreceau fără aşteptări, uneori lungi, şi alte incidente pe parcurs, dar Waghorn reuşise să realizeze o asemenea organizare, încît valiza engleză care înconjura Africa sosea întotdeauna la cîteva zile, şi mai adesea la cîteva săptămîni, după el. Vechiul drum milenar al Suezului, numit de acum înainte Overland Route **îşi** lua revanşa asupra lui Vasco da Gama, iar la Londra, foarte serioasa *Foreign Quaterly Review* **aprecia** că **era** urgent să se sape un canal de joncţiune, spre a lega direct Mediterana de Marea Roşie. Zece ani mai tîrziu, adică în perioada cînd criza egipteană atingea punctul ei cel mai critic şi preocupa cancelariile europene, marea întreprindere engleză de armament *Peninsular and Oriental Company,*

CLXVIII Drumul pe uscat (engl.). — *Nota trad.*

CLXIX- Eroul romanului lui-Jules Verne, Ocolul *pămîntului în optzeci de zile. — Nota trad.*

numită îndeobşte *P. and O.* preluase pe cont propriu iniţiativa lui Waghorn, modernizase dispozitivele foarte rudimentare ale pionierului, abandonase interminabilul drum pe la Capul Bunei Speranţe, organizase Uh serviciu regulat între Southampton şi Bombay prin Mediterana şi Marea Roşie, care comporta aşadar un tranzit prin delta Nilului şi istmul Suez. Putem citi în arhivele societăţii *P. and O. :* „După debarcarea la Alexandria, prima parte a călătoriei se efectua pe canatul Mamoudieh, eea dinţii lucrare de anvergură executată de Mehmet Aii, pe care se ajungea la acel braţ al Nilului oe serveşte drept cale -de transport produselor dm deltă, pînă în pontul Rosetta, vechi antrepozit comercial. Această călătorie pe o distanţă de 48 de mile se realiza pe un vas mare de canal, fără catarge, asemănător *daha- bieh-wciktr* folosite pentru a urca pe Nil în sus. Era tras de un remorcher, cu o viteză de cinci mile pe oră... Vasele coborau spre Cairo şi încheiau călătoria după aproximativ şaisprezece ore. Călătorii erau nevoiţi să-şi petreacă noaptea la Cairo, iar uneori aşteptau acolo două şi trei zile... La Cairo, drumul străbătea deşertul pe o distanţă de 90 de mile, călătoria săvîrşindu-ise în nişte vehicule pe două roţi, în care încăpeau şase persoane, şi trase de patru catîri sau cai. întrucît drumul era marcat doar pe nisip, în cursul nopţii nu putea fi deosebit de însuşi pustiul. Aşa că deseori atelajele se rătăceau... Transportul încărcăturilor cu aceste metode primitive era chiar mai greu decît al pasagerilor. Intre Cairo şi Suez, unde fiecare ambalaj trebuia transportat cu cămile, distanţa e de aproape o sută de mile. Erau folosite mii de animale la această muncă, ce comporta nu numai transportarea valizelor şi bagajelor, dar şi a apei din Nil pentru cîteva popasuri în deşert şi pentru Suez. Şi, lucrul care pare astăzi cel mai straniu, cărbunele pentru vasele din Marea Roşie era transportat prin istm în acelaşi mod. Era mai ieftin Bă trimiţi cărbunele la Alexandria prin pustiu,

decît să-l faci să treacă pe la Capul Bunei Speranţe pe vase ce na- vigau spre Suez..."

Rapizi în a înţelege că inventarea maşinii cu abur va duce la o profundă revoluţionare a transportului pe mare, inginerii şi marinarii, din bătrâna Anglie şi din tînăra Americă se liinsaseră cu hotărâre într-o politică de adaptare, bazată pe existenţa minelor de cărbuni, considerate pe atunci inepuizabile. In 1816 micul vapor. *Elise* a traversat Marea Mînecii iar douăzeci şi doi de ani mai tîrziu (1833) *Sirius* străbatea Atlanticul, urmat curând de vestitul *Great-Western.* Intre timp se stabiliseră curse regulate în Mediterana, în Marea Mînecii şi în Marea Nordului, sub pavilioane germane, franceze^ olandeze, dar englezii beneficiau de un avans serios şi şantierele lor navale se situau în avangarda revoluţiei industriale. In acelaşi' timp, ei încercau să obţină de la Mehmet Aii concesiunea unei linii de cale ferată eare să lbge Alexandria de Suez, pe cînd' discipolii contelui de Samt-Simon ,,visau la un canal frumos“, ca răposatul marchiz d’Argenson, şi’fără-nici un gînd ascuns imperialist.

Ludovic-Filip îl dezavuează pe dl. Thiers

Evenimentele i-au dat dreptate lui Lamartine cînd la II septembrie 1840 o escadră britanică a bombardat Beirutul- şi a debargat pe plajele sale cîteva mii de soldaţi englezi, austrieci şi turci, care au fost întimpinaţi ca nişte eliberatori de către sirienii ee; deveniseră dizidenţi,' sub îndrumarea unor foarte sipeciali. agenţi ai Foreign Of- fice-ului. Printr-o depeşă ultrasecretă adresată consulului său general din Alexandria, dL Thiers îl sfătui pe Mehmet Aii să reziste; spre a-i permite să câştige timp... întrucît armata franceză nu era încă suficient de: pregătită pentru a acţiona. In telegramă se citeşte clar : „Vom avea în aurind 484 000 de oameni, iar în aprilie viitor, prin eforturi tenace, 639 000.“ Să reziste, era lesne de închipuit şi de spus de

la Paris, dar cum ar fi putut face practic lucrul acesta Mehmet Aii într-o ţară in plină insurecţie ? Dealtfel, armata egipteană nu mai era cea din 1832, iar comandamentul[CLXX] ei începea să se îndoiască puternic de eficacitatea sprijinului făgăduit de dl. Thiers şi de sta* tul sau major. întrucît situaţia se înrăutăţea pe frorjjul 6iriano-libanez, contele Walewski, însărcinat cu misiunea diplomatică la Alexandria, ceru atunci ministrului său să expedieze rapid în Egipt o forţă navală, mecanici, 800 de artilerişii, un general de brigadă şi, pentru a-l însufleţi pe Mehmet Aii, îngrijorat de a se vedea decăzut din toate drepturile la paşalîcurile lui de către sultanul din Constantinopol, să învelească totul în marele cordon al Legiunii de onoare ! Din fericire, depeşa lui Walewski ajunse la Paris în momentul cînd Ludovic-Filip — rege înţelept şi prudent, care nu intenţiona să dea foc Europei lansîn- du-şi trupele pe Rin spre a-i păstra lui Mehmet Aii dominaţia asupra Siriei — tocmai îl dezavuase pe dl. Thiers, îl trimisese înapoi la fişele sale şi-l *rugase pe Guizot să reîrinoade clar cu Anglia relaţii cordiale. Dealtfel el însuşi menţinuse oficios asemenea relaţii, întreţinînd o corespondenţă personală cu regina Victoria care, la rîndul ei, se străduise să calmeze exigenţele lui Palmerston. Cîteva luni mai tîrziu, Franţa putea să-şi execute din nou partitura în concertul european, de unde fusese exclusă, şi-l sfătuia pe bătrînul ei protejat să se comporte cu Sublima Poartă „ca un vasal cinstit şi conştiincios faţă de autoritatea stăpînului său“. Bonaparte musulman, el a fost nevoit să înapoieze Constantinopolului flota ce se răzvrătise, Creta, Arabia şi Siria, dar căpătă în cele din urmă titlul ereditar de paşă al Egiptului. împăcarea celor doi orientali a fost cu atît mai spectaculoasă — jurăminte, sărutări, covoare şi focuri de artificii — cu cît lungul drum al certei lor fusese presărat cu

---

CLXX Consilierul comandamentului era colonelul Selve?, sub numele de Soliman Bei.

capcanele cele mai perfide. Nu s-ar fi putut spune acelaşi lucru despre împăcarea dintre cei doi occidentali, a căror înţelegere fragilă avea să fie curînd zguduită de alte furtuni.

Nici dosarul chesiunii Orientului, nici cel al contenciosului franco-englez nu s-au închis cu acest? prilej. Fără-n- doială, Palmerston izbutise să determine Turcia să treacă de sub tutela rusă sub tutela celor cinci mari puteri, să pună beţe-n roate dezvoltării imperiului egiptean, să frîneze extinderea influenţei franceze şi „să dobîn- deascâ în Levant un prestigiu pe care nu-l poseda pînă -atunci[CLXXI]* *, dar Mehmet Aii, care se despotmolise din această aventură determinmd puterile europene să recunoască oficial drepturile sale ereditare asupra Egiptului, tot mai controla calea Indiilor prin Suez. Or, surVenise momentul cînd progresele navigaţiei cu abur obligau Anglia să reconsidere problema legăturilor sale maritime. Sarcină de lungă respiraţie, pe care n-a pregetat să o întreprindă şi pe care o va urmări pe plan tehnic, creînd noi şantiere de construcţii navale, iar pe plan politic, stabilind baze şi puncte de sprijin în Marea Roşie, pentru a asigura exportul produselor sale industriale şi securitatea transporturilor sale militare [1].

Ferdinand de Lesseps

Dacă, aşa cum se ştie astăzi, canalul Suez nu poate fi despărţit de numele lui Ferdinand de Lesseps, nu-i putem deloc da uitării pe saint-simonieni, care au fost nişte filozofi ciudaţi şi totodată afacerişti

CLXXI Jean Albert-Sorel, op. *cit.*

pricepuţi. Doctrina lor fusese creată de contele de Saint-Simon, coborîtor dintr-o foarte aristocratică familie franceză şi care, născut fiind în 1760, împărtăşea ideile progresiste ale majorităţii tinerilor intcligenţi ai vremii sale. Voluntar în Războiul de independenţă american, colonel la douăzeci şi trei de anj, se înapoiase în Franţa odată cu Rochambeau [2], dar părăsise numaidecit armata, întrucît nu era dintre cei pe care să-i intereseze meseria armelor în afara cîmpului de bătaie. Se aruncase atunci cu un soi de frenezie în studii de matematică, biologie, economie, precum şi în afaceri, com- binînd în mod ciudat speculaţiile filozofice cu cele imobi-

’ Ocuparea Adenului datează din 1839, a Perimului, din 1849, a Coastei Somaliei, din 1884, a Socotrei, din. 1886.

[2] Jean-Baptiste Donatien de Vineur conte de Rochambeau, mareşal al Franţei. în tinereţe a luat parte la Războiul de independenţă american, colaborînd îndeaproape cu George Washington. — *£ota trad.*

liare. Promotor al unor idei generoase, teoretician îndrăzneţ, îşi manifestase entuziasmul pentru revoluţie, pe care o considera o acţiune de regenerare umană, dar se mulţumise numai să publice cîteva lucrări ştiinţifice în aşteptarea căderii imperiului, spre a putea dezvolta liber sistemul său de îmbunătăţire a situaţiei clasei celei mai numeroase şi mai sărace, prin organizarea unei noi societăţi ierarhizate, în vîrful căreia avea să plaseze pe savanţi şi pe ingineri.

•

Saint-Simon preconiza obligativitatea muncii pentru toată lumea, repartizarea avuţiilor exclusiv după meritul indivizilor, abolirea proprietăţii care consfinţeşte exploatarea omului de către om şi proclama cultul producţiei industriale. într-o vreme cînd „poezia, filozofia, istoria, critica morală şi literară, toate genurile de exerciţii ale gîndirii primiseră un impiils nou şi îndrăzneţ" tind lumea începuse să creadă că ştiinţa va aduce fericirea indivizilor, era firesc ca tineri ingineri, economişti, financiari, universitari, medici,

ziarişti precum Armând Carrel, Auguste Comte, Olinde Rodrigue, Bazard, Raynaud, Arles-Dufour, Augustin Thierry, Duveyrier, Fournel, d'Eichtal, Le Play, Michel Chevalier, Emile Pereire, Talabot..., să urmeze cu pasiune învăţămintele bătrînului dascăl. In cursul vieţii lui, reuniunile acestor tineri, dintre care majoritatea fuseseră recrutaţi din elita intelectuală, nu au avut alt obiect decît discuţii filozofice, puţin destinate marelui public. Dar la moartea lui Saint-Simon, discipolii acestuia, sub influenţa unuia dintre ei, Prosper Enfantin, s-au organizat ca o sectă religioasă şi au publicat o serie de articole în presă, în care readuceau în discuţie structurile tradiţionale ale societăţii şi asociau în mod ciudat metafizica cu economia.

Politehnician foarte ataşat de prestigioasa lui şcoală, inteligent şi vindicativ, vanitos şi cultivat, flecar pătimaş şi superficial, Enfantin se considera păstrătorul gîndirii dascălului dispărut şi deveni un soi de profet al unei noi biserici, etichetate curînd de Benjamin Constant[CLXXII] drept „papism industrial". Tributari extravaganţei vestimentare şi de limbaj a celui pe care-l numeau cu seriozitate „părintele", saint-simonienii, aflaţi curind în dezacord, s-au risipit care-ncotro prin 1833. Astăzi se recunoaşte că, pe planul ideilor, aceşti oameni au suscitat două curente spirituale care au irigat întregul secol al XlX-lea, socialismul şi pozitivismul, şi că unii- dintre ei au imprimat un avînt considerabil creării sau dezvoltării companiilor de navigaţie, căilor ferate, drumurilor, uzinelor, minelor, societăţilor de credit. Ei au determinat astfel revoluţia industrială în Franţa care, după cea din Anglia, a generat în cele din urmă noi dinastii burgheze, ale căror metode 'de îmbogăţire şi

CLXXII[1] Guizot, op. cit.

[1] Om politic şi scriitor francez (1767—1830). — *Nota traci?*

egoism social au trădat sistematic generoasele iluzii ale contelui de Saint-Simon.

Adepţii lui Saint-Simon în Egipt

Aceste cîteva rînduri mi s-au părut indispensabile pentru a clarifica mai bine rolul pe care l-au deţinut saint- simonienii în chestiunea canalului Suez, rol a cărui importanţă deloc neglijabilă a fost prea adesea exaltată de ei înşişi sau de cei care-i tămîiau, dar care, dimpotrivă, *â* fost în mod voit ignorată de Ferdinand de Lesseps. întrucât contele de Saint-Simon înscrisese problema istmului Suez în programul său de regenerare socială prin muncă — într-o vreme cînd însuşi Charles Fourier profetiza domesticirea balenelor, prelungirea speranţelor de viaţă pînă la 140 de ani, transmiterea de ştiri prin relee astrale, străpungerea istmurilor Panama şi Suez —, Prosper Enfantin voi să devină entuziastul executor testamentar al marelui ţel. El plecă spre Egipt cu câţiva dintre discipolii săi, credincioşi, după ce adresase unuia dintre colegii săi o scrisoare, sub formă de poem, care dezvăluie multe despre psihicul autorului ei : „Suez — Este centrul muncii noastre — Acolo vom săvîrşi acţiunea — Pe care o aşteaptă lumea — Pentru a vădi cine sîntem noi — Bărbaţi. “ In mintea sa, era vorba- Intr-adevăr de a uni Occidentul cu Orientul, aşa cum îl invita în *Le Globe* **„Ch. Dur veyrier într-un soi de delir biblic invocând glasul lui Dumnezeu" *. Imbrăcaţi într-o costumaţie ca de teatru**

[1] **Citat de Georges-Edgar Bonnet în remarcabila biografie a Iul Ferdinand de Lesseps pe care a scris-o.**

— pantalon alb, vestă roşie, mantie violetă — şi cîntînd imnuri în care proslăveau religia industrială, membrii micii echipe s-au îmbarcat la Marsilia la 29 august 1833, în bătaia de joc a publicului, dar şi sub

ocrotirea poliţiei : aventura egipteană a saint-simonienilor era cit pe ce să se încheie în bazinul Joliette, chiar înainte de a începe.

Totuşi nu toţi călătorii erau nişte exaltaţi. Unul dintre ei, Fournel, inginer de mine, tocmai scrisese lui Arles- Dufour o scrisoare remarcabilă prin viziunea sa asupra viitorului geopolitic, la care am putea medita astăzi. După ce a reamintit programul expediţiei proiectate — „să străbată pustiul care desparte cele două mări, să completeze studiile făcute în cursul campaniei din Egipt, să lămurească lumea asupra celei mai bune modalităţi de adoptat pentru a stabili o cale de comunicaţie între Suez şi Mediterana şi a pune astfel în contact India cu Europa" —. Foumel se întreba ce atitudine ar putea lua Londra în problema aceasta. El prevedea că, într-o bună zi, se vor produce schimbări profunde în ierarhia naţiunilor, în care Tînglia şi Franţa mai deţineau încă locul întîi. „Cînd rostesc cuvintele : putere terestră şi maritimă a globului, privirea mea se îndreaptă involuntar asupra Rusiei şi asupra Americilor. Oricare ar fi actuala forţă maritimă a Angliei, nu văd cum ar putea să nu fie depăşită într-o bună zi de flotele acestei insule uriaşe care, agăţată" de pol, împarte însuşi oceanul în două ; şi sînt mult mai interesat să trasez o linie lungă care să treacă prin Panama şi Suez, decît să meditez la interesele particulare ale Companiei Indiilor. Marina americană va deveni, în raport cu cea a Angliei, ceea ce a fost marina Angliei în raport cu cea a Olandei... De asemenea, când îmi arunc ochii asupra acestui spaţiu imens supus autocratului (ţarului) şi care scaldă ca un ocean aproape toate ţările Europei, văd Rusia cu tătarii, cazacii şi başkirii săi, ajutată de însăşi structura ei, transformînd la un singur semn numeroasele sale batalioane în braţe producătoare şi brăzdînd pămîn- tul său cu drumuri de fier care ar porni de la statuia lui Petru cel Mare şi ar ajunge pînă în China, Perşi a, Turcia şi Germania."

Acest text, care datează din 1823, se opune din

fericire, prin luciditatea sa, himerelor lui Prosper Enfantin şi îi reaşează pe saint-simonieni în cel mai bun climat intelectual al lor.

Ajungînd la Alexandria, misionarii au avut parte de un debut dificil. Aeţionînd ca un desăvîrşit funcţionar al ministerului Afacerilor Externe, care instinctiv nu are încredere în călătorii ce nu i-au fost recomandaţi, consulul general Mimaut îl primeşte cu multă răceală pe Enfan- ţin, pe care guvernul lui Casimir Perier îl trimisese pe vremuri cu o totală lipsă de tact la Sainte-Pelagie, pentru „acte imorale'[1]. „Noul mesia[CLXXIII] nu a avut mai mult noroc nici cu Linant de Bellefonds, fost ofiţer de marină francez, ajuns director general la ministerul Lucrărilor publice al guvernului egiptean, bun tehnician, ce nu se mulţumea cu vorbe şi realiza de cîţiva ani studii aprofundate asupra posibilităţilor unui canal prin istm, studii asupra cărora veghea cu străşnicie şi despre care nu le-a suflat o vorbă noilor debarcaţi. Prosper Enfantin a hotărît atunci să plece ca să efectueze o cercetare a terenului, lăsîndu-i lui Fournel, care era un adevărat inginer, sarcina de a expune lui Mehmet Aii obiectul misiunii lor. Era epoca în care pe aventurierul albanez începea să-l mănînce rîia marii ambiţii şi-l preocupa în aceeaşi măsură modernizarea armatei sale, cît şi realizarea vastelor lucrări publice programate de consilierii lui străini. După ce l-a făcut să aştepte mult .timp, aşa cum se cuvenea unui şef cu cort mare, îi acordă lui Fournel audienţa solicitată, dar respinse categoric ideea canalului, aşa cum refuzase cu cîteva zile înainte un proiect de cale ferată prezentat de englezi. Dimpotrivă, viceregele hotărî să construiască un mare baraj pe Nil, a cărui conducere fu încredinţată lui Linant de Bellefonds care, pentru a îndulci dezamăgirea compatrioţilor săi, angajă imediat pe şantierele sale cîţiva saint-simonieni în căutare de lucru. Intre tiifip, Prosper Enfantin hotărîse să se consoleze făcînd turism în

---

CLXXIII* **G-Edgar Bonnet, op. cit.**

Egiptul de Sus : „Am să mă distrez, să vizitez ţara, să mă zbenguiesc cu vreo africană, beduină, negresă, abi- siniană..." [1] Se va reîntoarce în Franţa de abia în 1837, **eu mîinile goale, da® cu capul tot atît de^.pBn de: h™^-** eu **inima. însufleţită de un curaj; şi o credinţa, in acţiunea visată ce nu pot să nu forţeze o simpatie amuzata.**

încercările prin care trecut <x societate de studii'

Se **ştie că anii cane au urmait dtrpă această nu** prea **triumfală întoarcere au fost marcaţi de criza egipteano- turcă, ce aproape a degenerat într-un conflict european. ApărîndU-şi cu înverşunare integritatea paşalîccdui şi dorind să determine Europa să-i recunoască drepturile asu**pra **teritoriilor pe care le cucerise prin torţă, Mehmet Aii, copleşit de preocupări militare şi politice, a trebuit să aştepte ca ereditatea funcţiei sale de viceregе să fie garantată de cele cinci mari: puteri şi de Constantinopol; pentru a da un nou avînt programului său de ample lucrări publice. Nerăbdător, încurcă-lume şi uşuratic, Prosper Enfantin, considerînd. că albanezul era „pe drojdie"; se lansase într-una din vastele lui antreprize epistolare al. căror gust îl va păstra întotdeauna, în, vederea constituirii unei societăţi de ingineri şi financiari europeni, fără** a **lua precauţiunea de a anunţa despre aceasta guvernul de la Cairo.**

La drept vorbind acum, cînd problema turco-^gipteană părea provizoriu reglementată, cînd navigaţia cu ajutorul vaselor cu abur progresa în Mfediterana, iar traficul comercial cu Indiile şi cu Extremul Orient se înviora, chestiunea istmului Suez interesa pe toată lumea. Linant dte Bellefonds îşi terminase studiul şi consemnase concluziile sale- într-un memoriu voluminos, din care trimisese cîteva exemplare nu numai lui Mehmet Aii, ci. şi companiei

Peninsular **şi viceregelui Indiilor. La Viena, Metternichj luînd cunoştinţă de acest memoriu, înţelesese repede «ă realizarea canalului Suez ar fi „de natură să asigure Austriei un viitor în care imperiul ar fi ehemat să ia loc printre statele comerciale" [CLXXIV] şi însărcinase pe eonsuiul său general să urmărească chestiunea de aproape. De fapt, toţi diplomaţii «acreditaţi ;în Egipt in afară .de .englezi î-l ase-tdiau -pe iMehmet Aii şi tocmai -.această „solicitudine[11] .practicată de pe atunci de naţiunile bogate faţă de popoarele mai puţin .dezvoltate îl .îngrijora «pe Mehmet Aii. Băţrfmil vulpoiera foarte conştient de rolul .pe care l<ir avea «ipen- tru ţara sa un canal ce ar trece prin istm şi nu se opunea deschis la străpungerea lui, după cum nu se opunea -nici construirii unei «căi ferate, preconizată de englezi, dar şo- văia şi era neîncrezător in toate aceste propuneri. El ştia foarte bine că ambele camuflau voinţa de implantare pe un drum necesar nevoilor .Europei, drum al cărui unic şi Ilegitim /proprietar se considera. El îşi reprezenta canalul, spune pe un ton glumeţ Fcangoiis Charles-iRoux „ca pe un fel de coridor acvatic a ■cărui construcţie, exploatare şi stă- pînire .aveau să-i fie rezervate, a cărui intrare şi ieşire "le va controla, şi de-a lungul căruia vase .ale lui sau navi^ gînd sub controlul lui, var transporta călători şi mărfuri descărcate de .pacheboturile din Europa şi din Indii[11].**

La .Paris, Prosper Enfantin, a cărui gîndire şi comportare-prinseseră formă odată cu vîrsta, reuşise să-i stîr- ■nească din nou pe primii discipoli, care o rupseseră cu „şcoala[11] atunci cînd aceasta devenise o „biserică[11]. Linant de Bellefonds, dornic şi-el să vadă materializîndrHse eforturile sale, prezentase o comunicare asupra ansamblului lucrărilor, astfel că saint-simonienii nu au putut găsi un

---

CLXXIV Scrisoarea lui Metternicb către Kubeck (28 aprilie W43) ; vezi G Edgar Bonnet, *op. cit.*

sprijin mai bun pentru crearea unei societăţi de studii Trei grupuri de fondatori — englez, .austriac, francez — erau reprezentate tehnic în această societate cu trei ingineri care făcuseră deja dovada capacităţii lor : Ste-, phenson, Negrelii, Talabot. Cîteva zile mai tîrziu, came-; rele de comerţ din Lyon, Marsilia, Triest şi Veneţia aderau la noul organism, fără ca Mehmet Aii să fi fost con-; sultat în legătură cu temeiul juridic al acestor demersuri; Fondatorii socotiseră că în primul rînd trebuiau adunate ceva capitaluri şi, după ce vor fi. fost obţinute, să fie utilizate spre a influenţa cercurile politice şi a obţine în cele din urmă conoesiunea din partea Egiptului şi a gu^ **vernului otoman. Era o manevră greşită. Mehmet Alty furios că nu fusese nici măcar informat, aduse la cunoştinţa consulului general francez, cînd acţionarii se aştept** [CLXXV] tau mai puţin, nu numai că nu va acorda sprijinul său unei asemenea acţiuni, dar că i se va opune din toate, puterile. A fost nevoie de intervenţia şi de cauţiunea personală a lui Linant de Bellefonds pentru ca cei trei ingineri ai societăţii să obţină autorizaţia de a veni ’a faţa locului spre a cerceta malurile golfurilor Pelusium şi Suez şi a pţ’occda la nivelările necesare în regiunea istmului. Cîteva luni mai tîrziu, jignit de a-i tot auzi pe saint-simonieni spunînd că lor le revenea întregul merit al lucrărilor, Linant avea s-o rupă definitiv cu ei.

Operaţiile preliminare au continuat totuşi, au fost bine dirijate şi au dus la concluzii care dărimau vechea legendă consacrată ştiinţific de către Le Pere în cursul campaniei din Egipt (1799), potrivit căreia între Marea Roşie şi Marea Mediterană ar exista o mare diferenţă de nivel; în realitate, aceasta se reducea la cîţiva centimetri. La înapoierea în Franţa, Talabot dădu socoteală de misiunea sa şi declară cu autoritatea de care se bucura datorită titlului şi competenţelor sale că rezultatele noilor calcule creau obligaţia de a abandona vechiul proiect al unui traseu direct de la o mare la cealaltă, propus

---

CLXXV**> 11 ianuarie 1847,**

de Linant de Bellefonds, şi de a-l înlocui cu traseul Suez— Alexandria pe care îl preconiza. Revoluţia din 1848 avea să pună capăt acestor divergenţe pe teme tehnice, dar doi ani mai tîrziu Stephenson, primind misiunea de a pleca în Egipt spre a încerca să obţină de la vicerege concesiunea atît de mult aşteptată, a făcut deodată stînga-mpre- jur, a expus interesul pe care-l prezenta construirea unei căi ferate care ar lega Alexandria de Cairo şi s-a înapoiat la Londra cu o concesiune în buzunar. Cîştigător pe ambele planuri, fiul celebrului constructor de locomotive reuşise să sisteze străpungerea unui canal care displăcea propriului său guvern şi adusese un contract frumos întreprinderii familiale. Această ultimă lovitură puse un punct final activităţilor societăţii de studii, lăsîndu-i pe saint-simonieni să nădăjduiască viitoare revanşe pe alte terenuri, în momentul în care Napoleon al III-lea — care elabora un program măreţ de lucrări publice, considerate ca elemente de prosperitate şi factori de progres — prefera să nu i se vorbească prea mult despre Suez. a cărui simplă menţionare risca să compromită negocierile sale cu Anglia. Chestiunea părea din nou a fi amînată wne *die,* cînd ea reapăru brusc, în urma unei înlănţuiri de circumstanţe neprevăzute. Un om înzestrat cu o extraordinară capacitate de însufleţire, Fcrdinand de Lesseps, al cărui nume avea să fie de acum înainte inseparabil legat de al canalului Suez, o va rezolva cu succes.

Un tip de diplomat excepţional

Viaţa, lucrările, gloria, apoi nenorocirile lui Lesseps au dat naştere unei abundente literaturi, în care găsim tot ce e mai bun şi mai rău, aşa cum se îrelîmplă cu aceste personaje ieşite din comun, ce aparţin încă din cursul vieţii lor istoriei şi legendei. Dintre numeroasele pagini ce i-au fost consacrate, vasta biografie elaborată de dl. Georges-Edgar Bonnet rămâne fără îndoială cea mai serioasă, atît prin bogăţia unei documentaţii extrasă din surse încă nefolosite, cît şi prin larga sinteză a evenimentelor politice prezentată cititorului.

Aşadar, la această lucrare se vor referi cel mai adesea paginile ce privesc „perioada Leisseps“, adică cea care separă anul 1854, cînd a fost acordată concesiunea, şi anul 1869, în care cincizeci de nave arborînd marele pavoaz au străbătut istmul Suez pe o cale acvatică, pe care oamenii visaseră de milenii s-o construiască.

Nici inginer, nici militar, nici marinar, nici negustor, Lesseps a dat de la începuturile activităţii lui dovada gustului -său pentru răspunderi, a tenacităţii, a capacităţii sale de muncă, ba chiar a unei anumite independenţe de spirit, dar, de asemenea, şi a devotamentului său curajos în a-şi ocroti compatrioţii şi, la nevoie, a-i apăra : el este aşadar un tip de diplomat destul de rar. Născut în 1805, într-o familie cu tradiţii consulare, a început el însuşi să facă carieră, dînd repede dovadă de însuşirile potrivite pentru a fi numit la vîrstă de douăzeci şi şapte de ani viceconsul la Alexandria, unde tatăl lui fusese consul general pe vremea primului imperiu, în perioada cînd Mehmet Aii pusese mina pe putere. în 1832 acesta este un post important. Intr-adevăr, prodigioasa ascensiune a albanezului îngrijorează cancelariile europene, în afară de cea de la Paris, care susţine politica lui şi-i pune la dispoziţie numeroşi tehnicieni civili şi militari, pentru a-l ajuţa să facă din bătrînul Egipt o putere modernă. Timp de patru ani, cît a stat acolo, Lesseps avea să fie desigur sedus de priveliştile ce nu puteau părea decît fabuloase tinerilor din vremea aceea, dar, mai mult încă, se va lăsa **pasionat de problemele ridicate de** chestiunea **Orientului, pe care** o **va studia** la faţa locului, Ei va **izbuti** să **devină consilierul ascultat al lui Mehmet** Aii şi **prietenul tânărului său fiu, Mohamed Said, căruia îi dă lecţii de franceză, de tir şi de călărie. Mai târziu va spune că, beneficiind de prilejul de** a **citi raportul** lui Le **Pere în vestita** *Descriere a Egiptului,* **publicată de oamenii de ştiinţă din expediţia lui Bonaparte, avusese ca pTintr-o lovitură de trăsnet revelaţia că într-o zi va fi realizatorul acestui canal.**

Vom surprinde de mai aproape adevărul urmărind desfăşurarea gîndiiii lui Lesseps şi situînd personajul în contextul lui istoric. Tînărul consul al monarhiei din iulie nu se putea afla în afara ideilor generoase ce colorau viaţa contemporanilor săi : ştiinţa inginerilor va rezolva toate problemele, lumina învăţăturii va străluci pentru toţi şi un viitor foarte apropiat va consfinţi alianţa democraţiilor **cu libertatea. Acest romantism economic şi social exprimă fără-ndoială ceea ce a avut mai bun secolul al XlX-lea, întrucît fiecare epocă are iluziile sale, şi este neîndoielnic că Lesseps a fost influenţat, deşi el a protes**tat **împotriva acestui lucru, de propaganda şi activitatea saint-simonienilor. Lesseps a văzut sosind echipa lui Proa- per Enfantin pe cînd se afla la consulatul din Alexandria. Ne putem imagina lungile convorbiri pe care trebuie să le fi avut ba cu unii, ba cu alţii, destul de iscusit spre a se împrieteni cu cei mai buni, destul de perspicace spre** a **sesiza importanţa capitală a proiectului lor, destul de subtil spre a înţelege că Linant de Bellefondls, ale cărui lucrări le cunoştea, nu va sprijini acţiunea lor. Arătîndu-se foarte interesat de experienţa locotenentului Waghorn, tînărul diplomat ştie că Europa, ajunsă marea uzină a lumii, reclamă transporturi rapide şi că îngrozitoarea înce-tineală a călătoriei din Indii pe la Capul Bunei Speranţe nu mai corespunde necesităţilor economice. Cînd va părăsi Egiptul, în 1836, spre a ocupa un nou post, în Olanda, va lua cu el un voluminos dosar, înţesat cu însemnări, cifre, grafice şi hărţi, pe care-l va folosi la momentul potrivit.**

Timpul trece. Ferdinand de Lesseps continuă la Rot- terdnm, Malaga, Barcelona ceea ce în mod obişnuit se numeşte o carieră frumoasă, slujind rînd pe rînd şi cu aceeaşi conştiinciozitate pe Thiers, Guizot şi Lamartine, care îl numeşte ministru al Franţei la Madrid în 1848. Funcţionar disciplinat, i s-a întîmplat adesea să aibă

iniţiative curajoase în împrejurări dificile, dar niciodată nu i-a trecut prin minte să nu respecte directivele departamentului său. Şi iată că,'deodată, se găseşte în dezacord cu noul guvern al celei de-a Il-a Republici, care a hotărît să pornească o expediţie militară împotriva Romei, pentru a-l restabili pe papa alungat din statele sale de o revoluţie. Pus în disponibilitaite, se retrage la o moşie din provincia Berry. Timp de cîteva săptămîni, duce viaţa unui gentilom de ţară, clasează însemnările şi documentele pe care n-a încetat să le redacteze sau să le adune asupra canalului Suez, în realizarea căruia tot mai crede ; el scrie scrisori şi memorii, al căror ton precis şi argumente pozitive se situează la polul opus, în comparaţie cu reveriile de odinioară lirice şi diluate ale lui Enfantin şi Du- veyrier. El expediază aceste comunicări prietenilor săi egipteni, la Londra, la Constantinopol, la Paris, saint-si-mOnienilor, dintre care unii ocupă acum funcţii importante în domeniul băncilor. Şi de la unii şi de la alţii nu primeşte decît nişte politicoase scrisori de răspuns, aşa cum se obişnuieşte să se trimită înalţilor funcţionari nulj- tari sau civili ajunşi la limita de vîrstă sau loviţi de dis- graţie, dar care ei înşişi se mai iau în serios. Recenta căsătorie a verişoarei sale Eugenia de Montijo cu Napoleon al Hl-lea ar putea, desigur, să-i înlesnească revenirea la ministerul Afacerilor Externe, lucru la care nu e exclus să se fi gîndit, cînd are loc evenimentul care va zgudui viaţa acestui om de cincizeoi de ani, văduv cu cinci copii şi aiproape retras din viaţa socială.

30 noiembrie 1854 : acordarea concesiunii

Răsfoind ziarul din 15 septembrie 1854, Lesseps află că Mohamed Said, fostul său elev şi prieten, cel mai mic fiu al lui Mehmet Aii, fusese proclamat vicerege al Egiptului. Ii trimite imediat o scrisoare de felicitare şi primeşte în chip de răspuns o cordială invitaţie de a veni la Cairo. Animal de acţiune care de' cinci ani îşi roade zăbala şi nu se poate mulţumi să facă pe notabilul într-un ungher

pierdut de provincie, el se năpusteşte asupra prilejului, debarcă la Alexandria şi-i expune lui Mohamed Said concluziile la care a ajuns după ce a studiat diversele proiecte în legătură cu canalul. Ele se întemeiază pe cîteva idei simple : unirea Mediteranei cu Marea Roşie printr-un canal navigabil este o treabă ce a trezit atenţia tuturor oamenilor de seamă care au domnit sau au trecut priin Egipt; acest canal trebuie să fie realizat printr-o străpungere directă a istmului; concesiunea lucrărilor ce urmează a fi întreprinse va fi solicitată de la viceregele Egiptului, acestea, împreună cu exploatarea urmînd a fi încredinţate unei companii universale, administrată de reprezentanţii tuturor naţiunilor care vor fi acordat ajutorul lor financiar acestei acţiuni.

Diplomat care cunoaşte istoria, Lesseps nu îgnoră că numeroase demersuri, dacă nu identice, cel puţin similare au fost formulate de două secole încoace şi că au fost toate ba respinse, ba acceptate cu bunăvoinţă, fiind însă întotdeauna străbătute de intervenţii viclene. Astăzi, situaţia nu mai este aceeaşi. Pe plan local, Egiptul beneficiază de o autonomie de fapt, garantată de puterile europene, iar viceregele este prietenul personal al solicitantului ; pe plan internaţional, Paris, Londra şi Constantinopol au încheiat ele curînd o alianţă militară împotriva Rusiei şi trupele lor se bat umăr la umăr în Crimeea. Cîteva zile mai t.fr- ziu, Mohamed Said convoacă pe consulii generali şi le anunţă solemn hotărîrca sa de a deschide istmul, încredin- ţind lucrările unei companii de capitalişti aparţinînd tuturor naţiunilor, companie cu constituirea căreia este însărcinat dl. de Lesseps. Se aplaudă cu entuziasm. Numai consulul englez adoptă mina afectată a diplomatului ce nu a primit instrucţiunile necesare care să-i îngăduie să-şi manifeste reprobarea sau bucuria. In săptămîna următoare (30 noiembrie. 1854), un firman semnat de Mohamed Said precizează că concesiunea e acordată personal lui Lesseps, care capătă astfel puterea exclusivă de a constitui şi a conduce o societate internaţională pentru străpungerea şi

exploatarea unui canal ale cărui beneficii vor fi împărţite în următoarea proporţie : 15% guvernul egiptean, 10% fondatorilor, 75% acţionarilor. Durata concesiunii este fixată la -99 de ani începînd de la deschiderea canalului, urmînd ca guvernul egiptean să se substituie atunci societăţii, plătind o indemnizaţie pentru materialul existent. Totul este prevăzut. Dar la document este anc- **xată o rezervă serioasă : lucrările nu vor putea fi începute decît după ratificarea concesiunii de către Constan- tinopol, suzeranul, cel puţin teoretic, al Egiptului.**

Pentru a duce la bun sfârşit partida în care a cîştigât doar preliminariile cele mai uşoare, Lesseps va cunoaşte cincisprezece ani de muncă îndîrjită, de entuziasme şi decepţii, de călătorii, convorbiri politice, consultaţii juridice, conferinţe, campanii de presă. Nu va fi cruţat nici de dificultăţi tehnice, nici de crize financiare ce aveau să împingă societatea pînă în pragul falimentului, nici de intrigi diplomatice, ocări, calomnii. Câtă vreme ne-am fi putut aştepta ca oameni ca Prosper Enfantin, şi mai cu seamă Talabot, care ajunsese director general la P.L.M., să se bucure de succesul repurtat la Cairo, aceştia, dimpotrivă, s-au purtat ca nişte rivali meschini. Unul propune ca „dl. de Lesseps să fie lăsat să bîjbîie" şi să se aştepte ca el „să se împotmolească definitiv", celălalt intervine pe lîngă împărat şi ameninţă că-l „va împiedica pe acest nebun periculos să devină dăunător". Ambii reflectă ostilitatea generală a ultimilor saint-simonieni, care se încă- păţînează să refuze orice credit lui Ferdinand de Lesseps, fiindcă nu e inginer şi încă mai puţin politehnician. La început amuzat, apoi răbdător, Lesseps le va păstra pînă în cele din urmă o ranchiună destul de persistentă pentru a se preface că-i ignoră şi pentru a nu invita pe nici unul dintre ei la serbările de inaugurare a canalului, în 1869. Dar cîte griji, cîte ameninţări şi lovituri sub centură înainte de triumf !..;

Opinia publică engleză spune ,,da“...

Cu concesiunea în buzunar, s-a pus imediat pe lucru, după ce a avut grijă să-şi ia drept colaboratori pe Linant de Bellefonds şi pe adjunctul acestuia, Mougel, inginer de poduri şi şosele, pe lucrările căruia se întemeiase întotdeauna. La Constantinopol s-a întreţinut îndelung cu marele vizir, pentru a obţine de la guvernul turc ratificarea pretinsă de viceregе, dar se ciocnise de ambasadorul englez care, prevenit de consulul său general de la Cairo, se grăbise să facă presiuni asupra sultanului pentru ca să nu se semneze nimic înainte de a fi consultată Londra. Lesseps pornise în mare viteză spre Anglia, dar trecînd prin Alexandria, unde-l întîlnise pe Mohamed Said, im-

permeabil la manevrele de intimidare care deja se dezvoltau — „Franţa nu vă poate face nici un bine, dar Anglia poate să vă facă mult rău...“ — şi prin Paris. împăratul, destul de nebulos, îi promisese sprijinul său... pentru mai tîrziu, sfătuindu-l să fie foarte prudent cu noii aliaţi care, în pofida frăţiei de arme pecetluită la Sevas- topol, păstraseră foarte vii în amintire războaiele napoleoniene. De cum a sosit la Londra, a luat contact cu Parlamentul, cu City, cu societăţile de navigaţie, cu marii industriaşi, cu Compania Indiilor. A organizat întruniri asemănătoare cu ceea ce numim astăzi conferinţe de presă, cu o mare desfăşurare de grafice şi hărţi, a acordat interviuri ziarelor. A fost văzut la Manchester, Birmingham, Belfast, Huli, Dublin, Edinburg, Newcastle, Liverpool, unde membrii camerelor de comerţ l-au întîmpinat cu entuziasm. A fost întîlnit pe la bănci, în redacţii, saloane, pe la dineuri, pe la cluburi. A fost primit de regina Victoria, de Palmerston şi de Gladstone. Forţa lui de convingere, claritatea cuvîntărilor sale, farmecul lui personal făcuseră din el persoana cea mai căutată în acel sezon monden. Totul îndemna să se creadă că va convinge Anglia, intrucît comisia internaţională de tehnicieni, pe care luase precauţiunea s-o întrunească, trăsese concluzii favorabile proiectului său, adică celui al lui Linant — legătura directă între o mare şi cealaltă — despre care Tala- bot pretindea că este irealizabil

.dar cabinetul de la Londra spune „nu“ !

La această campanie triumfală, Palmerston răspunsese personal printr-o contraofensivă de denigrare sistematică ce punea în cauză însăşi cinstea lui Lesseps. Pentru ireconciliabilul adversar al francezilor, consideraţi drept cotropitori, agresivi, provocatori — „Cum am putea trăi împreună cu oamenii ăştia ?“ —, afacerea cu cana- • lul nu era decît o capcană întinsă credulităţii capitaliştilor gură-cască. „Este una din cele mai remarcabile tentative de înşelătorie ce au fost puse în practică în

timpurile moderne“~. Bătrînul lord adăuga că proiectul prezentat era „impracticabil din punct de vedere fizic“ şi că, în orice caz, Anglia trebuia să apere orice ar fi putut ştirbi integritatea Imperiului otoman. Vorbe care nu înşelau pe mulţi, dar sfîrşeau prin a se infiltra într-o opinie publică

4A-- ■ ■<_

sensibilizată istoriceşte. Nimeni nu ignora că primul ministru se sinchisea destul de puţin de apărarea intereselor viitorilor acţionari, sau chiar de cele ale Porţii otomane, dar oricine ştia că drumul .pe la Capul Bunei Speranţe, chiar prea lung, era sigur, întrucît era controlat de redutabila flotă britanică. Se ştia de **asemenea la cabinetul** din **Saint-James, în Parlament şi în City că dacă drumul In- diilor urmează să treacă mîine prin Suez, Egiptul,** cheie **a acestei noi căi maritime, riscă să încapă pe mîinile aceleiaşi Franţe care, cu cincizeci de ani în urmă, fusese** cît **pe ce să itaie acest drum oriental, cu prilejul expediţiei generalului Bonaparte. Londra va acţiona asupra Constan- tinopolului cu toată ponderea sa, cu tot aurul său, spre** a **împiedica ratificarea concesiunii. Dar Lesseps îşi va în- mulţi călătoriile prin Europa şi va reuşi să obţină călduroasa adeziune a Austriei, Olandei, Italiei, Germaniei, Rusiei şi chiar a Vaticanului care a iertat — este rolul său — poziţiile antiromane adoptate în 1849 de ambasadorul celei de-a Il-a Republici.**

In Franţa, opinia publică a devenit favorabilă proiectului,- pentru că e sensibilă la aspectul sentimental al unei acţiuni măreţe, menite, după cum crede ea cu sinceritate, să apropie sub raport intelectual şi moral popoarele ; de asemenea, poate pentru că la Paris lumea e mai puţin anglofobă decît e franco tobă la Londra, cu deosebirea că ostilitatea engleză se manifestă mai cu seamă în cercurile guvernamentale, în timp ce la Tuilerii se consideră că din moment ce Antanta cordială trebuie menţinută, atunci po- ziţiile britanice trebuie înţelese şi apărate. Aşa că, ambasadorul Franţei la Londra, Persigny, care fusese unul din promotorii loviturii de stat din 1851 şi a cărui influenţă asupra lui Napoleon al III-lea rămăsese eficace, a devenit

campionul „anticanaliştilor“, încredinţându-i pe englezi că străpungerea istmului egiptean va avea pentru Anglia consecinţe tot atît de dezastruoase pe cît a avut odinioară periplul lui Vasco da Gama pentru Veneţia.

Gobineau se înşală asupra secolului

Se cuvine să notăm că în momentul în care polemica franco-engleză, sau mai curînd Palmerston—Lesseps risca să ia‘proporţii ameninţătoare pentru pacea regăsită, navele cu pînze engleze, cu destinata Indii, transportau anual aproximativ 900 ,000 de tone de mărfuri, în timp ce istmul Suez nu tranzita decît 30 000, cu costisitoarele transformări cunoscute. Numit secretar principal al unei misiuni diplomatice la Teheran, un anume Gobineau observase, în drum spre postul său, tre.cînd prin Alexandria şi prin Suez, prezenţa a numeroase vase engleze, a căror încărcătură îi sugerase nişte reflecţii, ce aveau să capete mai tîrziu valoarea unei profeţii. „India nu mai este atît de rentabilă ca pe vremuri. Metropola s-a văzut obligată s-o condamne la sterilitate în multe privinţe, pentru a asigura debuşee propriilor sale manufacturi ; de exemplu, a desfiinţat pe cît posibil toate fabricile de indian şi muselină, care i-ar fi făcut o concurenţă la care n-ar fi putut rezista... Cînd într-o bună zi India îşi va relua activitatea sa liberă, sub acest raport, întrucît posedă din abundenţă materie primă şi mînă de lucru ieftină, Anglia nu va putea face faţă acestei rivalităţi.'[CLXXVI]

Contele de Gobineau trăsese o concluzie gravă : „Asia e o mîncare foarte ispititoare, dar otrăvitoare pentru cei ce o consumă." [1] Pentru moment însă, Anglia e cea care ruinează India, iar Gobineau dă dovadă de lipsă de bună credinţă sau de judecată atunci cînd scrie în acelaşi jurnal de călătorie : „Nimeni nu va şti vreodată exact cîte din bogăţiile lumii sînt în stăpînirea asiaticilor, dar Europa îşi va

---

CLXXVI J. A. de Gobineau, *Trois ans en Asie.*

putea face o idee înspăimîntătoare asupra acestui lucru în ziua în care va calcula cu aproximaţie în primul rînd suma pe care de un secol i-au adus-o victoriile din Asia şi apoi suma care, anual, părăseşte porturile ei şi porneşte într-acolo, pentru a nu se mai întoarce."

Desigur, timp de secole, India a adunat pietre şi metale preţioase în schimbul mirodeniilor, mătăsurilor, ţesăturilor de bumbac, zahărului şi opiului pe care se băteau neguţătorii din Orient şi din Occident, dar de cînd se instalaseră englezii acolo, agenţii Companiei Indiilor recuperaseră rapid o mare parte din aceste bogăţii care, în secolul al XVIII-lea, permiseseră dezvoltarea maşinismu- lui şi instaurarea revoluţiei industriale. Vechiul curent îşi schimbase direcţia. In vremea cînd Gobineau pleca la Teheran pe calea Indiilor, Anglia nu numai că nu mai cumpăra ţesături de bumbac din Bombay, ci le vindea pe ale ei pe piaţa indiană, ducînd la sapă do lemn, pe ţesătorii indigeni, în timp ce industriaşii din Manchester „digerau milioanele din Bengal", dîndu-.şi aere de apărători ai liberalismului economic. [CLXXVII] In aceste condiţii înţelegem mai bine dorinţa Angliei de a întări securitatea căilor sale maritime. Nu găsim totuşi scuze înverşunării injurioase a lui Palmerston faţă de Lesseps, a doua zi după cumplita „revoltă a şipailor" [CLXXVIII], cînd puterea Angliei în Indii fusese pe punctul de a fi înghiţită, din lipsa unui drum mai scurt deeît cel pe la Capul Bunei Speranţe pentru a trimite întăriri.

25 aprilie 1859 : prima lovitură de tîrnăcop

Ferdinand de Lesseps îşi continua totuşi propaganda, ştiind bine că teribilele întâmplări de la Delhi puseseră pe gînduri pe membrii opoziţiei de la Londra şi chiar îi îndemnaseră să acţioneze.

CLXXVII Vezi Pierre Meile. *Histoire de l'Inde.*

CLXXVIII[3] Război care a opus pe englezi în India, în 1857 şipailor, soldaţi autohtoni ai Companiei Indiilor. — *Nota trad.*

Prefigurind pe acei foarte activi ambasadori itineranţi care, în zilele noastre, sar din- tr-un avion în altul în momentele de criză politică, acest om neobosit mergea din capitală în capitală pentru a răspunde la multiplele întrebări de ordin tehnic, financiar şi diplomatic puse de cei mai înflăcăraţi partizani ai săi, de cînd aflaseră că Lesseps, sătul de a mai aştepta un răspuns pozitiv de la Sublima Poartă şi din ce în ce mai iritat de lectura ziarului *Times* („Literatura de ficţiune nu a pierit într-o ţară în care trăiesc d-nii Alexandre Dumas şi Ferdinand de Lesseps"), îl hotărîse pe Moha- med Said să nu mai aştepte acest răspuns şi să treacă la constituirea Companiei universale a Suezului. Londra şi Constantinopol s-au trezit în faţa faptului împlinit.

Capitalul Companiei fiind fixat la 200 milioane de franci împărţiţi în 400 000 de acţiuni de cîte 500 franci, subscripţia a fost deschisă la 5 noiembrie 1858 şi închisă la sfîrşitul aceleiaşi luni. Lipsindu-se de serviciile baronului de Rotschild care era dispus să-i împrumute ghişeele în schimbul unui comision de 5%, Lesseps a închiriat un local modest în piaţa Vendome, unde 21 000 de depunători francezi, de condiţie în general modestă, var subscrie 207 000 acţiuni, adică mai mult de jumătate din capital. Ceea ce va detetrmina ziarul *Times* să scrie-: „Cei care au subscris rn principal sînt chelneri de cafe- nea sau băieţi de prăvăli^, amăgiţi de ziarele lor... întreaga afacere este un furt vădit în detrimentul oamenilor simpli care s-au lăsat Înşelaţi, căci niciodată nu vor încasa vreun bănuţ din -taxa de trecere pe un canal rm- posîbil." Intr-adevăr, bancherii şi agenţii de schimb parizieni nu cumpăraseră decît 369 de acţiuni, rezervîn- du-se să cîştige mai mult din girarea portofoliului depu- nătorilor mai îndrăzneţi. în afară de Turcia, care subscri- sese 46 517 acţiuni, celelalte naţiuni nu interveniseră cel mai adesea decît cu cîteva „cărţi de vizită", -dar nici un englez, austriac, rus sau american nu participase la subscripţie, defecţiune care slăbea caracterul internaţional al operaţiei şi lăsa pe umerii lui Lesseps cele 85 000 de acţiuni

rezervate celor -care trăseseră chiulul în ultima clipă. Mereu fidel, Mohamed Said le-a trecut în contul său personal.

Fără ca Constantinopolul să fi acordat .autorizaţia, prima lovitură de târnăcop a fost dată de Lesseps la 25 aprilie 1859. Ea a răsunat la Londra ca un fel de sfidare, ce a provocat şedinţe furtunoase în Parlament. în special lordul Ellenborough a cules multe aplauze, prefă- cîndu-se a se teme ca viitoarele mii de muncitori de pe marele şantier să nu fie dintr-odată transformaţi în soldaţi, în stare să se opună unei eventuale intervenţii a unei .armate turce, şi mai cu seamă declarând că utilizarea canalului va permite unei forţe navale franceze să ajungă în Indii în mult mai puţin timp decît escadrele engleze, nevoite să ocolească pe la Capul Bunei Speranţe, îngrijorat, cabinetul de la Saint-James a trimis atunci cîteva bastimente de război să patruleze în faţa Alexandriei, pentru a susţine acţiunea ambasadorului ei pe lîngă Sublima Poartă, care curînd dădu ordin să se sisteze lucrările.

Susţinut cu oarecare reticenţă de Mohamed Said, care se afla astfel în stare de rebeliune, aşa cum fusese pe vremuri nedomolitul Mehmet Aii, Lesseps nu ţinu seama de ordin şi continuă lucrările. Era o sarcină imensă să lucrezi în acest pustiu uitat de lume, ale cărui nisipuri se depuseseră peste atîtea civilizaţii, atîtea popoare, atîţia eroi fabuloşi şi care trebuiau acum scormonite cu unelte **dterizoriâ înconjurat de c-îţiva tehnicieni conduşi de doi Buni ingineri de poduri şi şosele, Laroche şi Mougel, Lesseps se instalase la faţa locului, rezolvînd eu ajutorul fanteziei, energiei şi tenacităţii nenumăratele probleme puse de recrutarea mâinii de lucru, amplasarea şan* tierelor,. aprovizionarea muncitorilor, concretizarea studiilor, transporturile, achiziţionarea, de material. Supraveghea totul,. bruseîndu-şi sau complimentîndu-şi oamenii, refuzînd die a se lăsa frînat de probleme de ordin tehnic, neomiţînd deloc publicitatea necesară continuării ©perei: sale, redactând în cort o**

voluminoasă corespondenţă, modelând* pefttru viitor un personaj fascinant; unele trăsături ale lui vor fi regăsite- mai tîrziu în persoana lui Lyantey,. care a construit Marocul modern cu o mică echipă» de oameni înzestraţi cu imaginaţie şi pasiune.

Virtuoasa indignare a Londrei

Organizarea^. care a durat, prea mult, a unui asemenea şantier, a depăşit previziunile, din lipsa unei metodologii practice, căreia nu puteau sa. i se substituie întotdeauna fantezia şi voinţa promotorului. Au fost necesari doi ani pentru a construi un canal[1] mic de 36 km care să ducă apa dulce a Nilului în inima istmului^ unde lucrau, acum 20 000 de muncitori, şi trei ani pentru ca apele Medite- ranei săi intre în lacul Timsah.. Aceste intervale nu co-respundeau cu cele pe care. Lesseps şi inginerii săi le fluturaseră pe dinaintea, subseriitorilor şi prelungirea duratei lucrărilor ameninţa să înghită toate fondurile Com-paniei. Londra nu se mai mulţumea să-l insulte pe Lesseps şi să „dovedească" imposibilitatea proiectului său, deoarece, cu toate întârzierile. în raport ^cu calendarul fixat de întreprindere, unii observatori începeau să creadă că nu era irealizabil. Realişti, englezii înţelegeau ea o etichetă franceză pusă peste canal era un lucru mult mai grav decît construirea, acestui bulevard acvatic de care pînă la urmă tot vor profita, aşa că ar fi mai bine să fie terminat de alţii. Trebuiau să schimbe metoda. în această mare ţară industrială care nu se preocupase nici-odată de soarta îngrozitoare rezervată sclavilor negri din America sau die condiţiile de muncă irnpese ucenicilor englez.L şi dezvăluite de un scriitor foarle popular [J], Par-lamentul şi presa au început deodată să compătimească soarta bieţilor felahi egipteni,

recrutaţi pentru a munci pe şantierele canalului, şi s-au lansat într-o violenţă campanie de protest moral care, de fapt, a dus la desfiinţarea muncii obligatorii, măsură ce a .redus cu două treimi efectivul lucrătorilor. Anglia a putut repurta această victorie care ameninţa să-l paralizeze pe Lcsseps pentru că Mo- hamed Said, prietenul care-i dăduse atâtea dovezi de credinţă curajoasă, murise. Fusese înlocuit cu un nou viceregе, nepotul său, Ismail Paşa, c;ire se grăbise să declare : „Nimeni nu e mai mult decît mine partizan al canalului, dar vreau ca acest canal să aparţină Egiptului, iar nu Egiptul, canalului[1'] ; cuvintele unui suveran, în care apăreau poate primele indicii ale unui naţionalism egiptean ce se deşteptă. Londra profitase imediat de prilej pentru a-şi multiplica presiunile la Constantinopol, la Cairo şi chiar la Paris, unde se pare că Morny a jucat un rol destul de dubios în treaba aceasta. Noul viceregе, preocupat să vadă canalul terminat fără a displace nici la Saint-Ja- mes, nici la Poartă, nici la Tuilerii, a făcut apel în cele din urmă la arbitrajul lui Napoleon al III-lea, care cunoştea întregul preţ al alianţei britanice şi a cărui poziţie internaţională se consolidase de cînd armatele imperiului învinseseră Austria la Magenta şi la Solferino.

Care e părerea lui Napoleon al III-lea şi ce-l sfătuieşte el pe Lesseps ? „Ar fi mai bine să nu ne încăpăţînăm asupra acestui punct, care nu constituie un foarte bun cîmp de bătaie. Ingeniozitatea franceză va trebui să substituie omului maşina, iar experienţa dobîndită în acest domeniu în Egipt va fi profitabilă pentru Franţa, unde lucrări gigantice aşteaptă să fie întreprinse. La început va costa scump, dar ulterior se va merge mai repede. Fondurile Companiei vor fi suficiente pentru aceste cumpărături noi şi neprevăzute ? Foarte probabil, nu. Ei bine, vom face un nou apel la economiile publice şi asta e tot. Important este să dezarmăm vechea şi tenacea neîncredere engleză. Nu se va mai putea spune la Londra că lucrătorii de la canal sînt viitorii rezervişti ai unei ipotetice armate în vederea reînnoirii cuceririlor lui

Mehmet Ali.“ [2]

* Desigur, Dickens în *David Copperfield* (1849).
[3] Generalul Spillmann, *Napoleon III, propliile meconnu.*

Lesseps cîştigă lunga sa bătălie

Napoleon al III-lea, despre care se constată astăzi că era fără-ndoială — dar după Bismarck — un bun cap politic al timpului său, a avut o viziune justă, căci desfiinţarea muncii forţate avea să-i impună lui Lesseps metodele moderne de planning, folosirea dragelor, excavatoarelor, maşinilor de nivelat şi a altor unelte mecanice, după cum îl va obliga şi să recurgă la cei mai mari antreprenori de lucrări publice din Europa. Couvreux, Dus- saud, Ailon şi mai cu seamă Borel şi Lavalley vor folosi ei singuri concomitent peste 22 000 de lucrători, care nu mai erau recrutaţi în Egipt, ci liber angajaţi din Franţa, Italia, Grecia, Spania, Maroc, Algeria, Siria, pretutindeni unde existau tîmplari, fierari, dulgheri, muncitori la te- rasamente atraşi de o plată bună pe un şantier de lungă durată. Borel şi Lavalley, ingineri de poduri şi şosele care abandonaseră o funcţie publică spre a se asocia, primul, remarcabil organizator şi mare constructor de căi ferate europene, al doilea, inventatorul dragelor,.cu braţ lung, vor asuma două treimi din totalitatea lucrărilor, pe care le vor duce pînă la capăt, în timp ce Lesseps avea să se poată in sfîrşit consacra problemelor politice şi financiare, fără a da uitării *public relations* [CLXXIX] a căror importanţă o ghicea şi care-i plăceau. Astfel, în luna aprilie 1865, peste o sută de armatori, industriaşi, financiari din toate punctele globului vor fi poftiţi să viziteze şantierele de la Port Said la Suez, unde cincizeci de drage care lucrau zi şi noapte extrăgeau lunar două milioane de metri cu'oi de nisip şi de nămol, unde circulau trenuri şi şalande, unde se înălţau cetăţi noi. Excavatoarele scoteau la suprafaţă amfore

CLXXIX Relaţiile cu publicul (engl.). în zilele noastre, reprezentantul unei firme care are contact cu publicul poartă această denumire. — *Nota trad.*

romane pe care se descoperea însemnul marilor neguţători din Ostia şi nasturi de aramă împodobiţi cu boneta frigiană înconjurată de lauri. Cy- rus Field, delegatul Statelor Unite va regăsi acolo atmosfera imenselor întreprinderi ale societăţii Union Pacific şi toţi invitaţii vor fi tot atît de entuziasmaţi de rezultatele obţinute, cît şi de ospitalitatea regizorului.

Inoepînd de atunci, vizitarea şantierelor egiptene /Va deveni „voiajul la modă“, dar va mai fi nevoie să se aştepte luna martie 1886 pentru ca sultanul din Constantinopol să semneze în sfîrşit firmanul care acorda creării canalului Suez sancţiunea oficială a guvernului suzeran : Palmerston murise, iar Napoleon ai IlI-lea intervenise cu fermitate pe lîngă sultan. A fost văzut atunci prinţul de Wales, viitorul Eduard al VH-lea, venind să asiste la umplerea Lacurilor Amare de către Marea Roşie, iar ziarele engleze au exprimat urarea ca „acest canal ce se cheamă Suez, să ia numele gloriosului său creator şi să se cheme pe veci canalul Lesseps". Se terminase cu gravele probleme politice şi tehnice întîmpinate vreme de atîtia ani. Canalul avea să fie inaugurat în mod solemn la 17 noiembrie 1869 de împărăteasa Eugenia, în prezenţa împăratului Austriei, a prinţului de Wales, a prinţului regal de Prusia, a prinţului Ţărilor-de-Jos, a reprezentanţilor a patruzeci de naţiuni şi a unei imense mulţimi de invitaţi, în care se amestecau savanţi, artişti, oameni de litere : Balard, Berthelot, Broca, Thâophile Gautier, Fro- mentin, Pelletqp, Louise Colet, Ibsen, Victor Duruy..., in timp ce telegraful anunţa lumii întregi că se deschisese un nou drum al Indiilor.

Ferdinand de Lesseps, acum în vîrstă de şaizeci şi cinci de ani, ajuns erou internaţional, omul cel mai iubit, cel mai decorat, cel mai aclamat din lume şi-a găsit cea mai bună răsplată, căsătorindu-se cu o tînără de douăzeci şi unu de ani La Londra, *Times* scria cu gravitate : „Acest canal dă de

gîndit...“

Drumul imperial

Cînd se încheie veacul al XlX-lea — cel puţin pe calendar, căci aspectele sale social-economice se prelungesc pînă la Marele Război — treizeci de ani se vor ff scurs de la inaugurarea canalului Suez şi cincisprezece de cînd dl. Renan, primindu-l pe Lesseps la Academia fran- cezâ, i-a declarat ritos că un singur Bosfor era destul pînă în prezent pentru a pune lumea în încurcătură. în spatele iahtului împărătesei Eugenia şi al celor cincizeci de nave pavoazate care legaseră Mediterana de Marea Roşie, năvăliseră imediat politica, strategia, finanţele şi comerţul. De atunci, istoria' acestui „continent interme- diar“ unde se află'cheile cu ajutorai cărora se pot deschide sau închide astăzi căile maritime, iar mîine pipelinuritei va cunoaşte noi capitole, ce se vor **confunda adesea** cu **cele ale canalului şi ale căror paragrafe esenţiale vor fi scrise cu cerneală engleză. Căci Londra jurase să facă din noua cale a Indiilor şira spinării Imperiului britanic şi să instaleze pe parcursul său poziţii, baze navale, puncte de aprovizionare cu apă şi cărbune, comptuare, posturi de observaţie, depozite, bănci, misiuni militare şi religioase ce vor exercita o egală infliienţă asupra sensibilităţii membrilor Parlamentului, negustorilor din City şi d-lui Rudyard Kipling.**

Alte capitole vor fi scrise cu cerneală arabă, căci legînd direct Occidentul de Extremul Orient, Lesseps răstumase situaţia de fapt creată de Vaspo da Gama, care lăsase în afara

marelui trafic mondial drumurile milenare străbătute odinioară de cuceritori neobişnuiţi, rîvnite de proconsulii romani, călcate sub copitele cailor de călăreţii pustiului, organizate de neguţătorii veneţieni, visate de cruciaţi, trasate de caravanierii din Hedjaz, supravegheate de agenţii lui Colbert. De acum înainte, traficul va traversa lumea ce va fi curînd numită arabă, iar schimbările aduse de • această răsturnare a relaţiilor comerciale vor provoca în Orientul Mijlociu zguduiri politice, intelectuale şi social-economice care, ele însele vor pune pro- blerile noi, dintre care nu cea mai puţin acută e apariţia şi dezvoltarea naţionalismului.

„Un gentleman nu procedează astfel !“[r]

în 1900 anumite trăsături ale marilor puteri europene au suferit modificări în urma unor evenimente externe deja previzibile în 1869. Desigur, nu toate au fost provocate de străpungerea istmului Suez[r] dar cele mai importante se află adesea în strînsă legătură cu reuşita acestei acţiuni. Succesul se poate înscrie numai în aceste cifre : în 1870, primul an de exploatare, Compania în.'jegistrează 486 nave în greutate de 630 000 tone bruto şi 26 759 pasageri ; în 1900, 3 441 nave, 13 700 000 tone, 282 500 pasageri. De la deschiderea canalului pentru navigaţie, 78% din tonajul tranzitat aparţine Angliei, care oferă astfel lumii o nouă dovadă a ceea ce s-a convenit să se numească „realismul ei politic". Din moment ce nu reuşise să împiedice înfăptuirea canalului, şi-a dat osteneală nu numai să profite de el mai mult ca oricare altă ţară graţie superiorităţii flotei sale comerciale — poseda singură peste jumătate din tonajul mondial —, stabilităţii monedei sale, organizaţiei tehnice a City-ului, unde Midland Bânk sau Lloyd's se specializaseră în contracte de import-export şi în transporturi internaţionale, dar a manevrat de asemenea spre a-l cuceri prin toate mijloacele, chiar

cele în aparenţă legale. Astfel, în 1875, cînd de abia fusese numit în funcţia de prim-ministru, Disraeli, grăbind u-se sâ -e- pare greşeala comisă de Palmerston,* cumpărase pe sub mînă, fără autorizaţia Parlamentului şi, evident, fără .să prevină Franţa, acţiunile viceregelui Egiptului, pe care o viaţă fastuoasă, un anturaj de şarlatani ce năvăliseră din Europa, o politică de falsă grandoare naţională şi militară îl puseseră în situaţia de a-şi înceta plăţile. Deţinător de acum înainte a 177 000 de acţiuni ale lui Moulay Ismael, reprezentînd aproape jumătate din capitalul total al Companiei, guvernul englez devenise principalul acţionar al canalului Suez. Cititorii revistei *Punch* se delectaseră cu o caricatură în care John Bull apărea în umbra piramidelor, încredinţînd unui arab cu fes pe cap un sac cu lire sterline, în timp ce leul britanic punea greoaia lui labă pe o cheie enormă, cheia drumului Indiilor. Totuşi, în Camera Lorzilor, cîţiva baroneţi .cărora nu prea le plăcea primul lor ministru, îşi potoliseră rasismul lor vigilent şi totodată ruşinos murmurînd : „I *don't like it. Noi of a gentleman !"* \ felicitînau-se totodată pentru c afacere purtată eu atîta succes.

„Urmărind cu o remarcabilă stăruinţă ceea ce consideră că sînt interesele lor bine înţelese, englezii aplică bucuros în relaţiile lor cu celelalte puteri concepţiile unor oameni de afaceri." [2] Disraeli dovedise acest lucru, căci acţiunea rapidă pe care reuşise s-o ducă la capăt cu co-

[1] Nu-mi place. Un gentleman nu procedează astfel (e-gl). — A'otn *trad.*

- Jean Albert-Sorel, op. *cit.*

laborarea băncii Rotschild nu era numai „o lovitură norocoasă[11] care îngăduise ţării sale să obţină trei şi în curînd zeoc fotolii in administraţia Companiei canalului, ci se situa foarte exact în tradiţia unei politici imperialiste în caic credea din toate puterile. Era prima măsură din marele ţel a cărui realizare avea să fie urmărită implacabil, după vestita formulă potrivit căreia Anglia „nu cunoaşte nici prietenii, nici duşmanii, ci numai interesele sale imuabile[11] h De fapt, proasta dispoziţie provo-

cată în Franţa de răscumpărarea acţiunilor viceregelui s-a risipit repede şi ambele guverne, cel de la Londra şi cel de la Paris, s-au înţeles spre a impune Egiptului o ..Casă a datoriei publice[11]. Pasivul exigibil atingea în 1876 suma de două miliarde şi jumătate, reprezentînd fondurile înghiţite de o scrie de operaţii — lucrări publice, dar şi risipă, misiuni diplomatice, expediţii în Sudan, împrumuturi cu dobînzi cămătăreşti — pe care financiarii din Londra şi Paris nu le dispreţuiseră. Astfel, anumite societăţi, Anglo-Egyptian Bank, Oppenheim, Rotschild, Societc generale Credit foncier, Mallet, Pillet Will, Credit Ivon.nais, Comptoir naţional de l'escompte, posedau poliţe destul de mari asupra tezaurului egiptean pentru a încerca să le acopere încasînd direct o bună parte din veniturile bugetare ale lui Moulay Ismael. în calitate de organism internaţional, „Casa[11] controla întreaga administraţie a finanţelor, căile ferate, porturile. Ea deveni curînd un condominiu anglo-francez efectiv care, depăşin- du-şi rolul lichidator, avea să sfîrşească prin a ajunge o adevărată tutelă, silind cabinetul egiptean să accepte doi miniştri trimişi de Londra şi Paris, ale căror prime măsuri de guvemămînt au fost desfiinţarea unei părţi din armată, punerea în disponibilitate cu jumătate de soldă a 2 500 de ofiţeri de origine egipteană, cu excepţia cadrelor turce şi circasiene.

Orabi şi partidul coloneilor

Această măsură va avea urmări grave. Ea va determina o insurecţie armată, instalarea permanentă a trupelor engleze, internaţionalizarea canalului Suez şi creş- [CLXXX] terea unui naţionalism ce> se va potoli poate, dar nu se va stinge niciodată, şi care va ţîşni mai tîrziu în vîlvătăi. De cînd Mehmet Aii decretase serviciul militar obligatoriul pentru a putea dispune de o armată naţională, militarii erau recrutaţi din păturile sociale cele mai modeste. Oameni robuşti, viguroşi,

CLXXX[1] Lord Palmerston.

conştienţi de forţa lor, simţindu-se trup; din trupul poporului acestei bătrîne ţări în care atîtea invazii depuseseră sedimentele cele mai diverse ce se egiptenizaseră cu timpul, ofiţerii sacrificaţi, foşti oameni din trupă, resimţeau acut umilinţa impusă de străini. Ei suportau greu amestecul financiarilor internaţionali, delapidările comise de înalţii funcţionari, fastul de la palat,, cită vreme părinţii lor încă se mai încovoiau deasupra milului milenar. Aveau să se răzvrătească, aşa cum pentru motive similare se ridicaseră odinioară, cu 250 de ani înainte de era noastră, ofiţerii lui Ptolemeu al IV-lea,, jucînd pentru prima oară rolul pe care-l va avea mai tîrziu în Orientul Mijlociu şi în Maghreb armata provenită din popor, cînd se va întîmpla ca puterea legală să încapă pe mîinile unor afacerişti prea lipsiţi de scrupule..

La început se mulţumiră să organizeze manifestaţii de stradă spre a protesta împotriva prezenţei miniştrilor străini şi poate pentru a-l ajuta pe viceregele Ismael să redobîndească o oarecare libertate de acţiune; sub presiunea ostaşilor puşi în disponibilitate cu jumătate de soldă, ministrul englez şi cel francez au fost trimişi înapoi, iar angajamentele luate faţă de creditori au fost declarate nule şi neavenite. Dar lucrul acesta dovedea- o lipsă de cunoaştere a puterii politice a acestora din urmă. Cîteva săptămîni mai tîrziu, guvernul otoman, la „sugestia" ambasadorului britanic, l-a demis pe Moulay Ismael printr-o telegramă, aşa cum se procedează astăzi cu un prefect, înlocuindu-l cu fiul său mai mare, Taufik (1379), personaj şters, a cărui docilitate cel puţin avea să fie răsplătită de Compania canalului prin atribuirea numelui său unui micuţ port situat în fundul golfului Suez. Din acel moment, nemulţumirea militarilor se va extinde în rindurile studenţilor, micilor burghezi, clerului, ţăranilor, elitei intelectuale va lua formele verbale şi tipărite

[1] în special Mohamed Abdou. ale indignării, se va -

cristaliza în jurul -unui partid al coloneilor. Unul - dintre ei, Orabi, fitil urnii umil ifelah, om de şoc şi bun orator ce căpăta chipul şi tonul unui erou naţional, va determina alegerea unui nou parlament, ostil controlului străin, şi va deveni ministru al departamoitului războiului (l'SSZ).

Cincizeci ide creştini sugrumaţi la Alexandria

Europenii stabiliţi în Egipt au simţit ce avea să se petreacă şi au început să-şi facă bagajele. Atunci, pentru a-i apăra, cît şi pentru a consolida poziţia nesigură a lui Taufik ameninţat' să fie răsturnat de colonelul Orabi, o mică forţă navală franco-britanică — şase nave —[CLXXXI] a aruncat ancora în faţa Alexandriei, iar alte două vase de război, la Suez. Prezenţa flotei „aliate". nu a împiedicat însă ca la 11 iunie 1882, în urma unei încăierări banale care a opus nişte muncitori maltezi unor arabi, o bandă alcătuită dintre aceştia din urmă să se năpustească spre cartierul european din Alexandria, să sugrume cincizeci de creştini, să rănească optzeci şi să prade casele lor.

Guvernul britanic nu avea să lase să-i scape nici această a doua ocazie de a interveni în Egipt, după cum nu lăsase nici prima, dar el va acţiona cu mai puţină rapiditate, căci primul ministru atunci în funcţiune [ă], liberalul şi paşnicul Gladstone, era puţin înclinat spre măsurile reclamate de o opoziţie conservatoare dezlănţuită şi care intenţiona cu fermitate să fie executoarea testamentului politic al lui Disraeli. Dispoziţiile constituţionale cer ca regele Angliei să domnească, dar nu să guverneze, însă Victoria, ce fusese proclamată împărătească a Indiilor în 1876, se face totuşi interpreta sentimentului profund al opiniei publice scriind ; „Dacă se va întîmpla ca Egiptul să fie smuls Turciei, nu va trebui să cadă în alte miini decît în ale

CLXXXI Disraeli murise în 1881.

noastre." Mai ieri susţinuse cu tot prestigiul ei pe „dear Dizzy“, cînd acesta frînase trupele ruse în marş spre Constantinopol (1878), adică spre Mediterana şi Suez. Astăzi îl va împinge pe bătrînul Gladstone sii dea ordinul de bombardare a Alexandriei şi, fără îndoială, de a merge mai departe. Guvernul francez, dimpotrivă, va recomanda celor trei nave de război ale sale să se abţină şi chiar să se îndepărteze, hotărîre care a fost probabil pe placul cabinetului de la Saint-James, întru cit îi dădea prilejul să acţioneze în sfîrşit singur într-o zonă al cărei control direct era socotit necesar de către Amiralitate. Formaţiunea navală britanică a tras aşadar cu tunul asupra Alexandriei, în timp ce navele franceze aruncau ancora la Port Said. Afacerea de-abia începea.

Anglia va acţiona singură

Colonelul Orabi a răspuns la obuzele reginei Victoria prin crearea unui guvern insurecţional, care declară imediat război Angliei, şi decretează mobilizarea gem-ralã. Destituit de Taufik, el preia totuşi comanda supremă **a** armatei egiptene şi concentrează grosul trupelor sale **în** deltă, între coastă şi Cairo. Mai bun agitator deci! comandant militar, colonelul Orabi nu are suficientă suprafaţă pentru a-şi asuma un destin naţional, dar popularitatea sa ii va permite să realizeze o ridicare masivă a populaţiei pentru apărarea a ceea ce nu se mai poate numi altfel decît patria egipteană. Cuvîntările sale **vor** avea destul răsunet în lume pentru ca la statele majore franco-britanice să se angajeze imediat discuţii în legătură cu protecţia canalului. La Paris unde, în pofida puterilor sale constituţionale, dl. Freycinet guvernează mai puţin decît regina Victoria la Londra, Adunarea naţională refuză creditele de care ar fi nevoie pentru trimiterea unui corp expediţionar. Gambetta a încercat s-o antreneze : „Nu pentru naţiunea

egipteană, nici **de** dragul partidului naţional egiptean trebuie să ne ducem în Egipt, ci pentru naţiunea franceză...“, dar Clemen- ceau a intervenit în mod dramatic, făcîndu-i pe colegii săi dispreţuiţi să simtă umbra cancelarului Bismarek, **de** al cărui pumn de fier se teme oricine : „într-adevâr, se pare că undeva o mînă fatală pregăteşte o explozie teribilă... Europa este înţesată **de «calaţi,** toată lumea **aş-**

teapta, toate puterile Işl păstrează libertatea de acţiune ; păstraţi libertatea Franţei!“

Anglia va acţiona aşadar singură. La 2 august 1882 - un prim contingent al armatei Indiilor debarcă la Suez şi, cîteva zile mai tîrziu, grosul trupelor plasat sub ordinele generalului Wokeley se instalează la Port Said, spre a lua canalul drept bnză de operaţii pentru a împresura poziţiile amenajate în deltă şi a se năpusti asupra oraşului Cairo. Potrivit legendei cavalereşti şi cocardiere ţesute pe seama lui Ferdinand de Lesseps, preşedintele Companiei n-a pregeta?, să se ducă la faţa locului pentru a apăra singur neutralitatea canalului, dar şi pentru a prezerva influenţa franceză, de al cărei sfîrşit apropiat se temea. Dacă e să dăm crezare anumitor informaţii încredinţate verbal lui Jacques Chastenet de către amiralul Lacaze, Lesseps ar fi exclamat : „Am să-l împuşc pe primul englez care va debarca" [CLXXXII], la care, amiralul Seymour ar fi replicat că, în acest caz, gentlemanul francez se expune la a fi trimis în faţa plutonului de execuţie. Limbajul eroilor odată domolit, soldaţii au debarcat fără incidente, generalul Wolseley şi-a instalat cartierul general la Ismailia şi şi-a îndreptat corpul expediţionar spre

---

CLXXXII **Vezi Jacques Chastenet,** *Histolre de la III-e RipubUque,* **voi. n. ,**

[1] Jean şi Simone Lacouture, **op. cit.**

[8] Jacques Chastenet, op. cit.

Teii el Kebir, unde era concentrată o mulţime nedisciplinată de patrioţi, mai curînd entuziaşti decît eficienţi. Lupta (13 septembrie 1882) a fost foarte rapidă şi s-a încheiat prin deruta egiptenilor, voluntarii de la Teii el Kebir neavînd tăria celor de la Valmy, şi nici colonelul Orabi, priceperea lui Kellermann sau a lui Dumouriez. Imediat trupele engleze au ocupat valea Nilului, în timp ce funcţionarii britanici puneau mîna pe toate posturile cheie din administraţia egipteană, iar la Londra ziarele luau în derîdere jalnicul sfîrşit al aventurii orabiste, a cărei profundă semnificaţie nu a înţeles-o nimeni atunci. Intr-adevăr, acest episod făcuse să apară trei date esenţiale ale vieţii publice în Orient, ale cărei resurgenţe aveau să fie numeroase : „în primul rînd, importanţa politică a armatei indigene, legătură între popor şi putere şi mijloc de acţiune a maselor ; apoi, apariţia unei conştiinţe naţionale şi sociale pînă şi la populaţia de la ţară ; în sfîrşit, reconcilierea între Islam şi unele aspecte ale vieţii moderne, căreia rezistenţa patriotică îi pune o bază, prin intermediul intelectualilor angajaţi în luptă" *.

La Paris lumea a reacţionat cu oarecare acreală cînd cabinetul de la Saint-James a adus la cunoştinţă, cu pre- cauţiunile diplomatice de rigoare, că situaţia recent creată în Egipt necesita o reconsiderare a acordului franco- englez referitor la „controlul Datoriei". Era limpede că Londra voia să termine cu condominiul şi să-l înlocuiască printr-o tutelă engleză de fapt, punct terminus al unei politici coerente care, din secolul al XVIII-lea se străduise, mai mult în ascuns deeît pe faţă, să submineze, să uzeze, să descurajeze prezenţa, influenţa, comerţul francez în Egipt. Întrucît străpungerea istmului Suez aşezase în teritoriu egiptean cheia legăturilor Angliei cu India şi cu Extremul Orient, şi întrucît împrejurările au vrut ca Egiptul să fie ocupat pe plan militar de trupele

britanice care, procedînd astfel, îşi asumaseră un risc internaţional. Londra socotea că nu-l repusese în drepturi pe viceregele Taufik pentru a înapoia Cairo Turciei şi nici nu zdrobise răscoala lui Orabi pentru ca Franţa Bă continue să joace în Egipt rolul important pe care-l deţinea de la trecerea pe aici a lui Bonaparte şi de la deschiderea canalului. Pe de altă parte, Foreign Office păstra Companiei canalului ranchiună pentru atitudinea ei, considerată neamicală, de opoziţie faţă de trecerea navelor britanice. Susţinut de o campanie de presă, el a lansat ideea străpungerii unei noi căi acvatice, de rîndul acesta, engleză ; cît despre francezi „iertînd cu greu foştilor lor parteneri faptul că nu împărtăşesc nevolnicia lor" erau sfîşiaţi între resentimentul faţă de „perfidul Albion" şi grija de a menţine relaţii bune cu vecinii lor.

în acest timp, în Europa lumea era îngrijorată de această tensiune şi se temea de tot ce putea fi mai rău. In afară de Berlin, unde cancelarul Bismarck — întotdeauna ispitit să izoleze sub raport diplomatic Franţa, a cărei rapidă ridicare îl îngrijora, şi să tragă foloase din. inevitabilele litigii care ar opune Londra Parisului — se bucura văzînd cum neînţelegerea se substituie înţelegerii visate de Gambetta, dar tot se mai temea ca un acord între cele două ţări să nu împiedice preponderenţa continentală a Germaniei. Crezînd că descoperise prilejul care ar provoca inevitabil ruptura, cancelarul i-a transmis lui Gladstone că nu s-ar opune ca Anglia pur şi simplu să anexeze Egiptul. Fie din credinţă faţă de idealul său, fie din abilitate şi tact politic, bătrînul liberal, care jertfise de multă vreme scrupulele sale pe altarul intereselor superioare ale Imperiului, n-a căzut în capcana întinsă de germani. El s-a mulţumit să desfiinţeze postul reprezentantului englez la „controlul Datoriei", punînd astfel capăt condominiului franco-britanic şi a notificat la Berlin, Roma, Viena, Petersburg şi Paris că Anglia îşi va menţine în Egipt

trupele de ocupaţie pentru a asigura ordinea publică şi că le va retrage de îndată ce împrejurările i-o vor permite. De fapt, ultimul soldat englez va părăsi zona canalului abia şaptezeci şi cinci de ani mai tîrziu.'

Lordul Cromer

Nici anexiune, nici protectorat/ Angliei ii convine să menţină ficţiunea continuităţii puflerii politice pe care o exercită legal prea docilul Taufik, pe lingă care Londra a acreditat un funcţionar, al cărui titlu modest de consul general este asemănător cu cel al oricărui reprezentant al oricărui alt stat european la Cairo. Dar sir Evelyn Baring, mai cunoscut sub numele de lord Cromer, nu e un oarecare. Om cu tradiţie colonială şi financiară care şi-a făcut practica în Indii, cu mare capacitate de muncă, energic, trăgător de sfori, încredinţat de superioritatea intelectuală şi morală a rasei albe, mîndru de a fi un supus al reginei Victoria, el va fi timp de douăzeci şi patru de ani adevăratul suvdran efectiv al Egiptului şi inspiratorul Foreign Office-ului în această parte a lumii. Resentimentul francez şi naţionalismul egiptean au vrut să facă din el un proconsul şi un faraon, uitînd prea adesea că îndelungata sa gestiune a fost cea a unui mare administrator. scrupulos şi integru, şi care a avut meritul deosebit de a fi determinat desfiinţarea regimului de corvoadă, practicat din timpuri imemorabile. Preocupat de progresul material, lordul Cromer prefigurează pe tehnocraţii din secolul al XX-lea care înţeleg să organizeze fericirea oamenilor numai prin stabilirea structurilor economice şi să planifice etapele acesteia pe hîrtie milimetrică. Este cert că sub îndrumarea sa personală, care se întemeia numai pe prezenţa unui corp de ocupaţie permanent şi pe o nouă armată instruită şi comandată de ofiţeri

englezi, a văzut Egiptul dispărînd pe aventurierii europeni, dar spre profitul exclusiv al financiarilor din City ; a văzut reorganizarea pe baze moderne a administraţiei sale, dar spre beneficiul înalţilor funcţionari englezi numiţi la conducerea ministerelor de Justiţie, Interne, Lucrări publice, Sănătate, a Jandarmeriei ; extinderea considerabilă a reţelelor de irigaţie, dar pentru , aprovizionarea cu bumbac a filaturilor din Lancashire, ce-i vor revinde egiptenilor sub formă de ţesături prelucrate ; dezvoltarea căilor ferate şi a telefonului, dar pentru uzul unui cerc foarte restrîns. Fără-ndoială, felahul va fi mai bine ocrotit împotriva cămătarilor arabi, iar lordul Cromer, ajuns la sfîrşitul carierei, îşi va da seama că popoarele pot avea nişte năzuinţe ce ignoră măsurile de securitate pretinse de o anumită ordine publică. Atunci proconsulul va însărcina pe unul dintre liderii partidului naţionalist, Zaghloul Paşa să treacă în fruntea Ministerului instrucţiunii publice, creat de-abia în 1906, ,.învăţămîntul“ nefiind pînă la acea dată decît o secţie în Ministerul lucrărilor publice.

Goana după teritorii noi

Lordul Cromer nu a fost trimis la Cairo spre a face fericirea egiptenilor, ci pentru a asigura implacabil apărarea căii Indiilor, a menţine integritatea teritoriului de care răspundea şi a organiza o pază riguroasă pe malurile canalului Suez. Cele două decenii care preced secolul al XX-lea corespund,epocii coloniale, epifenomen al dezvoltării producţiei industriale, ea însăşi inseparabilă de căutarea de noi pieţe. Această voinţă imperialistă nu mai e exclusiv victoriană, ea a trecut Marea Mînecii şi se amestecă, cel puţin în Franţa, cu un anume gust pentru aventură şi panaş care colorează preocupările mercantile ale unora, strategice ale altora. ..Credinţa în superioritatea atît materială, cît şi morală a civilizaţiei occidentale

este generală. Niciodată marile puteri europene n-au fost mai convinse de dreptul lor de a ocupa teritoriile oamenilor de culoare, a exploata materiile lor prime şi a exporta acolo produse fabricate. Acest drept are în chip de compensaţie datoria de a răspîndi în rîndurile populaţiilor binefacerile civilizaţiei occidentale. Este momentul cînd Rudyard Kipling proslăveşte solemn «povara omului alb» [CLXXXIII]. în această perioadă, în cursul căreia canalul absoarbe o medie anuală de 130 000 de pasageri şi 3 000 de nave, numai partea Indiei reprezintă 54% din traficul total, cu exporturile sale de grîu şi orez, seminţe oleaginoase, iută şi bumbac, importurile sale de ţesături de bumbac, maşini şi metale prelucrate, contingentele sale de militari şi funcţională. Dar Union Jack[CLXXXIV] nu este singurul pavilion care poate flutura în vînt pe drumul Indiilor : Franţa s-a instalat în Madagascar, la Djibouti, în Indochina, în Oceania ; Italia, la Massaua — şi în Etiopia, unde trupele sale au fost zdrobite [CLXXXV] — ; Olanda s-a apucat direct să exploateze Indonezia ; însuşi Bismarck s-a lăsat antrenat spre sud-vestul Africii şi arhipelagurile din Pacific ; iar Japonia, care imită străinătatea, importă un material imens, cumpărat in uzinele europene. Temîndu-se să nu ajungă prea tîrz.iu în această goană după teritorii noi, care nu se află numai la est, fiecare se grăbeşte, îşi aşază pionii, obţine succese ce irită şi mai mult Anglia victoriană, prima naţiune industrială din lume, stăpîna mărilor, roşie de trufie şi încruntată, de cum bănuieşte că diplomaţia unui alt stat dă tîrcoale în regiuni pe care le consideră ca pe rezervaţii ale ei. Astfel, ocupînd poziţii în Birmania, ea s-a ridicat împotriva navalei ruse spre Afganistan, întrucît nu putea îngădui ameninţarea unei presiuni la frontierele de nord-est ale Indiei. Din lungul lanţ care leagă Londra de Hong-Kong, trecînd prin Gi-

---

CLXXXIII Jacques Chastenet, op. *cit.*

CLXXXIVPavilion englez cu dungi de diverse culori. — *Nota trad.*

CLXXXVDezastrul de la Adua, din 1096.

braltar, Malta, Marsa Matruh, Cipru, Alexandria, Suez, Perim, Aden, Colombo, Rangoon şi Singapore, veriga principală se află în mîinile lordului Cromer. La 25 octombrie 1894, îndreptîndu-se spre postul său de la Tonkin şi traversînd Marea Roşie, colonelul Lyautey notează în carnetul său de călătorie : „Dacă de cînd datează povestea cu Egiptul am sentimentul crescînd că aici se află duşmanul nostru veşnic şi cel mai nemilos, odată cu admiraţia mea pentru el creşte şi convingerea că avem multe de învăţat de aici.“

Prin istmul Suez nu treceau numai cargouri şi pacheboturi, ci şi bastimente de răzb3i şi convoaie de trupe. Lesseps încercase în mai multe rînduri să consacre principiul *neutralităţii canalului* într-un document internaţional, dar a trebuit să se aştepte aproape douăzeci de ani pentru a obţine *internaţionalizarea* lui : „Canalul maritim Suez va fi întotdeauna liber şi deschis în timp de război, ca şi în timp de pace tuturor navelor comerciale sau de război, fără deosebire de pavilion." [CLXXXVI] Întrucît se pusese întrebarea cine va fi însărcinat să menţină respectarea unor asemenea dispoziţii, Londra a reuşit să facă celelalte ţări să admită că acest rol revenea în mod logic viceregelui Egiptului. Acest lucru însemna consacrarea oficială a controlului şi prezenţei militare a Angliei. Cu acest prilej, în toate popotele regimentelor britanice staţionate în întreaga lume, a fost aranjată pe mese de ma- hon argintăria de zile mari şi s-a închinat cu solemnitate în cinstea reginei.

Sudanul pierdut $i recucerit

Forţele engleze care stăteau de strajă la canal nu erau . folosite numai pentru a chezăşui o convenţie internaţională. Cînd în urma unei grave răscoale prezenţa egip- tonilor fusese măturată din Sudan, acolo, în acele provincii nubiene care pe vremuri fuseseră rezervorul celor mai buni soldaţi

CLXXXVI Convenţia de la Constantinopol semnată de Anglia, Germania, Austro-Ungaria, Spania, Franţa, Italia, Ţările de Jos, Rusia, Turcia (28 octombrie 1888).

ai faraonilor şi pe care Mehmet Aii. mai recent, Ie anexase pînă la urmă, trupele de întărire britanice nu putuseră să vină de hac dervişilor fanatizaţi de vocea profetului musulman, iar generalul Gordon fusese masacrat la Khartum (1885). în cele din urmă Sudanul fusese pierdut, iar armata egipteană, sub ordinele a doi generali britanici, fusese pusă pe fugă de războinicii în picioarele goale, ceea ce a produs o mare plăcere publicului francez. Afacerea era serioasă pentru Anglia, care risca să-şi piardă faţa înaintea ,.protejaţilor“ ei şi care acum se vedea constrînsă să supravegheze frontierele de sud ale Egiptului. încercarea de a redobîndi teritoriul pierdut presupunea o îndelungată pregătire militară, dubţată de o delicată negociere diplomatică, întrucît dacă Navy rămînea stăpîna incontestabilă a oceanelor, în schimb armata engleză de uscat sc bucura de o reputaţie mai puţin strălucită, iar cancelariile europene nu erau întotdeauna de acord cu metodele Foreign Office-ului.

Pentru a salvgarda ficţiunea unui Egipt independent, lordul Cromer socotea necesar ca recucerirea Sudanului să fie încredinţată unor trupe egiptene, fiind de părere că acestea ar şti să se bată cu vitejie dacă ar fi bine instruite, bine comandate... şi sprijinite de elemente specific britanice. Locotenent în armata Indiilor înainte de a intra în serviciile administrative, el a putut cîntări de aproape slăbiciunile comandamentului, la o vîrstă cînd nu eşti niciodată indulgent cu generalii. Acum, cînd practic deţinea puteri civile şi militare cvasiabsolute, avea să dea peste cap vechile rutine, să se ocupe personal de instruirea şi încadrarea soldaţilor destinaţi viitoarei campanii din Sudan, al cărei comandament urma să fie încredinţat generalului sir Herbert Kitchener. Pregătirea a durat zece ani. Era mult. Dar lordul Cromer aştepta să se ivească un prilej fericit, iar acţiunile diplomatice iniţiate de Foreign Office să se încheie cu bine. Acestea prezentau mai multe dificultăţi decît era de presupus, întrbcît cabinetul de la

Saint-James reuşise să determine

Germania **(1890)** să admită **ca** zona de influenţă **engleză** să se întindă asupra întregii văi a Nilului, dar nu **reuşise** să obţină ca Leopold ai II-lea, regele Belgiei şi suveran al statului independent Congo, să-i lase mină liberă într-o regiune numită Bahr el Ghazal, situată între Congo francez şi cursul superior al Nilului. Mai mult, sub abila presiune exercitată de Quai d'Orsay, Leopold al II-lea renunţase la Bahr el Ghazal, ale cărei mlaştini nu prezentau pentru el nici un fel de interes, permiţînd astfel Franţei, căreia **nu-i** trecuse supărarea prilejuită de înlăturarea ei din Egipt, să se instaleze în valea superioară a Nilului, să taie drumul ce ducea de la Cairo la Capul Bunei Speranţe şi în orice caz să oblige Anglia să reconsidere în ansamblu chestiunea egipteană. Din această rivalitate furibundă, ascunsă şi totodată răsunătoare, va lua naştere în cele din urmă Antanta cordială care, în grelele zile ale marelui război va apăra Europa, cel puţin provizoriu, împotriva hegemoniei germane. Ce s-ar fi întîmplat cu aceşti doi concurenţi, dacă în luna septembrie 1898, după ce se strînseseră atîţia nori de furtună, ar fi căzut trăznetul din cerul de la Faşoda ?

Cum a survenit vestitul incident, care a dezlănţuit nişte pasiuni şovine ale unei opinii publice la fel de supravoltate de ambele părţi ale Mării Mînecii ? La Cairo, pregătirea militară fiind încheiată, Kitchener nu mai aşteaptă decît ordinul de a-şi conduce trupele spre sud. Prudent, lordul Cromer mai temporizează, deoarece cunoaşte semieşecul Foreign Office-ului şi încă mai aşteaptă ocazia, dacă nu pretextul, de a lansa o operaţie de mare anvergură, care să spele afrontul îndurat cu zece ani în urmă şi totodată să împingă pînă dincolo de Nilul alb o frontieră periculoasă. Om cultivat şi în acelaşi timp de acţiune, el ştie că istmul Suez, a cărui pază i s-a încredinţat, nu prezintă o valoare strategică decît în măsura în care este bine acoperit dinspre sud şi dinspre est. Astfel, atunci cînd dă ordin să fie pună şaua pe cai, ne

putem imagina că întrevede necesitatea imperioasă pentru Anglia de a se instala într-o bună zi în Palestina şi în Siria. O armată italiană ^fiind complet zdrobită în primele zile ale lunii martie 1896 la

Adua, pe cînd se îndrepta spre Addis-Abeba, guvernul de la Roma solicită Londra, în numele solidarităţii europene, să pornească în Sudan o acţiune militară de sprijinire. Presat de Cromer şi de Kitehener, cabinetul britanic işi dă consimţământul, nu atît pentru a încerca o diversiune a cărei utilitate practică nu o vedea — dintre cei 17 500 soldaţi ai generalului Baratieri, 12 000 fuseseră ucişi şi 4 000 luaţi prizonieri — cît pentru a prinde din zbor prilejul de a recuceri Sudanul şi de a înfige drapelul englez deasupra Khartumului, împăcîndu-şi totodată conştiinţa că preia partea sa frăţească din „povara omului alb“, temă scumpă bardului oficial al Imperiului. De data aceasta, armata anglo-egipteană va face dovada capacităţii ei de luptă, va purta şi va cîştiga grele bătălii timp de mai bine de doi ani, va cuceri Khartum, unde Kitehener îşi va organiza postul de comandă, ignorînd că cu 600 km mai ia sud, pe Nilul alb se înalţă un mic fort pe care flutură drapelul tricolor al Franţei şi în care sînt instalaţi opt ofiţeri francezi şi o sută dduăzeci tiraliori senegalezi sub comanda căpitanului Marchand L

Faşoda nu merită un război

In vreme ce cei 25 000 de oameni ai lui Kitehener urcau încet valea Nilului luptînd şi, pe măsură ce înaintau, construind o cale ferată dublată de o linie telefonică, o modestă misiune franceză a pornit din Loango, mic port în Congo, s-a înfundat în pădurea ecuatorială, a mers de-a lungul fluviului Oubangui, a străbătut Bangui, Bengassou, Tam- boura, a trecut cu preţul a mii de greutăţi terenurile mlăştinoase de la Bahr el Ghazal şi a ajuns optsprezece luni mai tîrziu la Faşoda, pe Nilul alb, după ce a parcurs 4 000 km în plină aventură. Drumul spre Capul Bunei Speranţe era tăiat. Ne putem imagina reacţia sirdarului[3] care,

ureînd pe Nil la bordul unei canoniere, s-a aflat

[1] Avînd ca adjunct pe locotenentul Mangin.

[2] Denumire provenind din limba persană, atribuită între **anii** 1882—1925 generalului englez care comanda o armată egipteană, **în** speţă generalului Kitehener. — *Nota trad.*

deodată în faţa unui drapel francez, desfăşurat ca o sfidare ia adresa imperialismului britanic. Este cunoscută scena, care a fost de atîtea ori povestită şi înfăţişată grafic. Aşa cum se cuvine, căpitanul se prezintă în faţa generalului ; acosta, un uriaş blond, cu ochi deschişi la culoare, îmbrăcat intr-o uniformă elegantă ; francezul, cu obrazul ars de soare, ochi de jar, bărbos, zdrenţăros. Ştiind să aprecieze situaţia, Kitchener îl felicită pe Marchand — whisky, —, dar îl roagă să aducă drapelul şi să abandoneze fortul, care se află situat într-o zonă ce e recunoscută a fi sub influenţă engleză. Marchand răspunde că numai guvernul francez poate să-i dea directive. Lordul Kitchener rămîne surprins, deşi nu fusese luat pe neaşteptate. Serviciile engleze ştiau de multă vreme că francezii aveau intenţia să urce pe valea fluviului Oubangui şi înştiinţaseră Foreign Office-ul că se organizează o misiune care va încerca un asemenea raid. Supărat, cabinetul de la Saint-James anunţase atunci Quai d'Orsay că dacă se va înfăptui o asemenea acţiune, guvernul englez o va considera ca un gest neprietenesc ; dar Franţa era sătulă de asemenea ameninţări abia camuflate şi căuta în descoperirea unor regiuni noi un balsam pentru rana sa alsa- ciană, chiar dacă se lansa cu uşurinţă în manevre îndrăzneţe, fără să aibă cea mai mică acoperire diplomatică.

Aşa cum era de aşteptat, guvernul englez, prevenit telegrafic de Kitchener, a cerut numaidecît la Paris rechemarea misiunii Marchand. Fermitatea cererii engleze, ca şi tonul ei ameninţător, au provocat în Franţa reacţii verbale de cea mai mare violenţă, dar care s-au vădit a nu fi decît fanfaronadă. Londra, dimpotrivă, a luat în serios această afacere, a mobilizat Home Fleet [CLXXXVII], iar la War Office[2] s-au dat dispoziţii care au determinat ele însele anumite măsuri de securitate în porturile

CLXXXVII Flotă **însărcinată cu apărarea directă a** Angliei (engl.). — *Nota trad.*

[2] **Ministerul de război britanic (engl.). —** *Nota trad.*

coloniale franceze. Se crede cu adevărat că va izbucni un război ? Desigur, sînt destui aţîţători militari sau civili, dar cei care spun sau scriu că trebuie să ne batem în numele onoarei naţionale, măcar se gîndesc ei la aceste adevăruri totuşi orbitoare : că Franţa e sfîşiată da afacerea Dreyfus şi de certurile religioase, că statul ei major e contestat cu vehemenţă, că marina ei este cu totul inferioară marinei engleze, că ţărmurile sale sînt slab apărate, că graniţa ei de răsă- . rit încă mai sîngerează, iar noua sa aliată rusă nu are de gînd să tragă cu tunul împotriva Angliei ? Nu cu articole de presă trompetarde, nici cu retrageri cu torţe, nici cu caricaturişti ce se întrec care mai de care în a ridiculiza formele pline ale bătrînei regine Victoria se va reglementa problema acestei curajoase, dar destul de stupide misiuni Marchand. Ea ţine mai curînd de domeniul explorării decît de politică şi se ciocneşte astăzi de o voinţă engleză cu atît mai ireductibilă, cu cil guvernul francez fusese prevenit. înţelept, Delcasse, noul ministru al Afacerilor Externe, mai preocupat de ..linia albastră a Vosgilor“, decît de o ceartă cu englezii cure nu merită un război, dă ordinul să se evacueze Faşoda, oraş sudanez şi, prin urmare, anexat la Egipt, unde există un protectorat britanic de fapt.

Abandonînd definitiv cheia Orientului în mîinile englezilor, Delcasse începe atunci cu Londra nişte convorbiri menite să' lichideze fricţiunile din trecut. Se ştie că ele aveau să ducă în curînd la angajamentul luat de Franţa să nu mai stânjenească niciodată acţiunea englezilor în Egipt, şi la cel luat de Marea Britanie, să lase Franţei mînă liberă în Maroc. Intre timp, căpitanul Marchand s-a înapoiat la Paris, aclamat de o mulţime în delir : „Trebuia să fi văzut pe bulevard femeile aruncînd buchete de violete calmului erou de la Faşoda, pentru a înţelege că acest mindru soldat — dealtfel republican şi respectând puterea

instaurată —cucerise toate inimile?[CLXXXVIII] [1] Cîţiva ani mai tîrziu, acelaşi Paris'avea să-l aplaude pe Eduard al VII-lea şi Antanta cordială cu acelaşi entuziasm.

Calea Indiilor

Dacă în zorii dintâi ai secolului al XX-lea, la numai treizeci de ani după inaugurarea canalului Suez, aproape 3 500 de nave şi 280 000 de pasageri au străbătut cei 150 de kilometri ai lui, aceasta s-a întîmplat pentru că Europa s-a năpusîit intr-acolo cu marinarii, soldaţii *, funcţionarii şi ncgusiorii ei, în vederea cuceririi de noi pieţe, poziţii strategice şi uneori chiar din simple motive de prestigiu. Dis- punind numai ei de jumătate din tonajul globului, cu 14 milioane de tonouri în care se numără deja 5 450 vase cu abur, englezii şi-au continuat metodic drumul spre Extremul Orient, zdrobind pe unii şi căzînd la înţelegere cu alţii, cu o îndărătnicie care a determinat pe unul dintre ei să spună : „Imperiul nostru nu se datorează nici ambiţiei regilor, nici geniului generalilor, nici chiar vreuneia din aceste crize de înflăcărare milihiră prin care neapărat trec toate naţiunile, ci acţiunii constante, tăcute a instinctelor, lăudabile sau nu, care au umplut lumea cu limba engleză“ [CLXXXIX].

Trăgînd învăţăminte din serioasa revoltă a şipailor, cînd totul a fost la un pas de catastrofă (1857), ei au izbutit, cu un foarte mic număr de funcţionari, să înzestreze imensul subcontinent cu primele echipamente moderne, să impună reforme administrative de care se sinchisise foarte puţin Compania Indiilor, să creeze o armată din care se va recruta o nouă aristocraţie, dar fără a reuşi să pună în mişcare masa enormă de 325 milioane de hinduşi, muncă sugea omenească pe care vor

CLXXXVIII Leon Daudet, *Salon s ei journaux.*

CLXXXIX[1] în special, în 1895, expediţia din Madagascar ; în 1896, expe-, diţia din Abisinia ; în 1899, expediţiile din China.

[1] Citat de Robert Escarpit în *Rudyard Kipling.*

încerca totuşi s-o întreprindă vie regii — lorzii Canning, Lytton, Dufferin, Landswone, Cm on printre alţii — despre a căror administraţie, sprijini lă de agenţii vestitului Indian Civil Service, s-a putut spune că amintea de cei mai buni ani ai Imperiului roman.

După ce s-a străduit să apere principiul integrităţii Chinei, aşa cum apărase cu străşnicie pe cel al integrităţii Turciei pentru a împiedica pe ceilalţi să-şi dispute bucăţile imperiului otoman, Londra a hotărît în cele din urmă să-şi ia şi ea partea ei cu prilejul zdrobirii Chinei, cînd dinastia manciuriană, după un război nefericit împotriva Japoniei (1895) a cerut ajutorul financiar al occidentalilor pentru a plăti la Tokio preţul înfrîngerii sale, în schimbul unor „teritorii de arendat" şi al unor concesiuni feroviare. Poziţiile deja cucerite ale englezilor în zona fluviului Iantse au fost consolidate, dar cabinetul de la Saint-James nu a putut împiedica Rusia să se instaleze la Port-Arthur şi în Manciuria, germanii la Ţindao şi Cianton, francezii în Iunnan şi Guandun. Negustorii din City nu vor pregeta să spună că au găsit aici un „Eldorado comercial".

Calea Indiilor a redevenit ca odinioară drumul Extremului Orient, dar cargourile şi pacheboturile societăţilor Peninsular, Messageries, Biby Line, Rotterdam Lloyd, Norddeutsche Lloyd, Nippon Yusher Kaisha, care treceau prin istm, nu se mai opreau acolo decît cîteva ore pentru a-şi face plinul de cărbune, a-şi umple rezervoarele cu apă sau a debarca turiştii. în trecut, precum şi mai recent, intermediarii fenicieni, greci, arabi, veneţieni făcuseră avere la Arsinoe, Pelusium, Naucratis sau Alexandria, cînd mărfurile încărcate în Indii erau aduse cu vasele pînă în fundul Mării Roşii, de acolo, pe cămile, sau pe Nil şi pe micul canal, pînă în Mediterana şi reexpediate spre Roma, Corint, porturile Asiei Mici şi mai tîrziu Veneţia, Franţa sau Flandra. Egiptul era pe vremea aceea un vast antrepozit de mirodenii, vin de palmier, perle,

ţesături de mătase, tămîie, sclavi şi — încă de pe atunci — buruieni interzise care te fac să visezi, fiecare dintre aceste produse conferind dreptul la taxe enorme de curtaj. De acum înainte căpitanii vaselor gemînd de grîne, zahăr, iută, arahide, orez, copra, mangan, încărcate la Bombay, Batavia, Bang- kok, Penang, Singapore, Macassar, Manilla şi chiar Mel- bourne trec prin canal, dar debarcă direct încărcătura lor la Genova, Marsilia, Bordeaux, Le Hâvre, Londra, Liver- pool, Anvers, Amsterdam sau Hamburg fără transbordare. Agentul comercial arab sau veneţian de odinioară şi-a schimbat numele şi chipul. Acum se numeşte „măsurătorul" şi se prezintă cu curtoazia tehnică pe care Compania canalului o impune tuturor funcţionarilor- săi. Cu toate că aceasta îşi umple lăzile punîndu-i pe navigatorii ce nu vor să ocolească pe "la Capul Bunei Speranţe să plătească taxe de acostare mereu contestate, dar întotdeauna acceptate, nici cel mai mic ban de aur nu nimereşte în tezaurul egiptean, de cînd kedivul .Moulay Isrnael nu numai că i-a vinciul lui Disraeli acţiunile pe care le deţinea, dar a cedat Crediiului funciar al Franţei participaţia la cele 15% din beneficiile acordate guvernului egiptean prin statutele Societăţii *. Desigur, implantarea şi buna funcţionare a unei asemenea întreprinderi au provocat efecte secundare ce nu pot fi nesocotite, care nu au adus foloase numai agenţiîor de aprovizionare, ci şi economiei egiptene, deşi profitul este încă neînsemnat la acest nivel.[2]

Canalul vehiculează şi idei

în sens invers, cargourile europene care coboară spre sud avînd calele burduşite cu şine de cale ferată, vagoane, locomotive, dinamuri, armament sau textile prelucrate nu se opresc nici ele mai mult. Enormul tub digestiv artificial al lumii moderne nu alimentează corpul egipţean. Totuşi, dacă Egiptul a încetat de a mai juca rolul său de

antrepozit al Orientului, el va deveni curînd un loc de intîlnire foarte frecventat, unde vor răsuna filozofiile politice ale noului secol şi visurile lumii islamice sau arabe în căutarea coeziunii, în timp ce rivalităţile europene se vor înăspri şi mai mult. Vapoarele care străbat canalul sau fac scurte escale tehnice la Port Said vehiculează de asemenea ziare, cărţi, reviste — şi pe unii studenţi orientali care au descoperit Cambridge şi Sorbona. în 1900 s-a format un „partid naţional egiptean[1] sub impulsul unui tînăr intelectual, Mustafa Ramai, favorit al saloanelor pariziene, conducătorul burghezilor modernişti din Cairo şi Alexandria, nerăbdători să participe la guvernarea propriei lor ţări : naţionalismul egiptean nu mai înnobilează „colonei'* în stilul lui Orabi şi nu trece încă prin masele populare sau cadrele subalterne ale armatei. La Port Said a fost înălţată o statuie a lui Lesseps. în ziua inaugurării, prietenii lui

[1] In 1949, Compania va restitui guvernului egiptean calitatea sa de asociat la întreprindere, cu un drept de 7°/o asupra beneficiilor.

[2] „Nu ar trebui să aşteptăm din partea reprezentantului reginei să susţină un proiect de care să beneficieze consumatorul egiptean şi care ar risca să ruineze industriile engleze.'* *(Times,* 1999).

Mustafa Kamal s-au gîndit că dacă marele om „deschisese naţiunilor pămintul'[1], canalul lui le arunca acum în obraz imaginea simbolică a subordonării lor. „Ar' fi fost mai bine pentru noi, au spus cîţiva, ca istmul să nu fi fost străpuns niciodată.*[1] încă nu ştiau că Ferdinand de Lesseps săpase tranşcea pentru viitoarele războaie.

1915: turcii lansează un atac asupra canalului

în lucrarea sa *Histoire de la III-e Republique,* Jacques Chastenet reaminteşte că la 1 ianuarie 1914 ambasadorul Angliei, adresînd urările sale preşedintelui Poincare, a declarat : ,,în anul care s-a scurs am văzut restabilindu-se pacea şi totul ne permite să nădăjduim că ea nu va mai fi tulburată."

Războiul balcanic care, practic, a pus capăt desmem- brării Turciei europene, s-a încheiat într-adevăr prin tratatul de la Bucureşti. în această zonă geografică se va aprinde, opt luni mai tîrziu, scînteia care va face să explodeze primul război mondial, în care vor fi ucişi 9 milioane de oameni, iar 21 milioane vor fi răniţi. Departe de a realiza uniunea sufletelor, atît de visată de saint-simonieni, căile de comunicaţii materiale mai lesnicioase au oferit naţiunilor- occidentale mijlocul de a-şi făuri noi imperii, de a controla exploatarea lor şi de a se întrece în viteză pentru acapararea pieţelor, dar tot ele au ascuţit în cele din urmă în mod periculos rivalitatea dintre imperialisme şi economii. Aceste căi de comunicaţii lesnicioase vor permite acum navelor grele ale naţiunilor inamice să ajungă pînă în teritoriile lor coloniale sau în zonele lor de influenţă, spre a încărca de acolo materiale strategice pentru a alimenta uzinele de război şi un anumit sprijin material uman, care va fi aruncat pe cîmpurile de bătaie deschise în Europa, Africa şi Asia. De-abia trecuseră douăzeci de ani de cînd Ernest Renan, primindu-l pe Lesseps în Academia franceză în prezenţa lui Victor Hugo, Taine, Pasteur, Alexandre Dumas, declarase că amplasa-mentul viitoarelor bătălii fusese deja indicat. Este destul de savuros să asociem astăzi la profeţia bătrânului sceptic, căreia i-a trebuit atît de puţin

timp ca să se realizeze, teama exprimată în 1905 de către doctrinarul naţionalismului integral : „Tot secolul al XlX-lea n-a fost decît un efort ştiinţific, industrial, comercial, în scopul extinderii puterii omului, amenajării întregului glob, dezvoltării civilizaţiei graţie devotamentelor mîinii de lucru barbare... Imprudenţele, miopiile se vor plăti aşa cum se plătesc în istorie, cu preţul sîngelui.“ [CXC]

2 august 1914 : sfîrşitul secolului al XlX-lea

în această tragedie ce încheie definitiv secolul al XlX-lea şi în care Europa îşi pierde cei mai buni fii şi aruncă în foc 235 de milioane de dolari pentru a se sinucide în momentul în care se pare că e stăpîna lumii, Suezul va juca un rol foarte important. El nu va ocupa, desigur, în comunicatele oficiale acelaşi loc ca nu ştiu ce zone situate între Atlantic şi Vosgi, dar rolul său nu va fi mai puţin considerabil. Istmul şi milenara sa zonă de apărare — Sinaiul —,- coridorul siro-palestinian, Mesopotamia vor fi teatrul unor lupte sîngeroase, ce nu se vor compara totuşi cu măcelurile din Artois, Champagne şi de la Ver- du.n ; acolo se vor înnoda însă intrigile anglo-arabe ce vor duce la prăbuşirea Imperiului otoman, la implantarea efemeră a unui control franco-britanic, la naşterea noilor state arabe, la trezirea dinamismului islamic, la dezvoltarea sionismului. Locul vechii „chestiuni a Orientului", ajunsă materie de curs în programul de bacalaureat, va fi luat de „problemele Orientului Mijlociu".

S-a spus că curbele statistice sînt foile de temperatură ale lumii moderne. O simplă privire aruncată pe graficele Companiei canalului Suez ar fi suficientă pentru a preciza sensul acestei imagini. In anul 1900, birourile din Ismailia notaseră în

---

CXC **Charles Maurras, *Kiel et Tanger.***

registrele lor tranzitul a 3 441 de nave, reprezentând 13 700 000 de tone bruta şi a 282 500 pasageri. In 1914, aceste cifre deveniseră următoarele : 4 500 de nave, 23 000 000 de tone, 450 000 de pasageri. Mărfurile care intrau prin orificiul de sud proveneau din Indii, China, Japonia, Siam, Indochina, Malaysia, Australia, Noua-Zeeiandă, Africa orientală, Persia. India engleză deţine ea singură 49% din trafic, China şi Japonia, 22%. Produsele nu s-au schimbat : cereale, plante oleaginoase, minereuri, textile, în afara unui nou venit, încă foarte timid, petrolul din Golful Persic. Deocamdată nu reprezintă decît 300 000 de tone, dar e făgăduit unui viitor destul de strălucit, din moment ce Amiralitatea britanică a achiziţionat 51% din capitalul societăţii Anglo-Persian O,il Comp. Dacă marile pacheboturi ale companiei *Peninsular* şi cargourile societăţii *Blue Fannel* mai păstrează în 1914 o incontestabilă supremaţie pe drumul Indiilor, ele sînt urmate de aproape de *Messageries mariti- mes* care tocmai au lansat la apă nave uriaşe de cîte 13 000 de tone, de societatea germană *Hapag* şi de cea japoneză *Sknyo Maru.* Întrucît deplasamentul cuirasatu- lui *Orion* sau *Colossus,* sau al crucişătorului de război *Kaiser* nu le permitea acestora să utilizeze canalul, eventualul lor teatru de operaţii este situat mai la nord. Din aceleaşi motive, în 1904, amiralul Rodjestvenski şi-a condus escadra spre golful Along, înconjurînd pe la Capul Bunei Speranţe, în timp ce întăririle mai uşoare ale amiralului Negobatov au trecut istmul, alergînd **CK*-** pavilionul în vînt spre dezastrul de la Ţuşima, ale cărui unde de rezonanţă vor străbate drumul Indiilor ca gongul vestitor al redeşteptării Orientului.

Toate aceste nave care şi-au încrucişat drumurile între Suez şi Port Said în cursul primilor paisprezece ani ai noului secol au fost deopotrivă martorii şi protagoniştii evenimentelor internaţionale ce au modelat puţin cîte puţin chipul

Meduzei pe care l-a luat lumea contemporană. Respinsă pe plan diplomatic din Mediterana şi din Golful Persic, Rusia ţaristă s-a întors către Pacific, a ocupat Manciuria şi, supraestimîndu-şi forţele, în Coreea a provocat Japonia, devenită putere navală şi industrială. Infrîngerea Rusiei a determinat coacei-ea ca într-o seră pentru culturi timpurii a mişcărilor revoluţionare ce o frămîntau din 1898 \ dar violenţa reacţiunii, populaţia ei în creştere, o scurtă şi aparentă perioadă de prosperitate economică datorată unei politici de împrumuturi internaţionale au făcut din ea din nou sperietoarea Europei. Toate aceste lucruri îi permit să reînnoiască convenţiile militare cu Franţa şi să încheie în 1907 un acord cu Londra, fără a pierde deloc din vedere vechile obiective ale falsului testament al lui Petru I. Pentru a avea mină liberă în Maroc, Franţa nu s-a mai încăpăţînat să taie Angliei drumul Indiilor şi a semnat cu ea un pact, cunoscut sub numele de Antanta cordială, aranjament la care cele două guverne au subscris cu atît mai bucuros, cu cît politica expansionistă militară şi navală a Germaniei le îngrijora.

Căci de dincolo de Rin răzbate un zgomot ameninţător şi destul de teatral de săbii şi furnale. Sub conducerea personală a împăratului Wilhelm al II-lea, înconjurat de militari (amiralul Tirpitz, generalul Schlieffen) şi de industriaşi (Krupp, Thyssen, Manesmann), Germania cunoaşte o epocă de dezvoltare economică intensă, graţie densităţii populaţiei sale, cărbunelui, potasiului său, porturilor, uzinelor, şantierelor sale maritime, produselor sale chimice, maşinilor, oţelului său — 17 milioane tone în 1913 —, care toate au nevoie de debuşee externe într-o lume rapace unde ea a intervenit tîrziu, dar unde înţelege ca de acum înainte să fie prezentă peste tot. Şi-a înfipt drapelul negru- alb-roşu în sud-estul african, în Togo, Camerun, Africa Orientală, în Guineea şi în insulele Caroline. Este înţesată de ofiţeri şi de profesori, de

agenţi comerciali şi de ingineri. „Era industrială, victoria, puterea o zgîlţîie cu zvîeniri de o violenţă necunoscută[CXCI]. Poporul german este cuprins atunci de mistica ciocanului prin cădere şi a uniformei militare, în timp ce se înalţă cîntul lui Siegfried făurind u-şi sabia; chiar în Franţa se întîlnesc discipoli ai lui Fichte şi Gobineau, care gîndesc în sinea lor că germanul trebuie să-şi asume cucerirea şi puterea, întrucît face parte din rasa superioară. Pe plan diplomatic, Berlinul a încheiat acorduri militare cu Viena, Roma şi Constantinopol. Rivalitatea dintre imperialisme, mecanismul alianţelor, competiţiile economice, cursa înarmărilor au devenit tot atîtea motoare gata să pornească şi, la toate acestea, trebuie să adăugăm o anumită .dorinţă de revanşă care înfrigurează o parte din opinia publică germană. Amesteeindu-şi în soare şi vînt pavilioanele colorate ale coippaniilor lor, navele marilor puteri europene pot să-şi înalţe mult şi bine marele pavoaz şi să lanseze trei sunete de sirenă trecînd pe lîngă statuia d-lui de Lesseps turnată într-un bronz emfatic, norii se îngrămădesc totuşi deasupra Europei, unde se răspîndeşte o atmosferă tulbure.

Lovitura de pistol cu care bosniacul Princip l-a ucis la 28 iunie 1914 pe arhiducele moştenitor al Austriei la Sarajevo nu va fi ultimul ecou al harababurii balcanice, ci primul foc al războiului mondial, întrucît va declanşa primejdiosul automatism al alianţelor şi al altor acorduri încheiate între capitalele europene. Se ştie că deoarece Austria declarase război Serbiei, Rusia mobilizase şi ea, determinînd astfel reacţia Germaniei. Franţa a mobilizat la rîndul ei, Berlinul i-a declarat război şi a cotropit numai- decît Belgia. Anglia a intervenit şi ea, întrucît garantase neutralitatea teritoriului belgian şi pentru că nu putea, din punct de vedere istoric, să admită

CXCI[1] Naşterea partidx^tStxăHfcdfirnpcrat rus.

[1] Pierrs'G&xotte, *ffistotre aet'Allemagne.*

eventualitatea unei prezenţe germane la gurile Escautului, mai cu seamă atunci cînd amiralul Tirpitz dispunea de cuirasale şi crucişătoare de război a căror calitate egala pe cea a bastimentelor din Royal Navy : aşa cum făgăduise. împăratul Wilhelm „pusese mina pe tridentul lui Neptun". Italia nu a făcut nici o mişcare, căci după eşecul său din Etiopia semnase un acord de apărare cu Franţa, rămînînd totuşi în cadrul-Triplei Alianţe, ceea ce-i conferea <> poziţie internaţională cel puţin ambiguă. în schimb, la 2 august 1914 a fost semnat un pact militar germano-turc. caro a situat dintr-o dată Imperiul otoman, rămas suzeranul teoretic al Egiptului, printre beligerantă. Istmul Suez a devenit în acest fel una din poziţiile strategice esenţiale ale războiului şi un virtual cîmp de bătălie întrucît, de la începerea ostilităţilor, armata turcă a căpătat instructori şi material german. Căci istmul nu e numai punctul de sudură a trei continente, el este poarta pe care au pătruns odinioară călăreţii Islamului,

Islamul în 1914

Ce reprezintă Islamul în 1914 ? De la Oceanul Atlantic la cel Pacific, domeniul său acoperă o imensă suprafaţă, în Africa : Maghrebul şi Africa Neagră pînă la Fouta- Djalon şi lacul Rudolf ; în Europa : cîteva insule balcanice, Crimeea şi sud-estul Rusiei ; în Asia Centrală se întinde de la Oceanul Indian pînă la Transsiberian ; în Indii, cuprinde toate ţările din nord-vest şi Bengalul ; în China e răspîndit în Tibet, Iunnan şi Kansu ; în Indonesia ocupă Java. Cele 300 milioane de oameni care populează în acea vreme regiuni atît de diferite sînt, desigur, tot atît de împărţiţi, pe cit de diverse sînt neamurile din care fac parte. Ce este comun între locuitorii Dakarului şi cei ai Cairoului, între chinezi, afgani, turci, persani şi hinduşi ? în afară de Turcia, Afganistan şi Persia, în 1914 nu există vreun alt stat politic musulman, dar

ansamblul teritoriului islamic este patria fiecărui musulman, unde el se bucură de un statut personal şi social identic. Solidaritatea care-l uneşte pe credincios de toţi coreligionarii săi conferă acestei mulţimi ecumenice un viguros spirit de grup, ca un soi de mîndrie de a poseda o cetăţenie spirituală de excepţie. E un sentiment foarte greu de înţeles pentru occidentali, a căror concepţie despre patrie, legată de teritoriu, este fundamental bazată pe noţiunea de frontieră. Aparentă sau invizibilă, religia este axa de cristalizare a lumii islamice, dar această lume nu e mai unită sub autoritatea unui singur conducător decît era creştinătatea pe vremea lui Carol cel Mare. Rivalităţile cele mai îndîrjite, interesele cele mai divergente, ereziile cele mai flagrante, manevrele de divizare cele mai subtile sau cele mai grosolane îi despart, aşa cum, pe vremuri, antagonisme similare îi opuneau între ei pe unii conducători ai cruciaţilor, care se răsculau uneori împotriva autorităţii Sfîntului Părinte.

conştient de puterea şi de contradicţiile Islamului, un profesor de teologie de la universitatea Al Azhar din Cairo, pe nume Djemal el Din el Afghani, s-a apucat în ultimii ani ai secolului al XlX-lea să facă educaţia politică ă coreligionarilor săi. El izbutise să exercite asupra lor o influenţă hotărâtoare, trasîndu-le două obiective : eliberarea Islamului de sub dominaţia străină şi unirea tuturor ţărilor musulmane sub aceeaşi putere politică. Discipolul său preferat, Mahomed Abdou, reuşise să demonstreze tinerelor generaţii de intelectuali egipteni că exercitarea religiei era compatibilă cu practicarea ştiinţelor occidentale şi a tehnicilor moderne, dar bătrânul maestru, alungat din Cairo de englezi, fusese nevoit să se refugieze la Constantinopol, unde îl convertise repede la panislamism pe sultanul Abdul Hamid, al cărui imperiu putred se dezagrega. Ce strălucire ar căpăta revanşa califului asupra naţiunilor occidentale dacă ar izbuti să trezească Islamul din îndelungatul său somn şi să regrupeze,

sub autoritatea lui, cele 300 milioane de mahomedani, ale căror mase anarhice sau toropite populau regiuni imense ! Pornise imediat o campanie de propagandă care stîrnise, ce-i drept, ecouri entuziaste în ţările cele mai îndepărtate, dar suscitase reacţii violente în teritoriile propriului său imperiu : arabii nu prea suportau despotismul „sultanului roşu", iar turcii erau ei înşişi frământaţi de un naţionalism ce se opunea imperialismului religios al unui bătrân dascăl. Berlinul nu pregetase să tragă concluzii din aceste idei noi. Chiar în 1898 Wilhelm al II-lea îi făcuse o vizită oficială lui Abdul Hamid, pe care-l salutase ceremonios, ca pe şeful tuturor musulmanilor din lume, în cursul unei recepţii fastuoase, organizate nu la Constantinopol, ci la Damasc, vechiul oraş al califilor. împăratul creştin al Germaniei aruncase totodată o punte spre Golful Persic, peste Balcani şi peste Irak, sugerase bazele unei colaborări germano-turce şi se proclamase pentru vecie protectorul şi prietenul musulmanilor. Londra reacţionase într-un mod puţin spectaculos şi mai puţin brutal, mai pe tăcute şi mai subtil, încurajînd în regiunile arabe ale imperiului otoman mişcări separatiste. Cele două acţiuni, a Wilhelmstrasse [CXCII]-i şi a Foreign-Office-ului, nu vor întîr- zia să-şi afle concluzia logică pe malurile canalului Suez, cheia de boltă a construcţiei politice imaginate la Berlin şi la Londra.

,.Junii turci"

Abdul Hamid nu-şi va înfăptui visul panislamic. în 1914, bătrînul sultan îşi încheie zilele undeva, prin împrejurimile Constantinopolului, după ce cu şase ani înainte fusese alungat de pe tron de conducătorii mişcării naţionaliste „Junii turci“. Fratele său Mahomed al V-lea, care i-a urmat, practic a abandonat puterea în mîinile unui triumvirat dictatorial, din care se desprinde în prim

---

CXCII **Ministerul Afacerilor Externe al Germaniei, numit astfel dupi strada pe care-şi avea sediul. —** *Nota trad.*

plan figura lui Enver Paşa, tînăr ofiţer de treizeci şi doi de ani, poreclit cu plăcere Napoleonik pentru că realizase 18 Brumar al său jucînd rolul principal în răsturnarea sultanului şi se promovase singur ministru al războiului şi şeful statului major general. De şase ani de cînd cîrmuiesc Imperiu! otoman cu mîinile lor viguroase, „Junii turci" au încercat să scuture prin violenţă somnolenţa sau dezordinea ce domnesc în el. Ei s-au lansat într-o politică de ,.turcificare-‘ sistematică, ce nu a avut alt rezultat deeît acela de a determina coaliţia balcanică (1912), armatele turceşti fiind înfrînte, şi de a ridica împotriva lor un particularism arab aţîţat cu dibăcie de agenţi speciali ai Londrei, recrutaţi din cercuri prin tradiţie puţin înclinate spre aventură, şi pe care îi vom regăsi curînd în birourile Intelli- gence Service-ului din Ismailia. înconjurat de ofiţeri şi de funcţionari ambiţioşi, lipsiţi de scrupule, bucuros atei, conştienţi că structurile sclerozate ale bătrînei Turcii ar fi incapabile să reziste la asaltul noului veac ce se anunţa feroce, triumviratul grăbeşte pasul. Trebuie procedat repede. Războiul înroşeşte deja zarea şi imperiul este foarte vulnerabil cu frontiera lui de 19 000 km. ameninţată de numeroşi duşmani, dintre care Rusia rămîne istoriceşte cel mai periculos. Enver Paşa şi cei doi acoliţi ai săi Djemal şi Talaat nu ignoră munca discretă efectuată de Anglia, care a substituit în Egipt controlul ei de fapt suzeranităţii turce şi care consideră anumite regiuni din Golful Persic, Shott-el-Arab unde a cumpărat concesiuni petrolifere, ca depinzînd de administraţia.Indiilor. Ei ştiu de ase.ntien-ri că Franţa, deşi a dus fată de Turcia politica sa tradiţională de prietenie — acordarea unc-‘împrumuturi, construirea unor porturi, căi ferate şi baraje. întreţinerea a 175 de şcoli, vînzarea de obuze care vor exploda curi-id in Durei,t- nele în capul ostaşilor francezi —, susţine totuşi polhiea aliaţilor săi ruşi şi engiezi, pentru a stăvili inain'.arc.i germanilor.

De la vizita efectuată de împăratul său, Berii nu i s-n instalat cu atît mai temeinic în Turcia, cu cit tinăr.d general Enver Paşa este foarte impresionat de personali'âţile ce alcătuiesc marele stat major german şi cele caro conduc marile cartele industriale : generalul Liman von Sanders şi vreo sută de ofiţeri instruiesc armata turcă, iar inginerii lui Manesmann construiesc marea linie' transversală numită Bagdad-Bahn care, pornind de la Bosfor, pătrunde în inima Anatoliei, spre a se îndrepta prin Mesopotamia, spre Shott-el-Arab. La Berlin, unde s-au înmulţii cen* trele de cercetări orientale de cînd prevăzătorul Bismarck întemeiase (în 1887), instiţuţia *Seminar jur Orienlalische Kunst* *, se crede că Turcia ar putea văduvi Egiptul, adică Anglia, de rolul său de răspîntie : Golful Persic ar lua în acest caz locul Suezului, aşa cum s-a întîmplat uneori pe vremea nenumăratelor şi lentelor caravane.

„Onorabilii corespondenţi" la lucru

In acelaşi timp însă, Londra imaginase crearea unui imens imperiu care să unească Indiile cu Mediterana prin Afganistan, Persia, Mesopotamia, Arabia, Siria-Palestina şi Egipt : plan vast, care presupunea o muncă migăloasă de multiple informaţii, felurite contacte, călătorii, însemnări, relaţii amicale întotdeauna interesate, rapoartele despre toate acestea ajungînd în cele din urmă în birourile Intelli- gence Service-ului, Colonial Office-ului, War Office-ului, Amiralităţii, Foreign Office-ului. Fie ei consuli, negustori, turişti placizi sau curioşi, pastori anglicani, geografi, arheologi, ingineri, englezii care se consacră acestei munci de

[1] Seminar pentru arta orientală (germ.). — *Nota trad.*

sobol sînt cel mai adesea foarte „onorabili corespondenţi", **care** nu se gîndesc decît la măreţia imperiului **lor, căruia** i se devotează în mod

periculos. Aşa au fost Shakespeare în Arabia, Percy Cox şi Gertrude Beli în Irak, Hogarth **şi** tînărul Lawrence în Siria, printre atîţia alţii.

Nevoită să facă faţă forţelor centrifuge ale unui imperiu care semăna mai mult cu un muşuroi de furnici decît cu o organizaţie politică, Turcia fusese constrânsă să-şi părăsească provinciile europene şi în timp ce se zbătea în mijlocul problemelor sale interne şi al războaielor balcanice, Anglia organizase metodic în Egipt protectoratul de fapt. Kedivul Abbas, care nu tăinuia sentimentele sale antibritanice şi simpatia sa pentru tinerii naţionalişti egipteni, întreţinea cele mai bune relaţii cu Constantinopolul şi administra patrimoniul său reconstituit de Londra cu preţul unei docilităţi aparente. încredinţaţi că ei cunosc mai bine decît egiptenii nevoile şi capacităţile ţării acestora din urmă, succesorii lordului Cromer guvernau Egiptul direct, menţinînd o adunare parlamentară alcătuită din burghezi pîntecoşi şi notabilităţi şi lăsînd Franţei grija de a continua lucrările sale de egiptologie. De drept, continua să domnească kedivul, iar drapelul englez nu flutura deasupra clădirilor publice. Londra prefera realitatea puterii, aparenţelor ei : regimentele sale scoţiene, staţionate in zona canalului, nu defilau decît la marile sărbători în sunetul cimpoiului, dar în faţa fortăreţei din Cairo schimbarea gărzii se înfăptuia în fiecare zi cu acelaşi ceremonial ca la Buckingham Palace, spectacol la care nu renunţau turiştii, acum foarte numeroşi, ce se înscriau în registrele hotelelor *Shepheard's* şi *Savoy,* unde în ajunul războiului, puteau fi citite numele ducelui de Connaught, al prinţesei moştenitoare a Germaniei, ale lui Pierre Loti, Rudyard Kipling, Saint-Saens, Theodore Roosevelt, ducele de Orleans, Voronoff, Joseph Caillaux. Sau chiar al colonelului WingatC, pe vremea aceea şeful Intelligence Service-ului, căruia, la ora ceaiului, nu-i displăcea să-i asculte pe intelectualii din Cairo, sfîşiaţi între naţionalismul

burghez, reformismul social şi puritanismul islamic, dar care se lăsau duşi de toate aceste trei curente. Trebuie să notăm totuşi că, în 1911, cînd Italia se instalase cu forţa în Tripolitania şi Cirenaica, presa naţionalistă din Cairo publicase articole atît de violent antieuropene, încît regele George al V-lea şi regina Mary, ce se înapoiau din India şi făcuseră escală la Port Said, refuzaseră să coboare de pe vas.

Colonelul Wingate, care avea să fie curînd numit sir- dar în Sudan şi, mai tîrziu, înalt comisar în Egipt ştia că fractura geografică pe care o reprezenta istmul Suez stîrnise întotdeauna cele mai aprige pofte şi se gîndea că, în caz de război, forţele turce vor încerca fără doar şi poate o operaţie împotriva canalului, arteră esenţială a căilor de comunicaţie ale imperiului. Din ordinul lordului Kitehener, pe vremea aceea rezident englez în Egipt, se îngrijise să fie alcătuit un dosar cu privire la pustiul Sinai, despre care nu se ştia aproape nimic, şi încredinţase căpitanului Newcombe misiunea de a face un releveu geografic al acestei regiuni, luînd însă măsurile Elementare de acoperire uzitate. Newcombe fusese aşadar însărcinat oficial de societatea Palestine Exploration Found cu misiunea ştiinţifică de a descoperi itinerarul evreilo'r care s-au învîrtit în jurul lui Moise timp de patruzeci de ani, înainte de a intra în Palestina. Doi oameni fuseseră destinaţi să-l însoţească, doi paşnici arheologi care, în aparenţă, nu ţineau de Intelligence Service, ci conduceau săpăturile întreprinse de British Museum la Karkemiş, undeva pe malurile Eufratului, nu departe de Teii Amara şi de Doura Europos : unul se numea Leonard Wooley, iar celălalt, Thomas Edward Lawrence. Cîteva luni mai tîrziu, cînd cei trei s-au înapoiat la Londra să-şi întocmească raportul şi să-şi deseneze hărţile, a izbucnit războiul mondial. În decembrie 1914, îi regăsim numiţi la statul major din Cairo, chiar în perioada cînd guvernul britanic hotărîse să stabilească oficial protectoratul englez asupra Egiptului şi să-l scoată din funcţiuni pe viceregele Abbas, socotit indezirabil şi periculos. „Era legea

stării de fapt.“ [CXCIII]

Statul major de la Cairo

în faţa lui sir Mac Mahon, numit înalt-comisar după plecarea lordului Kitehener, desemnat ministru al departamentului războiului la Londra, şi a generalului Maxwell, comandant suprem al roitelor britanice, se ridicau două imperative : menţinerea ordinii şi securitatea canalului, sarcini care presupuneau şi necesitau mijloace mai importante devii cele puse la dispoziţia lor de cînd fusese nevoie să fie •.riniise dc urgentei în Europa trupele regulate staţionate in Egipt. Anglia in!rase în război numai cu cele cinci divizii care formau Regular Army — 80 000 de oameni — şi trebuia să alcătuiască în grăbii alte paisprezece mari unităţi cu voluntari din metropolă şi cu concursul batalioanelor australiene, indiene, neozeelandeze şi canadiene chemate în ajutor. Dar ea putea conta pe Royal Navy -— 105 nave m iri de război, 568 nave uşoare — şi pe marina sa comercială — 20 431 743 tone — care singură reprezenta 43" [H] din tonajul mondial. Franţa resimţise primul şoc produs de o armată ofensivă mai bine utilată decît a sa şi nu era în stare să întreprindă mari operaţii pe teatrele din afară, arătîndu-se mai puţin interesată de Mediterana orientală, decît de zona occidentală a acesteia ce scălda Africa de Nord. De altfel, nici o convorbire franco-britanică de stat-major nu prevăzuse măsuri de apărare comune, spre a face faţă eventualităţii unui atac germano-ture. In ultimele zile ale anului, Maxwell întâmpinase trei divizii de teritoriali[1] şi întăriri din Indii, cu care a creat numaidecît Eastern Force[2] — 35 000 de oameni — în fruntea căreia a pus pe generalul Wilson. între Port Said şi Suez patru brigăzi s-au înşiruit ca un brîu pe malul de vest al canalului, ceea ce-i făcea pe egiptenii răi de gură să spună că nu englezii apărau canalul, ci canalul ii apăra pe englezi.

La începutul fiecărui război, statele majore sînt foarte adesea înţesate de comandanţi bătrâni, cu

---

CXCIII Nadia Tomiche, *L’Egypte moderne.*

faimă şi care se bucură de admiraţia respectuoasă^ a unor tineri camarazi, cărora preocupările carieristice le paralizează imaginaţia sau simţul critic. Cartierul general de la Cairo, care nu se abătea de la această regulă, primise cu multă răceală mica echipă trimisă de Londra : Newcombe, Wooley, Lawrence, Graves, redactor la *Times* şi Aubrey, deputat în Camera Comunelor. Ofiţerii care făcuseră cam-

’ înainte de 1914, rezerviști din contingente mai vechi, alcătuind o parte a armatei active în ţările occidentale. — *Nota trad.*

[3] Armata din răsărit (engl.). — *Nota trad.* pania în Transvaal, Sudan sau Bengal şi a cărot siluetă semăna cu cele mai cumplite caricaturi din *Punch* acceptau foarte anevoie că nişte civili ar putea să le sugereze idei asupra conducerii operaţiilor, dar trebuie să admitem că aceştia din urmă nu erau nişte oameni cu care te puteai lesne înţelege, îndeosebi sublocotenentul Lawrence. „Avea un fel de a fi care îi scotea din sărite pe superiorii săi, datorită unui respect exagerat, contrazis de o privire în care pîlpîiau sarcasmul şi ironia..." [CXCIV] Pus mereu pe şotii, reuşise să-i facă pe camarazii lui să-şi bată joc de amarele deziluzii stîrnite de tabelul de avansări generator de in- farpturi, ponderate totuşi, din fericire, de efectul vaso-dilatator al whisky-ului. Întrucît înaltul comisar înţelesese repede că „intruşii", după cum se intitulau ei înşişi, nu puteau fi puşi sub ordinele ofiţerilor tradiţionalişti, tributari lecţiilor învăţate la Şcoală, sau la buri şi care nu glumeau cu însemnele exterioare ale respectului, îi încredinţase maiorului Clayton, ce preluase conducerea În- telligence Service-ului civil şi militar din Egipt, înlo- cuindu-l pe Wingate, avansat general şi numit sirdar în Sudan.

Om remarcabil prin inteligenţa şa subtilă, puterea sa de muncă şi fantezia sa intelectuală, cu totul englezească, nepăsător faţă de ierarhie şi neconfundînd cultura cu pa- pagaliceala

CXCIV Jean Beraud Villars, Le *Colonel Lawrence.*

şcolărească, mare specialist în materie de oameni şi de lumi ale Islamului, Clayton scosese imediat din birourile statului major pe „băieţii cei răi“, instalîn- du-i la hotelul *Savoy.* Aubrey urma să se ocupe de poliţia politică, Newcombe şi Graves, de propagandă, Lawrence, de interogarea prizonierilor şi de legăturile cu agenţii plasaţi în Siria, dar principala sarcină a acestui *braintrust* era de a imagina, de a concepe, de a inventa într-un spirit liber, asupra căruia tradiţiile, sistemele şi alte tabuuri nu exercitaseră nici o constrângere.

Treizeci şi opt de divizii turce

Forţele inamice nu erau deloc neglijabile. De la începutul războiului, Turcia aruncase în foc 400 000 de ostaşi instruiţi, gata de luptă, repartizaţi în 38 de divizii : infanterie excelentă, cavalerie mediocră, artilerie bătrî- nicioasă, făurită de Schneider şi Krupp, geniu foarte slab şi transmisiuni aproape inexistente. Ansamblul era valoros mai ales prin curajul, vigoarea şi „rusticitatea" soldaţilor şi ofiţerilor, deşi pe unii dintre ei, originari din regiunile arabe, nu te puteai bizui întru totul. Enver Paşa, mai Napoleonik ca oricînd, intenţiona să atenueze lipsurile armatei sale, declanşînd o serie de ofensive pe toate fronturile, spre a atrage şi a fixa cît mai multe forţe occidentale. General aventuros, el ştia că războiul impune mişcare, manevră, îndrăzneală şi că bătăliile nu se cîştigă cu muncitori necalificaţi comandaţi de ofiţeri buni la teorie. Cu colaborarea unor ofiţeri de stat major germani — care nu scăpaseră ocazia nici unui război — puşi la dispoziţia sa, Enver Paşa pregătise ordinele pentru două operaţii, una în direcţia Caucazului şi cealaltă împotriva canalului, care urmau să fie cuprinse într-un plan mai ambiţios : în Africa, după ce vor fi cucerit istmul Suez, aveau să stabilească legături lesnicioase cu Libia şi cu Sudanul ; în Asia, după ce aveau să ralieze Persia şi Afganistanul, urmau să

treacă defileurile din nord-vestul Indiei şi să vină repede de hac lăncierilor din Bengal. Era un plan gigantic, de inspiraţie fără-ndoială germană şi de care n-ar fi cazul să ne amuzăm astăzi, căci el prefigura marea manevră strategică concepută în 1942 de O.K.W., pre- văzînd joncţiunea în Orientul Mijlociu a unităţii comandate de Rommel, Afrikakorps, cu grupul de armate comandat de von Bock şi care se năpustise asupra Caucazului.

Un raid la un pas de reuşită

La început, din lipsa unor mijloace considerabile şi a pregătirii politice pe care le necesitau o asemenea acţiune, s-a stabilit că turcii se vor limita la organizarea unui raid de mare anvergură pe canal, spre a lovi Anglia în punctul nevralgic al căilor sale de comunicaţie şi a provoca totodată o răscoală în Egipt. Studierea acestei acţiuni a fost încredinţată colonelului Kress von Kressenstein, şeful statului major al Corpului 8 de armată turc, cu baza la Damasc. Asistat de şase ofiţeri germani, Kress a pus să fie cercetat terenul* străbătut cu un an înainte de nevinovata misiune organizată de Palestine Exploration Found şi a recomandat inginerilor de la Bagdad Bahn, mobilizaţi pe loc, să instruiască soklaţii în vederea lansării unor poduri de vase. Comandamentul expediţiei avea să fie exercitat de Djemal Paşa, unul dintre triumviri, şeful Armatei 4 turce, alcătuită din 50 000 de oameni şi în cadrul căreia două treimi erau trupe regulate şi o treime, ostaşi supletivi recrutaţi din rîndurile druzilor, kurzilor şi cerchezilor. Neputîndu-se aduna 40 000 de cămile de povară, considerate necesare de către colonelul Kress, s-au mulţumit să rechiziţioneze 15 000 şi s-au hotărît să frac- ţioneze operaţia în doi timpi : de îndată ce elementele de şoc vor fi trecut canalul prin surprindere şi vor fi instalat acolo dispozitivele necesare, o divizie de infanterie va trece la rîndul ei

— iar celelalte două ulterior, dacă succesul şi logistica vor îngădui lucrul acesta.

Primul eşalon, concentrat la sud de Gaza, s-a pus în mişcare la 14 ianuarie 1915 şi a început să străbată cei 230 de kilometri ai deşertului ce se întindeau pînă la canal, în faţa Ismailiei, obiectiv desemnat. Fiecare ostaş purta raţia sa de apă şi hrană, cămilele cărau materialul şi muniţiile, atelaje cu boi trăgeau cîteva baterii. Se mqrgea noaptea, pentru a se evita căldura, ziua se ascundeau printre dune. Cu toate că fuseseră luate cele mai straşnice măsuri de pază, la 31 ianuarie turcii au fost reperaţi totuşi de un pilot francez detaşat în Egipt şi care patrula cu hi- droavionul său pe deasupra Sinaiului. Locotenentul Asso- lant, al cărui nume avea să devină celebru mai tîrziu, în- ştiinţa numaidecît comandamentul lui Eastern Force. Refuzînd cu o energie absolut militară să-i dea crezare, generalul Wilson aprecie că era cu neputinţă ca o armată modernă să se încumete să traverseze un asemenea pustiu şi nu dădu nici un ordin de a se întări dispozitivele de apărare imediată. Oricît ar părea de necrezut, forţele lui Djemal, în care fuseseră integrate cîteva companii germane comandate personal de colonelul Kress, au ajuns pe malurile canalului în noaptea de 2 spre 3 februarie şi, în cea mai mare tăcere, fără a fi stînjenite de nimeni, au lansat poduri de vase, pontoane şi plute, pe care au trecut 600 de luptători. Alarma a fost dată ca prin minune de o vedetă a Companiei canalului ce cobora spre Suez, astfel că micul cap de pod germano-turc a fost zdrobit de soldaţii englezi în sfîrşit deşteptaţi din somnul lor. Dezamăgit, întrucît timp de două ore crezuse că ţinea victoria în bătaia puştilor sale, Djemal, care izbutise să împingă şi să adune două divizii între El Kantara şi Ismailia, hotărî să reia acţiunea în zori şi să încerce să forţeze trecerea canalului. De rîndul acesta, operaţia nu mai putea beneficia de efectul surprizei, dar curajul şi avîntul oamenilor ce străbătuseră totuşi peste 200 km prin pustiu erau atît de mari, încît probabil ar fi reuşit

dacă crucişătorul englez *Hardingue* şi două vase franceze mai uşoare, *Requin* şi *D'Entrecasteaux,* ancorate în canal, n-ar fi deschis focul asupra atacanţilor. După cîteva ore de luptă, aceştia au fost nevoiţi să bată în retragere şi s-o apuce fie pe vechiul drum al profeţilor, fie pe drumul de coastă pe care atîţia năvălitori asiatici se revărsaseră prin acest Sinai legendar, tinde aveau să mai răsune şi alte vuiete de bătălie. Comandamentul englez, care dispunea totuşi de Eastern Force şi de o brigadă de cavalerie australiană, nu profită de ocazie pentru a se lansa în urmărirea duşmanului. Dar, războiul în pustiu nu se improvizează.

Colonelul Lawrence şi revolta din pustiu

■

Deşi eşuase, tentativa germano-turcă împotriva Suezului dăduse de gîndit marilor conducători de la Cairo. Ea provocase sarcasmul micii echipe de la *Savoy,* sosite de cîteva săptămîni în Egipt. Atunci Clayton a creat în cadrul Intelli- gence Service-ului o secţie specială, *Arab Bureau,* însărcinată să urmărească îndeosebi mişcările naţionaliste arabe >e cuprinsul Imperiului otoman. Această preocupare nu era rouă, deoarece Londra înţelesese ,— încă de cînd mişcarea pgnislamică patronată de Abdul Hamid ameninţase să ia proporţii îngrijorătoare — că nu trebuia acţionat atît asupra „omului bolnav" \ cit asupra ţârilor arabe, ale căror tendinţe separatiste se precizau în armată şi în sectorul funcţiilor publice, de unde se recrutau membrii societăţilor secrete cu finanţe întotdeauna deficitare. Pentru a tăia caiea

expansionismului german în această regiune a lumii — misiune militară. Bagdad-Bahn, Deutsche Orient Bank —, -a fpst întinsă o imensă reţea de spionaj in Siria, Palestina, MesopoLamia, Arabia. Era logic ca firele sale invizibile să ducă în acea perioadă la Biroul arab al maiorului Clayton, care el însuşi depindea de direcţia Afacerilor politice încredinţate lui Ronald Storrs, sub controlul direct al lui sir Mac Mahon. Incepind din luna octombrie, presat de Wilhelm al Il-lea şi de Enver Pa^a, sultanul de la Constantinopol. în calitatea şa de comandant al credincioşilor, declarase războiul sfînt. in cursul unei ceremonii jumătate religioase, jumătate patriotice, la care fuseseră scoase vechile stindarde verzi şi tuiuri ale conducătorilor selgiucizi. Lucrul acesta s-a petrecut în marea moschee iluminată, în prezenţa miniştrilor proveniţi din rîndurile „Junilor turci", liber-cugetători deveniţi credincioşi de circumstanţă. Desigur, împăratul Germaniei se înşelase atunci cînd profetizase că 300 milioane de musulmani vor pune mîna pe sabie — nici un regiment hindus sau nord-african nu avea să treacă de partea turcilor — dar toţi marii emiri arabi hotărâseră să colaboreze cu turcii şi le trimiseseră voluntari. Djemal îi utilizase imediat pentru mici operaţii de comando îndreptate împotriva localităţilor Perim, Şeic Said, Aden, de-a lungul întregii coaste orientale a Mării Roşii, unde era atît de important pentru Anglia să poată dispune de puncte de sprijin făurite printr-o lungă răbdare politică. La rîndul său, Berlinul furnizase Turciei un număr mai mare de „tehnicieni'[CXCV], ofiţeri, muniţie şi material camuflat în trenuri speciale care treceau prin România şi Bulgaria, încă neutre.

CXCV Denumire dată imperiului turc încă în pragul războiului Cri- meii, în convorbirile dintre-Rusia şi Anglia. — *Nota trad.*

[1] **Mohamed Essad Bey,** *Allah est grand.*

Londra făgăduieşte libertatea popoarelor arabe

Clayton se apucase atunci să-l ademenească pe emirul Hussein, care administra în numele sultanului Mecca şi Medina şi purta titlul de şerif, întrucît, spunea în glumă un istoric musulman„prin graţia lui Mahomed, există cîteva zeci de mii de şerifi bruni, negri sau albi, al căror arbore genealogic urcă pînă la Mahomed". Acest şerif Hussein, în vîrstă de şaizeci de ani, se ocupa mai cu seamă de pelerinaje, primea daruri substanţiale şi colecţiona acest gen de decoraţii ezoterice care înstelează adesea pieptul directorilor de circ şi al diplomaţilor. Răspunzînd la prima chemare a războiului sfînt, primise de la Constantinopol 60 000 de lire sterline de aur pentru a furniza armatei lui Djemal un contingent de 1 500 de călăreţi, dar întrucît efortul lui se situase la un nivel mult inferior faţă de preţul plătit, Djemal suspecta pe bună dreptate loialismul, dacă nu chiar probitatea şerifului. Pe de altă parte, agenţii lui Clayton ii făgăduiau lui Hussein — pe care îl momeau cu subsidii mărunte — arme, provizii şi aur, dacă se răzvrătea împotriva autorităţii otomane, fluturîndu-i pe dinaintea ochilor crearea unui mare stat arab care s-ar întinde din Persia pînă la Golful Persic la est, Oceanul Indian la sud, Marea Roşie şi Mediterana la vest. Se ştie că discuţiile de acest gen sînt interminabile, întretăiate de tăceri grele, de rupturi şi de reluări. în momentul în care Clayton avea impresia că-l dovedise, Hussein clătina din cap, suspina, se eschiva şi amîna hotărîrea pînă a doua zi. Pentru un arab care nu vrea nici să semneze un contract, nici să primească un vizitator creştin, există întotdeauna un ramadan sau o sărbătoare religioasă care soseşte la timp.

Desigur, era ispitit, îşi imagina, se şi vedea ridicat la rangul de conducător al unui imperiu imens, ca pe vremea califilor, zdrobindu-şi rivalii,

împărţind regate celor trei fii ai săi: Aii, Feisal, Abdallah, mîndria sa, şi umplîndu-şi lăzile cu aurul Băncii Angliei. Dar şovăia, temîndu-se de riposta diviziei turce instalate între Mecca şi Djeddah şi mai mult încă, de reacţia periculosului său vecin, cumplitul Ibn Saud, care avea să fie, incontestabil, violentă. Jucînd pe ambele planuri, cel albastru şi cel verde, el ceru Constantinopolului să-i acorde demnitatea ereditară, **de** emir, aşa cum procedase la bătrîneţe Mehmet Aii cu paşalîcul lui. Refuzul brutal al lui Enver Paşa îl aruncă în cele din urmă pe Hussein în braţele aliaţilor, mai precis, ale Angliei. La 24 octombrie 1915, sir Mac Mahon se an- gajă solemn, în numele guvernului său, să înlesnească, după victoria comună, formarea unui stat arab şi să semneze o alianţă defensivă cu viitoarea putere. Cîteva săptămîni mai tîrziu, înaltul comisar i-a adresat lui Hussein o scrisoare, prin care Anglia se angaja să nu încheie pacea dacă **nu** se asigura prin ea „libertatea popoarelor arabe“.

Se punea acum problema de a organiza cu cele mai mari precauţiuni revolta în pustiu, de a debarca armele şi muniţiile necesare, de a plăti fondurîte făgăduite : o sumă iniţială de 8 milioane lire sterline, o subvenţie lunară pînă la încheierea ostilităţilor de 200 000 lire lui Hussein, 47 000 lui Aii, 65 000 lui Abdullah şi 120 000 lui Feisal. Aii era aşadar cel mai puţin favorizat : totuşi el stabilise primul contact cu englezii, nu în Hedjaz, ci la Cairo (înainte de 1914 !), în biroul colonelului Wingate, pe vremea lordu**lui** Kitchener ! Numai că vicleanul negociator nu era deloc **un** războinic, or acum praful de puşcă avea cuvîntul.

Arab Bureau

Desfăşurarea „operaţiei Hussein" fusese pusă sub controlul aceluiaşi Wingate, ajuns după cum se ştie sirdarul **Sudanului. In cursul acestui lung an de discuţii, Arab Bureau îşi lărgise**

cadrul, se instalase la Ismailia, pe canal, şi nu stătuse cu mîinile în sîn. Echipa lui Clayton, în care colaborau umăr la umăr universitari şi ziarişti, arheologi, diplomaţi şi agenţi de la Colonial sau India Offioe, nu ducea lipsă de lucru. Sosise acolo profesorul Hogarth care, categoric, nu era făcut pentru funcţia de conservator la Ash- moleum Museum din Oxford, trecuse pe acolo maiorul Philby, funcţionar desemnat de Foreign Office pentru **a-i** prezenta lui Ibn Saud aceleaşi propuneri ca cele făcute lui Hussein, Mai'k Sykes, parlamentar şi machiavelic, Percy Cox, care dirija „Serviciile" în Mesopotamfa, Gertrude Beli, exploratoare deja celebră, extrem de „fată bătrînă englezoaică[11] şi imbatabilă în meseria de informatoare... Comploturile urzite la Cairo sau Alexandria de unii egipteni ce credeau, cu oarecare temei, în superioritatea formidabilului aparat german, erau întotdeauna dejucate de căpitanul Newcombe, ofiţer de geniu la origine, care abandonase repede podurile sale de vase pentru lucrături mai subtile : conjuraţii, ale căror rînduri erau dibaci „împănate[11] cu oameni ai lui, îl avertizau pe ascuns şi de-abia prididea „să-i împiedice de a se întîlni la uşa lui" *. Cît pespre locotenentul Lawrence, i se încredinţau misiuni > căror importanţă dădea de presupus că nu beneficia numai de protecţia înaltului comisar, ci şi de a unui personaj foarte important de Sa Londra (War Office, statul major imperial, Colonial Office ?), cu care coresponda direct. Altfel cum s-ar putea explica misiunea ce-i fusese încredinţată, aceea de a redacta o notă despre posibilităţile unei debarcări la Alexandria, în momentul în- care comandamentul aliat reflecta să atace Turcia, spre a-i interzice o pouă acţiune împotriva Suezului ?

Lui Lawrence i se pare de primă importanţă ca nici o forţă franceză, maritimă sau de uscat, să nu participe la operaţie. O scrisoare adresată atunci lui Hogarth, care nu se reintegrase încă în echipa

„intruşilor[11], este revelatoare în multe privinţe : „Dacă Alexandretta ajungg în mina Franţei, ea va constitui un punct de sprijin sigur în cazul unui atac naval împotriva Egiptului. Şi nu uitaţi că. aflîndu-se în Siria, ea va putea lansa în orice moment 100 000 de oameni împotriva canalului... Puteţi să convingeţi pe. cineva să-l facă pe Winston să înţeleagă că există pe ţărm o rursă de petrol, zăcăminte imense de fier şi de cărbune ?“

Lawrence raţionează ca un contemporan al lui Pal- merston, iar camarazii săi, la fel.-De când a fost străpuns istmul Suez, Orientul Apropiat a devenit un teren de vînă-

[11] Jean Beraud-Vfllars, op. cit.

toare rezervat, iar tovarăşii de arme din marele război nu uită, nici unii, nici ceilalţi, rivalităţile care i-au opus, loviturile sub centură primite sau date, capcanele. Nu le vor uita nici în 1919, în 1942, în 1946, pînă cînd Anglia şi Franţa vor trebui să părăsească amîndouă definitiv aceste ţări arabe, pe care şi le disputaseră cu o ferocitate amabilă. în toate misiunile, tînărul arheolog joacă un rol care nudepăşeşte extraordinara lui personalitate, dar care nu are nici o legătură cu gradul subaltern şi cu vîrsta lui. Este trimis în Grecia, în Libia, unde revolta senuşilor [CXCVI] i-a aruncat pe italieni pe coastă. Mai tîrziu va pleca chia» în Irak, unde 3 000 de englezi, 7 000 de indieni şi cinci generali sînt încercuiţi la Kut el Amara de grupuri turce, şi va oferi fără succes două milioane de lire generalului duşman ca să ridice asediul.

Cartierul general de la Cairo căpătase o importanţă politică şi militară cu atît mai mare, cu cît trupele engleze şi franceze aruncate ?n bătălii improvizate bateau pasul pe loc în noroiul

CXCVI Grup musulman originar din Algeria. în cursul primului război moindial s-au produs ciocniri între senuşi şi italieni, care in 1031 şj-au instaurat dominaţia în Cirenaice. — *Nota trad.*

însîngerat din Artois şi Champagne, iar guvernele de la Londra şi Paris se întrebau dacă nu cumva ar trebui „căutată dezlegarea[CXCVII] pe un alt teatru de operaţii. O expediţie navală pentru a încerca forţarea Strîmtorilor eşuase, o debarcare la Gallipoli nu se încheiase deeît cu un morman de cadavre pe plajele peninsulei şi iată că spre a da ajutor sîrbilor fusese creată o mică armată pentru Orient de 80 000 de oameni [2], destinată a fi.imobilizată în mod inutil timp de îndelungate luni şi secerată de paludism şi de holeră, înainte de a se putea, în sfîrşit, lansa asupra poziţiilor inamice de pe Vardar şi Cernia. Instalat temeinic pe frontul de vest, ţinînd în şah trupele lui Brusilov pe frontul de est, victorios la Dardanele, la Gallipoli şi în Mesopotamia, statul major german căuta şi el să-şi dezvolte teatrul său de operaţii în Orient. Se încercaseră şi alte lovituri împotriva canalului, unde fu- ec-seră scufundate mine, iar între Berlin şi Constantinopol funcţiona acum o adevărată *norie*[CXCVIII] ferată : douăzeci de trenuri pe săptămînă înţesate cu provizii, armament, diverse materiale, muniţii, uniforme pentru a echipa o armată de 52 de divizii. Mai mult încă, Arab Bureau aflase că agenţii din Africa Orientală germană împărţeau şi ei arme şi aur în Sudan şi în Abisinia, pentru a lua canalul pe la spate.

O fantasia [CXCIX] [CC] fără viitor

în faţa unei conjuncturi cu aspecte atît de deseori dramatice, era necesar ca şeriful Hussein să treacă, în sfîrşit, urgent la acţiune. I se făcu un dar de 10 000 lire de aur în 4 iunie 1916, iar a doua

---

CXCVII* Efectivul acesteia, alcătuit din francezi, englezi, sîrbi, gred ra atinge 400 000 de oameni în 1918.

CXCVIII *Noria,* cuvînt de origine arabă şi care indică un dispozitiv

CXCIXhidraulic alcătuit dintr-un lanţ continuu, prevăzut cu găleţi ce se cufundă şi ies la suprafaţă pline. — *Nota trad.*

CC Divertisment ecvestru executat de călăreţi arabi. — *Nota trad.*

zi, 50 000 de beduini se răs- culau în Hedjaz sub ordinele celor trei fraţi : Aii, Abdal- Iah. Feisal. începuse revolta din pustiu. Dai' ea nu a ajuns prea departe. ,,Arabii, avea să scrie mai tîrziu colonelul Lawrence, au întotdeauna starturi frumoase/ Uluite, garnizoanele turce din Mecca, Djeddah, Taif şi alte localităţi mai puţin importante s-au. bătut cu curaj, dar curînd au fost nevoite să cedeze în faţa numărului asediatorilor, îmbătaţi de aceste prime succese, datorate atît 'avîntului, cît şi surprizei, oamenii din Hedjaz începuseră deja să strige „victorie[11], dar au rămas descumpăniţi în faţa re- zistenţei Medinei şi a focului ucigător al apărătorilor ei. Oamenii pustiului erau nomazi şi fiecare din ei acţiona pe cont propriu, liberi în mişcări şi decizii, fericiţi să minuiască o puşcă atunci cînd nu o revindeau turcilor.

Sir Mac Mahon, Wingate, Clayton, Ronald Storrs şi toţi specialiştii lor în materie de acţiune politică au rămas profund dezamăgiţi, în timp ce la statul major din Cairo, unde lumea nu'avea încredere în înaltele combinaţii a căror comandă era de altfel exclusă, generalul Murray triumfa cu modestia ce se cuvine unui gentleman, iar la Riad, maiorul Philby repeta că ar fi fost preferabil să fie susţinut candidatul său Ibn Saud. La Londra s-a apreciat totuşi că era necesar să se alcătuiască o adevărată „armată arabă'[CCI], pentru a evita ameninţările la adresa istmului Suez şi în acelaşi timp să se sporească foarte mult efectivele, puterea de foc şi materialul lui Eastern Force. Aceasta va instala un dispozitiv ofensiv în faţa istoricei zone de apărare, de unde va putea într-o bună zi să se năpustească asupra Palestinei şi Orontelui, pe urmele lui Tuthmosis şi a faraonilor din dinastia Ramsesizilor, va putea ocroti Suezul şi ajuta totodată forţele britanice din Mesopotajnia care, pentru a răzbuna dezastrul de la Kut el Amara, se îndreptau cu îndrăzneală spre Bagdad. Dacă la Constantinopol

---

CCI **Numele călăuzei.**

Enver Paşa imaginase un plan gigantic care să-l ducă în Indii, şi la Londra se găseau unii ce visau să lege Calcutta de Bagdad şi de Haifa printr-o mare cale transversală asiatică şi să reînvie drumul comercial de uscat care, în timpurile de odinioară, făcuse concurenţă drumului prin Marea Roşie ce răzbea la Suez.

Lawrence şef de bandă

În acest context se cuyine să situăm prima întîlnire între Lawrence şi emirul Feisal. Ferm hotărît să. obţină de la »Hussein ca acesta să-şi organizeze trupele după modelul european, cu o masivă încadrare britanică, Ronald Storrs pleacă spre Mecca luînd cu el pe locotenentul Lawrence, expune şerifului planurile guvernului "său şi se înapoiază singur la Cairo, lăsînd pe însoţitorul său în Hedjaz, ca să inspecteze taberele şi campamentele beduinilor. Camuflîndu-şi uniforma sub un caftan,. călare pe lin mehari de curse, însoţit de o singiură călăuză, Lawrence străbate pustiul, se întîlneşte ou Abdallah, apoi cu Aii şi, în sfîrşit, cu Feisal. Trebuie să recitim acest portret : „Tafas [1] spuse cîteva cuvinte unui sclav ce păzea uşa, ţi- nînd în mînă o sabie damaschinată cu minerul de argint. Apoi, mă conduse într-o curte interioară. Am observat atunci, în ancadramentul întunecat al unei porţi, un personaj înVeşmîntat. în alb, care se uita la mine. Dintr-o privire am înţeles că el era conducătorul pe care-l căutam în Arabia — cel ce avea să poarte revolta arabă pe culmile gloriei. în lungile sale veşminte de mătase albă, pe cap un văl cafeniu prins cu o frînghiuţă de purpură şi aur, Feisal părea asemenea unei coloane foarte înalte şi foarte zvelte. Stătea cu pleoapele plecate ; barba sa neagră şi chipul lipsit de expresie alcătuiau o mască ce ascundea cu greu strania vigilenţă imobilă a trupului/' [CCII]

CCII **T., £ Lawrence,** *Cei şapte stîlpi ai înţelepciunii.*

I^iwrence se înapoie la Cairo după ce dobîndi două certitudini : comanda „revoltei" trebuia încredinţată numai lui Feisal, excluzîndu-i pe fraţii acestuia, ce urmau să fie utilizaţi la operaţii de mina a doua ; trebuia abandonată ideea unei armate, ce ar fi presupus un minimum de disciplină şi de coeziune, şi alcătuite grupuri de luptă mici, autonome, uşoare şi rapide, pregătite pentru intervenţii brutale, distrugeri, dispariţia în nisipuri — operaţii şi mişcări în care aveau să înflorească cele mai bune însuşiri ale acestor oameni. El expune planul său generalului Murray : să fie interzisă orice debarcare aliată, spre a se evita prezenţa contingentelor franceze, să nu fie folosite decît cîteva cadre engleze, să se ducă un război de guerilă, să se trimită în Hedjaz un mare număr de arme automate, cîteva tunuri uşoare şi mulţi bani de aur. Murray nu sperase ca acest tînăr neliniştitor şi totodată **pitrtejat** să facă atîta treabă. Nu ignora că dramaticele evenimente de pe frontul occidental — bătălia de la Verdun, ofensiva engleză pe Somme — interziceau înaltului comandament să disloce trupe în Orient. El însuşi nu putea scoate suficiente unităţi pentru a duce o campanie în Arabia, căci fusese nevoit să împingă apărarea canalului cu **20 km** la **est** de El Kantara, să construiască o cale ferată de-a lungul coastei, să instaleze o conductă de apă dulce şi să îndure **un raid înspăimîntător comandat de îndărătnicul colonel Kress, veritabil precursor al lui Rommel, care distrusese şantierele şi măcelărise cele patru escadroane engleze însărcinate cu apărarea lor. Toată lumea a fost aşadar de acord la statul major de la Cairo ca să se trimită în Hedjaz** mitraliere, lăzi cu guinee, iar locotenentul Lawrence să fie numit consilierul militar al emirului Feisal.

Lawrence nu se va limita la rangul de consilier militar : va lua parte el însuşi la numeroase operaţii

---

[1] J. BenoiSt-Mechin, *Le Roi Said.*

de comandо, în care se va dezvălui ca un necruţător luptător de şoc. Numeroasele lui acţiuni, atacări de trenuri, dinamitări, prădarea ariergărzilor inamicului au inspirat o abundentă literatură în care ,,acest Orient de capă şi spadă fastuos şi crud, senzual şi mistic exercită şi astăzi încă o invincibilă fascinaţie asupra europenilor" '. Aceste isprăvi, căci nu putem să le numim altfel, au fost povestite de autorul lor cu un lirism strălucitor în Cei *şapte stîlpi ai înţelepciunii,* relatare indispensabilă pentru oricine doreşte să cunoască istoria anilor 1916—1918 în ţările Orientului Mijlociu, dar care rămîne mai mult opera unui artist, decît cea a unui istoric scrupulos. Este întotdepuna foarte greu de apreciat exact valoarea tactică a acţiunilor întreprinse de ceea ce s-a convenit să se numească ..rezistenţa" ; fără a fi însă de acord aici cu certurile anumitor ofiţeri englezi şi francezi care s-au pripit calificînd .drept impostură revolta din pustiu, este ştiut că inginerii germani au izbutit întotdeauna să-şi repare căile ferate şi că nici Feisal, nici fraţii săi riu au putut cuceri Medina, ce nu a capitulat decît la 10 ianuarie 1919 ; în acea zi, refuzînd să predea armele, generalul turc Fakhri îşi va depune sabia pe mormîntul Profetului. în schimb, e cît se poate de cert că războinicii lui Feisal au adus servicii de nepreţuit armatei regulate britanice atunci cînd, urcînd de la Akaba spre nord-est, au operat joncţiunea în Sinai cu forţele generalului Allenby.

Primăvara anului 1917 : ofensiva generalului Allenby

Acesta era un militar inteligent şi totodată un războinic adevărat. Statele majore fuseseră complet reînnoite. După mediocrul Maxwell şi insuficientul Muray, acest Allenby, norocos militar colonial care comandase tot atît de bine o armată în faţa Arras-ului, avea să conducă Eastern Force pînă la victorie, cu o anumită cutezanţă, în sensul bun al

cuvin! ului. Abandonînd planurile cam simpliste ale predecesorului său, care se ciocnise pieptiş de poziţiile întărite de la Gaza, fără a le putea ştirbi, el avea să manevreze spre sud. în Sinai şi să se replieze spre nord-est, adică spre Siria şi Palestina. Deprins cu exigenţele logistice ale unei armate moderne, trăgînd învăţăminte utile din experienţele adesea încununate de succes ale îndrăzneţilor strategi dinaintea lui, el se adaptase reperle la războiul din pustiu, atît de nou pentru un ofiţer superior ce comandase în Transvaal şi în Picardia. şi nu pregetase să adune mult material, chiar şi grătare metalice care urmau să fie instalate pe piste, spre a face să treacă artileria şi unităţile grele ale aprovizionării necesare celor 200 000 de oameni.

Este perioada cînd Europa bate pasul pe loc în băltoace de sînge, cînd fiecare dintre beligeranţi îşi intensifică efortul gigantic, fără a reuşi să repurteze victoria. Statele Unite au intrat în război, dar N+velle a eşuat la Chemin des Dames ', ca şi Joffre în Somme, ca şi Falkenhayn la Verdun şi^Brusilov în Carpaţi, înainte de dezagregarea toială a armatei ruse după abdicarea ţarului (martie 1917). Totuşi trupele britanice din Mesopotamia au intrat în Bagdad, iar*acest succes a galvanizat energia Angliei, care dispune în acest moment de 70 de divizii şi de un milion de auxiliari indigeni mobilizaţi pe cuprinsul imperiului. Cinci Allenby declanşează ofensiva sa în primăvara anului 1917. superioritatea forţelor sale se datorcşte mai ales numărului lor, însă el are de-a tace cu.adversari redutabili. mai din topor decît ostaşii lui sau decit călăreţii Anzacdar mai cu seamă aflaţi sub comanda unor adevărate căpetenii războinice, precum Falkenhayn, fostul şef al statului major al armatei germane pînă în 1916, Kress, ce nu a renunţaL la Suez, von Sceckt, care va reconstitui ulterior armata germană, Liman von Sanaers şi un general implacabil, care va da curînd prilej să se

[1]Drum de creastă în departamentul Aisne (Franţa), teatrul

unor grele lupte în 1917. — *Nota trad.*

[2]Cuvînt format din iniţialele cuvintelor Australian (and) New Zeeland Army Corps — australienii şi neozeelandezii care au servit în armata britanică. — *Nota trad.*

vorbească despre el, Muslafa TCemal. Eastern Corps a devenit o adevărată armată, cu cele zece divizii ale sale, cele 400 de tunuri şi cîteva avioane, plus o brigadă franceză şi chiar o companie italiană, ce au fost acceptat??, şi una, şi cealaltă, în virtutea unor acorduri interaliate despre care vom pomeni mai departe.

Colonelul Lawrence nu se mai bat»e pentru Anglia

' în fruntea acestui măre ansamblu, Allenby nu dispreţuieşte totuşi efortul celor 5 000 de partizani grupaţi în jurul lui Feisal, care s-a declarat general suprem al armatei arabe, în timp'ce fratele lui s-a proclamat el însuşi rege al Hedjazului ; aceşti beduini îi vor servi drept flangardă. îşi vor asuma apă ivirea dispozitivului său pe dreapta şi vor fi utilizaţi eventual pentru operaţii de hărţuire executate de cavalerie. De fapt, nu vor juca deeît un rol secundar în vasta ofensivă pe care o va conduce Allenby ia Jaffa, Ieruşalim, Nablus, Damasc, Haifa şi Alep, dar Lawrence îşi va fi atins scopul : crearea unei armate naţionale arabe, mai bine-zis, siriene. Unităţile de cavalerie regulate puse la dispoziţia sa de către comandantul lui Eastern Force spre a alcătui un corp de urmărire îi vor îngădui chiar să intre primul, în Jriumf, la Damasc, unde sirienii, transiordanienii, druzii şi cerchezii, rămaşi credincioşi pînă la capăt Constantinopolului, nu vor fi ultimii care să arboreze stindardul verde al lui Feisal. „In acest oraş a cărui populaţie atingea un sfert de milion, toată lumea, bărbaţi, femei, copii păreau să fi coborît în stradă şi să nu fi aşteptat deeît seînteia apariţiei noastre, spre a exploda de entuziasm. Damascul era nebun de bucurie. Bărbaţii îşi

aruncau în sus turbanele, femeile îşi sfîşiau vălurile. Locuitorii, de la ferestre aruncau în calea noastră flori, aşterneau draperii, covoare ; iar soţiile lor, apleeîndu-se în hohote de rîs îndărătul zăbrelelor, ne stropeau cu parfumuri. Sărmani dervişi se prefăceau în slujitori ai noştri, alergînd în faţa şi îndărătul trăsurii şi scrijelindu-şj trupul cu frenezie ; totuşi, din exploziile locale de entuziasm şi din urletele femeilor urca necontenit melopeea de tunet a vocilor bărbăteşti : '-Feisal...», în valuri ce luau naştere sub paşii noştri, se rostogoleau de-a lungul locurilor virane, străbăteau piaţa, alergau de-a lungul străzilor pînă la poarta orientală, ocoleau zidul şi se întorceau, ridioînd în jurul nostru, aproape de fortăreaţă, o barieră de strigăte." [CCIII]

De multă vreme Lawrence, înaintat. colonel şi propus pentru Ordinul Băii[CCIV], nu se mai bate pentru Anglia, ci pentru Feisal, pe care-l şi vede proclamat rege al Siriei independente. Mai ieri agent special, astăzi şef de bandă, bun dinamitor şi visător politic ce găsise la arabi un climat sentimental favorabil, tînărul arheolog ignoră deocamdată că aliaţii au încheiat între ei o serie de acorduri secrete, ale căror dispoziţii se opun făgăduielilor făcute şerifului Hussein.

O rea credinţă care avea să fie scump plătită

Temîndu-se să nu piardă canalul Suez şi controlul asupra căii Indiilor, guvernul englez făgăduise, intr-adevăr, şefului familiei hasemite drearea unui regat arab liber dar, în acelaşi timp, recunoscuse principalului ei aliat, Franţa, o zonă de influenţă în Siria şi în Liban, în Cilicia şi în Armenia mică (Beirut, Damasc, Alep, Moşul) [CCV]. Anglia îşi rezervase Palestina, Arabia şi Mesopotamia, iar în

---

CCIII T. E. Lawrence, *op. cit.*

CCIV- Distincţie înfiinţată în 1398 de Henric al IV-lea al Angliei. — *Nota trad.*

CCV[8] Acordurile Sykes-Picot.

anul următor, avînd nevoie de presa şi de finanţele israelite, cabinetul de la Londra adusese solemn la cunoştinţa Federaţiei sioniste că anvizaja favorabil crearea unui Cămin naţional evreiesc în Palestina. Se cuvine să precizăm aici că pentru a reda ruşilor înfrînţi la sfîrşitul anului 1917 încrederea, li se făgăduise Constant inopolul, Strimtorile, Tracia răsăriteană, Trapezdnt, Erzurum şi chiar Sivas, unde legiunile lui Lucullus repurtaseră pe vremuri vestita victorie asupra lui Mitridate, şi pe care mongolii lui Tamerlan îl răseseră mai tîrziu de pe faţa pămîntului, înainte de a se arunca asupra Bagdadului. în sfîrşit, printre alte avantaje teritoriale, Smirna fusese cedată Italiei, ca o răsplată pentru faptul că trădase Tripla alianţă. Cele mai teribile încurcături aveau să ia naştere de pe urma acestor făgăduieli nesăbuite. ,

Nouă milioane de morţi...

După cincizeci de luni de bătălii sîngeroase, adesea inutile, în care soarta incertă părea să oscileze între diferitele fronturi de război, coaliţia duşmană avea în sfîrşit să se dezagrege în cîteva săptămîni. în Franţa, ofensivele calculate ale lui Foch i-au dat peste cajp pe germani de la Meuse şi pînă la mare ; în Balcani, Franchet d'Esperay a ajuns pînă la Dunăre ; în Orient, englezii au ocupat Alep şi s-au grăbit să se instaleze la Moşul/ considerat de atunci posesiune britanică, cu toate acordurile secrete din 1916 care rezervau Franţei această zonă. La 28 octombrie, amiralul turc Reuf Bei s-a deplasat la Mudros (insulă din arhipelagul Lemnos) la bordul cuira^atului englez *Agamemnon,* spre a solicita un armistiţiu, pe care amiralul Calithorpe i l-a acordat cu atît mai repede, cu cît pentru Anglia se punea problema să acţioneze prompt, înainte ca un reprezentant francez să poată participa la negocieri ; Strîmtorile, Constantinopolul, Caucazul, toate ţările arabe, porturile, căile ferate şi liniile telegrafice au fost livrate aliaţilor, enormă pradă din Imperiul otoman,

din care cabinetul de la Londra intenţiona să-şi aloce partea leului. Cîteva zile mai tîrziu — Bulgaria depusese prima armele (29 septembrie 1918) —- Austro-Un- garia a abandonat partida şi Germania s-a prăbuşit. Dintre cei 65 milioane de oameni mobilizaţi, 9 milioane de tineri fuseseră măcelăriţi. Nu le mai rămînea bătrîni- lor şi politicienilor decît să pregătească condiţiile pentru un al doilea război mondial.

'...de dragul principiilor wilsoniene ?

A duce un război înseamnă a te adapta întotdeauna la' nişte evenimente imprevizibile. înseamnă a vedea năruind u-se, fără a-ţi pierde sîngele rgce, copilăreştile castele din cărţi de joc înălţate cu trudă de funcţionari în uniformă ; înseamnă a imagina pe nepusă masă, a hotărî prompt, a organiza în mijlocul dezordinii, a lucra pe termene scurte. înseamnă totodată a pune în joc cariera ia şi viaţa altora. Pentru „a încheia pacea" învingătorii, care se întruniseră la Paris unde erau reprezentate douăzeci şi şapte de state, s-au aflat cu brutalitate puşi în faţa unor dificultăţi ce nu necesitau o rezolvare imediată, ci erau de un ordin intelectual mai complicat. Nu mai era vorba de a distruge sau de a ucide, de a sacrifica un batalion pentru a recuceri un sat, de a improviza în mijlocul furtunii, de a cîrgăci nişte organizaţii depăşite de fapte, ci de a reconstrui şi de a asigura securitatea mai multor generaţii. Strategia ceda locul politicii, economiei, sociologiei, etnologiei. Cei care văzuseră cîmpurile de bătaie nu vor fi consultaţi pentru a remodela geografia şi a desena pe harta lumii frontiere noi, ale căror cruciuliţe vor ajunge foarte repede să semene cu nişte cicatrice gata să se redeschidă. în cursul războiului fuseseră făgăduite multe piei ale ursului. Acum, că fiara era doborîtă, aliaţii trebuiau să se execute fără să crâcnească, întrucît toţi parti- cipanţii la Conferinţa de pace admiseseră principiile wil- soniene, ce

corespundeau — după cum se ăfirma fără a rîde — idealului pentru care luptaseră atîţia oameni, principii printre care figura un anume punct XII ce asigura „autonomia tuturor naţionalităţilor din Imperiul otoman". Uluiţi de victoria la care contribuiseră, îmbătaţi de a fi dat glas pulberii cu ajutorul puştilor Remington, exagerând importanţa rolului lor în gigantica bătălie purtată de aliaţi împotriva imperiilor centrale, căpeteniile musulmane aşteptau cu nerăbdare crearea Federaţiei arabe şi trimiteau la Paris delegaţii. Problema Orientului Apropiat constituia o mare bătaie de cap, întrucât dispariţia Imperiului otoman, a cărui slabă putere de coagulare avusese cel puţin meritul că existase, dăduse naştere unor popoare ale căror nume nu erau cunoscute decât de etnologi — druzii, kurzii, cerchezii, chaldeenii, asirienii şi alte triburi nomade — şi care revendicau acum drepturi istorice. „Ei îşi construiau cu promptitudine regate şi republici, care dispăreau îţi cursul unei nopţi. Guvernele se rostogol^u la pămînt. Cei ce se aflau la putere şi-şi trimiteau duşmanii la spînzurătoare se legănau ei înşişi a doua zi, atîrnaţi de o ftinie, în faţa porţii lor.“ [CCVI] Şi acelaşi istoric ârab, martorul epocii, adaugă : „Cînd Orientul se trezeşte, pune mina pe pumnal. “

Naşterea „Wafd“-ului

Londra, ale cărei căi de comunicaţie sint acum în afara oricărui pericol, nu se grăbeşte. Foreign Office îşi dă seama că „revolta din pustiu" a avut ca urmare directă dezvoltarea fa arabi a unui simţ naţional, pînă atunci incert şi rezervat unor elite foarte reduse ca număr. Gruparea acestor forţe latente spre a hărţui armatele turce a putut fi o formulă satisfăcătoare — un expedient ca atîtea altele — pentru vremea războiului, dar acum riscă să se transforme într-o ameninţare permanentă.

CCVI Mohamed Essad Bei, op. cit.

Trebuie găsit altceva, şi repede ; deşi guvernul englez nu e grăbit, egiptenii în schimb nu se mulţumesc să vadă tre- cînd în triumf, cu pavilionul înălţat, pe canalul Suez, nave engleze care se înapoiază la Bombay, în Ceylon sau la Singapore cu mii de gurkhi[CCVII] şi sikhi[CCVIII] repatriaţi în Indii. Conştienţi că şi-au jucat rolul lor în apărarea canalului — în mod pasiv, prin loialismul lor, în mod activ, prin faptul că au răspuns la recrutările de muncitori sau chiar s-au angajat în Canal Corps al lui Allenby —, ei îşi rcvendipă independenţa, alcătuiesc o organizaţie politică „Wafd" -şi încearcă o minirevoluţie de stradă, ce e reprimată în manieră englezească. Neavînd nici un chef să-şi respecte vreuna din făgăduielile făcute, Londra este hărţuită totodată de sionişti, care fac caz de „declaraţia Bal- four" precum şi de fiii lui Hussein, care au luat cunoştinţă de acordurile interaliate din 1916, ce nu mai sînt secrete, întrucît au fost dezvăluite de noul **Kremlin.** Steagul englez fîlfiie în continuare pe clădirile publice şi pe campamentele din Cairo, Bagdad, Alep, Damasc, Bassora, Ierusalim, dar marele vis victorian nu este aproape **de** realizare, căci ar trebui menţinute la faţa locului importante trupe de ocupaţie, pe cînd metropola reclamă întoarcerea flăcăilor săi, ei înşişi nerăbdători să cînte *„Good day, Picadilly !~'*

Londra şi Paris născocesc noi Balcani [z]

Demobilizat, colonelul Lawrence a ajuns consilier pentru Afacerile arabe la Ministerul coloniilor. „Exploatînd aureola de legendă conferită

CCVII .şi [3] secte hinduse din Nepal şi respectiv Punjab din care englezii recrutau pe vremea stăpînirii lor în India soldaţi de elită. — *Nota trad.*

CCVIII[1] Declaraţie dată în noiembrie 1917 de lordul Arthur James Dalfour, pe atunci ministru de externe britanic, prin care guvernul său făgăduia înfiinţarea în Palestina a unui Cămin naţional evreiesc. — *Nota trad.*

' Benoist-Mechin, *Ibn Seoud.*

de luptele sale începute la poalele Sinaiului şi încheiate în apoteoza Damascului, ■«•regele neîncoronat al Arabiei» se plimba prin Hyde Park în bumus şi cizme roşii, cu dauritul hanger al suveranilor Meccăi prins într-o doară la cingătoare şi purtînd pe cap un agual legat cu frînghiuţe de mătase. Santinelele în post la palatul Buckingham prezentau cu uluire arma acestui beduin cu ochi albaştri care purta cele mai înalte decoraţii engleze şi se exprima cu cel mai impecabil accent oxfordian.“ [1] Era văzut de asemenea la Paris şi la Versailles, delectîndu-i pe unii, deranjîndu-i pe alţii, pentru ca prietenilor săi să li se dea în sfîrşit satisfacţie, dar fără alt rezultat decît acela de a ridica împotriva pretenţiilor lui pe miniştrii delegaţi. în cele din urmă, cînd conferinţa întrunită la San Remo s-a încheiat (aprilie 1920), Palestina, Irak, Transiordania, Hadraimaut, Moscata, Bahrein şi alte mici emirate din Golful Persic s-au aflat plasate sub mandat britanic, în vreme ce Siria şi Libanul au devenit „mandate franceze". Egiptul îşi văzuse soarta reglementată încă din 1914 şi nici unul dintre participanţii la conferinţă nu acceptase să revină asupra chestiunii protectoratului britanic la Cairo. Astfel, Federaţia arabă a ajuns la un fel **de** balcanizare a fostului Imperiu turc şi la un sistem politic ce se întemeia pe puterea aparent acceptată a familiei haşemite : Hussein domnea în Hedjaz cu titlul iluzoriu de „rege al arabilor", ce nu era recunoscut de nimeni, iar doi dintre fiii săi, Feisal şi Abdallah fuseseră plasaţi unul în Siria, celălalt in Transiordania, sub protecţia vigilentă acordată de Fo- reign Office şi de Quai d’Orsay.

Cruntă a fost dezamăgirea şefilor cu cort mare şi mai cruntă cea a intelectualilor, ce nu primiseră compensaţiile cu care fondurile secrete nu sînt totuşi deloc zgîrcite. Lovitura era cumplită pentru Lawrence. Temîndu-se să nu apară în ochii prietenilor săi drept un vîndut şi un impostor — dar parcă se va şti vreodată exact ce rol a jucat ? —, a refuzat să fie decorat de rege cu Ordinul Băii. Intr-o

prefaţă, rămasă inedită pînă în 1944, a lucrării sale *Cei şapte stilpi ai înţelepciunii,* el defineşte astfel gîndirea sa politică : „Am vrut să creez o naţiune nouă, să readuc la suprafaţă o influenţă pierdută, să ofer celor douăzeci de milioane de semiţi temelia pe care să ridice un castel de vis inspirat de gîndirea lor naţională... Dar atunJi cînd am dîştigat, am fost învinuit că am compromis dividendele petrolului englez în Mesopotamia şi că am dus de rîpă politica franceză în Levant. îndrăznesc să spun că sper să fi făcut lucrul acesta." Fără-ndoială, aceeaşi stare de spirit l-a determinat să agate Crucea de război franceză la zgarda cîinelui său.

Creşterea primejdiilor văzută din Orientul Mijlociu

■

•

In lucrarea, devenită clasică, consacrată aspectelor economice ale canalelor Suez şi Panama, Andre Siegfried reaminteşte un vechi proverb din regiunea Quercy ; „Rîu- rile şi drumurile mari sînt întotdeauna vecini răi.“ [CCIX] **Ce** puteau gîndi despre canal locuitorii de pe malurile sale, popoarele din Orientul Apropiat, puterile care de acum încolo le controlau şi cele ce se interesau în modul cel mai viu de această parte a lumii ? Sau pur şi simplu armatorii ce aveau de plătit taxe substanţiale pentru a putea străbate bulevardul acvatic care lega Mediterana de Oceanul Indian în cursul perioadei (1919—1939) ce a fost numită „dintre cele două războaie" ?

Prezenţa submarinelor germane care operaseră

CCIX **Andr6 Siegfried, Suez *et Panama.***

între Gibraltar şi Dardanele — nave scufundate în greutate de 5 milioane de tone — obligaseră numeroase bastimente aliate sau neutre să reia vechiul drum pe la Capul Bunei Speranţe, determinînd astfel prăbuşirea traficului prin canal. Cînd pacea a readus securitatea, dezvoltarea industrială şi schimburile comerciale, Suezul a devenit din nou repede principalul drum între Europa şi Orient. El se va menţine ca atare în cursul celor douăzeci de ani ce despart tratatul de la Versailles de cel de-al doilea război mondial. Examinarea foii de temperatură este instructivă. De la aproximativ 20 milioane tone în 1913, traficul scade la 9 milioane tone în 1918, dar urcă din nou la 16 milioane tone în 1919, atinge 27 milioane tone în 1926, 33 milioane tone în 1929, pentru a coborî la 28 milioane tone în 1932 — consecinţă a crizei financiare declanşată în Statele Unite şi care s-a abătut asupra Europei —, şi îşi reia curînd urcuşul spre culmea de 26 milioane tone în ajunul războiului. La această imensă mişcare de mărfuri şi călători, Anglia participă cu 50%, Italia cu 13%, urmată îndeaproape de Germania şi Olanda, 9 şi 8,7%. Franţa nu figurează decît pe locul al cincilea, 5%, exact înaintea Norvegiei. Dacă Anglia s-a menţinut — la mare distanţă — pe primul loc, ea e totuşi departe de nivelul din 1870 (76%), epoca victoriană ce făcuse din lume „un, fel de republică internaţională care trăia de fapt sub pavilionul şi protecţia britanică". Monopolul ei de fapt nu a putut rezista la asalturile Europei îndreptate spre Africa şi Asia, dar Imperial Shipping Committee va putea preciza în raportul său publicat în 1939 că flota comercială obţine din negoţul ei cu Orientul 33 milioane de lire, adică jumătate din totalul încasărilor sale brute. Ansamblul

Europei exportă în continuare produse manufacturate şi funcţionari civili sau militari şi importă produse grele, dar exporturile sale de cărbune de 1,2 milioane tone au scăzut la 0,2 milioane tone, căci acum ea foloseşte foarte multe nave cu păcură, astfel că a închis escalele ei de cărbune. Importurile ei de produse petrolifere, dimpotrivă, cresc de la 300 000 tone la 5 milioane tone. Schimburile cu cereale, textile neprelucrate, minereuri, metale au scăzut de asemenea, deoarece Indiile şi Extremul Orient îşi încep dezvoltarea lor industrială, iar Pacificul a devenit o piaţă activă de schimburi în folosul dinamicii Japonii. Simplele cifre nu relatează numeroasele evenimente ce s-au petrecut pe drumul Indiilor, între Londra şi Şanhai, tocmai în anii în care Daniel Halevy[1] presimţise „accelerarea istoriei", dar ele explică o bună parte din crizele politice şi economice care ay zguduit lumea, înainte de a o arunca în flăcările ce parţial mai pîlpîie încă în regiunea Suez.

Port Said, Suez şi Ismailia

Călătorul din 1939 care, sosind din Europa, descoperea canalul la Port Said nu lua deloc contact cu Egiptul. De pe vaporul care-l ducea spre Extremul Orient, el zărea o învălmăşeală de clădiri trandafirii şi verzi, o arhitectură de şerbet pe care străluceau firme ademenitoare — wiskyuri, dancinguri şi varieteuri Indian and Oriental — şi vitrine în care se stingeau de plictiseală mici elefanţi de abanos fabricaţi în serie de Phommuls Brothers şi meşteşugarii lor malaezi. Lăfăindu-se în litere gigantice, mai asemănătoare cu macaroanele decît cu caracterele latine, numele venerabilului Maspero nu indica decît o marcă de ţigări ce sărea în ochi turistului, prins din- tr-odată în harponul valurilor de paciuli, al muştelor can- taride şi smochingurilor de gata, căci obiceiul cerea, la bordul vaselor societăţii Messageries, ca lumea să- se îmbrace în ţinută de seară pentru primul dineu pe Marea

[1] Scriitor francez de la începutul secolului al XX-lea. — ***Nota trad.***

28 Roşie. Adevăratul spectacol era însă oferit la babord, pe un imens plan de apă pe care jucau toate liniile, toate culorile şi zgomotele maritime pe care le poate visa imaginaţia : bărci cu motor rapide în jerbe de apă însorită, şlepuri încărcate cu bitum, tancuri petroliere, cargouri lă- sînd o dîră sîngerie de miniu, macarale şi drage, coşuri de nave împodobite cu dreptunghiuri, cuburi, stele, paralele, vapoare cu turbine, ambarcaţiuni petroliere cu motoare Diesel, petroliere suedeze înapoindu-se din Golful Persic, vase ale Societăţii Nipponokhaya cu comandanţi micuţi şi mieroşi, ale societăţii Peninsular, pe care se*- spune că maharajahii se bărbiereau cu apă de Evian *, ale societăţii Lloyd Triestino pe care personalul era îmbrăcat în uniforme evocînd operetele lui Franz Lehar, ale societăţii Haviland cu cruci încfrligate ca o sfidare, distrugătoare italiene, cuirasate de buzunar, minuscule vedete ale Amiralităţii britanice, fine şi albe ca nişte porumbiţe, dar purtînd o torpilă în cioc şi sus pe cer, agă- ţînd lumina cu aripile lor, o escadrilă de Hurricane, aco- ~ perind cu vuietul motoarelor lor dezlănţuite, tunetul cate- nelor rostogolindu-se în jos, pe cabestane.

La Suez, acolo unde Marea Roşie se închide ca un mic lac liniştit la poalele munţilor Akaba şi Sinai, se regăseşte toropeala însorită a lumii arabe cu cafegiii ei, cu vînzătorii ei de curmale, cu sacagii, cu negustorii ei de frigărui şi de lipii. Doborît de haşiş, învăluit în duhorile lui Asiatic Petroleum, legănat de gîlgîitul narghilelelor şi de neagra mişcare giratorie a discurilor Polydor, specializate în muzică orientală, Suezul uita în fatalitatea coranică fabuloasa epocă în care antica Arsinoe dirija spre Roma sclavi şi tigri, calcedoniu şi safire, miere şi sidef. Dacă cumva călătorul beneficia de unele relaţii la Ismailia, el pleca într-acolo cu un' automobil şi vizita marea sală a traficului, unde

funcţionarii de la mişcare, cu receptorul la urechi, cu creionul în mînă, încovoiaţi pe foi de hîrtie milimetrică urmăreau deplasarea navelor pe canal. Pe pereţii tapetaţi cu schiţe, el vedea cen-

[1] Localitate din Franţa, renumită pentru apă minerală bună în bolile digestive. — *Nota trad.* ~

trale telefonice unde săgeţi roşii şi verzi executau un du-te vino în minuscule golfuri de umbră, mici pîrghii de ebonită, chei rotative, cadrane cifrate. Deîndată ce un vas era semnalat, aceste fragile instrumente, clape, sonerii, lămpi începeau să freamete, iar'maşinile de calculat înmulţeau 5,9 şilingi cu numărul pasagerilor şi al tonelor comunicat prin radio, pentru a obţine tonajul net, adică materia impozabilă, numită şi tonă-canal şi care reprezenta ceva mai mult de jumătate din tonajul brut[1].

Situată la nord de lacul Timsah, imediat la est de regiunea Goschen, unde pe vremuri faraonul îi adunase pe evrei, de unde aceştia plecaseră pe urmele lui Moise şi unde în octombrie 1973 avea să se decidă soarta războiului din ziua de Kipur, Ismailia era pe atunci o cetate de flori şi apă, de vile acoperite cu plante exotice agăţătoare şi liane aurii, creată în plin pustiu de francezii din Companie, care adusesferă cu hi gustul pentru întiietate, logică, serbări de caritate, comedii de amatori şi femei frumoase. Ismailia avea de asemenea o stradă mare, numită Negrelii — în amintirea inginerului austriac ce luase parte la primele studii asupra canalului —, şi care era poreclită satul grecesc. De fapt, dl. Poseidon avea o prăvălie alături de dl. Pericle, care — el însuşi rivaliza cu d-na Cypris, ce deschisese un magazin superb în faţa restaurantului Thassos, între coaforul Alcibiade şi optieianul Metaxa şi lîngă micuţa cafenea, unde. dl. Venizelos vindea cu amănuntul rachiu, în păhăruţe de sticlă fină, cît dege- tarele. Seara, valuri de muzică de jaz se revărsau din localurile *Red Lion* şi *O.K.,* unde domnişorele destul de accesibile distrau şi îmbătau pe soldaţii britanici cu uniforme bine croite : garda canalului. în 1939, canalul era un soi de putere a cărei administraţie era franceză, armata engleză, şefii de gară italieni, piloţii internaţionali şi muncitorii greci. Era poate un stat în statul egiptean, dar cu particularitatea că

guvernul regelui Faruk participa la administrarea lui şi încasa, indiferent d;'că anul era bun sau prost, o redevenţă de 300 000 de lire sterline. Căci Egiptul devenise independent din anul. 1922, iar

Irakul, Silia, Libanul şi Iordania fuseseră proclamate state suverane cîţiva ani mai tîrziu.

« Vremea abandonurilor

Revolta din pustiu fusese pentru arabi un război de independenţă. Ei orchestraseră cu dibăcie rezultatele unor acţiuni minore, care avuseseră ca prim rezultat dezvoltarea unui anumit simţ naţional, rezervat pînă atunci unor elite puţin numeroase.; Amărăciunea ce a urmat după revoltă conferise acestui resentiment coloratura unui naţionalism xenofob care, în cursul celor douăzeci de ani ce •au precedat cel de al doilea război mondial, avea să se extindă asupra unor pături sociale din ce în ce mai largi şi să oblige Anglia şi pe urmă Franţa la înstrăinări succesive. în schimbul unor „alianţe veşnice". Instaurarea şi a pui alianţa fascismului cu nazismul, stabilirea italienilor în Libia şi în Abisinia împlineau mai mult ca oricînd asigurarea unei ocrotiri a căii Indiilor, devenită curînd calea petrolului, pe unde treceau tancurile petroliere din Indonezia şi Golful Persic, precum şi conductele din Moşul. Pe de altă parte, instalarea masivă a evreilor în Palestina provocase în rîndurile arabilor un resentiment care trebuia potolit.

Poziţia Angliei pare mai puternică, întrucît ea e instalată în Gibraltar, Malta, Cipru, Siiez, în Palestina şi în Mesopotamia. Dar Turcia, condusă cu o mină de fier de generalul Mustafa Kemal, a obţinut foarte repede evacuarea Constantinopolului, a Ciliciei şi a Smirnei, care au însemnat tot atîtea revizuiri ale tratatului de la Sevres obţinute de ghazi[CCX] în detrimentul Londrei, întrucît nici Parisul, nici Roma nu au mai socotit util să intre din nou în

---

CCX în limba arabă *ghaza* = a lupta. Titlul de onoare dat conducătorilor musulmani, în special celor care luptau împotriva **ne**musulmanilor. — *Nota trad.*

[1] Sînt cetăţean roman (lat.). — *Nota trad.*

luptă pentru a apăra poziţiile strategice sau alte interese ale aliatului lor englez şi aje satelitului său grec.

Am putea încerca să găsim şi alte explicaţii la aceste abandonuri. Există una care le domină pe toate : a doua zi după tratatul de la Versailles, Europa, epuizată sub raport uman, material, moral, vede cum se îndepărtează definitiv puterea indiscutabilă care pînă atunci îngăduise şi asigurase politica sa imperialistă. Intr-o anumită zi a anului 1850, toţi englezii, oricine ar fi fost, chiuiseră de bucurie şi de mîndrie citind în ziarul lor discursul rostit de lordul Palmerston în Camera Comunelor în apărarea drepturilor unui oarecare domn Pacifico, supus britanic născut"la Gibraltar : „Chestiunea pe care trebuie să o rezolve Camera este de a şti dacă, asemenea romanului din antichitate care se socotea la adăpostul oricărui afront atunci cînd putea spune *«Civis romanus sum»* un supus britanic, oriunde s-ar afla, poate să fie sigur că ochiul vigilent şi braţul redutabil al Angliei îl vor apăra împotriva ocării şi nedreptăţii." Răstimpul a trei generaţii fusese suficient pentru ca nişte studenţi egipteni să poată nu numai să ia la bătaie, fără a fi pedepsiţi, nişte supuşi britanici, dar şi să obţină rapid abolirea protectoratului. Desigur, pretutindeni se dansa, uzinele lucrau din plin, produsele engleze şi franceze beneficiau de publicitatea oferită de victorie, dar pierderile omeneşti fuseseră imense, numeroase mijloace de producţie industrială şi agricolă dispăruseră, transporturile maritime şi feroviare erau dezorganizate, pieţele externe pierdute, datoria publică crescuse în proporţii considerabile, iar creanţele pe care cutare state le posedau asupra altora trebuiau trecute la profituri şi pierderi. în schimb, Statele Unite se introduseseră în Europa prin breşa creată de război, fiind **pe.** cale să devină prima putere economică şi financiară din lume datorită producţiei lor carbonifere, petroliere, me-; talurgice, tonajului flotei lor comerciale şi rezervelor lor de aur. în timp ce Europa se sinucidea în bătălii titanice,' Japonia devenise o mare naţiune industrială.

Islamul patriilor se concretizează

Nu a trecut mult timp şi construcţia cu greu ridicată de Conferinţa de la Paris a început să sufere ceea ce se numeşte în mod pudic)fretuşări". Dacă pentru a-şi valorifica drepturile asupra Siriei, Franţa fusese nevoită să-l alunge pe emirul Feisal, care se proclamase rege a doua zi după intrarea sa triumfală în Damasc, în schimb Anglia, recunoscînd suveranitatea egipteană a autentificat prima victorie obţinută de un po'por asupra colonizatorului secolul al XîX-lea. ,,Şi iată că acest Egipt, care ni se părea pe vremea aceea exclusiv o masă inertă, sublimi necropolă pentru arheologi sau cîmpuri de bumbac pentru proprietarii de filaturi, dă peste cap jandarm mii şi structurile tradiţionale, se afirmă ca o naţiune." [CCXI] Fie. Dai- o naţiune incomplet emancipată, întrucit Londra şi-a rezervat controlul asupra a patru puncte pe care le consideră esenţiale : securitatea căilor de comunicaţie între Egipt şi Imperiul britanic, apărarea naţională, apărarea-intereselor străine... şi Sudanul. în Irak, devenit monarhie prin graţia Foreign Office-ului, spre a-l caza pe Feisal alungat de la Damasc de generalul Gouraud, mandatarii britanici încearcă cele mai mari dificultăţi cu toţi kurzii, asiriertii, turcii, armenii, şiiţii, suniţii, pe care tratatul de la San Remo i-a condamnat să trăiască laolaltă. Bagdadul va aştepta anul 1932 pentru ca mandatul să fie înlocuit printr-o alianţă anglo-irakiană.. în Transiordania, Abdallah visează la unificarea regatului său cu Irakul şi cu Siria, dar marile familii din Damasc şi din Bagdad sini adversare hotărî te ale aspiraţiilor haşemite.-Cît despre Londra, ea ţine foarte mult la creaţia şi la creatura sa,- pentru a controla conducta ce leagă Golful Persic de Mediterana şi pentru a supraveghea regiunea de la vest de Iordan, adică Palestina.

în Arabia bătrînul Hussein nu şi-a păstrat mult

CCXI[1] 21 februarie 1922.

* Jean şi Simone Lacouture, op. *cit-*

timp regatul, căci Ibn Saud l-a cotropit (1922) cu forţe armate, cucerind rînd pe rînd Nejîdul, Hedjazul, Asirul şi Hasa şi extinzîndu-şi suveranitatea asupra tuturor teritoriilor numite astăzi Arabia Saudită. în loc să vină în ajutorul celui pe care se întemeiase revolta din pustiu, Londra, rămînînd credincioasă pragmatismului ei istoric, s-a înclinat în faţa faptului împlinit : Philby l-a învins în cele din urmă pe Lawrence, iar India Office a învins Arab Bureau. In Liban, unde începînd din mileniul al III-lea î.e.n. au trăit cot la cot şi s-au amestecat fenicieni, cananeeni, arameeni, egipteni, hitiţi, asirieni, evrei şi arabi, mandatul francez n-a întîmpinat cine ştie ce dificultăţi şi a izbutit să înfăptuiască coexistenţa paşnică a musulmanilor şi creştinilor, deşi aceştia din urmă se aflau sub obedienţe diferite. Dar în Siria, unde înalţ ii-comisari militari, apoi civili s-au trezit în faţa aceluiaşi *melting pot,* a fost nevoie ca ei să îmbucătăţească ţara în cîteva state: statul alauit la Latakia, statul Alep şi Damasc, statul druz, districtul turco-sirian de la Alexandretta — ce avea să supravieţuiască pînă în 1939 — şi să reprime sîngeros revolta de la Djebel Druz (1925—1926), sprijinită, dacă nu provocată de agenţi speciali francezi, dornici să-l maimuţărească cu mediocritate şi lipsă de anvergură pe Lawrence, spre a juca un renghi naţionaliştilor din Damasc.

O îndelungată practică a războaielor de coaliţie, în care cea mai bună regulă a jocului constă în a pune pe prieteni să scoată castanele din foc şi a descompune forţele duşmanilor, a îngăduit lesne cabinetului de la Saint-James să inspire Cairo, Bagdad, Amman şi Golful Persic, aşa cum procedaseră mai deschis alde Mac Mahon, Wingate şi alţi Clayton..., dar nu a putut împiedica ţinerea succesivă a trei mari congrese islamice, de fapt panarabe, la Cairo (1926), Mecca (1928) şi Ierusalim (1933), unde un tînăr deputat egiptean, violent polemist antiocciden- tal, avea să se facă cunoscut printr-un pamflet, al cărui ecou va fi

considerabil : *'Ambii, popoarele viitorului.* Acest text exprima ideea că omenirea, divizată de certuri interne, va fi salvată de spiritualitatea şi solidaritatea arabilor, de îndată ce aceştia îşi vor fi înfăptuit unitatea, aşa cum germanii sau italienii o realizaseră pe a lor în secolul trecut. Prin prisma acestei viziuni romantice apărea imaginea unui mare imperiu arab, care s-ar suprapune peste lumea musulmană. Era vorba poate de un vis ceţos şi totodată exagerat, ce ştergea prin nebulozitatea lui interesele, urile ancestrale, trufiile particulariste, ideologiile, frontierele politice care despart populaţiile arabe, dar trebuie să recunoaştem-că de 1a lansarea manifestului, publicat în 1932 do Abdcrrahman Azzam, s-au petrecut multe evenimente, ce sugerează că ar putea fi vorba de o idee forţă, *d<f* care Occidentul este obligat să ţină seama.

Oamenii noi ^lin noul Orient Apropiat continuă să fie sfişiaţi între exemplul Turciei republicane, kema- list-naţionale şi laice, şi cel al Egiptului monarhic, burghez şi radical-socializant, între pasiunea pentru treburile financiare şi interdicţiile moralei coranice — ce proscrie împrumuturile cu dobînzi —, între imperativul nelegiuit al frontierei trasată cu exactitate şi visul unei mari patrii ce s-ar întinde de la Oceanul Atlantic pînă hi Golful Persic, pretutindeni unde trăiesc cei ce consideră că momentul cel mai important din istorie esie misiunea profetică a lui Mahomed şi care sînt ataşaţi de limba arabă şi de cultura pe care a răspîndit-o ea *. în aceasţă partidă grea şi încîicită, în care fiecare va acţiona cu mina pe pumnal şi în care se va găsi întotdeauna un partener care să călărească mai mult sau mai puţin în ascuns de unul singur, oamenii au înţeles repede, de la Cairo la Beirut şi de la Ierusalim la Bagdad că trebuiau să profite de disensiunile occidentale şi să se slujească de ele ca de nişte atuuri majore la momentul potrivit.

O Europă nouă şi deja sfîşiată

Prilejul de a utiliza rivalităţile europene va apărea în 1935. an esenţial, în care lumea va auzi, fără să-i acorde

[1] Este definiţia „arabului" dată de H. A. R: Gigg în *Structura gindirii religioase a Islamului.* Putem asemui această definiţie cu cea dată de Paul Valery Europei : „Pretutindeni unde numele lui Ca-."ar, Gaius Traian, Vergiliu, pretutindeni unde numele lui Moise şi al apostolului Pavel, pretutindeni unde numele lui Aristotel, Platon şi Euclid au avut o semnificaţie şi o autoritate, este Europa. Orice neam şi orice teritoriu care a fost succesiv romanizat, creştinat şi supus suS raport intelectual disciplinei grecilor estd absolut european." prea multă importanţă, primul galop de încercare al călăreţilor do fier ce se aşternuseră din nou la drum. După ce s-a apucat cu cura j de ridicarea ei economică, potolind aşa cum putea crizele sociale ce o frămîntău. Europa trebuie, de bine, de rău, să se adapteze noilor structuri care o transformaseră. Pe ruinele imperiului ţarilor Rusiei luase naştere un stat proletar „închis în misterul lui", dar a cărui formidabilă prezenţă îngrijorează celelalte ţări europene în asemenea măsură, încît nu mai sînt în stare să vadă pericolul pe care-l reprezintă explozia fascismului italian şi ascensiunea nazismului german. Atît în Europa centrală, cît şi în Orientul Apropiat au fost „fabricate" paralel state noi, ce au fost puse de azi pe mîine în faţa aceloraşi probleme de rezolvat, dintre care deprinderea libertăţii şi voinţa de a trăi în bună înţelegere nu erau cele mai neînsemnate. Poziţiile lor geografice, bogăţiile lor minerale, nevoile lor financiare vor trezi pofte ce se vor potoli prin încheierea unor sisteme de alianţe, urmate de crize, pe care Liga Naţiunilor (din care nu făceau parte nici S.U.A., nici U.R.S.S.), se va strădui să le rezolve în numele unui nou principiu : securitatea colectivă. Datoriile Germaniei, fixarea frontierelor poloneze şi italo- iugoslave, limitarea armamentelor sînt tot atîtea teme arzătoare ce opun pe

învingătorii de ieri, în cadrul interminabilelor şi multiplelor conferinţe ce se ţin la Geneva, Londra, Thoiry, Locarno ', *Haga, Roma, Lausanne, Paris, iăr în 1928 [CCXII] se renunţă pentru totdeauna la război „ca instrument de politică internaţională". Dar în anul următor, subita criză financiară a Wall Street-ului (1929) se revarsă asupra Europei şi provoacă drame economice care antrenează ele însele tulburări sociale ce ajung, potrivit unui proces clasic, pe tărîm politic.

în cursul acestei foarte grave crize (1929—1933), traficul pe canalul Suez va scădea aproximativ cu 20%, dar * consecinţele politice ale -crahului american vor fi mult **mai considerabile în Germania, unde s-a instalat cea mai** spectaculoasă inflaţie din istorie, unde se numără sase milioane de şomeri, unde grevele complicate cu răscoale se înmulţesc şi unde bancherii din New York au efectuat investiţii grele. Hitler profită de mizeria maselor populare şi de îngrijorarea capitaliştilor pentru a pune mîna pe putere (1933), oferind muncitorilor reforme adinei ale structurilor social-economice, burghezilor ordinea şi securitatea, marelui patronat comenzi de tunuri finanţate de stat, militarilor miseica unei viitoare revanşe, iar tineretului măreţia naţiunii germane. De unsprezece ani Musso- lini a impus partidul său fascist în Italia şi practic deţine conducerea fără control a politicii externe şi interne a ţării. Proclamînd valoarea supremă a statului şi regăsind tonul oratoric al consulilor romani, ducele a dat adepţilor săi certitudinea de a aparţine unei mari ţări destinate expansiunii coloniale. Aşa cum avea să facă Hitler după el, Mussolini înţelege să practice o politică de înarmare şi acordă toată grija pregătirii fizice şi morale a tineretului. Dar im. 1933, dacă Hitler a arătat deja în *Mein Kampf* că

CCXII[1] Franţa, Marea Brjtanie, Italia, Belgia, Germania. [e] Pactul Briand-Kellogg.

doreşte să obţină într-o zi alianţa italiană, Mussolini are grijă să împiedice reconstituirea unui stat mare în Europa dunăreană. Faptul că aceşti doi oameni au pornit amîndoi de la demagogia de stînga pentru a ajunge la dictatură rămîne singurul lor piînct comun. Lucrul acesta este atît de adevărat, încît la 23 iulie 1934 (cînd a fost asasinat cancelatul Dollfuss), Mussolini va masa pe Brenner patru divizii, spre a-l împiedica pe Hitler să încerce o lovitură de forţă împotriva Austriei şi să realizeze Anschluss-ul. Cine ar putea crede că din acel moment zarurile au fost aruncate, că după cel mult optsprezece luni Anglia îşi va mobiliza flota în Mediterana spre a tăia Italici drumul spre Abisinia, şi că cei doi dictatori vor încheia atunci ,un pact de fier împotriva naţiunilor avute ? Trebuie să încercăm să urmărim dezvoltarea relaţiilor internaţionale pentru a înţelege rezultatul lor neprevăzut în Marea Roşie, urmările lor imediate în Orientul Apropiat şi cele mai îndepărtate, pe căile de comunicaţie ale cîmpurilor de bătaie prevăzute de dl. Renan.

Criza din 1935 : oare războiul bate la uşă ?

, Progresele redresării germane au fost atît de rapide ■— jumătate din cei şase milioane de şomeri au fost resorbiţi în decembrie 1934 —, tentativa de Anschluss atît de îngrijorătoare, iar asasinarea cancelarului Dollfuss atît de odioasă, propaganda pentru realipirea Saarului la cel de-al III-lea Reich orchestrată cu mijloace atît de spectaculoase, încît guvernul francez intenţionează să strîngă legăturile cu* Mica înţelegere[4], să determine Londra să întreprindă o politică de reînarmare şi să se apropie de Italia, chiar fascistă, dar care a urcat atît de repede pe Brenner. începute în 1934 de Louis Barthou[CCXIII], convorbirile cu Mussolini au fost continuate în acest spirit de Pierre Laval şi au dus la

---

CCXIIICehoslovacia, Iugoslavia, România.

acordurile de la Roma [CCXIV], în schimbul unei mici rectificări de frontieră în ,Coasta Somaliei, a cedării insulei Dumeira (Marea Roşie), a revizuirii statutului italienilor în Tunisia — şi, foarte probabil, a promisiunii verbale de a se lăsa Italiei mînă liberă în Africa. Cîteva zile mai tîrziu, Hitler restabileşte serviciul militar obligatoriu, aduce la cunoştinţa tuturor intenţia sa de a crea o armată de 36 de divizii şi o aviaţie de război ; în luna aprilie a anului următor, însă, o conferinţă reuneşte la Stres a[4] pe reprezentanţii englezi, francezi şi italieni, care hotărăsc ,,să se opună prin toate mijloacele potrivite oricărei denunţări unilaterale a tratatelor, capabilă să pună în primejdie pacea în Europa". Nu s-a suflat o vorbă despre problemele coloniale, care-i stau totuşi atît« de mult la inimă ducelui. în aceste condiţii, cum ar putea Anglia să-l sprijine pe Mussolini în hotărîrea sa de a ţine piept *Lebensraum* [5]-ului german, cîtă vreme e hotărîtă să interzică Italiei un destin imperial, chiar în clipa cînd, ex- ploatînd un banal incident de frontieră, legiunile se ma-j sează în Eritreea ? Dar cabinetul de la Londra nu e la unica lui contradicţie, iar negociatorul său la Stresa nu ignoră că „singurele tratate valabile sînt cele scrise cu gînduri ascunse" \

în Franţa — unde cu foarte puţine excepţii Consiliul superior de Război e alcătuit din bătrînii zei de la 1914, retraşi pe Sinaiul lor printre adevărurile ce li se dezvălu- iseră şi vestigiile gloriei lor trecute — se termină lucrările liniei Maginot fără a o prelungi pînă la Dunkerque, se dă uitării faptul că drumul invaziilor trece de două milenii încoace prin Belgia şi se lasă în seama guvernului de la Bruxelles grija de a întări propriile sale frontiere. Spiritul, metodele, concepţiile, materialul armatei nu corespund nici evoluţiei progreselor tehnice, nici

---

CCXIVMinistru francez al Afacerilor Externe, asasinat la Marsilia odată cu regele Alexandru al Iugoslaviei (1934).

[3].7 ianuarie 1935.

[4] 14 aprilie 1935.

[5] Spaţiu vital (germ.). — Teoria spaţiului vital este o pseudo-teorie folosită de geopoliticienii fascişti pentru a justifica expansiunea şi războiul de agresiune, invocând aşa-zisa neţoncordanţă a graniţelor unui stat cu spaţiul necesar populaţiei **sala — Nota** trad.

rapidităţii cu care Germania dezvoltă potenţialul ei industrial. în fiecare an Berlinul a marcat un punct împotriva Franţei, utilizînd ideologia lui Briand, generozitatea lui Hoover sau simpatia lui Mac Donald. în 1930 steagul tricolor a fost adus la Mainz, în 1931 plata „reparaţiilor" a fost suspendată, în 1932 Germania, iertată de toate datoriile, dispune de un Reichswehr de 300 000 de oameni, a căror dinamică nu e stînjenită de teorii învechite şi de material demodat, în jurul atestui nucleu se va forma Wehrmachtul. în 1934, un tînăr colonel francez [CCXV] imaginează o temă de exerciţii care presupune o manevră germană executată cu o armată motorizată năpustindu-se prin Belgia şi năvălind spre Franţa, la nord de linia Maginot, mizînd pe viteză în primul rînd şi pătrunzînd ca un bolid, fără a se sinchisi de posibilele interceptări exercitate asupra trupelor de spate. Majoritatea ofiţerilor de stat major, cei vîrstnici, ca şi cei tineri socotesc această temă un roman de anticipaţie inspirat de utopiile profesate la Berlin de Guderian, la Londra de Liddell Hart, iar la Paris de un anume maior de Gaulle. E drept că în mai 1935 este semnat un pact de asistenţă militară franco-sovietică, dar el rămîne literă moartă, nefiind concretizat de convorbiri utile între cele două state majore, convorbiri ce se pare că nu prea surîd adversarilor politici civili sau militari ai unei alianţe cu Armata Roşie, înaltul comandament se eschivează, liniştit desigur de un discurs rostit de Hitler la 21 mai, la Reichstag : „Germania a renunţat definitiv la orice revendicare cu privire la Alsacia-Lorena... şi nu are intenţia să anexeze Austria." Este adevărat că, în acelaşi timp,* Londra, fără să fţ consultat Parisul, a semnat cu Berlinul un acord naval, care îngăduie flotei germane să atingă 35% din tonajul englez. Foreign Office şi Amiralitatea sînt mai îngrijorate de ceea ce se petrece în Mediterana, unde numeroase bastimente italiene, înţesate de trupe şi de material sosesc la Port Said, trec canalul, pornesc pe Marea Roşie şi debarcă fa Massaua încărcătura lor. în sunetele marşului ,.Gio- *vinezza*" L

CCXVPaul Valăry.
* Colonelul de Lattre.

Spprînd să-l intimideze pe Mussolini, cu care tocmai semnase acordurile de la Stresa a căror cerneală nu se uscase încă, Anglia nu arc de gînd să facă pe clinele de pază numai pe drumul Indiilor. Ea concentrează 144 de nave de război în Mediterana (800 000 tone). Este mult. Dar Italia dispune în prezent de crucişătoare moderne .şi rapide, de o aviaţie numeroasă şi de baze aeronavale situate în Mezzogiorno, Sicilia, Sardinia, Libia şi în Dodecanez, ale căror taine au scăpat investigaţiilor făcute de In- telligence Service. La 2 octombrie 1935 trupele italiene cotropesc Etiopia. Pentru acţionarii Companiei Canalului lucrul acesta reprezintă un noroc nemaipomenit, însă Londra nu se prea sinchiseşte de dividendele lor şi reflectează la blocarea Suezului, dar este deconsiliată de juriştii Ligii Naţiunilor, care invocă dispoziţiile convenţiei din 1888 [CCXVI] [CCXVII]. Hărţuită de delegaţii Foreign Office-ului, adunarea de la Geneva, păzitoare a noii morale internaţionale care ocroteşte bunurile achiziţionate anterior, va fi constrânsă să decidă aplicarea sancţiunilor — îndeosebi interzicerea oricărui export de arme sau materiale strategice către Italia — în urma unor îndelungate dezbateri de procedură, în care timp Mussolini avea să efectueze o cucerire rapidă. foarte dură, dar încununată de succes, ce se va încheia prin proclamarea (la 4 mai 1936) a lui Victor-Emma- nuci al III-lea împărat al Etiopiei. Liga Naţiunilor nu a cules mulţi lauri de pe urma acestei afaceri : unii dintre membrii ei au pretins o înăsprire a sancţiunilor pentru că erau adversari ai fascismului, alţii au hotărît să închidă ochii, întrucît Italia ducelui reprezenta pentru ei o barieră bună împotriva comunismului. Cît despre frontul de la Stresa, nu ţinuse mai mult de şase luni.

CCXVI Tinereţea (ital.). Marş fascist foarte mult cîntat pe timpul Iui Mussolini. — *Nota trad.*

CCXVII Convenţia» de la Constantinopol (29 octombrie 1888) semnată de Anglia, Franţa, Germania, Austro-Ungaria, Spania, Italia, Ţările- • de-Jos, Rusia şi Turcia : „Canalul maritim Suez va fi întotdeauna liber şi deschis în timp de pace, ca şi în timp de război tuturor bastimentelor comerciale sau de război, fără deosebire de pavilion. Prin urmare, înaltele părţi contractante convin să nu aducă nici un prejudiciu la libera trecere a canalului în timp de război, ca şi în timp de pace.[11]

Vasco da Gama sau Lesseps ?

în timp ce Roma lansează focuri de artificii şi se grăbeşte să amenajeze baze noi în Marea Roşie şi în Mediterana — Dumeira \ Tobruk, Derna, Benghazi, Pantelle- ria, Lampedusa, Leros — Londra se întreabă îngrijorată dacă toate concepţiile strategice puse, la punct de Foreign Office şi de Amiralitate după deschiderea canalului Suez nu ar trebui revizuite, regîndite. Ar fi necesar oare să fie întărit dispozitivul amenajat cu atîta trudă şi tenacitate pe drumul Indiilor prin Suez ? Sau ar trebui să se revină la vechea cale, pe la Capul Bunei Speranţe ? Adopţii şcolii Capului susţin că un control maritim asigurat la cele două extremităţi ale Mediteranei nu ar aduce nici un rezultat pozitiv într-un război modern, căci cei 3 800 km care despart Gibraltar de Port Said ar rămîne vulnerabili atacurilor submarine şi aeriene. Ei reamintesc că în 1914— 1918, vase însumînd un tonaj de 5 milioane au fost scufundate de un inamic care nu dispunea de baze în Mediterana, cîtă vreme astăzi nu mai c ae<-eaşi situaţie şi că, prin 'urmare, faptele cer reamena j area porturilor ce jalonează drumul Navigatorului : Bathuist, Freetown, Lagos,' Sfînta-Elena, Capetown, Duiban... Adepţii şcolii Suezului răspund că a neglija bazele mediteraneene înseamnă nu numai a renunţa la cele mai bune şanse de a băga inamicului mîna în beregată, ci, de asemenea, a abandona calea modernă a Indiilor, istmul Suez şi toate teritoriile din Orientul Apropiat, unde funcţionează mecanisme de apărare aero-navale şi măsuri de siguranţă politice care se cuvine «să fie ameliorate de urgenţă. Vasco da Gama sau Ferdi- nand de Lesseps ? Şcoala Capului invocă realismul politic al lui Palmerston, proslăveşte înţelepciunea sa premo-

[1] Mică insulă ce controlează îngusta Ieşire din Marea Roşie, ce- fiată Italiei prin acordurile de la Roma.. nitoare, pretinde că dacă acest canal n-ar fi fost deschis, poziţia Angliei in lume ar fi fost mai puternică. Şcoala Mediteranei răspunde că, dacă istmul ar fi

fost străpuns in timpul revoltei cipailor (1857), armata n-ar fi avut nevoie de doi ani ca să pacifice valea Gangelui. Acest argument învinge şi guvernul britanic hotărăşte să facă un mare efort de înarmare, în pofida reticenţelor sau opoziţiilor anumitor parlamentari, pe care nu-i tulbură ultima provocare a lui Hitler.

Cine a violat ...spiritul de la Locarno" ?

într-adevăr, cînd campania etiopiana se apropia de sfîrşit, fiihrerul s-a agăţat de pretextul ratificării pactului franco-sovietic care, după părerea lui, viola spiritul de la Locamo, pentru a intra cu 50 000 de ostaşi în Re- nania, împotriva avizului dat de generalii săi, care considerau operaţia prea riscantă pentru o armată în curs de reorganizare. Statul major francez, anchilozat în ruti- nele defensivei şi neîndrăznind măcar să-şi imagineze o forţă de intervenţie imediată, anunţă că s-ar cuveni să fie rechemate trei contingente şi să se anvizajeze o mo^ bilizare generală, în caz că germanii ar refuza să cedeze; La Paris, guvernul Albert Sarraut se mulţumeşte cu o ripostă verbală formulată într-un stil patriotard... şi lasă lucrurile să se desfăşoare de la sine. Dealtfel nu a declarat oare cineva la Londra : „La urma urmei, germanii nu fac decît să pună mîna pe curtea din dos a gospodăriei lor" ? La Berlin, ca şi la Paris, militarii s-au înşelat;

Ansamblul acestor evenimente — eşecul sancţiunilor date de Liga Naţiunilor, victoria Italiei în Abisinia şl **succesul Germaniei în Renania, eşecuri, abandonuri şi alte renunţări acumulate de Anglia şi Franţa — a făcut să** se **spargă în ţăndări ceea ce se convenise pe vremea aceea să se numească spiritul de la Locarno şi Stresa şi a determinat alianţa celor doi dictatori, încrediţaţi de acum înainte că soarta ţine cu cei îndrăzneţi. Din acel moment un puternic vuiet de arme va răsuna prin Europa.** Dar **guvernul britanic, care nu va aplica cu adevărat programul său de înarmare**

decît începînd din 1938, va lua urgente măsuri diplomatice şi de. apărare în regiunea Suezului, sensibilizată. de slăbiciunile politice şi znilitarq ale celor două mari puteri imperiale. _ 4

1936 : creşte numărul bazelor militare ale Angliei...

Intrucît dintre preocupările englezilor problema căilor de comunicaţii maritime se detaşează mai mult ca oricînd în prim plan, cabinetul de la Londra intenţionează să-şi asigure mai întîi spatele egiptean, căci prietenii lui Zagh- loul Paşa, care prezintă în continuare acelaşi „deconcertant amestec de fervoare naţionalistă, conservatism agrar, progresism social şi cinism delapidator" [CCXVIII] întreţin totuşi o agitaţie antibritanică. Cairo consideră că trebuie profitat de poziţia de slabă rezistenţă în care se găseşte Anglia, pentru a-i pretinde independenţa totală. Londra **e** de părdre că nu se va găsi un moment mai prielnic pentru a începe negocieri, întrucît atacul Italiei a plasat Egiptul între cele două braţe ale unui cleşte, unul la sud (Etiopia), celălalt la vest (Libia), creînd astfel o situaţie nouă care-i sperie pe domnii din Wafd cu elegante turbane. Se semnează aşadar un nou tratat (26 august 1936), care consacră de astă dată deplina suveranitate a Egiptului, recunoscîndu-i-se însă Angliei o situaţie privilegiată : el o autorizează să întreţină o forţă militară de 10 000 oameni şi 400 piloţi în teritoriul egiptean, în zona canalului Suez, spre a asigura apărarea lui, cu colaborarea trupelor indigene. Steagul Union Jack ce flutura deasupra fortăreţei din Cairo este atunci prezentat **cu** solemnitate de tînărul rege Faruk, dar după cum declară un deputat din Cairo „ne putem întreba dacă tratatul pune capăt ocupaţiei, sau dacă aceasta nu se ascunde acum sub pretextul apărării canalului [CCXIX]", întrucît acelaşi tratat este curînd urmat de un acord militar ce stipulează **că forţele britanice vor**

CCXVIII Simone şi Jean Lacouture, op. cit.

CCXIX Declaraţie a d-lui Aziz Abaza Paşa, citat de Felix Ponteil, *ha Mediterranee et Ies puissances.*

ocupa întregul teritoriu egiptean în caz de război, sau chiar de tensiune internaţională.

În Irak Londra se sprijină temeinic pe un fost camarad al colonelului Lawrence, Noury Said, care conduce ţara de fapt, de cînd Feisal murise, mai mult sau mai puţin accidental, în cursul unei călătorii la Geneva. El trebuie să facă faţă răscoalelor kurzilor, vechi triburi me**dice,** întîlnite odinioară de Xenofon, iar Noury Said nu pregetă să apeleze La R.A.F. [CCXX] ; Londra va profita de prilej pentru a dezvolta un dispozitiv militar deja solid, îndeosebi bazele sale aeriene. Este anul în care Mussolini, încălţînd cişmele lui Wilhelm al II-lea, vesteşte lumii musulmane că Italia este apărătoarea şi sabia Islamului, declaraţie trompetardă la care bunul Eduard al VlII-lea — sfîşiat între preocupările sale sentimentale şi îndatoririle de cap al statului — răspunde plecînd să viziteze bazele navale din Gibraltar, Malta, Cipru şi Haifa.

...şi de f.b.[CCXXI] ale Franţei

Cum să nu sufere Franţa consecinţele greşelilor şi slăbiciunilor ei în Siria şi Liban, unde s-a introdus în 1920 prin intermediul unei manevre ambigue[CCXXII] ? Încercînd să pună capăt tulburărilor ce n-au încetat să agite oraşele Damasc, Alep, Homs — unde a trebuit să fie proclamată ^starea de asediu, să fie întemniţaţi sau- îndepărtaţi şefii naţionalişti, să fie suspendate ziarele —, s-a decis şi ea să înlocuiască mandatul pe care-l deţinea de la Liga Naţiunilor cu un tratat de alianţă, ce recunoştea aşadar suveranitatea regatului sirian şi a republicii libaneze, dar care nu avea să fie ratificat de parlamentul din Paris. De fapt, bilanţul aventurii franceze în Levant este aproape nul ; securitatea conductei lui Irak

CCXX *Royal Air Force,* aviaţia militară britanică. — *Nota trad.*

CCXXI Prescurtare de la „fapte bune", termen obişnuit în limbajul cercetaşilor. — *Nota trad.*

CCXXII[2] Gabriel Puaux, ambasador al Franţei, care a fost înalt-comi- 6ar la Beirut, recunoaşte el însuşi în *Deux annies au Levant* că „formula uşor ipocrită a mandatului cuprindea în ea însăşi o anumită ambiguitate".

Petroleum Company, escala aeriană şi radio-telegrafică de la Beirut, avansările efectuate de Quai d'Orsay şi de bulevardul Saint-Ger- main[CCXXIII] merită ele oare numeroasele miliarde cheltuite pentru a pacifica un teritoriu unde puterea mandatară nu se poate aşeza decît pe baionete ? Desigur, cîteva suflete sentimentale cred în influenţa spirituală — certă dealtfel — pe care o exercită Universitatea Saint-Jo- seph şi se leagănă în iluzii, recitind proza lui Maurice Barres, care dealtminteri nu a înţeles nimic din lumea arabă : „Preponderenţa ideilor, dominaţia asupra spiritelor şi inimilor, acesta e ţelul nostru ; alţii au cîteodată prioritatea forţei şi a afacerilor ; dar noi beneficiem întotdeauna şi în pofida oricărui lucru de prietenia sufletelor" [CCXXIV]. Anglia posedă baze aero-navale, tabere militare, comptuare şi bănci, Franţa trece în contul ei f.b. Aceasta nu o împiedică să fie detestată în Siria, iar în Liban să păţească un lucru tot atît de neplăcut : universitatea americană avea să pună mîna rapid pe cvasi totalitatea studenţilor universităţii Saint-Joseph.

Manevre germano-italiene în Libia

Ce se petrece la vest de canal în anii care preced imediat cel de al doilea război mondial ? Italienii, inteligenţi şi dîrzi la treabă, aşa cum pot fi ei, au transformat Cirenaica. valorificând o mie de loturi de colonizare, care sînt însă toate situate pe litoral, pe ,,banda cartagineză" a geografilor. Tot restul e pustiu, cu excepţia porturilor Tripoli. Benghazi, Dema, Tobruk. Ruinele localităţii Leptis Magna atestă într-adevăr traficul considerabil pentru epoca respectivă de pe vechile drumuri feniciene şi evocă amintirea lui Septimiu Sever, care s-a născut pe acele meleaguri, a ajuns împărat şi a murit în Yorkshire în cursul unei expediţii militare ; templul şi agora din Cyrene efectiv reamintesc de numele lui Callimah, Eratostene sau de silueta unei anumite

---

CCXXIII Sediu] Ministerului de război al Franţei care se află pe bulevardul cu acest nume. — *Nota trad.*

CCXXIV **Maurice Barrăs, *Enquâte au pays du Levant.***

Venus ce împodobeşte astăzi termele lui Diocle-ţian, la Roma ; Libia rămîne totuşi în 1936 un teritoriu dezmoştenit, în care Italia nu s-a stabilit deeît din considerente strategice, spre a-şi marca locul ei în Mediterana. printre bazele şi posesiunile engleze şi franceze. 200 000 de oameni stau acolo în garnizoană şi dispun de un materia! cu ajutorul căruia se pot executa raiduri îndepărtate de bazele de plecare.

Este epoca în care progresele tehnice ale submarinelor, avioanelor şi carelor de luptă răstoarnă concepţii Inducerii războaielor, dar nu lecuiesc totuşi sclerozele bre- vetaţilor academici, care se încăpăţînează să considere liniile fortificate drept bariere inviolabile şi nu pot să-şi închipuie că un adversar îndrăzneţ şi rapid va căuta să Ocolească, ba chiar să neglijeze „poziţiile lor de necucerit" şi să găsească îh Africa şi în Asia vastele spaţii necesare unor manevre în adîncime. Am citat în paragrafele precedente numele lui Liddell Hart, Guderian, de Gaulle, care aparţin unor generaţii mai recente, dar se cuvine să precizăm că bătrînul general Ludendorff, discipolul lui Schlieffen, fost şef al statului major al armatei germane în 1914, a publicat cu puţin timp înainte de moarte (1936) un lung studiu în *Wissen und Wehr* despre noile posibilităţi ce s-ar'deschide în faţa unor divizii blindate grele, utilizate în mase compacte. Dacă Franţa s^a hotărît să comande materialul necesar spre a alcătui trei divizii blindate uşoare [2], Germania a cerut în acelaşi timp un efort cvadruplu uzinelor ei, care-i va permite să dispună în 1940 de douăsprezece *Panzerdivisionen* [3]. în cursul anilor 1936—39 generalii germani von Blomberg, von Epp, von Fritsch, Lutze, Huhnelei, însuşi Goering s-au dus de mai multe ori în Libia spre a asista la manevre, a studia condiţiile de aprovizionare în deşert > şi au remarcat că „tancurile şi blindatele italiene erau prea uşoare, avînd motoare cu putere insuficientă şi o foarte

slabă autono- mie'' [CCXXV] [CCXXVI] [CCXXVII] [CCXXVIII]. Evidenţa acestor spuse va fi curînd verificată de britanici, care şi ei manevrează cu maşini mecanizate, superioare ca număr şi calitate, în pustiul egiptean, de cînd guvernul de la Cairo a autorizat staţionarea trupelor engleze pe ansamblul teritoriului, atîta timp cît o va cere situaţia internaţională.

Roma revendică un loc în „consiliul Suezului"

A doua zi după acordurile de la Miinchen, Egiptul, aliatul militar al Angliei, a hotărît să se înzestreze cu o armată de 50 000 de voluntari, a căror instruire a fost imediat încredinţată unei misiuni de ofiţeri britanici. Armamentul a fost comandat la Londra, Paris, New York, iar echipamentul, în fabricile locale. Cumpătat, rezistent la oboseală, soldatul egiptean din 1938 se prezintă bine şi nu există temeiuri — dacă e comandat de cadre provenite din popor, şi nu de ofiţeri burduhănoşi ce se afişează prea adesea la *Semiramis* sau la *Shepheard's,* ca în cele mai frumoase zile ale anului 1914, înainte de tentativa colonelului Kress împotriva canalului — ca să nu-şi înfăptuiască bine menirea in faţa duşmanului, dacă i s-ar da prilejul să se slujească cu folos de maşinile de război, pe care încă le consideră nişte jucării noi. Trupe engleze aparţinînd celor trei arme umplu barăcile înălţate în grabă de-a lungul litoralului mediteranean, în deltă, de-a lungul canalului de la Port Said la Suez, chiar pe teritoriul cedat Companiei — ceea ce dă din nou italienilor prilejul să-şi manifeste proasta dispoziţie. Creat de o societate particulară, se spune la Roma, canalul Suez prezintă totuşi toate caracterele unei lucrări

---

CCXXV Ştiinţă şi apărare (germ.). — *Nota trad.*

CCXXVI Material ce va părea suficient înaltelor foruri militare, întrucît generalul Weygand va scrie în ajunul războiului în *La Revue des Deux Mondes :* „Avem o rezervă mecanizată, motorizată, montată. *Nimic nu a mai rămas de creat, totul există."*

CCXXVII Divizii blindate (germ.). — *Nota trad.*

CCXXVIII General Rommel, *Memoires.*

internaţionale şi pare paradoxal ca o cale de comunicaţie indispensabilă schimburilor unei bune jumătăţi din glob să rămînă sub controlul exclusiv al unei societăţi franco-engleze, ai cărei administratori sînt mai interesaţi de interesele acţionarilor decît de ale beneficiarilor. Acţiunea emisă la 250 franci valorează în 1939 de o sută de ori mai mult, în 1937 Compania a plătit acţionarilor ei 850 milioane dividende, iar în 1938 a încasat 1,700 miliarde franci. „Cine plăteşte asemenea dividende ?'' se poate citi în presa italiană, şi tot ea răspunde : „în mare parte Italia, căci cucerirea Abisiniei a făcut ca pavilionul nostru, care ocupa locul al cincilea în traficul pe canal, să treacă pe locul al doilea, imediat după Anglia. în 1937 am plătit Suezului bani peşin 175 milioane de lire. Franţa, care nu se află decît pe locul al cincilea, dispune de nouăsprezece locuri în consiliul de administraţie, cu sediul pe strada Astorg, pe cînd Italia, de zero locuri, astfel incit nu putem discuta tarifele care ne sînt impuse. Ar trebui ca beneficiarii să fie cointeresaţi la veniturile întreprinderii şi să se dea administraţiei Suezului un aspect mai larg internaţional.“

La aceste doleanţe birourile din Ismailia au răspuns că partea deţinută de Italia în traficul general nu fusese decît episodică, întrucît corespundea foarte exact trecerii trupelor şi materialului de război expediat la Massaua, acţiune colonialistă ce n-ar fi putut fi anvizajată de guvernul d-lui Mussolini dacă înainte, dl. de Lesseps, susţinut de capitalişti francezi întreprinzători, n-ar fi creat canalul Suez. Compania a mai spus că dacă în 1938 au fost plătite intr-adevăr acţionarilor dividende mari, nu este mai puţin exact că aceştia au furnizat peste 12 miliarde pentru construirea, întreţinerea şi ameliorarea canalului. Şi a mai precizat, cu **Q** legitimă mîndrie, că dacă *Empress of Britain* cu un deplasament de 42 000 tone a putut să treacă fără greutate, aceasta s-a datorat faptului că de la inaugurarea canalului adîncimea lui s-a dublat, lăţimea s-a triplat, iar la cele 74 milioane de metri cubi de debleuri iniţiale au mai trebuit adăugate alte 325 milioane. Se discuta ca să nu se tacă. Fiecare ştia cit de solidă era bursa acţiunilor „Suez“ şi cum se dezvoltase traficul : în 1938 tonajul

tranzitat depăşea cu 80% pe cel din 1912, cel mai bun an dinainte de război [CCXXIX]. Dar, la Londra, îngrijorările strategice covîrşeau datele economice şi nimeni nu se putea gîndi să aducă vreo modificare în sistemul stabilit, înainte de a se ajunge la termenul concesiunii, adică anul 1968, dată la care Egiptul urma să devină proprietar al canalului. Problemele ridicate de independenţa egipteană, securitatea căilor imperiale britanice, Compania Canalului, expansiunea colonială italiană, lumea arabă şi mişcarea sionistă rămîneau aşadar marile linii de forţă ale unei noi chestiuni a Orientului Apropiat, în cadrul căreie Germania lui Hitler va încerca să reînnoade tradiţia lui *Drang nach Osten* cu mijloace noi.

Hitler se interesează de Orientul Apropiat

Ministru al Propagandei al celui de al Treilea Reich, dr. Goebbels începe să reamintească germanilor stabiliţi dincolo de mare, că trebuie să funcţioneze organizaţii naziste pretutindeni unde sînt de apărat interesele acestora. In 1936, la universităţile din Berlin, Viena, Hamburg, Gottingen, Leipzig, Bonn, Innsbruck, Miinchen se numără 341 cursuri coloniale şi 67 de profesori specializaţi în chestiuni arabe. Guvernul oferă burse studenţilor egipteni, sirieni, irakieni, palestinieni, pentru a se înscrie în şcolile tehnice din Darmstadt, Braunschweig, Stuttgart şi a urma acolo cursuri de mecanică, electricitate, arhitectură. Cel de al Treilea Reich manifestă brusc un mare interes pentru regiunile şi popoarele ce n-au fost totuşi atît de bine tratate în *Mein Kampf,* creează la Berlin sau in alte oraşe universitare numeroase asociaţii şi cercuri de studii, precum Deutscher Orient Verein *, Deutscher Kolonial Dienst[CCXXX] şi, urmînd exemplul

---

CCXXIX 1912 : 20 275 120 tone ; 1938 : 34 418 187 tone.

CCXXX[1] Uniunea germană pentru Orient (germ.). — *Nota trad.*

englez al cercetătorilor de la Museum — Hogarth, 'Wooley, Lawrence, Gertrude Beli —, etnologii, geologii, arheologii germani îşi descoperă o vocaţie subită pentru săpături în Orientul Apropiat. Paralel, Dresdner Bank, Deutsche Bank, Siemens, Krupp, Bernhard Berhaus instalează la Cairo, la Alexandria, la Bagdad, la Ierusalim agenţii, care pot fi şi ele excelente posturi de observaţie şi de propagandă. Hitler urmăreşte îndeosebi evenimentele din Palestina, se interesează de încurcăturile britanice, ocroteşte în mod călduros pe marele muftiu şi face cunoscut că nu va privi favorabil crearea unui stat evreiesc. într-o notă adresată de von Neurath la 22 iunie l-937 şefilor tuturor misiunilor diplomatice, putem citi : „La o întrebare pusă de ambasadorul Germaniei, ministrul Afacerilor Externe, Eden, a răspuns numai că soluţionarea chestiunii palestiniene este una dintre cele mai dificile probleme ale politicii externe britanice" ; şi mai departe : „Un stat palestinean nu va absorbi iudaismul, ci îi va procura o putere suplimentară, întemeiată pe dreptul internaţional şi care se va putea dezvălui fatală pentru politica externă germană." [CCXXXI] Două luni mai tîrziu, o notă a departamentului politic VII precizează : „Măsurile ce ar putea fi luate de Germania împotriva creării unui stat evreiesc constau în stabilirea de contacte cu alte ţări europene ce se opun şi ele acestui lucru... Ar putea fi luată de asemenea în consideraţie susţinerea directă a arabilor cu arme şi bani, fie chiar în Palestina, fie prin intermediul altor ţări arabe, în primul rînd Irakul... Ar trebui să nu se piardă din vedere puţina'încredere care, evident, se poate acorda arabilor."[CCXXXII]

Aşa stînd lucrurile, se trimit agenţi speciali la Ierusalim şi la Jaffa pentru a începe o propagandă antisemită şi antibritanică, ce presupune distribuirea de broşuri, subsidii şi arme, după cum

---

CCXXXI‘ Serviciul colonial german (germ.). — *Nota trad ’* Arhivele secrete ale Wilhelmstrassei.
CCXXXII *‘ Ibid.*

dă la iveală *Manehester Guardian,*
publicînd documentele pe care unul dintre trimişii săi speciali le-a descoperit îh Spania;[CCXXXIII] [CCXXXIV] **Dealtfel, dr. Goebbels şi serviciile sale păstrează foarte puţin taina în jurul acţiunilor lor : ediţii populare în limba arabă din** *Mein Kampf,* **afişarea portretelor lui Hitler în sukuri, subvenţionarea ziarelor locale, distribuirea de discuri Polydor, emisiuni radiofonice pornind de la Radio Zeesen, crearea de societăţi sportive —** *Sporting Club Cleopatra —,* **invitarea unor tineri egipteni şi sirieni la congresele de la Niirnberg. Dealtminteri în acelaşi timp se dezlănţuie şi toată presa germană, spre a denunţa lipsa Germaniei din consiliul de administraţie al Suezului, a încerca să demonstreze că ideea iniţială a canalului aparţine unui comerciant din Leipzig şi a asigura că planurile se datoresc inginerului Negrelii, iar nu lui Lesseps. Baldur von Schirach, şeful Tineretului hitlerist, însoţit de cincisprezece colaboratori, face un tur al Orientului. Este reperat la Cairo, Damasc, Bagdad, Teheran şi e auzit rostind numeroase discursuri asupra „asemănării dintre renaşterea panarabă şi deşteptarea germană". Pentru a nu rămîne mai prejos, presa din Roma are impresia că poate vorbi de sus Franţei şi revendica Tunisia, Djibouti şi toată Coasta Somaliei de la .Marea Roşie. Totuşi Roma este îngrijorată de Anschluss. înainte de a se angaja temeinic, „incapabilă de a renunţa la metodele acestei cochetări cu neutralitatea, la care natura pare să fi sortit Italia modernă" [2], contele Ciano încearcă totuşi să se apropie încă o dată de Londra. _____**

Munchen înseamnă în mod fatal războiul

Nu cochetezi cu diavolul fără a fi pedepsit.

CCXXXIII[1] 15 ianuarie 1938.
CCXXXIV E. Monroe, *Les Enjeux politiques en M6diterrannfe.*

în luna martie 1938 germanii au intrat în Cehoslovacia pentru a reglementa chestiunea minorităţii sudeţilor şi s-au instalat acolo, dar Franţa nu a pus în mişcare mecanismul alianţei sale, invocînd imposibilitatea în care se afla de a dispune de avioane de linia întîi, atitudinea nu prea clară a Poloniei şi reticenţele Angliei. Domnii Chamberlain şi Daladier au trebuit să se ducă la Munchen, să se întîl- nească cu Hitler, să se plece în faţa faptului împlinit şi să semneze acordările ’ pe care parlamentul francez avea să le ratifice cu o majoritate zdrobitoare.[CCXXXV] Un an mai tîrziu, Hitler intră în Praga, anexează Cehoslovacia şi procedează la fel cu Memel, în Lituania. In sfîrşit misiuni militare franceze şi engleze sînt trimise la Moscova, la finele lunii iulie 1939, dar se ciocnesc de refuzul de a se da libera trecere Armatei Roşii prin coridorul de la Vilno. Cîteva zile mai tîrziu, Hitler va pretinde Danzigul, anexarea Pomeraniei şi a unei părţi din Silezia. Polonia va respinge ultimatumul Berlinului. Războiul. Ambasadorii Franţei şi Angliei anunţă acest lucru la 3 septembrie lui Hitler, care a cotropit Polonia. Războiul avea să dureze şase ani şi să incendieze întreaga lume. „Nu se poate duce un război de proporţii mici“, spusese pe vremuri Wellington.

CCXXXV[1] 29 septembrie 1938.

[8] 575 voturi pentru, 75 contra, dintre care 73 comunişti. Guvernul Frontului popular ce se afla la putere de doi ani nu a putut să materializeze prin convorbiri între statele majore pactul franco- sovietic Semnat în 1935 la Moscova.

Rommel: „Obiectivul Suez"

în momentul cînd începe cel de-al doilea război mondial, Germania aliniază 127 divizii de infanterie, 12 divizii blindate (3 500 tancuri), 5 200 avioane moderne; Franţa, 101 divizii de infanterie, 3 divizii blindate uşoare alcătuite din 900 tancuri, la care trebuie să adăugăm 1 800 tancuri de însoţire a infanteriei împrăştiate pe la marile unităţi, 1 200 avioane de tip mai mult sau mai puţin recent; Anglia dispune de 10 divizii, 1 700 avioane [CCXXXVI], dar nu are divizii blindate. Ducînd lipsă de petrol şi de fier, Germania poate începe războiul cu o producţie anuală de 23 milioane tone **de oţel [CCXXXVII] [CCXXXVIII], Franţa, cu 8,. Anglia,, cu 13. Dar aliaţii sînt încă etăpîni peste un imperiu colonial, de unde pot să aducă oameni — combatanţi sau mînă de lucru — şi produse : dintre cele 5 milioane tone de petrol, 2 milioane tone de cereale, 4 milioane tone de oleaginoase, 1 milion tone de textile brute, 1,3 milioane tone de minereuri şi metale care au trecut în 1938 prin canalul Suez cu direcţia Europa, 57% au fost absorbite numai de industriile prelucrătoare engleze şi franceze. Germania nu dispune deeît de** *Vaterland* **2-ul ei, sau de acorduri comerciale, pe care o situaţie de război poate să le facă precare. De aceea, în cursul perioadei 1939—1940, numită la repezeală „războiul ciudat", dîndu-se uitării în mod pudic anexarea Cehoslovaciei şi cotropirea Poloniei, Egiptul a**

CCXXXVI[8] Numai în anul 1940, Anglia va produce (sau va primi) 9 924 avioane de luptă, pe cînd Germania, numai 8 070.

CCXXXVII[1] Hitler hotărăşte cu prudenţă să aplice măsuri de raţionare începînd din luna septembrie, ceea ce-l face pe generalul X, critic militar la un mare ziar parizian, să scrie cu gravitate : „O ţară care începe războiul cu pîinea pe cartelă este condamnată să-l piardă îa trei luni".

CCXXXVIII Patrie (germ.). — *Nota trad.*

devenit una din platformele esenţiale ale imperiului britanic şi cartierul general al unui comandament care superviza totalitatea operaţiilor militare, economice şi psihologice întreprinse de aliaţi în Egipt, Grecia, Libia, Siria, Liban, Palestina, Iordania, Irak, Iran, Arabia Saudită, emiratele din Golful Persic — ansamblu geopolitic căruia s-a convenit atunci să nu 1 se mai spună Levant sau Orientul Apropiat, ci Orientul Mijlociu, după denumirea englezilor (Middle East).

Primele bătălii din pustiu

Zona Suez trebuie apărată cu orice preţ, chiar mal mult deeît în cursul primului război mondial, întrucît ar putea fi ameninţată la vest de prezenţa unei armate italieneşti staţionate în Cirenaica şi la est de mişcări centrifuge care nu pot fi bine controlate, fără a mai pune la socoteală bazele aeriene ale mareşalului Balbo, instalate în Dodecanez. Măsurile luate de Londra a doua zi după alarma din 1935 îşi vor găsi justificarea, întrucît Musso- lini, în momentul prăbuşirii francezilor în 1940, a intrat el însuşi într-un război pe care-l credea încheiat, lansîn- du-şi trupele coloniale din Eritreea în vederea cuceririi Somaliei engleze, pentru a se aşeza la masa presupusului învingător cînd va sosi vremea încheierii socotelilor. în faţa imposibilităţii de a învinge Anglia prin bombardamente aeriene, Hitler a renunţat la operaţiile de debarcare ce fuseseră totuşi proiectate (operaţia Otaria) şi reflectează deja să se întoarcă împotriva U.R.S.S. Dar îşi apleacă CU bunăvoinţă Urechea la sugestiile *Kriegsfnarine* *-i, care preconizează ca, mai întîi, să se acorde maximum de ajutor italienilor într-o campanie care avea drept obiectiv canalul Suez : „Dacă atingem acest ţel, Turcia va cădea sub dominaţia noastră. Problema rusă ar apărea atu'nci într-o altă lumină. Rusia se teme de Germania. în aceste condiţii, este îndoielnic

că o ofensivă spre nord ar fi necesară." [CCXXXIX]

Cu cîteva săptămlni înainte ca amiralul Raeder să fi rostit aceste cuvinte, mareşalul Graziani îşi lansase deja trupele sale din Libia pe frontiera egipteană, la Solum şi le condusese de-a lungul coastei, pe o distanţă de aproximativ 80 km pînă la Sidi Barani, unde le oprise, în loc să le împingă prin toate mijloacele pînă la Marsa Matruh, punct terminus al unei linii de cale ferată ce pleca din Alexandria şi era legată de reţeaua feroviară egipteană. Un general care nu-şi exploatează succesul rapid şi cu brutalitate poate rămîne desigur un bun funcţionar militar, dar nu este un conducător potrivit pentru caz de război. Lăsîndu-şi unităţile în inactivitate timp de peste două luni, Graziani este pierdut, căci comandamentul englez a adunat în istmul Suez unităţi neozeelandeze, sud-africane, australiene, indiene, le-a supus unei instrucţii dure şi, pe neaşteptate, la 9 decembrie, le-a lansat în plin pustiu, dotate cu mijloace mecanizate categoric superioare celor ale inamicului. Nu numai că terenul este recucerit repede, dar forţele britanice pun mîna pe Tobruk, Derna, Benghazi, Al Agheila, controlînd astfel Cirenaica şi toată partea orientală a Golfului Sirta Mare, în şapte săptămîni de lupte, armata mareşalului Graziani practic a încetat să existe, după ce a pierdut 130 000 de oameni, ucişi sau prizonieri, 400 tancuri, 1 300 tunuri, iproape toate avioanele sale. Cea mai mare consecinţă a acestei înfrîngeri va fi, dealtfel, de ordin mai mult psihologic decît militar : englezii nu vor exploata pînă la capăt succesul lor şi nu se vor năpusti asupra localităţii Tripoli, dar italienii îşi vor fi pierdut încrederea în comandanţii şi în armele lor, lucru fără de care un luptător ajunge repede un ostaş ce se târăşte în urma coloanei.

La Cairo, unde generalul Wavell exercită comanda supremă în Orientul Mijlociu, ofensiva în

---

CCXXXIX[1] Marina de război (germ.). — *Nota trad.*

[1] Conferinţele navale ale fiihrerului, 26 septembrie **1940.** **Vezi** Jhester Wilmot, *The Struggle for Europe,*

pustiu a trebuit stopată, deoarece Londra pretinde trimiterea unor contingente importante în Grecia, spre a le opune aşteptatei invazii a germanilor. Wavell primise, ce-i drept, cele mai vii felicitări din paFtea lui Churchill, dar şi vizita lui Anthony Eden, secretar de stat la ministerul Afacerilor Externe, care se ducea la Atena pentru a constitui un front balcanic — Iugoslavia, Grecia, Turcia —, ca şi cum primul ministru din 1941 ar fi vrut să răzbune eşecul îndurat în 1916, la Salonic, de primul lord al Amiralităţii. Generalul englez a trebuit să scoată trupe de pe frontul din Cirenaica, nelăsînd acolo decît strictul necesar. Totuşi, agenţii săi secreţi cu baza la Tripoli îi anunţaseră iminenta sosire a întăririlor germane, plasate sub comanda unui general de divizie de 49 de ani, numit Rommel, care, în Polonia şi în Franţa îşi condusese Divizia 7 blindată într-un stil de cavalcadă. Alte griji îl chinuiau pe Wavell : recucerirea Somalilandului[CCXL] se vădea foarte dificilă, mine magnetice şi acustice fuseseră reperate în canalul Suez, zona era infestată de spioni inamici, rapoartele ce parveneau din Iran lăsau să se prevadă un puci la Bagdad şi, de la Londra, Churchill, care se ocupa personal de conducerea războiului în cele mai mici amănunte ale lui, îl hărţuia cu note ; se mira de pildă de marea discrepanţă dintre numărul celor mobilizaţi de cel al combatanţilor efectivi [CCXLI] şi de faptul că prea puţini cetăţeni britanici participă la război; „Ar trebui ca nimeni să nu ne poată reproşa că angajăm numai trupele altora" [CCXLII]. Aceste griji multiple şi de ordin atît de diferit, ce apăreau zilnic dintr-un ansamblu geografie mult prea important spre a fi încredinţat responsabilităţii unui singur general, aveau să ia foarte repede o întorsătură dramatică.

CCXL Somalia britanică. — *Nota trad.*

CCXLI- Este drept că în Franţa (1939—40), din trei milioane de mobilizaţi, mai bine de un milion serveau în zona de spate : mari state majore, servicii de aprovizionare şi întreţinere, unităţi de instrucţie. Vezi General Laffargue, *Justice pour ceux de 40.*

CCXLII' Churchill, *Memoires sur la Deuxieme Guerre Mondiale.*

Afrikakorps, instrumentul unui gigantic plan

Oare trimiţîndu-l pe Rommel (cu nume predestinat[CCXLIII]) în nisipurile Libiei cu două mari divizii blindate, Hitler nu făcea decît să vină în ajutorul aliatului său, pentru a restabili o situaţie în care italienii se compromiseseră ? Sau concepuse el planul gigantic de a se năpusti asupra Rusiei pînă în Caucaz şi de a coborî spre Golful Persic prin Iran şi Irak, în timp ce Afrikakorps, ale cărui prime unităţi le încredinţase unuia dintre cei mai îndrăzneţi generali ai săi se va năpusti spre Suez ? O instrucţiune a O.K.W.-ului (august 1941) precizează într-adevăr planurile unei ofensive în Orientul Mijlociu şi indică următoarele trei faze : de la Libia la Suez ; din Bulgaria, prin Turcia, spre Siria şi Palestina ; din Caucaz pînă în Golful Persic [CCXLIV]. Piedicile intîlnite în Rusia aveau să fie tot atît de gigantice ca şi planul german : Wehrmachtul va ajunge într-adevăr pînă în Caucaz, dar Armata Roşie, partizanii, teritoriul întins, frigul, ploaia, noroiul vor sfîrşi prin a o zdrobi şi a-i impune o retragere tot atît de teribilă ca cele pe care le cunoscuseră pe vremuri alte două mari armate[CCXLV]. Şi, bineînţeles, din cauză că Hitler refuzase să retragă patru divizii blindate de pe frontul rusesc spre a le trimite lui Rommel, acesta n-a mai ajuns la Suez. Dar ar mai fi trebuit şi ca italienii, care primiseră misiunea de a aproviziona trupele din Libia cu benzină, muniţii, alimente şi materiale să-şi angajeze temeinic flota de război, spre a proteja cu

---

CCXLIII R'mell în limba arabă înseamnă *nisip.*

CCXLIVDocumentele de la Niirnberg. C. 57.

CCXLVCar«J al XH-lea, Napoleon L

* Deţinută de Abdul Ilah, care exercita regenţa în numele Iul Feisal al II-lea, în vîrstă de şase ani.

' Legea de împrumut şi închiriere a armamentului, promulgată în S.U.A. la 11 martie 1941. în baza căreia Sunele Unite livrau alia- ţilor materiale de război. — *Nota trad.*

* „Directiva Nr. 30 — Orientul Mijlociu. Mişcarea de eliberare arabă este în Orientul Mijlociu aliata noastră firească împotriva Angliei. Din acest punct de vedere, este deosebit de important să provocăm o rebeliune în Irak. Această rebeliune se va extinde dincolo de frontierele Irakiene şi va avea drept efect să galvanizeze forţele ostile Angliei, să taie căile de comunicaţie britanice, în de-

eficacitate convoaiele îndreptate spre Tripoli.

Dintre toţi generalii germani din al doilea război mondial, Rommel întruchipează probabil cel mai bine acea epocă în care im conducător militar mai putea, dacă nu să joace un rol decisiv, cel puţin să determine evenimentul şi să schimbe sorţii, cu condiţia ca responsabilii cu logistica să nu-l abandoneze pe drum. Numele său va rămîne legat de năvălirea spre Suez. Ajuns în Libia la jumătatea lunii februarie 1941 cu un material foarte modem, mînuit de oameni tineri şi verificaţi, el nu a aşteptat ca efectivele sale să fie complete : chiar din luna următoare, a lansat o ofensivă în cursul căreia în trei săptămîni de luptă, timp în care e văzut pretutindeni, recâştigă — în afară de Tobruk — terenul pierdut de nefericitul Graziani, ceea ce îi îngăduie să noteze într-una din scrisorile pe care i le trimitea zilnic soţiei sale : „Bătălia pentru Suez este acum temeinic angajată/'

Hitler : „Să dezvoltăm operaţiile în Orientul Mijlociu”

Nici nu-şi închipuie generalul nisipurilor cît adevăr conţin spusele sale, căci în Irak tocmai s-au petrecut evenimente excepţional de grave, pregătite de vreme îndelungată de un redutabil specialist german în problemele orientale, von Hatting. Raşid Aii, politician cumplit de naţionalist, ajutat de trei ofiţeri irakieni, „careul de aur", a pus mina pe putere [1] printr-un puci, cu binecuvîntarea marelui muftiu al Ierusalimului, care tocmai se afla la Bagdad. In mintea conducătorilor Axei, insurecţia irakiană trebuia să permită tăierea căii ferate Mosul-Bagdad-Bas- sora, ocuparea aerodromurilor engleze din Mesopotamia şl neutralizarea puţurilor de petrol.

In aceste condiţii, lui Wavell i se pune aceaşi problemă ca lui sir Mac Mahon în 1916, cînd o divizie din armata Indiilor fusese decimată în

Mesopotamia. Deşi americanii nu se află încă în stare de război, ei nu mai sînt absolut neutri, căci de la 11 martie legea „Lend-Lease" [2] acordă guvernului Roosevelt dreptul de a pune la dispoziţia oricărui stat străin a cărui apărare ar interesa securitatea Statelor Unite materiale sau materii prime de orice fel ; Washington şi Londra se şi gândesc la amenajarea unei imense baze maritime la Bassora, pentru a debarca acolo, lâ nevoie, materiale de război care să fie îndreptate spre Balcani... sau spre Rusia, întrucît planul Barbarossa este deja cunoscut, cel puţin în principiu, de cele două guverne. Destinul Golfului Persic şi cel al Mării Roşii rămîn încă paralele, de data aceasta pentru a asigura legăturile nu eu Extremul Orient, ci cu Extremul Occident. Trupe din zona canalului au trebuit să fie retrase în grabă şi aduse in Irak, deşi serviciile politice care-l înconjură pe Wavell, semănătoare lui Arab Bureau de pe vremea camarazilor lui Lawrence, ar prefera să negocieze cu Raşid,' pentru a evita ca dezvoltarea brutală a unei asemenea chestiuni să provoace tulburări grave în ţările arabe, unde sînt instalate baze militare britanice şi rezidă familii engleze, însuşi Wavell este puţin dispus să deschidă un alt front în Irak, în momentul cînd asupra lui apasă ameninţarea unei a doua ofensive a fulgerătorului Rommel, cînd acţiunile de recucerire a Abisiniet şi a Somalilandului sînt temeinic angajate, dar cînd trupele sale ce se aventuraseră în Grecia trebuie să se replieze la Termopile, în faţa presiunii victorioase a germanilor, îmbătaţi pe vremea aceea de un complex de invincibilitate. Churchill însă e de altă părere, aşa că ordonă dur lui Wavell să acţioneze cu promptitudine, căutînd deja să-l înlocuiască la Cartierul general de la Cairo. „îmi face impresia, spune el generalului Ismay, şeful statului major imperial, că se lasă doborît de oboseală/'

Trebuiau într-adevăr să se grăbească, căci unităţi aeriene germane în trecere prin Alep sau Palmyra

se instalaseră la Moşul, şi o antenă a Intelligence Service-ului implantată la Damasc transmisese că materialul de război francez, capturat de comisiile de armistiţiu germano- italiene, era transportat spre frontiera irakiană. în sfîrşit, un aviator german, generalul Felmy, doborît de R.A.F., era purtătorul unor instrucţiuni ce nu mai lăsau nici un dubiu asupra intenţiilor lui Hitler. [1] Acesta dispunea pe atunci de mari forţe aeropurtate care, lansate asupra Iranului şi Irakului — poate asupra Siriei — i-ar fi conferit dominaţia asupra petrolului, dar fuhrerul le păstra pentru o altă misiune pe care o considera, în mod greşit, ca fiind mai importantă. La sfîrşitul lunii mai. Anglia redobîndise temeinic influenţa asupra Irakului, dar germanii puseseră mîna pe Creta, cu o divizie aeropurtată care-şi avea acum baza la 500 km de Alexandria. Jumătate din flota amiralului Cunningham fusese scufundată.

De Gaulle : „Cheia acţiunii este canalul Suez“

în cursul acelei primăveri atît de frămîntate a venit generalul de Gaulle la Cairo pentru a lua contact cu Wavell şi a se întîlni cu generalul Catroux, numit prin grija sa înalt comisar în Orient. Trebuie să recităm primul paragraf al capitolului consacrat acestei călătorii în lucrarea sa *Memorii de război :* „Ştiam că aici, în vălmăşagul unor factori încîlciţi, se juca o partidă esenţială. Trebuia deci să luăm şi noi parte la ea. Ştiam că pentru aliaţi cheia acţiunii era canalul Suez şi că pierderea lui echivalează cu abandonarea Asiei Mici şi a Egiptului pe mîna Axei. Şi, dimpotrivă, deţinerea lor oferea aliaţilor posibilitatea de a acţiona într-o bună zi de la est spre vest, asupra Tunisiei, Italiei şi sudului Franţei. Cu alte cuvinte, totul ne impunea să fim prezenţi în bătăliile ce aveau să se dea pentru canal. Ştiam că între Tripoli şi Bagdad, trecînd prin Cairo, Ierusalim, Damasc, ca şi între Alexandria şi Nairobi, trecînd prin Djedda, Khartum, Djibouti, pasiunile şi

ambiţiile politice, rasiste, religioase se ascuţeau şi se încordau sub biciul războiului, că poziţiile deţinute acolo de Franţa erau subminate şi rîvnite, că în nici un caz Franţa nu avea nici cea mai mică şansă să păstreze vreuna din ele dacă, pentru prima dată în istorie, avea să rămînă pasivă atunci cînd totul se afla în joc.“ [1]

trimentul altor teatre de operaţii. Din aceste motive, am hotărît să înlesnesc dezvoltarea unor acţiuni în Orientul Mijlociu, printr-o intervenţie în favoarea Irakului. Oare va fi posibil ca mai târziu, şi în ce condiţii, să ruinăm definitiv poziţia Angliei între Mediterana şi Golful Persic, printr-o ofensivă împotriva canalului Suez ? Acesta este încă secretul zeilor..." (Citat de Churchill, op. *cit.).*

[1] Charles de Gaulle, Memorii de *război,* Bucureşti, Editura politicii, 1969, voi. I, p. 169—170. — *Nota trad.*

Nu era prima oară cînd generalul de Gaulle se afla în Orientul Mijlociu, întrucît pe vremuri făcuse parte din statul major al trupelor din Levant, într-un serviciu unde poţi să observi mulţi oameni şi să înveţi multe lucruri dar, aşa cum spusese el însuşi, în armată se învîrtea în gol. La înapoierea dintr-o călătorie africană care, călăuzindu-l spre blocul ecuatorial raliat la cauza sa, îl întărise — dacă cumva ar fi avut nevoie de aceasta — în certitudinea destinului său, el a găsit la Cairo o atmosferă unde se simţea mai puţin la largul său decît în mijlocul tovarăşilor absolut devotaţi de la Brazzaville. Aici era evident că ansamblul populaţiei egiptene rămînea categoric antibritanică, ceea ce nu-l ducea pe generalul francez la disperare şi nu sărea oare în ochi că regele Faruk intenţiona să se menţină cît mai mult timp posibil pe o poziţie de nebelige- ranţă ? Intr-adevăr, el refuzase într-una să intre în război alături de aliata sa, dînd astfel lumii musulmane impresia că îndură o adevărată ocupaţie militară.

Aflîndu-se prin propria sa voinţă în situaţia unui şef de stat care practic nu posedă nici teritoriu, nici supuşi, nici armată, nici tezaur, de Gaulle este întîmpinat favorabil de preşedintele Sirry Paşa, care-i păcăleşte astfel pe englezi, şi este primit în

triumf de francezi, mai cu seamă de cei de la canal care, la îndemnul baronului de Benoist, arborează toţi plini de mîndrie şi speranţă Crucea de Lorena. Dacă statul egiptean înţelege să se menţină într-o prudentă rezervă, „statul canalist“ dimpotrivă, a pus la dispoziţia armatei şi marinei britanice mai multe clădiri administrative, împrumutându-le toate aparatele care nu sînt strict indispensabile funcţionării întreprinderii. Aceasta îngăduie mai cu seamă amiralului Cunningham să utilizeze atelierele generale de la Port Fuad, ce lucrează zi şi noapte exclusiv pentru Navy. Predestinarea strategică a istmului Suez este atît de evidentă, încît concentrarea de forţe în Orientul Mijlociu a trebuit să se înfăptuiască pe teritoriul Companiei. Chiar cînd aceste forţe nu au trecut prin canal, ele au utilizat resursele sale şi s-au aprovizionat cu ajutorul lucrărilor acestuia, în special cu apă. Intr-adevăr, de-a lungul canalului, la Akaba, la Suez, de-a lungul Lacurilor Amare, la Ismailia se concentrează imensele resurse în materie de oameni şi armament ce vor permite aliaţilor să respingă invazia germano-italiană CCXLVI CCXLVII. De Gaulle a întîlnit la Cairo pe Anthony Eden, pe ambasadorul sir Miles Lampson şi, firește, pe generalul Wavell, „care-şi exercita funcţia de comandă înfruntînd tot soiul de piedici de natură politică" [2]. Acesta, covîrşit de preocupări şi treburi întotdeauna dezlînate şi cîrpăcite, l-a ascultat totuşi cu o curtenitoare răbdare pe şeful Franţei libere, „incomod şi insistent" [3], expunîndu-i un plan de intervenţie în Siria, pe care guvernul britanic nu-l considera atît de urgent.

O lovitură sub centură dată Franţei

Putem oare să vorbim astăzi fără patimă despre acea îngrozitoare tragedie în care, timp de aproape

CCXLVI[1] Vezi articolul lui Rene La Bruyăre în *Hommes et Mandea,* decembrie 1947.

[1] Charles de Gaulle, op. cit., p. 183.

CCXLVII *Ibid,* p. 18X

o lună, trupele gaulliste şi britanice aveau să se bată împotriva soldaţilor din armata franceză a Levantului, sub privirea indiferentă, batjocoritoare sau încîntată a arabilor, cel mai adesea mulţumiţi de un asemenea spectacol, ce grăbea maturizarea cauzei lor ? Dacă nu se poate nega că vreo cincizeci de avioane ale Luftwaffei aterizaseră îh Siria, înainte de *a* se îndrepta spre Irak, şi că Vichy-ul anvizajase pentru o clipă o colaborare militară cu Germania, pentru a încerca la Damasc lovitura care dăduse greş la Bagdad, tot atît de bine se ştie că înaltul comisar din Siria s-a străduit întotdeauna să refuze prezenţa militarilor germani pe teritoriul a cărui pază i se încredinţase. Pus în faţa dilemei de a fi acuzat de englezi că a dat Siria pe mîna germanilor, sau de germani că a violat armistiţiul predînd Siria englezilor, generalul Dentz a acţionat, preocupat să îndeplinească o misiune ale cărei servi tu ţi nu le ignora. Nu se poate tăgădui nici faptul că Anglia întreţinea în Siria servicii speciale, legate de cele ale generalului Spears, care îşi dădeau toată osteneala să submineze poziţiile foarte precare ale Franţei. Agenţii acestor servicii nu făceau un mister din activităţile lor şi din voinţa lor de a înlătura Franţa pentru totdeauna din această regiune a lumii. Superiorul lor, generalul Spears, va declara de altfel in faţa Societăţii regale a imperiului, la Londra : **„Trebuie** să fie o axiomă pentru noi să nu lăsăm niciodată şi în nici o împrejurare forţe străine să se instaleze în Levant." Parcă ar fi vorbit Lawrence, într-un stil mai **simplist.**

în luna mai 1941, comandamentul englez din Cairo încă nu se hotărîse să pornească împotriva soldaţilor lui Dentz, cu toate avertismentele generalului Catroux, întrucît, spunea textual Wavell, „experienţa m-a învăţat să nu accept decît cu oarecare rezervă informaţiile furnizate de francezii liberi asupra Siriei". însuşi Churchill era atît de reticent, ineît de Gaulle ameninţa că se retrage la Brazza viile. A trebuit ca Creta să fie ocupată de germani şi avioanele Luftwaffei să survoleze regiunea pentru a se hotărî două ofensive concomitente, una în Cirenaica, alia în Siria, în

singurul scop de a acorda un *respira* apărării Suezului.

Acţiunea întreprinsă împotriva Siriei rămine totuşi o iniţiativă a generalului de Gaulle, a cărei răspundere a şi revendicat-o, cu mult timp înainte de a-şi fi scris *Memoriile,* în cursul- unei conferinţe de presă redate de *Le Figaro* (3 iunie 1945) : „Franţa liberă este cea care a luat iniţiativa de a intra în Siria în 1941, antrenînd în această acţiune şi Anglia." Putem oare să mai afirmăm că această lamentabilă operaţie era necesară ? „La 18 mai, spune şi mareşalul Wavell, generalul Catroux declarase că se află în posesia unor informaţii ce indicau... că francezii intenţionau să predea Siria germanilor şi insistase să dau fără zăbavă ordine în consecinţă... Plecînd în Palestina, generalul Catroux a recunoscut printr-o telegramă că informaţia aa fusese total eronată."

Trebuie să înţelegem că după ce şovăise atît de mult **timp** pînă să întreprindă o asemena acţiune, Angliei îi trecuse prin minte că dăduse în sfîrşit de prilejul de a se descotorosi de prezenţa franceză în Levant ? De Gaulle nu **se** lasă totuşi tras pe sfoară de englezi, îndeosebi de „personalul lor specializat". „Jocul lor, dirijat de la Londra **de organe de** nădejde, dus la faţa locului de o echipă **lipsită de scrupule, dar nu şi de** mijloace, acceptat de **Foreign Offiee care** se arăta cîteodată nemulţumit de **ftcest joc, dar nu-l** dezaproba niciodată, susţinut de primul ministru ale cărui promisiuni ambigue şi emoţii calcu**late** induceau în eroare asupra intenţiilor sale, urmărea **să** instaureze în întregul Orient *leadership*Mii britanic; Politica engleză avea deci să se străduiască uneori pe nesimţite, alteori în mod brutal să ia locul Franţei la Damasc şi la Beirut," CCXLVIII

Trebuie să conchidem de aici că şeful Franţei libere, voind să-şi consolideze autoritatea, să-şi extindă zona de influenţă, să şteargă urmele

---

CCXLVIIIConducere, supremaţie (engl.). — *Nota trad.*

eşecului de la Dakar, să înroleze sub însemnul Crucii de Lorena trupele din Levant n-a pregetat să pună pe unii francezi să verse sîngele altor francezi ? Dacă acesta a fost marele ţel al lui Charles de Gaulle, trebuie să admitem astăzi, nu fără amărăciune, că rezultatul aventurii nu a corespuns deloc speranţelor celui ce a încercat-o în pofida părerii mai multor ofiţeri ce i se raliaseră din considerente superioare. A doua zi după armistiţiul de la Acra [CCXLIX] ce a pus capăt acestui conflict inutil şi sîngeros pentru Franţa — 6 500 morţi sau răniţi de o parte, 4 600, de cealaltă —, Churchill a declarat în Camera Comunelor : „Nici vorbă nu poate fi ca Franţa să păstreze în Siria situaţia pe care o avea înainte de război, şi nici ca Franţa liberă să se substituie Vichy-ului, chiar pe timpul cît durează ostilităţile." în sfîrşit, dintre 40 000 de oameni cîţi număra armata din Levant, 127 ofiţeri şi mai puţin de 6 000 de subofiţeri şi soldaţi îl vor urma pe generalul de Gaulle, ceilalţi preferind să se întoârcă în Franţa cu generalul Dentz, cu sufletul plin de resentimente. Lui Charles de Gaulle îi plăcea să repete o vorbă a lui Chamfort : „Nu joci şah cu inima uşoară."

Sorţi schimbătoare

Canalul, plămînul războiului din Orientul Mijlociu, respira mai uşurat de cînd ameninţarea din partea Irakului şi neliniştea ce provenea dinspre Siria fuseseră brutal înlăturate exclusiv spre profitul Angliei şi mai cu seamă de cînd efortul german se deplasase spre a apăsa cu toată formidabila lui presiune de oţel asupra Rusiei, în care, la 22 iunie, Wehrmachtul pătrunsese cu 3 milioane de oameni şi 3 000 de tancuri, deasupra cărora zburau 2 000 de avioane. în pustiul libian adversarii tot se mai

---

CCXLIX[8] Charles de Gaulle, op. cit., p. 195. Cînd generalul de Gaulle pune în cauză o „echipă" atotputernică, el se referă probabil la un anumit „serviciu", care era moştenitorul bunelor tradiţii ale lui Arab Bureau, condus în 1914—1918 de Clayton, Hogarth,''Wor-i->-.• Lawrence...

* **24 iulie 1941.**

băteau, cu sorţi schimbătoare, dar nici una dintre părţi nu obţinea rezultate hotărîtoare, deşi englezii aruncaseră în bătălie trupe proaspete australiene, după cîteva săptămîni de instrucţie în istmul Suez. Tobruk rămăsese în continuare marea bază organizată şi întărită, pe unde soseau aprovizionările englezilor, în vreme ce Rommel trebuia să se mulţumească cu Tripoli, despărţit de poziţiile sale cele mai înaintate prin 1 700 km de nisipuri. La 14 iunie, Wavell încercase să lanseze o ultimă ofensivă asupra localităţii Solum, dar aceasta eşuase, ciocnindu-se de formaţiile generalului german, care se pricepea mai bine decît adversarii săi să execute manevre, să întindă capcane, să combine riguros acţiunea tancurilor şi avioanelor sale şi care era înzestrat cu un fel de însuşire diabolică de ubicuitate. Atunci, considerînd că comandantul suprem cîştigase dreptul de a se odihni puţin, Churchill l-a numit pe Wavell viceregе al Indiilor şi l-a desemnat pe Auchinleck în fruntea Cartierului general de la Cairo.

Înţelegînd că dispozitivul inamic devenea mai solid, mai numeros, mai priceput, Rommel cere O.K.W.-ului suplimentarea forţelor lui Afrikakorps pînă la şase divizii blindate, ou care garantează „că va nimici forţele britanice din Egipt, va cotropi Mesopotamia şi va tăia pe ruşi de Bassora", pe unde începea să treacă materialul american trimis în baza legii „Lend-Lease“. Dar statele majore nu sînt oare toate asaltate de asemenea cereri din partea unor generali care sînt întotdeauna siguri că acţiunea hotărîtoare e în puterea lor... cu condiţia să li se aloce mijloace suplimentare ? In momentul de faţă, tancurile care se revărsau deja asupra Snţolenskului şi Kievului nu puteau în nici un caz să fie abătute de la un nou *Blitzkrieg,* ce trebuia cîştigat înainte de sosirea iernii, după cum făgăduise Hitler, halucinat de victoriile sale. In timp ce camarazii săi Hoepner, Kleist. Guderian. Hoth. care comandau grupări blindate pe frontul de răsărit erau deja ameninţaţi de zăpadă, Rommeil ştia că 500 000 de aliaţi erau concentraţi în valea Nilului cu un material

considerabil şi că, dacă pierdea o mare bătălie, nisipurile se vor închide peste el, izolat într-un pustiu imens, unde va bate în retragere, aşa cum făcuseră ieri soldaţii lui Graziani. O cursă contra cronometru se angaja acum între Auchinleck şi Rommel, dar ea se desfăşura în afara cîmpului de bătaie : la Tripoli, unde navele italiene ce reuşiseră să forţeze trecerea debarcau 15 000 tone de material sau de carburant, cînd ar fi fost nevoie de 60 000, la Tobruk, care beneficia de o bună organizare a traficului de coastă, maritim şi feroviar, la Alexandria, unde ajungeau cargouri încărcate — în Anglia şi în Statele Unite — cu tancuri şi piese de artilerie mai moderne decît armamentul german ce data din 1939, căci întîrzierea de care suferise atunci Londra devenea acum un avantaj. în posesia acestor atuuri, Armata 8 britanică, încredinţată generalului Ritchie, văzuse totuşi cea mai bună divizie blindată a ei distrusă de focul lui Rommel în luna ianuarie 1942 şi fusese nevoită să abandoneze terenul recucerit pînă la Benghazi.

„Noaptea constrîngerii"

Intrarea în război a Statelor Unite şi a Japoniei (7 decembrie 1941) a conferit dimensiuni planetare conflictului în care aveau să fie înghiţiţi 60 de milioane de oameni, istmul Suez, punct de sudură între trei continente, devenind astfel punctul de intersecţie al liniilor forţelor antagoniste. Blocat de iarnă şi de tancurile ruseşti a căror putere nu o bănuia, O.K.W. reuşise să-i expedieze lui Rommel cîteva escadrile pentru a proteja convoaiele sale de aprovizionare, în vreme ce, în acelaşi moment, năvala japoneză asupra Malaysiei îl constrînsese pe Auchinleck să retragă numeroase trupe concentrate la Suez, pentru a le trimite de urgenţă camaradului său Wavell. Totuşi la Cairo, nu toată lumea părea îngrijorată de succesele repurtate de forţele Axei. Intelligence Service dispunea de urechi destul de ascuţite în cabinetele ministeriale egiptene pentru a şti că acolo se practica o opoziţie larvară faţă de

toate cererile englezilor. Trebuia pus capăt acestui lucru. La 4 februarie, înaltul comisar britanic sir Miles Lampson, însoţit de un general şi de cîţiva ofiţeri în ţinută de luptă au sosit la palatul regal în trei care de asalt, au pătruns în cabinetul lui Faruk fără a cere să fie anunţaţi şi i-au pus în vedere să încredinţeze conducerea guvernului său şefului partidului wafdist, Nahas Paşa, care avea probabil unele temeiuri personale pentru a se arăta favorabil faţă de Marea Britanie. Faruk a făcut ceea ce i s-a cerut. Dar nici el, nici egiptenii şi nici chiar Nahas Paşa nu aveau să uite ceea ce s-a numit „noaptea constrîngerii“, deşi, pentru a potoli resentimentele previzibile, dl. Eden a declarat atunci solemn că, fidelă prieteniei sale tradiţionale faţă de Islam, Anglia intenţiona să înlesnească realizarea oricărui plan de unitate care ar fi beneficiat de unanimitatea ţărilor arabe. Dîndu-şi seama că acestea căutau să se apropie unele de celelalte, cabinetul de la Londra considera că evoluţia politică din Orientul Mijlociu trebuia utilizată cît mai pine în folosul imediat al Angliei- Dar conducătorii arabi ştiau acum de ce monedă de schimb dispun şi erau foarte hotărîţi ca de data aceasta să obţină mai mult decît nişte făgăduieli. Nici lecţia pe care a constituit-o „revolta din pustiu", nici dezamăgirea provocată de ea nu fuseseră uitate.

Ultima năvală asupra Suezului

Profitînd de descumpănirea ce domnea în rîndurile aliaţilor, nevoiţi să se precipite oriunde se aprindeau nemulţumiri, Rommel declanşează o nouă ofensiva (2g mai 1942), cu o brutalitate faţă de care englezii, ce văzuseră totuşi destule, nu erau pregătiţi. Ritchie, care nu are **reflexe rapide** şi cunoaşte mai puţin bine decît adversarul său tactica războiului în pustiu, nu se pricepe şă utilizeze avantajul cantităţii şi calităţii materialului de care dispune şi pe care-l aruncă în pachete mici în faţa unui inamic ce **atacă** cu mase mari, acolo unde nu era niciodată aşteptat.

Armata 8 britanică nu ignoră importanţa considerabilă **a** misiunii sale : aceasta e esenţialmente apărarea istmului Suez, iar unităţile ei — printre care figurează Brigada uşoară a francezilor liberi, comandată de generalul Koenig — se întrec în combativitate în operaţii mai mult sau mai puţin fărâmiţate, în care forţele germano-italiene au întotdeauna superioritatea. Astfel încît, la sfîrşitul lui iunie, acestea au recucerit Tobrukul, au trecut frontiera egipteană, iar vîrfurile ei de lance se află la două ore depărtare de Alexandria. Rommel, ce primise de la Hitler o telegramă prin care acesta îi conferea rangul de mareşal, scrie în aceeaşi seară soţiei sale că ar fi preferat „să i se trimită o nouă divizie blindată deeît un baston'[1]. Deşi succesul său e răsunător — a făcut 40 000 de prizonieri şi a capturat o pradă enormă — şi dispune de baza navală de la Tobruk, convoaiele italiene devin din ce în ce mai tare, pentru că Luftwaffe a fost rechemată încă din primăvară pe frontul rusesc, pentru că logistica romană e prost organizată, iar vedetele rapide ale marinei italiene rezistă greu în largul mării. Dar, de bine de rău profită de materialul inamicului (85% din camioanele utilizate de Afri- kakorps sînt vehicule capturate de la Armata 8) şi cu toate că liniile sale de comunicaţie sînt periculos de răsfirate, avangarda sa şi-a instalat totuşi campamentele la porţile Alexandriei.

Dacă însemnăm astăzi pe o hartă regiunile în care ajunseseră trupele Axei, ne bate gîndul că nu a lipsit mult ca să se realizeze visul fabuloasei strategii ce-l făcea pe Hitler să deseneze, pe marea planisferă din cazemata sa de comandament, punctele ideale de întâlnire, undeva • în Mesopotamia, ale armatei lui Rommel au armata lui von Bock. Trebuie să reamintim că, în cursul verii 1942, controlul Wehrmachtului se întindea de la Marea Mediterană pînă la Marea Neagră şi aproape pînă la Caspica; unităţi blindate ajunseseră la Volga, iar altele nu mai erau departe de Nil ; Atena, Viena, Paris, Praga, Oslo, Varşovia şi chiar Roma erau capitale sub dominaţie ; în est Japonia îşi asigurase stăpînirea apelor asiatice, stindardul Soarelui

răsare fîlfîia la Singapore, Java, Manila, Rangoon... şi se putea anvizaja cu seriozitate posibilitatea ca forţele fuhrerului şi ale mikadoului să se întâlnească într-o zi prin părţile Suezului. Benoist- Măchin citează această însemnare găsită în jurnalul de campanie al unui luptător german : „Ordinele pentru divizie sosiseră la data de 16 august 1942 : Adler, apoi Suhumi, nu departe de Turcia asiatică. Lansam pariuri: la crăciun, Tiflis ! în primăvară, Babilon ! Urma să întâlnim pe fluviile sacre, Tigru şi Eufrat, forţele din Africa ale mareşalului Rommel, ce aveau să apară venind dinspre canalul Suez. Războiul se va sfîrşi la leagănul omenirii !...“ [1]

Admiţând că aveau de a face şi cu o anumită doză de lirism, nu lipsit de valoare, vechiul imperativ geo-

---

* J. Benoist-M6chin. *Ibn Seoud.*

Strategic îşi păstrează (totuşi autoritatea. (Pe vremuri, structura terestră determinase o anumită conduită din partea celor mai vechi cuceritori din lume, ce se impusese logic nunţii lui Hitler ; acesta îşi şi vedea numele înscris în legendă, alături de al marilor căpetenii înzestrate cu spirit aventuros. Autodidactul necultivat ştia pare-se,că după ce trece un timp, istoria nu mai deosebeşte pe criminali de oamenii drepţi, îi amestecă laolaltă în raniţa sa şi adesea face din ei eroi.

Montgomery culege laurii altora

în faţa ameninţării de a vedea ivind u-se soldaţii lui Rommel la Alexandria, americanii au hotărît să expedieze în Egipt 300 de tancuri Sherman şi 100 de tunuri autopropulsate, destinate iniţial debarcării prevăzute în Africa de Nord, şi care trebuiau să întreacă în privinţa blindajului, bătăii şi cadenţei tirului lor, vitezei, toate vehiculele de care dispunea Afrikakorps. Temîndu-se de tot ce putea fi mai rău, adică de sosirea duşmanului, generalul

Alexan- der, care îl înlocuise de curînd pe nefericitul Auchinleck, prevăzuse să-şi replieze toate trupele în Sinai, considerînd că istmul rămînea mai important decît canalul, şi luase măsurile necesare pentru ca acesta să fie transformat în- tr-un gigantic şanţ antitanc, unde aveau să fie scufundate nave şi blocuri de beton. Simţindu-se mereu încolţit şi osîndit să repurteze rapid victoria, Rommel nu ignora că un convoi american se îndrepta spre Suez cu un material superior celui de care dispunea el, astfel că pentru dînsul era o chestiune de viaţă sau de moarte să ajungă la canal înainte de *liberty-ships* **înţesate cu tancuri Sherman, tunuri şi muniţie. Se hotărî să mizeze totul pe o singură carte la sfîrşitul lunii august, dar Armata 8 britanică, comandată acum de un nou venit, Montgomery, stătea la pîndă, astfel că, de data aceasta, fu lipsit de efectul surprizei pe care contase şi de care profitase întotdeauna. Oprite de tunurile antitanc engleze îngropate în poziţiile pregătite la El Alamein, ţintuite la sol de aparatele R.A.F.-ului ce atacau de la înălţime foarte mică, incapabile de a manevra aşa cum ar fi vrut generalul lor pentru că benzina italienească nu mai sosea, blindatele lui Afrikakorps au ratat ultima lor acţiune. Rommel a dat** ordinul de repliere şi a scris într-un carnet de însemnări : „Eşecul ofensivei noastre însemna că pierdusem ultima noastră şansă de a ajunge la canalul Suez.“ Puţin timp după aceea, Montgomery a trecut la rîndul său la atac, cu zdrobitoarea superioritate a 3 divizii blindate, 4 brigăzi blindate uşoare, 6 divizii de infanterie motorizate, adică 1 000 de tancuri moderne şi noi, faţă de 240 tancuri duşmane la capătul puterilor.[CCL]

Făgăduit unei alte tragedii, mareşalul nisipurilor se înfundă în praf cu vestigiile armatei sale, iar

---

CCL **Armata 8 britanică putea consuma în medie pe d : 2 milioane litri de benzină, 1 000 tone muniţie, 14Q0 tone alimente, fără a mai pune la socoteală apa potabilă. (Eddy Bauer,** ***La Guetre des Blin- dtsj.*** **Soarta lui AXrikakorps era aşadar pecetluită.**

Alexander telegrafie lui Churchill : „Trageţi clopotele !“ Repurtînd victoria la capătul cursei sale, soarta a făcut o cotitură, într-adevăr, înainte de sfirşitul anului, Wehrmachtul se va retrage în regiunea Donului şi va abandona o parte din poziţiile sale în Caucaz, americanii vor relua o ofensivă încununată de succes la Guadalcanal şi în Noua Guinee, o armată anglo-americană va debarca în Africa de Nord. La 17 mai 1943 un convoi a izbutit să ajungă de la Gibraltar la Port Said fără nici o pierdere. Luciul acesta nu se mai întim.plase de doi ani. Drumul pe Mediterana spre Suez şi Orientul Mijlociu era redeschis. Montgomery a cules repede, pentru el, laurii săditi de camarazii care-l precedaseră.

*ic & **

De la profeţia d-lui Renan încoace, istmul Suez a fost în permanenţă unul din punctele fierbinţi ale lumii moderne. Armate întregi s-au înfruntat pentru a cuceri această răspîntie a unor căi de comunicaţie esenţiale, iar canalul a slujit drept tranşee războiului israeliano- arab.

Trebuie oare să tragem de aici concluzia că pe vechile căi tocite de legende şi răsunătoare de lupte gigantice, pe care Darius şi Alexandru, Caesar şi Traian, califul Omar şi Bonaparte îşi proiectaseră silueta lor uriaşă, noi cuceritori vor pomi la drum cu noi maşini, spre a se afla la punctul de întâlnire Suez, răscruce unde s-au dat marile bătălii ale istoriei şi de unde au apărut atâţia şefi de armate şi atâţia profeţi ? Nici victoriile militare, nici marile elanuri mistice nu orientează definitiv evenimentele care, la drept vorbind, nu sînt decît minuscule puncte de reper în timpul nemişcat. Evidenţa pare şi mai flagrantă cînd se aplică la această zonă geografică, în care previziunile cele mai prudente sînt atît de deseori dezminţite de fapte, înainte chiar, ca cerneala cu care au fost consemnate să se fi uscat. De cînd o chestiune modernă a Orientului Mijlociu s-a suprapus peste chestiunea Orientului îndrăgită de secolul al XlX-lea şi a luat aspectul nou al unei probleme de materii prime, se pare că interesul cancelariilor s-a

deplasat spre estul imediat al Suezului, adică spre Oceanul Indian.

„Civilizaţia" petrolului va dura mai puţin decît cea a bitumului cu care egiptenii îşi îmbălsămau pe vremuri morţii, înainte de a-i zidi în lăcaşurile lor de veci. Ea va dispărea, aşa cum au dispărut cea a pietrei şi a bronzului, dar sondele năruite nu vor constitui ruine frumoase,

la umbra cărora să visezi romantic, după Volney *, la cenuşa popoarelor şi la amintirea măreţiei lor. Încercînd să reînviem atîtea civilizaţii dispărute, «atîţi aventurieri de seamă înghiţiţi împreună cu armatele lor, Babilonuri şi Ninive plutind în legendă ca nişte galioane naufragiate cu calele încărcate de comori şi idei, evocînd atîtea construcţii politice ruinate, atîtea mistici şi filozofii a căror putere de mîngîiere sau de speranţă s-a năruit cu veacurile, începem să ne gîndim : unde e realitatea, unde e fantezia ? Iar trecutul a avut vreodată alt sens decît cel pe care i-l atribuim noi ?

[1] **Constantin Volney, scriitor francez din secolul al XlX-**

lea,' autorul hiarăril *Ruines ou Miditations sur leg rivolutions des em- pires. — Nota trad.*

Cuprins

Patru Suezuri o singură biografie, de *Nicolae* şi *Cristian Popişteanu* . *Minei* **s**
Profeţia domnului Renan 9 2
Faraonii cu coroană dublă 6
In faţa primejdiilor asiatice 1 3
în care Egiptul trebuie să se 1
„Eu, Dariiis am dat poruncă să se sape acest **4**
Bătălii pentru o moştenire fabuloasă 9 9 9 ! 110
Generalii şi financiarii romani descoperă Orientul 135
Cleopatra, Caesar, Antoniu 9 9 9 9 9 1 ! 153
Roma controlează calea spre Indii 99 ! 9 !174
Orientul creştin divinizat supraveghează drumurile
tămîii **r 198**